

**İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA
TÜRKÇÜ UYGULAMALAR VE
BASINDAKİ YANSIMALARI
(1939-1945)**

Ayşegül ŞEN
Yüksek Lisans Tezi
Danışman: Prof. Dr. Sadık SARISAMAN
Ocak, 2025
Afyonkarahisar

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA TÜRKÇÜ
UYGULAMALAR VE BASINDAKİ
YANSIMALARI (1939-1945)

Hazırlayan
Ayşegül ŞEN

Danışman
Prof. Dr. Sadık SARISAMAN

AFYONKARAHİSAR 2025

ETİK VE BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**İkinci Dünya Savaşı’nda Türkçü Uygulamalar ve Basındaki Yansımaları (1939-1945)**” adlı çalışmanın, tüm hazırlama süreçlerinde tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve atıf gösterme ilkelerine riayet ettiğimi belirterek, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

24/01/2025
İmza
Ayşegül ŞEN

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ENSTİTÜ ONAYI

Öğrencinin	Adı- Soyadı	Ayşegül ŞEN
	Numarası	2200635012
	Anabilim Dalı	Tarih
	Programı	Tarih
	Program Düzeyi	☒ Yüksek Lisans ☐ Doktora ☐ Sanatta Yeterlik
Tezin Başlığı		İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA TÜRKÇÜ UYGULAMALAR VE BASINDAKİ YANSIMALARI (1939-1945)
Tez Savunma Sınav Tarihi		24.01.2025
Tez Savunma Sınav Saati		11.00

Yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez, Afyon Kocatepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek ☒oy birliği – ☐oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Hacı İbrahim DELİCE
MÜDÜR

Bu tez, Enstitü Müdürlüğünce kontrol edilerek, elektronik imza kullanılarak onaylanmıştır.

ÖZET

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA TÜRKÇÜ UYGULAMALAR VE BASINDAKİ YANSIMALARI (1939-1945)

Ayşegül ŞEN

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

Ocak, 2025

Danışman: Prof. Dr. Sadık SARISAMAN

Türkçülük fikri, Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecinde ortaya çıkmıştır ve ortaya çıktığı günden itibaren etkisini çeşitli şekillerde devam ettirmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nda hükümetin basına yönelik uyguladığı katı önlemler, Türkçülüğe dair söylemlerde ve görüşlerde önemli değişikliklere yol açmıştır. Sonuç olarak, savaş koşulları ve hükümet politikaları, Türkçülüğün algılanış biçiminde belirgin farklılıklar oluşmasına neden olmuştur. 1940-1943 yılları arasında Türkçülük fikri yükselişe geçmiştir. Bu yıllarda Türkçü uygulamalar ve söylemlerde artış meydana gelmiştir. Ülke içerisinde millileştirme faaliyetlerine, dil bayramlarına ve dil kurultaylarına büyük önem verilerek azınlıkların Türkçe konuşması için uygulamalar yapılmıştır ve halk yerli malı kullanımına yönlendirilmiştir. Basın, bu uygulamaları köşe yazıları, sloganlar ve makalelerle desteklemiştir. İkinci Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkan önemli bir diğer uygulama ise Varlık Vergisi olmuştur. Vergi, uygulanış şekli nedeniyle eleştiriler almasına rağmen, savaşın ülke ekonomisi üzerindeki etkileri açısından önemli bir yere sahiptir. Bu vergiye yönelik basının vergiden önce ve vergi yürürlüğe girdiği zaman gösterdiği tavır da sürecin işleyişinde önemli bir etken olmuştur. 1944-1945 yıllarında ise savaşın getirdiği baskılar sonucunda hükümetin izlediği politikada değişim meydana gelmiştir. Bu değişim, ülke içerisinde Türklük algısını etkileyen bir değişim yaşatmıştır. Bu yıllarda millileştirme faaliyetlerinde, Türkçe konuşma konusunda, kültür, sanat ve dil alanında yapılan uygulamalarda gözle görülür bir azalma meydana gelmiştir. Bu uygulamalara destek veren basın Türkçülüğe ve Türkçü uygulamalara karşı bir tavır almıştır. Yapılan çalışmalara özellikle Türkçe konuşma uygulamasına, dil kurultaylarına ve bayramlarına çok az yer vermeye başlamıştır. Bu yıllarda gerçekleştirilen politikaların sürekliliği sağlanamamıştır. Varlık Vergisi, izlenen dış politika sonucunda 1944 yılında tasfiye edilmiştir. Bu tezde, Cumhuriyet, Tan, Vakit, Tanin, Akşam, Ulus, Son Posta gazeteleri incelenmiştir. Bu kaynakların yanı sıra ulusal basından, dönemin Türkçü ve sol dergilerinden, Meclis zabıtlarından, Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi'nden, T.C. Resmi Gazetesi'nden, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi'nden ve anılardan faydalanılarak hazırlanmıştır. Ayrıca telif eserlerden de faydalanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkçülük, Millileştirme, Basın, 2. Dünya Savaşı, Irkçılık ve Turancılık.

ABSTRACT

TURKİST PRACTİCES İN THE SECOND WORLD WAR AND THEIR REFLECTİONS İN THE PRESS (1939-1945)

Ayşegül ŞEN

**AFYON KOCATEPE UNİVERSİTİ
İNSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF HISTORY**

January, 2025

Advisor: Prof. Dr. Sadık SARISAMAN

The idea of Turkism emerged during the modernization process of the Ottoman Empire and has continued its influence in various forms since its emergence. The strict measures taken by the government against the press during the Second World War led to significant changes in the discourses and views on Turkism. As a result, war conditions and government policies led to significant differences in the way Turkism was perceived. Between 1940 and 1943, the idea of Turkism was on the rise. During these years, there was an increase in Turkist practices and discourses. Nationalization activities, language festivals and language congresses were given great importance in the country, practices were carried out for minorities to speak Turkish and the public was directed to the use of local goods. The press supported these practices with columns, slogans and articles. Another important practice that emerged during the Second World War was the Wealth Tax. Although the tax was criticized for the way it was implemented, it has an important place in terms of the effects of the war on the national economy. The attitude of the press towards this tax before the tax and when it came into effect was also an important factor in the process. In 1944-1945, as a result of the pressures brought about by the war, a change occurred in the policy pursued by the government. This change affected the perception of Turkishness within the country. In these years, there was a noticeable decrease in nationalization activities, Turkish language, culture, art and language practices. The press, which supported these practices, took a stance against Turkism and Turkic practices. It started to give very little coverage to the activities carried out, especially the practice of speaking Turkish, language congresses and festivals. The continuity of the policies realized in these years could not be ensured. The Wealth Tax was liquidated in 1944 as a result of the foreign policy pursued. In this thesis, Cumhuriyet, Tan, Vakit, Tanin, Akşam, Ulus and Son Posta newspapers were analyzed. In addition to these sources, national press, Turkist and leftist journals of the period, parliamentary minutes, the Turkish Diplomatic Archive of the Ministry of Foreign Affairs, the Official Gazette of the Republic of Turkey, the Republican Archive of the Presidency of the Republic of Turkey, and memoirs were utilized. Copyrighted works have also been utilized.

Keywords: Turkism, Nationalization, Press, World War II, Racism and Turanism.

ÖN SÖZ

1939-1945 yılları arasında yaşanan, İkinci Dünya Savaşı'nın yol açtığı sosyal, siyasi ve ekonomik dinamikler, Türkiye'de Türk kimliğinin inşasında ve ulusal bilincin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu dönemde Türkiye'nin ulusal basınında yer alan Türk kimliği, Türkçülük hareketi ve Türkçü uygulamalar, siyasi konjonktürü anlamak açısından önemli bir yere sahiptir. Bu dönemde ülke içerisinde ırkçılık, Turancılık fikirleri daha da güçlenmiştir. Türkçülük fikrinin tanımında çeşitlilik meydana gelmiştir. Türk basını, iç siyasette milliyetçi söylemleri güçlendirirken, dış politikada Türkiye'nin tarafsızlık politikasını desteklemek amacıyla Türkçü değerleri sıklıkla ön plana çıkarmıştır. Ancak bazı dönemlerde bu Türkçü görüşler geri plana itilmiştir. Bu dinamikler, Türkiye'nin o dönemdeki siyasi atmosferini ve ulusal kimlik anlayışını şekillendiren önemli unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada, İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'de ulusal basında Türk algısı ve Türkçü uygulamalar incelenmiştir. Dönemin basınında Türk algısının nasıl inşa edildiği, basında yer alan yayınları ve tartışmaları analiz ederek, Türk kimliğine ve Türkçü uygulamalara yönelik algının gelişimine dair kapsamlı bir anlayış sunmak hedeflenmiştir. Tezin amacı, İkinci Dünya Savaşı sırasında ekonomi, eğitim, kültür ve siyasi konularda Türkçülükle ilişkili olan uygulamaların basındaki yansımalarını ortaya çıkarmaktır. Aynı zamanda ulusal basında Türk algısının nasıl inşa edildiğini ve Türkçü uygulamaların hangi şekillerde hayata geçirildiğini ele almaktadır. Bununla birlikte söz konusu politikaların bu süreç içerisinde uğradığı değişimi incelemektir.

Tez çalışması üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında 1939-1945 yılları arasında hükümet-basın ilişkileri ele alınmıştır. Hükümetin basına yönelik aldığı tedbirlerden bahsedilmiştir ve incelenen gazetelerin siyasi çizgisine yer verilmiştir. Birinci bölümde, İkinci Dünya Savaşı döneminde Türkçülüğe yönelik bakış açısı ele alınmıştır. Bu bölümde, milliyetçiliğin ortaya çıkışı ve Türk, Türkçülük ile Turan kavramları tanımlanarak, bu kavramların tarihsel ve kavramsal çerçevesi oluşturulmuştur. Hükümetin o dönemdeki gazetelere, dergilere ve Türkçülere karşı tutumları da ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmiştir. Ayrıca, savaş süresince Türkçülüğün nasıl geliştiği, devletin izlediği politikalarla birlikte nasıl değiştiği ve Türkçülere yönelik tutumlar incelenmiştir. Irkçılık ve Turancılık davası ele alınmıştır. Sabahattin Ali ve Nihal Atsız davası ile ortaya çıkan bu sürecin ırkçılık-Turancılık davasına dönüşümüne dair gelişmeler aktarılmıştır. Başlık altında tutuklamalar ve dava süreci detaylandırılmıştır. Türkçülere yönelik yapılan işkencelerin amaç ve yöntemleri üzerinde ayrıntılı bir şekilde durularak yapılan bu işkencelere yer verilmiştir. Dava sürecinde yazarların köşe yazıları incelenmiş ve özellikle hükümetin ve basının davaya yönelik tutumu ve tepkisi ele alınmıştır.

İkinci bölümde, İkinci Dünya Savaşı döneminde uygulanan ekonomik politikalar incelenmiştir. Millileştirme faaliyetleri ve bu süreçte millileştirilen şirketlere özellikle odaklanılmıştır. Varlık vergisinin ortaya çıkışı ile bu süreçte basının vergiye yönelik kamuoyunu hazırlama çalışmaları da ele alınmıştır. Vergi üzerine yazılan köşe yazıları, makaleler ve yapılan eleştiriler incelenmiştir. Ayrıca, yerli malı kullanımına yönelik yapılan çalışmalara ve bu konuda düzenlenen Yerli Malı Haftalarının basındaki yansımalarına da yer verilmiştir. Başlıkta incelenen bir diğer konu ise Türklere tahsis edilen meslekler konusudur. Azınlıklara yasaklanan meslekler nelerdir? Bu uygulama Türk kamuoyu ve azınlıklar tarafından nasıl karşılanmıştır? Konu hakkında basının tutumu nasıl olmuştur? Sorularına cevap aranmıştır.

Üçüncü bölümde, kültür, sanat ve dilde Türkçü politikaların basındaki yansımaları incelenmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın, dil kurultaylarının ve bayramlarının kutlanmasındaki etkileri, basının bu konudaki tutumu ile birlikte değerlendirilmiştir. Atatürk ve İnönü dönemlerinde tartışılan Türkçe konuşma meselesine dair yapılan çalışmalar da bu bölümde ele alınmış ve azınlıkların bu uygulamaya yönelik tepkileri incelenmiştir. Ayrıca, dilde öz Türkçe uygulamalarına dair yürütülen çalışmalar ve bu uygulamaların halk arasında ve dönemin basınında yarattığı tepkilere de yer verilmiştir. Bölüm, sanatta millilik tartışmalarıyla sona ermektedir. 1939-1945 yılları arasında sanatta milliliğin ele alınışı, milli sanata yönelik yapılan çalışmalar ve basının milli sanata yönelik tartışmaları incelenmiştir.

Bu çalışmanın hazırlanış sürecinde benden desteğini esirgemeyen ve çalışmanın bütün aşamalarında engin bilgisiyle ve tecrübesiyle bana yol gösteren değerli hocam Prof. Dr. Sadık SARISMAN'a teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Bu yolda yoluma ışık olan ve hayatımın en büyük destekçileri olan aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Ayşegül ŞEN
2025, Afyonkarahisar

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ETİK VE BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI	ii
ENSTİTÜ ONAYI	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
ÖN SÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	viii
TABLOLAR LİSTESİ	x
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	xi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNDE MİLLİYETÇİLİĞE BAKIŞ

1.MİLLİYETÇİLİK, TÜRK VE TÜRKÇÜLÜK ÜZERİNE TARTIŞMALAR.....	14
1.1.MİLLİYETÇİLİĞİN ORTAYA ÇIKIŞI VE MİLLET TANIMI HAKKINDAKİ GÖRÜŞLER	14
1.2.TÜRK ADININ ANLAMI VE KÖKENİ	22
1.3.TÜRKÇÜLÜK VE TURANCILIK TANIMLARI	25
2. GAZETELERDE VE DERGİLERDE TÜRK LÜK VURGUSU	34
3. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA TÜRKÇÜLÜK ANLAYIŞI	41
4.BASINDA İRKÇILIK VE TURANCILIK DAVASI.....	62
4.1. NİHAL ATSIZ - SABAHATTİN ALİ DAVASI.....	62
4.2.İRKÇILIK VE TURANCILIK DAVASININ İLK EVRESİ: TUTUKLAMALAR VE BASIN	81
4.3.TABUTLUK OLAYI	95
4.4.İRKÇILIK-TURANCILIK DAVASI.....	99

İKİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA EKONOMİDE TÜRKLEŞTİRME POLİTİKALARI

1.1939-1945 YILLARI ARASINDA YAPILAN MİLLİLEŞTİRME FAALİYETLERİ. 115	115
1.1.İSTANBUL ELEKTRİKLİ TRAMVAY VE TÜNEL ŞİRKETİNİN MİLLİLEŞTİRİLMESİ.....	120
1.2.ANKARA VE ADANA ELEKTİRİK VE HAVAGAZI ŞİRKETİNİN MİLLİLEŞTİRİLMESİ.....	127
1.3.BURSA ELEKTRİK VE MÜTTEHİT TÜRK ANONİM ŞİRKETLERİNİN MİLLİLEŞTİRİLMESİ.....	132
1.4.BOMONTİ-NEKTAR TÜRK BİRA FABRİKASININ MİLLİLEŞTİRİLMESİ	135
1.5. EREĞLİ KÖMÜR HAVZALARININ MİLLİLEŞTİRİLMESİ.....	139
1.6.İZMİR ELEKTRİK TÜRK ANONİM ŞİRKETİNİN MİLLİLEŞTİRİLMESİ.....	141
1.7. İZMİR SULARI TÜRK ANONİM ŞİRKETİNİN MİLLİLEŞTİRİLMESİ.....	144

1.8.İSTANBUL HAVAGAZI VE ELEKTRİK VE TEŞEBBÜSATI SİNAİYE TÜRK ANONİM ŞİRKETİNİN MİLLİLEŞTİRİLMESİ	146
2.VARLIK VERGİSİ	148
2.1.VARLIK VERGİSİ VE BASIN	162
3.TÜRKLERE TAHSİS EDİLEN EKONOMİK VE MESLEKİ FAALİYETLER	169
4.YERLİ MALİ KULLANIMI VE YERLİ MALİ HAFTASI KUTLAMALARI.....	176

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÜLTÜR VE DİLDE TÜRKÇÜ POLİTİKALARIN BASINA YANSIMASI

1.TÜRK DİL KURULTAYLARI VE BAYRAMLARI	194
1.1.DİL KURULTAYLARI	194
1.1.1.Birinci Dil Kurultayı	194
1.1.2. İkinci Dil Kurultayı	197
1.1.3. Üçüncü Dil Kurultayı.....	199
1.1.4. Dördüncü Dil Kurultayı.....	202
1.1.5. Beşinci Dil Kurultayı.....	208
1.2. DİL BAYRAMLARI.....	212
1.2.1. Birinci Dil Bayramı	213
1.2.2. İkinci Dil Bayramı	214
1.2.3. Üçüncü Dil Bayramı	217
1.2.4. Dördüncü Dil Bayramı.....	218
1.2.5. Beşinci Dil Bayramı	219
1.2.6. Altıncı Dil Bayramı.....	219
1.2.7. Yedinci Dil Bayramı	220
1.2.8. Sekizinci Dil Bayramı	222
1.2.9. Dokuzuncu Dil Bayramı.....	224
1.2.10. Onuncu Dil Bayramı	226
1.2.11. On Birinci Dil Bayramı	227
1.2.12. On İkinci Dil Kurultayı.....	228
1.2.13. On Üçüncü Dil Kurultayı.....	230
2.TÜRKÇE KONUŞMA MESELESİ.....	231
3.DİLDE ÖZ TÜRKÇE UYGULAMALARI.....	244
3.1.1924 TEŞKİLATI ESASİYE KANUNUN TÜRKÇELEŞTİRİLMESİ	250
3.1.1.Teşkilat-ı Esasiye Kanunun Türkçeleştirilmesi Ve Basın.....	255
4.SANATTA MİLLİLİK TARTIŞMALARI	259
4.1.TİYATRODA MİLLİYETÇİLİĞİN YANSIMALARI	261
4.2.MÜZİKTE MİLLİYETÇİLİĞİN YANSIMALARI	263
4.3.MİMARİDE MİLLİYETÇİLİĞİN YANSIMALARI.....	267
4.4. RESİMDE MİLLİYETÇİLİĞİN YANSIMALARI	272
TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER.....	277
KAYNAKÇA.....	283
EKLER LİSTESİ.....	295
FOTOĞRAFLAR	296

TABLÖLER LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Tablo 1. 2. Dünya Savaşı Sırasında İncelenen Gazetelerde Kapatılan Yayın Organları ve Kapatılma Süreleri.....	8
Tablo 2. Atatürk Döneminde (1928-1938) Millileştirilen Şirketler.....	118
Tablo 3. 1939- 1944 Yılları Arasında Millileştirilen Şirketler	119
Tablo 4. Varlık Vergisi Uygulamasında Aşkale'ye Gönderilen Bedeni Mükellefiyet ile ilgili İşlemlerin Rakamsal Sonuçları(Türkiye Geneli).....	158
Tablo 5. Varlık Vergisi Uygulamasında Aşkale'ye Gönderilen İstanbul'daki Mükellefler...	158
Tablo 6. Varlık Vergisi Uygulamasının Sonuçları	159
Tablo 7. Türkçeleştirilen Ay Adları.....	250
Tablo 8. Bu Kanun İle Birlikte Türkçeleştirilen Kelimelerin Bazıları	253
Tablo 9. Türkçeleştirilen Bakanlıkların Adları.....	254
Tablo 10. Komisyon Adları	255

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

age: Adı geçen eser
agm: Adı geçen makale
agt.: Adı geçen tez
BCA: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
C.: Cilt
CHP: Cumhuriyet Halk Partisi
Çev: Çeviren
D: Devre
Ed: Editör
İ: İçtima
İ: İnikat
Nr.: Numara
S.: Sayı
Ss.: Sayfa Sayısı
T.B.M.M.: Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.: Tarih
ZC: Zabıt Ceridesi
TDA: Türk Dış İşleri Arşivi

GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasında, Birinci Dünya Savaşı'ndan kalan sorunlar, Almanya'nın Versay Antlaşmasından kurtulmak istemesi ve ülkeler arasında yaşanan gerginlikler etkili olmuştur. Alman askerlerinin 1 Eylül 1939'da Polonya'ya saldırmasıyla İkinci Dünya Savaşı başlamıştır ve kısa süre içerisinde dünya savaşına dönmüştür¹. 3 Eylül 1939 tarihinde ise Polonya ile Yardım Antlaşması bulunan İngilizler ve Fransızlar da Almanlara savaş ilan etmişlerdir². Savaş Mihver ve Müttefik Devletler olarak iki gruba ayrılmıştır. Mihver Devletler içerisinde Almanya, İtalya, Japonya yer alırken Müttefik Devletler içerisinde Amerika, İngiltere, Sovyet Rusya ve Çin yer almıştır³. Türkiye ise “non-belligerent” adı verilen savaşmayan ülkeler arasında yer almıştır⁴. Bu savaş sırasında savaş dışı kalarak denge politikası izlemiştir. Savaş boyunca izlediği değişen dış politika sayesinde savaş dışı kalmayı başarmıştır⁵.

Refik Saydam, 11 Eylül 1939 tarihinde TBMM'nde yaptığı konuşmada Türkiye'nin savaşın dışında olduğuna vurgu yaptıktan sonra savaşta taraflar arasında ilişkilerinin normal ve uluslararası kararlara uygun olduğunu belirtmiştir. Almanya ile aralarında bir anlaşmazlık konusunun olmadığını dile getirdikten sonra Polonya ile ilişkilerin dostça olduğuna değinmiştir. Saydam konuşmasında, İngiltere ve Fransa'yla menfaat ortaklığının bulunduğu vurgu yaptıktan sonra Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerinin ise dostça olduğunu ve öyle kalacağını ifade etmiştir⁶.

İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'de iç politikayı belirleyen genellikle savaşın seyri ve dış politika olmuştur. İsmet İnönü, savaş döneminde dış politikada denge politikası gütmüştür ve Türk topraklarından asla taviz verilmeyeceği konusunda kararlı bir tutum sergilemiştir⁷. Murat Güvenir, bu kararın alınmasının ana nedenlerinin birisinin, kamuoyunda yoğun bir şekilde savaş dışı kalma isteği ve ülkenin iktisadi durumunun savaşa uygun olmaması olduğunu belirtmiştir⁸. Süreyya Aydemir, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'na katılmama nedenini, ülkenin yakın tarihinde

¹R.G. Grant, *Dakikalar İçinde İkinci Dünya Savaşı*, Çev: Zeynep Demir, Kronik Yayınları, İstanbul 2023, ss.43.

² Mahmut Goloğlu, *Milli Şef Dönemi (1939-1945)*, Turhan Kitabevi, Ankara 1974, ss.40.

³³Nasrullah Uzman, “II. Dünya Savaşı Sonrasında Sovyet Talepleri ve Türkiye'nin Tepkisi”, *Akademik Bakış*, C. 11, S.22, 2018, s. 118.

⁴ İlber Ortaylı, *Türkiye'nin Yakın Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, ss.89.

⁵Ahmet Çelik, “İkinci Dünya Savaşı'nda Hükümet-Basın İlişkileri ve Gazeteci Mebuslar”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.28, S. 2, Temmuz 2018, ss. 316.

⁶ TBMMZC, C:5, D:6, İ: Fevkalade İçtima, İN:39, Tarih:11.09.1939,s.3;”Başvekilin Mecliste Dünkü mühim Beyanatı”, *Son Posta*, 12 Eylül 1939, ss.1-2.

⁷Edward Weisband, *2. Dünya Savaşı Ve Türkiye*, Örgün Yayınevi, İstanbul 2002, ss. 28.

⁸Murat Güvenir, *Dünya Savaşında Türk Basını, Siyasal İktidarın Basını Denetlemesi ve Yönlendirmesi*, Tezler Dizisi, İstanbul 1991, ss. 147-151.

yaşadığı pek çok savaşın ardından bir yorgunluk hissi içinde olması ve savaş ekonomisi ile edebiyatına yönelik bir bıkkınlık duymasıyla açıklamıştır⁹.

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'na fiilen katılmamış olmasına rağmen savaşın etkilerini derinden hissetmiştir. Savaşın neden olduğu ekonomik ve mali sonuçlarından etkilenmiştir. Bu nedenle savaş boyunca iç ve dış politikasını savaş koşullarına göre şekillendirmiştir¹⁰. Ülke içerisinde çeşitli tedbirler almak durumunda kalmıştır. Savaşın başlamasıyla birlikte savaş dışı kalmayı amaçlayan Türkiye, savaşta yer alan devletlerle anlaşmalar yaparak tedbir almaya çalışmıştır. 12 Mayıs 1939'da Türk-İngiliz Ortak bildirisi yayınlanmıştır. 1939 yılında Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında üçlü bir yardım anlaşması imzalanmıştır. 1941 yılında ise Türkiye ve Almanya arasında, Türk-Alman dostluk anlaşması imzalanmıştır¹¹. Bunun dışında Türkiye tedbiri elden bırakmayarak seferberlik ilan etmiştir ve bir milyon üç yüz bin kişiyi silâh altına almıştır. Erkeklerin askere alınması nedeniyle ekonomi zarar görmüş, üretimde düşüş meydana gelmiştir¹².

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nda takip ettiği dış politikayı ve basının tavrını üç döneme ayırabiliriz. Bu üç dönemde savaşın seyrine göre farklı politikalar takip edilmiştir. Müttefiklerin üstün olduğu 1939-1941 yıllarında Müttefiklere yakın, Mihver uzak bir politika takip edilmiştir. Basın bu dönemde genellikle Müttefiklerin lehine yayın yapmıştır. Mihver Devletlerin üstün olduğu 1941-1943 yıllarında, Mihvere yakın Müttefiklere uzak bir politika takip edilmiştir. Bu dönemde Almanya'nın Sovyetler Birliğine saldırması ile Türkçülük akımı tekrardan canlanmıştır. Basın Mihver Devletlerin lehine yayın yapmıştır. Aynı zamanda Türkiye Almanya'nın üstün olduğu bu dönemlerde tarafsız olduğuna vurgu yapmıştır¹³. Basına talimat verilerek Almanya aleyhinde haber yapılması yasaklanmıştır. Almanya aleyhine yayın yapan gazetelerin cezalandırılacağı duyurulmuştur¹⁴. 1944-1945 yıllarında Müttefiklerin savaşı kazanacağını anlaşıldıktan sonra ve Türkiye üzerine yaptıkları baskılar sonucunda tekrar Müttefiklerin yanında yer almaya başlanılmıştır. Bu dönemde Almanlara ve ülke içerisinde bulunan Türkçülere karşı tavır alınmaya başlanılmıştır. Türkçü yayınlar bu dönemde yasaklanmıştır. İkinci dünya Savaşının son safhasında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak talep etmesi üzerine bu ülkeye karşı bir tavır alındığı

⁹ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, C. 2, Remzi Kitapevi, İstanbul 1999, ss. 206.

¹⁰ Muhammet Güçlü, "Varlık Vergisi ve Ankara Uygulaması", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. 1, C. 11, Haziran 1996, s. 177.

¹¹ Goloğlu, a.g.e., ss.21.

¹² Güçlü, a.g.m., s. 177.

¹³ Güvenir, a.g.e., ss. 34.

¹⁴ BCA;30-10-0-232-561-17.

görülmektedir¹⁵. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından Türkiye, Sovyet Rusya'nın baskı ve isteklerine karşı durabilmek için, ABD yanlısı bir politika izlemeye başlamıştır. İktidarın bu politikası basının tutumuna da yansımıştır. Basın bu dönemde Sovyet Rusya'yı kötülemeye başlamıştır ve Amerika yanlısı yayınlar yapmıştır¹⁶. Keza 1945 yılından itibaren sol muhalif olan basına yönelik tasfiye hareketi başlamıştır. *Yurt ve Dünya, Adımlar, Yürüyüş, Barış Dünyası* gibi sol dergiler kapatılmıştır¹⁷.

Mete Tuncay, hükümetin basının Türkiye'nin dış politika çizgisinin sağında veya solunda yayın yapmasına göz yummasının nedenini, savaşın hangi devlet tarafından kazanılacağını bilmemesi olarak açıklamıştır¹⁸.

Türkiye, diğer devletlerden gördüğü baskılar sonucunda ve savaşın sonucunun belli olmaya başlamasının ardından yavaş yavaş Almanya'dan uzaklaşarak, Sovyetler Birliğine yakınlaşmıştır. Savaşı Almanya'nın kaybedeceğinin anlaşılması üzerine 1944 yılında Türkiye ilk olarak Almanya'ya krom sevkiyatını durdurmuştur¹⁹. Ardından 2 Ağustos 1944 tarihinde Almanya ile bütün siyasi ve ticari ilişkilerini kesmiştir²⁰.

Türkiye'nin savaş döneminde uyguladığı dış politika, hükümetin basın üzerindeki güdümünü ve denetimini artırmıştır. Devlet, savaş boyunca basın üzerine sıkı denetim ve sansür sahibi olmuştur ve basını dış politikada bir araç olarak kullanmıştır. Hükümet- basın ilişkileri dış politikaya göre değişkenlik göstermiştir. Savaş boyunca basın iç ve dış siyaseti yansıtan bir araç olarak görülmüştür ve bu nedenle devlet tarafından sürekli denetim altında tutulmuştur. Bu dönemde basın üzerine katı baskılar oluşturulmuştur. İkinci Dünya Savaşı sırasında basın iktidar yanlıları ve ılımlılar, müttefik yanlıları, mihver yanlıları tarafsızlar olmak üzere dört gruba ayırmıştır.

Çalışma kapsamında incelenen Cumhuriyet, Tan, Son Posta, Tanin, Ulus, Akşam ve Vakit gazetelerinin tarihlerine ve İkinci Dünya Savaşı boyunca benimsedikleri politik çizgilere yer vermek, konunun bütünlüğü açısından önem taşımaktadır.

¹⁵Güvenir, a.g.e., ss. 147-151.

¹⁶Çelik, a.g.m., s. 330.

¹⁷Hülya Öztekin, *Tan (1938-1945): Serteller Yönetiminde Muhalif Bir Gazetenin Tarihi*, Basılmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2013, s.53.

¹⁸Mete Tuncay, "Tek Parti Döneminde Basın: 1925 Tahrir-i Sükûn'undan 1945 Tan Olayı'na", *Tarih ve Toplum Dergisi*, S. 37, Ocak 1987, s.48.

¹⁹Hülya Öztekin, "1944 İrkçılık- Turancılık Davası ve Basındaki Tartışmalar", *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, C.11, S.1, 2018, s.214.

²⁰"Almanya İle Siyasi ve İktisadi Bütün Münasebetlerimizi Kestik", *Akşam*, 2 Ağustos 1944, Nr. 9263, s.1; "Almanya İle Siyasi ve İktisadi Münasebetlerimizi Kesiyoruz", *Son Posta*, 2 Ağustos 1944, Nr. 5026, s.1.

Cumhuriyet gazetesi, 8 Mayıs 1924 tarihinde kurulmuştur. Kuruluş yıllarında İstanbul'da Cumhuriyet rejiminin en etkili sözcüsü olmuştur. Gazeteye adını Mustafa Kemal Atatürk vermiştir. Gazetenin kurucuları Yunus Nadi, Zekeriya Sertel, Nebizade Hamdi'dir²¹. Gazete, savaşın ilk yıllarında Mihver Devletleri desteklemiştir²². Cumhuriyet gazetesi, Tasviri Efkar gazetesi ile birlikte Mihver yanlısı tutum sergilemiştir. Gazete, savaşın seyrine dair yazılara geniş bir şekilde yer verirken, Almanya'ya karşı ılımlı ve destekleyici yazılar kaleme almıştır. Almanlara karşı yayınladıkları hoşgörülü yazılar nedeniyle ileriki süreçlerde gazete sahipleri ve gazetede yazarlık yapan kişiler Almanlardan para almakla ve Alman propagandası yapmakla suçlanmıştır. Cumhuriyet gazetesi aynı zamanda 1939-1945 yılları arasında iktidar yanlısı bir tutum sergilemiştir. 1940-1943 yılları arasında Türkçülük üzerine köşe yazıları yayınlamıştır ve Türkçülük akımının önemli isimlerine yer vererek hayatlarını okuyucuyla paylaşmıştır. 1944-1945 yıllarında gazetenin savaşa yönelik tutumu değişmiştir. Almanya'nın savaşta yenilgiler almaya başlamasının ardından gazetede Alman yanlısı yazılarına son verilmiştir. Gazetenin müttefik devletleri desteklemeye başladığı görülmüştür. Aynı zamanda savaşın getirdiği politik baskılar sonucunda Türkçülere karşı gazetenin tavır aldığı görülmektedir. Savaşın ilk başlarında Türkçülük hareketini destekleyen gazete, savaşın sonlarında bu fikir hareketini eleştirmiştir. 1944-1945 yılları arasında Müttefiklere yakın bir tutum sergilemiştir. Gazete, iktidarın basına koyduğu kurallara uymadığı ve iç ve dış politikayı tehlikeye düşürecek yazılar yayınladığı gerekçesiyle çeşitli zamanlarda kapatılmıştır.

İncelenen gazetelerden birisi de Ulus gazetesidir. Mustafa Kemal Atatürk'ün kurduğu Hâkimiyet-i Milliye gazetesi 1934 yılında Ulus adını almıştır. Zengin kadroya sahip olan gazetenin başyazarlığını yapan ve aynı zamanda Ankara Milletvekili olan Falih Rıfkı Atay'ın yönetiminde yayınlanmıştır. Atay, aynı zamanda basın birliğinin değişmez genel başkanlığı görevinde bulunmuştur. Gazetenin dış politika yazılarını CHP milletvekili ve hükümetin danışmanlığını yapan Ahmet Şükrü Esmer yazmıştır²³. Gazete, CHP'nin ve hükümetin görüşlerini yansıtmaktaydı. Savaş döneminde ise gazete CHP'nin yayın organı olmuştur²⁴. Weisband, Ulus gazetesinin bu dönemde İnönü'nün

²¹ Hıfzı Topuz, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitapevi, İstanbul 2003, ss. 163.

²² Ayşegül Şentürk, "1931 Matbuat Kanunu'ndaki Değişiklikler Üzerine Kronolojik Bir Değerlendirme: Basın Hürriyeti Bağlamında Meclis Tartışmaları ve Basındaki Yankılar", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.30, S.1, Ocak 2016, s. 204.

²³ Ekrem Çelikiz, Gökhan Kuzucanlı, "İnönü Dönemi Üzerine Basın Özgürlüğü: Cumhuriyet, Akşam ve Vatan Gazeteleri Örneği", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, C.6, S.4, 2019, s. 114.

²⁴ Topuz, a.g.e., ss.164.

sesi olduğunu belirtmiştir²⁵. Ulus gazetesinde yayın yapan isimler aynı zamanda milletvekili olarak görev yapmışlardır. Gazete, savaş döneminde devletin izlediği iç ve dış politikayı en iyi yansıtan gazetelerden birisidir. Savaş boyunca hükümetin dış politikasını desteklemiştir. İkinci Dünya Savaşı sırasında meydana gelen gelişmelerde bültenlerini iki başlığa ayırmıştır ve iki tarafta yaşanan gelişmelere yer vermiştir. Gazete, 1939-1945 yılları arasında genellikle iç politikada yaşanan gelişmelere satırlarında yer vermiştir. Falih Rıfkı Atay'ın gazetede yayınladığı makaleler içte yaşanan gelişmelerde yol gösterici olarak kabul edilmiştir. Ulusal basın iç politikada yaşanan olaylarda yorum yapmak istemediğinde veya konu ile ilgili yayın yasağı bulunduğu zaman Falih Rıfkı Atay'ın Ulus'ta yayınladığı makalelerine yer vermişlerdir.

Tanin gazetesi Hüseyin Cahit Yalçın tarafından 1908 yılında çıkartılmıştır. Gazete Takriri Sükûn Kanunun çıkmasının ardından 16 Nisan 1925'te kapatılmıştır ve 1943 yılında yeniden çıkmaya başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı sırasında gazetenin tutumuna bakıldığı zaman Almanlara karşı açık ve sert bir tavır almıştır. Almanların ülke içerisinde propaganda yaptıklarını belirten yazılara yer vermiştir. Almanlara karşı takınılan bu sert tutum gazetenin kurucusu ve başyazarı Hüseyin Cahit Yalçın'ın yayınladığı yazılarda da görülmüştür. Weisband, Tanin gazetesinin Müttefik yanlısı olduğunu belirtmiştir²⁶. Hakkı Uyar ise Yalçın'ın, başta İngiltere ve Batılı devletlerle iyi ilişkiler kurulmasını savunduğunu ifade etmiştir. Aynı zamanda Yalçın, Almanlara karşı Sovyetleri desteklemiştir²⁷. Hüseyin Cahit Yalçın'ın savaşın sonunda fikrini değiştirdiği anlaşılmaktadır. Sovyetlere ve ülke içerisinde bu devleti destekleyenlere, özellikle Sertellere karşı cephe almıştır. Tan gazetesinin Komünizm propagandası yaptığına dair yazılar yayınlarak, bu gazetenin binasına baskın düzenlenmesinde etkili olmuştur²⁸.

Tanin gazetesi bu dönemde sağ görüşe yakın hükümet yanlısı bir duruş sergilemiştir. Bazı durumlarda sol görüşlere de yer vermiştir. Diğer gazeteler gibi yayın çizgisinde dönemlere göre değişiklikler meydana gelmiştir. Tanin yayın hayatını aralıklı olarak 1947 yılına kadar sürdürmüştür.

Tan gazetesi, 1935 yılında İş Bankası tarafından kurulmuştur²⁹. Gazeteyi ilerleyen süreçlerde Ahmet Emin Yalman ve Zekeriya Sertel satın almıştır³⁰. Savaş

²⁵ Weisband, *a.g.e.*, ss. 78.

²⁶ Weisband, *a.g.e.*, ss. 66-70.

²⁷ Hakkı Uyar, *Tek Parti Yönetimi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Kitapları, İstanbul 1999, ss. 344.

²⁸ Emin Karaca, *Türk Basınında Kalem Kavgaları*, Gendaş Yayıncılık, İstanbul 1998, ss. 190.

²⁹ Esen Ertuğrul, Çağhan Uyar, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Sertellerin Tan Gazetesi ve Tan Olayının Ulusal Basın İle Anılar Ekseninde Analizi", *VAKANÜVİS- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.5, Kasım 2020, s. 225.

döneminde ideolojik tutumunu koruyan tek gazete Tan gazetesi olmuştur. Gazete sol görüşe sahip olup Müttefik Devletleri desteklemiştir. Yazılarında Sovyet Rusya'ya yönelik destekleyici yazılar kaleme almıştır. Savaşın başlamasından itibaren Almanlara karşı sert eleştirilerde bulunarak tepki göstermiştir. Genellikle Almanya'yı hedef alan Rusya'ya yakınlık gösteren yazılara yer vermiştir. Tan gazetesi Türkiye'nin savaşta Müttefiklerin yanında yer almasını istemiştir³¹. Gazetenin bu tutumu savaş bitimine kadar devam etmiştir. Hüseyin Cahit Yalçın, "Kalkın Ey Ehli Vatan" başlıklı makalesinde Tan gazetesini komünistlikle suçlamıştır³². Yalçın'ın bu yazısından sonra Tan matbaası gençlik tarafından 4 Aralık 1945 tarihinde nümayişler sonucunda Tan matbaası yağmalanmıştır. Bu olay sonucunda Sertel çiftinin yönetiminde bulunan Tan gazetesinin yayın hayatına son verilmiştir³³.

Vakit gazetesi, 1917 yılında Ahmet Emin Yalman ve Asım Us tarafından kurulmuştur. 1934 tarihinde gazetenin ismi değiştirilerek Kurun olmuştur³⁴. Daha sonraki süre içerisinde tekrar Vakit ismini almıştır. Hükümetin dış politikasında aldığı kararlara göre tavrını savaşın sonuna kadar değiştirmemiştir. Almanlara karşı ılımlı bir tutum sergilerken öte yandan müttefik devletleri de desteklemiştir. Aynı zamanda sağ görüşlü bir yayın politikası izlemiştir.

Son Posta gazetesi 27 Temmuz 1930 tarihinden itibaren yayınlanmaya başlamıştır. Gazetenin kurucuları Zekeriya Sertel, Ekrem Uşaklıgil, Halil Lutfi Dördüncü ve Selim Ragıp Emeç'tir³⁵. Gazete, zaman zaman mihver devletlere yakın davranırsa da Türkiye'nin izlediği politikalar çerçevesinde müttefiklere yakın bir tavır sergilemiştir. Hükümete karşı eleştirilerde bulunmuştur ve çoğunlukla muhalif bir tavır sergilemiştir.

Akşam gazetesi, Necmeddin Sadak tarafından 1918 tarihinde kurulmuştur. İkinci Dünya Savaşı sırasında da gazetenin editörlüğünü Necmeddin Sadak yapmıştır. Akşam gazetesi ise iki tarafa karşı ılımlı davranmıştır. Savaş boyunca iktidarın politikasını desteklemiştir. Uyar'a göre ise Son Posta, Vakit ve Akşam gazeteleri her iki gruba eşit mesafede durmuşlardır³⁶.

³⁰ Topuz, a.g.e., ss.163.

³¹ Süleyman Seydi, 1939-1945 Zor Yıllar, Asil Yayın Dağıtım, Ankara 2006, ss. 51.

³² Emin Karaca, Türk Basınında Kalem Kavga, Gendaş Yayıncılık, İstanbul 1998, ss. 190.

³³ Çağhan Uyar, Esen Ertuğrul, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Sertellerin Tan Gazetesi ve Tan Olayının Ulusal Basın İle Anılar Ekseninde Analizi", VAKANÜVİS- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, Kasım 2020, s.227.

³⁴ Topuz, a.g.e., ss. 165.

³⁵ Cahit Bollu, Türk Basınında Son Posta Gazetesi (1930-1942), Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2022, s. 55.

³⁶ Uyar, a.g.e., ss. 344.

İkinci Dünya Savaşı sırasında hükümet basını sıkı bir denetime tabi tutmuştur. Bu amaçla öncelikle 1931 *Matbuat Kanun'unun* ellinci maddesini kullanmıştır. Bu maddede “*Memleketin umumi siyasetine dokunacak yayınlarından dolayı icra vekilleri heyeti kararıyla gazete veya mecmualar geçici olarak kapatılabilir. Bu nedenle kapatılan gazete veya mecmuanın yayınına devam edenler hakkında on sekizinci madde hükmü uygulanır. Bu nedenle bir gazetenin sorumluları tatil süresince başka bir isimle gazete çıkaramaz*” denilmiştir³⁷.

Bunun dışında savaş nedeniyle Sıkıyönetimin ilan edilmesinin ardından, Sıkıyönetim komutanlıkları da basın üzerinde etkili olmuşlardır. 25 Mayıs 1940 tarihinde Resmi gazete 'de yayınlanarak yürürlüğe giren *Örfi İdare Kanunun* üçüncü maddesiyle, Sıkıyönetim komutanlığına, basılı yayını engelleme, basına sansür koyma ve matbaaları kapatma yetkisi verilmiştir³⁸. Sıkıyönetim komutanlığı üçüncü maddeye dayanarak savaş döneminde birçok yayın organını kapatmıştır.

Hükümet bu dönemde dolaylı olarak gazeteci mebuslarla basını yönlendirme çabası içerisine girmiştir³⁹. TBMM'nde yetmiş beş gazeteci aynı zamanda milletvekilliği görevinde bulunmuştur. Gazeteci mebuslara örnek olarak; Falih Rıfkı Atay, Ulus gazetesi başyazarı, Asım Us, Vakit gazetesi başyazarı ve sahibi ve Hüseyin Cahit Yalçın zikredilebilir⁴⁰.

1939-1945 yıllarında Bakanlar Kurulu, çeşitli yayınları yasaklama kararı almıştır. Bu yasaklamalar, komünist propagandası yapan yayınlar, devlet büyüklerine yönelik eleştiriler, misyonerlik ve taassup propagandaları, Türkçülük aleyhine olan yayınlar, ülke aleyhine ve kamuoyunu olumsuz etkileyen içerikler ile Ermenilik, Kürtçülük ve diğer bölücü yayınlar gibi konuları kapsamaktadır. Bu yasaklar, İkinci Dünya Savaşı sırasında da devam etmiştir⁴¹.

Bunun dışında hükümet basına çeşitli konularda talimatlar da vermiştir. Bu talimatlara örnek olarak Milli Şef ile ilgili haberlerin sadece Anadolu Ajansı'nın gönderdiği şekilde yayınlanması istenmiştir. Bunun haricinde başka hiçbir suretle yayın yapılmaması uyarısında bulunmuştur. Gazetelerde Rusya'dan bahsedilirken Sovyet Rusya şeklinde bahsedilmesi zorunluluğu getirilmiştir⁴².

³⁷Resmi Gazete, 08.08.1931, Nr. 1867, s.375; TBMM, ZC, D:4, C:3,İ:Fevvkalade İctima, İN:29, Tarih: 16.07.1931, s. 138.

³⁸Resmi Gazete, 25.05.1940, Nr. 4518, s. 115-116.

³⁹Güvenir, *a.g.e.*, ss. 65.

⁴⁰Çelik, *a.g.m.*, s. 319.

⁴¹Murat Yılmaz, Yasemin Doğaner, *Cumhuriyet Döneminde Sansür (1923-1973)*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2007, ss. 66-67.

⁴²Güvenir, *a.g.e.*, s. 87.

Dış politikayla ilgili tüm dış haberlerin sadece Matbuat Umum Müdürlüğü ve Anadolu Ajansı'ndan gönderildiği biçimde yayınlanmasına ve dış politikayı tehlikeye düşürücü yayın yapılmamasına yönelik talimat gönderilmiştir⁴³. Örnek olarak; Adana'da çıkartılan Bugün gazetesi, dış politika aleyhine yazılar yayınlaması nedeniyle 5 Kasım 1940 tarihinde iki haftalığına kapatılmıştır⁴⁴. Yeni Sabah gazetesinin 8 Mart 1941 tarihinde yayınlanan baş makalesinde Alman ordusu hakkında hakaret içeren tedbirler kullanılmıştır. Bu durum devletin harici siyasetine dokunacak nitelikte bulunmasından dolayı bir gün süreyle kapatılmıştır⁴⁵. Tasvir-i Efkar gazetesi de çeşitli zamanlarda dış politika aleyhine yayın yapmasından dolayı kapatılmıştır⁴⁶. Savaşan ülkeler aleyhinde ve orduları küçük düşürecek mahiyette yayın yapılmaması yönünde de talimatlar verilmiştir⁴⁷.

Haber talimatlarının yanı sıra sayfa düzeninde dikkat edecekleri konularla ilgili gazetelere talimat gönderilmiştir. Refik Saydam'ın imzasıyla gönderilen bir talimatnameyle büyük manşetlerin yalnızca iç haberler için kullanılması, iç haberlerin yalnızca tek sütuna dizileceği ve bu yayınlara 24 puntodan büyük başlık konulmayacağı basına bildirilmiştir⁴⁸.

Bu arada hükümet, denetiminden çıkan yayınlar yapan ve faaliyetler gösteren gazeteleri kapatmaktan çekinmemiştir. Yukarıda belirtildiği üzere *Matbuat Kanunun* ellinci maddesine göre İcra Vekilleri Heyeti ve *Örfi İdare Kanunu'nun* üçüncü maddesine göre de Sıkıyönetim Komutanlıkları gazeteleri kapatma yetkisine sahipti. Her iki kurum da bu yetkilerini bir gerekçe göstermeden kullanabiliyordu⁴⁹. Hükümet bu kanunu sıklıkla iç ve dış politikalar hakkında hoşuna gitmeyen yayınlar yapan gazete ve dergilere uygulamıştır.

Tablo 1. II. Dünya Savaşı Sırasında İncelenen Gazetelerde Kapatılan Yayın Organları ve Kapatılma Süreleri

Kapatılan Gazete	Kapatılan Günler	Toplam Kapanma Süresi	Kapatan Makam
Cumhuriyet	10 Ağustos 1940 ⁵⁰ 12 Temmuz 1941 4 Eylül 1941 ⁵¹	3 ay 16 gün	3 kez Hükümet 2 kez Sıkıyönetim

⁴³Alpay Kabacalı, "Türkiye'de Basın Sansürü", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 4, İletişim Yayınları, s.959.

⁴⁴BCA; 30-18-1-2-93-103-20.

⁴⁵BCA; 30-18-1-2-94-20-8.

⁴⁶BCA; 30-18-1-2-101-16-14; BCA; 30-18-1-2-106-67-5.

⁴⁷Güvenir, *a.g.e.*, ss. 91.

⁴⁸Güvenir, *a.g.e.*, ss. 93.

⁴⁹Güvenir, *a.g.e.*, ss. 119.

⁵⁰BCA; 30-18-1-2-92-80-9.

⁵¹"Örfi İdare Komutanlığınca Kapatılanlar", *Ayın Tarihi*, Eylül 1941, S. 94, s. 298-299.

	7 Aralık 1941 ⁵² 15 Eylül 1941 ⁵³		
Tan	10 Eylül 1940 ⁵⁴ 7 Aralık 1940 ⁵⁵ 12 Mart 1941 ⁵⁶ 1 Kasım 1941 ⁵⁷ 10 Mart 1944 ⁵⁸ 13 Ağustos 1944 ⁵⁹	2 ay 13 gün. 12 Ağustos 1944 tarihinden itibaren gazete süresiz olarak kapatılmıştır.	4 kez İcra Vekilleri Heyeti 2 kez Örfi İdare Komutanlığı
Son Posta ⁶⁰	12 Mart 1941 12 Temmuz 1941 7 Aralık 1941 ⁶¹ 28 Ocak 1942 ⁶² 1 Temmuz 1942 8 Mayıs 1944	24 gün	1 kez İcra Vekilleri Heyeti 4 kez Örfi İdare Komutanlığı
Vakit ⁶³	12 Mart 1941 23 Eylül 1941 ⁶⁴ Ocak 1942	27 Gün	1 kez İcra Vekilleri Heyeti 2 kez Örfi İdare Komutanlığı

**Tablo 2(Devamı). II. Dünya Savaşı Sırasında İncelenen Gazetelerde Kapatılan
Yayın Organları ve Kapatılma Süreleri**

1939-1945 yılları arasında incelenen yayınlardan en çok kapatılan gazeteler Tan ve Cumhuriyet gazetesi olmuştur. Zekeriya Sertel, gazetenin her kapatılışının günlerce, kimi zaman haftalarca sürdüğünü belirtmiştir. Sertel bu dönemde, Serbest Fırka zamanında hatta ondan önceki dönemde yaşadıkları nispi özgürlük dönemini aradıklarını ifade etmiştir⁶⁵.

İkinci Dünya Savaşı dönemi milliyetçilik ve Türkçülük üzerine yapılmış çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Bunlar arasında Ayhan Aktar'ın "Varlık Vergisi ve Türkleştirme Çalışmaları", Faik Ökte'nin "Varlık Vergisi Faciası", Günay Göksu Özdoğan'ın "Turan'dan Bozkurt'a: Tek Parti Döneminde Türkçülük" adlı eserleri örnek gösterilebilir. Ayhan Aktar "Varlık Vergisi" adlı eserinde Varlık Vergisini Türkçü ve azınlık karşıtı bir vergi olarak değerlendirmiştir. Varlık Vergisinin azınlıkları tüccarlık mesleğinden uzaklaştırarak, bu mesleğin Türklere tahsis edilmesi için çıkarıldığını iddia

⁵²BCA; 18-1-2-96-99-1; T.C. Resmi Gazete, 13 Aralık 1941, Nr. 4983, s. 2026.

⁵³BCA; 30-18-1-2-106-69-51-9.

⁵⁴BCA; 30-18-1-2-92-85-17.

⁵⁵BCA;30-18-1-2-93-112-15.

⁵⁶Ali Cem Göz, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Siyasal İktidar Tarafından Kapatılan Basın Organları Bağlamında Bir Listeleme Denemesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, C. 3, S. 5, 2011, s. 5.

⁵⁷BCA; 30-18-1-2-96-92-12.

⁵⁸BCA;30-18-1-2-104-16-12.

⁵⁹BCA;30-18-1-2-106-58-15.

⁶⁰Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, C. 2, İletişim Yayınları, İstanbul 2007, s.139;Göz, a.g.m., s. 4-9; Güvenir, a.g.e., ss. 120-123.

⁶¹BCA; 30-18-1-2-96-99-1.

⁶²Koçak, a.g.e., ss.139;Göz, a.g.m., s. 4-9; Güvenir, a.g.e., ss. 120-123.

⁶³Koçak, a.g.e.,ss.139;Göz, a.g.m., s. 4-9; Güvenir, a.g.e., ss. 120-123.

⁶⁴BCA; 30-18-1-2-96-82-6.

⁶⁵Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1977, ss. 189.

etmiştir. O, bu verginin Türkçülük akımının bir aracı olduğu yorumunda bulunmuştur. Eserde, dönemin sosyal ve ekonomik koşullarının derinlemesine analiz edilmediği, dolayısıyla uygulamanın yaratmış olduğu sosyal, toplumsal etkilerin yeterince irdelenmediği gözlemlenmektedir. Aynı zamanda Aktar, Varlık Vergisini sadece azınlıklar üzerinden değerlendirmiştir. Bu vergiden Türklerin nasıl etkilendiğine ve nasıl bir tepki gösterdiğine çalışmada yer vermemiştir. Verginin uygulanması, yalnızca Türkçülük politikalarıyla değil, aynı zamanda dönemin ekonomik krizleri ve savaş koşullarıyla da ilişkilidir.

Günay Göksu Özdoğan “Turan’dan Bozkurt’a: Tek Parti Döneminde Türkçülük” adlı eserinde, Türkçülüğün ideolojik temellerini kapsamlı bir şekilde kaleme almıştır. Özdoğan, Türk milliyetçiliğinin Tek parti dönemindeki yansımalarını incelemiştir. Çalışmasında, Türkçülüğün tarihsel gelişimi üzerine yoğunlaşmıştır. Fakat bu ideolojinin toplumsal katmanlar üzerindeki ve farklı sosyal gruplar üzerindeki etkilerini, İkinci Dünya Savaşı’nın bu görüşe etkilerini yeterince irdedilememiştir.

Faik Ökte, “Varlık Vergisi Faciası” adlı eserinin ön sözünde bu verginin ‘*mali tarihin yüz karası bir vergi*’ olduğuna yönelik eleştiride bulunmuştur. Varlık Vergisinin uygulanmasına sebep olan dış ve iç gelişmelerdeki gerekçelere yer vermemiştir. Eserinde genellikle verginin ekonomik etkilerine odaklanmıştır ve verginin sadece Türkleştirme amacı taşıyan bir vergi olduğunu iddia etmiştir. Ökte çalışmasında, verginin utanılacak bir vergi olduğunu, bu verginin sorumlusunun Başbakan Şükrü Saraçoğlu olduğunu iddia etmiştir. Aynı zamanda vergiyi “İrkçı ve azınlık” karşıtı bir vergi olarak değerlendirmiştir.

Bu dönemle ilgili yapılan tez çalışmaları ise şunlardır: Gülcan Ergün “İkinci Dünya Savaşı Türk Milliyetçiliği” başlıklı yüksek lisans tezinde Türk milliyetçiliğinin tarihsel gelişimini incelemiştir. Türk milliyetçiliğinin 1940’lı yıllar arasında gelişen milliyetçilik söylevlerini ideolojik açıdan ele almıştır. Ergün, çalışmasında dönemin milliyetçi söylevlerini değerlendirirken sadece Türkçü dergilerden yararlanmıştır.

Çağrı Doksan Çolak, “Türkçü- Turancı Düşüncenin Kökleri ve İrkçılık Turancılık Davası” başlıklı yüksek lisans tezinde İrkçılık-Turancılık Davası’nı ve İkinci Dünya Savaşı’nın bu davanın şekillenmesinde etkilerini incelemiştir. Çalışmasında, dönemin siyasi atmosferinin etkileriyle Türkçülüğün maruz kaldığı yasaklar ve baskılar ele alınmıştır. Çolak, Türkiye’nin siyasi tarihi içinde önemli bir yere sahip olan İrkçılık ve Turancılık Davası’nı kapsamlı bir şekilde aktarmıştır. Çalışma, temel olarak Türkçü perspektiften yazılmıştır.

Bu çalışmanın diğer araştırmalardan farkı, dönemin ulusal basınına ek olarak yabancı basın, TBMM meclis zabıtları, Türkçü ve sol görüşe sahip dergiler ile devlet arşivlerinden yararlanılmasıdır. Bu durum, konulara yaklaşımımızı tek bir kaynağa bağımlı olmaktan kurtararak, farklı bakış açıları sunmamıza ve dönemin Türk algısını ile Türkçü uygulamalarını geniş bir perspektiften değerlendirmemize imkân tanımıştır. Çalışmaya daha önce kullanılmamış belgeler eklenerek konular zenginleştirilmiştir. Bu dönemde yayınlanan Türkçü dergiler, gazeteler, Varlık Vergisi gibi olaylar ve Irkçılık-Turancılık davası gibi konular, teftiş raporları üzerinden incelenmiş ve halkın bu olaylara nasıl tepki verdiği de çalışmaya dâhil edilmiştir. Konulara dönemin iç ve dış politikadaki gelişmeleri göz önünde bulundurarak yaklaşımda bulunulmuştur.

Mevcut çalışmalar genellikle İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkçüler üzerindeki Alman propagandası etkisine odaklanmış ve Türkçülük hareketinin Almanlar sayesinde yükseldiğini iddia ederek tek taraflı bir bakış açısı sunmuşlardır. Ancak bu tez çalışmasında, diğer araştırmalardan farklı olarak hem Almanların hem de Sovyetler Birliği'nin gerçekleştirdiği propagandalar incelenmiştir. Bu faaliyetlerin Türkçülük algısı ve uygulamaları üzerindeki etkileri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Savaş boyunca yalnızca Almanların değil, Sovyetler Birliği'nin de Türkiye üzerinde propaganda faaliyetleri yürüttüğü görülmüştür. Propaganda faaliyetlerini resmi kanalların yanı sıra resmi olmayan komünist muhalefet partileri aracılığıyla da gerçekleştirdikleri ortaya çıkmıştır. Çalışma, 1939-1945 yılları arasındaki Türkçü uygulamaları, siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik yönleriyle neden-sonuç ilişkisi çerçevesinde inceleme fırsatı sunmuştur. Dönemin sağ ve sol yayın organlarına ve görüşlerine yer verilerek farklı bakış açıları ortaya konulmuştur. Çalışmalarda genellikle bu dönemin Türkçülerin altın çağı olduğu vurgulanmasına rağmen, Türkçülük hareketinin altın çağını yaşamadığı, dış politikada bir araç olarak kullanıldığı ve yalnızca Türkçülük faaliyetlerinin etkili olmadığı görülmüştür. Bu dönemde Türkçüler kadar sol görüşün de yükseldiği görülmektedir.

Araştırmalarda, savaş dönemi boyunca faşizm etkin olduğu için, faşizm, ırkçılık ve Türkçülük kavramları sıklıkla aynı çatı altında değerlendirilmiştir. Bu durum, Türkçülerin daha fazla ön plana çıkmasına neden olmuştur. Türkçülüğün güçlendiği veya Türkçülere karşı tasfiye hareketlerinin başladığı dönemlerde, sol gruplar üzerinde de denetim sağlanmıştır. Bu grupların yayınları kapatılmış ve Türkçüler gibi onlarında cezalandırıldığı çalışmada ortaya konulmuştur.

Çalışmanın amacı, İkinci Dünya Savaşı sırasında ekonomi, eğitim, kültür, sosyal ve siyasi konularda Türkçülükle ilişkili olan uygulamaların basındaki yansımalarını ortaya çıkarmaktır. Bununla birlikte söz konusu politikaların bu süreç içerisinde uğradığı değişimi incelemektir. Türklük algısının savaş döneminde nasıl şekillendiğini ortaya koymak da tezin amaçları arasındadır. Tezde bu amaç doğrultusunda İkinci Dünya Savaşında ulusal basında Türklük ve Türkçülük algısının etkilerini değerlendirmek için Türkçü uygulamalar incelenmiştir. Bu yönüyle alanına katkı sağlayan özgün bir çalışmadır.

Bu dönemde yapılan Türkçü uygulamalar, Türklük algısı tezin kapsamı içerisinde yer almaktadır. İkinci Dünya Savaşı öncesi ya da sonrasında basının Türk ve Türklüğe yaklaşımı tezin kapsamı içerisinde değildir. Ayrıca tez çalışması ulusal basınla sınırlı olduğundan dolayı yerel basının meseleye yaklaşımı tezin konusu dışındadır. Bu çalışmada 21 gazete ve 19 dergiden faydalanılmıştır. Bu gazetelerin arasında Tan, Vakit, Akşam, Cumhuriyet, Tanin, Ulus ve Son Posta gazeteleri ana kaynak olarak kullanılmıştır. Bu gazetelerin seçiminde birkaç önemli faktör etkili olmuştur. Bu etkenlerden ilki incelenen yayın organlarının savaş dönemi boyunca yüksek tiraja sahip olmalarıdır. Seçim nedenlerinden bir diğeri ise bu gazetelerin ülke geneline dağıtılmasıdır. Bu durum çalışmanın kapsamını artırarak, farklı bölgelerdeki okuyucuların görüşlerine yer verilmesine olanak tanımıştır.

Gazete seçiminde dikkate alınan bir diğer önemli faktör, İkinci Dünya Savaşı sırasında bu gazetelerin izlediği dış politika ve iç politikadaki duruşlarıdır. Gazetelerin ideolojik eğilimleri, Mihver ve Müttefik Devletleri'ne karşı tutumları bu yayın organlarının seçiminde etkili olmuştur. Bu ideolojik farklılıklar, dönemin Türkçülük kavramının nasıl şekillendiğini, ekonomik, siyasi, sosyal, kültür alanlarında yapılan Türkçü uygulamaların nasıl ele alındığını incelemek açısından önemlidir. Sağ ve sol görüşe sahip olan bu gazeteler, dönemin Türklük algısının farklı ideolojik alanlarda nasıl algılandığını anlamamıza yardımcı olmak için seçilmiştir. Bir diğer seçim nedeni, seçilen gazetelerin milletvekillerine ait olmasıdır. Bu durum, gazetelerin dönemin siyasi dinamikleri üzerindeki etkisini artırarak, hükümet ve gazeteler arasındaki ilişkiyi anlamada önemli bir rol oynamıştır. Bu gazetelerin seçilme nedenlerinden bir diğeri ise Mihver ve Müttefik Devletlerin ulusal basındaki propaganda faaliyetlerini inceleyerek bu propagandaların Türkçülük üzerinde ki etkilerini ortaya koymaktır.

Ulus gazetesinin seçilme nedeni 1939-1945 yıllarında hükümetin sesi olarak görülmesidir. Ulus gazetesi dönemin ideolojik mücadelelerinde önemli bir yer

tutmuştur. Bu nedenle sağ görüşlü bir gazete olarak dönemin Türkçülük anlayışını hem devletçi hem de halkçı bir bakış açısıyla ele almak için seçilmiştir. Cumhuriyet gazetesi, bu dönemde sağ görüşü benimseyerek, yayın politikalarını bu doğrultuda şekillendirmiştir. Savaşın ilk yıllarında Mihver devletleri desteklemiştir. Tan, Son Posta gazeteleri dönemin sol görüşlü ve Müttefik devletleri destekleyen gazeteleridir. Aynı zamanda Tanin ve Tan gazeteleri, faşizme karşı duruşlarıyla tanınmaktadırlar. Bu nedenle Türkçülük anlayışının sosyalist ve anti-emperyalist bir çizgide nasıl ele alındığını ortaya çıkarmak amacıyla seçilmiştir. Bir diğer nedeni ise sol görüşe mensup kişilerin Türkçülük üzerindeki etkilerini incelemektir. Akşam ve Vakit gazeteleri ise sağ görüşü benimsediklerinden bu görüşe mensup kişilerin Türkçülük anlayışını analiz etmek için seçilmiştir. Böylece, farklı ideolojik bakış açıları çerçevesinde İkinci Dünya Savaşında Türkçülük anlayışının ve Türkçü uygulamaların daha kapsamlı bir şekilde incelenmesi hedeflenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNDE MİLLİYETÇİLİĞE BAKIŞ

1.MİLLİYETÇİLİK, TÜRK VE TÜRKÇÜLÜK ÜZERİNE TARTIŞMALAR

1.1.MİLLİYETÇİLİĞİN ORTAYA ÇIKIŞI VE MİLLET TANIMI HAKKINDAKİ GÖRÜŞLER

Millet kavramının tanımı konusunda literatürde yer alan farklı görüşler bulunmaktadır. Millet kavramının algılanışı her toplumda farklı olmuştur ve farklı şekillerde tanımlanmıştır. Bu durum genel bir tanımının yapılmasını zorlaştırmıştır.

Millet kavramı, ilk kez 1774 yılında Alman filozof Johann Gottfried Herder tarafından kullanılmıştır⁶⁶. İngiliz siyaset bilimci Andrew Heywood, millet kavramının XIII. yüzyıldan itibaren kullanıldığını öne sürmüştür, bu sözcüğün Latince doğum anlamına gelen “nasa” kelimesinden türetildiğini iddia etmiştir⁶⁷. Tarihçi Bernard Lewis, Millet kelimesinin Aramice kaynaklı olduğunu ve “bir söz” anlamına gelen “milla” kökenine dayandığını belirterek, “bir kutsal kitabı kabul eden insan topluluğu” olarak tanımlamıştır⁶⁸.

İngiliz tarihçi John Breuilly milleti, iktidarı ele geçirmeye ya da kullanmaya çalışan ve bunu milliyetçi kuramlara dayanarak haklı gösteren siyasi hareketler olarak tanımlamıştır⁶⁹.

İngiliz sosyolog ve tarihçi Antony D. Smith, millet kavramını ortak tarih, etnik köken, kültür ve dil gibi faktörlere dayanan bir grup insan olarak açıklamıştır. Ayrıca O, milleti “*tarihi bir toprağı, ülkeyi, ortak mitleri ve tarihi belleğı, kitlevi bir kamu kültürünü, ortak bir insan topluluğunun adı*” şeklinde ifade etmiştir. Buna rağmen Smith, millet tanımının zamanla evrim geçirebileceğı ve değişebileceğı görüşündedir. Bunun nedenini ise milletlerin sürekli olarak kendilerini yeniden tanımlamaları ve dönüştürmeleri olarak göstermiştir⁷⁰.

Sosyolog ve politik bilimci Benedict Anderson’a göre millet, hayal edilmiş bir siyasal topluluktur. Ona göre bu anlamda millet, toplumu bir arada tutan ve ortak bir

⁶⁶Ersay Özmen Alkan, “Cumhuriyetin Kuruluş Döneminde Türk Milliyetçiliğı Düşüncesi”, *Zamanın İzleri: İlkeler, İdeolojiler ve İsyanlar*, Ed: Temel Öztürk, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon 2017, ss. 375.

⁶⁷Andrew Heywood, *Siyasi İdeolojiler Bir Giriş*, Çev: Ahmet K. Bayram, Özgür Tüfekçi, Hüsamettin İnaç, Seyma Akın ve B. Kalkan, 5. Baskı, Adres Yayınları, Ankara 2013, ss.161.

⁶⁸Selim Karyelioğlu, “Türkiye’de Cumhuriyet Öncesi Türk Milliyetçiliğı Ve Uluslaşma Politikaları, *Sosyal Bilimlerde Akademik Araştırma ve Değerlendirmeler-3*, Ed: Ali Turan Bayram, Hasan Tahsin Kavlak, Özgür Yayınları, Gaziantep 2023, ss.73.

⁶⁹Umut Özkırımlı, *Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış*, Doğubay Yayınları, İstanbul, 2009, ss.73-74.

⁷⁰Anthony D. Smith, *Milli Kimlik*, Çev: Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul 1991, ss.32.

hedef veya amaç etrafında birleştiren bir unsurdur. Anderson, bu kavramın genel kabul edilebilecek bir tanımının olmamasının nedenini milliyetçiliğinin bir doktrin olarak algılanmasına bağlamıştır⁷¹. İngiliz tarihçi ve sosyalist Eric Hobsbawm ise, milleti bir toplumsal mühendisliğin ürünü olarak tarif etmiştir. Milleti, icat edilmiş gelenekler olarak tanımlayarak, törensel ya da sembolik bir nitelik taşıyan ve açıkça veya örtülü bir şekilde kabul edilmiş kurallar ve alışkanlıklar olarak açıklamıştır⁷².

Alman filozof Fichte ise öncelikle milleti toplumsal ve kültürel bir birim olarak tanımlamıştır. Fichte, milleti aynı zamanda siyasi bir birlik oluşturma aracı olarak da görmüştür. Ona göre, aynı dış etkilere maruz kalan, bir arada yaşayan ve sürekli iletişim yoluyla dillerini geliştiren insanlar millet olarak adlandırılmalıdır⁷³. İngiliz tarihçi John Breuilly milleti, iktidar ilişkilerinde kullanılan bir siyasi ideoloji olarak tanımlamıştır⁷⁴. Ona göre millet, belirli bir coğrafya üzerinde yaşayan insanların, ortak bir kültürel mirasa, ortak dil ve tarihe sahip olmaları ve birlikte bir toplum oluşturmalarıyla karakterize edilen bir gruptur.

Filozof tarihçi Ernest Renan ise milleti, ortak bir geçmiş ve ortak bir gelecek hayali paylaşan insanlar topluluğu olarak ifade etmiştir⁷⁵. Renan millet anlayışında, milli birlik ve beraberliği ön plana çıkararak milletin ortak geçmişi, birlikte yaşama isteği ve ortak kahramanlıklarının önemini vurgulamıştır. Ona göre, millet olmanın en önemli parçası ise birlikte yaşanan tarihtir ve bu tarih sayesinde ortak bir kimlik oluşturmaktır⁷⁶.

Tarihçi Tom Nairn milleti, bir araya gelen insanların ortak bir tarihi, kültürü ve kimliği paylaştığı topluluk olarak tanımlamıştır. Nairn milleti, modern ve çağdaş tarihte yaşanan genel yön değiştirmelere karşı geliştirilen çok yönlü ve karmaşık bir tepki olarak açıklamıştır⁷⁷.

Ünlü Türk sosyoloğu Ziya Gökalp milleti kültür ekseninde ele almıştır. O, millet tanımında soya vurgu yapmaktan ziyade bir arada yaşama arzusu, ortak kültür ve değerlere vurgu yapmıştır. Milleti, dilce, zevkçe ve ahlakça müşterek, ortak bir tarih,

⁷¹ Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, Çev: İskender Savaşır, Metis Yayınları, İstanbul 1995, ss. 20.

⁷² Eric Hobsbawm, *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik "Program, Mit ve Gerçeklik"*, Çev: Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1995, ss. 24.

⁷³ Kedourie, a.g.e., ss. 82.

⁷⁴ Özkırımlı, a.g.e., ss.133.

⁷⁵ Ernest Renan, *Ulus Nedir?*, Çev: Gökçe Yavaş, Pinhan Yayıncılık, İstanbul 2016, ss.138.

⁷⁶ Renan, a.g.e., ss. 121.

⁷⁷ Tom Nairn, *Milliyetçiliğin Yüzleri: Janus'a Bir Bakış*, Çev: Seda Kırdar, Mehmet Ratip, İstanbul İletişim Yayınları, İstanbul 2015, ss.258.

dil, kültür ve coğrafya üzerinde birleşmiş olan insan topluluğu olarak tanımlamıştır⁷⁸. Gökalp, millet kavramını açıklarken, ırki Türkçüler, kavmi Türkçüler, coğrafi Türkçüler, Osmanlıcılar, İslam Birliği taraftarları ve Fertçiler olmak üzere altı farklı görüşe ayırmıştır. Ona göre ırki Türkçüler milleti ırk olarak tanımlarken, kavmi Türkçüler, aynı aileden gelen insanlar olarak görür. Coğrafi Türkçüler ise milleti aynı ülkede yaşayan halkların bütünü olarak kabul ederler. Osmanlıcılar milleti Osmanlı vatandaşları olarak görürken, İslam Birliği taraftarları bütün Müslümanların toplamı olarak tanımlarlar. Fertçiler ise milleti bir kişinin kendisini mensup hissettiği toplum olarak görür ve bir kişinin milletini değiştirme yetkisinin kendi elinde olmadığını belirtirler. Gökalp millet tanımında milletin oluşumunda kavim, ümmet ve millet aşamalarından da bahsetmiştir. Bu açıdan bakıldığında Gökalp'e göre bu kavram, toplumsal evrimin en üst noktasını oluşturan bir birlik ve beraberlik unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır⁷⁹.

Mustafa Kemal Atatürk millet kavramını, bir milletin diğer milletlerden farklı özelliklere sahip olması ve kendi özgün yapısını oluşturması olarak değerlendirmiştir. Atatürk, millet kavramını ulusal kimliğin oluşumunda ve gelişiminde önemli bir faktör olarak görmüştür. Bu yaklaşımıyla bir milletin benzersizliğini ve özgünlüğünü vurgularken, aynı zamanda bağımsızlık ve ilerleme hedeflerinin gerekliliğine dikkat çekmiştir⁸⁰. Mustafa Kemal Atatürk, milleti dil, kültür, ve ülkü birliği ile birbirine bağlı vatandaşların oluşturduğu siyasi ve içtimai bir topluluk olarak tanımlamıştır⁸¹.

Türkçülük ve Turancılık düşüncesinin öncüsü olan Ali Hüseyinzade Turan Bey, dili Türkçe, dini Müslüman ve kendisi Türküm diyen herkesi Türk milletinin içinde kabul etmiştir. Ali Bey, millet tanımında ırki özelliklere yer vermemiştir⁸².

İsmail Gaspıralı milleti, din ve dil birliğinin oluşturduğu bir yapı olarak görmüştür. O, milletin temeline ortak dil ve inancı koyar. Bu, sadece bir etnik kimlik değil, aynı zamanda bir kültürel dayanışmayı ve milli şuurun geliştirilmesini ifade eder. Gaspıralı, Türk topluluklarının daha sonra milli şuur ve dayanışmayı da içeren bir kimlik oluşturması gerektiğini savunmuştur⁸³.

⁷⁸ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2014, ss. 13.

⁷⁹ Gökalp, *a.g.e.*, ss.16-21.

⁸⁰ Utkan Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2005, ss. 315.

⁸¹ Afet İnan, *Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2010, ss. 40.

⁸² Nergiz Gahramanlı, "Hüseyinzade Ali Bey ve Ziya Gökalp'in Kültürel Alandaki Türkçülük Düşünceleri", *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Ziya Gökalp Özel Sayısı, Aralık 2024, s. 150.

⁸³ Serdar Sağlam, "İsmail Gaspıralı'da Millet ve Milliyetçilik", *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, C. 8, S.24, s. 450.

Yusuf Akçura'ya göre millet, aynı kökenden gelen insanların bir araya gelerek oluşturdukları bir toplumsal birliktir⁸⁴. Ömer Seyfettin ise, “Türklük Ülküsü” adlı eserinde, milleti dinleri bir olmakla birlikte, dilleri de bir olan insanların meydana getirdiği bir sosyal varlık olarak tanımlamıştır⁸⁵.

Erol Güngör, milleti kökü mazide, gövdesi bugünde, dallarının ise istikbale doğru uzanmış bulunan bir çınara benzetmiştir. Ona göre millet maddi olmaktan daha ziyade manevi birliği ifade eder. Bu birliğin ortaya çıkması için ortak bir geçmişe, ortak bir tarihe, dil ve inanca sahip olunması gereklidir⁸⁶. Milletin, bu değerleri koruyarak ve geliştirerek, ortak bir kimlik ve birlik duygusu oluşturarak toplumun bir araya gelmesini ve dayanışmasını sağlayan bir ideoloji olduğunu vurgulamıştır⁸⁷. İbrahim Kafesoğlu'na göre millet, kişinin birbirini sevmesi ve milletine olan saygı hissi olarak birbirine bağlanmasıdır⁸⁸.

Yazar ve tarihçi Hüseyin Nihal Atsız, millet kavramının yerine halk kelimesinin kullanılmasını eleştirmiştir. Ona göre bu kavramların birbiri yerine kullanımı yanlıştır. Bu kelimenin komünistler tarafından kullanılmaya başlandığını belirtmiştir. Halk kavramının yalnız o an için mevcut olan topluluk anlamına geldiğini, millet kavramının ise bir var olma şuurunun ifadesi olduğuna açıklık getirmiştir. Nihal Atsız, milletin tanımını ırki milliyetçiliğe yakın bir şekilde yapmıştır. Atsız milleti, Türk kökünden gelenlerle Türk kökünden gelmiş olanlar kadar Türkleşmiş kimselerden meydana gelen topluluk olarak tanımlamıştır⁸⁹.

Tarihçi Reha Oğuz Türkkan milleti, Türk soyunun üstünlüğünü korumak ve yükseltmek için birlik olmuş ve ortak hedefler doğrultusunda çalışan bir topluluk olarak tanımlamıştır⁹⁰. Tarihçi Munis Tekinalp ise millet tanımında, kişinin kendini bir millete ait hissetmesi inancını ön plana çıkarmıştır. Ona göre milletin parçası olmak; inançla birlikte, kültür ve eğitimle tamamlanan bir süreçtir⁹¹.

Türk sosyal psikolog ve akademisyen Mümtaz Turhan ise milleti, sadece idari bir mekanizma ya da işletmelerden ibaret olmayan, aynı zamanda herkesin dâhil olduğu teşkilatlar, sosyal gruplar ve kişiler arasında asırlarca devam eden çeşitli unsurların karşılıklı etkileşimi sonucunda oluşmuş esaslar, düzenler, örf ve adetler, gelenekler,

⁸⁴Yusuf Akçura, *Türkçülüğün Tarihi*, Kapra Yayınları, İstanbul 2021, ss.13.

⁸⁵Ömer Seyfettin, *Türklük Ülküsü*, Tokar Yayınları, İstanbul 1990, ss.14.

⁸⁶Erol Güngör, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1998, ss. 165.

⁸⁷Erol Güngör, *Kültür Değişmesi Ve Milliyetçilik*, Yer Su Yayınları, İstanbul 2019, ss. 60- 61.

⁸⁸İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, ss.9.

⁸⁹Atsız, *Türk Ülküsü*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 2011, ss. 109-110.

⁹⁰Türkkan, a.g.e., ss. 104

⁹¹Sadık Sarıaman, Yusuf Cihat Zorbacı, “Ulus Devlete Geçiş Sürecinde TBMM’de Millet Tanımı Tartışmaları ve Kanunlardaki Yansımaları”, *Turcology Research*, S. 76, s.101.

inanç ve kıymet sistemleri gibi maddi ve manevi unsurları da içeren bir yapı olarak tanımlamıştır⁹².

Türk filozof, siyasetçi ve tarihçi Sadri Maksudi Arsal ise, milleti aynı dili konuşan, aynı milli seciyeye, ortak tarihe, ortak milli emellere sahip olan bir kitle olarak tarif etmiştir⁹³.

İlk başlarda “memleketçilik”, “Türkiyecilik” olarak anılan Anadoluculuk düşüncesine sahip olanlara göre millet kavramı, ırk bağlamında değil, tarihsel bir vatanda toplumsal olarak ortak bir geçmişe sahip insanların bir arada olmaları şeklinde açıklanmıştır⁹⁴.

Cumhuriyet Halk Partisinin 1931 yılında hazırlanan programında millet tanımına net bir şekilde yer verilmiştir. Programda millet dil, ülkü ve kültür birliği ile birbirlerine bağlı vatandaşların oluşturduğu bir siyasi topluluk olarak tarif edilmiştir. Partinin 1935 tarihli programında millet tanımında yine benzer şekilde kültür, din ve ülkü etkenlerine vurgu yapılmıştır⁹⁵.

Kavram olarak millet, aynı topraklar üzerinde yaşayan, aynı köke dayanan, tarih, töre, gelenek, görenek, ülkü, dil, duygu birliği bulunan insanların tümü olarak ifade edilmiştir⁹⁶. Türk Dil Kurumu sözlüğünde millet: çoğunlukla aynı topraklar üzerinde yaşayan, aralarında dil, tarih, duygu, ülkü, gelenek ve görenek birliği olan insan topluluğu; ulus, budun olarak tarif edilmiştir⁹⁷. Batı Avrupa uluslarında kullanılan millet kavramı genel olarak yasalara, kurumlara ve bireyin önceliğine dayanan millet anlayışı olarak tanımlanmıştır⁹⁸.

Türk basınındaki gazetelerde köşe yazarları millet kavramı üzerine kendi görüşlerini satırlara taşımıştır. Örneğin; Türk eğitimci ve yazar İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Vakit gazetesinde yayınlanan “Millet Nedir?” başlıklı köşe yazısında millet kavramını çeşitli açılardan ele alarak bu kavrama açıklık getirmeye çalışmıştır. Baltacıoğlu, millet tanımının genel olarak yapılamamasının nedenini, kavramın ırk, devlet, din kavramlarıyla karıştırılmasından dolayı olduğunu ileri sürmüştür. Bununla birlikte millet kavramının tarif edilebilmesi için milletin en bariz ve en objektif

⁹²Aykin Ersal, *Türkiye’de Ulus Devlet ve Ziya Gökalp, Mümtaz Turhan, Erol Güngör*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 2012, ss. 329.

⁹³Sadri Maksudi Arsal, *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1979, ss.37.

⁹⁴Metin Çınar, *Anadoluculuk ve Tek Parti CHP’de Sağ Kanat*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, ss. 86.

⁹⁵Sarısaman ve Zorbacı, *a.g.m.*, s. 101.

⁹⁶Yaşar Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2007, ss.3224.

⁹⁷Ali Tuna, “Atatürk’ün Milliyetçilik Anlayışı”, *1999 Yılı Atatürk Konferansları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999, ss. 209; <https://sozluk.gov.tr/>.

⁹⁸Erol Turan, “Milliyetçilik Teorisinin Gelişimi ve Türk Milliyetçiliği”, *Selçuk Üniversitesi Kadınhanı Faik İçil Meslek Yüksekokulu Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, S. 1, 2011, s.139-140.

karakterlerinin göz önünde bulundurulması gerektiğini belirtmiştir. Millet kavramının her zaman dil kavramıyla birlikte yaşadığını ancak aynı dili konuşan her sosyete tipinin de henüz millet olmadığını dile getirmiştir. Ona göre millet, sosyal yapılarını şehir temelleri üzerine kurulmuş toplumlardır. Baltacıoğlu, toplumları dikkate alarak iki farklı millet tanımlamıştır: Birinci tanıma göre millet, tarihsel sebeplerle nüfusu hızla artmış ve bu artış sonucunda büyük ve yoğun şehirlerin ortaya çıktığı bir toplumdur. Bu nedenle, köylerinden kasaba ve şehirlere göçler yaşanmış ve sonuç olarak milli emperyalizme sebep olmuştur. İkinci tanıma göre millet, din, dil, ahlak, zevk ve zihniyet birliği gibi unsurlarla bir araya gelmiş bireylerden oluşan bir toplumdur. Bu milletin üyeleri arasında işbirliği ve uzmanlaşma gibi faaliyet ayrılıkları bulunur⁹⁹.

Baltacıoğlu yazısında Gökalp'in millet tanımına yer vermiş bu tanımları eksik bulmuştur. Baltacıoğlu'na göre Gökalp, millet realitesinde sadece kültür birliğini görmüş, yeni oluşan milletlerde din birliği, dil ve zevk birliğinin de önemli olduğunu atlamıştır. O, milleti *"Aynı dili konuşan, aynı ahlaki yaşayan, aynı zevki taşıyan, faaliyet bakımından farklı uzmanlıklara sahip, laik, eşitlikçi, ilimci ve endüstrici bir sosyete"* şeklinde tanımlamıştır¹⁰⁰.

Siyasetçi ve yazar Sadri Ertem, "milliyetçilik tarihe saplanıp kalmak değildir" sözünü eleştirenlere karşı milleti kendine göre açıklayarak cevap vermiştir. Gerici partilerin millet anlayışının geçmişe, geleneklere, göreneklere odaklandığını ifade etmiştir. Türk milliyetçiliğinin ise tarihten kaynaklanan karakteri yok etmeyi hedefleyen bir anlayış olmadığını vurgulayarak, Cumhuriyet Halk Partisi'nin Programında yer alan millet ve milliyetçilik tanımına atıfta bulunmuştur. Cumhuriyet Halk Partisi milleti *"dil, kültür ve ideoloji birliği ile birbirine bağlı vatandaşların oluşturduğu bir siyasi birliktedir"* şeklinde tanımlamıştır. Milliyetçiliği ise; Türk milletinin muasır milletler seviyesine çıkarmak ve Türk milletinin kültür hususiyetini muhafaza etmek şeklinde açıklamıştır¹⁰¹. Ertem, modern anlamıyla milleti ise; dil, kültür ve ülkü birliği ile birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği içtimai ve siyasi bir bütün olarak ifade etmiştir¹⁰².

Edebiyatçı ve yazar Haşim Nahit Erbil, "Millet Faşizm Değildir!" başlıklı yazısında milleti dil, kültür ve iktisadi, açıdan ortak menfaatlere dayanan topluluk

⁹⁹ İsmail Hakkı Baltacıoğlu, "Millet Nedir?", *Vakit*, 22 Nisan 1939, Nr.7643, s. 3.

¹⁰⁰ İsmail Hakkı Baltacıoğlu, "Millet Nedir?", *Vakit*, 22 Nisan 1939, Nr. 7643, s. 3.

¹⁰¹ Sadri Ertem, "Milliyetçilikte Tarihe Saplanıp Kalmak Meselesi", *Vakit*, 03 Eylül 1941, Nr.8493, s.3-4.

¹⁰² Sadri Ertem, "Şükrü Saraçoğlu'nun Dört Hakikati", *Vakit*, 19 Haziran 1943, Nr. 9101, s.2.

olarak açıklamıştır. Bununla birlikte milletin bütün fertlerinin birbirine karşı aidiyet hissetmesi gerekliliğine dikkat çekmiştir¹⁰³.

Yazar Hamdi Akverdi, “ Millet Bir Manevi İştiraktır” başlıklı yazısın da milleti, ortak dile ve ortak geleneklere bağlı olan, geçmişin sevincini ve yasını aynı derecede benimseyen, bir arada yaşamak arzusunu ve iradesini taşıyan, gelecek hakkında aynı umudu ve aynı ülküyü benimseyen ve bu ülküyü gerçekleştirme uğrunda aynı inanca sahip olan insanların vücuda getirdiği teşkilatlı topluluk olarak tanımlamıştır¹⁰⁴.

Sol kesime mensup olan Mecdi Devrim’e göre millet, her şeyden önce tarihen oluşan bir insan birliği demektir¹⁰⁵. Şair ve edebiyatçı Behçet Mergen’e göre ise millet, tarihen oluşmuş dil, ölkü, iktisadi birlik, bütünlük ve kültür dayanışmasında tezahür eden psikolojik konuların sabit bir bütünlüğüdür¹⁰⁶.

Millet tanımında olduğu gibi milliyetçilik fikrinin ortaya çıkışı, gelişimi ve tanımı konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bu fikrin insanlığın ilk devirlerinden itibaren var olduğunu savunan kuramlar bulunmakla birlikte yakın dönemlerde ortaya çıkmış bir kavram olarak görenler de vardır. Bazı yazarlar milliyetçilik fikrinin ortaya çıkışını XVIII. yüzyıl sonlarına doğru; Herder ve Fichte’ye dayandırırken, kimi yazarlar ise Kant ve Rousseau’ya kadar bu süreci götürmektedir¹⁰⁷. Bunun dışında milliyetçiliğin kolektif bir duygusal güç olarak ilk kez Eski Ahitte ortaya çıktığı görüşünü savunanlarda bulunmaktadır¹⁰⁸.

İngiliz sosyolog Anthony D. Smith, sosyolog ve tarihçi Liah Greenfeld ve İngiliz tarihçi ve yazar Adrian Hastings, milliyetçiliğin halk kitlelerine XVI. yüzyıldan itibaren yayılmaya başladığını iddia etmişlerdir¹⁰⁹. Fransız ve sosyolog Dominique Schnapper ise bu isimlerden farklı olarak millet fikrinin XVI. yüzyılda İngiltere’de ortaya çıktığını, Amerikan ve Fransız ihtilalleriyle evrensel bir siyasi teşkilatlanma halini aldığını ifade etmiştir¹¹⁰.

¹⁰³Haşim Nahit Erbil, “Milliyet Faşizm Değildir!”, *Vakit*, 2 Ağustos 1945, Nr.9890, s. 2.

¹⁰⁴Hamdi Akverdi, “Millet Bir Manevi İştiraktır” *Çığır Dergisi*, Temmuz 1943, S. 128, s. 3-7.

¹⁰⁵Mecdi Devrim, “Halk Milliyetçiliği”, *Ses*, Temmuz 1939, S. 2, s. 7-10.

¹⁰⁶Süleyman Tüzün, *İkinci dünya Savaşı Yıllarında Türk İç Politikasında Dış Türkler Meselesi (1939- 1945)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 1998, s.172.

¹⁰⁷Özkırmı, *a.g.e.*, ss.12.

¹⁰⁸Temucin F. Ertan, Orhan Örs, “Milliyetçiliğin Müphemliği: Milliyetçilik Nedir?”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 62, 2018, s.53.

¹⁰⁹Özkırmı, *a.g.e.*, ss. 153.

¹¹⁰Dominique Schnapper, *Yurttaşlar Cemaati Modern Ulus Fikrine Dair*, Çev: Özlem Okur, Kesit Yayıncılık, İstanbul 1995, ss. 17.

İngiliz tarihçi ve siyasetçi Benedict Anderson'a göre ise milliyetçilik, medeni bir gelişmedir ve XVIII. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkmıştır¹¹¹. Anderson bundan başka milliyetçiliğin, dinsel cemaatlerin ve hanedanlıkların çöküşü, kapitalizm ve yayıncılığın gelişmesi, resmi devlet dillerinin oluşması ve zaman kavrayışının değişmesi gibi tarihsel süreçlerin birbiriyle kesiştiği noktada ortaya çıktığına vurgu yapmıştır¹¹². Anderson, diğer araştırmacılardan farklı olarak milliyetçiliğin doğum yerinin Avrupa'da değil Amerika'daki sömürgelerde ortaya çıktığını ileri sürmüştür¹¹³. Milliyetçilik, sosyolog ve akademisyen Liah Greenfeld ve İngiliz tarihçi ve akademisyen Adrian Hastings'e göre ise İngiltere'de, Alter'a Göre Fransa'da, Breuilly'e göre de Almanya'da doğmuştur¹¹⁴.

Tarihçi ve siyaset bilimci Elie Kedourie'ye göre Milliyetçilik, Avrupa memleketlerinde, XIX. ve XX. asırlarda, aristokrasi ve orta sınıf ile işçi sınıfı arasında meydana gelen mücadelelerden doğan fikirdir. Kedourie, milliyetçiliği, modern devlet sisteminin oluşumuyla ilişkilendirmiş, modern devletlerin ortaya çıkmasına paralel olarak bu fikrin yayıldığını ifade etmiştir¹¹⁵.

İngiliz sosyolog ve filozof Ernest Gellner, milliyetçiliği sanayi devrinin bir ürünü olarak görmüştür. Gellner, bu düşüncenin ortaya çıkışı konusunda iktidar, eğitim ve ortak kültür öğelerine vurgu yapmış, bu öğelerin toplum içindeki dağılımına bağlı olarak ortaya çıktığını savunmuştur¹¹⁶.

Milliyetçilik fikri dünya üzerinde çeşitli süreçlerle oluşmuştur ve buna bağlı olarak ulus devletlerin gelişmesine yol açmıştır. Birinci süreç Avrupa ve çevresinde gerçekleşmiştir, ikinci süreç Amerika kıtasında görülmüştür ve üçüncü süreç ise imparatorlukların gerilemesi ya da yıkılması sonucunda bağımsızlıklarını kazanarak ulus devletlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu süreçler ulus devletlerin tarihini şekillendirmesinde etkili olmuştur¹¹⁷.

Milliyetçiliğin ortaya çıkışı konusunda genel kabul edilen görüş, milliyetçiliğin batı toplumları kaynaklı olduğudur. Modernist yaklaşıma göre milliyetçilik, kapitalizm, merkezi devletlerin kurulması, kentleşme, laikleşme gibi öncü süreçlerle birlikte veya

¹¹¹ Anderson, *a.g.e.*, ss.26.

¹¹² Merin Sever, "Ulus İnşası İle Milliyetçilik Literatürünün İnşası Arasında Benedict Anderson", *Evrensel Kültür Dergisi*, Nr. 286, Ekim 2015, s. 50.

¹¹³ Özkırımlı, *a.g.e.*, ss. 187.

¹¹⁴ Özkırımlı, *a.g.e.*, ss.193.

¹¹⁵ Elie Kedourie, *Avrupa'da Milliyetçilik*, Çev: Haluk Timurtaş, Köprü Kitaplar, İstanbul 2017, ss.81.

¹¹⁶ Ernest Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, Çev: Büşra Ersanlı, Günay Göksü Özdoğan, Hil Yayınları, İstanbul 2008, ss. 93.

¹¹⁷ Numan Aksoy, Halil Arslantaş, "Ulus, Ulusçuluk ve Ulus Devlet", *Türk Bilimi Araştırmaları*, S.28, Şubat 2010, s.32.

onların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Sanayi Devrimi ve Fransız Devrimi gibi olaylar ise milliyetçiliğin yükselmesinde ve gelişmesinde etkili olmuştur. Bu akımın gelişimi ise bu etkenlere bağlı olarak her toplumda farklı süreçlerde ve farklı koşullarda ortaya çıkmıştır¹¹⁸.

1.2.TÜRK ADININ ANLAMI VE KÖKENİ

Türk adına tarihte birçok anlamlar verilmiştir. Türkolog Ármín Vámbéry'in Türk kelimesine yönelik yaptığı açıklama, Türk adının ilk bilimsel açıklaması olarak kabul görülmüştür. Vambéry'e göre, "Türk", Türkçede "türemek" fiilinden çıkmış olup, "türe", "töre" kelimesiyle bağlantılıdır ve "yaratılmış, yaratık, mahluk" anlamına gelmektedir¹¹⁹. Türkolog Gerhard Doerfer, kelimenin Törük-Türük-Türk şeklinde gelişmesini mümkün görmemiştir ve Türk isminin bir kabile adı da olmadığını öne sürmüştür. Ona göre, Orhun kitabesindeki Türk terimi, devletin esas halkını teşkil eden millet anlamına gelmektedir¹²⁰.

Göktürk dönemindeki Sui-Şu adlı Çin kaynağında geçen Tu-kie kelimesinin Türk dilinde miğfer anlamına geldiği belirtilmiştir. Bu kaynağa göre, Türkler isimlerini, Altay bölgesinde, eteklerinde oturdukları Altay dağının bir miğfere benzemesi nedeniyle ve aynı zamanda kendilerinin silah imalatçısı olmaları ve demir başlık ya da miğfer yaparak başlarında taşımalarından dolayı bu ismin onlara verildiği ileri sürülmüştür¹²¹.

Ziya Gökalp, Türk adının anlamını, türeli, kanun ve nizam sahibi olarak açıklamıştır¹²². Gökalp'e göre Türk adı, "milli kültürle beslenmiş, tarihi bir ad ve soy ismidir." Türk adının taşıdığı anlamlar, Türk milletinin değerlerine, inançlarına ve birlik duygusuna atıfta bulunan sembolik bir nitelik taşır. Reha Oğuz Türkkan, Türk'ü, Türk ırkına ait grubun adı olarak tanımlamıştır¹²³. Kaşgarlı Mahmud ise, Türk adının "olgunluk çağı" anlamına geldiğini belirtmiştir¹²⁴. Atsız ise Türk adını, her şeyden önce Türk soyundan gelen insanlar olarak tanımlamıştır¹²⁵.

Hüseyin Namık Orkun, Türk adının "güç, kudret, kuvvet" anlamına geldiğini açıklamıştır¹²⁶. Aynı zamanda Göktürk yazıtlarında Türk kelimesinin kavim anlamında da kullanıldığını belirtmiştir. "Güç, kuvvet" anlamına gelen Türk isminin, Türk kavmini

¹¹⁸Özkırımlı, *a.g.e.*, ss. 105.

¹¹⁹Kafesoğlu, *a.g.e.*, ss.44.

¹²⁰Kafesoğlu, *a.g.e.*, ss. 43.

¹²¹Peter. B.Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, Karam Yayınları, Çorum 2006, ss.139.

¹²²Kafesoğlu, *a.g.e.*, ss. 44.

¹²³Reha Oğuz Türkkan, *Türkçülüğe Giriş*, Ankara 2000, ss. 146.

¹²⁴Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat-it-Türk*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2005, ss. 350-351.

¹²⁵Atsız, *a.g.e.*, ss. 81.

¹²⁶Hüseyin Namık Orkun, *Türk Sözü'nün Aslı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011, ss. 27.

ifade etmek için kullanıldığı fikri ilk kez A. von Le Coq tarafından yayınlanan “*Ein manichaisches Buch Fragment aus Chotsho*” adlı makalede ortaya atılmıştır. Dilbilimci ve Türkolog V. Thomsen, Arkelog A. von Le Coq'tan sonra Kültigin, Bilge Kağan ve Tonyukuk yazıtlarının tercümelerini yaparken, “*Türk kelimesinin aslında 'güç' anlamına gelen bir kelime olduğunu ve başlangıçta muhtemelen tek bir kabileyi veya belki de hükümdar bir hanedanı ifade ettiğini altıncı yüzyılın ortalarında öğrendik.*” şeklinde ifade etmiştir.¹²⁷ Akademisyen ve Türkolog Laszlo Rasonyi, Tarihte Türklük adlı eserinde Türk adının ilk defa Hun İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra, anılmaya başladığını iddia ederek, Türk adının “kuvvet” anlamına geldiğini ifade etmiştir¹²⁸. Türk adının, güç ve kuvvet anlamını taşıdığı 1911 yılında yayınlanan eski bir Türkçe belgeden anlaşılmıştır¹²⁹.

Bazı yazarlara göre, Türk adı Anadolu'nun konar-göçer yörük halkını ifade etmek için kullanılmıştır. Avrupa literatüründe ise Türkiye ve Türk kavramları, Osmanlı Devleti'ne ve bu devletin hâkim unsuruna atıfta bulunan terimler olarak kullanılmıştır. Osmanlı yönetiminde ise, Türk kelimesi sadece Türkçe konuşan Osmanlı vatandaşını ifade etmek dışında bir anlam taşımamıştır¹³⁰.

1880 sonrasında günlük gazete ve dergilerde “Türk” kavramı farklı anlamda kullanılmıştır. Bu dönemlerde, Türk yazarlar tarafından Osmanlı kelimesinin, Türk kelimesinden daha fazla kullanıldığı görülmüştür. Devlet yazışmalarında da Türk kelimesi çok nadir olarak ortaya çıkarken, genellikle Osmanlı kelimesi kullanılmıştır¹³¹.

Türk adı, başlangıçta bir boy adı olarak kullanılmış ancak zamanla millet adı haline gelerek günümüzde bütün Türk dünyasını ifade eden bir isim haline gelmiştir. Türkiye adı Anadolu'ya, yaklaşık olarak on birinci asırda Avrupalılar tarafından verilmiştir. Osmanlı İmparatorluğunda etnik bir terim olarak Türk adı az kullanılmıştır¹³². Selçuklu ve Osmanlı Devletinde “Türk” ismi yerleşik ve şehirli kişileri belirtmek için kullanılmıştır¹³³. Türkiye Cumhuriyetinin kurulmasıyla birlikte Türk

¹²⁷Orkun, a.g.e., ss. 27.

¹²⁸Kemal Zeki Gençosman, “Dünya Tarihinde Türklük”, *Ulus*, 26 Ocak 1943, Nr.7715, s.2.

¹²⁹Laszlo Rasonyi, *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1971, ss.5.

¹³⁰Rıdvan Akın, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Dağılma Devri ve Türkçülük Hareketi (1908–1918)*, Der Yayınları, İstanbul 2002, ss.265.

¹³¹Şükrü Hanioglu, “Türkçülük”, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C.5, İletişim Yayınları, Ed: Murat Belge, İstanbul 1985, ss. 1395.

¹³²Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev: Metin Kırıatlı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1993, ss.

1.

¹³³Durmuş, a.g.m., s.44.

adının anlamında da değişiklik meydana gelmiştir. Cumhuriyetin ilan edilmesiyle birlikte Türk ismi, Türkiye Cumhuriyetini kuran halkın ismi olarak tanımlanmıştır¹³⁴.

Türk adı meclisteki tartışmalarda da yer almıştır. Bazı milletvekilleri kimlik tanımı yaparken Türk adının millet adı olarak kullanılmasını teklif etmişlerdir. Köy ve Bucak Kanunu görüşülürken, millet ismi olarak yer alan “Osmanlı” kavramı hakkında da tartışma yaşanmıştır. Mecliste bulunan vekiller Osmanlı terimi yerine Türk isminin kullanılmasının daha doğru olacağına dair beyanda bulunmuşlardır. Türk milliyetçiliği görüşüne sahip olan milletvekillerinin, Türk milleti ifadesini kullanılması konusunda ısrarcı olmuşlardır¹³⁵.

İkinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı yıllarda iktidar grubu Cumhuriyetin ilk dönemlerinde benimsenen Türk tanımını kullanmıştır. Türkçülerin iktidarı destekleyenleriyle dış Türklere yakınlık gösterenleri arasında da anlayış farkı vardır. Dış Türklere yakınlık gösteren Turancı grup Türk tanımının içine sınır dışı devletleri dâhil ederken iktidara bağlı olan grup Türkiye ile sınırlandırmıştır. Reha Oğuz Türkkan'a göre 4-5 göbek önce Türk soylu kişilerle evlilik yapanların torunları, Türklük duygusu da taşıyorlarsa Türkleşmişlerdir. Bunlar Türk milleti içerisinde zikredilebilirler. Ona göre Türk, Tur boyuna mensup, Türk dilini konuşan, Türk kültürünü taşıyan ve tarihte Türk olarak bilinen topluluğun adıdır¹³⁶.

M. Zeki Sofuoğlu, Irkçılık ve Turancılık davasında yargılandığı sırada sorgulamada verdiği ifade de Türk'ün tanımını “Türkçe konuşan, kendisini Türk'ten gayri bir şey hissetmeyen, Türklüğün ideallerini kendisine amaç edinen kişi Türk'tür” şeklinde yapmıştır¹³⁷.

İkinci Dünya Savaşı döneminde Türkçülere karşı yoğun tenkitler yönelten Büyük Doğu dergisi ise Türk'ü Anadolu ile sınırlandırmıştır. Dergi Türk'ü “*Türk bizim nazarımızda, belli başlı bir inanış, bağlanış, düşünüş, bildiriş hususiyetleri içinde belli başlı bir iman, mukaddesat ve lisan birliğinin ördüğü, tek sayılı ve şahsiyetli bir ruh nescinden ibarettir; bu ruh nescinin zarfı da Anadolu'dur*” şeklinde tanımlamıştır.¹³⁸

Türk adının genel kabul edilen ortaya çıkış tarihi M.S. VI. yüzyılın ortasında kurulmuş olan Göktürk Devleti'ne dayanmaktadır¹³⁹. Göktürk Devleti, Orta Asya'da kurulan ve Türk adının ilk kez bu dönemde resmi belgelerde kullanıldığı bilinen bir

¹³⁴Lewis, a.g.e., ss. 1.

¹³⁵Yusuf Cihat Zorbacı, *Atatürk Dönemi Türkçü ve Milliyetçi Uygulamalar*, Basılmamış Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon 2024, s.15.

¹³⁶Tüzün, a.g.t., s. 137.

¹³⁷Mustafa Müftüoğlu, *Çankaya'da Kabus (1944 Irkçılık-Turancılık Davası)*, Başak Yayınları, İstanbul 2007, ss.195.

¹³⁸Tüzün, a.g.t., s. 139.

¹³⁹İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1998, ss.42.

devlettir. Bu dönemde Türk adı, Göktürk Devleti'nin etkisiyle yayılarak Türk halklarının ortak adı haline gelmiştir. Türk adına ilk kez Göktürk devletine ait olan Orhun abidelerinde rastlanılmıştır. Bu abidelerde M.S. 720 Yılında Vezir Bilge Tonyukuk adına dikilmiş olan Tonyukuk yazıtının batı yüzünde Türk adı “Türk” biçiminde yazılmış olmasına rağmen, Kültigin ve Bilge Kağan yazıtlarında “Türük” ve “Türk” biçiminde yer almıştır. Her iki kelimenin yazılışının sonunda halk anlamına gelen budun kelimesi kullanılmış olduğundan bunların farklı iki kelime değil, aynı sözcüklerin farklı yazılışları oldukları anlaşılmıştır¹⁴⁰. Millet ve devlet adı olarak "Türk" kelimesi, ilk defa; Çin'de Çou-şu yıllığında, Batı'da Bizanslı tarihçi Agathias'ın eserinde ve Arapça 'da Cahiliye devri şairi En-Nâbiğa ez-Zubyânî'nin eserinde görülmüştür¹⁴¹.

Türk isminin başka kaynaklarda da geçtiği tespit edilmiştir. Türk adı Türk ve Çin kaynakları dışında Akad, Asur, Hint ve Helen kaynaklarında da aranmıştır. Bilim adamları Eski Yunan kaynaklarında geçen Thrak, Targita, İskit topraklarında oturdukları söylenen Tyrkae (Yurkae)'ler, Hint kaynaklarında Turukha, Turuşka, Ön Asya'da çivi yazılı metinlerdeki ülke adı Turki kelimesi ile Asurca çivi yazılı belgelerde geçen Turukku ve Tевrat'ta adı geçen Yafes'in torunu Togharma adı ile “Türk” adının bağımlı kurmaya çalışmışlardır¹⁴². İslam kaynaklarında ayrıntılı şekilde nakledilen İran menşeli Zend Avesta rivayetleri ile İran rivayetindeki hükümdar Feridun (Thraetaona)'un oğlu Tûrac veya Tûr'da Türk adını taşıyan ilk kavim olarak gösterilmek istenilmiştir¹⁴³. Bunun yanı sıra, Adile Ayda, İranlıların Eski Türklere Tur dediklerini belirtmiş, Türklerin adının bu sebeple ilk olarak Tur şeklinde ortaya çıkmış olabileceğini iddia etmiştir¹⁴⁴.

1.3.TÜRKÇÜLÜK VE TURANCILIK TANIMLARI

Türkçülüğün tanımı kadar Türkçülüğün ortaya çıkışı da basında ve dergilerde sıklıkla ele alınan konulardan biri olmuştur. Dilbilimci ve araştırmacı Muhittin Birgen, Türkçülük hareketinin Türkiye'ye Macarlar aracılığıyla girdiğini iddia etmiştir¹⁴⁵. Hüseyin Cahit Yalçın ve Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu gibi diğer düşünürler, Türkçülüğün siyasi sahada daha sonra Meşrutiyet döneminde başladığı görüşündedirler. Yalçın ve Fındıkoğlu ele aldıkları yazılarında Türkçülüğün yabancı bir emperyalizm tarafından Anadolu'ya sokulduğu iddialarına karşı çıkmışlardır ve bu ideolojinin sadece

¹⁴⁰Hilal Şahin, “Türk Adı ve İslamiyet Öncesi Türk Tarihinin Panoraması”, *Akademik Tarih Ve Düşünce Dergisi*, C.5. S.18, 2018, s.518.

¹⁴¹Kafesoğlu, a.g.e., ss.45.

¹⁴²İlhami Durmuş, Türk Adının Ortaya Çıkışı, Anlamı ve Yayılışı, *Akademik Bakış*, C. 10, S. 20, 2017, s. 40.

¹⁴³Şahin, a.g.m., s.517.

¹⁴⁴Adile Ayda, “Türk Kelimesinin Menşei Hakkında Bir Nazariye”, *Belleten*, C.40, S.158 1976, s.244.

¹⁴⁵Muhittin Birgen, “Gene Irk Tesanütü Meselesi”, *Son Posta*, 28 Ekim, 1939, Nr. 3323, s.2-11.

Türk vatani içinde Türk hâkimiyetinin korunması amacını taşıdığını belirtmişlerdir¹⁴⁶. Yalçın'a göre Türkçülük, Türk milletinin yaşama sevgisinden doğan bir müdafaa hareketidir ve amacı Türk vatani içinde Türk hâkimiyetini sağlamak ve Türk milletinin uluslararası alanda güçlü bir şekilde var olmasını sağlamaktır. Yalçın, Türkçülük kavramının, Türkiye'de de modern gelişmelerle birlikte yayıldığı ve duygusal, romantik bir yaklaşımla ele alındığı görüşünü savunmuştur. Türkiye'deki Türkçülüğün, genellikle kültürel ve fikri alanlarda kendini göstererek ancak bu şekilde anlam kazanabileceğini dile getirmiştir¹⁴⁷.

H. Nimetullah Öztürk, Vakı'te yer alan "Türk'e Doğru" başlıklı yazısında, Türkçülüğün, zaman içerisinde gelişen ve olgunlaşan bir akım olduğunu belirtmiştir. Öztürk, Meşrutiyet döneminde başlayan milliyetçilik fikrinin, Ziya Gökalp, Ağaoğlu Ahmet gibi düşünürler tarafından sistemleştirilmiş ve genişletilmiş olduğunu vurgulamıştır. Ona göre Türkçülük, gelişerek ve evrimleşerek büyük Türk devrimine ivme kazandırmıştır. Bu süreçte düşünen zihinler, yeni yollar izleyerek Türkçülük fikrini daha olgun bir hale getirmiştir. Öztürk, Türkçülüğün, başlangıçtaki haliyle değil, evrimleşerek önemli bir akım haline geldiğini belirtmiştir¹⁴⁸.

Orkun Dergisinde Türkçülüğün ortaya çıkışında dört düşüncenin hâkim olduğunu ve bu düşüncelerin birbiriyle karışarak Türkçülüğün ortaya çıktığı savunulmuştur. Bu düşünceler üzerine Atsız da Türkçülüğün dört temel ana kaynaktan geldiği tespitinde bulunmuştur. Bu dört kaynak şu şekildedir:

1. Kökü çok eski olan Türk uyruğunun şuur altında yüzyıllardan beri yaşayan milliyetçilik.
2. Tanzimat'tan sonra Avrupa'daki milliyetçiliklere benzeyen halkçı bir hareketin bizde de tatbik olunmasını isteyen milliyetçilerin hareketi.
3. Devletin (azınlıkların), "ihamet" içindeki yabancı unsurların ihaneti dolayısıyla doğan tepki.
4. Türklerin 200 yıldan beri çektikleri büyük sıkıntılar ve geçirdikleri felaketlerin verdiği uyanıklık¹⁴⁹.

XIX. yüzyılın sonlarından itibaren ortaya çıkan Türkçülük ideolojisi zaman içinde değişimler geçirmiştir ve bu değişimlerle birlikte Türkçülük ideolojisinin tanımı da evrim geçirmiştir. Dönemlerin değişmesiyle birlikte Türkçülük ideolojisi ve

¹⁴⁶Hüseyin Cahit Yalçın, "Bizde Türkçülük ve Irkçılık", *Tanin*, 22 Ekim 1945, Nr. 4454-772, s.1; Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "Ziya Gökalp ve Bugün Türkçülük Zihniyeti", *Cumhuriyet*, 25 Ekim 1943, Nr. 6894, s.2.

¹⁴⁷Hüseyin Cahit Yalçın, "Bizde Türkçülük ve Irkçılık", *Tanin*, 22 Ekim 1945, Nr. 4454-772, s.1.

¹⁴⁸H. Nimetullah Öztürk, "Türk'e Doğru", *Vakit*, 3 Şubat 1943, Nr. 8967, s.2.

¹⁴⁹Atsız, "Türkçülük", *Orkun Dergisi*, S.17, Haziran 1963, s. 1.

tanımında meydana gelen değişimler, ideolojinin farklı yorumlanmasına ve anlayışlarına da yol açmıştır. Kimi aydınlar için Türkçülük, milliyetçilikle özdeşleşen bir düşünce akımı olarak görülürken, kimi aydınlar ise dil ve kültür temelli bir hareket olarak değerlendirmiştir. Türkçülüğü bazı aydınlar ırk temelli açıklarken, bazı aydınlar ise kültür temeli açıklamışlardır. Bu nedenle, Türkçülüğün tanımı konusunda farklı düşünceler ortaya çıkmıştır.

Ziya Gökalp Türkçülüğü, Türk milletini yükseltmek şeklinde tanımlamıştır¹⁵⁰. Gökalp'in Türkçülük anlayışı, Türk milletinin birliğini ve yüceliğini vurgulamaktadır. Ona göre, Türk milletinin yükselmesi ve gelişmesi için Türkçülük ideolojisinin benimsenmesi gerekmektedir. Gökalp, Türkçülük kavramını diğer aydınlardan farklı bir temelle açıklamıştır. Türkçülük kavramını ırkçılıktan ziyade kültür temeline dayandırmıştır¹⁵¹.

Ömer Seyfettin'in Türklük konusunda söyledikleri, Ziya Gökalp ile aynı doğrultudadır. Seyfettin'de Türklük kavramının ırk kavramı üzerinden tartışılmasını istememiştir. Türkçülük kavramını, Türk ulusal bilincini ve milli duyguları ön plana çıkaran bir ideoloji olarak açıklamıştır¹⁵².

Ali Hüseyinzade Turan Bey'in Türkçülük anlayışı, "Türkleşmek, İslamlaşmak ve Avrupalılaşmak" düsturu etrafında şekillenmiştir. Hüseyinzade Ali Bey, Türk dilinin ve kültürünün eğitimde ve toplumda yaygınlaştırılmasını savunmuş, Türkçülüğün yalnızca bir etnik kimlik meselesi olmadığını, aynı zamanda bir kültürel ve siyasi birlik oluşturma çabası olduğunu vurgulamıştır. O, Türk birliğinin "nüvesinin" Osmanlı Türklüğü olduğunu ifade ederek, Türk milletinin farklı coğrafyalarda yaşayan bireylerini bir araya getirme hedefini gütmüştür¹⁵³.

İsmail Gaspıralı, Türkçülüğün tanımında “*Dilde, fikirde ve işte birlik*” sloganını ön plana çıkartmıştır. Gaspıralı, Türkçülüğü sadece bir etnik kimlik olarak değil, aynı zamanda kültürel ve sosyal bir dayanışma hareketi olarak değerlendirmiştir. Gaspıralı'nın Türkçülük anlayışı, Türk milletinin modernleşmesi, eğitimi ve kültürel gelişimi üzerine odaklanır. O, Türk halkının kendi dilini, tarihini ve kültürünü benimsemesi gerektiğini savunmuş, bu bağlamda milliyetçilik fikrinin toplumun ilerlemesi için önemli bir araç olduğunu ifade etmiştir. Gaspıralı'nın Türkçülük tanımı,

¹⁵⁰Gökalp, a.g.e., ss.32.

¹⁵¹Gökalp, a.g.e., ss.32.

¹⁵²Murat Turna, “Makale ve Günlüklerinden Hareketle Ömer Seyfettin'in Görüşleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 22, Ekim 2020, s.132.

¹⁵³Gahramanlı, a.g.m., s. 149-151.

milli bilincin geliştirilmesi ve Türk toplumunun çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşmasını hedefleyen bir perspektif sunmaktadır¹⁵⁴.

Yusuf Akçura, Türkçülüğü, Tevhid-i Etrak, Türklük veya Türk milliyet-i siyesi olarak da adlandırmıştır. Akçura, Türkçülüğün tanımını ırk ve dil temelli açıklayan aydınlardan biridir. Ona göre Türkçülük, ırka dayanan siyasi bir Türk milleti teşkil etmektir¹⁵⁵. Akçura, Türkçülüğü aynı zamanda kültürel anlamda da ele almıştır. Türk milletinin ortak kültürel mirası ve uygarlık değerleri çerçevesinde bir araya gelmesi gerektiğini savunmuştur. Bu nedenle, Akçura'nın Türkçülük anlayışı hem etnik kimliği vurgulayan hem de kültürel bir birlikteliği öne çıkaran bir ulusal kimlik anlayışını ifade etmektedir.

Hüseyin Nihal Atsız, Türkçülük kavramının tanımında, Yusuf Akçura gibi ırkı ön planda tutarak Türkçülüğün tanımını ırk temelli açıklamıştır. Atsız'a göre Türkçülük, Türk milliyetçiliğinin adıdır¹⁵⁶. Kelimenin sonundaki ekin, yerine göre mensupluk, sevgi, taraftarlık gösteren bir ek olduğunu belirtmiştir. Ona göre Türkçülük, büyük Türk ilinde Türk uğrunun kayıtsız- şartsız hakimiyeti ve istiklali ile Türkçülüğün her yönden bütün milletlerden ileri ve üstün olması ülküsüdür. Türkçü ise, Türk soyunun üstünlüğüne inanmış kimsedir¹⁵⁷. Atsız, Türkçü olmanın kolay olmadığını belirterek, her Türkçüyüm diyenin Türkçü olamayacağını vurgulamıştır. Ona göre Türkçü, bulunduğu yerin vazifesini inanç ve inanmış bir gönül ile yapmış olan kimsedir¹⁵⁸.

Atsız, hem Mayıs 1943'te Türk Sazı dergisinde yayınlanan yazısında, hem de Ekim 1943'te Orhun mecmuasında yayınlanan yazısında Türkçülüğün tanımını aynı kelimelerle açıklamıştır. Atsız'ın Türkçülük tanımı şu şekildedir: “*Türkçülük, büyük Türkeli’nde Türk uruğunun kayıtsız-şartsız hâkimiyet ve istiklali ile Türklüğün her yönden bütün milletlerden ileri ve üstün olması ülküsüdür.*”¹⁵⁹,

Atsız, Türkçülüğü aynı zamanda bir ülkü olarak tanımlamıştır. Atsız, ülküleri milletlerin manevi gıdası olarak görmüştür ve ülküsüz milletlerin silinip yok olacağını dile getirmiştir. Ülküyü, milletlere hız veren ve uğrunda ölünen büyük dilekler olarak kabul etmiştir¹⁶⁰. Atsız Türkçülük ideolojisinde, Türk milletinin birliğini ve bütünlüğünü ön planda tutarak, Türk kültürünün diğer milletlerden üstün olduğunu

¹⁵⁴Serdar Sağlam, “İsmail Gaspiralı’da Millet ve Milliyetçilik”, 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum, C. 8, S.24, s. 450.

¹⁵⁵Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019, ss. 17.

¹⁵⁶Hüseyin Nihal Atsız, *Türk Ülküsü*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2011, ss.32.

¹⁵⁷Atsız, *a.g.e.*, ss.39.

¹⁵⁸Atsız, “Türkçülük”, *Orkun Dergisi*, S. 17, Haziran 1963, s. 1.

¹⁵⁹Atsız, “Türkçülük” *Orhun Dergisi*, S.10, Eylül 1943, s. 1.

¹⁶⁰Atsız, “Türkçülük”, *Orkun Dergisi*, S. 17, Haziran 1963, s. 1.

savunur ve Türk milletinin güçlenmesini ve ilerlemesini sağlayacak olan Türkçülük hareketinin desteklenmesini öngörür.

Reha Oğuz Türkkkan, ırk merkezli olarak Türkçülük kavramının tanımını, “Bozkurtçunun Amentüsü” isimli programda, soru cevap şeklinde tanımlamıştır:

“Biz kimiz? Bozkurtçuyuz! ideolojimiz nedir? Bozkurt Türkçülüğü. Bozkurtçular neye inanır? Türk ırkının ve Türk milletinin, her ırktan ve millettten üstün olduğuna. Bu üstünlüğün kaynağı nedir? Türk kanıdır. Türk doğuştan mı üstündür? Türk doğuştan üstün ve kabiliyetlidir. Zekasını, yiğitliğini, askeri dehasını ve her hususta büyük kabiliyet ve istidadını kanından alır”¹⁶¹.

Oğuz Türkkkan, "Türkçülük Deyince Ne Anlıyoruz?" başlıklı yazısında Türkçülüğün kesin ve temel bir tanımını yapmıştır. Türkkkan, bu tanımda Türkçülüğün her alanda daha da yükseltilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ona göre, "Türkçüyüm, milliyetçiyim" demekle Türkçü olunmadığını, ancak bu kelimelerin söylenebilmesi için Türkçülüğün yükseltilmesinin zorunlu olduğunu ifade etmiştir. Türkkkan, Türkçülüğü şöyle tanımlamıştır: "Türkçülük, Türk soyunun kabiliyetindeki üstünlüğe inanmak ve bu üstünlüğü bütün Türklük için her alanda ve her zaman daha da yükseltmek amacıyla gereken prensipleri izlemeyi ve bu uğurda gücümüzün, enerjimizin son zerresine kadar çalışmayı gerektiren bir ideali gerektirir."¹⁶²

Türkkkan, Türkçülüğü ilk zamanlarda ırki milliyetçilik olarak ele alırken daha sonraki süreçlerde düşüncesinde değişiklikler meydana gelmiştir ve Türkçülüğü kültür milliyetçiliği olarak ele almaya başlamıştır. Türkkkan Türkçülüğü, Türk milletinin bağımsız, müstakil ve kendine özgü bir kültür ve medeniyete sahip olduğunu vurgulayan bir ideoloji olarak ele almıştır.

İsmet Tümtürk, Irkçılık ve Turancılık davasında verdiği ifade de Türkçülüğü, Türk milliyetçiliğinin adı olarak tanımlamıştır. Türkçülük Türk milliyetçiliğinden ayrı bir şey değildir. Ona göre Türkçülük, Türk milletini ve Türklüğü her şeyi ifade edecek bir kuvvetle ve tam bir şuurla sevmektir¹⁶³.

Hikmet Tanyu, Orkun dergisinde yayınlanan “Esir Türkler Davası” başlıklı yazısında Türkçülüğü bir ülkü olarak ele almıştır. Türkçülüğü, Türk milletini, Türklüğü yaşatmak ve yüceltmek kendi milletini bilmek, kendi milletini geliştirmek ülküsü olarak tanımlamıştır¹⁶⁴.

¹⁶¹Reha Oğuz Türkkkan, *Milliyetçilik Yolunda*, Müftüoğlu Yayınevi, İstanbul 1944, ss.12.

¹⁶²Reha Oğuz Türkkkan, “Türkçülük Deyince Ne Anlıyoruz?”, *Bozkurt Dergisi*, S. 4, Temmuz 1940, s.4.

¹⁶³Müftüoğlu, *a.g.e.*, ss. 195-196.

¹⁶⁴Hikmet Tanyu “Esir Türkler Davası”, *Orkun Dergisi*, S.24, Ocak 1964, s. 2.

İsmet Tümtürk, Türkçülüğün Türk milliyetçiliğinden ayrı olmadığını, Türk milliyetçiliğinin hususi adı olduğunu belirtmiştir. Ona göre Türkçülük, Türk milletini ve Türklüğü başka bir şeye feda etmeyecek kadar güçlü ve bilinçli bir şekilde seçmektir¹⁶⁵.

General Hüseyin Hüsnü Emir Erkilet, “Türkçülük ve Milliyetçilik” başlıklı yazısında Türkçülükle, Türk milliyetçiliğinin farklı kavramlar olmadığını, aynı kavramlar olduğunu ve her Türkçünün aynı zamanda bir Türk milliyetçisi olduğunu belirtmiştir. Erkilet, Türkçülüğü "Türkün kendisini, yurdunu, tarihini, müziğini, şiir ve edebiyatını yakınan bilgi ve sevgiyle benimsemek" olarak tanımlamıştır. Türkçü ise, Türk milletinin birliğini ve özgürlüğünü savunan fedakâr bireylerdir. Ona göre, her milliyetçi olan Türk aynı zamanda Türkçüdür ve her Türkçü de bir milliyetçidir¹⁶⁶.

Ali Fuad Şener'in "Türkçülük Nedir?" başlıklı yazısında, Türkçülüğün milliyetçilik kavramının bir ifadesi olduğu ve dil, mefkure, ırk, hars gibi unsurların birliğinin Türkçülük adıyla ifade edildiği belirtilmiştir. Şener, Türkçülüğü kanda ve soyda bulunan bir kuvvet olarak tanımlamıştır ve sadece maziye hürmet ve bağlılık olduğunu vurgulamıştır. Türkçülüğün sadece geçmişe bağlı bir iddia veya hayal olmadığını, aksine anlamlı ve geleceğe yönelik bir inanç olduğunu ifade etmiştir. Ali Fuad Şener yazısında, Türkçülüğü ve milliyetçiliği aynı gaye ve iddiaya ulaşan tek yol olarak değerlendirmiştir¹⁶⁷.

Orhan Seyfi Orhon ise “Türkçülük ve Vatanseverlik” başlıklı yazısında Türkçülüğü, Türk olmak, Türk millete bağlanmak, Türkün menfaatlerini her şeyden üstün tutmak olarak tanımlamıştır¹⁶⁸.

Nejdet Sançar’a göre Türkçülük, büyük Türk soyunun millî ülküsü olarak, hedefi ve sınırları kesin şekilde belli bir yüce fikirdir¹⁶⁹. Galip Erdem’e göre ise Türkçülük, Türk milliyetçiliğini yükseltmek demektir¹⁷⁰.

Ahmet Yavuz, “Türkçülük Nedir?” başlıklı yazısında Türkçülüğün bahsederken onu sadece bir inanç olarak değil, Türk milletini sevmek ve koruma amacını da vurgulamıştır. Ona göre Türkçülük, sadece Türk kimliğinin bilinmesi ve sevilmesi değil, aynı zamanda Türk milletinin varlığını koruma ve güçlendirme amacını da içeren bir fikirler bütünüdür. Yavuz, Türkçülüğün tanımını şu şekilde yapmıştır: “Türk

¹⁶⁵Nimet Sekman, *Türk Milliyetçiliği Düşüncesini Tanımlama ve Temellendirme Çalışmalarına Bir Örnek: Orkun Dergisi (1962-1965)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2019, s. 66.

¹⁶⁶Hüseyin Hüsnü Emir Erkilet, “Türkçülük ve Milliyetçilik”, *Çınaraltı Dergisi*, S. 3, Ağustos 1941, s.34.

¹⁶⁷Ali Fuad Şener, “Türkçülük Nedir?”, *Çınaraltı Dergisi*, S. 23, Ocak 1942, s.2.

¹⁶⁸Orhon Seyfi Orhon, “Türkçülük, Vatanseverlik”, *Çınaraltı Dergisi*, S.16, Kasım 1941, s. 1.

¹⁶⁹Nejdet Sançar, “‘Hamasî Türkçülük’ ve ‘Kuru Türkçülük’ İddiaları”, *Ötüken Dergisi*, S. 82, Ekim 1970, s. 7.

¹⁷⁰Galip Erdem, “Ülkücü Gençlik”, *Devlet Gazetesi*, Kasım 1975, Nr. 316, s. 5.

milliyetçisiyiz, milliyetçiliğimizin adı Türkçülüktür. Türkçülük Türk'ü sevmenin, onun varlığını ilelebet payidar kılabilme azminin planlanmış, metotlaşmış fikirler manzumesidir"¹⁷¹.

Abidin Nesimi, A. Hamdi Başar gibi isimler dergilerinde ve yayınlanan yazılarında Türkçülüğe karşı çıkmışlardır. Abidin Nesime göre Türkçülük, Türk milletinin emperyalist çağı ideolojisi idi ¹⁷². 1944-1945 yıllarında, İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru, yayınlanan süreli yayınlarda ve bazı kitaplarda Türkçülük tanımlarında değişiklikler meydana gelmiştir. Artık bu tanımın içine "insan hakları" ve "demokrasi" gibi güncel ve savaşı kazanan devletlerin önem verdikleri kavramlar da eklenmiştir¹⁷³.

Arif Çivcioğlu takma adıyla yazılar yazan A. Hikmet Tanyu Türkçülüğü, yükseltilmesi ve yaşatılması için çalışması gereken bir ülkü olarak tanımlamıştır. Ona göre Türkçülük; “ *Türk'ün olduğu her yerde insanlık hakları ve demokrasi icabı Türklere kültür temasının ve yakınlığının tabii ve zaruri görüldüğü, demokrasi müdafiliğini yapmak isteyen Müttefik Devletlerce de tanınacağı her çeşit tartışma dışında bilinmek gerekir*”¹⁷⁴.

Bu yeni tanımlarda, Türkçülüğün "insani" ve toplumlar arasında barışı sağlamaya yönelik olduğu vurgulanmıştır ¹⁷⁵. Bu tartışmaların ışığında Türkçülük kavramının tanımı, dil üzerinden yapılan vurguların yanı sıra kültürel, tarihî ve siyasal unsurların da dikkate alınarak ele alınması gerektiğini ortaya çıkarmaktadır. Türkçülük kavramı, sadece bir dil veya etnik kimlik vurgusu olarak değil, Türk milletinin tarihî mirası, kültürü ve birliği üzerine kurulu bir bütünlüğü ifade etmektedir.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkçülüğün alt kolu olan Turancılık düşüncesi de hızla yükselmiştir. Turancılık düşüncesi bu dönemde canlanmış ve yeniden tartışılmaya başlanılmıştır. Turancılık, Türkçülük ideolojisinin alt dalı olarak kabul edilmektedir. Turan kavramı, ilk olarak Macaristan'da Panslavizme tepki olarak ortaya çıkmıştır. Turan ifadesi, Türk ırkı olarak tanımlanan Ural Altay ve Fin -Macar topluluklarının yaşadığı anayurdu belirtmek amacıyla kullanılmıştır. Turancılık kavramı ise, bu halkların birleştirilmesi amacını ifade etmek için kullanılmıştır¹⁷⁶.

¹⁷¹ Ahmet Yavuz Yücel, “Türkçülük Nedir?”, *Orkun Dergisi*, S.17, Haziran 1963, s. 5.

¹⁷² Tüzün, *a.g.t.*, s.143.

¹⁷³ Türkan, *a.g.e.*, ss. 128.

¹⁷⁴ Tüzün, *a.g.t.*, s.146.

¹⁷⁵ Türkan, *a.g.e.*, ss. 128.

¹⁷⁶ Mustafa Keskin, *Atatürk'ün Millet ve Milliyetçilik Anlayışı*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999, ss. 20.

Muhittin Birgen, Son Posta gazetesinde yayınladığı köşe yazısında, Turan kavramını ilk neşreden milletin Macarlar olduğunu ve bu fikrin Türklük kavramı ile birlikte Türkiye’ye ilk defa Macarlar vasıtası ile girdiğini ileri sürmüştür. Turan fikrinin, Osmanlı döneminde ortaya çıktığını ama meşrutiyet döneminde daha belirgin bir şekilde geliştiğini belirtmiştir¹⁷⁷.

Ali Hüseyinzade Turan Bey, Turan kavramını, Türk kavimleri birliğinin siyasi hedefi olarak, ilk defa tartışma alanına çıkarmıştır¹⁷⁸. Yazdığı “*Turan*” şiiri ilk Türk birliği çağrısı olarak kabul edilmiştir. Ali Hüseyinzade, Turancılığı, Türk milletinin yalnızca Türkiye sınırları içinde değil, Orta Asya, Kafkasya ve diğer Türk topluluklarıyla bir araya gelmesi gerektiği şeklinde tanımlamıştır. Ona göre, Türk dünyasının birliği, sadece siyasi değil, aynı zamanda kültürel ve sosyal bir birliktelik gerektirir. Bu bağlamda, Turan, Türk milletinin yaşadığı geniş coğrafi alanı ve bu alandaki Türk topluluklarının oluşturduğu kültürel mirası ifade eder¹⁷⁹.

Hüseyin Namık Orkun, “Turan sözünün aslı” başlıklı makalesinde, Turan kelimesini incelemiştir. Bu kelimenin Macarlar tarafından maksatlı olarak kullanıldığına dikkat çekerek, Macarların bu kavramı sahiplenmesine karşı çıkmıştır. Turan ismini, İndo-German kavimlerin ve İranlıların verdiklerini ifade etmiştir. Hazar denizinin doğusundan Aral gölüne kadar uzanan araziye Turan denildiğini belirtmiştir¹⁸⁰.

Ziya Gökalp, Turan kelimesinin, Türkler demek olduğunu ve özellikle Türkleri içeren topluluğa ait bir isim olarak kullanıldığını belirtmiştir. Turan kelimesini bütün Türk devletlerini içeren büyük Türkistan’a mahsus kılmıştır. Turan’ın İran’ın bir parçası olmadığını bütün Türk illerinin toplamı olan Türk topluluğundan ibaret olduğunu açıklamıştır. Gökalp, Turan’ı Türkçülüğün uzak bir ülküsü olarak görmüştür ve Turan adı altında birleşen Oğuzları, Tatarları, Kırgızları, Özbekleri, Yakutları dilde, kültürde, edebiyatta birleştirmek olarak açıklamıştır. Bu uzak amacın ulaşılacak istenen cazibeli bir hayal olduğunu belirterek, Turan’a giden yolu üç kısma ayırmıştır: 1-Türkiyecilik, 2-Oğuzculuk, 3- Turancılık¹⁸¹.

Yusuf Akçura, Turan terimini Türk topluluklarının etnik beraberliğini tanımlamak için kullanmıştır. Akçura Turancılığı, Panslavizm tehlikesi karşısında yer

¹⁷⁷ Muhittin Birgen, “Gene Irk Tesanütü Meselesi”, *Son Posta*, 28 Ekim 1939, Nr. 3323, s.2-11.

¹⁷⁸ Bayram Kodaman, “1876-1920 Arası Osmanlı Siyasi Tarihi”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.12, ss.63-64.

¹⁷⁹ Alaattin Uca, “Ziya Gökalp ve Ona Türkçülüğü Aşıl原因 Adam: Hüseyinzade Ali Bey”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C.8, 2010, s. 168.

¹⁸⁰ Hüseyin Namık Orkun, “Turan Sözünün Aslı”, *Bozkurt*, Mayıs- Temmuz 1940, S. 4, s. 93.

¹⁸¹ Gökalp, *a.g.e.*, ss.41-45.

alan bir güç olma amacıyla gündeme almıştır¹⁸². Turancılığın tanımını 3 aşamada yapmıştır: 1-Osmanlı bünyesindeki Türkleri bir araya getirmek, 2- Türk olmayan fakat zamanla Türkleşmiş diğer Müslüman halka Türklüğü benimsetmek. 3- Türklüğü benimsemiş olanları Türkleştirmek¹⁸³.

Celal Ahmet Sungur Turancılığı, Turan'da yaşayan Türklerin esir şekilde yaşamaması, Türk'e yakışır bir şekilde yaşatılmaya çalışılması olarak tanımlamıştır¹⁸⁴. Yusuf Sarınoy ise, Turancılığı Osmanlı'dan miras kalan bir fikir ve eylem programı olarak tanımlamıştır¹⁸⁵.

Nihal Atsız, Turancılığın, Türklüğün siyasi amacı olduğunu belirterek, dünya üzerinde bütün Türkleri tek devlet halinde birleştirmek ülküsü olarak tanımlamıştır¹⁸⁶. Atsız, Türkiye'de 14 milyon, Türkistan'da 13 milyon, Azerbaycan'da 3 milyon, Kırım'da üç yüz bin Türk'ün, yüz milyonluk milletlerin yaşadığı bir dünyada tek başına hayatta kalmalarının mümkün olmadığını belirtmiştir. Bu nedenle Türklüğün kalıcılığını sağlamak için "istiklal, birlik ve galibiyet" adını verdiği üç aşamalı bir plan ortaya koymuştur. Türkiye'nin Milli Mücadele ile ilk aşamayı geçtiğini belirten Atsız, sırada birlik olmanın zamanının geldiğini ifade etmiştir. Üçüncü aşama olan emperyalist yayılmanın tüm dünya Türkleştiği zaman sona ereceğini belirtmiştir. Bu planın uygulanmasıyla Türk milletinin kalıcılığının garanti altına alınabileceğini düşünmüştür. Nihal Atsız, Türkiye'nin Kıbrıs ve Hatay konusunda attığı adımları milli birliğin kurulması için atılan birer adım olarak görmüştür. Türklerin geçmişte birkaç kere birleştiğini ve mutlu olduklarını yeniden birleşeceklerini belirtmiştir¹⁸⁷.

Reha Oğuz Türkkan, Atsız'ın Turancılık tanımına karşı ahlak, uygun yönetim, hareketlilik gibi faktörleri de dâhil etmiştir. Türkkan, bu duruma daha realist yaklaşmak gerektiğini vurgulamıştır ve Turan davasının henüz uzak bir ülkü olduğunu belirtmiştir. Turan devleti yerine Türk devletleri ile bir blok haline gelmenin mümkün olduğunu ifade etmiştir. Ona göre blok haline gelmesi içinde birlikte hareket edilmesi ve küçük Türk devletlerinin daha büyük birimler halinde beraberliğe gidilmesi gerekliliğini dile getirmiştir. Federe devletler halinde bir Türkistan konfederasyonu kurulabileceğini

¹⁸²Mehmet Karakaş, *Türk Ulusçuluğunun İnşası*, Elips Yayınları, Ankara 2007, ss. 255.

¹⁸³Yusuf Akçura, *Türkçülüğün Tarihi Gelişimi*, Türk Kültür Yayınları, İstanbul 1978, ss. 24.

¹⁸⁴Celal Ahmet Sungur, "Turancılık Nedir? Turancılık Suç mudur? Biz Niçin Turancıyız?", *Türkeli Dergisi*, S.4, Nisan 1947, ss. 6-7.

¹⁸⁵Yusuf Sarınoy, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (1912-1931)*, Ötüken Yayınları İstanbul 2004, ss.202-203.

¹⁸⁶Hüseyin Nihal Atsız, "Bir Ansiklopedinin Büyük Yanlışları", *Ötüken Dergisi*, S.4, Nisan 1975, s. 3.

¹⁸⁷Atsız, *a.g.e.*, ss. 26.

belirtmiştir¹⁸⁸. Turan kavramına karşı eleştiriler yönelten Abidin Nesimi, Yeni Ses dergisinde Turancılığı, Turan ırklarını bir bayrak altında toplama hareketi olarak tanımlamıştır.¹⁸⁹

Nejdet Sançar, Turancılığı, Türk milletinin, ata mirası olan öz yurdunda, maddî ve manevî alanlarda en yüksek seviyeye ulaşmış bir cemiyet ve tek devlet halinde yaşamasını istemek olarak tanımlamıştır¹⁹⁰.

Falih Rıfkı Atay, “İrkçî ve Turancı” başlıklı köşe yazısında ırkçılık ve Turancılık kavramlarını eleştirel bir şekilde ele alarak bu kavramların ne demek olduğunu açıklamıştır. Atay Turancılığı, dünyadaki bütün Türkleri Türkiye’ye katmak olarak tarif etmiştir. Bu fikrin bir hayal olduğunu bu hayalin ancak Türkiye’nin Sovyet Türk Cumhuriyetlerinden biri olursa gerçekleşebileceğini belirtmiştir¹⁹¹.

Alman Dışişleri Bakanlığı'nda bulunan Büyükelçi Hentig, Turancılığı, Volga nehrinden Çin'e kadar, Rusya'nın Türk kökenli halklarını, Türkiye'nin siyasal önderliği altında toplanması olarak tanımlamıştır¹⁹².

Hüseyin Cahit Yalçın, makalesinde Turancılığın sınırlarına ve anlamına yönelik sorular yönelmiştir. Turancılığı, bütün Türkleri aynı bayrak altına toplamak gerçek bir idarede birleştirmek olarak tanımlamıştır ve Turan’ın sınırlarının hiçbir zaman çizilmediğini belirtmiştir. Turan hedefini gerçekleştirmek için Çin sınırlarına kadar gidilemeyeceğini buralara turist sıfatıyla gitmenin bile kolay bir iş olmadığını bu nedenle Turancılığın ham bir hayal olduğunu vurgulamıştır¹⁹³.

2. GAZETELERDE VE DERGİLERDE TÜRKÜLÜK VURGUSU

İkinci Dünya Savaşı döneminde Türkçülüğün yükseldiği yıllarda basında ve dergilerde ırk ve kan vurgusuna dayalı makaleler çoğalmıştır. Türkçülüğü, ırk ve kan esasına dayandıran yazılar yazılarak ve ırkçılığın tanımı yapılarak, tarihi anlatılmıştır. Türkçüler ırkçı mı? sorusu bu dönemde gündemde tartışılan konulardan birisi olmuştur. Türkçüleri zaman zaman ırkçılıkla suçlamışlardır. Gökbörü dergisi, “*Her Irkın Üstünde Türk Irkı*” logosu ile çıkartılmıştır. Derginin logosunda olduğu gibi içerisinde yer alan makalelerde de Türk ırkının yüceliği vurgulanmıştır. Yunus Nadi, köşe yazısında Türklüğün, ırkın ve kanın kuvvetli etkisi altında neşe ve zevkle dolu olduğunu belirtmiştir. Irk birliğinin güçlü bir bağ olduğunu vurgulayarak Türklüğün, ırk birliğinin

¹⁸⁸Reha Oğuz Türkan, *Hedefe Doğru-Türkçülüğün Yeni Esasları*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2006, ss. 119.

¹⁸⁹Tüzün, a.g.t., s. 160.

¹⁹⁰Nejdet Sançar, *İsmet İnönü İle Hesaplaşma*, Afşın Yayınları, Ankara 1973, ss. 49.

¹⁹¹Falih Rıfkı Atay, “İrkçî Ve Turancı”, *Tanin*, 6 Temmuz 1944, Nr.4454- 307, s.1-6.

¹⁹²Cemil Koçak, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, C.1, İletişim Yayınları, Ankara 1986, ss.660.

¹⁹³Hüseyin Cahit Yalçın, “Turancılık Hareketi”, *Tanin*, 19 Mayıs 1944, Nr. 4454-259, s.1.

en sağlam bağı olduğunu ifade etmiştir. Türk kimliğinin, ırk birliği ile güçlenerek önemli bir dayanışma ve birlik hissi oluşturduğunu belirtmiştir¹⁹⁴.

Yavrutürk dergisinde yayınlanan “Cumhuriyet Bayramımız Kutlu Olsun” başlıklı makalede, “*Bu kutlu görevimizi bir an bile unutmayacağız. Bu görev uğrunda canımızı, kanımızı vereceğiz. Çünkü bunları bize Atatürk emanet etti. Çünkü damarlarımızda dolaşan asil Türk kanıdır!*”¹⁹⁵ sözleriyle Türk kanının asiliğinden bahsedilmiştir.

İsmet İnönü’nün eşi Mevhibe İnönü, Yardım Sevenler Cemiyetinde yaptığı konuşmasında; “*En Büyük Kuvveti damarlarındaki asil kanda bulan yurtsever Türk anası, Türk kızı! İş başına*” sözleriyle Türk kanının yüceliğine vurgu yapmıştır¹⁹⁶.

Nihal Atsız’ın kaleme aldığı “Türk Ahlakı” adlı makalede ahlakın oluşmasında coğrafyanın değil ırkın esas olduğunu öne sürmüştür. Türk ahlakının en eski zamanlardan itibaren toplumcu olduğunu belirterek şahsi menfaatten önce toplum menfaatinin ön planda olduğunu vurgulamıştır. Ahlak millet yapısının temeli olarak gösterilmiştir ve Türklerin, Türk ahlakına tam olarak sahip oldukları zaman yükseldiği dile getirilmiştir¹⁹⁷.

Mustafa Hakkı Akansel, “Türk Irkı Hakkında Bir Tenkit” adlı köşe yazısında, Türk ırkının dünyanın en cesur, en disiplinli, en savaşçı milleti olduğunu vurgulamıştır¹⁹⁸. Akansel, Vakit gazetesinde kaleme aldığı bir diğer köşe yazısında ise, Türkiye Cumhuriyet devletinin, Osmanlı devleti gibi çeşit çeşit ırktan yapılmadığını, aynı yüksek yaratılışa istikbale, huzur ve emniyetle bakan, yüksek bir ırka mensup bir millettten yapılmış bir devlet olduğunu açıklamıştır. Akansel, Atatürk’ün; “*Ey Türk genci, muhtaç olduğun kudret ve enerjiyi kendi asil kanında bulacaksın*” sözünün kuru bir söz oyunu olmadığını, köklü ve bir tarihin derinliklerine kadar gitmiş olan devrin hakikatini yansıttığını belirtmiştir. Namık Kemal’in de “*Fıtrat değişir sanma, bu kan yine o kandır*” sözüne yer vererek insanın doğasının değişmeyeceğini, yüzyıllar geçse de insanın kanının yine aynı kandan olduğundan bahsetmiştir¹⁹⁹.

İsmail Hami Danişmend’in, “Ali Suavi’nin Türkçülüğü” adlı makalesinde Ali Suavi’nin ırk kavramına yaklaşımı ele alınmıştır. Suavi, Türk ırkının askeri, siyasi ve

¹⁹⁴Yunus Nadi, “Bir Türk Abidesi”, *Cumhuriyet*, 27 Ekim 1941, Nr. 6177, s.1-3.

¹⁹⁵“Cumhuriyet Bayramımız Kutlu Olsun”, *Yavrutürk*, C. 9-10, S. 235, 26 Ekim 1940, s. 211.

¹⁹⁶“Türk Kadınları Vazife Başında”, *Akşam*, 21 Nisan 1941, Nr. 8081, s.1-2.

¹⁹⁷Nihal Atsız, “Türk Ahlakı”, *Çınaraltı*, Eylül 1941, S. 7, s. 7.

¹⁹⁸Mustafa Hakkı Akansel, “Türk Irkı Hakkında Bir Tetkik”, *Vakit*, 16 Eylül 1940, Nr. 8206, s.2-6.

¹⁹⁹Mustafa Hakkı Akansel, “Türk Ruhu”, *Vakit*, 9 Mayıs 1941, Nr. 8376, s.2.

medeni rolleri itibariyle bütün ırklardan üstün ve eski bir ırk olduğunu savunmuştur²⁰⁰. Selahaddin Ertürk, “Amentü” başlıklı makalesinde “*Affet Beni Tanrım! O da kuldur sana lakin, Ben ırkımı Allah bilirim, tapmaya doğdum*” sözleriyle ırkın yüceliğinden bahsetmiştir²⁰¹.

Reha Oğuz Türkkan, “Bozkurtçuların Amentüsü” adlı makalesinde ırkın ve kanın üstünlüğüne vurgu yapmıştır. Bozkurtçuların, Türk ırkının ve Türk milletinin, her ırktan ve her millettten üstün olduğuna inandıklarını belirterek, bu üstünlüğün kaynağının Türk kanı olduğunu vurgulamıştır. Türk kanının, yabancı kanlarla karışırca kaybolacağına vurgu yaparak, Türk kanını taşımayan insanlarla Türklerin evlenmesine karşı çıkmıştır. Bunun nedenini ise doğan çocukların, Türk özelliklerini taşımayan melezler olacağıdır. Bozkurtçuların ırkçı olmasının bir diğer nedenini ise topluma dayandırmıştır. Türk milletine sadece Türklerin faydalı olabileceğini vurgulayarak, Türk olmayanlar ve dönmeler, ne kadar Türk terbiyesiyle yetişirse yetişsinler, asla bir öz Türk’e benzemeyecekleri gibi, bir öz Türk gibi de bu millete hizmet edemeyeceklerini ifade etmiştir²⁰².

Rıza Nur, Tanrıdağ Dergisinde yayınladığı “Türk Nasyonalizmi” başlıklı yazısında, kültürün milleti meydana getiremeyeceğini belirterek milliyet meselesinin kan ve ırk meselesi olduğunu öne sürmüştür. Dil, zihniyet, edebiyat ve benzeri gibi kültür unsurlarının milliyet binasının ikinci derece malzemeleri olduğu görüşünü savunmuştur²⁰³.

Şükrü Saraçoğlu’nun, 5 Ağustos 1942 tarihinde mecliste yaptığı konuşmada; “*Bizim için Türkçülük kan meselesi olduğu kadar ve laakal o kadar bir vicdan ve kültür meselesidir*”²⁰⁴ sözleriyle kan ve kültürü vurgulaması Türkçüler tarafından olumlu karşılanmıştır. Türkçülerin bazı kesimi tarafından “kan meselesi” vurgusu ön plana çıkartılmıştır.

Tespihçioğlu, “Türk Irkından Olmak” başlıklı makalesinde Harp okulu giriş şartlarının başına “Türk ırkından olmak” şartının konulmasını memnuniyetle karşıladıklarını belirterek milli müesseselerden birini Türk ırkına bağışladığı için Mareşal Fevzi Çakmak’a teşekkür etmiştir. Ardından gerek devlet müesseselerinin, gerek hususi müesseselerin çoğunun ilanında aynı şartın bulunduğunu belirterek, bu memleketin sahibi olan hakiki Türkün layık olduğu değeri bulduğunu ve Türk kanına

²⁰⁰İsmail Hami Danişmend, “Ali Suavi’nin Türkçülüğü”, *Cumhuriyet*, 30 Ekim 1941, Nr. 6180, s. 2.

²⁰¹Selahaddin Ertürk, “Amentü”, *Tanrıdağ*, Temmuz 1942, S.11, s. 11.

²⁰²Reha Oğuz Türkkan, “Bozkurtçuların Amentüsü”, *Bozkurt*, Mart 1942, S.1, s.6.

²⁰³Rıza Nur, “Türk Nasyonalizmi”, *Tanrıdağ*, Mayıs 1942, S. 1, s. 4.

²⁰⁴“Saraçoğlu Hükümeti”, *Ulus*, 6 Ağustos 1942, Nr. 7544, s.4.

kıymet verdiğini ifade etmiştir. Tespihçioğlu, mazinin Türk'ün olduğu gibi geleceğin de Türk'ün olacağını ifade etmiştir²⁰⁵.

Mahmut Esat Bozkurt, "Milliyetçilerin Cevabı" adlı makalesinde Türk milletini yüksek ırka mensup kişiler olarak tanımlamıştır. Kendilerinin dil ve kültür bakımından dünyanın en yüksek milleti olma idealini taşıdıklarını belirterek her ırkın eşit olmadığını, yüksek ırkların var olduğunu dile getirmiştir. Türklerin eserleriyle, tarihleriyle, karakterleriyle hiçbir milletin boy ölçüşemeyeceğine vurgu yapmıştır²⁰⁶.

Gökbörü dergisinde Kadioğlu imzalı bir makale ise diğerlerinden farklıdır. Bu makalede Saraçoğlu'nun sözlerinin sadece ırkçılık olarak anlaşılamayacağı dile getirilmiştir. Saraçoğlu'nun Türkçülük üzerinde yaptığı söylevde sadece ırkı esas almadığı, kana ve ırka yarı yarıya pay verdiği görüşü savunulmuştur. Hiçbir ırkçının, millet sadece kan bağı birliğidir demediğini, kan birliği şartından sonra tarih, kültür, dil ve vicdan şartlarının arandığı, bu yüzden Başbakanın fikirlerinden ayrılan bir noktanın bulunmadığı belirtilmiştir²⁰⁷.

Nejdet Sancar, "Türklerde Irk ve Irkçılık Fikri" başlıklı yazısında, Türk milliyetçiliğinde ırkçılık fikrine değinmiştir. Tarihin ortaya koyduğu hakikatlerden bahsederek, Türk ırkçılığını, Türk ırkının en baş unsuru olarak saymıştır²⁰⁸.

Türkiye'de Türkçülüğün yükseldiği 1941-1943 yıllarında dönemin sol yayını olan Tan gazetesi eleştiren yayınlar kaleme almıştır. Türk Milliyetçiliğinin Esasları başlıklı yazısında Ziya Gökalp'ın ırkçı Türkçüler tarafından sahiplenilmesini eleştirerek, onun Türk milletini oluşturan unsurlarda kandaşlık aramadığını ve ırk esaslarına dayandırmadığını belirtmiştir. Ziya Gökalp'i ırkçılık davasında hemfikir gösterenlerin, ona karşı gösterilen sempatiden istifade etmek istedikleri için onu bir kalkan olarak kullandıklarını iddia etmiştir²⁰⁹.

Hüseyin Cahit Yalçın, "Bizde Türkçülük ve Irkçılık" adlı makalesinde, ırkçılık nedir? sorusunu sormuştur ve bizdeki ırkçılığın ancak Türkçülük olabileceğini belirtmiştir. Asri ve gerçek Türklük ve Turancılığın, modern bir anlayış içinde bizde ırk birliği duygularını kuvvetlendirip ve bizi Avrupalı yaptığına değinmiştir. Türk ırkçılığının diğer devletlere benzemediğine vurgu yaparak Türk ırkının, kuvvetliliğine, gücüne değinmiştir²¹⁰.

²⁰⁵ Tespihçioğlu, "Türk Irkından Olmak", *Gökbörü*, Kasım 1942, S. 1, s. 11.

²⁰⁶ Mahmut Esat Bozkurt, "Milliyetçilerin Cevabı!", *Gökbörü*, Ocak 1943, S.4, s.12.

²⁰⁷ Kadioğlu, "Başvekilimizin Sözleri", *Gökbörü*, Mart 1943, S. 9, s. 6.

²⁰⁸ Nejdet Sancar, "Türklerde Irk ve Irkçılık Fikri", *Orhun*, Ekim 1943, S. 10, s. 3.

²⁰⁹ "Türk Milliyetçiliğinin Esasları", *Tan*, 2 Temmuz 1943, s.2.

²¹⁰ Hüseyin Cahit Yalçın, "Bizde Türkçülük ve Irkçılık", *Tanin*, 22 Ekim 1945, Nr.4454-772, s.1.

Orhan Seyfi Orhon, “Türkçülüğün Amentüsü” başlıklı makalesinde Türk’ü, laboratuvarlarda kan tahlillerinde değil, Milli yaradılışlarında, kültüründe, vicdanında aradıklarını belirtmiştir. Ona göre öz dili Türkçe olan, kendini Türk hissedene, başka bir milletin menfaatlerini içinde sezmeyen Türk’tür. Bunun aksi bir düşüncenin, Türk milletini azaltmak, ayrılığa düşürmek olduğuna değinmiştir²¹¹.

Basın ve dergilerde sıklıkla ele alınan konulardan bir diğeri ise Milliyetçilik ve Türkçülük kavramlarıdır. İkinci Dünya Savaşının getirdiği şartların etkiyle beraber Türkçülüğün güç kazandığı bu dönemde basında ve dergilerde Türkçülük ile ilgili çok sayıda yazı ve makale yayınlanmıştır.

Muhittin Birgen, Son Posta gazetesinde okuyucusundan gelen bir mektuba cevap vererek Türklüğün üstünlüğünden ve milli şuurundan bahsetmiştir. Türk milletinin dostunun yalnız Türk milleti olduğunu belirterek ecnebler konusunda Türklüğümüze güvenmemiz gerektiğini dile getirmiştir. Bütün düşman kuvvetlerine rağmen Türkiye’nin kurulduğu, büyüdüğü, yaşadığı ve ilerlediğini belirterek Türk milletinin kendisini Türk olarak bildiği takdirde ve Türk olarak ölmeye azmetmiş bulundukça ona kimsenin bir şey yapamayacağını ifade etmiştir. Türk milletinin sadece Türk siyasetini tanıdığını belirtmiştir²¹².

Reha Oğuz Türkkkan’ın "Türk Tarihi" başlıklı yazısında, Türklerin tanrının yeryüzündeki temsilcileri olduğu fikrini ortaya atmıştır. "*Türk sözü dünyanın Tanrı gibi korktuğu ve hayran kaldığı bir kudret! Odur yapan, odur yaratan, odur yıkan!*" sözleriyle yazısına başlayan Türkkkan, "*Daima Türk! Her zaman Türk! En başta, en üstün Türk!*" sözleriyle de Türklerin yüceliğine ve üstünlüğüne vurgu yapmıştır. Türkkkan’ın bu sözleri, Türklerin güçlü ve saygın bir millet olduğunu vurgulamakta ve onların tarih boyunca önemli bir role sahip olduğunu ifade etmektedir. Türkkkan yazısını, Türklüğü ve Türk olmayı öven şu cümlesiyle sonlandırmıştır; "*Ey Tanrım! Türkü yaratmakla, kudretini ne kadar güzel ispat ettin!*"²¹³.

Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan “Hakiki Türk Milliyetperveri Odur ki” başlıklı köşe yazısında Türklüğü benimsemiş milliyetperverin tanımı yapılmıştır. Buna göre hakiki Türk milliyetperveri Türklüğe ve milli varlığa olan sevgileriyle tanınmıştır. Onlar Türkiye’yi ve Türklüğü seven ve onun milli menfaatleri için mücadele eden cesur ve açık sözlü insanlardır. Ecnebi devletlere değil, yalnızca Türklüğe âşıktırlar.

²¹¹Orhan Seyfi Orhon, “Türkçülüğün Amentüsü”, *Çınaraltı*, Kasım 1941, Nr.17, s. 1.

²¹²Muhittin Birgen, “Hergün: Bir Okuyucuya Cevabım”, *Son Posta*, 9 Ocak 1939, Nr.3034, s.2-10.

²¹³Reha Oğuz Türkkkan, “Türk Tarihi”, *Bozkurt*, Ekim 1939, S.8, s.177.

Türkiye'nin karşı karşıya olduğu tehlikelere karşı durmaktan çekinmezler. Sadece kendi milletlerini ve milli varlıklarını yüceltmek için fedakarca çalışmaktan geri durmazlar²¹⁴.

Orhan Seyfi Orhon, Türkçülüğün amacının, Türk gençliğine milli benliği duyurmak, milli birliği genişletmek ve kuvvetlendirmekten ibaret olduğunu belirtmiştir. Falih Rıfkı Atay'ın "biz memleketçiyiz" sözüne karşılık "biz de Türkçüyüz, milliyetçiyiz!" diyoruz şeklinde karşılık vermiştir. Türkçülük yapmayı ahlak, tarih ve ideal bakımından mecburiyet olarak gördüklerini vurgulayan Orhon, vatanseverlikle Türkçülüğün birbirine karıştırılmaması gerektiğine dikkat çekmiştir. Vatanperveri yaşadığı ülkenin milletine bağlanan, onun vazifelerine sadık kalan olarak tanımlayan Orhon, vatanperverin sadece Türk değil, Yahudi, Rum veya Ermeni de olabileceğini dile getirmiştir. Ancak Türkçülük anlayışında Türk olmanın, Türk milletine bağlanmak, onun iyiliğini her şeyden üstün tutmak anlamına geldiğini belirtmiştir²¹⁵.

İsmail Hakkı Baltacıoğlu verdiği bir konferansta milliyetin dinde, ahlakta, dilde, jestte gelenek birliği olduğunu, geleneksiz bir milliyetçiliğin olamayacağını belirtmiştir. Türklerin kendilerini Avrupalılardan aşağı görmemesi gerektiğinin üzerinde durarak Türk'ün ulu ve yaratıcı olduğunu vurgulamıştır²¹⁶. Suphi Nuri İleri, Tan gazetesinde ele aldığı köşe yazısında, Türk oğlu Türk kalabilmek için çalıştıklarını dile getirmiştir. İstiklal ve Türklüğün aynı şeyler olduğuna vurgu yaparak milli istiklal ve Türklüğe Cumhuriyetle beraber ulaştıklarına değinmiştir. Türk istiklalini kanının son damlasına kadar muhafaza edeceğini, istiklali ve Türklüğü kuvvetlendirip, yükseltmeye ant içmiştir²¹⁷.

Maarif Vekili Hasan Ali Yücel, gençlere seslendiği bir konuşmasında bilgilerimizin amacının Türklük olması gerektiğine vurgu yapmıştır. Ben Türk'üm diyerek, her şeyin Türk milleti için düsturunu benimsediğine işaret ederek, Türk Cumhuriyeti vatandaşı olduğu halde "Ben Türküm" diyemeyen; dilde, duyguda Türk olmayan, "Her şeyim Türk milleti içindir" andını içemeyen kişilerin Türk olmadığını belirtmiştir. Millî ahlâk kuralına göre böyle olan vatandaşı en günahlı bir insan olarak tanıdıklarına vurgu yapmıştır. "Ben Türküm" sözünün içinde "Ben ancak millet olarak hürüm, devlet olarak özgürüm" anlamını bulduklarını, "Her şeyim Türklük içindir"

²¹⁴“Hakiki Türk Milliyetperveri Odur ki”, *Cumhuriyet*, 26 Ocak 1940, Nr. 5640, s. 3.

²¹⁵Orhan Seyfi Orhon, “Türkçülük, Vatanperverlik”, *Çınaraltı*, Ekim 1941, S. 16, s. 1.

²¹⁶“Üsküdar Halkevinde”, *Tan*, 26 Ekim 1942, Nr. 2581, s.2.

²¹⁷Suphi Nuri İleri, “Müstakil Türkiye Cumhuriyeti On Dokuzuncu Yılıni Bitirtirken”, *Tan*, 29 Ekim 1942, Nr. 2584, s.5.

derken "Türkiye Cumhuriyetinin istiklâli için canıma kadar her şeyimi feda edebilirim" manasını kastettiklerinin farkında olduklarına dikkat çekmiştir²¹⁸.

İsmail Hakkı Baltacıoğlu, "Türk'e Doğru" başlıklı makalesinde Türkçülüğü anlayışta, Türkçülüğü duyuşta, Türk milletinden, batı medeniyetinden oluşunda Ziya Gökalp'in izinde olduğunu belirtmiştir. Bizim milletimiz Türklüğümüzdür sözleriyle, ahlakımızın dayanacağı ana ilkenin Türklük olduğunu belirtmiştir. Türklük için ahlakın önemli olduğunu vurgulamıştır. Türk ahlakında vatana bağlılığın en temel esas olduğunu dile getirmiştir. Bugünkü ahlakımızın temel ilkesinin milliyetçilik ve Türklük olduğuna değinerek, bu ülküye olan inanç ve sevginin ruhlarımıza yerleştiğini belirtmiştir. Baltacıoğlu'na göre, her birey bilinçlenmeli, varlığıyla Türklüğe katkı sağladığının farkına varmalıdır²¹⁹.

Orhan Seyfi Orhon'un, "Yaratıcı Fikir" başlıklı makalesinde Türkçülüğün yenilikçi ve inkılapçı bir fikir olduğu dile getirilerek Türkçülük fikrinin asla yenilik aleyhtarı olmadığı, yaratıcı ve yapıcı bir fikir olduğu belirtilmiştir. Bu fikrin ancak ahlaklı, şuurlu ve amaç sahibi olan kişilerde olduğuna değinilmiştir²²⁰.

S. Horasanlı'nın Çınaraltı Dergisinde yayınlanan "Türkçülük ve Kadınlarımız" adlı makalesinde Türkçülük düşüncesi içerisinde kadınların üzerlerine düşen görevlere yer verilmiştir. Türk kadınlarının Türklük davasında da bulunmasının gerekliliği ele alınarak, Türk kadını, Türkçülük fikri için mücadele etmeye çağırılmıştır. Horasanlıya göre, Türk kadınlarının Türkçülük davasına katkı sağlamaları, Türk adet ve geleneklerini, sanatını ve zevkini yükseltmeleri ve yaymaları gerekmektedir. Ayrıca, Türk kadınlarının Batı medeniyetini tanımaya daha çok zaman harcadığı belirtilerek, Batı medeniyeti ile birlikte Türkçülük fikrine sahip çıkarak Türk kültürünü koruması ve yayması gerekliliğine vurgu yapılmıştır²²¹.

Hakkı Akansel tarafından kaleme alınan "Türkçülük ve Emperyalizm" başlıklı yazıda Türkçülük fikrinin her zaman emperyalizme karşı olduğu dile getirilmiştir. Türkçülerin isteklerinin milletlere özgürlük olduğu, Türkçülerin emperyalist olmadıklarını, emperyalizme her zaman karşı çıktıklarına değinmiştir²²².

Çınaraltı Dergisinde Hüseyin Emir Erkilet tarafından kaleme alınan "Devlet ve Türkçülük" adlı makalede Maarif Vekili Hasan Ali Yücel'in konuşmasında vurguladığı

²¹⁸"Maarif Vekilimiz Dün Akşam Radyoda Değerli Bir Konuşmayla Haftayı Açtı", *Ulus*, 23 Nisan 1942, Nr. 7439, s.4.

²¹⁹Hakkı Süha Gezin, "Türk'e Doğru", *Vakit*, 28 Ekim 1942, Nr.9803, s.3.

²²⁰Orhon Seyfi Orhon, "Yaratıcı Fikir", *Çınaraltı*, Ocak 1942, S.23, s. 3.

²²¹S. Horasanlı, "Türkçülük ve Kadınlarımız", *Çınaraltı*, Şubat 1942, S. 27, s. 14.

²²²Hakkı Akansel, "Türkçülük ve Emperyalizm", *Çınaraltı*, Ocak 1943, S. 68, s. 6.

“Çoğalan ve Çoğaltan Türkçüyüz” sözleri desteklenmiştir. Erkilet, yazısında, Türkiye’de milliyetçiliğin ancak arı bir Türkçülükle olabileceğine değinmiştir. Yücel’in Türkçülüğü devletin programına sokmasından memnum olduğunu belirten Erkilet, kan, vicdan, kültür doğrultusu ile kendisini Türk duyan ve Türk geleneğini benimseyen Türklerin, Türk olduğu yorumunda bulunmuştur²²³.

İsmail Baltacıoğlu, Şair Mehmet Emin Jübilesinde verdiği bir konferansta gençlere; “*Gençler, Türklüğü seviniz, Türklüğü sevenleri de seviniz*” sözleriyle seslenmiştir²²⁴.

Tesbihçioğlu, Gökbörü dergisinde yayınlanan makalesinde Türk milliyetçiliğini ele alarak Türk milliyetçiliğinin, Türk milleti gibi ancak kendisine benzeyeceğini ifade etmiştir. Türk milletin faydası için mevcut olan Türkçülüğün, sınıfların birbirini istismar etmesi gibi parçalayıcı ve milli birliği ihlal edici yaklaşımlara karşı olduğunu belirtmiştir. Tesbihçioğlu, Türk milliyetçiliğinin hiçbir sınıfın veya zümrenin malı olmadığını, Türklerin öz malı ve istikbal garantisi olduğuna değinmiştir. Hiçbir yabancı sessine kapılmadan, içtimai düzenlemelerde ve hudutlar dâhilinde Türk ve Türkçü kalacaklarına dikkat çekmiştir²²⁵.

Kars Mebusu Cevat Dursunoğlu, 27 Mart 1944 tarihinde yaptığı araştırmasında Türkçülüğün memleket içerisindeki hedefini şu şekilde tanımlamıştır; “*Tek bir dil konuşan; kültür ve ülkü birliği ile birbirine bağlı bulunan yurttaşlardan oluşan siyasi ve içtimai bütün meydana getirmek. Yani vatan içerisinde anadili tek, ülkesi tek bir millet yaratmaktır. Dar ırk ve dar coğrafi fikirlere bağlanarak ayıran ve azaltan bir Türkçülük değil, dil dilek ve kültür birliğini daima göz önünde tutan çoğaltıcı bir milliyet prensibi gütmek*”²²⁶.

3. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA TÜRKÇÜLÜK ANLAYIŞI

İkinci Dünya Savaşı, Türk, Türkçülük ve Turancılık düşünceleri üzerinde büyük bir etkiye sahip olmuştur. Savaşın başından sonuna kadar, farklı yaklaşımlar benimsenmiştir. Savaşın başlamasıyla birlikte özellikle 1940-1943 yılları arasında Türkçülük hareketi, savaş atmosferinin de etkisiyle daha yoğun bir şekilde savunulmuştur. Bu dönemde birçok dergi ve gazete çıkartılmıştır. Çıkarılan bu yayınlarda Türkçülük ideolojisinin propagandası da yapılmıştır. Bu ideolojiyi savunanların faaliyetlerinde artış meydana gelmiştir. Hükümette bu dönemde Türkçü-

²²³Hüseyin Emir Erkilet, “Devlet ve Türkçülük”, *Çınaraltı*, Ağustos 1942, S.48, s. 4.

²²⁴“Şair Mehmet Emin Jübilesi”, *Son Posta*, 27 Haziran 1943, Nr.4629, s.2.

²²⁵Tesbihçioğlu, “Türk Milliyetçiliği”, *Gökbörü*, Mart 1943, S.9, s.23.

²²⁶BCA; 490-1-0-0-61-233-6.

Turancı çevrelere ve yayınlara karşı hoşgörölü davranmıştır. Türkçölüğün bu dönemde yükselmesinde, Türk dünyasının Rus nüfuz ve etkisinden kurtulabileceği umudu da etkili olmuştur. Hükümet, Türkçölük ideolojisine karşı tutumunu savaşın durumuna göre belirlemiştir.

Türkçölük akımı Atatürk döneminde de belli bir çizgide tutulmaya çalışılmıştır. Türkçölük faaliyetleri bu dönemde gazeteler ve dergiler yoluyla faaliyetlerini denetime bağı bir şekilde sürdürmüştür. Bu yayın faaliyetlerine Zeki Velidi Togan, Nihal Atsız, Reha Oğuz Türkkan, Akdes Nimet Kurat, Abdülkadir İnan, Ahmet Caferoğlu, Muharrem Fevzi Togay ve Kadir Can Kafli gibi isimler öncölük etmiştir. Bununla birlikte bu dönemde Yeni Kafkasya, Azeri Türk, Yeni Türkistan, Odlu Yurt gibi Turancı görüşü savunan dergiler ise kapatılmıştır. 1934 yılında ise dış Türklerin Turancılığı savunan yayınlarının ölke içerisine girmesi yasaklanmıştır. Aynı zamanda bu dönemde Türk Ocakları ve Türk Yurdu dergisi kapatılmıştır²²⁷. Yerel seçimlerde Türk Ocakları'nın bazı şubelerinin Serbest Cumhuriyet Fırkasını desteklediğine yönelik haberlerin çıkması üzerine 1931 yılından sonra Cumhuriyet Halk Fırkasına doğrudan bağı olmayan tüm kurum ve yayınlar kapatılmıştır. 1931 yılında devlet Türk Ocaklarında artık yapılacak bir iş kalmadı gerekçesiyle Türk Ocaklarını ve Türk Yurdunu kapatmıştır²²⁸.

Atatürk döneminde, Türkiye Türkçölüğü dönemin resmî ideolojisi iken, İnönü döneminde resmî ideoloji olarak kabul edilmese de Türkçölülerin savundukları Türk ırkının üstünlüğü ve Turancılık gibi fikirler etkili olmuştur. İsmet İnönü yaptığı açıklamalarla Atatürk dönemi anlayışının devam edeceğini belirtmişti. Ancak bu dönemde Turancılığa karşı alınmış olan tedbirlerde bir yumuşama meydana gelmişti. İkinci Dünya Savaşının etkisiyle Türkçölü yayınların çoğalmasına paralel olarak bu ideolojiyi savunanların sayısı da artmıştı.

Bu dönemin en çok tartışılan konulardan birisi de, İsmet İnönü'nün Türkçölüğe yaklaşımı olmuştur. İsmet İnönü, 23 Nisan 1925'te Türk Ocakları İkinci Kurultayı'nda yaptığı konuşmada: *“Biz açıkça milliyetçiyiz ve milliyetçilik bizim tek birlik unsurumuzdur. Türk çoğunluğunda diğerk etnik toplulukların hiçbir nüfuzu yoktur. Vazifemiz Türk vatani içinde Türk olmayanları elbette Türk yapmaktır. Türklere ve Türklüğe muhalefet edecek unsuru kesip atacağız. Ülkeye hizmet edeceklerde her şeyin*

²²⁷Tanıl Bora, *Cereyanlar: Türkiye'de Siyasi İdeolojiler*, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, ss. 273.

²²⁸Vahit Taha Kurultu, “Atatürk Dönemi Siyasi Dergiler ve Fikirler”, *Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 6, S. 11, 2023, s.50.

üstünde aradığımız Türk olmalarıdır” sözlerinde Türk milliyetçisi olduğunu belirterek, Türklüğün üstünlüğünü vurgulamıştır²²⁹. İsmet İnönü Cumhurbaşkanı olduğu dönemde ise, Türkçülere karşı hoşgörülü davranmasından dolayı Türkçü olarak nitelendirilmiştir²³⁰. İnönü, 19 Mayıs 1944’te Gençlik ve Spor Bayramında verdiği nutukta “Türk milliyetçisiyiz” sözleriyle Türk milliyetçisi olduğunu dile getirmiştir²³¹. Bu dönemde ırkçılık ve Turancılık davası nedeniyle yargılanan Türkçülerin cezalandırılması, İsmet İnönü’nün milliyetçi duruşunun sorgulanmasına neden olmuştur ve Türkçülüğe yönelik yaklaşımı tartışılmıştır.

18 Haziran 1941 tarihinde Türkiye ve Almanya arasında imzalanan Dostluk ve Kardeşlik Anlaşması, Anadolu’da Türkçülük ideolojisinin hızla yükselişe geçmesine neden olmuştur. Almanya, bu anlaşmanın duyurulmasını 19 Haziran sabahına ertelemiştir ve Türk radyolarının 18 Haziran’ı 19 Haziran’a bağlayan geceki yayınlarında bu konudan bahsedilmemesi konusunda istekte bulunmuştur. Almanya, Saraçoğlu’ndan Türk radyo ve basının anlaşmaya gereken sıcak ilgiyi göstermesini talep etmiştir. Anlaşmanın imzalanmasının ardından, Türkiye’deki Turancı dernekleri desteklemesi yolunda adımlar atmıştır²³². Bunun yanı sıra basın Türk-Alman dostluğunu öven yazılar yayınlamıştır. Örneğin; Akşam gazetesinde bu konuyu ele alan Necmettin Sadak, Türk- Alman dostluğunun zoraki ve geçici bir politika oyunu olmadığını, olayların zorunluluğundan doğan, kendiliğinden oluşmuş, temeli sağlam ve sürekli bir anlaşma olduğunu açıklamıştır²³³.

Falih Rıfkı Atay, Ulus gazetesinde yayınladığı köşe yazısında Türkiye ve Almanya’dan iki dost memleket diye bahsetmiştir. Ne bu savaştan önce ne bu savaş içinde bir Alman-Türk anlaşmazlığı olmadığını, iki memleketin menfaatleri arasında bir çatışmanın görülmediğini belirtmiştir²³⁴. Yunus Nadi ise, iki ülkenin I. Dünya Savaşından beri müttefik olduklarını belirterek, birbirlerine silah çekmeyeceklerine işaret etmiştir²³⁵. İki ülke arasında yapılan bu anlaşmayı Berliner Börsen Zeitung gazetesi de kaleme almıştır. Gazete, “*Şarkta, Avrupa, Kemalist Türkiye’nin elde ettiği*

²²⁹ Cemil Koçak, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi*, C. 2, İletişim Yayınları, İstanbul 1996, ss.64.

²³⁰ Koçak, *a.g.e.*, ss.64.

²³¹ “İsmet İnönü’nün Türk Gençliğine Tarihi Nutku”, *Akşam*, 19 Mayıs 1944, Nr. 9189, s.1-2.

²³² Cemil Baş, *İkinci Dünya Savaşının Gizli Belgeleri: Hitler Almanya’sının Türkiye Politikası 1941-1943*, Dorlion Yayınları, Ankara 2022, ss. 31-32.

²³³ Necmettin Sadak, “Türk –Alman Dostluğu, Türkiye’nin Bitaraflik Siyasetine Dayanıyor”, *Akşam*, 9 Ekim 1941, Nr. 8251, s.1-4.

²³⁴ Falih Rıfkı Atay, “Müşterek Alman-Türk Tebliği”, *Ulus*, 9 Ekim 1941, s.1-2.

²³⁵ Yunus Nadi, “Türk-Alman Münasebeti”, *Cumhuriyet*, 9 Ekim 1941, Nr.6161, s. 1-3.

Terakkiler” başlıklı yazısında, Türkiye’nin artık doğulu olmaktan çıkıp, Avrupalılaştığına değinmiştir²³⁶.

II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye’de iktidar baskısı ve denetimi dergilere oranla gazeteler üzerinde daha fazla olmuştur. Bunun nedeni gazetelerin tirajının dergilere oranla daha fazla olmasından dolayıdır²³⁷. Bu dönemde gazetelerin dışında Türkçü dergiler yoğun bir ilgi ile karşılanmıştır. Bu dergilerin satışı binli sayılara yükselmiştir²³⁸.

Bu dönemde Türkçü-Turancı yayın politikası takip eden dergilere değinmek gereklidir. Örneğin; Bozkurt dergisi 1939 yılında Reha Oğuz Türkkan tarafından yayınlanmaya başlanmıştır. Derginin kapağında "*Her Irkın Üstünde Türk Irkı*" başlığı yer almıştır. Yazı kadrosunu ise Reha Oğuz Türkkan, Hüseyin Namık Orkun, Nihal Adsız, Nejdet Sancar ve Abdülkadir İnan oluşturmuştur. Bozkurt dergisi hükümet tarafından belirli aralıklarla kapatılmıştır. 1939 yılının Nisan ayında yayın hayatına başlayan bir diğer Turancı dergi ise Kopuz dergisidir. Bu derginin sahibi Cemal Tigin idi. Yazar kadrosunda Rıza Nur, Fethi Tevetoğlu, Nejdet Sancar, Abdülkadir İnan, Hüseyin Namık Orkun ve Emin Hekimgil bulunmaktaydı. Reha Oğuz Türkkan, Bozkurt dergisinin 1942 tarihinde kapatılmasının ardından, 5 Kasım 1942 tarihinde Gökbörü dergisini yayınlamaya başlamıştır. Bu derginin kapağında da "*Her ırkın üzerinde Türk ırkı!*" sözü yer almıştır. Yazı kadrosunda ise Reha Oğuz Türkkan, Abdulkadir İnan ve Zeki Velidi Togan bulunmaktaydı. 9 Ağustos 1941 tarihinde Çınaraltı dergisi yayınlanmaya başlamıştır. Derginin yönetmenleri Yusuf Ziya Ortaç ve Orhan Seyfi Orhon’dur. Derginin yazar kadrosu arasında Hüseyin Hüsnü Emir Erkilet, Rebiî Barkın, Hüseyin Namık Orkun ve Nejdet Sançar yer almıştır. Dönemin bir diğer dergisi ise Orhun’dur. Dergi, Hüseyin Nihal Atsız tarafından çıkartılmıştır. Orhun dergisi 1934 tarihinde kapatılmıştır. Dergi yayın hayatına tekrar 1 Ekim 1943 tarihinde başlamıştır.

II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye’de Türkçü-Turancı yayın politikası izleyen ve ülke içerisinde Türkçülüğü yayma adına büyük faaliyetler gösteren diğer dergiler ise, Ergenekon, Tanrıdağ, Türklük, Küllük, Hamle, Çığır, Türk Amacı, Türk Yurdu, Doğu, Ocak, Çınar, Doğuş, Hareket, Oluş ve Yeni Türk gibi dergilerdir²³⁹.

Basında da Cumhuriyet ve Tasvir-i Efkâr gazeteleri, Türkçülük-Turancılık fikrini desteklemiş ve bu konularla ilgili çeşitli köşe yazıları ve yazı dizileri

²³⁶Güvenir, *a.g.e.*, ss.177.

²³⁷Güvenir, *a.g.e.*, ss.170.

²³⁸Bora, *a.g.e.*, ss. 275.

²³⁹Cemil Koçak, *Millî Şef Dönemi (1939-1945)*, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, ss. 672.

yayınlanmıştır. Türklük Dergisi'nin yayın hayatına başladığı haberi Cumhuriyet gazetesi aracılığıyla halka duyurulmuştur²⁴⁰.

Bu dönemde bu dergilerin yanı sıra konuyla ilgili kitapların, konferansların, kutlamaların ve broşürlerin yayınlanmasında da artış görülmüştür. Örneğin; Reha Oğuz Türkkan, “İrk Muhite Tabi midir?”, “Türkçülüğe Giriş” ve “Dört İçtimai Mesele” adlı kitaplarını yayınlamıştır. Zeki Velidi Togan, “1929-1940 seneleri arasında Türkistan'ın Vaziyeti” adlı kitabını yayınlamıştır. Muharrem Fevzi Togay, Türk Kültür Birliği tarafından 1941 yılında düzenlenen bir toplantıda, Türk kültür tarihi üzerine bir konuşma yapmıştır ve gece "Büyük Türk Gecesi" olarak kutlanılmıştır²⁴¹.

İktidar Türkçü yayınlara ve Yurt, Dünya gibi sol görüşü yayma maksadını takip eden yayınlara da aynı tutumda bulunmuştur. Özellikle Tan'da çıkan iktidara eleştiri getiren yazılara da denetimi elden bırakmadan hoşgörülü bir şekilde yaklaşmıştır. Bunun nedeni ise dış politikada yürütülen denge politikasının iç politikaya yansımalarıdır²⁴².

Kars Mebusu Cevat Dursunoğlu, Türkiye'deki azınlıklara ait bir araştırma yazısında ırkçılık üzerinde inceleme yapmıştır. Ergenekon, Orhun, Bozkurt, Gökbörü gibi dergilerin sürekli çıkıp kapanan dergiler olduğunu belirtmiştir. Bu dergilerin dış ülkelerin propagandalarına alet olduklarını iddia edenlerin bulunduklarını dile getirmiştir. Bu dergilerin gençler tarafından benimsenerek desteklendiğine dikkat çekmiştir²⁴³.

Bu dönemde Türkçüler, yayın faaliyetlerinin yanı sıra örgütlenme alanında da ciddi girişimlerde bulunmuşlardır. Reha Oğuz Türkkan ve Zeki Velidi Togan gizli bir cemiyet kurmuşlardır. Koçak, bu cemiyetin amacının, kesin bir Alman başarısının ardından, Türkiye'de darbe yapıp Turancı bir hükümeti işbaşına getirmek ve Asya Türklerini bir bayrak altında toplamak olduğunu iddia etmiştir²⁴⁴. Reha Oğuz Türkkan ise bu dönemde Kitapsevenler Kurumu adlı bir dernek kurmuştur. Türkkan, bu dernekte de Türkçü ve Turancı faaliyetlerine devam etmiştir. Kitapsevenler Kurumunun faaliyetlerine ve toplantılarına gazeteler de yer vermiştir²⁴⁵.

Hükümet, Türkçü yayınlara belirli bir oranda izin verirken diğer yandan da basında çıkacak yazılara, Bakanlar Kurulunun kararıyla sıkı bir denetim getirmiştir.

²⁴⁰“Türklük Mecmuası”, *Cumhuriyet*, 8 Nisan 1939, Nr. 5352, s. 3.

²⁴¹Koçak, *a.g.e.*, ss.667.

²⁴²Güvenir, *a.g.e.*, ss.175.

²⁴³BCA; 490-1-0-0-61-233-6.

²⁴⁴Koçak, *a.g.e.*, ss.674-676.

²⁴⁵“Kitapsevenler Kurumu Adliye Vekilinin Etrafında Toplandı”, *Ulus*, 10 Mart 1940, Nr. 6679, s.2.

Dönemin basın ve dergileri, kurulan bu cemiyetler sürekli denetim altında tutulmuştur. Hükümetin koyduğu sınırları aşan yayınlar kapatılmıştır. İsmet İnönü, devletin izlediği tarafsızlık ve dostluk politikasını bozacak, ülkeyi zor duruma düşürecek yayınlara izin vermemiştir. Bu yayınları bizzat kendisi kapattırmıştır. Ankara Erkek Lisesi edebiyat öğretmenlerinden Fevziye Abdullah tarafından çıkarılan, Reha Oğuz Türkkkan'ın başyazarı olduğu Ergenekon dergisi siyasi mahiyeti olmayacağını ruhsatnamesinde bildirmesine rağmen siyasetle ilgili yayınlar yapmasından dolayı kapatılmıştır²⁴⁶. Reha Oğuz, Ergenekon dergisinin “Faşizm Tehlikelidir” yazıları nedeniyle İsmet İnönü tarafından kapatıldığını iddia etmiştir. Türkkkan'ın sahibi olduğu Bozkurt dergisinin Temmuz 1941 tarihinde yayınlanan bir makalesinde devletin harici siyasetine ilişkin yorumlar yer almıştır. Bu sebeple Matbuat Müdürlüğünün 50'inci maddesine tevfi kan İcra Vekilleri Heyetince kapatılmasına karar verilmiştir²⁴⁷. Küllük dergisi de devletin umumi siyasetine aykırı yayınlarda bulunduğu gerekçesiyle kapatılmıştır²⁴⁸. İsmet İnönü'nün isteği üzerine Atsız tarafından yazılmış olan “900'üncü yıl dönümü” adlı broşür de hükümetin takip ettiği siyasete ilişkin zararlı yazıları bulundurduğu iddiasıyla toplatılmıştır²⁴⁹. Reha Oğuz Türkkkan'ın “Türkçülüğe Giriş” adlı kitabı da benzer şekilde hükümetin takip ettiği siyasetle ilgili eleştirilere yer vermesi ve Sovyetler Birliğini rencide edecek nitelikte bulunduğu gerekçesiyle 1941 yılında İsmet İnönü'nün isteği ile toplatılmıştır²⁵⁰.

Türk dış politikasında Turancılık konusu işlenmemiş olsa da Türkiye olası bir Alman zaferinin sonrasını da düşünerek tüm ihtimalleri göz önünde bulundurma gayretini devam ettirmiştir²⁵¹. Bazı Türk yöneticileri, aydınları ve askeri kanata mensup kişiler de artık Türkçülük ve Turancılık fikrini sesli bir şekilde dile getirmeye başlamışlardır.

Almanya, Türklerin Türkçülük konusundaki tutumunu ve hükümetin hoşgörüsünü kendilerine yönelik bir adım olarak kabul etmiş ve Türkiye'yi yanlarına çekmek için çalışmalarını hızlandırmıştır. Türkiye üzerinde çeşitli propaganda faaliyetleri uygulamaya çalışmıştır. Ülke içerisinde Türkçülerin Turan hedefini desteklemiş, Türk hükümetine yakın çevrelerle görüşmeler yapmış ve en çok da Dış Türkler üzerinden çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Almanya'nın Türkiye üzerinde yaptığı

²⁴⁶“Ergenekon Kapatıldı”, *Vakit*, 31 Ocak 1939, Nr.7565, s.8.

²⁴⁷BCA;30-18-1-2-95-65-14; “Bozkurt Mecmuası kapatıldı”, *Vakit*,5 Ağustos 1941, Nr.8464, s.2.

²⁴⁸BCA;30-18-1-2- 92-93-11.

²⁴⁹BCA; 30-18-1-2-93-123-3.

²⁵⁰BCA; 30-18-1-2-94-12-3.

²⁵¹Tüzün, *a.g.t.*,s. 210-212.

bu faaliyetlerin nedeni Türkiye'yi kendi yanında Sovyetler Birliğine karşı savaşa sokmaktır. Bir diğer amacı ise Türkiye'de Türkçü ve Turancı eylemleri harekete geçirerek bir kamuoyu yaratıp, Sovyetler Birliği topraklarında yaşayan Türk kökenli halkı yanında savaşa sokmaktır²⁵². Almanlar, Türkiye'yi kendi yanlarına çekmek için Turancılık fikrini desteklerken, Sovyetler Birliği, Türkiye'deki gizli ajanları vasıtasıyla yasa dışı Türkiye Komünist Partisini, azınlık ve etnik grupları destekleyerek bu grupları kullanmıştır²⁵³.

Almanya'nın Türkiye'ye yönelik siyasetini yürütme görevi birinci derecede Ankara Büyükelçisi Von Papen'e verilmiştir. Von Papen, ilk olarak Türkiye üzerindeki faaliyetlerini gerçekleştirmek için devlet adamları ile görüşmüştür. İnönü'nün ve Hükümet içerisinde yer alan devlet adamlarının tarafsızlık vurgularından sonra yönünü Türkiye'ye Sovyetler Birliğinden gelen göçmenlere ve ülke içerisinde Türkçü ve Turancı gruplara çevirmiştir. Von Papen, Turancılığın gerçekleşmesi için bu grupların desteklenmesi gerektiğini Türkiye'de Turancı görüşlerin önemli bir rol oynadığını raporlarında belirtmiştir. Bunun yanı sıra Almanya, Sovyetler Birliğinin Boğazlar ve Karadeniz üzerindeki gizli planlarını da ifşa etmiştir. Bu durum ülke yönetiminde yer alan kişilerde, halkta ve basında bir Alman sempatisi doğurmuştur²⁵⁴.

Almanya propaganda çalışmalarının önemli bir kısmını basın ve dergiler üzerinden yapmıştır. Almanya propaganda faaliyetlerini sadece hükümete bağlı gazetelerde değil, Türkiye'de sahibi oldukları Beyoğlu ve İstanbul dergileri, Yeni Dünya, Signal, Türkische Post gibi gazete ve dergiler aracılığıyla da devam ettirmiştir. Gayri resmi örgütleri ve yayın organlarını destekleyerek, Turancı propaganda ile kamuoyunu ve Türk hükümetini etkilemeye çalışmıştır. Bu çalışmaları genellikle Turancılık konusu ve Kafkasya'daki Türk kökenli halkların sorununu çözmek üzerine olmuştur²⁵⁵.

5 Ağustos 1941'de Von Papen, Alman Dışişleri bakanlığına gönderdiği raporda Pantürkizm hareketini ele almıştır. Türklerin Rusya'daki Alman başarısını gördükten sonra Türk-Rus sınırının ötesinde bulunan Azerbaycan'daki Türk-Moğolların kaderiyle daha yakından ilgilendiklerini ve Türk hükümeti çevrelerinin Azerbaycan'daki Türkmenlere karşı ilgi duyduklarını bildirmiştir. Papen, raporunda bu konuyla yakından ilgilenen gruptan bahsederek grupta yer alan kişilerin isimlerini vermiştir. Bunlar; Şükrü

²⁵²Güvenir, a.g.e., ss. 166.

²⁵³Egemen Bezci, *Türk İstihbaratı ve Soğuk Savaş ABD ve İngiltere Arasında Türk Gizli Servisi*, Kronik Yayın, İstanbul 2023, ss. 74.

²⁵⁴Güvenir, a.g.e., ss. 166.

²⁵⁵Koçak, a.g.e., ss. 662.

Enis Bahça'nın şefliğinde Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Paşa, Prof. Zeki Velidi Togan, Ahmet Cafer²⁵⁶, Memduh Şevket Esendal ve Tatar asıllı General Hüseyin Emir Erkilet'tir. Bu kişilerin iktidara yakın kişiler olduğunu belirtmiştir. Bu kişilerin amacının Azerbaycan dışındaki Doğu Türk-Moğol halkları olan Volga Türk Moğollarını, Tatarları, Türkmenleri içerisine alan Türk devletine dıştan bağımsız bir Türk devleti olacak şekilde birleştirmek ve aynı zamanda Bakü petrollerini ele geçirmek olduğunu belirtmiştir²⁵⁷. Papen, Berlin'den, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nde Türklerin yaşadığı bölgelerdeki çıkarlarının, İngiltere'nin yardımıyla değil, ancak Almanya'nın yardımı ile gerçekleştirebileceği propagandasının yapılmasını ve bu propagandanın somut örneklerle kanıtlanmasını istemiştir²⁵⁸.

28 Ağustos'ta İsmet İnönü ve Papen arasında bir görüşme yapılmıştır. Papen görüşmede bu konu üzerinde durmuştur. İnönü, bu tür konularda ancak Sovyetler Birliği'nin yenilgisi kesin bir şekilde gerçekleştiği zaman görüşmenin mümkün olacağı ve Türkiye'nin de, ancak o zaman bu konuları görüşmeye istekli olacağı şeklinde cevap vermiştir²⁵⁹.

Weiszaeker, 5 Ağustos 1941 tarihinde Dışişleri Bakanı Ribbentrop'a gönderdiği raporda Hüseyin Gerede ile yaptığı görüşmeyi aktarmıştır. Gerede, tekrar dış Türkler konusunu dile getirerek, Sovyetler Birliği'nde yaşayan Türk kökenli komşu halklar aracılığıyla, anti-Sovyet propaganda faaliyetinin yürütülebileceğine dikkat çekmiştir. Çerkezlerin tek bir tampon devlete toplanabileceğini belirterek, Hazar Denizi'nin doğusunda bağımsız Türk-Moğol devletinin kurulabileceği imasında bulunmuştur²⁶⁰. Zehra Önder, Turancılık konusunda bu denli açık bir tutumun Ankara'nın bir taktiği olabileceğini ileri sürmüştür. Bunun nedenini ise Hüsrev Gerede'nin aynı konudaki bir soruya verdiği cevapta ülkesinin yayılma amacı taşımadığını ve ayrıca bu politikanın Türkiye'nin resmi politikasının temeli olduğunu belirtmesi olarak açıklamıştır²⁶¹.

Almanların uyguladığı propagandalardan biriside, çeşitli ülkelerden devlet adamlarını, askerleri ve gazetecileri cepheye davet ederek, Alman başarılarını gösterip etkilemektir. Alman Hükümeti, 1941 yılının sonbahar aylarında, Alman Ordularının doğu cephesindeki başarılarının daha yakından görülmesi için, bir Türk heyetini cepheye davet etmiştir. Türkiye'den cepheye davet ettiği heyette; Yıldız Harp

²⁵⁶ Papen telgrafında Ahmet Cafer'e hiçbir açıdan güvenilmeyeceğini, Cafer'in güvenilmez bir insan olduğunu yazarak, onu hükümetin casusu olarak adlandırmıştır. Baş, *a.g.e.*, ss. 101.

²⁵⁷ Baş, *a.g.e.*, ss. 31-35.

²⁵⁸ Koçak, *a.g.e.*, ss. 661.

²⁵⁹ Koçak, *a.g.e.*, ss. 663.

²⁶⁰ Baş, *a.g.e.*, ss. 36.

²⁶¹ Zehra Önder, *İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2010. ss. 145.

Akademisi Komutanı General Ali Fuat Erden ve Cumhuriyet gazetesi yazarlarından Hüseyin Hüsnü Emir Erkilet yer almıştır. İsmet İnönü, Almanların daveti üzerine General Ali Fuad Erden ile Emekli General Hüseyin Hüsnü Emir Erkilet'e 15 Ekim -5 Kasım 1941 tarihleri arasında doğu cephelerini ziyaret etmeleri için izin vermiştir. Hüseyin Hüsnü Emir Erkilet ve Ali Fuad Erden, Sofya, Plevne, Ruşçuk, Bükreş, Odesa ve Nikolayef üzerinden doğu cephesini ziyaret etmişlerdir. Ardından bizzat Hitler tarafından da kabul edilmişler ve Hitler ile savaşın genel durumu hakkında görüşmüşlerdir. Von Papan, bu ziyaretle ilgili hazırladığı raporda, heyetin Doğu cephesini ziyaretten memnun döndüklerini belirtmiştir. General Ali Fuad Erden'in karargah subaylarının verdiği bilgilerden ve dinlediği raporlardan duyduğu memnuniyeti belirtmiştir. Generalin Türk-Moğol asıllı Rus esirlere daha iyi davranılmasını ve daha iyi bakılmasını istediğini raporunda belirtmiştir. Papan, generallerin bu tutumundan sonra verdiği raporda Kırım harekâtının sona ermesinden sonra çoğunluğunu Kırım Tatarlarının oluşturduğu bir yönetim kurulmasını istemiştir. Bu yönetimin, Türkiye'yi politik bakımdan büyük ölçüde etkileyeceğini belirtmiştir²⁶².

Gezi dönüşünde generaller, İsmet İnönü, Fevzi Çakmak ve Şükrü Saraçoğlu ile bir toplantı yapmışlardır. Bu toplantıda generaller ziyaretleri hakkında bilgiler vermişler ve izlenimlerini aktarmışlardır. Alman-Sovyet Savaşının neredeyse bittiğini, Almanların cephelerinde başarılı olduklarını aktarmışlar ve İnönü'yü, Saraçoğlu'nu ve Fevzi Çakmağı yakın bir zamanda Almanların zaferlerinin sonuçlanacağına ikna etmeye çalışmışlardır ama İnönü bu konuda ikna olmamıştır²⁶³.

Cemil Baş, General Hüseyin Emir Erkilet'in bu gezi dönüşü sonrasında Alman görevlilerle sürekli iletişim halinde olduğunu iddia etmiştir. Wehrman, General Varlimont'a gönderdiği notta, General Hüseyin Emir Erkilet'in, Türk-Moğol asıllı halklara karşı ilgi uyandırma propagandası yaptığını belirtmiştir. Türk hükümetinin Turancılığa ve Türkçülüğe karşı hoşgörü gösterdiğini bildirmiştir. Notta, Turancılık propagandası ile Türk hükümeti üzerinde etkiye sahip olunabileceği öne sürülmüştür²⁶⁴.

Hüseyin Emir Erkilet, sık sık dergilerde özellikle Çınaraltı dergisinde yazılar kaleme almıştır. Makalelerinde Almanya'nın yanında neden savaşa girilmesi gerektiğini kendince anlatmış, Alman cephelerinde gördüğü izlenimlerini aktarmıştır. Erkilet, bu geziden döndükten sonra Cumhuriyet gazetesinde "Şark Cephesinde İntibah ve

²⁶²Baş, *a.g.e.*, ss. 37-39.

²⁶³Önder, *a.g.e.*, ss. 145-146.

²⁶⁴Baş, *a.g.e.*, ss. 51-54.

Görüşler” adlı gezi izlenimlerini aktardığı bir kitap yayınlamıştır. Erkilet, Cumhuriyet gazetesinin dışında izlenimlerini Son Posta gazetesinde de aktarmıştır²⁶⁵.

Bu gezi basında, "B. Hitler İki Türk Generalliyle Görüştü" başlığıyla yer almıştır. Hüseyin Erkilet ve Ali Fuat Erden'in, Almanya lideri Hitler ve cepheye yaptıkları ziyaret hakkında bilgi verildikten sonra, gazetede yer alan makalede Almanların Doğu Cephesi'ndeki başarılarından bahsedilmiştir²⁶⁶.

Aslında Almanya bu generalleri cepheye davet ederek bu bölgelerde yaşayan Türklerin geleceği hakkında, Türkiye ve Almanya arasında gayri resmi ilişkiler kurmayı hedeflemiştir ve bu hedeflerinde başarılı olmuşlardır. Nuri Paşa Eylül 1941'de Berlin'i ziyaret ederek çeşitli Alman yetkililerle görüşmüştür. Yaptığı görüşmelerde, sınırlarda küçük düzeltmelerin yanında tampon devletler kurulmasını ve bu devletlerin Türkiye etkisinde kalmasını önermiştir. Nuri Paşa, Woerman ile yaptığı görüşmede Panturancılık hareketinin amacını, Türkiye sınırları dışında kalan Türk halklarının devlet sahibi yapılması olarak açıklamıştır. Bu bölgeler Türkiye topraklarına katılmasalar bile siyasal olarak Türkiye'ye bağlanması gerektiğini dile getirmiştir²⁶⁷.

Alman Dışişleri yetkilisi Ribbentrop, 5 Şubat 1942'de Pantürkist propaganda ilkelerini barındıran bir rapor hazırlamıştır²⁶⁸. Hentig, 1 Haziran 1942 tarihinde hazırladığı raporda, Prof. Dr. Garoun'la yaptığı görüşmeleri aktarmıştır. Garoun, Hentig'e Turancılık konusunda, Türk parlamento çevrelerinden ve Fevzi Çakmaktan edindiği bilgileri aktarmıştır. Büyük Türkiye hareketinin bir hayal olmadığını, bu hedefin daima güçlenerek büyük bir önem aldığını belirtmiştir. Bu amaca yönelik başbakanın çalışmalar yaptığını, Anayasa'daki bütün yabancı kelimelerin kaldırılmasının buna yönelik bir girişim olduğunu ifade etmiştir. Bu olayların sonucunda ne olur sorusuna karşılık Dr. Garoun, Türkiye'nin Bismarck İmparatorluğuna benzer bir federasyon kurmak istediğini söylemiştir. Bu federal devletin sınırları Anadolu'yu ele alarak Kafkasya ve Türk-Moğol halkalarını kapsamaktaydı. Moğollar tarafından bu duruma sıcak bakıldığı belirtilmiştir²⁶⁹.

Türkçü ve Turancı harekâtın hız kazandığı bu dönemde, Turancılara ve Türkiye üzerinde yapılan propagandaya karşı çıkanlarda bulunmuştur. Tan gazetesi Almanların Türkiye üzerinde propaganda faaliyetleri uyguladığını belirterek, bu faaliyetlerin neler olduğuna dair yazılar yayınlamıştır. Gazetede bir taraftan Almanlara yönelik eleştirel

²⁶⁵Emekli General Hüseyin Emir Erkilet, “Şark Cephesinde Gördüklerim”, *Cumhuriyet*, 12 Kasım 1941, Nr. 6193, s.3.

²⁶⁶“B. Hitler İki Türk Generaliyle Görüştü”, *Ulus*, 30 Ekim 1941, s.3.

²⁶⁷Uğur Mumcu, *40'ların Cadı Kazanı*, Tekin Yayınları, İstanbul 1990, ss. 66.

²⁶⁸Koçak, a.g.e., ss. 688.

²⁶⁹Baş, a.g.e., ss. 67.

yazılar yayınlanmış, diğer tarafta da Sovyetler Birliğinin başarılarını öven makaleler kaleme alınmıştır. Bunun yanı sıra bu gazetede Türkçü yayınlar da eleştirilmiştir. Gazete 1942 yılında Bozkurt dergisi ile bir polemige girmiştir.

Bozkurt dergisinin, “Dikkat gene ürüyorlar!” başlıklı yazısında kendilerini milliyetçi olarak adlandıran kişilerin davaya ihanet ettikleri ve para aldıkları iddia edilmiştir²⁷⁰. Tan gazetesi, Bozkurt dergisine para alan bu kişilerin isimlerini sormuştur. Bozkurt dergisi “Tan cevap istiyormuş!” başlığı ile Tan gazetesine cevap vermiştir. Dergi, Zekeriya Sertel tarafından sinsi bir saldırıya uğradıklarını dile getirmiştir. Türk olmayan fikirlerin simsarlığını yapan ve bu yüzden hapisanelere düşen Sertel’in Siyonist kaynaklardan, Amerikan kaynaklarından ve itaate mecbur olduğu makamlardan aldığı emir üzerine milliyetçiler üzerinde bozgunculuk çıkarmak istediğini belirtmiştir. Bozkurt dergisi Tan gazetesini muhatap almadığını belirtmesine rağmen sorulara beş madde halinde cevap vermiştir. Öncelikle Türkçülerin en menfaatperestine, en riyakarına ve hatta satılmışına bile onlardan daha çok kıymet verdiklerini dile getirmiştir. Türkçülerin aralarındaki fikir ayrılıklarına müdahale edecek kişilerde her şeyden önce Türk ruhunu, Türk kültürünü ve Türk vatanseverliğini aradıklarını vurgulayarak, Zekeriya Sertel’in bu toprağa yabancı, tarikatçı ve İstiklal mahkemesi mahkûmu olduğu iddia edilmiştir. Verilen cevapların Sertel’i tatmin etmeyeceğini, illaki bazı isimleri duymak istiyorsa bunun cevabını kendi içlerinde araması gerektiği ifade edilmiştir²⁷¹.

Tan gazetesi de Bozkurt dergisinin bu cevabına “Ecnebi Parası İle Çalışan Sahte Türkçüleri Meydana Çıkarmalıdır” başlıklı yazısı ile cevap vermiştir. Bozkurt dergisinin Tan gazetesinin sorularına cevap vermeye cesaret edemediği, konuyu kapatmaya çalıştığı belirtilmiştir. Bozkurtçuların, Türkçü münevverlerle bir süre çalıştıktan sonra bazılarının hakiki ideal sahibi kişiler değil, para ve mevki hırsına kapılan sahte Türkçüler olduğunu fark edip onları gruptan çıkardıklarını söylediklerini, ancak bu sahte Türkçülerin isimlerini vermek istemediklerini iddia etmiştir. Tan gazetesi bu işin artık bir hükümet işi olduğunu, yabancı devletlerden para alarak memleket ve matbuat içinde çalışan ve kendilerini Türkçü olarak adlandıran kişileri bulup meydana çıkarmanın gerektiğini belirtmiştir²⁷².

Zekeriya Sertel, Bozkurt mecmuasıyla girdiği bu tartışmayı mahkemeye taşımıştır. O, Bozkurt mecmuasındaki yazının şahsını aşağılayıcı ve halkın husumetine

²⁷⁰ Reha Kurtuluş, “Dikkat! Gene Ürüyorlar!”, *Bozkurt Dergisi*, S. 6, Eylül 1940, s.151.

²⁷¹ Bozkurtçular, “Tan Cevap İstiyormuş!”, *Bozkurt*, S.15, Mart 1942, s. 48.

²⁷² “Ecnebi Parası İle Çalışan Sahte Türkçüleri Meydana Çıkarmalıdır”, *Tan*, 20 Mart 1942, Nr. 2364, s.1.

maruz bırakacak bir nitelikte olduğu gerekçesiyle asliye yedinci ceza mahkemesine müracaat etmiştir. Mecmua sahibi Nurullah Barın ve neşriyat müdürü Sami Karayel aleyhine dava açmıştır. Mahkeme, Bozkurt mecmuasının yazısını hakaret niteliğinde görerek adı geçen kişilere birer sene hapis cezası vermiştir. Bilahare Zekeriya Sertel'in yazısını da tahrik edici nitelikte bulduğundan indirim uygulayarak dörder ay hapse indirmiştir²⁷³.

Türkçü ve Turancılara bir diğer eleştiri ise Anadoluçulardan gelmiştir. Anadoluçular, İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin de savaşa girmesi ve dış Türklerin kurtarılması için zamanın geldiğini savunan Turancıları hayalcilikle suçlamışlardır. Türklerin sadece Anadolu için savaşabileceklerini belirtmişlerdir. Bu konu üzerinde Türkçülerle, Anadoluçular arasında tartışmalar meydana gelmiştir²⁷⁴.

Bu dönemde devlet yetkilileri de Türkçülük-Turancılık faaliyetlerine ilgi göstermişlerdir. Başbakan Şükrü Saraçoğlu Turancı görüşler içeren bazı beyanatlarda bulunmuştur. Clodius'a yaptığı açıklamada, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nde yaşayan Türk kökenli 40 milyon kişinin geleceğine ilgisiz kalmasının mümkün olmadığını dile getirmiştir. Saraçoğlu'na göre, coğrafi nedenlerden dolayı, mevcut koşullar altında, bu bölgelerin Türkiye ile birleşmeleri hemen hemen hiç mümkün değildi. Fakat bu bölgeler, Türkiye'nin güçlü kültürel etkisi altında yönetim özerkliği elde edebilirlerdi. Bunun için bu bölgelerden binlerce genç Türkiye'ye öğrenci olarak getirilmeli, onlara verilecek eğitim ile de Türk ulusal ruhu yaratılmalıydı²⁷⁵.

Başvekil ve Hariciye Vekili olan Şükrü Saraçoğlu bu görüşmesinden sonra 5 Ağustos 1942 tarihinde TBMM'de yaptığı konuşmada ise şöyle diyordu;

*“Biz Türküz, Türkçüyüz ve daima Türkçü kalacağız. Bizim için Türkçülük, bir kan meselesi olduğu kadar kültür ve laakal o kadar bir vicdan ve kültür meselesidir. Biz Azalan ve Azaltan Türkçü Değil, Çoğalan ve çoğaltan Türkçüyüz ve her vakit bu istikamette çalışacağız”*²⁷⁶.

Basında, Saraçoğlu'nun dış politika hakkında yaptığı açıklama Türk basınında ilgi ile takip edilmiş, sözleri farklı açılardan ele alınıp değerlendirilmiştir. Dönemin sol gazeteleri eleştirel yaklaşırken, Türkçü dergiler ve diğer gazetelerde bu söylev olumlu karşılanmıştır. Bu söyleve eleştirel yaklaşan gazetelerde, Başbakan'ın izlemekte olduğu

²⁷³“Bozkurt Aleyhine Açılan Dava”, *Vakit*, 5 Mayıs 1942, Nr. 8718, s.3.

²⁷⁴ Mithat Atabay, “Anadoluculuk”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, Ed: Tanıl Bora, Murat Gültekin, C.4, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, ss. 530.

²⁷⁵ Koçak, a.g.e., ss. 691.

²⁷⁶ TBMMZC, D:6, C:27, İ:3, İN:77, Tarih:05.08.1942, s. 21-22; “Saraçoğlu ittifakla İtimat Kazandı”, *Son Posta*, 6 Ağustos 1942, Nr. 4309, s.1-5.7.

dış politikaya yer verilirken, Türkçülük ile ilgili konuşma yaptığı bölüme yer verilmemiştir. Bunun nedeni Başbakanın bu görüşlerine katılmamalarıdır. Bu anlamda Tan gazetesinde yazılar yazan Zekeriya Sertel ve Burhan Belge, Saraçoğlu'nun konuşmasını değerlendirmekle birlikte Türkçülük ile ilgili bölüme yer vermemişlerdir²⁷⁷.

Abidin Daver İkdâm gazetesindeki köşe yazısında, siyasetlerinde nasıl yüzde yüz Türk ve Türkçü politika takip ediliyorsa diğer konularda örneğin iktisadi hayatta da Türk ve Türkçü olacaklarını vurgulamıştır²⁷⁸. Konuyla ilgili Hüseyin Cahit Yalçın ise, kimsenin kanının alınıp da mikroskopla muayene edilemeyeceğini, vicdana, ruha ve kültüre itibar edileceğini vurgulamıştır. Bu sözleriyle Saraçoğlu'nun bazı görüşlerine katılmadığını belirtmiştir²⁷⁹.

Saraçoğlu'nun bu konuşmasına bir başka değerlendirme yapan isim ise hükümetin yayın organı olarak kabul edilen Ulus gazetesinin Başyazarı Falih Rıfkı Atay'dır. Atay, Türkçülük konusunda Saraçoğlu'ndan farklı bir değerlendirme yapmıştır. Türkçülük görüşünü değerlendirirken, adını vermeden Nazizm'i kastederek, ithal malı ideolojilerin bulandırıcı ve zehirleyici sızıntılardan korunmasının gerekliliğini belirtmiştir. Bu ithal malı ideolojilerin millet birliğini parçalaması tehlikesine vurgu yapmıştır²⁸⁰.

Saraçoğlu'nun hükümet programına dair de görüşler gazetelerde yer bulmuştur. Giresun Milletvekili olan İsmail Sabuncu, Türk ve Türkçü kalınacağını açıklayan Şükrü Saraçoğlu'na teşekkür ederek, bu ideoloji çerçevesinde hareket edilmesi temennisini dile getirmiştir²⁸¹. Cumhuriyet gazetesi, Saraçoğlu'nun programını "Barışçı, Halkçı ve Türkçü" olarak özetlemiştir. Saraçoğlu'nun beyannamesinde bir yenilik yaptığını, Türkiye Cumhuriyeti kurulduğundan beri, bu devlet için milli bir ideoloji olan Türkçülüğü hükümetin iş programı olarak beyannamesine eklediğini vurgulamıştır. Cumhuriyet gazetesi, Türkçülüğün sadece sözde değil, eylemde de ön planda olması gerektiğini ifade etmiştir. Gazete, "Türkçüyüz; Türk olan her şeyi kutsal bileceğiz; onu seveceğiz; ona hürmet edeceğiz; ona tapacağız" ifadeleriyle Türkçülük vurgusunu kuvvetlendirmiştir²⁸².

²⁷⁷ Zekeriya Sertel, "Saraçoğlu Hükümetinin Realist Siyaseti", *Tan*, 8 Ağustos 1942, Nr.2505, s.1-2; Burhan Belge, "Saraçoğlu Beyannamesini Okudu", *Tan*, 6 Ağustos 1942, Nr. 2503, s. 1-4.

²⁷⁸ Abidin Daver, "Hükümetin Beyannamesi Karşısında", *İkdâm*, 6 Ağustos 1942, s.

²⁷⁹ Hüseyin Cahit Yalçın, "Başvekilin Nutku", *Yeni Sabah*, 6 Ağustos 1942, Nr. 1528, s. 1.

²⁸⁰ Falih Rıfkı Atay, "Daima Bağlı Kaldığımız İmanlar", *Ulus*, 8 Ağustos 1942, s.1-3.

²⁸¹ TBMMZC, D:6, C:27, İ:3, İ:77, Tarih:05.08.1942, s. 30; "Saraçoğlu Hükümeti", *Ulus*, 6 Ağustos 1942, Nr. 7544, s.4.

²⁸² Saraçoğlu'nun Tuttuğu Ve Gösterdiği Yol", *Cumhuriyet*, 6 Ağustos 1942, Nr. 6458, s. 2.

Ekrem Uşaklıgil, Son Posta gazetesinde yer verdiği köşe yazısında Şükrü Saraçoğlu'nun söylevinin dış politikada uyandıracağı tepkileri ele almıştır. Türk milletinin Türklüğüne ve Türkçülüğüne olan bağlılığı, Türk dış politikasının sabit ve değişmez olduğunu ifade etmiştir. Saraçoğlu'nun bu sözlerinin Türk milletinin gururunu yeniden canlandırma yolunda tek gerçeği belirlemesi yönünde büyük bir onur vesilesi olduğunu belirtmiştir. Meşrutiyet döneminde birçok farklı milletten insanın bulunduğu kulüp ve cemiyetlerde Türklüğü gururla ifade edememenin verdiği acıyı yaşayanların artık rahat bir nefes alabileceklerini vurgulamıştır²⁸³.

Yusuf Ziya Ortaç, “Biz Türküz! Türkçüyüz!” başlıklı yazısında Saraçoğlu'nun programında yaptığı konuşmayı ele almıştır. Halk Partisinin altı okundan birisi olan milliyetçiliğin, ilk defa devletin sesiyle, programdan pratiğe geçtiğini vurgulamıştır. Biz Türk'üz demenin, bu memleketin dağlarıyla, denizleriyle, gökleriyle olduğu kadar, orağından kalemine, kitabından çekicine kadar Türk demek olduğu anlamına geldiğini belirtmiştir. Biz Türkçüyüz demenin ise, okuldan pazara, beşikten mezara kadar her şeyin Türk milleti için demek olduğu anlamına geldiğini ifade etmiştir. Şükrü Saraçoğlu'nun adının, gelecek nesillerin diline ve gelecek asırların hafızasına “Biz Türk'üz, Türkçüyüz!” cümlesi ile geçeceğine dikkat çekmiştir²⁸⁴.

Bunların yanı sıra 27 Ağustos 1942 tarihinde Saraçoğlu ve Papen arasında yapılan görüşme de önem arz etmektedir. Papen Saraçoğlu'na Rus meselesi üzerine düşüncesini sormuştur. Saraçoğlu bu soruya önce bir Türk olarak cevap vereceğini belirtmiştir. Türk olarak Rusya'nın tamamen yok olmasını tutkuyla istediğini belirtmiştir. Rusya'nın yok edilmesinin Türk halkının ebedi rüyası olduğunu, hatta yazılarında İngilizleri tutan Hüseyin Cahit Yalçın'ın bile bu şekilde düşüneceğini belirtmiştir. Saraçoğlu yaptığı görüşmede Türk-Moğol fikrine bağlılığını da dile getirmiştir²⁸⁵.

Papen ile Hariciye Vekili Numan Menemencioğlu arasında 26 Ağustos 1942'de bir görüşme gerçekleşmiştir. Yapılan bu görüşmede, Menemencioğlu, Turancılık konusuyla yakından ilgilendiklerini fakat Türkiye'nin yayılma amacı gütmeyeceğini ifade etmiştir. Bu nedenle ülkesinin yalnızca siyasal olarak, azınlıkların kültürel varlıklarının güvence altına alınmasıyla ilgilendiklerini açıklamıştır²⁸⁶.

²⁸³Ekrem Uşaklıgil, “Bir Nutuk Ki Ne Bir Cümlesi Fazla, Ne De Bir Noktası Eksik”, *Son Posta*, 17 Haziran 1943, Nr. 4619, s.1-2.

²⁸⁴Yusuf Ziya Ortaç, “Biz Türk'üz!, Türkçüyüz!”, *Çınaraltı*, Ağustos 1942, S.46, s.3.

²⁸⁵Baş, *a.g.e.*, ss.77-82.

²⁸⁶Baş, *a.g.e.*, ss. 90-12.

Bu arada Almanlar Turancılık faaliyetleri konusunda Türk Hükümetinden umutlarını kesmişler ve bu konuya hükümet nezdinde değinmemeye karar vermişlerdir. Ribbentrop 26-27 Ağustos 1942 tarihli gizli raporunda Türk devlet adamlarıyla yapılan son görüşmede Türk–Moğol çıkarlarıyla ilgili konunun tekrar ele alındığını bildirmiştir. Ribbentrop, bu konu üzerine Türk hükümetiyle görüşmelere girmenin hiçbir faydasının bulunmayacağını dile getirmiştir. Bundan sonra Türkler tarafından Sovyetler Birliği’ndeki Türk-Moğol halklarının çıkarlarının yeniden gündeme gelmesi halinde mutlak bir ketumluk gösterilmesini istemiştir. Berlin’den Papen’e gönderilen bir emirde de artık Saraçoğlu ve Menemencioğlu ile bu konu üzerinde görüşme yapılmaması ve konunun artık kesinlikle takip edilmemesi istenmiştir. Berlin, Türk Hükümeti ile Turancılık konusunda görüşmenin şimdilik yararsız olduğunu Türklerin tarafsızlık politikasından vazgeçemediğini, kendi yanlarında savaşa sokma uğraşlarının yersiz olduğunu görmüştür²⁸⁷.

Almanların ülke içerisindeki propaganda faaliyetleri, onlarla yapılan gayri resmi görüşmeler ve Rus düşmanlığı bazı kesimlerin Türkçüleri, Alman taraftarı ve Alman taklitçisi olarak suçlamalarına neden olmuştur. Bunun yanı sıra bu dönemde ülkede yükselen Türkçülük ve Turancılık akımı nedeniyle sol görüş mensupları Türkçüleri Faşist ve ırkçı olarak nitelendirmişler ve suçlamışlardır. Türkçü ve Turancı isimler, bu suçlamaları reddederek sadece Türkçülük ideolojisini benimsediklerini ve ülkenin yükselmesi için çalıştıklarını vurgulamışlardır. Onlar, Alman veya Sovyet taraftarı olmadıklarını yazılarında açıkça ortaya koymuşlardır. Bu süreç, Türkçülerin ideolojik duruşlarını ve hedeflerini netleştirmelerine yardımcı olmuştur. Reha Oğuz Türkkan bu suçlamalara yönelik Bozkurt dergisinde yayınlanan “Türk Irkçılığını Almanlardan Taklit Sananlara Cevaplar” başlıklı makalesinde cevap vermiştir²⁸⁸.

Türkçülere karşı eleştiriler yönelten grup, ülkedeki Türkçülerin yayınlarına müsaade etmelerinden dolayı devleti de Faşistlikle suçlamışlardır. Diğer yandan Türkçüler, kendilerine yöneltilen faşistlik ve Nazilik suçlamalarını reddederek, bu ideolojilerin yabancı kökenli olduğunu belirtmişlerdir. Galip Erdem bu durumu şu şekilde açıklamıştır; “*Hiçbir milliyetçi başka bir milletin hedefini paylaşamaz. Faşizm İtalyan, Nazizm de Alman milliyetçiliklerinin adıdır. Ancak Türk milliyetçileri, faşizm ve Nazizm’i, solculardan farklı bir bakışla değerlendirirler. Her şeyden önce, faşizmle Nazizm arasındaki farklılıkların Hitler’le Mussolini’nin kafa ve ruh yapılarındaki*

²⁸⁷ Baş, a.g.e., ss. 93-94.

²⁸⁸ Reha Oğuz Türkkan, “Türk Irkçılığını Almanlardan Taklit Sananlara Cevaplar”, Bozkurt, Temmuz 1943, S.11, s. 3.

ayrılıklardan değil, Alman ve İtalyan milletlerinin tarihlerinden ve özel şartlarından doğduğunu bilirler”²⁸⁹.

Atsız ise bu suçlamalara 1943 yılında yayınladığı En Büyük Tehlike Broşüründe; “Ben faşist değilim, ben yalnız Türkçüyüm. Türk tarihinin içinde yüyüyorum. Bize kimin dost, kimin düşman olduğunu biliyorum. Onun için de hiçbir yabancı milleti sevmiyorum.” sözleriyle cevap vermiştir²⁹⁰. Kemal Karpat, Atsız’ı giyinişinden, sac stilinden ve davranışlarından dolayı Hitler’i taklide meraklı bir öğretmen olarak tanımlamıştır. İrkçı ve sosyalist sloganlara sahip olduğunu ileri sürmüştür²⁹¹. Atsız’ın Alman ırkçılığının ve Hitler’in tarih sahnesinde ön planda olmadığı dönemde bile Atsız’ın sac şeklinin yana taranmış şekilde olduğu fotoğrafları bulunmaktadır. Atsız’ın ırkçılık ve sosyalist fikirlerinin de Alman ırkçılığından önceye dayandığı kaleme aldığı makalelerde görülmektedir. Atsız’ın Faşist olmadığını, Faşist bir lider olan Mussolini’ye ithafen yazdığı “Davetiye” adlı şiiri referans gösterebilir. Bu şiir, Mussolini ve Faşizme karşı yöneltilen eleştirilerle doludur²⁹².

Türkkan da çıkarmış olduğu Ergenekon dergisinde Faşizm ve Nazizm’in tehlikelerini anlatmıştır. Türkkan, “Açlar, Komünizm ve Milliyetçilik” yazısında komünistlerin ve faşistlerin milliyetçiyiz diyerek ve Türkistan’ı isteriz sloganlarıyla propaganda yaptıklarını bunlara inanmamaları gerektiğini belirtmiştir. Bir İtalyan’ın, bir Alman’ın Türk’e milliyetçilik öğretemeyeceklerine vurgu yaparak, komünistlerin de sefaletle son verileceğine dair sözlerine inanılmamasını, komünizmin hiçbir zaman insanları kurtaramayacağına dikkat çekmiştir²⁹³.

1942 yılının sonlarında Almanların Türkçü ve Turancı çevreye karşı desteklerini ve ilişkilerini kesmelerinin ardından Türkçü çevreler bir müddet daha yayınlarını rahat bir şekilde yapmışlardır. 1943 yılına gelindiğinde ise savaşın gidişatı Almanya aleyhine değişmiştir ve buna paralel olarak da, Türkiye’deki iç siyasette de değişim meydana gelmeye başlamıştır. Özellikle Almanya’nın Sovyetler karşısında Stalingrad’daki yenilgilerinden sonra Türkçülere karşı durum değişmeye başlamıştır.

²⁸⁹ Galip Erdem, *Suçlamalar 1: Sağcılık, Faşizm*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2012, ss. 239.

²⁹⁰ Atsız, *İçimizdeki Şeytan, En Sinsi Tehlike, Hesap Böyle Verilir*, İrfan Yayınevi, İstanbul 1997, ss.67.

²⁹¹ Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, ss. 344.

²⁹² Atsız’ın Faşizmi eleştirdiği mısraların bazıları şunlardır; "Fakat zafer sizin için söz ve masaldır... Dirilerek başımıza geçse de Sezar Yine olur Anadolu size bir mezar", "Biz güleriz Cermenliğin kuduruşuna, Tanıyoruz Atilla’dan beri Cermenli, Farklı mıdır Prusyalı yahut Ermeni?", "Biz güleriz Façyo’ların felsefesine, Dayanır mı kırkı bir tek Türk efesine?", "Bu hayaller zamanları hızla asmalı, Gök Türklerle Romalıları karşılaşmalı!", "Belki fazla bel bağladın şimal komşuna, Biz güleriz Cermenliğin kuduruşuna", "Söyle, kara gömlekliler etmesin keder", Hüseyin Nihal Atsız, *Yolların Sonu*, İrfan Yayınevi, İstanbul 2004, ss.31-34,

²⁹³ Reha Oğuz Türkkan, “Açlar, Komünizm ve Milliyetçilik”, *Ergenekon*, Kasım 1939, S. 3, s. 1.

Almanların yenilgilerinin başlamasıyla birlikte Türkçülere verilen destek azalmıştır ve milliyetçi yayınların çıkarılmasında sorunlar yaşanmaya başlanmıştır.

Almanların 2 Şubat 1943 tarihinde Sovyetler Birliğine karşı aldığı ilk büyük mağlubiyet olan Stalingrad yenilgisiyle beraber, Türkiye’de sol düşünceye sahip grup harekete geçmiştir. Yurt ve Dünya, Adımlar gibi birçok sol görüşlü dergi, yayınlarında Turancılığa ve Türkçülüğe karşı oldukça sert üsluplu yayınlar yapmaya başlamışlardır. Dergilerin bu yazılarındaki ortak fikir Türkiye’de oluşan Türkçü hareketlerin faşizme kaydığı yönünde olmuştur²⁹⁴. Bu solcu grup meşru bir yayın komitesi oluşturmuşlardır. Yayın faaliyetlerine girişerek, Alman yanlısı olarak itham ettikleri sağcı akımları kamuoyu önünde karalamaya çalışmışlardır. Tan gazetesi de Türkçü ve Turancı çevrelere bu dönemde eleştirilerini artırmıştır. Almanların savaşta üstünlüğünü kaybetmeye başlaması üzerine Sovyetler Birliğinin Türk hükümeti üzerinde Türkçü ve Turancı akımlara karşı tedbir alınmasına yönelik baskıları da artmıştır. Sovyetler Birliği yetkilileri Almanların Türkiye Turancıların desteklenmesine yönelik gizli telgraflarını ele geçirmişler ve bunu gerekçe göstererek baskılarını artırmışlardır. Bu nedenlerle ilk olarak 1943 yılının Ocak ayında Türk Yurdu dergisi kapatılmıştır. 5 Nisan 1943 tarihinde de Turancılarla ilgisi bulunan Türk Kültür Birliği feshedilmiştir. Gökbörü dergisi ise, 20 Mayıs 1943’de, 13. Sayısını yayınladıktan sonra kapatılmıştır²⁹⁵.

Türkçülere karşı bu tedbirler alınırken hükümet çevrelerinde ve hükümette geçmişte Türkçü olduğunu söyleyen kişiler görev yapmaya devam ediyordu. Örneğin Şükrü Saraçoğlu, CHP Altıncı Büyük Kurultay’ında, 1942 yılında hükümet programında Türkçülükle ilgili yaptığı konuşmasını tekrarlamıştır. Kurultayda “*Türk’üz, Türkçüyüz ve her gün biraz daha Türkçü Olacağız*” beyanatında bulunmuştur²⁹⁶.

1943 yılının ilkbahar aylarında Turancılık konusu basında ve kamuoyunda geniş bir şekilde tartışılmaya başlanmıştır. Faris Erkman’ın yayınladığı, Reşit Fuat Baraner’in kaleme aldığı 36 sayfadan oluşan “En Büyük Tehlike! Mili Türk Davasına Aykırı Bir Cereyanın İç Yüzü” adlı broşür bu tartışmayı alevlendiren yayınlardan birisi olmuştur²⁹⁷. Broşürde, “Milliyetçilik ve Türkçülük Bir İnhisar Malı mıdır?”, “İrkçilikleri Nereden Geliyor?”, “Efendiler Ne Halt Ediyorsunuz?”, “Niçin Harp

²⁹⁴Sabit Dokuyan, *İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türk- Alman İlişkileri ve Bu Sürece Milliyetçi-Turancı Görüşlerin Etkileri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ocak 2009, s. 11.

²⁹⁵Cemil Koçak, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1942)*, Cilt 2, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, ss. 210.

²⁹⁶Ekrem Uşaklıgil, “Bir Nutuk Ki Ne Bir Cümlesi Fazla, Ne De Bir Noktası Eksik”, *Son Posta*, 17 Haziran 1943, Nr. 4619, s.1-2; Burhan Cahid, “Türküz, Türkçüyüz ve Daima Türkçü Kalacağız”, *Son Posta*, 17 Haziran 1943, Nr. 4619, s.2.

²⁹⁷Mithat Kadri Vural, “En Büyük Tehlike Broşürü ve Buna Bağlı Olarak Turancı Akımların Kamuoyunda Tartışılması”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 8, Haziran 2009, s. 43.

İsterler”, “Yalnız Totaliter Sistemin Değil Totaliter Devletlerin de Aşık’ı, Hayranıdırlar”, “Bu Memleketimizde En Koyu İrticaı Temsil Ederler” başlıkları yer almıştır. Broşürde Turancı ve Türkçü kesimin, devlet politikalarına ve resmi görüşe aykırı hareket ettikleri iddia edilerek Atatürk ve İnönü’den yapılan alıntılarla ispatlanmaya çalışılmıştır. Turancı akımın hükümet politikasının aksine ülkeyi savaşa sokmak istedikleri ifade edilerek ülke için büyük bir tehlike oluşturdukları, vatandaşları bölmeyi ve Cumhuriyeti yıkmayı amaçladıklarına dair iddialara yer verilmiştir. Turancı akımın arkasında yabancı güçlerin olduğu, bu akımın politika sahnesinde aslında bir kukla görevi gördüğü görüşü savunulmuştur²⁹⁸.

Broşürde aynı zamanda Turancı akımın ırkçı, diktatörlük yanlısı, Kemalizm ve Cumhuriyet’e düşman, Cumhuriyet Halk Partisine karşı olduğu iddia edilmiştir. Turancıların dinci ve totaliter bir rejim peşinde koştukları da dile getirilmiştir. Türkçü yazarlardan ve Türkçü yayın organlarından alıntılar yapılarak iddialar temellendirilmeye çalışılmıştır²⁹⁹. Bunun yanı sıra Nihal Atsız, Reha Oğuz Türkkan, Yusuf Ziya Ortaç, Orhan Seyfi Orhon gibi Türkçü akımın önde gelen kişileri ve Bozkurt, Gökbörü, Çınaraltı ve Ergenekon gibi dergileri hedef alan Erkman, onları ırkçı ve Turancı amaçlar gütmek ve Atatürk’ün belirlediği Türk dış politikasının ilkelerini çiğneyerek Türkiye’yi tehlikeli bir maceraya sürüklemekle suçlamıştır³⁰⁰.

Broşür kamuoyunda önemli tepkilere neden olmuştur. Kısa bir süre içinde broşürde adı geçen isimler hemen cevap niteliğinde karşı bir broşür hazırlamışlardır. Reha Oğuz Türkkan “Solcular ve Kızıklar” adlı bir broşür çıkartarak cevap vermiştir. Türkkan’ın bu broşürü zararlı yazılar bulundurduğu gerekçesiyle matbuat kanunun 51 inci maddesine nazaran, 11 Eylül 1943 tarihinde dağıtılması yasaklanmış ve toplattırılmıştır³⁰¹. Türkkan’ın bu iddialara cevap verdiği diğer bir yayın olan “Kızıl Faaliyet” adlı broşürü de toplatılmış ve dağıtılması yasaklanmışır³⁰². Atsız “En Sinsi Tehlike” başlıklı broşürü, F. Oğuzhan ile Z. İlhan “Asıl Tehlike” adlı broşürü yayınlamışlardır. Bu broşürler Türkçü kesimin tepkisini yansıtmıştır³⁰³.

Atsız, “En Sinsi Tehlike” broşürünün girişinde, 1943 Haziran’ında ‘En Büyük Tehlike’ adı ile çıkan derginin tifüsten korunma çarelerinden bahsediyor sanılarak halk tarafından kapışıldığını ancak broşürde Türkçülük ve ırkçılık ülküsüne saldırıldığını,

²⁹⁸ Koçak, a.g.e., ss. 212.

²⁹⁹ Koçak, a.g.e., ss. 213.

³⁰⁰ Vural, a.g.m., ss. 48.

³⁰¹ BCA; 30-18-1-2-117-59-8.

³⁰² BCA; 30-18-1-2-103-70-6.

³⁰³ Atsız, *İçimizdeki Şeytan, En Sinsi Tehlike, Hesap Böyle Verilir*, İrfan Yayınevi, İstanbul 1997, ss.67.

Türkçülüğün yabancı malı bir düşünce diye gösterildiğini belirtmiştir. Türkçüler ile ırkçıların yabancı devletlerin ajanları olduğu gizlice anlatılmak istendiğinden bahsetmiştir³⁰⁴.

Faris Erkman'ın broşürüne Tan gazetesi sahip çıkarak, bu yayına sayfalarında geniş yer vermiştir. Tan gazetesinde yayınlanan yazılarda da “En Büyük Tehlike” broşürüne dikkat çekilmiştir. Bu broşürü desteklemek amacıyla konuyla ilgili “Türkçülük Cereyanının Menşe Mahiyeti”, “Cumhuriyet Devriminde Irkçı Türkçülük Cereyanı Nasıl Doğdu” başlıklı makaleler yayınlanmış ve konu gündemde tutulmaya çalışılmıştır. Tan gazetesinde “Bu Tehlikeye Karşı Mutlaka Uyanık Bulunmak” başlıklı yazıda, II. Dünya Savaşı döneminde Türkçülük ve Turancılık akımlarının yükseldiğini belirterek, bu fikirlerin tehlikeli olduğu iddia edilmiştir. Bu akımların ırkçı ve diktatör eğilimler taşıdığı ve Türkiye'nin çıkarlarına zarar verdiği vurgulanmıştır³⁰⁵.

Buna karşılık Türkçü yazarlar da Tan gazetesine cevap vererek hem Faris Erkman'ın broşürüne hem de Tan gazetesine karşı yazılar yayınlamaya başlamışlardır. Hasan Kunçayı, Vakit gazetesinde yayınladığı bir köşe yazısında, Tan gazetesinin, “En Büyük Tehlike” Broşürü hakkında yazdığı iddialara cevap vermiştir. Kendilerini yabancı kaynaklardan para tedarik etmekle suçlayan gazete ve dergiden bu durumu ispat etmesini istemiştir. Kunçayı'nın bir diğer işaret ettiği nokta ise, memlekette Türkçülüğü ölmüş farz edipte onun yeniden diriltmek davasının boşluğudur. Böyle bir davada olanların Başvekil Şükrü Saraçoğlu'nun C.H.P. kurultayı kapanırken söylediği nutku ve bu nutkun Türkçülük fıkрасına dair kısımlarını hatırlamalarını istemiştir³⁰⁶.

Ahmet Emin Yalman, “Asıl Tehlike Nedir?” başlıklı makalesinde broşürü değerlendirerek, ırkçılığı kınamıştır. İkilik çıkarmaya çalışan sağ ve sol olayların, bu memleketin bünyesi için çok zararlı hastalıklar olduğunu belirtmiştir. Irkçılığın, Alman rejiminin kendi memleketinde birlik kurmak ve taarruz ruhu yaratmak ihtiyacı ile tuttuğu bir yol olduğuna değinmiştir³⁰⁷.

Orhan Seyfî Orhon, 3 Temmuz 1943 tarihinde Çınaraltı'nda yayımlanan "En Büyük Tehlike; Tan Gazetesi " başlıklı yazısında, Erkman ve Tan gazetesine cevap vermiştir. Orhon, broşürü tanıttıktan sonra kendisinin defalarca Çınaraltı'nın ırkçı olmadığını belirttiği yazılar yazdığını ancak Erkman'ın bu gerçekleri görmezden gelerek Çınaraltı'yı ırkçılıkla suçladığını belirtmiştir. Orhon, bu suçlamaların düşman

³⁰⁴ Atsız, a.g.e., ss.59.

³⁰⁵ “Türkçülük Cereyanının Menşei ve Mahiyeti”, *Tan*, 30 Haziran 1943, s.2.

³⁰⁶ Hasan Kumçayı, “Kim Kimi İtham Ediyor?”, *Vakit*, 27 Haziran 1943, Nr. 9109, s.1.

³⁰⁷ Ahmet Emin Yalman, “Asıl Tehlike Nedir?”, *Vatan*, 1 Temmuz 1943, s.1.

propagandası olduğunu ifade etmiş ve bu konuda düzeltme yapılmasını talep etmiştir. Yazısının sonun da ise Sertel'in Türk olmadığını belirtmiştir³⁰⁸.

Orhan Seyfi Orhon, Faris Erkman'ın Broşürüne cevap olarak, "*Maskeler Aşağı! En Büyük Tehlikenin İç Yüzü*" Başlıklı bir broşür yayınlamıştır. Orhon broşüründe, Erkman'ın broşüründe yer verdiği başlıkları tek tek ele alarak cevap vermiştir. Gazete ve dergilerde çıkan yazılarla, Mecliste yapılan konuşmalarla Türkçülüğün güzel bir şekilde savunulduğunu, Türkçülerin ezdirilmediğini ama bu savunmaların, cevapların yetersiz kaldığını dile getirmiştir. Erkman'ı, Tan'ı, sol fikirleri ve azınlıkları da hedef almıştır³⁰⁹.

En Büyük Tehlike broşürü, 5 Temmuz 1943'de Sinop Milletvekili Cevdet Kerim İncedayı'nın sorusu üzerinde mecliste de tartışılmıştır. İncedayı, "En Büyük Tehlike" adlı kitabı okuduğunu, bu kitabın Türkiye'de ecnebi yararlarına ihdas edilen olaylardan bahsettiğini açıklamıştır. Kitabın Türk vatandaşlığı ve milliyetçiliği adı altında yapılan ırkçılık faaliyetlerini ve Türkiye'nin sınırları dışındaki Türklerle emperyalist ilişkilere sürüklenmesini eleştirdiğini, kendisinin bu tür bir olayın varlığından ve milliyetçilik kavramının bu şekilde istismar edildiğinden haberdar olmadığını belirtmiştir. Tek amaçlarının Türk tarihini yaşatmak, Türk kimliğini korumak için çalışmak olduğunu açıklamıştır. Türkiye'de tek bir iradenin bulunduğunu, o da Türk milleti adına hakimiyet kuran Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin iradesinin olduğuna dikkat çekerek, "En Büyük Tehlike" kitabının yazarının gerçek amacı ve siyasi içeriği hakkında alakalı yetkililerden açıklama beklediğini belirtmiştir³¹⁰.

Cevdet Kerim İncedayı'nın bu sorusuna Hariciye Vekili Numan Menemencioğlu cevap vermiştir. Menemencioğlu, Cevdet Kerim İncedayı'nın bahsettiği kitabı gördüğünü, bu kitap hakkında ecnebi gazetelerin yaptığı yayınlara da şahit olduğundan bahsetmiştir. Konuşmasında ilk olarak Türkiye de basın özgürlüğü olduğunu, neyin basılıp neyin basılmayacağına hükümetin karar vermediğini ve ancak ülkenin çıkarlarına zarar veren yayınlar hakkındaki hüküm gereği gerekenlerin yapılacağını belirtmiştir. Menemencioğlu, konuşmasında CHP programının Türklük tanımına yer verdikten sonra, Türkiye sınırları dışında kalan Türklere yalnız refah ve saadet dileklerinin bulunduğu, bunun yanında bütün siyasetinin, bütün Türkçülüğünün bu vatanın sınırları içine girmiş olan Türklere ait ve onlara özel olduğuna vurgu yapmıştır.

³⁰⁸Orhan Seyfi Orhon, "En Büyük Tehlike "Tan Gazetesi", *Çınaraltı*, S. 93, 3 Temmuz 1943, s.7.

³⁰⁹Orhan Seyfi Orhon, *Maskeler Aşağı! En Büyük Tehlikenin İç Yüzü*, Çınar Yayın Neşriyatı, Ağustos 1943, ss. 3-5.

³¹⁰TBMMZC, D:7, C:4, İN: 44, Tarih: 05.07.1943, s. 14; "Hariciye Vekilinin Beyanatı", *Son Posta*, 6 Temmuz 1943, Nr. 4638, s.1-3; "Millet Meclisinde Türkçülük Münakaşası", *Cumhuriyet*, 6 Temmuz 1943, Nr. 6785, s.1-2.

Türkiye'nin dost siyasetinin herkese geçerli olduğunu tekrarlamıştır. O, kendilerinin Türklüklerinin ve Türkçülüklerinin Türk milletini iktisat, kültür ve ülkü bakımından en yüksek seviyeye çıkarmak ve Türk milletine en ferah bir yaşam sağlamak olduğunu açıklamıştır³¹¹. Bu kitabın bahsedilen vasıflara sahip bir milliyetçilik veya ırkçılığın mevcut olmadığını ifade etmiştir³¹².

Broşürle ilgili TBMM'de Hariciye Vekili Numan Menemencioğlu'nun konuyla ilgili açıklama yapması, konunun bir dış politika sorunu olduğunu göstermiştir. En Büyük Tehlike Broşüründe işlenen konuların basında ve dergilerde büyük bir yankı uyandırarak tartışılması üzerine, Murat Güvenir'e göre Falih Rıfkı Atay, yol gösterici bir makale niteliği taşıyan bir yazı yayınlamıştır³¹³. Atay, bu yazısında şu uyarıyı yapmıştır: *“milli yayın vasıtaları olan gazeteler ve dergiler ve bunlarda çalışan kişiler, her şeyimizi borçlu olduğumuz birliğin yoğurucu unsurlarını her zamandan daha fazla beslemeli ve korumalıdır. Sakat kafalara bir meydan boşluğu hissi gelmesini önlemelidirler. Dışarıdan gelecek telkinlerin cesaretini kırarak disiplin ve kontrolün hakim havasıdır”*³¹⁴.

Falih Rıfkı Atay, *“Türküz bir, Türkçüyüz iki, Türkiyeciyiz üç! Ne ırkçıyız, ne de sınır dışı herhangi bir dava peşindeyiz. Bir Türk, kendi milletinin menfaatini bu esas dışında aramak için ya aklını kaybetmiş olması yahut kiralanmış olması lazımdır”* sözleriyle konuya tepkisini göstermiştir³¹⁵.

Orhan Seyfi Orhon, Çınaraltı'nda yayınladığı makalesinde Cevdet Kerim İncedayı ve Numan Menemencioğlu'na, Türkçülük düşmanı olan yayın üzerinde dikkatle ve hassasiyetle durdukları için ve TBMM'ne taşıdığı için teşekkür etmiştir³¹⁶. Reha Oğuz Türkkan'a göre, broşürde Çerkez soylu bir komünistin imzası kullanılmıştır. Ona göre bu broşürün hakiki sahibi Tan gazetesi idi. Türkkan, broşürün Sabahattin Ali'nin İçimizdeki Şeytan adlı romanıyla benzerliği olduğunu vurgulamıştır³¹⁷.

Yeni Ses dergisinde yayınlanan imzasız bir başyazıda En Büyük Tehlike broşürü tanıtılmıştır ve desteklenmiştir. Yazıda, broşürde adı geçen kişiler eleştirilmiştir.

³¹¹TBMMZC, D:7, C:4, İN:44, Tarih:05.07.1943, s. 14; “Türkiye’de Emperyalist İrkçılık Cereyanı Yoktur”, *Vakit*, 6 Temmuz 1943, Nr. 918, s. 1-4; “Hariciye Vekili Türklük Ve Türkçülüğün İzahını Yaptı”, *Ulus*, 6 Temmuz 1943, Nr. 7876, s.1-3.

³¹²“Türkçülük Meselesi Millet Meclisinde”, *Tan*, 6 Temmuz 1943, s.2.

³¹³Güvenir, *a.g.e.*, ss. 114.

³¹⁴Falih Rıfkı Atay, “Türküz, Türkçü ve Türkiyeciyiz”, *Ulus*, 6 Temmuz 1943, Nr. 7876, s. 1-3.

³¹⁵Falih Rıfkı Atay, “Türküz, Türkçü ve Türkiyeciyiz”, *Ulus*, 6 Temmuz 1943, Nr. 7876, s. 1-3.

³¹⁶Orhon Seyfi Orhon, “Türkçülük Düşmanlarına”, *Çınaraltı*, Temmuz 1943, S. 94, s. 3.

³¹⁷Tüzün, *a.g.t.*, s. 301.

Türkçüler arasında zikredilen Rıza Nur ve Zeki Velidi ise eleştirilen isimlerden ayrı tutulmuşlardır³¹⁸.

Cemil Koçak, Faris Erkman'ın "En Büyük Tehlike" adlı broşürü nedeniyle sorgulanıp serbest bırakıldığını belirtirken³¹⁹, Sabiha Sertel, Erkman'ın tutuklandığını, işkence gördüğünü ve yıllarca hapis yattığını belirtmiştir³²⁰. Dikkat çeken bir nokta ise, Erkman'ın broşürünü destekleyen Tan gazetesinde 7 Temmuz'da Zekeriya Sertel tarafından yazılan bir yazıda konuya açıklık getirdikleri için Cevdet Kerim İncedayı 'ya ve Menemencioğlu'na teşekkür edilmesidir³²¹.

Almanya'nın savaşta üstünlüğünü kaybetmesiyle birlikte ve Sovyetler Birliğinin Türkiye üzerinde baskıları sonucunda Türkçülük 1944 yılının başlarına kadar zayıflayarak devam etmiştir. 1944 yılının ortalarında Türkçü-Turancı çevrelere karşı bir tasfiye hareketi başlamıştır. Bu durum hükümetin Türkçülere ve Turancılara karşı tavrını dönemin dış politikasının belirlediğinin göstergesidir. 1944 yılında başlayan tasfiye hareketleri, dönemin dış politikası doğrultusunda şekillenmiştir.

4.BASINDA IRKÇILIK VE TURANCILIK DAVASI

4.1. NİHAL ATSIZ - SABAHATTİN ALİ DAVASI

3 Mayıs 1944 tarihinde yaşanan olaylar sonucunda Türkçülük ve Turancılık davası, ilk olarak öğretmen ve yazar olan Nihal Atsız ve yazar Sabahattin Ali arasında geçen hakaret davası olarak ortaya çıkmıştır. Daha sonraki süreçte ise şekil değiştirmiştir ve iki kişi arasında geçen dava olmaktan çıkarak Türkçülerin yargılanacağı davaya dönüşmüştür.

Nihal Atsız- Sabahattin Ali davasına geçmeden önce bu isimleri tanıtmak konunun bütünlüğü açısından önemlidir. Hüseyin Nihal Atsız, 12 Ocak 1905 tarihinde İstanbul Kadıköy'de doğmuştur. İlk ve orta öğretimini farklı okullarda okumuştur. 1922 yılında İstanbul Sultanisi'ni bitirmiştir. Aynı yıl Askeri Tıbbiye 'ye başlamıştır. Ancak okuldan atılışıyla ilgili çeşitli görüşler olmakla birlikte, Üçüncü sınıftayken Arap asıllı olduğu için Bağdatlı bir Teğmen'e selam vermemesinden 4 Mart 1925'de Askeri Tıbbiyeden atıldığı ifade edilmektedir³²². Sakin Öner, Ziya Gökalp'in cenaze töreninin yapıldığı gün, Atsız'ın da aralarında bulunduğu Türkçü öğrencilerle, sol görüşlü ve azınlık milliyetçiliğini savunan öğrenciler arasında bir kavga çıktığını belirtmiştir. Bu

³¹⁸Tüzün, a.g.t., s. 302.

³¹⁹Koçak, a.g.e., ss. 215.

³²⁰Sabiha Sertel, *Roman Gibi: Demokrasi Mücadelesinde Bir Kadın*, Belge Yayınları, İstanbul 1987, ss. 242-244.

³²¹Zekeriya Sertel, "Türkçülük Meselesi Artık Aydınlanmıştır", *Tan*, 7 Temmuz 1943, s. 1-3.

³²²Göktaş İpek, "Basında Sabahattin Ali- Nihal Atsız Davası", *Akademik Bakış Dergisi*, S. 55, Mayıs- Haziran 2016, s.275.

kavga sonucunda Atsız'ın okuldan atıldığına dair görüşler de vardır³²³. Askeri liseden atıldıktan sonra üç ay vekil öğretmen olarak Kabataş Lisesinde çalışmıştır. Daha sonraki yıllarda Deniz Yollarında İstanbul-Mersin seferleri yapan Mahmut Şevket Paşa vapurunda kâtip yardımcılığı yapmıştır. 1926'da İstanbul Darülfünun 'un Yüksek Muallim Mektebine ve Edebiyat Bölümü'ne girmiştir. 1926 yılında Ahmet Naci isimli arkadaşı ile birlikte yazdıkları “*Anadolu’da Türklere Ait Yer İsimleri*” adlı makale sayesinde M. Fuat Köprülü'yle tanışmış ve üniversiteyi bitirdikten sonra, Köprülü'nün yanında asistan olarak başlamıştır³²⁴.

Birinci Türk Tarih Kongresinde Reşid Galip'in, Anadolu'nun Türklerin eski yurdu olduğu ve Hititlerin Türklerin atası olduğu iddiasına, Prof. Dr. Zeki Velidi Togan karşı çıkmıştır. Bunun üzerine gerginlik yaşanmıştır. Nihal Atsız ve arkadaşları Zeki Velidi Togan'ın öğrencisi olduklarından dolayı gurur duyduklarına dair bir telgraf çekmişlerdir. Bunun üzerine Eylül 1932'de Maarif Vekili olan Reşid Galip, Nihal Atsız'ı asistanlıktan attırıştır³²⁵. 1933 yılında farklı okullarda Edebiyat ve Türkçe öğretmenliği yapmıştır. 1944 yılına kadar öğretmenliğe devam etmiştir. Sabahattin Ali ile olan davası sonucunda öğretmenlik görevinden tekrar atılmıştır. 1949 yılında ise Süleymaniye Kütüphanesinde göreve başlamıştır. Bir yıl sonra ise Haydarpaşa Lisesi Edebiyat Öğretmenliğine atanmıştır ancak 1952'de tekrar Süleymaniye Kütüphanesindeki görevine dönmüştür³²⁶. On yedi yıl bu kütüphanede çalışmıştır. Hayatı boyunca birçok dergi çıkarmıştır. Bu dergilere örnek olarak; Atsız Mecmua, Ötüken, Orkun dergilerini gösterebiliriz. Atsız, 11 Aralık 1975'de vefat etmiştir.

Sabahattin Ali ise 25 Şubat 1907'de Gümülcine sancağının Eğridere kazasında doğmuştur. 1914 yılında İstanbul Üsküdar'daki Füyuzat-ı Osmaniye ilköğretim okuluna kaydolmuştur. Daha sonra ailesinin Çanakkale'ye taşınması nedeniyle Çanakkale İptidai okulunda öğrenim hayatına devam etmiştir³²⁷. 1921'de Edremit İptidai okulunu bitirmiştir ve bir yıl sonra Balıkesir Öğretmen Okulu'nda öğrenci olmuştur. İlk yazılarını bu okulda yazmıştır. Bu yazıları Çağlayan ve Irmak dergilerinde yayınlanmıştır. 1926'da İstanbul Öğretmen okuluna geçiş yapmıştır. 1927 yılında ise Yozgat Cumhuriyet Okuluna ilkokul öğretmeni olarak atanmıştır. Burada görev yaptığı sırada Maarif Vekâlet'inin yabancı dil öğretmeni yetiştirmek için açtığı sınavı kazanmıştır ve Almanya'ya yabancı dil eğitimi almaya girmiştir. Ancak burada dört yıl

³²³Sakin Öner, *Nihal Atsız*, Toker Yayınları, İstanbul 1977, ss. 10.

³²⁴Atsız, *Çanakkale'ye Yürüyüş – Türkçülüğe Karşı Haçlı Seferleri*, İrfan Yayınları, İstanbul 1997, ss. 233.

³²⁵İpek, a.g.m., s. 276.

³²⁶İpek, a.g.m., s.276.

³²⁷Asım Bezirci, *Sabahattin Ali*, Evrensel Kültür Kitaplığı Yayınları, İstanbul 1997, ss.10-11.

yerine iki yıl kalmıştır. 1930 yılında ülkeye tekrar geri dönmüştür. Dönüş sebebini, İstanbul Yüksek Muallim okulunda birlikte aynı yatakhaneyi paylaştığı Nihal Atsız'a ve yatakhane arkadaşlarına anlatmıştır. Buna göre Türklere barbar Türkler diyerek hakaret eden bir Alman öğrenci ile kavga etmesi nedeniyle, Alman hükümeti onu ülkeye geri göndermiştir. Atsız, Sabahattin Ali'nin böyle bir şey yapacağına cesareti olmadığını, buna rağmen hoşlarına gittiği için inanmış gibi yaptıklarını belirtmiştir. Nihal Atsız, 'kısa boyu' ile Sabahattin Ali'nin böyle bir kavgayı yapacak hem bileğinde hem de yüreğinde cesaret olmadığını bildiklerini söylemiştir. Daha sonraki süreçte Sabahattin Ali'nin böyle bir olay yaşamadığının ortaya çıktığını ifade etmiştir³²⁸.

Diğer taraftan Sabahattin Ali, Konya'da bulunduğu sırada Atatürk'e hakaret içeren bir şiir yazması nedeniyle tutuklanarak, bir yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. Ancak Cumhuriyet'in ilanının onuncu yılı nedeniyle 1933'de çıkarılan af ile serbest bırakılmıştır. 1944 yılında Atsız ile olan davasından sonra görevinden alınmıştır. Yayınladığı yazılarda Falih Rıfkı Atay ve Cemil Sait Barlas'a hakaret etmesi nedeniyle yedi ay hapis cezası almıştır. 1948 yılında ise artan baskılar sonucunda, pasaport alamadığı için kaçak yollardan yurtdışına gitmeye karar vermiştir. Kendisini Bulgaristan'a kaçırarak olan Ali Ertekin tarafından Nisan 1948 tarihinde öldürülmüştür³²⁹.

Bu arada 1943-1944 yıllarında savaşta Rusya'nın üstünlüğü ele geçirmesiyle beraber ve Türkiye'nin tarafsız kalmasına yönelik baskılar da artmıştır. Bu şartlarda ülke içerisinde Türkçüler baskı görmüş, Türkçü dergiler kapatılmaya başlanılmıştır. Türkçülere yönelik bir tasfiye hareketi gerçekleşmiştir. Bu durumu fırsat bilen solcular ve liberaller fikirlerini daha serbest açıklama şansı bulmuşlar, Türkçülere yönelik yazılar yayınlamışlardır. Solcuların ve liberallerin bu saldırıları Türkçüler tarafından tepkiyle karşılanmıştır³³⁰.

Türkçülere karşı takınılan bu tavrın ardından İstanbul Eminönü Halkevi'nde bir olay yaşanmıştır. İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Eminönü Halkevinde Türk milliyetçiliği üzerine verdiği bir konferansta üniversitenin çeşitli fakültelerinde bulunan bir grup sol görüşlü öğrenci, konferansın sol tarafını doldurmuşlardır. İsmail Hakkı Baltacıoğlu, kürsüye geldiği zaman dakikalarca süren alkışlarla ilk nümayışi yapmışlardır. Ardından gürültü çıkartarak ve gülerek bu konferansı engellemek istemişlerdir. Bu hareketleri nedeniyle milliyetçi ve solcu öğrenciler arasında tartışma çıkmıştır. Baltacıoğlu, bu

³²⁸ Atsız, *Türkçülüğe Karşı Haçlı Seferleri ve Çektiklerimiz*, Ötüken, İstanbul 1992, ss.50-51.

³²⁹ İpek, *a.g.m.*, s.275.

³³⁰ Karpat, *a.g.e.*, ss.345.

olaylardan sonra, “korktuğum için sustum sanmayın, sadece acıdığım için sustum” diyerek konuşmasına devam etmiştir. Kendisine has üslupla olay çıkartan sol görüşlü öğrencilere yönelik birkaç söz söylemiştir. Bu sözler üzerine solcular huzursuzluk çıkartarak salonu terk etmeye başlamışlardır. Daha sonra sükûnet sağlanmıştır³³¹. Hüseyin Nihal Atsız, yaşanan bu olayı, orada bulunan Mehmet Külahlıoğlu aracılığıyla öğrenmiştir. Bir süreden beri komünistlerin ve liberallerin faaliyetlerinden de rahatsız olan Atsız, büyük ses getiren Orhun dergisinin 1 Mart 1944 tarihinde çıkan on beşinci sayısında Başbakan Şükrü Saraçoğlu’na hitaben birinci mektubunu yayınlamıştır³³².

Atsız, 1 Mart 1944 tarihinde Başbakan Şükrü Saraçoğlu’na yönelik yayınladığı “Başvekil Saraçoğlu Şükrü’ye Açık Mektup” başlıklı mektubunda hem Türkçü, hem de başvekil olduğu için ona bu mektubu yazdığını belirtmiştir. Altan Öymen, Nihal Atsız’ın Şükrü Saraçoğlu’na yazdığı mektuplarda, “Saraçoğlu Şükrü” ifadesini kullanmasının amacının, Başbakan Saraçoğlu’nu da kendilerinden biri olarak gördüklerini göstermek olduğunu iddia etmiştir³³³. 5 Ağustos 1942’de TBMM’de yaptığı “*Biz Türküz, Türkçüyüz ve daima Türkçü kalacağız. Bizim için Türkçülük, bir kan meselesi olduğu kadar kültür ve laakal o kadar bir vicdan ve kültür meselesidir. Biz Azalan ve Azaltan Türkçü Değil, Çoğalan ve çoğaltan Türkçüyüz ve her vakit bu istikamette çalışacağız*” konuşmasını hatırlatarak, bu konuşmadan duyduğu sevinci dile getirmiştir. Irkın ve devletin tarihinde Türk milliyetçiliğinin, resmi bir ağızdan bu kadar kesin ve açık sözlerle hiçbir zaman dile getirilmediğine vurgu yapmıştır. Ancak yapılan bu konuşmanın üzerinden aradan iki yıl geçtiğini, Türkçü politikaların uygulanmadığını, Türkçülüğün sözde kaldığını belirtmiştir. Türkçülük nazariyat sahasında kalmaya devam ederken, ülkenin ve milletin düşmanı olan solcu fikirlerin, açık ve sinsi bir şekilde yükselerek, propagandasını yaptığını dile getirmiştir. Hâlbuki CHP’nin altı okundan birisinin milliyetçilik olduğunu, bu fikirlerin bu ilkeye aykırı olduğuna vurgu yapmıştır. Bu gösteriyi düzenleyenlerin ileriki zamanlarda yabancı ordulara ajanlık yapacağını iddia etmiştir. Bu olayın başka ülkelerde gerçekleşmeyeceğini, Rusya’da Marksizm’e, Almanya ve İtalya’da milliyetçiliğe aykırı en ufak bir harekette kökünden kazınacağını belirtmiştir. Atsız bu olayın Türkçülüğe karşı yapılan ilk gösteri olmadığını belirterek daha önce yapılan Türkçülük karşıtı faaliyetlere de dikkat çekmiştir. Halkevinde İstiklal marşı çalınırken ayağa kalkmayan melezlerin olduğu, bir erkek lisesinde Türkçülükle alay edildiği, “*Arabacı araba olmadığı gibi Türkçü de Türk*

³³¹ Atsız, “Başvekil Şükrü Saraçoğlu’na Açık Mektup”, *Orkun*, Mayıs 1962, S.3-4, s.4.

³³² Murat Yılmaz, *1944-1945 İrkçılık ve Turancılık Davası Tefrikanı*, Umay Kitap, İstanbul 2016, ss.48.

³³³ Altan Öymen, *Bir Dönem Bir Çocuk*, Doğan Kitap, İstanbul 2002, ss.430.

değildir!” şeklinde yaklaşan tarih öğretmeni bulunduğu, bir kız okulundaki, kız öğrencisine “*Türk değil misiniz? Allah belanızı versin. Alman veya İngiliz olmadığımı pişmanım*” diyen başka bir tarih öğretmeni bulunduğunu iddia etmiştir. Atsız, komünistlerin hükümetin onlara gösterdiği hoşgörüsü ve sessiz kalmasından faydalanarak sinsi sinsi ilerlediklerini, protestolar yaptıklarını, okullarda çocukların beyinlerini yıkadıklarını öne sürmüştür. Hükümetin bu kişilere karşı sessiz kalışını eleştirmiş, akademik alanda bile bu derece özgürlük olmadığını dile getirmiştir. Türk milletini başka milletlere köle etmek isteyenlerin var olduğu iddiasında bulunmuştur. Atsız bu konuda hükümetle iş birliği yaparak bu kişilerin isimlerini vermeye hazır olduğunu, iddialarını şahitler ve delillerle ispat edebileceğini belirtmiştir³³⁴.

Atsız, birinci açık mektubuyla devlet yöneticilerine sorumluluk çağrısında bulunmuştur. Mektubunda izlenen politikaların ve ideolojik duruşların nasıl bir etki yarattığını sorgulamıştır. Siyasi ve toplumsal bir bilinçlenmeyi önemli görmüş, Türkçü bir devlet yapısının gerekliliğini ön plana çıkarmıştır.

Atsız’ın birinci açık mektubu, Türkçü çevreler tarafından çok iyi şekilde karşılanarak oldukça rağbet görmüştür. Atsız’a, mektuba yönelik ülkenin çeşitli yerlerinden tebrik yazıları ve fikirlerini desteklediklerine dair olumlu mektuplar gönderilmiştir. Atsız, dergisi kapatılmayınca Şükrü Saraçoğlu’nun da mektubu olumlu karşıladığı düşüncesine kapılmıştır. O, 1 Nisan 1944 tarihinde bu defa devlet içinde yer alan komünistlerin ifşa ettiğini belirterek ikinci mektubunu “*Başvekil Saraçoğlu Şükrü’ye İkinci Açık Mektup*” başlığıyla, Orhun dergisinin on altıncı sayısında yayınlamıştır³³⁵.

Atsız, Başvekil Şükrü Saraçoğlu’na yönelik kaleme aldığı mektubunda, Türk anayasasına göre komünizmin Türkiye’de yasak olduğunu ve devletin milliyetçi bir devlet olduğunu belirtmiştir. Türk ırkının hususi yapısına, ahlaki ve milli eğilimlerine aykırı olan komünizmi Türkiye’ye sokmak isteyenlerin millet bakımından soysuz ve namert olduklarını, kanun nazarında da hain olarak değerlendirilmeleri gerektiğini iddia etmiştir. Türkiye’de komünistlerin, sinsi sinsi her yere el attıklarını, önemli mevkilere geldiklerini, bu makamlar sayesinde Türkiye’yi tahrip etmek için şiddetli bir taarruza başladıklarını dile getirmiştir. Atsız, ikinci mektubunda eğitim alanına nüfuz ettiklerini iddia ettiği komünistlerden bahsetmiştir. Vatan düşmanlarına karşı kayıtsız davranan

³³⁴Atsız, “Başvekil Şükrü Saraçoğlu’na Açık Mektup”, *Orkun*, Mayıs 1962, S.3-4, s.4; İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Dış Siyaseti ve Askeri Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye’si*, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, ss.624.

³³⁵Yılmaz, a.g.e., ss. 63; İlhan Darendelioğlu, *Türkiye’de Milliyetçilik Hareketleri*, Toker Yayınları, İstanbul 1977, ss.109.

maarif vekillerinin gafletinden faydalanarak önemli yerlere geçtiklerini ve orada zehirlerini saçmaya başladıklarını dile getirmiştir. İlk mektubunda bahsettiği, Türklüğe hakaret eden öğretmenlerin hiç birinin araştırılmadığını eleştirdikten sonra ikinci mektupta da komünist öğretmenleri mevzu etmeye devam etmiştir³³⁶.

Maarif Vekâletine bağlı Dil Kurumu üyesi ve Ankara Devlet konservatuarı öğretmeni olan Sabahattin Ali'yi örnek göstermiştir. Sabahattin Ali'nin Komünist olduğunun herkes tarafından bilindiğini iddia etmiştir. Sabahattin Ali'nin 1931 yılında Konya'da kaleme aldığı bir yazısını örnek göstermiştir. Bu yazıda Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ü ve diğer devlet erkânını ve rejimi eleştirdiği suçlamasında bulunmuştur. Sabahattin Ali'nin bu yazısından dolayı dört ay hapse mahkûm edildiğini dile getirmiştir. Atsız'ın bahsettiği yazının bir kısmı şu şekildedir:

İsmet girmedi mi daha kodese?

Kel Ali'nin boynu vurulmuş mudur?³³⁷

Atsız, Sabahattin Ali'nin bu sözleriyle hapse girmesini istediği İsmet'in Cumhurbaşkanı olan İsmet İnönü olduğunu, boynunun vurulmasını istediği Kel Ali'nin ise Ali Çetinkaya olduğunu belirtmiştir. Devletin önemli isimlerine bu sözleri sarf eden Sabahattin Ali'nin, önemli mevkide bulunduğunu, Maarif Vekili Hasan Ali'nin şahsi sempatisi sayesinde, rahatça yaşadığını dile getirmiştir³³⁸.

Atsız'ın, mektubundan bağımsız olarak, CHP Müfettişi Adnan Menderes, 1935 yılında Konya ilini incelerken hazırladığı teftiş ve inceleme raporunda, Sabahattin Ali'den bahsetmiştir. Raporda; başta Atatürk olmak üzere devlet büyükleri hakkında yazdığı eleştirel yazıdan dolayı mahkemeye verildiğini belirtmiştir. Menderes, Sabahattin Ali'yi komünistlikle suçlamış, devlet büyüklerinin ve rejiminin çok kuvvetli düşmanı olduğunu ifade etmiştir. Bu kişinin cumhuriyetin onuncu yıl affına uğrayarak çıktığını ve Kültür Bakanlığında tekrar memuriyete alındığını belirtmiştir³³⁹.

Atsız, devletin önemli bir mevkiinde yer alan bir diğer isim olarak Ankara Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesinde folklor Doçenti olan Pertev Nail Boratav'ı göstermiştir. İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun verdiği konferansta olay çıkartan komünistlerin içerisinde Boratav'ın iki kardeşinin de yer aldığını belirtmiştir. Boratav'ın, bazı mebusların araya girmesiyle folklor Doçentliğine getirildiğinden bahsetmiştir. Göz yumulan ve önemli mevkide getirilen bir diğer isim olarak ise İstanbul Üniversitesi Pedagoji Enstitüsü

³³⁶ Atsız, Ahmet Cevat, "Başvekil Şükrü Saraçoğlu'na İkinci Açık Mektup", *Orkun*, Mayıs 1962, S. 3-4, s.8.

³³⁷ Darendelioğlu, *a.g.e.*, ss. 113.

³³⁸ Müftüoğlu, *a.g.e.*, ss.38-39.

³³⁹ BCA; 490-1-0-0-724-479-1.

Başkanı Sadrettin Celal'i zikretmiştir. Ülke içerisinde bu göreve layık önemli şahsiyetler varken Sadrettin Celal'in göreve getirilmesinin nedeninin Maarif Vekili ile arasındaki şahsi dostluk olduğunu iddia etmiştir. Celal'in "Aydınlık" adlı bir komünist dergi çıkardığını, bu dergi nedeniyle birçok askeri tıbbiyelinin komünist olarak okuldan atılmasına sebebiyet verdiğini, bir "vatan haini" olduğunu dile getirmiştir. Bu yüzden hapse girdiğini belirtmiştir. Atsız'ın komünistlikle suçladığı son isim ise Ankara Dil Kurumu azası olan Ahmet Cevat'tır. O, Cevat'ın 1920'li yıllarda Rusya'ya kaçarak "Türk Komünist Fırkası Merkezi Komitesinin Harici Bürosu" üyesi olduğunu dile getirerek Rus Komünistlerinden Pavloviç'e yazdığı mektubundan bahsetmiştir. Bütün bunlara rağmen bu kişinin Türkiye'de milletvekilliğine kadar yükseldiğine vurgu yapmıştır³⁴⁰.

Atsız, mektubunun devamında Başbakan Saraçoğlu'na Türk milliyetçilerinin onun yanında olduklarını belirttikten sonra tarihin bu çetin anında ülkede komünizmin ezilmesi isteğinde bulunmuştur. Sabahaddin Ali başta olmak üzere adı geçen kişilerin resmi görevlerde tutulmasının bu bağlılığa çelişki oluşturduğunu söylemiştir. Atsız, Milli Şef'e ve devlete bağlılığın ispatı için dahi bu isimlerin görevlerine derhal son verilmesini istemiştir. Bu isimleri göreve getiren Maarif Vekilinin de istifa ettirilmesi gerektiğine vurgu yaparak mektubuna son vermiştir³⁴¹.

Berkes, Atsız'ın yayınladığı bu iki açık mektupla Milli Şef'e, Turancılara karşı bir darbe vurma fırsatı verdiğini iddia etmiştir. Bu mektupların asıl hedefinin Hasan Ali Yücel olduğunu ve Atsız'ı da bu mektupları yazma konusunda teşvik eden kişinin Hasan Ali Yücel'in rakibi olan Reşat Şemsettin Sirer olduğundan bahsetmiştir³⁴².

Nihal Atsız'ın Orhun mecmuasındaki açık mektubu CHP Genel Sekreterliğine sunulmuştur. CHP Genel Sekreterliği Atsız'ın mektuplarının etkisiyle yaşanan olayları değerlendirmiştir. Bu çerçevede 26 ve 30 Nisan 1944'de Halkevinde Hasan Ali Yücel'in de katılımıyla öğretmenlerle bir toplantı yapılmıştır. Lisede felsefe öğretmenliği yapan Mustafa Soylu, Hasan Ali Yücel'e göreve getirdiği komünist öğretmenlerin isimlerini vererek bu isimleri nasıl göreve getirdiği sorusunu yöneltmiştir. Ardından Mustafa Soylu valinin emri üzerine tutuklanmıştır. Soylu'nun serbest bırakılması için gösteriler yapılmış, nihayetinde serbest bırakılmıştır. Maarif Vekâleti, bu okula bir müfettiş göndererek Orhun mecmuasındaki yazı üzerine felsefe öğretmeni ve öğrencilerin ifadesinin alınmasını istemiştir. Buradaki öğrencilerin bazıları

³⁴⁰ Atsız, Ahmet Cevat, "Başvekil Şükrü Saraçoğlu'na İkinci Açık Mektup", *Orkun*, Mayıs 1962, S. 3-4, s.8.

³⁴¹ Yılmaz, a.g.e., ss.63-72.

³⁴² Niyazi Berkes, *Unutulan Yıllar*, İletişim Yayınları, İstanbul 1997, ss.282.

Atsız'a mektup göndererek yanında olduklarını bildirmişlerdir. İllere teftiş seyahatinde bulunan milletvekilleri de Nihal Atsız'ın mektubunun illerde uyandırdığı etkiyi gözlemlemiştir. Gaziantep mebusu ve Antalya bölge müfettişi Cemil Barlas, teftişi sırasında Nihal Atsız'ın mektuplarının Anadolu'da uyandırdığı etkiyi yakından takip ettiğini bildirmiştir. O, Isparta bölgesinde Atsız'la mektuplaşmasından dolayı Tahsin Ergun isimli kişinin İstanbul'a gönderildiğini belirtmiştir³⁴³.

Nihal Atsız'ın bu mektupları Türkçüler tarafından yoğun ilgi ile karşılanırken bu mektupların hükümeti rahatsız ettiği ortaya çıkmıştır. 7 Nisan 1944 günü Atsızın Boğaziçi Lisesindeki öğretmenlik görevine son verilmiştir³⁴⁴. Hasan Ali Yücel, bütün Milli Eğitim teşkilatına gönderdiği 4 Nisan 1944 tarihli genelgeyle Orhun dergisinde yayınlanan bu mektupların ülke içerisinde uyandırdığı büyük ilgi ve heyecanı yok etmeye çalışmıştır³⁴⁵. Atsız'ın görevinden alınmasının ardından Orhun dergisi de kapatılmıştır³⁴⁶.

Nihal Atsız'ın ikinci mektubunda adı geçen Sabahattin Ali, 7 Nisan 1944'de kendisine 'vatan haini' dediği gerekçesiyle Atsız aleyhine hakaret davası açmıştır³⁴⁷. Basın Sabahattin Ali'nin, Atsız'a karşı dava açtığını ertesi gün kamuoyuna duyurmuştur. Tanin, "Sabahattin Ali Bir Dava Açtı"³⁴⁸, Son Posta, "Sabahattin Ali Nihal Atsız Dava Etti", başlıklı haberler yayınlamışlardır. Haberlerde Sabahattin Ali'nin vekâlet emrine alındığı bilgisine de yer vermişlerdir³⁴⁹.

İlhan Darendelioğlu³⁵⁰ ve Mustafa Müftüoğlu'na göre³⁵¹, Sabahattin Ali davayı, Maarif Vekili Hasan Ali Yücel ve Ulus gazetesi başyazarı Falih Rıfkı Atay'ın kışkırtmasıyla açmıştır³⁵². Murat Yılmaz, Sabahattin Ali'yi bu davayı açmalarına teşvik eden kişilerin Falih Rıfkı Atay ve Hasan Ali Yücel olduğunu bunu hem bazı arkadaşlarına hem de dava dilekçesini verdiği savcı yardımcısına söylediğini belirtmiştir³⁵³. Necmeddin Sefercioğlu, Sabahattin Ali'nin, Konservatuar Müdürü Orhan

³⁴³BCA; 490-1-0-0-1327-406-2.

³⁴⁴Hülya Öztekin, "1944İrkçılık-Turancılık Davası ve Basındaki Tartışmalar", *Selçuk İletişim*, C.11, S.1, 2018, s.216.

³⁴⁵Müftüoğlu, *a.g.e.*, ss.51.

³⁴⁶Müftüoğlu, *a.g.e.*, ss.42.

³⁴⁷Tekeli, *a.g.e.*, ss.624.

³⁴⁸"Sabahattin Ali Bir Dava Açtı", *Tanin*, 8 Nisan 1944, Nr.218, s.6.

³⁴⁹"Sabahattin Ali, Nihal Atsız Dava Etti", *Son Posta*, 8 Nisan 1944, Nr.4910, s.3.

³⁵⁰Darendelioğlu, *a.g.e.*, ss.116.

³⁵¹Müftüoğlu, *a.g.e.*, ss.43.

³⁵²Öztekin, *a.g.m.*, s.216.

³⁵³Yılmaz, *a.g.e.*, ss. 88.

Şaik Gökyay’a da “*Ben dava açmayacaktım, Hasan-Âli Bey böyle istedi*” dediğini aktarmıştır³⁵⁴.

Sabahattin Ali ve Nihal Atsızın davasının ortaya çıkış nedeni farklı şekilde değerlendiren yazarlar bulunmaktadır. Murat güvenir, Sabahattin Ali- Nihal Atsız’ın davasının aslında, savaş zamanında canlandırılan, iktidarın dış politikaya göre şekillendirdiği Türkçülük akımı ile sol akımın mücadelesi olarak tanımlamıştır³⁵⁵.

Niyazi Berkes, Atsız’ın mektuplarına karşı ilk başlarda ses çıkartılmamasının bir tuzak olduğunu ‘*Don Kişot benzeri Başbuğ*’ olarak adlandırdığı Atsız’ın bu tuzağa düştüğünü dile getirmiştir. Ona göre devleti elinde tutan iktidar kendisini temize çıkarmak için Turancılık suçunu yükleyecek birilerini aramıştır. Bu çerçevede Atsız ve Zeki Velidi Togan çevresinde toplanmış kişiler üzerinde kalmıştır³⁵⁶.

Falih Rıfkı Atay, 7 Nisan 1944’de Atsız’ın öğretmenlikten atıldığı ve Sabahattin Ali’nin Atsız’a dava açtığı gün bir makale yayınlamıştır. Atay sözlerine, “*Bizim için sol aşırıçılarla sağ aşırıçılar arasında hiçbir fark yoktur*” cümlesiyle başlamıştır. Bu ülkeyi ırkçılara ya da farklı ideolojilere parçalamaya çalışanların, Türkçülük maskesi altında vatanseverlik anlayışını sorgulamaya açanların; din ve mezhep ayrımları yaparak ya da enternasyonalizmi savunarak bozgunculuk edenlerin, düpedüz bir şekilde rejim düşmanı olduklarını ifade etmiştir³⁵⁷.

Atay’ın bu makalesinden sonra Ulus gazetesi de “*Ne Sağa, Ne Sola; İleri!*” başlıklı bir yazı yayınlamıştır. Ahmet Emin Yalman, dergilerde yayınlanan mektupları konu alan başmakalesinde “sağa mı, sola mı?” diye sormuştur. Daha sonra ne sağcıları sevdiğini, ne de solcuları tuttuğunu belirtmiştir. Ülke içerisine girecek ideolojilere meylinin ve sempatisinin bulunmadığını dile getirdikten sonra, sağcı ya da solcu değil ilerici olduğunu ifade etmiştir. Parti bayrağında çizilen oklardan hiçbirisinin ne sağdan sola, ne de soldan sağa gittiğini, hepsinin amacının ileri olduğuna vurgu yapmıştır³⁵⁸.

15 Nisan 1944 Cumartesi günü Atsız’a, davanın celbi gelmiştir. Atsız, 24 Nisan 1944 Pazartesi günü Haydarpaşa garından hareket etmiştir. 25 Nisan Salı günü Ankara’da tren garında gençler tarafından karşılanmıştır. Karşılayanlar arasında güvenlik için bulunan sivil polisler de yer almıştır³⁵⁹. Atsız, ‘yaşa Atsız’, ‘kahrolsun komünistler!’, ‘çok yaşa, var ol Nihal Atsız’ sloganlarıyla karşılanmıştır. Bu kalabalık

³⁵⁴Necmeddin Sefercioğlu, 3 Mayıs 1944 *Türkçülük Davası*, Türk Ocakları Ankara Şubesi Yayınları, Ankara 2009, ss.8.

³⁵⁵Güvenir, a.g.e., ss.108.

³⁵⁶Berkes, a.g.e., ss.282.

³⁵⁷“Falih Rıfkı’nın Bir Makalesi”, *Tanin*, 7 Nisan 1944, Nr.217, s.1.

³⁵⁸T.İ. “Ne Sağa, Ne Sola; İleri!”, *Ulus*, 8 Nisan 1944, Nr.8147, s.2.

³⁵⁹Yılmaz, a.g.e.,ss.90.

Atsız'ı omuzlarına almıştır ve milli marşlar söyleyerek gardan çıkarmışlardır³⁶⁰. Nihal Atsız'ı karşılayan bu kalabalık, Atsız'ın Türkçü çevrelerde ne kadar sevildiğinin bir göstergesi olmuştur³⁶¹.

Nihal Atsız- Sabahattin Ali'nin ilk duruşmasına 26 Nisan Çarşamba günü saat 10.00'da Ankara üçüncü Asliye Mahkemesinde başlanılmıştır. Mahkeme hâkimi Saffet Unan, savcı ise Hadi Tan'dır³⁶². Ulus gazetesi hukuk müşaviri Sabahattin Ali'nin avukatıydı³⁶³. İlk duruşmada Nihal Atsız'ı desteklemeye gelen milliyetçi gençler tarafından mahkeme salonu, bütün koridorlar ve adliye binasının önü tamamen doldurulmuştur. Mahkemeye başlanılacağı sırada kapının önünde büyük bir gürültü meydana gelmiştir. “İçeriye gireceğiz!” sesleri yükselmiştir. Siyasal bilgiler okulu, hukuk fakültesi, lise, ortaokul öğrencileri, polisi aşarak salona girmişlerdir ve hâkimin masasının dibine kadar salonu doldurmuşlardır. Sabahattin Ali ve bazı dinleyiciler binanın penceresinden dışarı çıkmak zorunda kalmıştır³⁶⁴. Mustafa Müftüoğlu, Sabahattin Ali'nin sapsarı bir benizle birinci kattaki duruşma salonunun penceresinden atlayarak kaçtığını belirtmiştir. Bu kaçışını daha sonraki zamanda arkadaşı olan Sabiha Sertel'e bizzat anlattığından bahsetmiştir³⁶⁵. Asliye Üçüncü Ceza Hâkimi Saffet Onan bu durum karşısında duruşmayı ertelemek zorunda kalmıştır³⁶⁶. Kalabalık ve izdiham nedeniyle sabah yapılması gereken duruşma yapılamamıştır ve öğleden sonraya ertelenmiştir³⁶⁷.

Bu arada Avukat Hamit Şevket İnce, Ferruh Ağan ve Rasih Yeğengil gelmişlerdir ve Nihal Atsız'ın avukatı sıfatıyla yanında bulunacaklarını mahkemeye bildirmişlerdir³⁶⁸. Davacı Sabahattin Ali, şikâyetini anlatırken kendisine Orhun mecmuasında “vatan haini” denilerek hakaretlerin en büyüğü yapıldığını, daha önceki yıllarda dört yıllık bir mahkûmiyeti bulunmasına rağmen o günlerde iftiraya uğradığını söylemiştir³⁶⁹. Nihal Atsız'ın esasen her yazısında memlekette mevki ve şöhret sahibi olanlara hakareti huy edindiğini dile getirmiştir. Sabahattin Ali, namus ve haysiyetinin

³⁶⁰ Alparslan Türkeş, *1944 Milliyetçilik Olayları*, Bilge Oğuz, İstanbul 2020, s.51.

³⁶¹ İpek, *a.g.m.*, s.278.

³⁶² Öztekin, *a.g.m.*, s.278.

³⁶³ Öztekin, *a.g.m.*, s.216.

³⁶⁴ “Sabahattin Ali'nin Nihal Atsız Aleyhine Açtığı Davaya Dün Ankara'da Başlanıldı”, *Son Posta*, 27 Nisan 1944, Nr. 4929, s.1-7.

³⁶⁵ Müftüoğlu, *a.g.e.*, ss.53.

³⁶⁶ “Açık Mektuptan Çıkan Dava”, *Cumhuriyet*, 27 Nisan 1944, Nr. 7076, s.1-3.

³⁶⁷ Darendelioğlu, *a.g.e.*, ss.116.

³⁶⁸ “Sabahattin Ali- Nihal Atsız Davasına Dün Başlanıldı”, *Vakit*, 27 Nisan 1944, Nr.9408, s.1-4.

³⁶⁹ Darendelioğlu, *a.g.e.*, ss.124.

maceraperestler elinde oyuncak olmadığını belirterek, yüksek mahkemenin vereceği ceza ile bu cüretin kırılacağını söylemiş ve ayrıca on bin lira da tazminat istemiştir³⁷⁰.

Sabahattin Ali'nin cevabının ardından Nihal Atsız sorguya çekilmiştir. Nihal Atsız “*Sabahattin Ali'nin şahsiyeti bence mevzu bahis değildir*” diye söze başlamıştır ve “*Yabancı bir rejime taraftarlıkla bu memleketi batırmak isteyen insanların birbirlerine tırmanarak yüksek makamlara çıkmaya savaştıklarını görünce bir vatansever sıfatıyla vaziyeti hükümetin en yüksek şahsiyeti olan başvekile bir yazı ile bildirdim*” demiştir³⁷¹. Davaya neden olan açık mektuptan parçalar okunduktan sonra Başkan, Sabahattin Ali'ye daha önce hiç mahkûm olup olmadığını sormuştur. Sabahattin Ali'de; 1932 yılında Konya'da bir iftiraya uğradığını, faili olduğu bu şiiri hiçbir zaman kabul etmediğini ve bu şiirden dolayı Reisicumhur hazretleri hakkında hakaret ve tecavüzkar dil kullanmak suçuyla bir sene hapse mahkûm edildiğini, 1933 yılına kadar Konya ve Sinop hapishanelerinde yatığını belirtmiştir³⁷². 1933 yılında Cumhuriyet bayramında çıkan af kanunuyla cezasının affedildiğini ve tekrar devlet hizmetine girmek için Atatürk'ten izin aldığını söylemiştir³⁷³. İşe geri dönebilmesi için Atatürk'ü öven bir şiir yazdığını, Hukuk müşavirliği yapan Hamit İnce'nin gayretleri neticesinde tekrar hizmete alındığını açıklamıştır³⁷⁴.

Sabahattin Ali, bu davanın basit bir hakaret davası olduğunu, buna rağmen davanın siyasi dava haline getirildiğini belirtmiştir. O, davanın siyasi dava haline dönüşmesinin Nihal Atsız için çok ağır sonuçlar doğurabileceğini dile getirmiştir. Bu sözlerinin kayda geçmesini istemiştir. Murat Yılmaz, Sabahattin Ali'nin, Türkçülere karşı hazırlanan komplo ve tasfiye hareketinden haberdar olduğunu, bu nedenle Atsız'a karşı bu sözleri sarf ettiğini iddia etmiştir³⁷⁵.

Nihal Atsız da Sabahattin Ali'nin cevabına şu karşılığı vermiştir: “- *Davacı demin tekrar maarife girerken Atatürk'ün hususi müsaadesinin alındığını ileri sürdü. Yalandır. Kendisine fikrini değiştirdiğini ispat etmesi cevabı verilmişti. O da varlık mecmuasında sahteliği bir bakışta anlaşılan bir mehdiye yazmıştı*”³⁷⁶.

Bundan sonra Atsızın avukatlarından Hamit Şevket İnce, Sabahattin Ali'nin davayı basit bir hakaret davası içine almak istediğini, bu davanın köklerinin ruhlarda,

³⁷⁰“Açık Mektuptan Çıkan Dava”, *Cumhuriyet*, 27 Nisan 1944, Nr.7076, s.1-3; Mahmut Goloğlu, *Milli Şef Dönemi (1939-1945)*, Goloğlu Yayınları, Ankara 1974, ss.247.

³⁷¹“Sabahattin Ali- Nihal Atsız Davasına Dün Başlanıldı”, *Vakit*, 27 Nisan 1944, Nr.9408, s.1-4.

³⁷²“Orhun Mecmuası”, *Tanin*, 27 Nisan 1944, Nr.237, s.1-2.

³⁷³“Bir Açık Mektubun Açık Mektubu”, *Çınaraltı*, S.137, C.6, Mayıs 1944, s.5-15.

³⁷⁴“Orhun Mecmuası”, *Tanin*, 27 Nisan 1944, Nr. 237, s.1-2.

³⁷⁵Yılmaz, *a.g.e.*, ss.95.

³⁷⁶“Sabahattin Ali- Nihal Atsız Davasına Başlandı”, *Akşam*, 27 Nisan 1944, Nr.9167, s.2.

kafalarda, vicdanlarda olduğunu belirtmiştir. Davanın iki imanın, milliyetçilikle, komünizmin çarpışması davası olduğunu ifade etmiştir³⁷⁷. İnce, bu sözlerinin delillerini detayıyla geçmişe giderek açıklayacağını, Sabahattin Ali'nin bu ihanetinin ispatını isteyip istemediğini sormuştur. İnce ayrıca Konya'daki dava dosyasının da getirilmesini istemiştir. Mahkeme vatan hainliğinin ispatına razı olup olmadığının Sabahattin Ali'ye sorulmasına, Atsız'ın eski bir mahkûmiyetinin bulunup bulunmadığının da İstanbul savcılığına sorulmasına ve gelecek duruşmanın 3 Mayıs 1944 Çarşamba günü saat ona ertelenmesine karar vermiştir³⁷⁸.

Duruşmadan bir gün sonra 27 Nisan tarihinde Dil-Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde okuyan birkaç öğrenci cereyan eden mahkeme hakkında konuşurlarken oradan geçmekte olan Sabahattin Ali ile aralarında tartışma yaşanmıştır. Osman Yüksel isimli bir öğrenci Sabahattin Ali'ye tokat atmıştır. Tartışma sonucunda olay mahkemeye intikal etmiştir. Mahkeme, tarafların birbirine hakaret ettiği sonucuna vararak hem Sabahattin Ali'ye hem de Osman Yüksel'e de on iki buçuk lira para cezası vermiştir. Ayrıca Osman Yüksel üç gün hapse mahkûm edilmiştir. Bazı gazeteler Osman Yüksel'in Sabahattin Ali'yi dövdüğünü iddia ederken diğer gazeteler ise dövmeye teşebbüs ettiğini belirtmiştir³⁷⁹. Mahmut Goloğlu, İlhan Darendelioğlu ve Mustafa Müftüoğlu ise Sabahattin Ali'nin öğrencilere hakaret etmesi üzerine, Osman Yüksel'in Sabahattin Ali'yi döverek gözlüğünü kırdığını ifade etmişlerdir³⁸⁰.

Nihal Atsız- Sabahattin Ali Davası'nın ilk duruşmasını basında yakından takip etmiştir. Vakit gazetesi “Sabahattin Ali- Nihal Atsız Davasına Dün Ankara'da Başlandı”, Akşam gazetesi “Sabahaddin Ali-Nihal Adsız Davasına Başlandı”³⁸¹, Tanin gazetesi “Orhun Mecmuası”³⁸², Cumhuriyet “Açık Mektuptan Çıkan Dava”, Son Posta “Sabahattin Ali'nin Nihal Atsız Aleyhine Açtığı Davaya Dün Ankara'da Başlanıldı” başlıklarıyla davanın başladığı haberini duyurmuşlardır. Gazetelerde çıkan haberlerde davanın ilerleyiş sürecinden bahsedilmiştir³⁸³.

Ulus gazetesi, Sabahattin Ali- Nihal Atsız davasının başladığına ve duruşmaya yönelik haberlere sayfalarında yer vermemiştir. Ulus gazetesi başyazarı Falih Rıfkı Atay, 29 Nisan'da yayınlanan “Yaşadığımız Zaman” başlıklı yazısında Sabahattin Ali-

³⁷⁷Darendelioğlu, a.g.e., ss.125.

³⁷⁸“Açık Mektuptan Çıkan Dava”, Cumhuriyet, 27 Nisan 1944, Nr.7076, s.1-3.

³⁷⁹“Ankara'da Bir Hadise”, Son Posta, 28 Nisan 1944, Nr.4930, s.3.

³⁸⁰Darendelioğlu, a.g.e. ss. 117; Müftüoğlu, a.g.e., ss.46, Goloğlu, a.g.e., ss.248.

³⁸¹“Sabahaddin Ali-Nihal Adsız Davasına Başlandı”, Akşam, 27 Nisan 1944,Nr.9167, s. 3.

³⁸²“Orhun Mecmuası”, Tanin, 27 Nisan 1944, Nr.4454, s.1-2.

³⁸³“Sabahattin Ali- Nihal Atsız Davasına Dün Ankara'da Başlandı”, Vakit, 27 Nisan 1944, Nr.9108, s. 1-4;“Açık Mektuptan Çıkan Dava”, Cumhuriyet, 27 Nisan 1944, Nr.7076, s.1-3;“Sabahattin Ali'nin Nihal Atsız Aleyhine Açtığı Davaya Dün Ankara'da Başlanıldı”, Son Posta, 27 Nisan 1944, Nr.4929,s.1-7.

Nihal Atsız davasıyla gündeme gelen ırkçılık-komünizm karşıtlığına gönderme yapmış ve Türkiye’de bu iki ideolojiye de yer olmadığını belirtmiştir. Bu vatanın içinde adı Türk milleti olan tek millet olduğunu, memleket içerisinde ne Alman ırkçılığını doğuran tarihi, siyasi ve içtimai buhranlara, ne de demokrasileri sağ ve sol cereyanları içinde bulunduran sınıf ayrımlarına yer olmadığını vurgu yapmıştır³⁸⁴. Atay, her hangi bir aykırı olayın halk içinde kök tutmayacağını bildiğini dile getirmiştir³⁸⁵

30 Nisan tarihine kadar sadece davanın ilerleyişi hakkında haberlere yer veren, dava hakkında yorum yapmayan gazeteler, Atay’ın, Ulus gazetesinde yayınladığı makaleyi sayfalarında vererek dava hakkında yorum yapmaya başlamışlardır. Atay’ın bu makalesi aynı gün dönemin bütün gazetelerinde yayınlanmıştır. Tanin gazetesi Atay’ın makalesine, “Sağ- Sol Cereyanları” başlığıyla yer vermiştir. Falih Rıfkı Atay’ın makalesinde yer alan düşüncelere işaret ederek memleketteki sağ- sol olaylardan bahsedilmiştir. Bu memlekette Alman ırkçılığını doğuran tarihi, siyasi ve içtimai buhranların olmadığını belirtmiştir³⁸⁶.

Davanın ilk duruşmasının haberinin basında yer almasından sonra gazetelere, Basın Yayın Genel Müdürlüğü tarafından bir talimat gönderilmiştir. Gönderilen bu talimatnamede Nihal Atsız ve Sabahattin Ali davası hakkında haber yapılmaması ve mahkeme duruşmasına dair haberlere son verilmesi istenilmiştir³⁸⁷.

Davanın ikinci duruşmasına 3 Mayıs 1944 Çarşamba günü saat 10.00’da Asliye Üçüncü Ceza mahkemesinde başlanılmıştır. Mahkeme öncesinde 3 Mayıs sabahı Ankara Adliyesi’nin önü binlerce Türkçü genç ve halk tarafından doldurulmuştur. Adliye binasının içerisinde ve dışarısında sıkı önlemler alınmıştır. Atsız, Ellezoğlu Ahmet ile birlikte adliye önüne geldiğinde “Yaşa Atsız” diye sloganlar atılmış, Sabahattin Ali’nin kitapları adliye önünde yakılmıştır³⁸⁸. Gençler “Yaşasın Milliyetçi Türkiye!”, “Yaşasın Türk milleti!”, “Kahrolsun komünistler” şeklinde slogan atmaya devam etmişlerdir³⁸⁹. Duruşma salonu tamamen dolmuştur. Duruşmaya katılan dinleyiciler arasında Amerikan ve Rus elçiliklerinin mensupları da yer almışlardır³⁹⁰.

Nihal Atsızın avukatlarından Hamit Şevket İnce, mahkemede hazır bulunmamış, diğer iki vekili Ferruh Ağan ile Rasih Yeğengil de celsenin açılmasının ardından vekâletnamelerini mahkemeye vermişlerdir. Nihal Atsızın mahkûmiyetinin bulunup

³⁸⁴Falih Rıfkı Atay, “Yaşadığımız Zaman”, *Ulus*, 29 Nisan 1944, s.1.

³⁸⁵“Sağ-Sol”, *Cumhuriyet*, 30 Nisan 1944, Nr.7079, s.1-3.

³⁸⁶“Sağ- Sol Cereyanları”, *Tanin*, 30 Nisan 1944, Nr.240, s.1-2.

³⁸⁷Güvenir, *a.g.e.*, ss.109.

³⁸⁸Yılmaz, *a.g.e.*, ss.106-107.

³⁸⁹Türkeş, *a.g.e.*,ss.51.

³⁹⁰Yılmaz, *a.g.e.*, ss.106-107.

bulunmadığı hakkında mahkemece yapılan araştırmaya karşı İstanbul Müddeiumumiliğinden gelen cevaplar okunmuştur. Bu cevaplarda Atsız hakkında infaz veya tecil edilmiş bir mahkûmiyet kararının bulunmadığı bildirilmiştir³⁹¹. Sabahattin Ali söz alarak geçen celsede Atsız'ın avukatları tarafından ileri sürülmüş olan hususlara karşılık vermiştir. Şahsına yapılan hakaretin ilk olmadığını, bunda kendisinin bir tahriki bulunmadığını ve bu hareketin kendisini ölçülemeyecek derecede zararlara soktuğunu söylemiştir. Verilecek cezada bu hususların göz önünde bulundurulmasını istemiştir. Ardından Hamit Şevket İnce'nin ilk duruşmada sorduğu soruya karşılık *“Benim vatan haini olduğumu değil, vatan ve millet, hatta rejim aleyhinde yazılmış tek bir satırımı gösterebilirlerse ben kalemimi kırar ve bir daha da yazmam. Benim vatan hainliğim avukat yaverliğiyle ispat olunmaz”*³⁹² demiştir.

Atsız'ın avukatları, Sabahattin Ali tarafından ileri sürülen bazı suçlamalara karşılık vermiştir. Ferruh Ağan, geçen duruşmada uysal bir delikanlı olarak gördüğü Sabahattin Ali'yi, bu sefer sırtına bir aslan posttu geçirmiş olarak ve kükreme taklidi yaparken gördüğünü dile getirmiştir. Ağan, Sabahattin Ali'nin *“İçimizdeki Şeytan”* isimli kitabından bazı parçalara dikkat çekmiştir ve bunlarla müvekkilinin kastedilerek Atsız'a karşı bir hakarete bulunulduğunu belirtmiştir³⁹³. Nihal Atsız'ın diğer avukatı Rasih Yeğengil de *“İçimizdeki Şeytan”* adlı kitabından bazı parçalar okumuştur ve burada Nihat adı altında tasvir edilen şahıs ile müvekkili Nihal'in kastedildiğini, bunu Sabahattin Ali'nin bazı kimselere söylediğini ve şahitlerin ifadeleriyle ispat edeceklerini bildirmiştir³⁹⁴. Sabahattin Ali, *İçimizdeki şeytan* kitabında tasvir edilen Nihat ile asla Nihal'i kast etmediğini söylemiştir³⁹⁵.

Hakim Saffet Ünan, tarafların incelemesi için bazı kitapların neşri tarihlerini göz önünde bulundurarak iddia makamına soruşturmanın genişletilmesi isteği hakkında görüşlerini sormuştur. Savcı Hadi Tan, savunmanın talebinin dava ile ilgili olmadığını ve kitapların içeriğinin suç teşkil etse bile dağıtım tarihleri nedeniyle süre aşımına girdiğini belirtmiştir ve talebin reddedilmesini istemiştir. Hadi Tan, Nihal Atsız'ın, "vatan haini" ifadesini kullanarak Sabahattin Ali'ye açıkça hakaret ettiğini belirtmiştir. İddianameye göre, Atsız'ın kullandığı bu kelime *Türk Ceza Kanunu'nun* dört yüz sekseninci maddesine uygun bir suç olarak değerlendirilmiştir³⁹⁶. Ancak Nihal Atsız'ın

³⁹¹“Sabahattin Ali -Nihal Atsız Davası”, *Cumhuriyet*, 4 Mayıs 1944, Nr.7083, s.1-3.

³⁹²Yılmaz, *a.g.e.*, ss.108.

³⁹³“Nihal Atsız'ın Avukatları Müdafaaları Hazırlayacaklar” *Son Posta*, 4 Mayıs 1944, Nr.4936, s.1-3.

³⁹⁴“Sabahaddin Ali- Nihal Atsız Davası”, *Akşam*, 4 Mayıs 1944, Nr.9174, s.2.

³⁹⁵“Sabahaddin Ali- Nihal Atsız Davası”, *Akşam*, 4 Mayıs 1944, Nr.9174, s.2.

³⁹⁶“Sabahattin Ali Davası”, *Vakit*, 5 Mayıs 1944, Nr. 9416, s.3.

kullandığı vatan haini sözünün suç unsurlarını içermediği için sadece bir taciz niteliğinde olduğu belirtilmiştir³⁹⁷. Bu sözün belirtilen delillerle ortaya konulmasından dolayı, Nihal Atsız'ın hakaretinin *Türk Ceza Kanunu'nun* 480. maddesinin üçüncü fıkrası ve *Matbuat Kanunu'nun* 47. maddesi uyarınca, *Türk Ceza Kanunu'nun* 482. maddesinin son fıkrasına göre cezalandırılmasına karar verilmesi istenilmiştir. Nihal Atsız'a verilmesi istenen ceza, altı ay hapis ve yüz lira ağır para cezasıdır³⁹⁸. Atsız'ın avukatları savunmalarını hazırlamak için süre istemişlerdir. Mahkeme bu isteği kabul etmiştir ve duruşmayı 9 Mayıs 1944 Salı günü saat 10.00'a ertelemiştir³⁹⁹.

Duruşma görülürken içeriye alınmayan gençler toplu şekilde Ulus meydanına doğru yürümüşlerdir. Ankara Emniyet Müdürü Şinasi'nin emriyle polisler tarafından bu gençler önlenmeye çalışılmıştır. Yürüyüş sırasında ve meydanda Türkçü gençler milli marşlar söyleyerek, komünistler aleyhine sloganlar atmışlardır. Polisin durdurma girişimine karşı gençler İstiklal marşı okumaya başlamışlardır. Göstericiler Ulus meydanına giderken, Polisler Çankaya'ya doğru ilerlediklerine dair yanlış bir haber gelmiştir. Çankaya önünde büyük güvenlik önlemleri alınmıştır. Göstericiler Türk milliyetçisi olarak gördükleri Saraçoğlu ile konuşmak için başbakanlığa doğru yürümüşlerdir. Yürüyüşe katılan gençler ve polisler arasında arbede çıkmıştır. Yürüyüş nedeniyle 165 genç gözaltına alınmıştır⁴⁰⁰. Polatlı'da 14 Asteğmen on iki gün tutuklu kalmıştır. İki yüz elli Harbiyeli hakkında da soruşturma açılmıştır⁴⁰¹.

3 Mayıs Türkçülük Günü olarak kutlanılmaktadır. Türkçülük Bayramı olarak kutlayanlar da bulunmaktadır. Bu tarih, Türkçülük uğruna çekilen zorlukları simgeleyen bir sembol haline gelmiştir⁴⁰². Atsız, 3 Mayısın bir bayram olmadığını, Milli şuurun ayaklanması olduğuna dikkat çekmiştir. 3 Mayısın başarıyla bitmemiş bir hareket olduğunu, fakat milletin gözünü açtığını ve o zamanki hükümetin içine sızan ihanet unsurlarını sindirdiğini dile getirmiştir⁴⁰³.

Basın, 3 Mayıs'ta yaşanan bu olaylara yer vermemiştir. Konu ile ilgili sadece Atsız ve Sabahattin Ali'nin ikinci duruşmasından bahsetmişlerdir. Ulus gazetesi, 3 Mayıs'ta gerçekleşen duruşma hakkında bir bilgiye sayfalarında yer vermemiştir. Gazete konu ile ilgili haberleri duruşmadan iki gün sonra 7 Mayıs'ta kamuoyuna duyurmuştur. Ulus gazetesi Başyazarı Falih Rıfkı Atay, "*Nizam Düşmanlığı*

³⁹⁷"Nihal Atsız'ın Avukatları Müdafaalarını Hazırlayacaklar", *Son Posta*, 4 Mayıs 1944, Nr.4936, s.1-3.

³⁹⁸"Sabahattin Ali'nin Açtığı Neşir Yoluyla Hakaret Davasına Devam Olundu", *Ulus*, 4 Mayıs 1944, Nr.8173,s.2.

³⁹⁹"Sabahattin Ali -Nihal Atsız Davası", *Cumhuriyet*, 4 Mayıs 1944, Nr.7083, s.1-3.

⁴⁰⁰Yılmaz, *a.g.e.*,ss.114-115;Darendelioglu, *a.g.e.*,ss.126.

⁴⁰¹Türkeş, *a.g.e.*,ss.55.

⁴⁰²Türkeş, *a.g.e.*, ss.55.

⁴⁰³Atsız, "3 Mayıs 1944", *Makaleler I*, İrfan Yayıncılık, İstanbul 1974, ss.215.

Yaptırmayız” başlıklı bir makale yayınlamıştır. Atay, Atsız ve Sabahattin Ali'nin davasından kısa bir şekilde bahsettikten sonra 3 Mayıs'ta çıkan olaylarda bulunan gençlerden 'aldatılmış olanlar' şeklinde bahsetmiştir. Birkaç tahrikçinin, birkaç genci 'aldatarak' ortaya çıkardığı basit bir olay olarak aktarmıştır. Tahrikçiler olarak bahsettiği Türkçüleri, Romanya'nın başına milli tarihinin en büyük felaketini getiren gardistler'e benzetmiştir. Bu kişilerin memlekette üreyip türemelerine imkân olmadığını, bunların basit bir taklitçi olduklarını dile getirmiştir. Atay yazısında, sorguya çekilen gençlerin ağlayarak aldatıldıklarını itiraf ettiklerini iddia etmiştir. Yalnız devlet ve kanun otoritesini savunmalarını bekledikleri gazetelerden bazılarının, davayı anlatışlarındaki taraftarlıklarıyla, tahrikçilerin telkinlerini haklı gibi göstermiş olduklarından bahsetmiştir. 3 Mayıs olaylarında yer alan kişilerin suçlarına göre ceza alacaklarını, kandırılmaktan başka kusuru olmayanların ise bunu hafızalarında tutacaklarını belirtmiştir. Cumhuriyet kanunlarının bu ülkenin başına bela getirmek isteyenlere fırsat vermeyeceğini dile getirmiştir. Gardist ve Troçkist, olarak adlandırdığı kişilerin, altı okun bir veya ikisini mızrak boyu sivrilterek, göz boyama yolunu tutmakta olduklarını iddia etmiştir. Kemalizm gençliğinin bu düsturların ne sağında ne de solunda yer almadığına vurgu yapmıştır. Bu memlekette bütün vatandaşların hürriyetlerinin tek bir nizam olan, anayasa nizamının disiplini içine alındığını ifade etmiştir. Atay, bu disiplini korumaya memur olan kişilerin Büyük Millet Meclisinin kanunları ve bu kanunları tatbik eden mahkemeler ve meşru kuvvetler olduğuna dikkat çekmiştir. Türkiye'de hiçbir el altı kuvvetin kullanılamayacağına ve gençliğin parçalanmayacağına vurgu yapmıştır. Türkiye'de Cumhuriyetin, hür kafalar ve hür vicdanlarla korunabileceğinden bahsetmiştir. Atay, memleketin birkaç tahrikçinin gürültüsü yüzünden her hangi bir anarşi tehdidine maruz kalmasına göz yumulmayacağını belirtmiştir. En başta halkın kendisinin hürriyet düşmanlığına müsaade etmeyeceğini dile getirmiştir⁴⁰⁴.

Atay'ın bu başyazısına aynı gün diğer gazetelerde yer vermiştir. Cumhuriyet gazetesi "*Nizam Düşmanları*"⁴⁰⁵, Tanin "*Nizam Düşmanlığı Yaptırmayız*"⁴⁰⁶, Akşam "*Nizam Düşmanlığı Yaptırmayız*"⁴⁰⁷, Son Posta "*Bir Dava Dolayısıyla Ankara'da Yapılan nümayişin İçyüzü*"⁴⁰⁸ başlıklarıyla Atay'ın başyazısına yer vermişlerdir. Son posta gazetesi makalede bahis mevzuu olan Romanya'daki Gardistler'in, 1938-1939

⁴⁰⁴Falih Rıfkı Atay, "Nizam Düşmanlığı Yaptırmayız", *Ulus*, 7 Mayıs 1944, Nr.8176, s.1-2.

⁴⁰⁵"Nizam Düşmanları", *Cumhuriyet*, 7 Mayıs 1944, Nr. 7088, s.1-3.

⁴⁰⁶"Nizam Düşmanlığı Yaptırmayız", *Tanin*, 7 Mayıs 1944,Nr. 4454-247, s.1-4.

⁴⁰⁷"Nizam Düşmanlığı Yaptırmayız", *Akşam*, 7 Mayıs 1944, Nr. 9077, s.1.

⁴⁰⁸"Bir Dava Dolayısıyla Ankara'da Yapılan nümayişin İçyüzü", *Son Posta*, 7 Mayıs 1944, Nr. 4939, s.1-3.

yılında Romanya’da karışıklık çıkarmak suretiyle birçok kitlelere sebebiyet veren Uorio Sima ve Gvadriyano’nun “Çelik miğfer” isimli partisi olduğunu belirtmiştir⁴⁰⁹.

Falih Rıfkı Atay, 8 Mayıs tarihli yazısında da 3 Mayıs olaylarından bahsetmiştir. Atay, “Niçin Üstünde Duruyoruz” başlıklı yazısında, yaşananların basit bir zabıta olayı olduğunu tekrarlamıştır. Atay, olaya fazla önem verdiği için değil, halkı bu hileli ve fesatçı oyunlara karşı uyararak, gençlerin sömürülmesine engel olmak amacıyla bu olaylar üzerinde durduğunu belirtmiştir⁴¹⁰.

7 Mayıs 1944 Pazar günü Atsız’ın Maltepe Feyzullah Cadde’sinde bulunan evinde polisler tarafından arama yapılmıştır⁴¹¹. Gazete koleksiyonları, mektupları, defterleri, yayınlanmamış yazılarının hepsi alınmıştır. Evinde yapılan aramadan sonra kaldığı otelde aranmıştır⁴¹². Atsız ve Sabahattin Ali’nin son duruşmasına iki gün kala önemli bir olay yaşanmıştır. Nihal Atsız’ın Avukatı Hamit Şevket İnce, 7 Mayıs 1944’de Atsız’ın avukatlığını bırakmıştır. Atsız’ın avukatlığını bıraktığını Ulus gazetesine gönderdiği bir mektupla duyurmuştur. İnce, mektubunda gerek mahkemede, gerek Tasviri Efkâr gazetesine verdiği beyanatta, Nihal Atsız’ın dâvasını, kendi davası olarak, millî bir dâva olmak üzere takip edeceğini söylediğini ve müdafaa notlarını da ona göre hazırladığını belirtmiştir. Bu doğrultuda çalışırken arkadaşlarının ona: “Biz seni, eski ocakçı bir Türk çocuğu olarak tanırız, sen nasıl oluyor da Turancı bir adamın vekâletini aldın, sen, Kemalizm prensiplerine aykırı yani milliyet hudut ve havası haricindeki bir siyaseti nasıl müdafaa edebilirsin? Hele bütün gençliğe ve Türk efkârı umumiyesine karşı, Atatürk’ü tahkir eden, onu sarhoş ve dalkavuklarla aynı gören bir şahsı cumhuriyet mahkemelerinde sen nasıl temsil edebilirsin? Doğrusu, bunu senden beklemezdik biz” dediklerini ve ona uyarıda bulunduklarını dile getirmiştir. Arkadaşlarının Atsız’a karşı uyarıda bulundukları “Dalkavuklar Gecesi” adlı kitabı okuduğunu, orada Atsız’ın Atatürk’e hakaret ettiğini gördüğünü dile getirmiştir. Atsız’ın bir Türk milliyetçisi olmadığını bu sayede anladığını belirtmiştir. İnce, kendisinin bilmeden ırkçı ve Turancı bir amaca alet edilmek istendiğini ama kendisinin vicdanının sesini dinleyerek Nihal Atsız’ın avukatlığını bırakmaya karar verdiğini açıklamıştır. Mektubunun sonunda, kendisinin ne komünist, ne Nazi ve ne de Turancı

⁴⁰⁹“Bir Dava Dolayısıyla Ankara’da Yapılan nümayişin İçyüzü”, *Son Posta*, 7 Mayıs 1944, Nr. 4939, s.1-3.

⁴¹⁰Falih Rıfkı Atay, “Niçin Üstünde Duruyoruz”, *Ulus*, 8 Mayıs 1944, Nr.8177, s.1-3; “Ulus’un Yeni Makalesi”, *Cumhuriyet*, 8 Mayıs 1944, Nr.7087, s.1-3; “Ne İçin Üstünde Duruyoruz?”, *Son Posta*, 8 Mayıs 1944, Nr.4940, s.1-3.

⁴¹¹Yılmaz, a.g.e., ss.136.

⁴¹²Türkeş, a.g.e., ss.54.

veya ırkçı olmadığını, Türkiye Türkçüsü olduğunu belirtmiştir⁴¹³. Bu gelişmelerin yanında yeni bir gelişme daha yaşanmıştır. Atsız- Sabahattin Ali davası nedeniyle Ankara Barosu'na kayıtlı avukatlar Sabahattin Ali'nin müdafaasını kabul etmemişlerdir. İstanbul Üniversitesi'nde bulunan milliyetçi gençler avukatların bu tavrından dolayı mutlu olduklarını belirtmişlerdir ve övgü dolu bir telgraf göndermişlerdir⁴¹⁴.

9 Mayıs 1944 tarihinde hükümetin dava konusundaki hassasiyetine riayet etmediği için Vatan gazetesi üç günlüğüne kapatılmıştır. Gazete Sabahattin Ali ve Nihal Atsız davası nedeniyle Basın Yayın Müdürlüğünün emirlerine uymamakla suçlanmıştır. Öğrenci nümayişleri ve bu nümayişler üzerinde tedbirler alınacağı ve konunun parti grubunda müzakere edileceği gibi haberler yapması da kapatmada etkili olmuştur⁴¹⁵. Matbuat Kanunun ellinci maddesi gereğince, aynı haberleri alıntı yaparak yayınladıkları için Son Posta ve Son Telgraf gazeteleri de bir günlüğüne kapatılmıştır⁴¹⁶.

Gazeteler Sabahattin Ali ve Atsız'ın son duruşmasının 9 Mayıs 1944'de saat 15.00'de Üçüncü Asliye Ceza mahkemesinde yapılacağını duyurmuşlardır. İzdihamı önlemek için dinleyicilerin davetiye ile salona kabul edilecekleri bilgisine de yer vermişlerdir⁴¹⁷. Muhakemeyi takip etmek isteyenlerin salona kolayca girebilmelerini sağlamak amacıyla Ankara Cumhuriyet Müddeiumumiliğince giriş kartları hazırlanmıştır. Bu kartlardan almak isteyenlerin 8 Mayıs günü öğleye kadar Ankara Cumhuriyet Müddeiumumiliğine müracaat ederek giriş kartı alabilecekleri duyurulmuştur⁴¹⁸. Tanin "Sabahattin Ali Mahkemesine Bugün Devam Edilecek", Ulus "Sabahattin Ali- Nihal Atsız Muhakemesine Bugün Devam Edilecek", Son Posta "Sabahattin Ali Nihal Davası", Cumhuriyet "Sabahattin Ali- Nihal Atsız Davası" başlıklarıyla davanın başlanacağını duyurmuşlardır⁴¹⁹.

Davanın son duruşmasının olduğu gün olan 9 Mayıs'tan itibaren Falih Rıfkı Atay, dava hakkında "İrkçılar ve Turancılar" başlıklı bir makale yazmıştır. Atay, makalesinde bazı kişilerin Avrupa hegemonyası altında kalarak Turancılık hayaline kapıldıklarını ama Türklerin bu oyuna gelmediğinden bahsetmiştir. Türk gençliğine

⁴¹³Hamit Şevket İnce, "Nihal Atsız- Sabahattin Ali Davası Dolayısıyla", *Ulus*, 8 Mayıs 1944, Nr.8177, s.3;"Ulus'un Yeni Makalesi", *Cumhuriyet*, 8 Mayıs 1944, Nr.7087, s.1-3.

⁴¹⁴Yılmaz, a.g.e., ss.179; Hamit Şevket İnce,"Nihal Atsız- Sabahattin Ali Davası Dolayısıyla", *Ulus*, 8 Mayıs 1944, Nr.8177, s.3.

⁴¹⁵Cemil Koçak, *Tek Parti Döneminde Muhalif Sesler*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, ss.171.

⁴¹⁶BCA; 30-10-0-86-570-12.

⁴¹⁷"Sabahattin Ali Mahkemesine Bugün Devam Edilecek", *Tanin*, 9 Mayıs 1944, Nr.4454-249, s.1.

⁴¹⁸"Sabahattin Ali- Nihal Atsız Muhakemesine Bugün Devam Edilecek", *Ulus*, 9 Mayıs 1944, Nr. 8178, s.1.

⁴¹⁹"Sabahattin Ali-Nihal Atsız Davası", *Cumhuriyet*, 9 Mayıs 1944, Nr. 7088, s.1; "Sabahattin Ali- Nihal Atsız Muhakemesine Bugün Devam Edilecek", *Ulus*, 9 Mayıs 1944, Nr. 8178,s.1 ;

"Sabahattin Ali Mahkemesine Bugün Devam Edilecek", *Tanin*, 9 Mayıs 1944, Nr. 4454-249, s.1

ırkçılık ve Turancılık olaylarının aslını, yabancılığını ve tehlikelerini açık bir şekilde anlatmanın gerekliliği üzerinde durmuştur. Irkçılık ve Turancılığın, anayasa prensiplerinin zıddı olduğunu belirterek Irkçı ve Turancının, Cumhuriyet Halk Partisinden olamayacağına vurgu yapmıştır. Irkçı ve Turancıların, milli birliğin ve Türkiye emniyetinin tehlikesi oldukları yorumunda bulunmuştur. Atay, kendisinin Türkiye Türkçüsü olduğunu ve sağ veya sol, anayasa prensipleri nizamına ihanet eden fikirlerin reddedilmesi gerektiğini belirtmiştir⁴²⁰.

Gazeteler Atay'ın bu makalesinden sonra, davanın son duruşmasının yapıldığı gün, dava sonuçlanmadan önce Türk milliyetçilerinden Irkçı ve Turancı olarak bahsetmeye başlamıştır. 9 Mayıs günü ulusal gazetelerin başyazarları 3 Mayıs gösterilerine yer vermiş ve Türkçülerden ırkçı-komünist olarak bahsetmişlerdir. Bütün gazetelerin Irkçılık ve Turancılık davasından önce 9 Mayıs'ta Türkçülerden ırkçı ve komünist olarak bahsetmesi dikkat çekicidir. Gazetelerde bu konu üzerine çıkan yazıların ortak vurgusu gösterilere katılanların kandırılmış kişiler olduğu, 3 Mayıs'ta yaşanan olayların basit ve önemsiz olay olduğudur⁴²¹.

Cumhuriyet gazetesi Falih Rıfkı Atay'ın 9 Mayıs'ta yayınladığı bu başyazısına yer vermiştir. Atay'ın makalesine başlamadan önce bu memleketi içten dağıtmak için gökten bir bela ısmarlansa onun ancak ırkçılık olacağını belirterek, ırkçılıktan beterinin istenemeyeceğini dile getirmiştir⁴²². Son Posta gazetesi ise Atay'ın makalesine "Biz Türkiye Türkçüsü ve Türk İstiklalcisiyiz" başlığıyla yer vermiştir⁴²³.

Hüseyin Cahit Yalçın, Tanin gazetesinde yayınladığı "*Gençliğe Mal Edilmek İstenen Bir Hakareket Hakkında*" başlıklı yazısında Ankara'da görülen Sabahattin Ali-Atsız davasının çok dikkate değer bir önem almaya başladığından bahsetmiştir. Bir memlekette fikir anlaşmazlıklarının sokağa taşması ve buna gençlerin nümayiş yaparak alaka göstermelerinin bir facia olduğunu dile getirmiştir. Ankara sokaklarında Türk gençliğine mal edilen bu olayın bir aldatma mahsulü olduğunu belirtmiştir. Memlekette öteden beri komünizmin bulunduğunu, bunların endişe kaynağı teşkil etmediğinden bahsetmiştir. Faşizm hakkında aynı şeyi söyleyemeyeceğini dile getirdikten sonra bunun ne Türk'ün ne de insanlığın hususi bir malı olmadığını dile getirmiştir. Yalçın, bugün bir Türk gencinin faşizm taraftarı olabilmesini düşündükçe tüylerinin ürperdiğini

⁴²⁰Falih Rıfkı Atay, Irkçılık Ve Turancılık", *Ulus*, 9 Mayıs 1944, Nr.8178, s.1-3.

⁴²¹Falih Rıfkı Atay, Irkçılık Ve Turancılık", *Ulus*, 9 Mayıs 1944, Nr.8178, s.1-3.

⁴²²"Milli Birlik Düşmanı Irkçı ve Turancı", *Cumhuriyet*, 9 Mayıs 1944, Nr.7088, s.1-3.

⁴²³Falih Rıfkı Atay, "Biz Türkiye Türkçüsü ve Türk İstiklalcisiyiz", *Son Posta*, 9 Mayıs 1944, Nr.4941, s.1-7.

hissettiğini belirtmiştir. Faşizmi moda edebiyatına göre süsleyerek, ırkçılık, Türkçülük, milliyetçilik kelimeleri altında asıl amaçlarını gizlediklerini iddia etmiştir⁴²⁴.

Nurettin Artam, Ankara radyosunda Sabahattin Ali ve Nihal Atsız davasının nasıl başladığını kısaca anlatmıştır. Daha sonra, “Ulus” gazetesinde çıkan nizam düşmanlığı hakkındaki başmakaleyi okumuştur. Türk milliyetçiliğinin önemi hakkında tahliller yapmıştır. Artam, Atatürk’ün ve Milli Şef’in sözlerinden örnekler vermiş ve yaşanan son olaylara işaret ederek: “*yırtık gömleğine bayraktan yama yapan kimseye kahraman diyebilir misiniz?*” demiştir⁴²⁵.

Akşam gazetesi Başyazarı Necmeddin Sadak köşe yazısında Türk milletinin sağ ve solun ne demek olduğunu bilmediğini, bu kavramların yabancı malı olduğunu dile getirmiştir. Kızıl sosyalistlik, ırkçılık, milliyetçilik gibi görüşlerin bulaşıcı bir hastalık özelliği gösterdiğini, bunların zayıf bünyelerde, ruhu zayıf ve inançsız ruhlarda yaşayabileceği belirtmiştir. Sadak, 3 Mayıs olaylarında yer alanları yaramaz çocuklar olarak nitelendirmiştir⁴²⁶.

Asım Us, Vakit gazetesinde yayınladığı köşe yazısında ırkçılık konusunu ele alarak Türkiye’de ne sağ ne de sol harekete yerin olmadığını ifade etmiştir. Us, yaşanan olayları önemsiz olarak değerlendirmiş, olaylara katılan gençlerin, Kemalizm nizamına bütün kalpleriyle bağlı olduklarından şüphe edilemeyeceğini dile getirmiştir. Ülke içerisinde anayasayı ve milli mukaddesatı sağa ve sola çekmek isteyenlerin bulunduğunu belirttikten sonra sadece Atatürkçü olduklarını tekrarlamıştır⁴²⁷.

9 Mayıs 1944 tarihinde Üçüncü Ceza mahkemesinde saat 15.00’da başlanılmıştır. Hakim Saffet Ünan ilk sözü önce avukatlara vermiştir. Nihayetinde mahkeme kararını açıklamıştır. Buna göre Nihal Atsız’a altı ay hapis ve yüz lira para cezası verilmiştir. Ancak daha sonra bazı indirici sebeplerde göz önünde bulunarak bu cezasında indirimle gidilmiştir. Hapis cezası dört aya, para cezası ise altmışaltı liraya indirilmiştir. Ardından bu cezaları ertelemiştir⁴²⁸.

4.2. İRKÇILIK VE TURANCILIK DAVASININ İLK EVRESİ: TUTUKLAMALAR VE BASIN

⁴²⁴Hüseyin Cahid Yalçın, “Gençliğe Mal Edilmek İstenen Bir Hareket Hakkında”, *Tanin*, 9 Mayıs 1944, Nr.4454-249, s.1.

⁴²⁵“Sabahattin Ali Nihal Davası”, *Son Posta*, 9 Mayıs 1944, Nr.4941, s.1-7.

⁴²⁶Necmeddin Sadak, “On İkiye Beş Kala”, *Akşam*, 9 Mayıs 1944, Nr.9178, s. 1.

⁴²⁷Asım Us, “Vatanseverlik Maskesi Altında Sağ ve Sol İfratçılık”, *Vakit*, 9 Mayıs 1944, Nr.9420, s.1.

⁴²⁸“Nihal Atsız Mahkum Oldu”, *Ulus*, 10 Mayıs 1944, Nr.8179, s.2-3; “Nihal Atsız Sabahattin Ali Davası”, *Tanin*, 10 Mayıs 1944, Nr.4454-250, s.2; “Nihal Atsız Sabahattin Ali Davası”, *Son Posta*, 10 Mayıs 1944, Nr.4942, s.3; “Nihal Atsız- Sabahattin Ali Davası Bitti”, *Cumhuriyet*, 10 Mayıs 1944, Nr.7089, s.1-3; “Sabahattin Ali Davası”, *Vakit*, 10 Mayıs 1944, Nr.9421, s.1; “Sabahattin Ali Nihal Atsız Davası Bitti”, *Akşam*, 10 Mayıs 1944, Nr.9179, s. 2.

İrkçılık ve Turancılık davası, başlangıçta bağımsız gibi görünse de, Sabahattin Ali ile Nihal Atsız arasındaki olayların birbirini etkilemesiyle gelişim göstermiştir. Nihal Atsız, Sabahattin Ali'nin açtığı hakaret davası nedeniyle ceza almış, ancak cezası ertelenmiştir. Yaşanan bu gelişmelerin sonucunda, 3 Mayıs olayları gerekçe gösterilerek Nihal Atsız'a ve onu dava süresince destekleyen kişilere karşı yeni bir dava süreci başlatılmıştır. Birbiriyle bağlantılı olan bu davalar, dönemin sosyal ve politik dinamiklerinin bir yansıması olmuştur. Hükümet ilk başlarda Türkçülere hoşgörülü yaklaşırken, Almanların savaşı kaybetmeye başlamasıyla ve Sovyet Rusya'nın savaşta üstün olmasıyla birlikte Türkçülere yönelik baskı uygulanmaya başlanılmıştır. Sovyet Rusya'nın savaşı kazanmasıyla birlikte Türkçülere yönelik tasfiye hareketi başlamıştır. Hakaret davası daha sonraki süreçte ırkçılık ve Turancılık davasına dönüşerek bu tasfiye hareketinin parçası olmuştur.

İrkçılık-Turancılık davasının dış politikadaki yönelişi gösterme hareketi olarak değerlendirenler vardır. Bu yazarlara örnek olarak Niyazi Berkes gösterilebilir. Berkes, İsmet İnönü'nün ırkçılık- Turancılık davasını, savaşın sonunda kendisini ve partisini Turancılık ve Türkçülük hareketinin dışında gösterebilmek için kurguladığı bir komplo olduğunu iddia etmiştir⁴²⁹.

9 Mayıs 1944'te davanın sona ermesinin ardından 10 Mayıs 1944'te Nihal Atsız Ankara'dan İstanbul'a dönmek için hazırlandığı sırada, Ankara'da konakladığı otelde tutuklanmıştır⁴³⁰. Atsız'ın tutuklanmasının ardından Ankara'ya gelen Reha Oğuz Türkkan da Ankara treninde tevkif edilmiştir⁴³¹. Bu tutuklamaların gerçekleştiği sırada Atsız'la iletişime geçen Türkçülerin evleri aranmıştır. 14 Mayıs 1944'te Balıkesir'de bulunan Nejdet Sancar gözaltına alınmıştır. Aynı tarihte İstanbul birinci Şube Müdürü Zeki ve Hamit Ozan, Zeki Velidi Togan'ın evine giderek mevcut olduğunu iddia ettikleri anlaşma belgesini istemişlerdir. Zeki Velidi böyle bir anlaşma metnini bulunmadığını söylemiştir. Zeki Velidi'nin bu sözüne inanmayan polisler evinde arama yapmışlardır. 14 Mayıs günü aynı zamanda Orhan Şaik Gökyay'ın, Nurullah Barıman'ın, Hamza Sadi Özbek'in evlerinde arama yapılmıştır⁴³². 17 Mayıs'ta Fethi Tevetoğlu'nun evi aranmıştır. Fazıl Hisarcık'lı ise yedek subaylığını yaptığı sırada tutuklanmıştır⁴³³.

⁴²⁹Berkes, *a.g.e.*, ss.289.

⁴³⁰Öztekin, *a.g.m.*, s.221.

⁴³¹Reha Oğuz Türkkan, *Tabutluktan Gurbette*, Boğaziçi yayınları, İstanbul 1975, ss.21.

⁴³²Darendelioğlu, *a.g.e.*, ss.129.

⁴³³Darendelioğlu, *a.g.e.*, ss.129-130.

Tutuklamalar devam ederken gazeteler ırkçılık ve Turancılık üzerine yazılar yazmaya devam etmişlerdir. Nadir Nadi “Geçirdiğimiz İmtihanlar” başlıklı yazısında Ankara’daki olayın önemli bir konu olmadığı değerlendirilmesinde bulunmuştur. Türk gençliğinin, bugün dünyanın hiçbir memleketinde görülmedik yekpare bir kudret halinde Atatürkçü ve Yurtçu olarak hayata hazırlandığına dikkat çekmiştir. Ankara’da yaşanan olaylardan bir ders çıkarılması gerektiğinin önemine vurgu yapmıştır⁴³⁴.

Falih Rıfkı Atay, “Biz Tek Bir Cepheyiz” başlıklı yazısında Kemalizm’in, altı okta temsil ettikleri altı Anayasa esasının birbirinden ayrılamaz, bir bütün olduğundan bahsetmiştir. Bu memlekette doğup yetişenlerin tek idealinin, ülkeyi Batı âleminin ileri bir memleketi haline getirmek, halkı Batı âleminin ileri ve mesut bir halkı olarak kalkındırmaktan ibaret olduğu yorumunda bulunmuştur. Sağdan sola hareketlerin, anayasanın temin ettiği hürriyetlerin düşmanı olduklarını dile getirmiştir. Milli birliğin, bu yurttaki hiçbir anarşiye nefes vermeyeceğine işaret etmiştir. Kötü niyetli ve kötü amaçlı her olay gibi, bu son olayın da safların disiplinli olarak kuvvetlendirmesine yarayacağını belirtmiştir⁴³⁵.

Falih Rıfkı Atay, 3 Mayıs olaylarından dolayı sorguya çekilen bazı kişilerin Cumhuriyet’in tehlikede olduğuna dikkat çekerek, Atatürk’ün Cumhuriyeti gençliğe emanet ettiği sözünü kullandıklarını belirtmiştir. Atay, Atatürk’ün Cumhuriyeti gençliğe emanet ettiği konusunun doğru olduğunu belirterek gençliğin kime emanet olduğu sorusunu yöneltmiştir. Milliyet damarını ırk aşısı ile biraz kuvvetlendirelim diyerek, hürriyet düşmanlarının Gardistliği memleket içine yerleştirmeye kalktıklarını iddia etmiştir. Neredeyse Turan'a giderken Türkiye'den olacakları uyarısında bulunmuştur. Otuz yıllık Türkçülüğün, üç yıllık Gardistin veya kırk yıllık softanın ayar yoklamasından geçecekse durumun kötü olduğuna işaret etmiştir. Atay, Arnavutçunun Arnavut, Arapçının Arap düşmanı olduğu gibi Türkçünün de Türkün affedilmez düşmanı olduğunu vurgulamıştır⁴³⁶.

Feridun Osman Menteşeoğlu, 19 Mayıs yaklaşırken günün anlamına işaret ederek milliyetçiliğin Türk gençliğinin vicdanında gittikçe derinleştiğini belirtmiştir. Menteşeoğlu, Kemalizm'in sağını solunu dahi tanımayan tükenmez Türk nesillerinin, öz milliyetçi varlığını sonsuza kadar ayakta tutmak için bu iki zirve arasında durup dinlenmeden bayrak taşımaya mecbur olduklarından bahsetmiştir⁴³⁷.

⁴³⁴Nadir Nadi, “Geçirdiğimiz İmtihanlarda Şaşırınlar”, *Cumhuriyet*, 10 Mayıs 1944, Nr.7089, s.1-3.

⁴³⁵Falih Rıfkı Atay, “Biz Tek Bir Cepheyiz”, *Ulus*, 13 Mayıs 1944, Nr.8182, s.1.

⁴³⁶Falih Rıfkı Atay, “Pazar Konuşması”, *Ulus*, 14 Mayıs 1944, Nr.8183, s.2.

⁴³⁷Feridun Osman Menteşeoğlu, “19 Mayıs Öncesi”, *Son Posta*, 16 Mayıs 1944, Nr.4948, s.1.

Necmeddin Sadak, bu asırda ülke içerisinde ırkçılığa yerin olmadığını, ırkçılığın demokrasinin düşmanı olduğu yorumunda bulunmuştur. Yaşanan gösterileri sıradan ve önemsiz olaylar olarak aktarmıştır. Sadak, yaşanan olaylarda asıl dikkat çeken meselenin, eğitilmiş üniversite gençleri arasında tarihi geçmiş ideolojinin kabul görmesi olduğunu ifade etmiştir. Sadak, Türk milletinin ne beynelmilelciliğe, ne İslamcılığa, ne de Turancılığa kurban edilmeyeceğine vurgu yaparak milli ideallerinin Türkiye Cumhuriyeti'ni yükseltmek olduğunu dile getirmiştir⁴³⁸.

Falih Rıfkı Atay, Türkiye Türklerinin, Anayasa'ya ve Cumhuriyet Halk Partisinin temel prensiplerine göre nasyonalist milliyetçi olduklarını belirtmiştir ve anayasaya ve CHP'nin prensiplerine uygun olan bir milliyetçilik yapmayı savunmuştur. Turancılığın, dış politika bakımından, müstakil Türkiye'nin başlıca tehlikelerinden biri olduğunu, ırkçılığın ise, iç politika bakımından, birlik olan Türkiye'yi parçalanmadan başka hiçbir işe yaramadığına vurgu yapmıştır. Atay, ilmi manasıyla milliyetçi olduklarını, bunu gururla göğüslerinde taşıdıklarını ifade etmiştir. Irkçılığın iç harp, Turancılığın dış harp demek olduğunu belirtmiştir. Türk gençliğini masal tapıcılığına alet etmeye kalkışanlara karşı fırsat vermeyeceklerini dile getirmiştir. Sağın Aksay'ının Doğuya, solun Aksay'ının Batıya kadar yolu olduğunu, Türk yurdunun adının Türkiye, vatandaşın adı Türk. Türk'ün imanının da milliyetçilikten ibaret olduğunu ifade etmiştir⁴³⁹.

Hüseyin Yalçın konu ile ilgili yayınladığı “*Bizde Türkçülük*” başlıklı yazısında meşrutiyet inkılabının Türkçü ve milliyetçi olarak doğmadığını onun yalnız bir vatanseverlik inkılabı olduğunu dile getirmiştir. Osmanlı imparatorluğunda Türkçülüğün anlamının imparatorluk sınırları içinde Türk unsurunun hakkını ve hâkimiyetini korumaktan ibaret olduğundan bahsetmiştir. Meşrutiyetten sonra imparatorluk tasfiye edilerek milli mücadelenin zaferiyle misakı milli sınırları içinde milli bir Türk cumhuriyeti kurulmasıyla beraber artık Türkçülük mücadelesinin anlamını ve hedefini kaybettiğini belirtmiştir. Yalçın, milli Türkiye Cumhuriyeti içinde Türkçüyüm demenin ancak milletimi severim, milletimin gelecek huzuru ve saadeti uğrunda her fedakârlığı göze alırım demekten başka bir anlam taşımadığı yorumunda bulunmuştur⁴⁴⁰.

⁴³⁸Necmeddin Sadak, “Bu Asırda Millet ve Milliyet Seciyesi Halis Kan Yarış Atı Evsafına Benzemez”, *Akşam*, 16 Mayıs 1944, s.1.

⁴³⁹Falih Rıfkı Atay, “Halk Görünüründe Bir Kaygı”, *Ulus*, 18 Mayıs 1944, Nr.8187, s.1; “Ulus’un Yeni Bir Makalesi”, *Vakit*, 18 Mayıs 1944, Nr.9429, s.1-4.

⁴⁴⁰Hüseyin Cahit Yalçın, “Bizde Türkçülük”, *Tanin*, 18 Mayıs 1944, Nr.4454-258, s.1.

Zekeriya Sertel, ırkçılık- Turancılık konusu üzerine yayınladığı “*Türk Gençliğine Yakın Tarihten Bir İbret levhası*” başlıklı yazısında o da Falih Rıfkı gibi ırkçı ve Turancı hareketi Romanya’daki Gardist hareketine benzetmiştir. Turancıların, saf gençleri kandırarak ülkeyi felakete götürmek istediklerinden bahsetmiştir⁴⁴¹.

18 Mayıs 1944 tarihinde Türkçülerin tutuklanmasına yönelik bir resmi tebliğ yayınlanmıştır. Tebliğde Nihal Atsız-Sabahattin Ali davası sırasında Nihal Atsız lehine yapılan gösteriler nedeniyle nezaret altına alınan kişilerden elde edilen belgelerin taşıdığı şüphe nedeniyle Nihal Atsız, Reha Oğuz Türkkan, Zeki Velidi Togan ve Dr. Hasan Ferit Cansever’in İstanbul’da bulunan evlerinde ve yakın arkadaşlarının gözetiminde İstanbul örfi idare komutanlığınca aramaların yapıldığı bildirilmiştir. Bu aramalarda elde edilen vesikaların incelenmesi sonucunda, Teşkilatı Esasiye Kanununun esaslarına aykırı olarak ırkçılık ve Turancılık amaçları güden ve son zamanlarda faaliyetlerini arttırdıkları, teşkilatlandıkları ve anlaşmalar imzaladıkları iddia edilen bu isimlerin, Teşkilatı Esasiye kanununa, rejime ve vatandaşların milliyetçilik hislerine aykırı amaçlara ulaşmak amacıyla gizli cemiyetler kurdukları belirtilmiştir. Bu cemiyetlerin faaliyet programlarını, teşkilat ve propaganda organlarını, iletişimlerini gizli tutmak için şifreler ve parolalar kullandıkları iddia edilmiştir. Bu kişilerin memleketin çeşitli bölgelerinde her türlü eğitim kurumunda bulunan masum, temiz gençlerin, milliyetçilik ve vatanseverlik duygularını istismar ettiklerine yer verilmiştir. Bu istismarlarla genç nesiller arasında kendilerine taraftar toplamak ve bu yöntemle hedeflerine ulaşmak için devamlı ve sistemli bir faaliyette bulundukları, memlekette zararlı ideolojilerini benimsetmek için çalışmakta oldukları dile getirilmiştir. Bu faaliyetlerin, Teşkilatı Esasiye kanununa aykırı ve Türk ceza kanununa göre suç niteliğine sahip olmasından dolayı failleri hakkında salahiyetli adli merciler tarafından kanuni takibat yapılmak üzere duruma el konulduğu açıklanmıştır⁴⁴².

Bu resmi tebliğ Anadolu Ajansı tarafından yayınlanmıştır. Ulusal basın 19 Mayıs 1944 tarihinde yayınlanan resmi tebliğe sayfalarında yer vermiştir. Vakit gazetesi “*Gizli Teşkilat Kuranlar Adliye Verildiler*” başlığıyla resmi tebliği duyurmuş, tutuklanan isimlerden Nihal Atsız ve Reha Oğuz Türkkan’ın resmine yer vermiştir⁴⁴³. Akşam gazetesi “*Gizli Bir Teşkilat Meydana Çıkarıldı*” başlığını kullanarak teşkilatın gizli şifrelerinin, parolalarının ve faaliyet programlarının ele geçirildiğini

⁴⁴¹Öztekin, a.g.m., s.223.

⁴⁴²“İrkçılık Turancılık Tahrifatı Yapanlar Hakkında Hükümetin Tebliği”, *Ayın Tarihi*, S.126-127, Mayıs 1944, s.21; “Resmi Tebliğ”, *Ulus*, 19 Mayıs 1944, Nr.8189, s.1-3.

⁴⁴³“Gizli Teşkilat Kuranlar Adliye Verildiler”, *Vakit*, 19 Mayıs 1944, Nr.9430, s.1-4.

duyurmuştur⁴⁴⁴. Son Posta gazetesi “*Resmi Tebliğ*” başlığını atarak ırkçılar ve Turancılar hakkında takibat başlatıldığı haberini paylaşmıştır⁴⁴⁵. Tanin gazetesi “*Türk Gençliğini İstismar Edenler*” başlığıyla resmi tebliğe yer vererek örfi idare komutanlığı tarafından Nihal Atsız, Reha Oğuz Türkkan, Zeki Velidi ve Dr. Hasan Cansever’in evinde araştırma yapıldığını bildirmiştir⁴⁴⁶. Cumhuriyet gazetesi “*Şehrimizde Meydana Çıkarılan Gizli Cemiyet*” başlığını kullanmış, suçlanan kişilerin ırkçılık ve Turancılık amacıyla rejime hakaret ettikleri değerlendirmesinde bulunmuştur. Resmi tebliğin ardından tutuklanan isimlerin kısaca hayat hikâyelerini anlatmıştır⁴⁴⁷. Ulus gazetesi de “*Resmi Tebliğ*” başlıklı yazısıyla tebliğe sütunlarında yer vermiştir⁴⁴⁸.

Resmi tebliğin ardından yetkili makamlar, ırkçı- Turancı faaliyet gösterdikleri, gizli cemiyet kurup ve hükümeti devirmeye çalıştıkları iddialarıyla belirledikleri kişileri yakalatıp yargılama kararına varmışlardır. Müftüoğlu, Ankara’daki ilk tahkikatın Hasan Ali Yücel, Nevzat Tandoğan ve Falih Rıfkı Atay’ın çalışmalarının sonucunda ortaya çıktığı, ırkçı ve Turancıların gizli cemiyet kurarak hükümeti devirmek istedikleri teorisini onların ortaya attığı yorumunda bulunmuştur⁴⁴⁹. Fethi Tevetoğlu da, ırkçılık- Turancılık davasının Hasan Ali Yücel, Falih Rıfkı Atay ve Nevzat Tandoğan tarafından tertiplendiğini belirtmiştir⁴⁵⁰.

Hasan Ali Yücel’in başkanlığında toplanan kurul bir rapor hazırlamıştır. Bu rapor İçişleri Bakanlığından İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığına gönderilmiştir. Raporda isimleri yer alan ve tutuklanan isimler şunlardır; Zeki Velidi Togan, Abdülkadir İnan, Bedriye Atsız, Akdes Nimet Kurat, Nihal Atsız, Reha Oğuz Türkkan, Kadircan Kaflı, Ahmet Caferoğlu, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Hüseyin Namık Orkun, Remzi Oğuz Arık, H. Hüsnü Emir Erkilet, Cemal Oğuz Öcal, Zeki Sofuoğlu(Özgür), İsmet Rasin, İsmail Hakkı Yılanlıoğlu, Yusuf Kadıgil, Fethi Tevetoğlu, Sepicioğlu, Gülcan Tevetoğlu, Elmas Yıldırım, Ali Dursun, Tibet Tevetoğlu, Hamza Sadı Özbek, Mükrimin Halil Yınanç, Nurullah Barıman, Orhan Şaik Gökyay, Tahir Akın Karaoğuz, Peyami Safa, Uluğ Turanlıoğlu, Hüseyin Avi Göktürk, M. Şakir Ülkütaşır, Osman Turan, Mustafa Hakkı Akansel, Necdet Sançar, A. Haydar Yeşilyurt, Nihat Sami Banarlı, Uluğ Turanlıoğlu, Cafer Seydiahmet Kınmer, İzettin Şadan, Muharrem Fevzi

⁴⁴⁴“Gizli Bir Teşkilat Meydana Çıkarıldı”, *Akşam*, 19 Mayıs 1944, Nr.9188, s. 1.

⁴⁴⁵“Resmi Tebliğ”, *Son Posta*, 19 Mayıs 1944, Nr.4951, s.1.

⁴⁴⁶“Türk Gençliğini İstismar Edenler”, *Tanin*, 19 Mayıs 1944, Nr.4454-259, s. 1.

⁴⁴⁷“Şehrimizde Meydana Çıkarılan Gizli Cemiyet”, *Cumhuriyet*, 19 Mayıs 1944, Nr.7098, s.1.

⁴⁴⁸Resmi Tebliğ, *Ulus*, 19 Mayıs 1944, Nr.8189, s. 1-3.

⁴⁴⁹Müftüoğlu, *a.g.e.*, ss.62-63.

⁴⁵⁰Fethi Tevetoğlu, *Açıklıyorum!*, Komünizmle Mücadele Yayınları, Ankara 1965, ss.159.

Togay, Müftüoğlu Mustafa Tatlısu, Ali Genceli, M. Halit Bayrı, Azeri Mehmet Altunbay, Nebil Buaharalı, San'an Azer⁴⁵¹.

İrkçılık-Turancılık davasını en çok etkileyen ve davanın ateşini fitilleyen İsmet İnönü'nün 19 Mayıs töreninde yaptığı konuşma olmuştur. İnönü, 19 Mayıs'ta yaptığı konuşmasında ırkçılık ve Turancılık üzerinde durmuştur. İnönü, İrkçılık ve Turancılığı Türkiye Cumhuriyeti'nin ulusal esaslarına ve dış politika ilkelerinde ters düşen, yıkıcı bir ideoloji olarak gördüğünü ifade etmiştir. Milliyetçi Türkiye'nin, anayasanın tarif ettiği Türk vatandaşına, vatansever bir Türk milliyetçisi olmanın bütün imkânlarını verdiğini dile getirmiştir. Devletin bütün halkıyla iyi ve samimi ilişkiler beslemek isteyen, milli bir devlet olduğunu belirtmiştir. Azlık diye tanınmış olan vatandaşların, her Türk vatandaşı gibi, kanunun himayesine ve bütün haklara sahip olduklarından bahsetmiştir. İnönü, Türk kültürü içinde yetişerek, Türk milliyetçiliğini benimsemek isteyen her vatandaş için fırsatlar sunulacağını özellikle ifade etmiştir. O, ırkçılık ve Turancılık üzerine yaptığı konuşmasını “ırkçılığın zararları” ve “son zamanların zararlı bir gösterisi daha: Turancılık” olmak üzere iki kısma ayırmıştır. Turancılık fikrinin, son zamanların zararlı ve hastalıklı göstergesi olduğu yorumunda bulunmuştur. Konuşmasında kurtuluş savaşı döneminde yalnız Sovyetlerle dost olunduğuna vurgu yapmıştır. Turancıların, Türk milletini, bütün komşularıyla düşman yapmak için fırsat kolladıklarından bahsetmiştir. Şuursuz ve vicdansız fesatçılar olarak nitelendirdiği kişilerin yalanlarına, Türk milletinin geleceğini kaptırmamak amacıyla cumhuriyetin bütün tedbirlerini kullanacağına vurgu yapmıştır. Fesatçıların, genç çocukları ve saf vatandaşları aldatan fikirlerini millet karşısında açıktan açığa münakaşa edemeyeceğini sandıklarını zannederek aldandıklarını ve daha çok aldanacaklarını dile getirmiştir. İnönü, Türk milliyetçisi olduklarını fakat ırkçılık prensibini de düşman bellediklerine vurgu yapmıştır. Ülke içerisinde, siyasi çıkarlar uğruna uydurulan ırkçılık söylemlerinin ve bu söylemleri savunanların açtıkları faciaların izlerinin hala canlı olduğunu belirtmiştir. Milli politikanın ülke dışında serüven arama zihniyetinden tamamen uzak olduğunu dile getirmiştir. Bunun bir zorunluluk politikası değil, bir anlayış ve inanç politikası olduğunu dile getirerek, Türkiye'nin ülke sınırları dışındaki Türkleri birleştirmek gibi bir niyetinin olmadığına işaret etmiştir⁴⁵².

İnönü, konuşmasının devamına şu sözlerle devam etmiştir: “*Şimdi vatandaşlarımdan iki suale zihinlerinde cevap vermelerini isteyeceğim: İrkçılar ve*

⁴⁵¹Goloğlu, a.g.e., ss.249.

⁴⁵²“Milli Şef İnönü'nün 19 Mayıs Gençlik Bayramı Münasebetiyle Gençliğe Hitaben Söylediği Nutuk”, *Ayın Tarihi*, S.126-127, Mayıs 1944, s.23-24; “Milli Şefin Tarihi Nutku”, *Cumhuriyet*, 20 Mayıs 1944, Nr.7099, s.1-2.

Turancılar gizli teşkilatlanmaya ve oluşumlara başvurmuşlardır. Niçin? Kandaşları arasında gizli fesat teşkilatlanmalarıyla, fikirleri memlekette yürür mü? Hele, doğrudan, batıdan ülkeler, gizli Turan cemiyetiyle zapt olunur mu? Vatandaşlarıma ikinci sorumu soruyorum. Dünya olaylarının bugünkü durumunda Türkiye'nin ırkçı ve Turancı olması lazım geldiğini iddia edenler, hangi millete faydalı, kimlerin amacına yararlıdırlar? Türk milletine yalnız bela ve felaket getirecek olan bu fikirleri yürütmek isteyenlerin Türk milletine hiçbir hizmetleri olamayacağı muhakkaktır. Bu hareketlerden yalnız yabancılar faydalanabilirler. Vatandaşlarım! emin olabilirsiniz ki vatanımızı bu yeni fesatlara karşı da kudretle müdafaa edeceğiz”⁴⁵³.

Görüldüğü üzere İnönü'nün, Sovyetlerin dostluğu üzerine yaptığı konuşması dikkat çekicidir. İnönü, bu konuşmasında Türk milliyetçiliğini kabul etmiştir fakat ırkçılığa karşı taviz verilemez bir politika izleyeceklerini vurgulamıştır. Türkçülere yönelik tasfiye hareketini başlatan İnönü'nün yaptığı bu konuşma olmuştur. Öztekin'in ifadesiyle İsmet İnönü'nün konuşması tutuklu bulunan isimlerin daha mahkeme önüne çıkmadan kesin suçlu ilan edilmesine neden olmuştur⁴⁵⁴. İsmet İnönü'nün bu nutkundan sonra soruşturmalar başlamış ve tutuklamalar hızlandırılmıştır⁴⁵⁵.

İrkçilik ve Turancılık davası hakkında, İnönü'den sonra Hasan Ali Yücel de bir konuşma yapmıştır. Yücel, memleket ve millet davalarında başarının birinci şartının Atatürk ve İnönü'ye inanmak olduğunu dile getirmiştir. Doğru düşüncenin onların sözünde ve hareketinde olduğunu belirtmiştir⁴⁵⁶. Halkın biz Atatürkçüyüz diyerek, Atatürk'ü kullanmaya kalkanlara yüz vermemesi öğüdünde bulunmuştur. İç ve dış düşmanlarla mücadele edeceklerini, Atatürk'ün geleceği emanet ettiği gençlerin de onlara emanet olduğunu dile getirmiştir⁴⁵⁷.

Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel bir genelge yayınlarak 1944-1945 ders yılında açılış derslerinde bütün okullarda İsmet İnönü'nün nutkunun okutulmasını istemiştir. Yurt bilgisi, tarih, sosyoloji ve devrim tarihi derslerinin İnönü'nün nutkunda yer alan esaslara göre işlenmesini emretmiştir⁴⁵⁸.

⁴⁵³“Milli Şefin Tarihi Nutku”, *Cumhuriyet*, 20 Mayıs 1944, Nr.7099, s.1-2;“Milli Şefin Dünkü Hitabeleri”, *Vakit*, 20 Mayıs 1944, Nr.9431, s.1-4;“İsmet İnönü'nün Türk Gençliğine Tarihi Nutku”, *Akşam*, 20 Mayıs 1944, Nr.9189, s.1-2;“Milli Şefin Hitabeleri”, *Son Posta*, 20 Mayıs 1944, Nr.4952, s.1;“Cumhur reisimizin Nutku”, *Ulus*, 20 Mayıs 1944, Nr.8189,s.1;“Cumhur reisimizin Dünkü Nutukları”, *Tanin*, 20 Mayıs 1944, Nr.4454-260, s.1.

⁴⁵⁴Öztekin, *a.g.e.*, ss.224.

⁴⁵⁵Darendelioğlu, *a.g.e.*, ss.129-130; Uğur Mumcu, *40'ların Cadı Kazanı*, Tekin Yayınevi, Ankara 1993, ss.75.

⁴⁵⁶“Milli Şefimizin Hitabı”, *Çınaraltı*, S.140, C.6, Mayıs 1944, s.8-9.

⁴⁵⁷“İrkçilik ve Turancılık Hakkında Maarif Vekili Hasan Ali Yücel'in Nutku”, *Aynı Tarihi*, S.126-127, Mayıs 1944, s.22-23.

⁴⁵⁸Goloğlu, *a.g.e.*, ss.252; Müftüoğlu, *a.g.e.*, ss.5773.

İnönü'nün bu nutku basın tarafından büyük ilgi görmüştür ve desteklenmiştir. Basın, Türkçülere yönelik ırkçı ve Turancı oldukları iddiasıyla yapılan tutuklamalar devam ederken, yargılamalar başlamadan kamuoyunda Türkçülerin suçlu olduğu algısını oluşturmaya çaba göstermiştir. Burhan Cahit, "*Biz Realist Milletiz Hayal ve Efsane Devri Çoktan Geçmiştir*" başlıklı yazısında memleket içinde hayal peşinde koşanların bulunduğunu, artık bu hayallere yer olmadığını dile getirmiştir. Turancıların Anayasanın milliyetçilik davasını Türkiye sınırları dışına çıkarmak ve yaymak hayaline kapıldıklarını belirtmiştir. Cahit, halkın, bu hayalin memleket düzenini bozacak bir hareket olduğunu bildiğini, bu yüzden gizli cemiyet kurmaya sadece genç ve tecrübesiz birkaç kişinin teşebbüs ettiğini ifade etmiştir. Türkçülük fikrini İttihat ve Terakkinin yüksekokullarının attığı, Ziya Gökalp'in ise sadece kim olduğumuzu anlatan bir mürşit olduğu yorumunda bulunmuştur. Gerçeklerin hâkim olduğu bir devirde Turancılık hayaline düşmenin ülkeyi İslamcılıktan daha ağır facialara sürükleyeceğini iddia etmiştir. Yedi asır yolunu şaşırın Türk milletini hayata çıkaran Atatürk olduğunu, masal devrinde değil, gerçekler âleminde yaşanıldığına vurgu yapmıştır⁴⁵⁹.

Orhan Seyfi Orhon, Çınaraltı dergisinde yayınladığı "*19 Mayıs Nutku*" başlıklı yazısında İsmet İnönü'nün 19 Mayıs Gençlik Bayramı nedeniyle verdiği nutuk üzerinde durmuştur. Orhon, İnönü'nün Türkçülere yönelik yaptığı konuşmayı desteklemiştir. Disiplinli bir cemiyete sahip olan Türklerin, çocukça taşkınlık yapanlardan utanç duyduklarını dile getirerek, İnönü'nün o gün bir babanın oğluna verebileceği öğütlerin en güzelini verdiğinden bahsetmiştir. Delilerin, şahsi ihtiras sahiplerinin faaliyetlerinin ülke içerisinde ve gençlik üzerinde etkisinin olamayacağına vurgu yapmıştır. Orhon, milli birliği bozacak şahsi bir politika takip edenlerin fikirlerini bir ihanet saydıklarını belirtmiştir. Bu nutukla birlikte birbirine karışacak fikir ve prensiplerinin kalmadığını ifade etmiştir. Bu konuşmanın dışında kalan taşkınlıklara sadece ihanet adı verilebileceğine değinmiştir⁴⁶⁰.

Feridun Osman Menteşeoğlu, "*İnönü'nün Gösterdiği İstikbal Yolu*" başlıklı yazısında, bazı kişilerin ırkçılık ve Turancılık hedefleri güttüklerini ve gizli bir şekilde teşkilatlanarak cemiyetler kurduklarını iddia etmiştir. Menteşeoğlu, saatli bomba ve sinsi olay olarak isimlendirdiği teşkilatı, İsmet İnönü'nün ortaya çıkardığını ifade etmiştir. Irkçılık - Turancılık fikrinin Türkiye cumhuriyetini darmadağın edebileceğini, bu düşünceyle siyasete bazı vatandaşların kandırıldıklarını belirtmiştir. Millet in istikbali

⁴⁵⁹Burhan Cahit, "Biz Realist Milletiz Hayal ve Efsane Devri Çoktan Geçmiştir", *Son Posta*, 20 Mayıs 1944, Nr.4952, s.2.

⁴⁶⁰Orhan Seyfi Orhon, "19 Mayıs Nutku", *Çınaraltı*, S. 140, C.6, Mayıs 1944, s.3.

ellerine verilen öğretmenlerden bazılarının çocuklara ve gençlere, Türkçülük ve Turancılık fikrini aşılamaaya çalıştıklarını belirterek, bunu bir cinayet olarak göstermiştir. Menteşeoğlu, İnönü'yle beraber Türk milliyetçisi olduklarını, fakat ülke içerisinde ırkçılık prensibini düşman kabul ettiklerini vurgulamıştır. Ona göre akli başında olan bütün Türkler birdir ve beraberdir. “Fesatçılar” olarak adlandırdığı kişileri devlet kendilerine getirerek, bir nizam içerisine sokacaktır⁴⁶¹.

Falih Rıfkı Atay, İnönü'nün verdiği nutukla ırkçılık ve Turancılık konusuna dair önemli bir tavır sergilediğini belirtmiştir. Atay, İnönü'nün verdiği nutkun son kısmını irinli yara üstüne basan bir neştere benzetmiştir. Ona göre bu nutuk, ırkçı ve Turancı denilen “sapıtkanların” kimlerden oluştuğunu, hangi amaçla doğduğunu, kimleri hangi amaçlarla aldatmak istediklerini açıklaması nedeniyle önemlidir. Bu konuşmanın aynı zamanda iç ve dış güvenliğini esas alması, Türkiye Cumhuriyetinin ilk inkılap gününden itibaren kazandığı özgürlükler aleyhinde ağır tehdit ve tehlike olduğunu anlatması nedeniyle önem taşıdığına dikkat çekmiştir. Atay, bu olaylara kapılan kişilerin bir kısmının yabancı propagandaların etkisinde kaldıklarını iddia etmiştir. Irkçılık ve Turancılık hareketinin, bu ülke içerisinde halkın öz çıkarları ve menfaatleri aleyhine cinayetler doğurduğundan bahsetmiştir. Bu harekete mensup olan kişilerin yalnızca Meclis'i ve CHP'ni ortadan kaldırmayı hedeflemediklerini, aynı zamanda ırkçılık yaparak ülkeyi iç savaşa sürükleyip, İkinci Dünya Savaşı'nda yer almasını planladıklarını belirtmiştir⁴⁶².

Hüseyin Cahit Yalçın, Tanin gazetesinde yayınladığı yazısında ırkçılık ve Turancılık adına memlekette hazırlanan bu hareketin ecnebi tahriki ile alakası olup olmadığını sormuştur. Yalçın, ırkçılık Turancılık adı altında oluşan hareketin bir fesat hareketi olduğunu belirtmiştir. Irkçılığın yerli bir fikir akımı olmadığını dile getirmiştir. Avrupa'da büyük bir fabrikanın bulunduğunu, buradan ırkçılık ideolojisinin imal edilip dağıtıldığını, dış ülkelere açık veya gizli bir şekilde sokulduğunu iddia etmiştir. Yalçın'a göre ırkçılık ticaretini Almanya'da Nazi partisi yapmaktadır. Ülke içerisinde bulunan ırkçılığın Nazi ırkçılığını taklit ettiğini, bu taklidi yapan kişilerin ayaklarına beyaz çorap giymeyi bile ihmal etmediklerini dile getirmiştir⁴⁶³.

Irkçılık Turancılık davası sadece yerel basında değil, yabancı basında da yer almıştır. Londra'da yayınlanan Manchester Guardian gazetesi “*Türkiye'nin siyaseti*”

⁴⁶¹Feridun Osman Menteşeoğlu, “İnönü'nün Gösterdiği İstikbal Yolu”, *Son Posta*, 20 Mayıs 1944, Nr.4952, s.1-3.

⁴⁶²Falih Rıfkı Atay, “Cumhur reisimizin Nutku”, *Ulus*, 21 Mayıs 1944, Nr.8190, s.1-3; “Ulus'un Makalesi”, *Tanin*, 21 Mayıs 1944, Nr.4454-261, s.1-2.

⁴⁶³Hüseyin Cahit Yalçın, “Irkçılık Ve Turancılık Tahriklerinde Nazilerin Rolü Var Mıdır?”, *Tanin*, 22 Mayıs 1944, Nr.4454- 262, s.1.

başlıklı bir yazısında, Türk inkılabının yirmi beş yaşına girdiğini, 19 Mayıs Bayramı'nda “*Turancılık Teşkilatı*” adıyla gizli bir cemiyetin ortaya çıkartıldığı haberine yer verilmiştir. Turancılık teşkilâtının faaliyetlerinin Cumhurbaşkanı İnönü tarafından verilen bir nutukta açığa vurulduğu belirtilmiştir. Türkiye Cumhurbaşkanı'nın bu nutkunda, yeni Türkiye'nin övünç duyduğu ilkeleri ve bütün Türk yurttaşları arasında ırk farkı gözetmeksizin bir dengeyi hedef tutan prensibi belirttiğine vurgu yapmıştır. Meydana çıkarılan bu ‘fesatçı’ hareketin Nazilerin tahrik ve yardımı ile yapıldığının şüphe götürmez bir hakikat olduğunu iddia etmiştir⁴⁶⁴.

Muş Mebusu Hakkı Kılıçoğlu “*Ankara'daki Çirkin Nümayiş Münasebetiyle*” başlıklı yazısında iki kişi arasında yaşanan olayın mahkemeye yansıdığını, bu olayın dünyanın her yerinde görülen adli bir konu olduğunu belirtmiştir. Kılıçoğlu, karşılaşan iki geri düşünceli öğretmenden birinin komünizm, diğersinin de faşizm düşüncesini savunmalarının normal olduğunu, bu düşüncelerin inanış, fikir ve kanaat çerçevesi içinde kaldığı sürece bir suç teşkil etmeyeceği görüşünü savunmuştur. Bu düşüncelerin zararlı bir şekilde faaliyete sokulmak istenildiği zaman tehlike taşıyacağına ve müdahale edilmesi gerektiğine vurgu yapmıştır. Kılıçoğlu, altı okun sınırları içinde Türk'ü ve Türklüğü yükseltmek amacıyla olduğuna dikkat çekmiştir. Eğer bu düşüncüyü genişletmeye kalkarlarsa kendilerine en yakın dost bildikleri kişilerin düşman olabileceğine değinmiştir⁴⁶⁵.

Asım Us, Gizli Turan cemiyetinin elebaşıları olarak gördüğü kişilerin, alttan alta cumhuriyet rejimine suikast hazırlıkları yaparken memleketin saf ve masum vatandaşları aldatmak için milliyetçi ve cumhuriyetçi kılığına girdiklerini iddia etmiştir. Memlekette komünist tehlikesi varmış gibi göstererek, planlarıyla beş on küçük okul çocuğunu ve gencini aldattıklarını fakat milleti kandıramayacaklarını dile getirmiştir⁴⁶⁶.

Asım Us, Vakit gazetesinde yayınladığı “*Ne Mutlu Türküm! Diyenler Azaldı Mı? Yoksa Çoğaldı Mı?*” başlıklı yazısında Manisa mebusunun “*Ne Mutlu Türküm diyenler azalmıştır*” sözlerine cevap vermiştir. Asım Us, Türküm diyenler azalmış sözünden bir anlam çıkartamadığını dile getirmiştir. Atatürk hayatta iken Türkçülüğe nasıl önem veriliyorsa, bugünde verilen önemde azalmanın olmadığını belirtmiştir. Turancılık ve ırkçılık adı altında yapılan gösterilerin Türkçülük ülküsünün kıymetini düşürmediğini aksine yükselttiğinden bahsetmiştir. “Turancı ve Irkçı Türk'üz” diyerek öğrencileri

⁴⁶⁴“Turancılara Dair Bir İngiliz Gazetesi Neler Söylüyor?”, *Son Posta*, 25 Mayıs 1944, Nr.4957, s.1.

⁴⁶⁵Muş Mebusu Hakkı Kılıçoğlu, “Ankara'daki Çirkin Nümayiş Münasebetiyle”, *Tanin*, 23 Mayıs 1944, Nr.4454-263, s.5.

⁴⁶⁶Asım Us, “Gizli Turan Cemiyeti Şeklinde Bir Fesat Şebekesi”, *Vakit*, 25 Mayıs 1944, Nr.9436, s.1.

kandırmak istemeye çalıştıklarını ifade etmiştir. Us, aynı zamanda, Turancıların ‘Türkçülük kalpazanlığı’ yaparak milletin milli duygularını kullanmaya çalıştıklarına vurgu yapmıştır⁴⁶⁷.

Başvekil Şükrü Saraçoğlu, 29 Mayıs 1944 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisinde yaptığı konuşmada, ırkçılık ve Turancılık konusuna yer vermiştir. Bu rejimin ideolojisinin sadece Kemalizm olduğunu hatırlatmıştır. Saraçoğlu, ne sağdan, ne soldan, ne önden ve ne de arkadan hiçbir bozgunculuğun, Kemalistler arasındaki saf birliğine zarar vermesine müsaade etmeyeceğine vurgu yapmıştır. Cumhuriyet halk partisinin, altı ok bayrağı altında toplanan bir savaşçılar cephesi olduğuna dikkat çekmiştir. Kuvvetli hükümetin, aynı zamanda bir prensipler şuuru ile yoğrulmuş particilere dayanan hükümet demek olduğunu belirtmiştir⁴⁶⁸.

Hakkı Kılıçoğlu, Tanin gazetesinde yayınladığı “Ankara’daki Taşkınlık Münasebetiyle” başlıklı yazısında 3 Mayıs olaylarını, on altı ile yirmi yaş arasında bulunan beş on gencin Ankara’da yapmış oldukları taşkınlık olarak yorumlamıştır⁴⁶⁹. Hasan Kunçayı ise Türkçülükle Hitler’in ırkçılık sistemini uygulamak isteyenlerin davalarında samimi olmadıklarının anlaşıldığını belirtmiştir. Kunçayı, bu isimlerin kendi teorilerinin, şanslarının ve kimliklerinin, aleyhlerine bir durum oluşturduğunu belirtmiştir. Örnek olarak ise Türkçü oldukları için yargılanan isimleri zikretmiştir. *“Reha Oğuz Türkkan’ın kendi Türklüğünü ispat için Gürcülerin Türk olduğunu ispat ile işe başladığını iddia etmiştir. Zeki Velidi Kazak Tatarlarındandır. Nihal Atsız Bayburt’ta doğmuş olmakla beraber Boşnak olduğunu söylüyorlar. Hasan Ferit ise Moralıdır.”* Gizli Turan Cemiyeti teşkilatına karışmış olan bu isimlerin hepsinin Türk olduklarını fakat kendi davalarına, kendi ırkçılık düşüncelerine göre Türk olmadıklarını yahut Türklüklerinden şüphe edileceğini belirtmiştir⁴⁷⁰.

Hüseyin Cahit Yalçın, konuyla ilgili yazdığı bir diğer köşe yazısında ırkçılık ve Turancılık bayrağı altında ülke içerisinde yapılmak istenen Nazi propagandası aleyhinde hükümetin aldığı tedbirlerden bahsetmiştir. Nazi ideolojisinin bir ürünü olarak bahsettiği ırkçılık ve Turancılığın, Türkiye’yi yanıltmak için Dr. Goebbels’in elinde bir Nazi silahı olarak çalıştığını, bu durumun hükümetin dikkatini çektiğini ifade etmiştir. Yalçın, Türk milliyetçiliğini ve Turancılığı ayırt etmenin oldukça kolay olduğunu

⁴⁶⁷ Asım Us, “Ne Mutlu Türküm! Diyenler Azaldı Mı? Yoksa Çoğaldı Mı?”, *Vakit*, 30 Mayıs 1944, Nr.9441, s.1.

⁴⁶⁸ “Saraçoğlu’nun Nutku”, *Ulus*, 30 Mayıs 1944, S. 8194, s.1-3; “Ne Sağ, Ne Sol Hiçbir Bozguncuya Müsaade Etmeyeceğiz”, *Cumhuriyet*, 31 Mayıs 1944, Nr. 7110, s.3; Nadir Nadi, “Başvekilin Nutku”, *Cumhuriyet*, 31 Mayıs 1944, Nr.7110, s.1-3.

⁴⁶⁹ Hakkı Kılıçoğlu, “Ankara’daki Taşkınlık Münasebetiyle”, *Tanin*, 1 Haziran 1944, Nr.4454-272, s.5.

⁴⁷⁰ Hasan Kumçayı, “Kendi Nazariyelerine Göre”, *Vakit*, 1 Haziran 1944, Nr.9443, s.1.

belirtikten sonra ırkçılığın, Türk milliyetçiliğinin bir üst versiyonu gibi algılanması gerektiğine işaret etmiştir. Hükümetin bu zamana kadar bazı yayınlara karşı takındığı tavrın, "kaygısızlık" olarak tanımlanmasının haksızlık olduğunu belirterek, bunun nedenini Türkiye'de düşünce ve ifade özgürlüğünün bulunmasına bağlamıştır. Bir bireyin komünist ya da faşist görüşlere sahip olmasının ve bunları dile getirmesinin hiçbir suç oluşturmadığını; ancak bu görüşlerin örgütlenme ve gizli faaliyetlere dönüşmesi durumunda, suç teşkil ettiğini belirtmiştir⁴⁷¹.

Hakkı Tarık Us, Vakit gazetesinde yayınladığı “Bir Tatlı Su Osmanlısı” başlıklı yazısında “*Bizim milliyetçiliğimiz milliyeti insanlık uzvunun bir hücresi bilinen milliyetçiliktir. Bizim milliyetçiliğimiz milletleri tanıyan, fakat kendisini hiçbirinden aşağı tutmayan bir milliyetçiliktir. Bizim milliyetçiliğimiz siyasi dileklerini Türkiye sınırı ile çevreleyen bir milliyetçiliktir*” sözleriyle milliyetçiliğin sadece bir devletin ya da milletin üstünlüğü olarak değil, insanlığın bir parçası olarak tanımlamıştır. Ülke içerisinde sınırları aşan milliyetçiliğe karşı olduklarını ve faydalı bulmadıklarını dile getirmiştir. Us, Türkiye’nin, resmi dili Türkçe olan bir milliyetçiler diyarı olduğunu belirttikten sonra dilde birliğin ise milliyetin ilk şartı olarak kabul ettiklerine vurgu yapmıştır⁴⁷².

Ülkü Dergisi altmış beşinci sayısını İsmet İnönü’nün 19 Mayıs’ta yaptığı konuşmaya ve Türk milliyetçiliği üzerine ayırmıştır. Emin Erişgil, dergide yayınladığı “*Bizim Milliyetçiliğimiz*” başlıklı yazısında tahrikçi olarak isimlendirdiği bazı kişilerin millet anlayışına ırk ve ırkçılık kavramlarını karıştırmak istediklerini belirtmiştir. Turan hayaliyle Türkiye Cumhuriyetinin dış siyasetini tehlikeye soktuklarını iddia etmiştir. Erişgil, CHP’nin programında yer alan milliyetçilik tanımına yer vermiştir. Ortallığı karıştırmak isteyenler dışında bu memlekette gerçekten ırkçılar varsa, bu kişilerin milliyetçi olmadıklarını belirtmiştir⁴⁷³.

Falih Rıfkı Atay, İstanbul dergisinde “İrkçı ve Turancı” başlığı altında kanunların, Kemalist nizamı düşman olan kişileri ‘yakasından tutup’ hapse atıldığını dile getirmiştir. Atay, ırkçılar ve Turancıların nasıl bir tehlike taşıdığı sorusuna cevap vermiştir. İrkçı ve Turancılara göre, memlekette yedi göbek soya sahip olmayan insanların Türk olarak kabul edilmediğini belirtmiştir. Atay, ırkçılık fikrini savunmanın, ilim bakımından, bir kültürsüzlük işi olduğuna vurgu yapmıştır. Atay, ırkçı ve

⁴⁷¹Hüseyin Cahit Yalçın, “Dahili Durum Ve Bütçe Müzakereleri”, *Tanin*, 4 Haziran 1944, Nr.4454- 275, s.1.

⁴⁷²Hakkı Tarık Us, “Bir Yeni Tatlısu Osmanlısı!”, *Vakit*, 10 Haziran 1944, Nr.9452, s.1-4.

⁴⁷³Emin Erişgil, “Bizim Milliyetçiliğimiz”, *Ülkü*, C.6, S.66, 1 Haziran 1944, s.9; “Ülkü’nün Herkes Tarafından Okunması Gereken Son Sayısı”, *Ulus*, 13 Haziran 1944, Nr.8213, s.2.

Turancıların, komünist olduğundan şüphe ettikleri için kendi vatandaşlarını sınır dışı etmek istediklerini iddia etmiştir. Turan birliğinin ancak Türkiye'nin Sovyet Türk Cumhuriyetlerinden biri olursa gerçekleşebileceğine dikkat çekmiştir. Atay, Turancılık hareketini gerçekleştirmek isteyenlerin, Türklüğü saflaştırarak Türk yurdunu Rusya'nın bir parçası haline getirmek istediklerini ve bunun sonucunda ise kendilerini azınlık durumuna düşüreceğini iddia etmiştir. Irkçı ve Turancıları, cumhuriyet düşmanı olarak nitelendirmiştir. Eski softaların, ırkçı ve Turancılardan bahsederken, zavallı ve koyu milliyetçi olarak bahsettiklerini, onları komünistlere karşı teminat olarak gördüklerini ifade etmiştir. Atay makalesine şu cümlelerle son vermiştir: *“Türk biziz, Türkçü biziz. Hakiki milliyetçiler biziz. Yalnız kendimizi herhangi maskeli cereyanlar içinde kaybetmemek için Kemalist'iz! Diyoruz. Kemalist, cumhuriyetçi, inkılapçı, layık; devletçi ve halkçı olan milliyetçi demektir. Koyu milliyetçi, görünmeyen kuyunun içinde ne renkler kaynaşmakta olduğunu nereden bilelim? Biz Kemalistler açık milliyetçiyiz!”*⁴⁷⁴.

Gazete de Lausanne'ın 8 Ağustos 1944 tarihli sayısında, yukarki serlevha ve Armand Gaspard imzasıyla bir makale yayınlanmıştır. Başyazar, Pantürkizm'in Birinci Dünya Savaşında Osmanlı İmparatorluğu ile müttefikleri tarafından büyük nispette istismar edildiğini söyledikten sonra, İkinci Dünya Savaşında da Türkiye'nin, Sovyetler Birliğinin ve Almanya'nın Panturanizm'i birbirinden farklı amaçlarla istismar ettiklerini anlatmıştır. Turancılık propagandasını Türkiye'de de yaymaya çalıştıklarına değinmiştir. Türkiye'de ortaya çıkarılan gizli cemiyetin bunun bir delili olduğunu ifade etmiştir. Bu cemiyetin amacının şimdiki rejimi yıkararak yerine Hitler Almanya'sı örneğine göre bir rejim getirmek olduğu görüşünü savunmuştur. Yazar, "fesat düzen" olarak adlandırdığı cemiyetin, İnönü tarafından ezildiğini ve bu durumun, İnönü'nün Enver Paşa'nın izinden gitmek istemediğinin bir göstergesi olduğunu belirtmiştir⁴⁷⁵.

Sol görüşlü yayınları ile tanınan Tan gazetesi konuyla ilgili 21 Mayıs tarihinden itibaren *“Kendi Ağızlarından İç Yüzleri”* başlıklı bir yazı dizini başlatmıştır. 3 Mayıs gösterileri nedeniyle ve ırkçılık- Turancılık suçlamalarıyla gözaltına alınan ve evlerinde arama yapılan Zeki Velidi, Nihal Atsız, Reha Oğuz Türkan'ın milliyetçilik maskesi altında ki 'iç yüzlerini' ortaya koymayı amaçlamıştır. Yayınlanan bu yazı dizisinde

⁴⁷⁴Falih Rıfkı Atay, “İrkçı Ve Turancı”, *Tanin*, 6 Temmuz 1944, Nr.4454- 307, s.1-6.

⁴⁷⁵“İktibaslar Pantürkizm'in Uyanması”, *Tanin*, 20 Ağustos 1944, Nr.4454-352, s.1-2.

gözüne alınanlar hakkında bilgi verilmiştir. Bu isimlerin, bir Turan devleti kurmak için yaptıkları çalışmaları aktarmıştır⁴⁷⁶.

3 Mayıs olayları ve ırkçılık- Turancılık konusu basınının yanı sıra Mecliste de tartışılan konular arasında yer almıştır. Emin Aslan Tokat (Denizli Milletvekili), Türk milliyetçiliğinin sınırlar içerisinde yaşatılacağını belirtmiştir. Tokat, Türkçülerin ülke içerisinde yer almalarını istemedikleri, sosyalistliğin ve komünistliğin de fikir olarak ülke içerisinde görülmesinde bir sakıncanın olmadığını ifade etmiştir. 3 Mayıs olaylarının araştırılmasını isteyerek, bu olayların arkasında yabancıların desteğinin olup olmadığını ortaya çıkartılmasını istemiştir⁴⁷⁷.

Emin Sazak (Eskişehir Milletvekili), konu üzerine yaptığı konuşmasında 3 Mayıs Türkçülük olaylarının basına yansısıyla birlikte köylülerinde yaşanan bu olaylardan haberdar olduklarını belirtmiştir. Köylülerin yaşanan bu olaylarda gençlerin olay çıkarmasına sıcak bakmadıklarını aktarmıştır. Sazak, gençlerde Türklük bilincinin şuurlu bir şekilde oluşmasını istediklerini dile getirmiştir. Ülke içerisinde kendisinin ben Türk'ün diyene karşılık, sen Türk değilsin diyen 'şuursuz kafaların' bulunduğu inananlardan olmadığını ifade etmiştir⁴⁷⁸.

4.3.TABUTLUK OLAYI

İrkçilik ve Turancılıkla suçlanan Türkçülere, tutuklu bulundukları süre boyunca çeşitli işkenceler yapılmıştır. Davanın 29 Eylül 1944'de görülen duruşmasında, suçlu olarak yargılanan milliyetçiler, işkence gördüklerini dile getirerek, mahkemeye şikâyetlerinin iletmışlerdir. Fakat bu şikâyetleri mahkeme tarafından dikkate alınmamıştır. Müftüoğlu'nun anlatımına göre Kazım Alöç, vatan haini ve katil değerlendirdiği bu kişilerin layık oldukları muameleyi gördüklerini belirtmiştir. Ardından “elbette ki onlara her türlü zulüm yapılmıştır ve yapılacaktır” sözleriyle milliyetçilere yönelik yapılan işkenceyi kabul etmiştir⁴⁷⁹.

Davanın her ayrıntısını paylaştan gazeteler sanıkların işkence gördükleri haberine hiç yer vermemişlerdir. Alparslan Türkeş ve Reha Oğuz Türkkan, 1944 yılında yaşadıkları olayları anlattıkları kitaplarında gördükleri işkencelere geniş bir şekilde yer vermişlerdir. Onlar İrkçılık-Turancılık davasında sorgulamalarının yapıldığı sırada, hem askeri cezaevinde hem de İstanbul Emniyet Müdürlüğü'nde kötü koşullar altında ve sağlıksız ortamlarda tutulduklarını, sorgulamalar esnasında kendilerine şiddet

⁴⁷⁶Öztekin, *a.g.m.*, s.227.

⁴⁷⁷TBMMZC, D:7, C:10, İ:1, İN:61, Tarih:25.05.1944, s.274-275.

⁴⁷⁸TBMMZC, D:7,C:10,İ:1,İN:59,Tarih:23.05.1944, s.175.

⁴⁷⁹ Müftüoğlu, *a.g.e.*,ss.182.

uygulandığını yazmışlardır. Emniyet Umum Müdür Muavinliği tarafından hazırlanan hazır ifadeleri imzalamadıkları, kendilerine dayatılan ifadeleri vermedikleri için çeşitli işkenceler gördüklerini belirtmişlerdir. İşkencelerin en ağrının Sirkeci'deki Sansaryan Han'ında bulunan tabutluklar da yaşandığını dile getirmişlerdir. Tabutluk adı verilen, ancak bir kişinin sığabileceği, sadece ayakta durmalarına yetecek kadar küçük çimentodan yapılmış olan hücrelere kapatıldıklarını anlatmışlardır. Tabutluğun bir diğer ismi mutena odadır. Anlattıklarına göre sanıkların diz kapakları ve dirsekleri bu tabutluklara sıkı bir şekilde bağlanmış, başlarının az üzerinde Almanya'dan getirilmiş ampuller yakılmıştır⁴⁸⁰.

Reha Oğuz Türkkkan tabutluğu anılarında şu şekilde anlatmıştır: “ *Karşımızdaki beton duvarda yan yana dolap kapağı gibi iki kapı duruyordu. Polis memuru birini açtı ve beni açılan insan boyu kadar deliğe ite kaka soktu. Duvarlardan sarkan iki halka bileklerime geçirildi. Zincir geçirilerek ayaklarım yerden bir karış kesildi ve birden tepemde bir ışık parladı, arkasından kapı veya kapak kapandı*”. Türkkkan tabutlukta bulunan bu ampullerin sıcaklığın yanı sıra insanın beyninde yarattığı sancının etkisinin daha kötü olduğundan bahsetmiştir. Bu durumun kafanın orta ve üst kısmında meydana gelen, kızgın şişlerin beyne sokularak, oynatılıyormuş hissi verdiğini belirtmiştir. Reha Oğuz Türkkkan, Emniyet Müdür Muavininin kendisi adına hazırladığı ifadeyi imzalamaması üzerine, doktordan eziyete dayanır raporu aldığını da iddia etmiştir. Türkkkan, üç gün dört gece Tabutlukta işkence gördüğünü ve aç bırakıldığını aktarmıştır⁴⁸¹. O, tabutlukta gördüğü işkence nedeniyle gözünün yarasının açıldığını dile getirmiştir⁴⁸². Türkkkan tabutluk denilen yerin zeminin ıslak olduğunu, burada tahtakuruları, bit ve pireler bulunduğunu, bir delikten lağım sızdığını, tavandan kurtçukların düştüğünü ve akreplerin dolaştığını da belirtmiştir⁴⁸³.

Duruşma sırasında Kayserili Fehiman, ifadesinin okunduğu sırada “ama bana işkence ettiler” diyerek şikayette bulunmuştur. Fehiman, birkaç kez mutena odada (tabutlukta) işkence gördüğünü belirterek kayda geçmesini istemiştir ama Fehiman'ın bu isteği kabul edilmemiştir. Hâkim davayla alakası bulunmayan şeylerin kayda geçmeyeceğini belirterek bu isteğini reddetmiştir⁴⁸⁴. Orhan Şaik Gökyay'da tabutlukta gördüğü işkenceyi mahkemede verdiği savunmada detaylı bir şekilde anlatmıştır. Gökyay, “*Tabutluğa konulduğum zaman tepemde yakılan 1500 mumluk ampullere*

⁴⁸⁰İpek, a.g.m.,s.67.

⁴⁸¹Türkkkan, a.g.e., ss.66-76.

⁴⁸²Türkkkan, a.g.e., ss.137.

⁴⁸³Türkkkan, a.g.e., ss.53, 132.

⁴⁸⁴Türkkkan, a.g.e., ss. 176-177.

baktığımda, Yirminci Yüzyıl Türkiye'sinde değil, on dördüncü asır evvelinde kızgın çöllere sokulan maznun insanları gördüm" demiştir⁴⁸⁵.

Nihal Atsız'ın verdiği bilgilere göre, Osman Yüksel Serdengeçti, Cemal Oğuz Öcal, Hamza Sadi Özbek, Orhan Şaik Gökyay ve Hikmet Tanyu da tabutluklarda işkence görmüştür. Mehmet Külahlıoğlu falakaya yatırılmıştır. Külahlıoğlu'nun, Ahmet Demir tarafından zalimce dövülmesi nedeniyle ağzından kan geldiği belirtilmiştir. Dövülürken İnönü'nün 19 Mayıs nutkundaki iddiaları doğrular nitelikte ifade vermesi istenilmiştir⁴⁸⁶. Hikmet Tanyu, bu hücreleri, iki buçuk metre yükseklikte, 40-50 santimetre uzunluk ve genişliğinde, penceresiz, az havalı, elektrikli, karbondioksitli ve 50 dereceyi aşan tabutluklar olarak tanımlamıştır. Tanyu, burada gördükleri işkenceleri ve baskıları ise şöyle sıralamıştır: "*Aç ve susuz bırakılmak, dar hücrelere kapatılmak, tuvalete gönderilmemek, yeraltında 'mezarlık' adıyla anılan lağımın sızdığı, havasız, karanlık, kötü kokulu hücrelere kapatılmak, yıkanmaya izin vermemek, tutuklu bulunan kişilere sık sık idam edileceklerini veya kurşuna dizilecekleri söylemek, masa ve sandalye üzerinde günlerce yatırmak*"⁴⁸⁷.

Reha Oğuz Türkkan anılarında, bir polisin sorgu sırasında Alparslan Türkeş'in tırnaklarını sökmeye kalktığını, fakat diğer bir polisin "*Aman bu Askeri üniformalıdır daha sonra başımıza bela olur*" sözlerinin ardından bu girişiminden vazgeçtiğini aktarmıştır. Zeki Velidi Togan üç gün boyunca aç bırakılmıştır. Togan, aynı zamanda yerin beş metre altında, küflü ve rutubetli bir ortamda, mezar olarak nitelendirilen yerde kalmıştır. Nejdet Sançar ise penceresi ve hava deliği bulunmayan bir hücrede yirmi iki gün boyunca tutulmuştur⁴⁸⁸.

Nihal Atsız da tutukluluk süresince bir hücreye konulmuştur. Buradan kötü şartlarda bulunan yeraltındaki hücreye nakledilmiştir. Yeraltında bulunan bu hücre tuvaletin yanındadır. Aynı zamanda hücrenin içinden lağım borusu geçmektedir⁴⁸⁹. Hücrede sadece musalla taşı benzeri bir mermer vardır. Bu nedenle bu hücreye musalla taşı ismi de verilmiştir. Bu hücrede en uzun kalabilen kişi Atsız'dır. Atsız bu hücrede altı gün kalmıştır. Hücrenin tuvaletin sızdırdığı pisliklerle dolmasının ardından Atsız burada fenalaşmıştır. Bu nedenle tekrardan eski hücresine konulmuştur. Atsız, ifadesi alınırken psikolojik baskıya da maruz kalmıştır⁴⁹⁰.

⁴⁸⁵Türkeş, a.g.e., ss76.

⁴⁸⁶Türkeş, a.g.e., ss. 73.

⁴⁸⁷Rıfat N. Bali, Tabutluklar, *Sansaryan Han ve İki Emniyet Müdürü*, Libra Kitap, İstanbul 2011, ss. 70.

⁴⁸⁸Uğur Mumcu, *40'ların Cadı Kazanı*, Tekin Yayınevi, Ankara 1993, ss.83-84.

⁴⁸⁹Müftüoğlu, a.g.e., ss. 218.

⁴⁹⁰Müftüoğlu, a. g.e., ss. 94.

Alparslan Türkeş, tutuklu bulunan Türkçülere karşı yapılan işkenceleri şu şekilde özetlemiştir:

1-Günlerce tutuklu bulunan kişiler aç ve susuz bırakıldılar.

2-Tutuklu bulunan kişiler el ve yüz yıkamak, taharetlenmek imkânından mahrum edilmişlerdir.

3-Sert bir şekilde dövmek (bu işkence bilhassa üniversite öğrencilerine uygulanmıştır).

4-Tutuklu bulunan başka sanıkların dövülmelerini izlettirmek.

5-Tabanca çekerek ifade sırasında sanıkların şakaklarına dayamak. “Sizi öldürürüz, kalp sektesinden öldü diye rapor alırız” şeklinde tehditte bulunmuşlardır.

6-Boş kâğıtların altına, imza muayenesi yapacağız şurayı imzalayın diyerek imzalatarak, ondan sonra “bu kâğıtların üzerine istediğimizi yazar, doldururuz, canınıza okuruz. Bunu bilerek ifade verin” şeklinde sanıklara karşı tehditte bulunmuşlardır.

7-Emniyet Müdürlüğünün bodrumlarında bulunan, içlerinden açık lağım geçen hücrelere kapatmak⁴⁹¹.

1944 davasında olaylardan dolayı tutuklanan bir diğer isim ise Kılıç Ali’nin oğlu Altemur Kılıç’tır. Altemur Kılıç, 1944 yılında Türkçülere karşı yapılan tutuklamalar sırasında gözaltına alınarak Sansaryan Hanı’na götürülmüştür. Altemur Kılıç anılarında, burada Türkçülere işkence eden Emniyet Müdürü Ahmet Demir ile tanıştığını dile getirmiştir. Demir’in kendisini elinden tutarak tabutluklara götürdüğünü ve “Bir daha gelersen seni buraya sokarız” dediğini belirtmiştir. Ahmet Demir’in Kılıç Ali’yi arayarak oğlunu alıp götürmesini istediğini anlatmıştır. Babasının, kendisine kızmadığını, “*Oğlum, ben Turancıyım, Milletçiyim. Ama sen evvela okulunu bitir, sonra bu konulara devam edersin.*” şeklinde telkinde bulunduğundan bahsetmiştir⁴⁹².

Alparslan Türkeş, bu işkencelerin, dönemin iktidarına yaranmak amacıyla masum kişilerin sırtına basarak yükselmeyi amaç edinen kişiler tarafından gerçekleştirildiğini dile getirmiştir. Ona göre işkencenin baş müsebbipleri İstanbul Emniyet Müdürü Ahmet Demir, Emniyet Genel Müdürü Yardımcısı Kamuran Çuhruk, Birinci Şube Müdürü Sait Koçak ve sıkıyönetim Savcısı Kazım Alöç’dür⁴⁹³. Atsız da Alparslan Türkeş gibi bu işkenceler için Savcı Kazım Alöç’ü suçlamıştır. Onlar işkencelerde onun parmağı olduğunu belirtmişlerdir⁴⁹⁴.

⁴⁹¹Türkeş, *a.g.e.*, ss. 77.

⁴⁹² Bali, *a.g.e.*, ss. 70-71.

⁴⁹³Türkeş, *a.g.e.*, ss. 77.

⁴⁹⁴Türkeş, *a.g.e.*, ss. 77-78; Mumcu, *a.g.e.*, ss. 83-84.

Dönemin iktidarının izlediği dış politika Türkçülere karşı tasfiye hareketinin başlamasına neden olmuştur. Bu durum birçok masum Türkçünün tutuklanarak, ağır şekilde işkence görmesine yol açmıştır. İlerleyen süreçte, Türkçülerin suçsuz oldukları anlaşılmış, serbest bırakılmışlardır. Ancak bu kişiler, tutuklu kalmış, işkenceye maruz bırakılmış, vatan haini, ırkçı olarak suçlanmışlardır. Türkçülerin uğradığı bu suçlama, sadece kişilerin kendilerine değil, toplumda Türkçülük düşüncesini benimseyen diğer insanlara karşı da bir korku ve sindirme politikası oluşturmuştur.

4.4. İRKÇILIK-TURANCILIK DAVASI

İrkçılık-Turancılık davasının ilk duruşmasına İstanbul Birinci Örfi İdare mahkemesi tarafından 3 ay 19 gün sonra yani 7 Eylül 1944 tarihinde saat 10.00’da başlanmış, 15.00’a kadar sürmüştür. Elif Akar, 1944 yılında Türkiye’nin İkinci Dünya Savaşı’na girmemiş olmasına rağmen sıkıyönetim ilan edilmesi sonucunda, yargının bağımsız mahkemelerden askeri mahkemelere devredildiğini, bu nedenle Örfi İdare mahkemesinin bu davaya baktığını yazmıştır⁴⁹⁵. Mahkeme heyeti; Başkan Tümgeneral Yusuf Ziya Yazgan, Birinci Sınıf Askeri Adli Hâkim Osman Cevdet Erkut, Süvari Albay Galip Kaan ve Savcı Yüzbaşı Kazım Alöç’ten oluşmuştur. Sanık durumunda bulunan Türkçülerin savunmasını Av. Prof. Kenan Öner yapmıştır⁴⁹⁶. İrkçılık-Turancılık amacıyla gizli cemiyet kurmak ve vatana, millete hakaret etmek suçlamasıyla tutuklu bulunan yirmi üç sanığın mahkemeye güvenip güvenmedikleri sorulmuştur. Sanıkların hepsi mahkemeye güvendiklerini belirtmişlerdir⁴⁹⁷. Sanıkların kimlikleri tespit edildikten sonra, iddia makamını temsil eden Askeri Adli Hâkim Kazım Alöç, hazırladığı otuz iki sayfalık tahkikat raporunu iki buçuk saatte ayrıntılı bir şekilde sunmuştur. Raporda, suçlarla ilgili kanun maddelerine de yer verilmiştir⁴⁹⁸.

Kazım Alöç, iddianameyi okuduğu sırada hâkimler heyetine dönerek, ırkçı ve Turancı suçlamasıyla tutuklanan sanıkları “vatan haini” olarak duruşmaya çıkardıklarını söylemiştir. Alöç’ün bu sözüne karşılık 23 sanık hep birlikte ayağa kalkarak vatan haini değil Türk milliyetçisi olduklarını dile getirmişlerdir⁴⁹⁹.

Savcı Kazım Alöç’ün otuz iki sayfalık iddianamesinde, *Teşkilâtı Esasiye Kanunu’nun* ana ilkelerine aykırı olarak, ırkçılık ve Turancılık amaçları güden gizli bir cemiyet kurarak faaliyet gösterdiği öne sürülen kişiler hakkında Örfi İdare

⁴⁹⁵ Akar, *a.g.t.*, s.62.

⁴⁹⁶ Darendelioğlu, *a.g.e.*, ss.139.

⁴⁹⁷ “İrkçılık Tahrikçileri Hesap Veriyor”, *Tanin*, 8 Mayıs 1944, Nr.4454-371, s.1-3.

⁴⁹⁸ “Turancıların Dünkü Muhakemesi”, *Cumhuriyet*, 8 Eylül 1944, Nr.7210, s.1-2; “Turancıların Duruşmasına Dün Sabah Başlanıldı”, *Son Posta*, 8 Eylül 1944, Nr.5063, s.1-2.

⁴⁹⁹ Darendelioğlu, *a.g.e.*, ss.139-140.

Komutanlığı'nın yaptığı soruşturmada ulaşılan bilgilere yer verilmiştir. Örfi İdare Komutanlığının yaptığı incelemelere istinaden bu kişilerin, mevcut rejime ve vatandaşların gerçek milliyetçilik duygularına karşı görüşler benimsedikleri iddia edilmiştir. Kişilerin amaçlarına ulaşmak için gizli cemiyetler oluşturdukları, çeşitli faaliyet programlarına, örgüt yapılarına ve propaganda organlarına sahip oldukları ayrıca iletişimlerinde kullanmak üzere şifreler ve parolalar geliştirdikleri de iddianamede yer almıştır⁵⁰⁰. Farklı bölgelerde, özellikle eğitim kurumlarında bulunan masum gençlerin, milliyetçilik ve vatanseverlik duygularını istismar ederek kendilerine destek bulmaya çalıştıkları, hükümeti devirmek için planlı ve sistemli bir şekilde hareket ettikleri ifade edilmiştir. İdeolojilerini hayata geçirmek için farklı gruplar halinde çalıştıkları da belirtilmiştir. Yabancı devletlerin bu gizli cemiyeti, kendi çıkarlarına ve amaçlarına ulaşmak için harekete geçirdikleri iddia edilmiştir⁵⁰¹.

Savcı, kökleri derin tarihi varlığına dayanan ve siyasi bir birlik oluşturan millet üzerinde hiçbir esasa dayanmayan ırkçılık fikrinin uygulanmaya çalışılmasının amacını, ülke içerisinde anlaşmazlık çıkarmak olarak öne sürmüştür. Aylı kurtları, ırk nazariyeleri ve hayali başarılarının birer faşist taklitçilerden başka bir şey olmadığını iddia etmiştir. Irkçılık ve Turancılık amaçlarıyla açtıkları milliyetperverlik bayrağı etrafında 'görgüsüz, tecrübesiz, heyecanlı' gençleri topladıklarını belirtmiştir. Telkinleriyle etraflarını genişletmek ve en sonunda hükümeti devirerek iktidarı ellerine almak istediklerini iddia etmiştir⁵⁰².

Sıkıyönetim Bir Numaralı Mahkemesi sanıkları, hükümeti devirmek amacıyla cemiyet kurma, bu kasıtlı gizli ittifak oluşturma, Büyük Millet Meclisinin ve hükümetin manevi şahsiyetlerini aşağılama, Türk Ceza Kânununun yüz kırk üçüncü maddesine aykırı olarak ülke içerisinde izinsiz Türkistan Birliği adına faaliyette bulunmakla itham etmiştir. Bu kişilerin milli menfaatlere, devletin Teşkilatı Esasiye kanunuyla belirlenmiş olan ana vasıflarına muhalefet ettikleri, milli duyguları sarsmak ve zayıflatmak amacıyla propaganda yaptıkları iddia edilmiştir⁵⁰³.

İrkçılık ve Turancılık davasında suçlanan kişiler şunlardır: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Doktora öğrencilerden Reha Oğuz Türkkkan, lise öğretmenliğinden

⁵⁰⁰“İrkçılık Tahrikçileri Hesap Veriyor,” *Tanin*, 8 Eylül 1944, Nr.4454-371, s.1-2; “Turancıların Duruşmasına Dün Sabah Başlanıldı”, *Son Posta*, 8 Eylül 1944, Nr.5063, s.1-2.

⁵⁰¹“Turancıların Muhakemesine Dün Başlanıldı”, *Vakit*, 8 Eylül 1944, Nr.9569, s.1-3.

⁵⁰²“İrkçılar ve Turancılar Hakkındaki Son Tahkikatın Açılmasına Dair Rapor”, *Ulus*, 14 Eylül 1944, Nr.8306, s.2; “Turancılar Hakkındaki Son Tahkikat Kararı”, *Son Posta*, 28 Eylül 1944, Nr.5081, s.7; “Turancılar Hakkındaki İddianame”, *Son Posta*, 27 Eylül 1944, Nr.5080, s.4; “Turancıların Muhakemesi”, *Cumhuriyet*, 14 Eylül 1944, Nr.7216, s.4; “Turancılar Hakkındaki Son Tahkikat Kararnamesi”, *Vakit*, 11 Eylül 1944, Nr.9572, s.5.

⁵⁰³“İrkçılık ve Turancılık”, *Ulus*, 8 Mayıs 1944, Nr.8300, s.1-3.

Çıkarılma Nihal Atsız, İstanbul Üniversitesi Türk Tarihi profesörlerinden Zeki Velidi Togan, Yedek Asteğmen Nurullah Barıman, İstanbul Belediyesi Denetçisi İsmet Tümtürk, Yedek Asteğmen Zeki Özgür, Yüksek Mühendis Okulu dördüncü sınıf öğrencilerinden Cihat Savaşfer, Aydın Maliye Tahsil Şefi Hamza Sadi Özbek, Yüksek Mühendis Okulu dördüncü sınıf öğrencilerinden Fehiman Altan, Balıkesir Lisesi Edebiyat Öğretmeni Nejdet Sancar, Ankara Konservatuar Direktörlüğünden Vekalet Emrinde Orhan Şaik Gökyay, Dahiliye Vekaleti Evrak Kalemi Memurlarından Hikmet Tanyu, Dr. Üsteğmen Fethi Tevet, Piyade Üsteğmen Alparslan Türkeş, Adana Adliyesi Hakim Adayı Cebbar Şenel, Ankara Adliyesi Hakim Adayı Said Bilgiç, Ankara Gazi Terbiye Enstitüsü Pedagoji öğrencisi Cemal Oğuz Öcal, Yedek Asteğmen Fazıl Hisarcıklı, Yüksek Mühendis Okulu dördüncü sınıf öğrencilerinden Muzaffer Eriş, Ankara Gazi Terbiye Enstitüsü Tarih Öğretmeni Hüseyin Namık Orkun, Yedek Tabip Yüzbaşı Hasan Ferit Cansever, Temyiz Mahkemesi Evrak Memurlarından Saim Bayrak⁵⁰⁴.

İddianamede ilk olarak Zeki Velidi Togan'ın ismi yer almıştır. O'nun hayatından, görev yerlerinden ve faaliyetlerinden bahsedilmiştir. Son Tahkikat kararında, 1939 yılında İkinci Dünya Savaşının ortaya çıkmasıyla beraber Zeki Velidi'nin siyasi ihtiraslarının arttığı, bir taraftan Türkistan milli birliği için çalışırken diğer taraftan ülke içerisine uygun gördüğü yerlere *'fesat ve nifak sokan fikirlerini'* aşıladığı iddia edilmiştir. Bu anlamda ırkçılık ve Turancılığa dair fikirlerini aşıladığı, Reha Oğuz Türkkan ve arkadaşlarıyla temasa geçerek kitap sevenler derneğinde yer aldığı, aynı zamanda Bozkurt mecmuasında yazılar yazdığı bilgisine yer verilmiştir. İddianamede, Zeki Velidi'nin, 1941 yılında Sovyet- Alman savaşının başlamasıyla, Almanya'ya gidip faaliyete geçmek istediğı belirtilmiştir. Bu amaçla izin almak için Ankara'ya gittiğı, fakat kendisine izin verilmediğı ifade edilmiştir. Bunun üzerine 1941 yılının Temmuz ayında Almanya'da bulunan Nuriiman Karadağılı ve Ahmet Karadağılı ile görüşerek; hükümeti devirmek amacıyla gizli bir cemiyet kurmaya karar verdiğı iddia edilmiştir. Nuriiman Karadağılı'nın Taksim'de bulunan apartmanında Profesör Zeki Velidi Togan'ın Ahmet Karadağılı, Nuriiman Karadağılı, Reha Oğuz Türkkan, Cihat Savaşfer, Nurullah Barıman ve Heybettulah ile toplanarak bir gizli cemiyet

⁵⁰⁴“İrkçılık ve Turancılık”, *Ulus*, 8 Mayıs 1944, Nr.8300,s.1-3; “Turancıların Muhakemesine Dün Başlanıldı”, *Vakit*, 8 Eylül 1944, Nr.9569, s.1-3;“İrkçılık Tahrikçileri Hesap Veriyor,” *Tanin*, 8 Eylül 1944, Nr.4454-371, s.1-2;“Turancıların Duruşmasına Dün Sabah Başlanıldı”, *Son Posta*, 8 Eylül 1944, Nr. 5063, s.1-2;“Turancıların Muhakemesine Başlandı”. *Vakit*, 8 Eylül 1944, Nr.9569, s.1-3.

kurmaya karar verdikleri belirtilmiştir⁵⁰⁵. Bu cemiyette ölünceye kadar hükümeti devirmek amacıyla çalışacaklarına dair Zeki Velidi Togan'ın önünde Türkistan bayrağı, Kuran ve tabanca üzerine yemin etmişlerdir. İstanbul'da kurulan bu cemiyetin Türkistanlılara Yardım Cemiyeti adını aldığı, amacının Almanya'daki Türkistanlı esirleri çalışmalarından haberdar etmek ve teşkilatlandırmak olduğu belirtilmiştir⁵⁰⁶.

Cihat Savaşfer, soruşturma sırasında verdiği ifadesinde bu gizli cemiyete nasıl üye olduğunu anlatmıştır. O, Zeki Velidi tarafından hazırlanmış bir masa üzerine konulan bayrak, kur'an ve tabanca üzerine yemin ettiğini belirtmiştir. Yemin metninin esir Türk ülkelerinin kurtarılacak Türkiye ile birleştirilip büyük Türk devleti vücuda getirmek için "*kanımı, canımı, namusum pahasına olsa feda edeceğim*" şeklinde olduğu dile getirmiştir⁵⁰⁷. Yemin eden kişilerin yemine ve bu teşkilata ihanet ederse öldürülmeye razı olacakları uyarısında bulunulmuştur. Nurullah Barıman da verdiği ifadesinde, kendisinin Zeki Velidi'nin kurduğu gizli cemiyetin binasına gittiğini, cemiyette Türkistan pilavından ikram edildiğini, Togan'ın Almanya'daki esirlerin uygun bir şekilde teşkilatlandırılacağını ve bunun için de bazı tanıdıklarının faaliyette olduklarını, hükümetin savaşa girmesinin gerekli ve doğru olacağını söylediğini ifadesinde belirtmiştir. Daha sonra yemin için hazırlanan bir odaya girerek yemin ettiğinden ve cemiyete üye olduğundan bahsetmiştir⁵⁰⁸.

Nihal Atsız hakkındaki iddianamede Atsız'ın hayatından, görevlerinden ve çalışmalarından bahsedilmiştir. Atsız, "*menfi ruhlu biri*" olarak vasıflandırılmıştır. O'nun verdiği ifadede de ırkçılık ve Turancılık idaresinin kurulmasını istediği, bunu gerçekleştirmek için çalıştığı dile getirilmiştir⁵⁰⁹. İddianameye göre Atsız'ın ırkçılığı Türk ırkının Türkiye'de hâkim olması anlamındadır. Türk, üç batın Türk soyundan geldiğini ispat edendir. Çerkez, Arnavut, Boşnak, Arap vesaire ırk ile karışmış olanlar Türk değildirler. Türk olmayanların derhal Türkiye'den atılmaları ve ırkı ile alakalı memleketlerine gönderilmeleri gerekir. Mahkeme Atsız'ın bu görüşlerini ifadesinde de dile getirdiğini belirtilmiştir. Atsız'ın iddianamesinde kardeşi Nejdîet Sancar'a gönderdiği mektubundan yazılar da yer almıştır. Atsız bu mektubunda, faaliyetlerinin programlı olması gerektiğini, Türk gençliğine propaganda yaparak bu fikirleri

⁵⁰⁵ "Turancılar Hakkındaki Son Tahkikat Kararı", *Son Posta*, 9 Eylül 1944, Nr.5064, s.7.

⁵⁰⁶ "Turancıların Dünkü Muhakemesi", *Cumhuriyet*, 8 Eylül 1944, Nr.7210, s.1-2.

⁵⁰⁷ "İrkçılık Tahrikçileri Hesap Veriyor", *Tanin*, 8 Eylül 1944, Nr.4454-371, s.1-2.

⁵⁰⁸ "Turancıların Duruşmasına Dün Sabah Başlanıldı", *Son Posta*, 8 Eylül 1944, Nr.5063, s.1-2; "Turancıların Muhakemesine Başlandı", *Vakit*, 8 Eylül 1944, Nr. 9569, s.1-3.

⁵⁰⁹ "Turancılar Hakkındaki Son Tahkikat Kararı", *Son Posta*, 10 Eylül 1944, Nr.5065, s.4.

aşılamlarını istemiştir. Atsız'a yönelik iddianamede Turancılığı aşılama için şiir, makale, hikâye, broşür, haritalar yayınlanmasını teşvik ettiği de yer almıştır⁵¹⁰.

Atsız'ın dava dosyasında ırk üzerine yaptığı söylemler, TBMM'ni ve hükümeti eleştirdiği yazılar, oğluna ve karısına yazdığı vasiyetnameler suç teşkil ettiği gerekçesiyle dava dosyasında yer almıştır. Aynı zamanda ırkçı ve Turancı olarak tutuklu bulunan kişilerden Nurullah Barıman, Cihat Sevaşfer, Cemal Oğuz Öcal gibi isimler verdikleri ifadelerde, Atsız'ın onların yanında hükümete, devlet adamlarına, yönetime hakaret ettiklerini belirtmişlerdir. Cemal Oğuz Öcal, yazdığı şiirleri bir kitap halinde bastırmak üzere Atsız'a gönderdiğini, Atsız'ın düzelttiği şiirlerden Atatürk ve İnönü isimlerini tamamen çıkardığını iddia etmiştir⁵¹¹. Sanıkların verdiği bu ifadeler de Atsız'ın dosyasında yer almıştır. İddianamede aynı zamanda 3 Mayıs olaylarını Nihal Atsız, Cemal Öcal ve Reha Oğuz Türkkan'ın tahrik ve teşvik ettiği öne sürülmüştür⁵¹². Bu arada Atsız'a ifadesinde Atatürk ile ilgili sorular da sorulmuştur. Atsız, verdiği ifadede Dalkavuklar Gecesi adlı kitabını ona yönelik yazmadığını beyan etmiştir⁵¹³.

Nejdet Sançar, Atsız'ın kardeşidir. Sançar hakkındaki iddianamede her alanda Atsız'ın sağ kolu olduğundan bahsedilmiştir. Sançar, ifadesinde kendisinin daima ırkçı ve Turancı olduğunu ve bu fikirlerini arkadaşlarına, tanıdıklarına ve öğrencilerine anlattığını dile getirmiştir. Savcı Kazım Alöç, Balıkesir Lisesi öğrencilerinden Şeref Özdağ, Sait Ögün, Orhan Öker, Ali Vecihi Birler, Bekir Berk, Nazım Yazıcı'nın hal tercüme fişlerini, eski öğrencilerinden bazılarının mektuplarını ve daha birçok okunamayan imzalı mektupları, Sançar'ın öğrencilerine ırkçılık ve Turancılık propagandası yaptığının kanıtı olarak sunmuştur⁵¹⁴.

İddianamede Orhan Şaik Gökyay hakkında, Nihal Atsız'ın ajanı olduğu iddiası yer almıştır. Gökyay'ın Orhun mecmuasındaki yazıları kontrol ettiği, mektuplar vasıtasıyla da ırkçı Turancı propagandaları yönlendirdiği belirtilmiştir. Ayrıca, Sabahattin Ali davasının görüldüğü ve 3 Mayıs olaylarının yaşandığı zamanda, Nihal Atsız'ı evinde misafir ettiği ifade edilmiştir⁵¹⁵.

⁵¹⁰“İrkçılık ve Turancılık Hareketinin İç Yüzü”, *Ulus*, 9 Eylül 1944, Nr.8301, s.1-4.

⁵¹¹“Turancıların Muhakemesi”, *Cumhuriyet*, 10 Eylül 1944, Nr.7212, s.4.

⁵¹²“İrkçılık ve Turancılık Hareketlerinin İç Yüzü”, *Ulus*, 10 Eylül 1944, Nr.8302, s.4; “Turancılar Hakkındaki Son Tahkikat Kararı”, *Son Posta*, 11 Eylül 1944, Nr.5066, s.7; “Turancıların Muhakemesi”, *Cumhuriyet*, 9 Eylül 1944, Nr.711, s.2; “Turancılar Hakkındaki Son Tahkikat Kararnamesi”, *Vakit*, 9 Eylül 1944, Nr.9570, s. 2-5.

⁵¹³Akar, *a.g.t.*, s.94.

⁵¹⁴“İrkçılık ve Turancılık Hareketlerinin İç Yüzü”, *Ulus*, 10 Eylül 1944, Nr.8302, s.4; “Turancılar”, *Son Posta*, 14 Eylül 1944, Nr. 5069, s.7; “Turancıların Muhakemesi”, *Cumhuriyet*, 10 Eylül 1944, Nr. 7212, s.4; “Turancılar Hakkındaki Son Tahkikat Kararnamesi”, *Vakit*, 9 Eylül 1944, Nr.9570, s. 2-5.

⁵¹⁵“Turancılar”, *Son Posta*, 14 Eylül 1944, Nr. 5069, s.7; “İrkçılık ve Turancılık Hareketinin İç Yüzü”, *Ulus*, 11 Eylül 1944, Nr. 8303, s.3; “Turancıların Muhakemesi”, *Cumhuriyet*, 10 Eylül 1944, Nr.7212, s.4; “Turancılar Hakkındaki Son Tahkikat Kararnamesi”, *Vakit*, 9 Eylül 1944, Nr.9570, s. 2-5.

İddianamede Fethi Tevetoğlu'ndan Nihal Atsız'la birlikte yürüyen ırkçı ve Turancı şeklinde bahsedilmiştir. Samsun'da eşini sahibi göstererek bir dergi çıkardığı, bu dergide Nihal Atsız'ın dergileri gibi ırkçılık ve Turancılık fikrini telkin ettiği belirtilmiştir. Tevetoğlu'nun kaleme aldığı “*Büyük Adsız Kimdir?*” makalesi dava dosyasında yer almıştır. Fethi Tevetoğlu, Rıza Nur öldükten sonra Türkçülerin önüne düşme görevini Atsız'ın yürütmesini istemiştir. Atsız, verdiği ifadesinde Fethi Tevetoğlu'nun asker olduğu için çevresindeki genç subaylar ve Harbiye'deki stajyerler üzerinde etkili olduğunu kabul etmiştir⁵¹⁶. Atsız kendisiyle fikir alanında birleşerek, aynı düşünceleri paylaştığını ifade etmiştir. Tevetoğlu'na hükümete karşı hareket etmek gibi teklifi olmadığını söylemiştir. Tevetoğlu'nun dava dosyasında, ırkçılık ve Turancılık hareketine ordu mensubu olduğu halde, propaganda yapmak amacıyla siyasi makaleler yayınlarak faaliyet göstermesi suç olarak gösterilmiştir⁵¹⁷.

Alparslan Türkeş'in iddianamesinde, 1938 yılında Nihal Atsız'ın ‘pençesine’ düştüğü ve siyasi faaliyetten tamamen uzak askerî camianın temiz havasını bulandırmağa çalıştığı belirtilmiştir. Aynı zamanda Atsız'ı gölgede bırakacak derecede ırkçı, Turancı olduğundan bahsedilmiştir. Türkeş'in subay olduğu halde Teşkilâtı Esasiye Kanununun ana vasıflarına muhalif, milli birliği ve dış emniyeti tehlikeye düşürecek propaganda yaptığı belirtilmiştir. Türkeş'in, 4 Nisan 1944 tarihinde Atsız'a yazdığı mektubunda yer alan “*Milletin İçinde bulunduğu tehlikelerden kurtulması mümkündür. Atsız'ın kılıcından keskin olan kalemi bu işi her halde muvaffakiyetlendirecektir. Kalem etkili olmazsa o zaman işi silâhlara bırakacağız. Türkçülük (yani ırkçılık, Turancılık) yolunda ruhumuz, yüreğimiz, kılıçlarımız seninle beraberdir. Ebedî Türk milleti mesut ve şerefli günlere kavuşacak, bütün Türkler bir devlet halinde bir bayrak altında toplanacaklardır*” sözleri iddianameye girmiştir. Aynı zamanda bu sözleri ile Atsız'ı hareket ve isyana teşvik ettiğine, bu cümlelerin tamamen ırkçı ve Turancı fikirlerle dolu olduğuna vurgu yapılmıştır. Atsız verdiği ifadesinde, Türkeş'i Harp okulunda tanıdığını, onun tamamen Turancı olduğunu dile getirmiştir⁵¹⁸.

Fazıl Hisarcıklı hakkındaki iddianamede ordunun tertemiz havasını ırkçılık, Turancılık gibi menfi fikirleriyle bulandırmağa çalıştığı suçlamaları yer almıştır. 1942 yılında Atsız'la tanıştığı ve dergilerinde yazılar yayınlamaya başladığı belirtilmiştir.

⁵¹⁶“Turancılar”, *Son Posta*, 14 Eylül 1944, Nr. 5069, s.7; “Turancıların Muhakemesi”, *Cumhuriyet*, 10 Eylül 1944, Nr.7212, s.4.

⁵¹⁷“İrkçılık ve Turancılık Hareketinin İç Yüzü”, *Ulus*, 11 Eylül 1944,Nr.8303, s.3; “Turancıların Muhakemesi”, *Cumhuriyet*, 10 Eylül 1944, Nr.7212, s.4.

⁵¹⁸“İrkçılık ve Turancılık Hareketinin İç Yüzü”, *Ulus*, 11 Eylül 1944, Nr.8303, s.3; “Turancılar Hakkındaki Son Tahkikat Kararı”, *Son Posta*, 16 Eylül 1944, Nr.5071, s.7; “Turancıların Muhakemesi”, *Cumhuriyet*, 10 Eylül 1944, Nr.7212, s.4.

O'nun Nihal Adsız ve Reha Oğuz Türkkan barışmasının ardından Nisan 1944'de Ankara gençliğini harekete geçirmek üzere Kadastro mektebindeki toplantıya katılanlardan olduğu bilgisi verilmiştir. Zeki Özgür ve Cemal Oğuzla birlikte toplantıya iştirak ettiği, Nihal Adsız lehinde yapılacak yardım işlerinde rol oynadığı belirtilmiştir. Fazıl Hisarcıklı'nın ırkçı ve Turancı olduğu Zeki Özgür, Atsız, Cemal Oğuz Öcal'ın ifadelerinden de anlaşıldığı iddianamede yer almıştır⁵¹⁹

Reha Oğuz Türkkan'ın Ankara Gazi Lisesi onuncu sınıfında okumakta olduğu 1936 yılından itibaren sınıf arkadaşlarına ırkçılık ve Turancılık propagandasına başladığı iddianamede yer almıştır. İddianamede, Türkkan'ın, dünya Türkleri ile Türkiye'yi birleştirerek yalnızca Türk ırkından oluşan büyük bir Türk devleti kurma amacı güttüğü belirtilmiştir. Bu hedefe ulaşmak ve hükümeti devirmek amacıyla sınıf arkadaşları Cihat Savaşfer, Hikmet Tanyu, Ceyhun Kansu ve Bülent ile birlikte "Gürem" adını verdikleri gizli bir cemiyet kurduklarından bahsedilmiştir⁵²⁰. Cihat Savaşfer'in ifadesinde de Gürem Cemiyeti'nin amacının Turan'daki Türkleri kurtarıp Türkiye ile birleştirerek büyük bir Türk devleti kurmak olduğu belirtmiştir. İddianamede Türkkan'ın, 1938 yılında Ergenekon dergisini çıkartması ve Kitapseverler Cemiyetini kurması üzerinde de durulmuştur⁵²¹. Türkkan ifadesinde, Kitapseverler Kurumu'nu ırkçılık ve Turancılık propagandası yapmak için kurduğunu dile getirmiştir. Nurullah Barıman da verdiği ifadesinde Kitapseverler Kurumu'nun ırkçılık ve Turancılık propagandası yaptığını belirtmiştir. İsmet Tümtürk ise Reha Oğuz Türkkan ve Nurullah Barıman ile gizli bazı konuları görüşmek amacıyla bir şifre oluşturdıklarını ve bu şekilde haberleştiklerini itiraf etmiştir. 1941 yılında ise Reha Oğuz Türkkan ve arkadaşlarının Bozkurt mecmuası altında toplanmaları da dava dosyasında yer almıştır. İddianamede bu mecmua çatısı altında toplanmalarının amacının Asya'daki esir Türkleri Türkiye ile birleştirerek saf Türk ırkından oluşan bir devlet kurmak olduğu bilgisine yer verilmiştir. İddianameye bakıldığında Reha Oğuz Türkkan'ın kurduğu gizli cemiyetler ve dergileri hakkında bilgi verilmiştir. Dava dosyasında üzerinde en çok durulan konu ise Türkkan'ın arkadaşları ile kurduğu gizli cemiyetler olmuştur⁵²².

İddianameye göre Hüseyin Namık Orkun Gazi Terbiye Enstitüsü'nde Tarih öğretmeni olarak görev yaptığı sırada öğrencilerini ırkçılık ve Turancılık fikriyle

⁵¹⁹“İrkçılık ve Turancılık Hareketinin İç Yüzü”, *Ulus*, 11 Eylül 1944, Nr.8303, s.3; “Turancıların Muhakemesi”, *Cumhuriyet*, 10 Eylül 1944, Nr.7212, s.4.

⁵²⁰“Turancılar Hakkındaki İddianame”, *Son Posta*, 23 Eylül 1944, Nr. 5076, s.7.

⁵²¹“Turancılar Hakkındaki Son Tahkikat Kararı”, *Son Posta*, 18 Eylül 1944, Nr.5073, s.6.

⁵²²“İrkçılar ve Turancılar Hakkındaki Son Tahkikatın Açılmasına Dair Rapor”, *Ulus*, 14 Eylül 1944, Nr.8306, s.2; “Turancıların Muhakemesi”, *Akşam*, 14 Eylül 1944, Nr.9307, s. 4-6; “Turancılar Hakkındaki İddianame”, *Son Posta*, 26 Eylül 1944, Nr.5079, s.7;“Turancıların Mahkemesi”, *Cumhuriyet*, 11 Eylül 1944, Nr.7213, s. 2.

etkilemeye çalışmıştır. Özellikle Ziya Özkaynak, Cemal Oğuz Öcal ve Reha Oğuz Türkkan'ı etkisi altına almıştır. Onunla ilgili iddianamede Reha Oğuz ile Nihal Atsız arasındaki kişisel anlaşmazlıkları çözmek için çaba sarf ettiği bilgisi de yer almıştır. Orkun, soruşturma sırasında verdiği ifadede gizli bir cemiyetle bağlantısı olmadığını söylemiştir. Buna rağmen savcı Alöç, Orkun'un Atsız'a yazdığı 21 Nisan 1944 tarihli mektubu cemiyetle ilişki noktasında dava dosyasına eklemiştir. Orkun bu mektupta, Türkkan'ın kendisini çıkardığı broşürden dolayı mahkemeye vermekle tehdit ettiğini yazmıştır. Eğer böyle bir şey olursa, mahkemede gizli cemiyeti tüm ayrıntılarıyla ortaya çıkarıp rezil edeceğinden bahsetmiştir. Bu mektup nedeniyle Orkun'un, ırkçı ve Turancı hareketle yakın bir ilişki içinde olduğu ve bu hareketleri gizli şekilde yönlendiren bir rol üstlendiği yönündeki suçlamalar iddianamede yer almıştır⁵²³.

İddianamede ismi geçen isimlerden birisi de Hasan Ferit Cansever'dir. İlk olarak Cansever'in hayatına ve Turancı fikrinin gelişmesinde etkili olan olaylara yer verilmiştir. Dava nedeniyle yapılan araştırmalar sonucunda taşıdığı cüzdanında ve muayenehanesinde Zeki Velidi Togan'dan aldığını bildirdiği "Tutsak Türk il ve uluslarının temsil komitesi" ve "Tutsak Türk illeri birliği, dilekler" isimlerini taşıyan vesikalar çıkmıştır. Ortaya çıkan bu belgeler Cansever'in, Zeki Velidi'nin çalışmalarına ilgisiz kalmadığının delili olarak sunulmuştur. İddianamede Cansever'den, ülkedeki her yeniliği masonluğa bağlayan biri olarak bahsedilmiştir⁵²⁴.

İddianamede yer alan sonuncu isim ise Saim Bayraktır. İddianamede onun 3 Mayıs olaylarından sonra Samanpazarında bulunan Kavaklıdere meyhanesine gittiği belirtilmiştir⁵²⁵. O'nun Hüseyin Tavukçu, Hamit Elmas ve Bayram adındaki gençlerin yanına giderek Hüseyin Tavukçu'nun yakasından tutup *“Sen genç misin? Gençliğini göster, bugün gençleri polis yakaladı, bir talebeyi de alçak namussuz polisler vurdu. Fakat ayın 9 undaki muhakeme sırasında hepsi cezasını görecektir”* diye bağırdığı, iki yüz kişiyle bir isyan çıkartacağını söylediği iddianamede yer almıştır⁵²⁶.

⁵²³“İrkçılar ve Turancılar Hakkındaki Son Tahkikatın Açılmasına Dair Rapor”, *Ulus*, 14 Eylül 1944, Nr.8306, s.2;“Turancılar Hakkındaki İddianame”, *Son Posta*, 27 Eylül 1944, Nr.5080, s.4; “Turancıların Muhakemesi”, *Cumhuriyet*, 14 Eylül 1944, Nr.7216, s.4.

⁵²⁴“Turancıların Muhakemesi”, *Akşam*, 14 Eylül 1944, Nr.9307, s.4-6; “Turancılar Hakkındaki Son Tahkikat Kararnamesi”, *Vakit*, 10 Eylül 1944, Nr. 9571, s.3; “Turancılar Hakkındaki İddianame”, *Son Posta*, 27 Eylül 1944, Nr. 5080, s.4; “Turancıların Muhakemesi”, *Cumhuriyet*, 14 Eylül 1944, Nr. 7216, s.4.

⁵²⁵“Turancıların Muhakemesi”, *Akşam*, 14 Eylül 1944, Nr.9307, s.4-6; “İrkçılar ve Turancılar Hakkındaki Son Tahkikatın Açılmasına Dair Rapor”, *Ulus*, 14 Eylül 1944, Nr.8306, s.2; “Turancılar Hakkındaki İddianame”, *Son Posta*, 27 Eylül 1944, Nr.5080, s.4; “Turancıların Muhakemesi”, *Cumhuriyet*, 14 Eylül 1944, Nr.7216, s.4.

⁵²⁶“Turancılar Hakkındaki Son Tahkikat Kararnamesi”, *Vakit*, 10 Eylül 1944, Nr.9571, s.3; “Turancılar Hakkındaki İddianame”, *Son Posta*, 27 Eylül 1944, Nr.5080, s.4; “Turancıların Muhakemesi”, *Cumhuriyet*, 14 Eylül 1944, Nr.7216, s.4.

Kazım Alöç, iddianamede isimleri geçen kişilerin suçlarını ve cezalarını şu şekilde özetlemiştir:

Temmuz 1941’de Almanya’nın yanında hükümeti savaşa girmeye zorlamak ve hükümeti ani bir darbeyle devirmek gayesiyle gizli bir cemiyet kurmakla suçlu bulunan Prof. Zeki Velidi Togan, Reha Oğuz Türkkan, Cihat Savaşfer, Hamza Sadi Özbek, Muzaffer Eriş, Zeki Özgür, İsmet Tümtürk, Hikmet Tanyu, Fehiman Altan, Yusuf Kadıgil, Nurullah Barman’ın Türk Ceza Kanununun yüz yetmiş birinci maddesinin ikinci fıkrasına göre cezalandırılması istenilmiştir⁵²⁷.

Türkiye Cumhuriyeti’nin Teşkilâtı Esasiye Kanunu’nun 88. maddesinin, ırkçılığı açıkça reddetmesine rağmen, ırkçılık ve Turancılık propagandası yapmakla suçlanan Zeki Velidi Togan, Hasan Ferit Cansever, Hüseyin Namık Orkun, Nihal Atsız, Reha Oğuz Türkkan, Nurullah Barıman, Zeki Özgür, Cihat Savaşfer, Muzaffer Eriş, Hamza Sadi Özbek, Nejdett Sancar, Orhan Şaik Gökyay, Hikmet Tanyu, Fazıl Hisarcıklı, Saim Bayrak ve İsmet Tümtürk’ün Türk Ceza kanununun 142. maddesine dayanarak cezalandırılmaları istenilmiştir. Aynı şekilde, ordu mensubu olan Üsteğmen Fethi Tevetoğlu ve Üsteğmen Alparslan Türkeş’in, izinsiz mecmua yayınlayıp siyasi makaleler yazdıkları için Askerî Ceza Kanunu’nun 148. maddesine tabi tutularak cezalandırılmalarını önermiştir. Nihal Atsız’ın da ordu mensuplarına karşı yaptığı fiiller sebebiyle aynı kanunun 148. Maddesine göre yargılanması istenilmiştir. Zeki Velidi Togan, Reha Oğuz Türkkan, Cihat Savaşfer, Muzaffer Eriş, Nurullah Barıman, Hamza Sadi Özbek, İsmet Tümtürk, Zeki Özgür ve Hikmet Tanyu’nun işlediği farklı suçlardan dolayı verilecek cezanın, Türk Ceza Kanunu’nun 70. maddesi gereğince uygulanması istenilmiştir. Nihal Atsız’ın, Büyük Millet Meclisi’nin manevi şahsiyetlerine yönelik alenen ve ağır bir şekilde hakaret etmesi nedeniyle Türk Ceza Kanunu’nun 159. maddesi gereğince de cezalandırılması istenilmiştir. Gösteri düzenleyerek, hükümet merkezinde dâhili ve harici emniyeti ihlal edici hareketlerde bulundukları nedeniyle ve milli menfaatlere zarar verdikleri gerekçesiyle Nihal Atsız, Cemal Oğuz Öcal, Cebbar Şenel, Sait Bilgiç’in Türk Ceza Kanunun 161. maddesine dayanarak cezalandırılması da istenilmiştir⁵²⁸.

⁵²⁷“Turancılar Hakkındaki Son Tahkikat Kararı”, *Son Posta*, 28 Eylül 1944, Nr.5081, s.7; “İrkçılar ve Turancılar Hakkındaki Son Tahkikatın Açılmasına Dair Rapor”, *Ulus*, 14 Eylül 1944, Nr.8306, s.2; “Turancılar Hakkındaki İddianame”, *Son Posta*, 27 Eylül 1944, Nr.5080, s.4; “Turancıların Muhakemesi”, *Cumhuriyet*, 14 Eylül 1944, Nr.7216, s.4; “Turancılar Hakkındaki Son Tahkikat Kararnamesi”, *Vakit*, 11 Eylül 1944, Nr.29572, s.5.

⁵²⁸“Turancılar Hakkındaki Son Tahkikat Kararı”, *Son Posta*, 28 Eylül 1944, Nr.5081, s.7; “İrkçılar ve Turancılar Hakkındaki Son Tahkikatın Açılmasına Dair Rapor”, *Ulus*, 14 Eylül 1944, Nr.8306, s.2; “Turancılar Hakkındaki İddianame”, *Son Posta*, 27 Eylül 1944, Nr.5080, s.4; “Turancıların Muhakemesi”, *Cumhuriyet*, 14 Eylül 1944, Nr.7216, s.4; “Turancılar Hakkındaki Son Tahkikat Kararnamesi”, *Vakit*, 11 Eylül 1944, Nr.29572, s.5.

7 Eylül 1944 tarihinde yapılan ilk duruşmaya bakıldığında sanıklar gizli örgüt kurmak ve hükümeti devirmekle suçlanmışlardır. Raporun okunmasının ardından, sanıklara avukat tutmak isteyip istemedikleri sorulmuştur. Sanıkların dokuzu avukat tutacaklarını belirtmişlerdir. Bunun üzerine davanın ikinci duruşmasının ve sorgulamaların 11 Eylül Pazartesi günü saat on da yapılmasına karar verilmiştir⁵²⁹.

Davanın ikinci duruşması 11 Eylül 1944 tarihinde gerçekleşmiştir. Teşkilatı Esasiye kanunu ihlal etmek, ırkçılık ve Turancılık amacıyla gizli cemiyet kurmaktan suçlanan sanıkların mahkemesine saat 10.00’da bir numaralı örfi idare mahkemesinde devam edilmiştir. Yirmi üç sanıktan sadece Reha Oğuz Türkkan ile Nihal Atsız’ın avukatları Lami Yener ve İlhami Öner celsede hazır bulunmuşlardır. Avukat tutma isteğinde bulunan yedi sanıktan ikisi bu isteklerden vazgeçmişlerdir. Diğer beşi ise avukat tutmak üzere olduklarını belirtmişlerdir. Bundan sonra suçluların sorgularına başlanılmıştır⁵³⁰.

Sanıklar, Kazım Alöç’ün ilk duruşmada okuduğu iddianamede yer alan suçlamalara cevap vermişlerdir. Hasan Ferit Cansever savunmasında hayatı boyunca milleti için faydalı olmaya çalıştığını belirtmiştir. Savcının iddianamesinde, namus ve şerefini aşağılayan söz konusu suçları şiddetle reddettiğini dile getirmiştir. Atsız ise savunmasında, kimseden haksız yere bir şey istemediklerini, atalarından kalan mirası talep ettiklerini ifade etmiştir. Atsız, milleti için düşündüğü haklardan dolayı kimsenin vatan haini denilmesini kabul etmediğini belirtmiştir. Kimin hain, kimin vatanperver olduğunu tarihin tayin edeceğine vurgu yapmıştır. Alparslan Türkeş de, diğer arkadaşlarına yapıldığı gibi kendisine de vatan haini iftirasının atıldığını bunu kabul etmediğini ifade etmiştir. Yeryüzünde her şeyden çok milletini ve vatanını sevdiğini dile getirmiştir. Türk milliyetçisi olduğunu, ama iddia edildiği gibi ırkçı olmadığına vurgu yapmıştır. Zeki Sofuoğlu, yargıçlara ya Türk ve Türkçü olarak yaşayıp var olacaklarını, ya da kızıl ateş damgasının yok edici kızgınlığı altında milletçe ve tarihçe mahvolacağını söylemiştir. Aynı zamanda Sofuoğlu, kendisini Türkçü yapan kişinin Mahmut Esat Bozkurt olduğunu belirtmiştir. Bozkurt’un, kendisinde Turancılık fikrinin oluşmasında etkili isim olduğunu dile getirmiştir. Milliyetçilik fikirlerinin oluşmasında etkili olan kişiler olarak Fuat Köprülü, Mahmut Esat Bozkurt ve İktisat Profesörü Fazıl Hakkı Sur’u da zikretmiştir. Nejdet Sancar savunmasında, “*Beni beraat ettirin*

⁵²⁹“İrkçılık ve Turancılık”, *Ulus*, 8 Eylül 1944,Nr.8300,s.1-3; “Turancıların Muhakemesine Dün Başlanıldı”, *Vakit*, 8 Eylül 1944,Nr.9569, s.1-3;“İrkçılık- Turancılık Muhakemesi”, *Akşam*, 8 Eylül 1944,Nr.9301,s.1-2; “İrkçılık Turancılık Gayeleriyle Gizli Cemiyet Kuranların Muhakemelerine Başlandı”, *Akşam*, 8 Eylül 1944, Nr.9301,s.1-2.

⁵³⁰“Turancıların Muhakemesi Dün Sabah Başlandı”, *Vakit*, 12 Eylül 1944, Nr.9573, s.3.

demeyeceğim. Çünkü benim için suç olarak gösterilen şey bu toprakları ve bu ırkı sevmekten başka bir şey değildir. Bu bir suçsa beni mahkûm ediniz. Bu mahkûmiyeti övünçle kabul ederim; şeref sayarım” demiştir⁵³¹.

İrkçılık, gizli bir cemiyet kurmak ve hükümeti devirmek ile suçlanan ve Örfi İdare Komutanlığı tarafından tutuklanan yirmi üç sanığın sorguları 2 Şubat 1945’te devam etmiştir. İlk oturum sabah saat 11:30’da başlamıştır. Savcı Kazım Alöç, 41 sayfa tutan ikinci iddianamesini okumuştur. Alöç, iddianamesinde hâkimlere hitaben, bu davanın yeni bir rejim ve yeni bir nizam kurma davası olduğunu belirterek sözlerine başlamıştır. İrkçi ve Turancıların kendilerine “Türkçüler” adını verdiklerini, buna karşılık bugünkü rejimi benimseyen kendilerinden ayrı gördükleri kitleye de “Atatürkçü” dediklerini belirtmiştir. Kazım Alöç, ırkçılığı bir milletin birliğini bozacak, maddi ve manevi kuvvetini sarsacak faşist bir zihniyet olarak tanımlamıştır. Bunu uygulamaya kalkışanların ne kadar koyu milliyetçi olurlarsa olsunlar milliyeti inkâr edenlerden bir farklarının bulunmadığı yorumunda bulunmuştur. Alöç, ırkçılığı kuvvetli bir silah olarak nitelendirmiştir. İddianamede Turancılık davası, tecrübe ve mantıktan mahrum maceraperest bir ruh taşıyan kişilerin birbirlerine yakıştırdıkları delilik, şövalyelik, Donkişot’luk olarak değerlendirilmiştir⁵³². Alöç, olaylarda hiçbir suretle ilgisi bulunmadığı tespit edilen Sait Bilgiç’in serbest bırakılmasına karar vermiştir⁵³³. İddianamenin ardından sanıklar Yargıçlar Kuruluna birer dilekçe vererek savunmalarını yapmak için bir süre istemişlerdir. Bu nedenle mahkeme duruşmayı bir ay sonraya bırakmıştır⁵³⁴.

Alöç’ün iddianamesine Tanin gazetesi “*İrkçılık Tahrikçilerinin Muhakemesi*” başlığıyla yer vermiştir. Haberin girişinde, dün suçlular hakkında iddianame okundu ifadesine yer verilerek, sanıklar mahkeme kararı verilmeden doğrudan suçlu ilan edilmiştir⁵³⁵. Akşam gazetesi duruşmaya “*İrkçuların Muhakemesi*” başlığıyla yer vermiştir⁵³⁶. Vakit gazetesi “*İrkçuların Muhakemesi*”⁵³⁷, Son Posta gazetesi “*Suçlular Hakkında Tatbiki İstenilen Cezalar*”⁵³⁸, Ulus gazetesi “*İrkçuların Davası Son Safhasında*” başlıklarıyla Kazım Alöç’ün iddianamesine yer vermişlerdir. Gazeteler,

⁵³¹Darendelioğlu, a.g.e., ss. 152-154.

⁵³²“İrkçılık Tahrikçilerinin Muhakemesi”, *Tanin*, 3 Şubat 1945, Nr.4454-513, s.1-6; “Suçlular Hakkında Tatbiki İstenilen Cezalar”, *Son Posta*, 3 Şubat 1945, Nr.5206, s.17.

⁵³³“Bir Kişi Müstesna Bütün İrkçuların Tecziyeleri İsteniyor”, *Son Posta*, 3 Şubat 1945, Nr.5206, s.1-7.

⁵³⁴“İrkçuların Davası Son Safhasında”, *Ulus*, 3 Şubat 1945, Nr.8448, s.1-2; “İrkçılık Tahrikçilerinin Muhakemesi”, *Tanin*, 3 Şubat 1945, Nr.4454- 513, s.1-6.

⁵³⁵“İrkçılık Tahrikçilerinin Muhakemesi”, *Tanin*, 3 Şubat 1945, Nr.4454- 513, s.1-6.

⁵³⁶“İrkçuların Muhakemesi”, *Akşam*, 3 Şubat 1945, s. 1.

⁵³⁷“İrkçuların Muhakemesi”, *Vakit*, 3 Şubat 1945, Nr.9710, s. 1-5.

⁵³⁸“Suçlular Hakkında Tatbiki İstenilen Cezalar”, *Son Posta*, 3 Şubat 1945, Nr.5206, s.17.

sanıkların suçları kesinleşmemiş olmasına rağmen sanıklardan suçlu, tutuklu, ırkçı şeklinde bahsetmişlerdir. Reha Oğuz Türkkkan, Tabutluktan Gurbete adlı eserinde bu konuya da dikkat çekmiştir. Türkkkan, gazetelerin resim altlarına koyduğu yazılarda daha mahkeme kararını vermeden kendilerinden “suçlu” şeklinde bahsedilmesini tuhaf bulmuştur⁵³⁹.

İrkçılık ve Turancılık davası 29 Mart 1945 tarihinde yapılan üçüncü duruşmada sonuçlanmıştır. Mahkeme Heyeti, Başkan Tümgeneral Yusuf Ziya, Yazgan Askeri Adli Duruşma Yargıcı Albay Osman Cevdet Erkut, üye Süvari Albayı Galip Karan’dan oluşmuştur. Mahkeme heyetinin verdiği kararda on kişi beraat etmiştir. Geri kalan on isim ise hapis ve sürgün cezasına çarptırılmıştır. Beraat eden isimler şunlardır; Sait Bilgiç, Heybetullah İdil, Fazıl Hisarcıklı, Hamza Sadi Özbek, Orhan Şaik Gökyay, Muzaffer Eriş, Hüseyin Namık Orkun, Zeki Özgür, Hasan Ferit Cansever, Yusuf Kadıgil, Fehiman Altan, Hikmet Tanyu, İsmet Tümtürk⁵⁴⁰.

Cihat Savaşfer ve Nurullah Barıman, aynı gizli ittifak üyesi oldukları tespit edildiğinden dolayı, Türk Ceza Kanunun yüz yetmiş birinci maddesinin ikinci fıkrasına göre dörder sene ağır hapis cezasına çarptırılmışlardır. Cihat Savaşfer’in Uşak’ta, Nurullah Barıman’ın Kırşehir’de birer buçuk sene süreyle ikametlerine, emniyeti umumiye nezareti altına alınmalarına ve dörder sene süreyle devlet hizmetlerinden mahrumiyetlerine karar verilmiştir⁵⁴¹. Nejdet Sancar ve Alparslan Türkeş propaganda suçu nedeniyle ceza almışlardır. Nejdet Sancar bir yıl iki ay, Alparslan Türkeş dokuz ay on gün hapse mahkûm edilmiştir. Fethi Tevetoğlu; siyasi yazılar yazması nedeniyle on bir ay yirmi gün hapis cezası almıştır⁵⁴².

Reha Oğuz Türkkkan, Türk Ceza Kanunu’nun yüz on yedinci maddesinin ikinci fıkrası gereğince gizli ittifak fiilinin tespit edilmesinden dolayı altı yıl ağır hapse mahkûm edilmiştir. Ancak, yaşı nedeniyle mahkûmiyet süresi beş yıla indirilmiştir. Ayrıca, yanlış propaganda fiilinden dolayı on ay hapis cezasına da çarptırılmıştır. Türkkkan sonuç olarak, toplamda beş yıl on ay hapis cezası almıştır. Aynı zamanda iki yıl süreyle Diyarbakır’da emniyetin gözetimi altında kalmasına, kamu hizmetlerinden

⁵³⁹Türkkkan, *a.g.e.*, ss. 171.

⁵⁴⁰“İrkçılar Hakkında Dün Karar Verildi”, *Son Posta*, 30 Mart 1945, Nr.5261, s.1-7.

⁵⁴¹“İrkçilerin Davası Bitti”, *Cumhuriyet*, 30 Mart 1945, Nr.7403, s.1-3.

⁵⁴²“İrkçilerin Hakkındaki Sıkı Yönetim Mahkemesi Kararını Verdi”, *Tanin*, 30 Mart 1945, Nr.4454-508, s.1-4; “İrkçilerin Davası Bitti”, *Cumhuriyet*, 30 Mart 1945, Nr.7403, s.1-3.

ömür boyunca men edilmesine ve ceza süresi boyunca kısıtlılık halinin uygulanmasına karar verilmiştir⁵⁴³.

Zeki Velidi Togan, hükümeti devirmek amacıyla gizli cemiyet kurma suçundan dolayı on yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. Aynı zamanda, dört yıl süre ile Adapazarı'na sürgün edilmesine karar verilmiştir. Togan, kamu hizmetlerinden ömür boyu men edilmiş ve yasal ehliyetleri kısıtlanmıştır⁵⁴⁴. Nihal Atsız hakkında, Büyük Millet Meclisi'nin manevi kişiliğini aşağılama, propaganda yapmak, gösteri yapmak ve teşvik suçlarından dolayı toplam altı buçuk yıl hapis cezası verilmiştir. Ayrıca, üç yıl boyunca Adana'da ikamet etmesine, Emniyet Genel Müdürlüğü'nün gözetimi altında bulunmasına, kamu hizmetlerinden ömür boyu men edilmesine ve hukuki kısıtlamalara tabi tutulmasına karar verilmiştir⁵⁴⁵. Böylece Irkçı-Turancı yargılamaların birinci evresi tamamlanmıştır. Dosya Askeri Yargıtay'a devrolunarak davanın ikinci mahkeme süresi başlamıştır⁵⁴⁶.

Irkçılık- Turancılık davasındaki son duruşmadan yedi ay sonra 23 Ekim 1945'te yeni bir gelişme yaşanmıştır. İstanbul bir numaralı Sıkıyönetim mahkemesince tutuklu olan Zeki Velidi, Nihal Adsız, Reha Oğuz Türkkkan ve arkadaşları hakkında verilen mahkûmiyet kararı Askeri Yargıtay tarafından bozulmuştur. Askeri Yargıtay, sanıkların tutukluluk hallerinin devamının gerekli olmadığına karar verilmiştir. Dosyanın iki numaralı Askeri mahkemeye verilerek, davanın yeniden görülmesi istenilmiştir. Kararda, her sanık hakkında ayrı ayrı karar bozma gerekçeleri belirtilmiştir. Bütün sanıklar 26 Ekim 1945 tarihinde tahliye edilmiş olup mahkemeleri tutuksuz olarak devam etmiştir⁵⁴⁷.

Askeri Yargıtay'ın bu kararı bozması ve sanıkların tahliye edildiği haberini Cumhuriyet gazetesi “*Irkçılar Tahliye Ediliyor*” başlığıyla⁵⁴⁸, Tanin gazetesi “*Irkçılık ve Gizli Cemiyet Kurmaktan Maznun Olanlar*” başlığıyla duyurmuştur. Gazeteler sanıklardan bahsederken suçlu yerine maznun kelimesini kullanmaya başlamıştır⁵⁴⁹.

⁵⁴³“Irkçıların Davası Dün Karara Bağlandı”, *Ulus*, 30 Mart 1945, Nr.8503, s.1-2; “Irkçıların Muhakemesi”, *Vakit*, 3 Şubat 1945, Nr.9710, s. 1-5.

⁵⁴⁴“Irkçıların Davası Bitti”, *Cumhuriyet*, 30 Mart 1945, Nr.7403, s.1-3; “Irkçıların Muhakemesi”, *Vakit*, 3 Şubat 1945, Nr.9710, s. 1-5.

⁵⁴⁵“Irkçılar Hakkında Dün Karar Verildi”, *Son Posta*, 30 Mart 1945, Nr.5261, s.1-7; “Irkçıların Davası Bitti”, *Cumhuriyet*, 30 Mart 1945, Nr.7403, s.1-3.

⁵⁴⁶Akar, *a.g.t.*, s.121.

⁵⁴⁷“Irkçılık Maznunları”, *Tanin*, 25 Ekim 1945, Nr. 4454-775, s.1-6; “Irkçılar Tahliye Ediliyorlar”, *Cumhuriyet*, 26 Ekim 1945, Nr.7612, s. 3; “Irkçıların Davasına Yeniden Bakılacak”, *Son Posta*, 26 Ekim 1945, Nr.5469, s.1-4; “Irkçılar Tahliye Ediliyor”, *Cumhuriyet*, 27 Ekim 1945, Nr.7613, s.1-3.

⁵⁴⁸“Irkçılar Tahliye Ediliyor”, *Cumhuriyet*, 27 Ekim 1945, Nr. 7613, s.1-3.

⁵⁴⁹“Irkçılık ve Gizli Cemiyet Kurmaktan Maznun Olanlar”, *Tanin*, 25 Ekim 1945, Nr. 4454-775, s.1-6.

Vakit gazetesi “*İrkçılık Sanıkları Hakkındaki Karar Bozuldu*”⁵⁵⁰, “*İrkçılık Sanıkları Serbest Bırakıldı*” başlıklarıyla davanın bozulduğunu duyurmuşlardır.⁵⁵¹ Son Posta gazetesi “*İrkçilerin Davasına Yeniden Bakılacak*” başlığıyla habere yer vermiştir⁵⁵². Akşam ve Ulus gazeteleri ise ırkçılık ve Turancılık davasında verilen kararın bozulduğu ve sanıkların serbest bırakıldığı haberine hiç yer vermemiştir.

İrkçılık ve Turancılık davası 20 Ağustos 1946 tarihinde tekrar görülmeye başlanılmıştır. 31 Mart 1947’de verilen kararla sanıkların tamamının beraat etmesiyle dava son bulmuştur⁵⁵³. Mahkeme ırkçılığın Anayasaya aykırı olduğunu belirttikten sonra, Türk Ceza Kanunu’nda bu fiili cezalandıran bir hüküm olmadığından dolayı sanıkların serbest bırakılmasına karar vermiştir⁵⁵⁴. Davanın ilk başından itibaren sanıklar ve dava hakkında “ırkçılar, ırkçılık davası, suçlular” şeklinde bahseden ağır ve sert ifadeler kullanan bahseden gazeteler dava sona erdikten tutumlarını yumuşatmışlardır. 23 Ekim 1945 tarihinde davayla ilgili verilen kararın bozulduğuna yer vermeyen ve davadan ırkçılık davası şeklinde bahseden Ulus gazetesi, “*Turancılık Davası*”⁵⁵⁵ ve “*Turancılar Davası Sona Erdi*” başlıklarıyla davanın sona erdiğini duyurmuştur⁵⁵⁶. Vakit gazetesi “*İrkçılık Sanıkları Beraat Ettiler*”⁵⁵⁷, Cumhuriyet “*İrkçılar Beraat Ettiler*”⁵⁵⁸, Akşam gazetesi “*İrkçilik Davası*” başlıklarıyla davanın bittiğini, sanıkların beraat ettiği haberine yer vermişlerdir⁵⁵⁹.

Diğer taraftan yabancı basında da İrkçılık-Turancılık Davası ele alınmıştır. Trud gazetesi Türk mahkemesinin bu davada kararını açıklamakta zorlandığı değerlendirmesinde bulunmuştur. 5 Nisan 1944 tarihinde yayınlanan “*İrkçılarım Muhakemesi*” başlıklı yazıda 3 Şubatta müddei umuminin iddianamesini yayınladığı, sanıklara kendilerini savunmaları için verilen bir aylık süre içinde Türkiye’nin Almanya’ya savaş ilan ettiği bilgisi verilmiştir. Bu şartlarda sanıkların layık oldukları cezaları alacakları beklenirken, beraat kararı verildiğine dikkat çekilmiştir. Yazıda öteden beri Pantürkizm’in, Nasyonal Sosyalizm’in bir Türk naşiri olduğunun malum olduğunu dile getirmiştir. Gazete, Türkiye’de bulunan muhtelif Pantürkist gruplarla Berlin arasında doğrudan doğruya bir irtibat olduğunu iddia etmiştir. Türk ırkının

⁵⁵⁰“İrkçılık Sanıkları Hakkındaki Karar Bozuldu”, *Vakit*, 25 Ekim 1945, Nr.9972, s. 1.

⁵⁵¹“İrkçılık Sanıkları Serbest Bırakıldı”, *Vakit*, 27 Ekim 1945, Nr.9974, s.3.

⁵⁵²“İrkçilerin Davasına Yeniden Bakılacak”, *Son Posta*, 26 Ekim 1945, Nr.5469, s.1-4.

⁵⁵³Cemil Koçak, *Rejim Krizi Türkiye’de İki Partili Siyasi Sistemin Kurtuluş Yılları (1945-1950)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, ss. 313-314.

⁵⁵⁴Öztekin, *a.g.m.*, ss. 230.

⁵⁵⁵“Turancılık Davası”, *Ulus*, 27 Ağustos 1946, Nr.9017, s.2.

⁵⁵⁶“Turancılar Davası Sona Erdi”, *Ulus*, 1 Nisan 1947, Nr.9235, s. 2.

⁵⁵⁷“İrkçılık Sanıkları Beraat Ettiler”, *Vakit*, 1 Nisan 1947, Nr.10588, s.2.

⁵⁵⁸“İrkçılar Beraat Ettiler”, *Cumhuriyet*, 1 Nisan 1947, Nr.8126, s.2.

⁵⁵⁹“İrkçilik Davası”, *Akşam*, 1 Nisan 1947, Nr.10221, s. 2.

yüceliğini ilan eden ve Bulgar sınırından Altay dağlarına kadar uzanan bir Türk devleti kurmak amacı güden bu kişileri, Sovyet aleyhtarı ideolojiye sahip olmak ve Sovyetlere karşı propaganda yapmakla itham etmiştir. Gazete sırf Sovyetler Birliği hakkında objektif bir kitap yazmasından dolayı Suat Derviş'in Askeri Mahkeme Müddei Umumiyesi tarafından yirmi beş seneye mahkûm edilmek istenildiğini dile getirmiştir. Sovyet aleyhtarı faaliyetten tutuklu bulunan ırkçıların davasında ise 70 ile 1.000 Türk lirası para cezası verilmesinin garip bulduğunu dile getirmiştir. Görüldüğü üzere Trud gazetesi, ırkçılık-Turancılık davasında tutukluların serbest bırakılmasını şiddetle eleştirmiştir. Dünyanın Faşizmi imha etmeye çalışırken Türk toprağında Nazizm'i koruma girişimlerinin şüphe uyandırdığını dile getirmiştir⁵⁶⁰.

Görüldüğü üzere davanın, iki kişi arasında yaşanan hakaret davasından ırkçılık-Turancılık davasına dönüşmesinde ve gelişmesinde dönemin Türk dış politikasının etkisi olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı dönemde Türk dış politikası savaşın seyrine göre değişiklik göstermiştir. Buna bağlı olarak hükümetin Türkçülere karşı tutumunda da değişim meydana gelmiştir. Savaşın başlarında Türkiye'nin Almanya ile yakın olması nedeniyle Türkçü akıma karşı hoşgörülü yaklaşmıştır. Savaşta Sovyetlerin üstünlüğü ele geçirmesiyle birlikte Türkçülere karşı sert bir tutum takınılmıştır. ırkçılık-Turancılık davası da bu ilişkiler çerçevesinde gelişmiştir. Türkçülük fikri, Turancılık hareketi olarak gösterilerek, hükümeti devirmek için hazırlanan bir komplo şeklinde değerlendirilmiştir.

Bu süreçte ulusal basın da hükümet politikalarına destek veren bir yaklaşımla mahkeme sürecini kamuoyuna yansıtmıştır. Bu anlamda basının, sanıkları mahkemeye çıkmadan önce "suçlu" ilan etmesi dikkat çekicidir. İkinci Dünya Savaşının sonuna yaklaşırken 1945 yılında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den Kars ve Ardahan'ı istemesi Türk Dış Politikasını, dolayısıyla mahkeme sürecini de etkilemiştir. Sovyetler Birliğinin bu isteği Türkiye ile ilişkilerin kopma noktasına gelmesine neden olmuştur⁵⁶¹. Gazeteler, bu defa da antikomünist ve anti-Sovyet söylemlere yer vermeye başlamışlardır. Ülke içerisinde tekrardan milliyetçi, Türkçü söylemler dile getirilmiştir. Cemil Koçak, 1944 yılında suç olarak kabul edilen fikir ve programların, 1947 yılında suç olmaktan çıkarak, milliyetçiliğin devletin resmi söylemi haline geldiğini belirtmiştir⁵⁶². Sabiha Sertel de Roman Gibi kitabında hükümetin ırkçılık-Turancılık davasını ve Turancılara karşı aldığı tavrı doğru bulmuş, Turancıların tehlikeli

⁵⁶⁰TDA; 571-34936-138078-49.

⁵⁶¹Öztekin, *a.g.m.*, s. 231.

⁵⁶²Koçak, *a.g.e.*, ss. 313-314.

olduğundan bahsetmiştir⁵⁶³. Değişen siyasi dengeler sonucu hükümet oklarını Sertellere ve onların temsil ettiği ideolojiye çevirmiştir. Ulusal basın faşizmin tehlikesinden bahsetmiş, faşizmi savundukları için Sertellere karşı cephe almış, faşizm taraftarlığı ile suçlamıştır. Aynı zamanda sahibi oldukları Tan gazetesi baskına uğrayarak kapatılmıştır.

⁵⁶³Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Belge Yayınları, İstanbul 1987, ss. 259.

İKİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA EKONOMİDE TÜRKLEŞTİRME POLİTİKALARI

1.1939-1945 YILLARI ARASINDA YAPILAN MİLLİLEŞTİRME FAALİYETLERİ

*“Bir ülke ki çarşısında dönen bütün sermaye,
Sanatında yol gösteren ilimle fen Türkündür,
Hirfetleri birbirini dâim eder himâye;
Tersâneler, fabrikalar, vapur, tren Türkündür,
Ey Türkoğlu işte senin orasıdır vatanın.”⁵⁶⁴*

Ziya Gökalp

Millileştirme ve devletleştirme terimleri zaman zaman birbirinin yerine kullanılsa da, bu kavramlar birbirinden farklı anlamlar taşımaktadır. Millileştirme dar anlamıyla, özel sektöre ait yabancı malların, firma ve kuruluşların devlete geçmesidir⁵⁶⁵.

Devletleştirme ise; yasama organın çıkardığı bir kanun ile kamu hizmeti niteliği taşıyan ve özel mülkiyette bulunan işletmenin, kamu yararının zorunlu kıldığı durumlarda, tüm mal varlığı ile birlikte idareye geçmesi olarak tanımlanmaktadır⁵⁶⁶. Bir diğer tanımıyla devletleşme, ülke içindeki yerli sermayeye ait olan malların tüm taşınır ve taşınmaz mallar yanı sıra tüm hak ve borçları dahi kamu yararı açısından devletçe satın alınıp işletilmesini kapsayan bir uygulamadır⁵⁶⁷.

Ekonomide millileştirme politikaları, Balkan Savaşlarından sonra İttihat ve Terakki yönetimiyle birlikte başlamıştır. İttihat ve Terakki yönetimi Türk milletini ön planda tutan bir ekonomi politikası takip etmiştir. Balkan Savaşlarının yarattığı etki sebebiyle ve yabancıların ve azınlıkların ekonomideki etkisini kırmak amacıyla 1913-1914 yılları arasında Hüseyin Kazım Bey’in öncülüğünde Müslüman Boykotajı uygulanmıştır. İttihat ve Terakki tarafından hazırlanan bildiri ve broşürlerle Müslümanların, gayrimüslim tüccarlardan alışveriş yapmaması çağrısında bulunulmuştur. Ayrıca Müslüman esnafların isimlerinin ve adreslerinin yer aldığı listeler hazırlanarak bu boykotajın etkisinin artırılması hedeflenmiştir⁵⁶⁸. 1914- 1918

⁵⁶⁴ Ziya Gökalp, *Altın Işık*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2023, ss. 105.

⁵⁶⁵ Ali Ülkü Azrak, “Millileştirme Kavramı üzerine”, *İstanbul Üniversitesi Mukayeseli Hukuk Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.2, 1968, s. 51.

⁵⁶⁶ Ali Ülkü Azrak, “Devletleştirme, Anayasa ve 3082 Sayılı Kanun”, *İdare Hukuku İlimler Dergisi*, S. 1-3, 1983, s. 11.

⁵⁶⁷ Volkan Soran, Cumhuriyet Dönemi Türkiye’inde Millileştirmeler Meselesi (1923-1938), *BENGİ Dünya Yörük Türkmen Araştırmalar Dergisi*, S.1, Şubat 2024, s.130.

⁵⁶⁸ Zorbacı, a.g.t., ss. 47.

yılları arasında kurulan anonim şirketlerde Türk halkını ekonomide etkin ve egemen kılmaya yönelik girişimlerde bulunulmuştur ve aynı zamanda yabancı sermayeyi denetim altına almaya yönelik çalışmalar yapılmıştır. Yapılan bu çalışmalara örnek olarak; *İmtiyazat-ı Ecnebiye'nin kaldırılması hakkında İrade-i Seniye* ile 1 Ekim 1914 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere kapitülasyonların kaldırılması, 13 Aralık 1914'de *Ecnebi Anonim ve Sermayesi Eshama Münkasım Şirketler ile Ecnebi Sigorta Şirketleri Hakkında Kanun-ı Muvakkat* ile gerçek ve ticari özellikteki tüzel kişiler Osmanlı mevzuatı kapsamına alınması gösterilebilir⁵⁶⁹.

Hükümet, ülke ekonomisinin çoğunlukla yabancıların ve gayrimüslimlerin elinde olmasından dolayı yabancı sermayeleri millileştirmek zorunda kalmıştır. Böylece ekonomide gayrimüslimlerin etkisi azaltılmaya çalışılmıştır⁵⁷⁰. Milli İktisat politikası doğrultusunda, yabancı şirketlerin imtiyazlarına son verilmiştir. Bu dönemde ayrıca o zamana kadar gelir vergisi ödemekten muaf olan yabancı şirketler 8 Mart 1915 tarihinde yayınlanan “*Memalik-i Osmaniye’de bulunan ecnebilerin Hukuk ve Vezaifi Hakkında Kanun- Muvakkat*” ile birlikte vergi mükellefiyeti haline getirilmişlerdir⁵⁷¹.

Cumhuriyet ilan edilmeden önce ki süreçte de yabancı sermayenin mecliste tartışıldığı görülmektedir. Mahmut Celal Bey, İktisat Vekili olarak görev yaparken 24 Şubat 1921 günü mecliste yaptığı bir konuşmada, ülkeye imtiyaz şeklinde giren sermayenin düşmanı olduğunu belirtmiştir. Onun görüşüne göre, bu tür sermaye girişleri sonucunda hürriyet ve istiklal kaybedilmekte ve esarete sürüklenilmektedir. Bu durumu Hindistan'ın İngilizler tarafından esir edilmesi örneği ile de desteklemiştir. Celal Bey, ülkenin bağımsızlığını ve özgürlüğünü korumak adına bu tür sermaye girişlerine karşı çıkmıştır⁵⁷².

Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1922 tarihinde mecliste yaptığı konuşmada “*Siyaseti iktisadımızın önemli hedeflerinden biri de kamu yararını doğrudan etkileyecek ekonomik kuruluşları ve girişimleri, mali gücümüz ve teknik kabiliyetimizin izin verdiği ölçüde devletleştirmektir*” sözleriyle ekonomi alanında önemli hedeflerinden birisinin devletleştirme olduğunu dile getirmiştir⁵⁷³.

Millileştirme ve milli ekonomi konusunda 17 Şubat- 4 Mart 1923 tarihlerinde yapılan İzmir İktisat Kongresi büyük bir önem taşımaktadır. Kongrenin temelinde milli

⁵⁶⁹ Arzu Varlı, Murat Koraltürk, “II. Meşrutiyet’ten Erken Cumhuriyet’e Milli İktisadın Sürekliliği ve İzmir İktisat Kongresi”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.9, S.20, Haziran 2010, s. 130.

⁵⁷⁰ Zorbacı, a.g.m., s. 80.

⁵⁷¹ Zafer Toprak, *Milli İktisat-Milli Burjuvazi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, ss. 52-60.

⁵⁷² Soran, a.g.m., s. 133.

⁵⁷³ TBMMZC, D:1, C:18, İN:1, Tarih: 1 Mart 1922, s. 5-6.

İktisat düşüncesi yer almıştır. İzmir İktisat Kongresi'nde bir "Misakı İktisadi" politikası ortaya konulmuştur. Bu kongrede alınan kararlar şunlardır; yerli üretimin geliştirilmesi, ekonomik kalkınmaya katkıda bulunacak yabancı sermayeye izin verilmesi, tütün ve tarım ticaretinin serbest olması, aşar vergisi kaldırılarak yerine yeni bir vergi konulması, iç gümrüklerin kaldırılması, ulaşımın geliştirilmesi, sendika hakkının tanınması ve lüks ithalattan kaçınılmasıdır⁵⁷⁴.

Kongrede Milli İktisat politikaları çerçevesinde ekonomiyi Türkleştirme olgusu dile getirilen konulardan birisi olmuştur. Harap olan memleketin tamiri ve iktisadi gelişmenin sağlanması için birçok faaliyetin bulunduğu belirtilmiştir. Bireysel veya küçük şirketler halinde Türkler için özellikle ticaret sahasının oldukça önemli ve karlı olduğundan bahsedilerek, Türklerin elindeki fırsatların değerlendirilmesinin öneminden bahsedilmiştir. Güçlenmeye başlayan yabancı tüccarların yerini Türkler'in alması gerektiği vurgulanmıştır. Türklerin, bu karlı işlere başarılı bir şekilde müdahale etmelerinin gerekliliğine dikkat çekilmiştir⁵⁷⁵.

Kongrede milli iktisat politikaları çerçevesinde yabancı sermaye, milli girişimci yetiştirilmesi, dış ticaret, sermaye birikimi ve işgücünün Türkleştirilmesi konuları ön plana çıkartılarak, Türkleştirmeye ilişkin ilkeler benimsenmiştir. Aynı zamanda kongre de borsanın, kambiyo merkezlerinin Türkleştirilmesi önerilmiştir⁵⁷⁶.

İttihat ve Terakki yönetimi ile başlayan ekonomi alanında yapılan millileştirme politikaları, cumhuriyetin ilan edilmesinin ardından artan bir hızla devam etmiştir. Hükümet siyasi bağımsızlığını ekonomik bağımsızlık ile perçinlemek istemiştir. Bu doğrultuda 1928- 1945 yılları arasında millileştirme faaliyetleri devam etmiştir.

Cumhuriyet döneminde millileştirmelerin önemli bir bölümü demiryolları, limanlar ve belediye hizmetleriyle ilgilidir. Demiryollarında yapılan millileştirmenin fazlalığının nedeni ise Birinci Dünya ve Kurtuluş savaşları sırasında demiryolu hatlarının yabancı şirketlerin elinde olmasının yarattığı stratejik sakıncalardır⁵⁷⁷. Demiryolunda yapılan millileştirmeler ekonomiyi olumlu etkilemiştir. Devlet yabancı şirketlerle imzalanan imtiyaz sözleşmelerinden kaynaklanan zararları ödemekten kurtulmuştur. Uygun fiyatlarla demiryolu hatları millileştirmesi imkânı doğmuştur. Zira 1929 Ekonomik Buhranının etkisiyle zarar eden yabancı şirketler genellikle millileştirme tekliflerine istekli yaklaşmışlardır. Bu durum millileştirme politikalarının

⁵⁷⁴ Zorbacı, *a.g.t.*, s. 70.

⁵⁷⁵ Koraltürk, *a.g.m.*, s. 136.

⁵⁷⁶ Koraltürk, *a.g.m.*, s. 140.

⁵⁷⁷ Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2015, ss. 244.

daha uygun koşullarda uygulanmasını sağladığı gibi millileştirmeyi kolaylaştırmıştır. Bu sayede demiryolu ulaşımı ucuzlatılarak, tarımsal üretimin pazarlara daha uygun fiyatlarla ulaştırılması saęlanmıřtır⁵⁷⁸.

Türkiye'nin devletleştirdiğı şirketlerin içerisinde demiryollarından başka, elektrik, su, havagazı gibi temel altyapı hizmetleri ve belediyeye özgü hizmetler de yer almıřtır⁵⁷⁹. Atatürk döneminde özellikle 1930'lu yıllarda birçok yabancı sermayeli şirket millileştirilmiştir. Bu dönemde millileştirilen yabancı sermayeli şirketler şunlardır:

**Tablo 3. Atatürk Döneminde (1928-1938)
Millileştirilen řirketler⁵⁸⁰**

Yıllar	Millileştirilen Yabancı Sermayeli şirketler	Kanun No
1928	Anadolu Demiryolu şirketi	1375
1928	Mersin-Tarsus- Adana Demiryolu şirketi	1375
1928	Haydarpaşa Liman şirketi	1375
1931	Mudanya Bursa Demiryolu şirketi	1875
1933	İstanbul Türk Anonim Su şirketi	2198
1933	İzmir Rıhtım ve Tramvay şirketi	2309
1934	İzmir Kasaba ve Temdidi Demiryolları	2487
1934	İzmir- Afyon ve Manisa Bandırma Hattı	2488
1934	İstanbul Rıhtım, Dok ve Antrepo şirketi	2665
1935	Aydın Demiryolları şirketi	2745
1936	İstanbul Türk Anonim şirketi	3026
1936	Ergani Bakır Türk Anonim şirketi	3034
1937	Ereğli şirketi	3146
1937	şark Demiryolları Türk Anonim şirketi	3156
1938	İzmir Telefon Türk Anonim şirketi	3375
1938	İstanbul Türk Anonim Elektrik şirketi	3480
1938	Üsküdar ve Kadıköy Elektrik Türk Anonim şirketi	3480

⁵⁷⁸ Mehmet Halis Özer, “Türkiye’de Devletçi İktisat Politikaları Çerçevesinde Yabancı Sermayeli İktisadi Teşekküllerin Millileştirilmesi Ve Ekonomiye Yansımaları (1930- 1939)”, *NWSA-Social Sciences*, January 2015, C. 10, S.1, s. 33.

⁵⁷⁹ Kenan Bulutoğlu, *100 Soruda Türkiye’de Yabancı Sermaye*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1970, ss. 109.

⁵⁸⁰ Soran, *a.g.m.*, s. 136.

Millileştirme faaliyetleri Atatürk'ün vefatının ardından da devam etmiştir. İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı olduğu yıllarda Avrupa'da başlayan ve Türkiye'yi de etkileyen İkinci Dünya Savaşı nedeniyle millileştirme çalışmalarının hızı azalmıştır. Bu dönemde on üç yabancı şirket millileştirilmiştir. Millileştirme faaliyetleri genellikle Refik Saydam döneminde gerçekleşmiştir. Saydam Hükümetinin ilk döneminde millileştirme faaliyetleri daha yoğundur. Fakat sonraki süreçte İkinci Dünya Savaşı nedeniyle millileştirme çalışmalarındaki hız azalmıştır⁵⁸¹. Saydam hükümeti, Celal Bayar hükümetinden farklı olarak iktisadi politika alanında hızlı bir şekilde yabancı şirketleri millileştirme ve özel girişimlerin devletleştirilmesi yönünde adımlar atmıştır. Basında bu dönemde yapılan millileştirme faaliyetlerine yazılarında yer vererek duyarlı davranmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı dönemde millileştirilen şirketler şunlardır:

Tablo 4. 1939- 1945 Yılları Arasında Millileştirilen Şirketler

Yıl	Millileştirilen Yabancı Sermayeli Şirketler
1939	İstanbul Elektrik Tramvay ve Tünel Şirketleri
1939	Ankara Elektrik ve Havagazı ve Şirketi
1939	Adana Elektrik Türk Anonim Şirketi
1939	Bursa ve Müttehid Elektrik Türk Anonim Şirketler
1939	Mersin Elektrik Şirketi
1939	Balıkesir Elektrik Şirketi
1939	Edirne Elektrik Şirketi
1939	Tekirdağ Elektrik Şirketi
1939	Gaziantep Elektrik Şirketi
1940	Türk Bomonti-Nektar Bira Fabrikaları T.A.Ş
1940	Ereğli Kömür Havzası
1943	İzmir Elektrik ve Tramvay Şirketi
1944	İzmir Suları Türk Anonim Şirketi
1945	İstanbul Havagazı ve Elektrik ve Teşebbüsat-ı Sınaiye TAŞ

Genellikle büyük şehirlerde bulunan elektrik üzerine çalışan şirketlerin millileştirildiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Tramvay şirketlerinde de millileştirme gelişmektedir. Savaşın başladığı yıl millileştirme açısından daha yaygındır.

⁵⁸¹Bulutoğlu, *a.g.e.*, ss. 108-109.

1.1.İSTANBUL ELEKTRİKLİ TRAMVAY VE TÜNEL ŞİRKETİNİN MİLLİLEŞTİRİLMESİ

İkinci Dünya Savaşı döneminde millileştirilen ilk şirket İstanbul Elektrikli Tramvay ve Tünel Şirketi olmuştur. Bu millileştirme Refik Saydam Hükümeti döneminde Nafia Vekili Ali Çetinkaya'nın öncülüğünde gerçekleşmiştir. Esasen şirket 1860'lı yıllarda artan iş hacmi ve ulaşım duyulan ihtiyaç nedeniyle kurulmuştur. Müslüman arabacı gedikleri tarafından yürütülen ulaşım hizmetleri yetersiz kalmış ve toplu taşıma araçlarına ihtiyaç duyulmaya başlanmıştır. Osmanlı Devletine bağlı olarak kurulan şirketin hisse senetleri öncelikle İstanbul Borsası'nda satışa çıkarılmıştır. Şirket arabacıları işe almayı taahhüt etmiştir. Böylece İstanbul Tramvayları Anonim Şirketi, 8-20 Ağustos 1869 tarihli bir fermanla, yerli Rum iş adamlarından Konstantin Karapanos'a verilen hayvan çekimli tramvay hattı inşası ve işletmesi imtiyazıyla kurulmuştur⁵⁸². Şirket Osmanlı'dan Cumhuriyete intikal edilmiştir.

Şirketin ilk adı Dersaadet Tramvay Şirketi'dir. Daha sonra bu isim 20 Şubat 1931'de "*İstanbul Tramvay Şirketi*" olarak değiştirilmiştir. Şirketin kurucuları, R. Edwards, G. Casanova, Ralli, D. Fernandez, R. Viterbe, Demetrios Raspalli'dir. Şirketin ortakları ise; Şirket-i Umumiye-i Osmaniye, Osmanlı Bankası, İstanbullu Hristaki Zoğrafos ve Konstanti Krepano'dır⁵⁸³.

1938 yılından itibaren yaşanan gelişmeler sonucunda İstanbul Tramvay ve Tünel Şirketi ile ilgili atamalar, özel izinler, şirketin devredilmesi ve mali desteğin artırılması gibi konularda bir takım kararnamelerin çıkartılması zorunlu hale gelmiştir. Çıkarılan bu kararnameler şirketin kurumsallaştırılmasını sağlamıştır⁵⁸⁴. Atatürk tarafından 14 Ekim 1938'de onaylanan kararnameye göre İstanbul Tramvay ve Tünel Şirketi'nin imtiyaz ve tesisatları ile beraber Havagazı Elektrik Dağıtım Şirketi TAŞ'ın Yedikule ve Kadıköy havagazı kurumlarının satın alınması için Nafia Vekâlet'ine yetki verilmiştir⁵⁸⁵.

Atatürk'ün vefatının ardından İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonraki süreçte de İstanbul tramvay taşımacılığında önemli bir adım atılmıştır. İstanbul Tramvay ve Tünel Şirketi'nin işletilmesinin hakkı ile ilgili bütün işlemlerin 1 Ocak 1939 tarihinden itibaren hükümet adına gerçekleştirilmesi kararı alınmıştır. Tramvay ve tünel şirketlerinin satın alınması konusunda Ankara'da şirket vekilleri ve Nafia vekâleti

⁵⁸²Haydar Kazgan, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Şirketleşme*, Vakıfbank Yayınları, İstanbul 1981, ss. 91-92.

⁵⁸³Kazgan, a.g.e., ss. 92-93.

⁵⁸⁴BCA; 30-18-1-2-84-90-13.

⁵⁸⁵BCA;30-18-1-2-84-94-13.

arasında başlayan müzakereler şirket vekillerinin olağanüstü fiyat talep etmeleri nedeniyle kesintiye uğramıştır⁵⁸⁶. Tramvay şirketi yeniden nafia vekâletine müracaatta bulunarak müzakereye esas teşkil edecek tekliflerini bildirmek üzere vekillerini Ankara'ya göndermek istediklerini bildirmişlerdir. Bu istek üzerine Nafia vekâleti de ayın on beşine doğru vekilleri Ankara'da bulunmaya davet etmiştir. Fiyat teklifleri üzerinde anlaşmaya varılır varılmaz satış anlaşmasının hazırlanacağı ve derhal imzalanacağı bildirilmiştir⁵⁸⁷.

Bu arada şirketi satışa zorlamak için Nafia Vekaleti Beyoğlu dördüncü noteri aracılığıyla tramvay şirketine bir protesto çekmiştir. Protestoda arabaların ihtiyaca yeterli gelmediği gibi bakımsız ve makinelerin bozuk olduğu kaydedilerek halk için daimi bir tehlike niteliği taşıyan bu duruma daha fazla tahammül edilemeyeceği, anlaşma kuralına katıyen aykırı olan bu durumlar ıslah edilmediği takdirde cezri tedbirlere başvurulacağı bildirilmiştir. Bunun üzerine şirketin idare meclisi toplanmış ve nafia vekâletinin protestosunu inceleyerek verilecek cevabı hazırlamışlardır. Cevap noter aracılığıyla verilmiştir. Cevapta, yolların ve şebekenin muntazam surette tamir edildiği, bozuk arabaların sefere çıkarılmadığı ve meydana gelen kazalardan dolayı şirketin sorumlu tutulamayacağı ileri sürmüştür. Sorumluluğu kısmen sürücülerin dikkatsizliğine, kısmen de yolların dolambaçlı ve bozuk oluşuna dayandırmıştır⁵⁸⁸.

Ankara'da yapılan müzakerelere şirket adına katılan idare meclisi reisi Spesiyal, Debarisi ve hukuk müşaviri Kleren'dir⁵⁸⁹. Heyetin Ankara'ya gelmesiyle birlikte müzakerelere başlanılmıştır. Cumhuriyet Gazetesinde yer alan "Buda Bir Sual" başlıklı yazıda Tramvay ve Tünel Şirketinde işçi meselesi konusunda yaşanan gelişmeler satırlara taşınmıştır. Tramvay Şirketinin yabancı ustaları işten çıkardıktan sonra yerlerine Türk ustaları yerleştirmeye başladıklarına değinilmiştir. Bu gelişmeye rağmen şirketin yabancı işçiler yerine alınan Türk işçilere hak ettikleri maaşı vermediklerine dikkat çekilmiştir. Türklerin en az yabancılar kadar emek sarf ettikleri yorumunda bulunulmuştur. Türk işçilerinin layık oldukları ücreti alamamalarının nedeninin Türk olmalarından kaynaklandığı iddia edilmiştir⁵⁹⁰. Cumhuriyet gazetesinin satırlarına taşıdığı bu konu müzakereler sırasında görüşülmüştür. İstanbul Tramvay Şirketini satın alma müzakerelerine Nafia Vekili Ali Çetinkaya'nın başkanlığı altında devam edilerek

⁵⁸⁶“Tramvay Şirketiyle Yeniden Müzakerelere Başlanacak”, *Son Posta*, 7 Ocak 1939, Nr. 3032, s.4.

⁵⁸⁷“Tramvay Şirketi İle Müzakere”, *Tan*, 6 Ocak 1939, Nr.1234, s.1; “Tramvay Şirketi Nafia Vekâletine Müracaat Etti”, *Vakit*, 06 Ocak 1939, Nr. 7540, s.3.

⁵⁸⁸“Tramvay Şirketi Şubatta Hükümete Gececek”, *Son Posta*, 20 Ocak 1939, Nr.3045, s.1-11.

⁵⁸⁹“Tramvay Müzakerelerine Başlanıyor”, *Tan*, 19 Ocak 1939, Nr. 1247, s.2.

⁵⁹⁰“Buda Bir Sual!”, *Cumhuriyet*, 28 Ocak 1939, Nr.5285, s. 6.

son şekli tespit edilmiştir. Yapılan müzakereler sonucunda 29 Ocak 1939 tarihinde bütün imtiyaz hakları ile beraber şirketin bütün tesisatı, Büyük Metro Hanı, malzemeleri, binaları, atölyeleri ve ambarlarında bulunan üç yüz bin liralık malzemenin de dâhil olduğu halde bir milyon beş yüz yetmiş beş bin lira üzerinde satın alınmasını iki tarafta uygun bulmuştur. Şirket personelinin yararına tesis edilmiş olan muhtelif taavün sandıkları mevcudatı da gizli tutulmuştur⁵⁹¹.

Bilahare Tramvay ve Tünel şirketlerinin devir ve teslim işlemlerinin ne şekilde gerçekleşeceği hususunda da kararlar alınmıştır. Devir işlerini idare etmek üzere Nafia Vekâleti şirketler Başmüfettişi ve elektrik umum müdürü muavini B. Süruri'nin başkanlığı altında nafia şirket ve müesseseler komiseri İhsan Yunusoğlu, Devlet demiryolları muhasebe müfettişi Kemal'den oluşan bir heyet kurulmuştur. Teslim işinin ay sonuna kadar bitirilmiş olması planlanmıştır. Şirketlerde çalışan ecnebi memurların görevlerine son verilmiştir. Şirketlerin idaresi için geçici süreliğine “Tramvay ve Tünel idaresi” adı altında bir idarenin kurulacağı daha sonra idare şeklinin tespit edileceği haber verilmiştir⁵⁹². Devir nedeniyle, Türk memur ve görevlilerin görev ve maaşlarında değişiklik yapılmayacağı duyurulmuştur. Şirkette çalışanların işten çıkarılmasının söz konusu olmadığı belirtilmiştir. Alınan karara göre yeniden memur da alınmayacaktır⁵⁹³.

Tramvay ve Tünel Şirketinin satın alma Antlaşması 7 Şubat 1939'da imzalanmıştır. Şirketin satın alınmasının arkasından Nafia Vekili Ali Çetinkaya bir konuşma yapmıştır. Verdiği nutukta imtiyazlı şirketlerin ve kapitülasyonların dünyada siyasi manada geri kalmış milletlerin ve idarelerin üzerine tatbik edilen usullerden olduğunu, Türk milletinin ve Türk idaresinin bu devreyi geçtiğini beyan etmiştir. Memleket içinde emperyalist emellerle gelmiş ecnebi sermayesinin yeri kalmadığını vurgulamıştır⁵⁹⁴.

Şirkete bağlı tesislerin fiilen hükümete devir tarihi 1 Mart 1939 olarak tespit edilmiştir. Bu tarihten sonra kamu hizmetlerinin sorunsuz ve aralıksız olarak devamının sağlanması için satın alma sözleşmesinin TBMM tarafından onaylanmasına karar verilmiştir. Tarife esaslarına, ücret ve giderlere ait işlemlerin geçici bir idare tarafından yapılması için Nafia Vekâlet'ine yetki verilmiştir. Nafia Vekilliğinin 17 Şubat 1939

⁵⁹¹“Tramvay Şirketi 1 Milyon 575 Bin Liraya Alınıyor”, *Tan*, 29 Ocak 1939, Nr. 1257, s.1; “Tramvay Şirketi 1 Milyon 575 bin liraya Satın Alındı”, *Vakit*, 29 Ocak 1939, Nr. 7563, s. 1; “Tramvay Şirketi Bir Buçuk Milyon Liraya Satın Alındı”, *Son Posta*, 29 Ocak 1939, Nr.3054, s.1-11.

⁵⁹²“Tramvay ve Tünel Şirketlerinin Teslim Muamelesine Başlandı”, *Ulus*, 5 Şubat 1939, Nr. 6288, s.1; “ Nafia Heyeti Tramvay Şirketini Teslim Alıyor”, *Cumhuriyet*, 05 Şubat 1939, Nr. 5290, s. 1-5.

⁵⁹³“Tramvay ve Tünel Şirketleri”, *Tan*, 5 Şubat 1939, Nr. 1261, s.2.

⁵⁹⁴“Son Tasfiye”, *Tan*, 10 Şubat 1939, Nr. 1266, s.5.

tarihli ve 819/201 sayılı bildirisi ile yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyeti tarafından 24 Şubat 1939 tarihinde onaylanmıştır⁵⁹⁵.

Tramvay ve Tünel Şirketinin satın alınması ulusal basında ilgiyle takip edilmiştir. Basın Tramvay Şirketinin satın alındığını satırlarında duyurmuştur. Tan gazetesi, “Tramvay ve Tünel Şirketleri Teslim Alındı”⁵⁹⁶, Ulus, “İstanbul Tramvay ve Tünel Şirketleri Satın Alındı”⁵⁹⁷, Vakit, “İstanbullulara Müjde”⁵⁹⁸, Son Posta, “Tramvay ve Tünelin Satın Alma Mukaveleleri Dün İmzalandı” başlıklarıyla, Tramvay ve Tünel Şirketinin satın alındığı duyurulmuştur.

Bir süreden beri yapılan devir ve satın alım işlemleri sonunda hazırlanan evrakın son imza töreni 28 Şubat'ta Nafia Şirketler Başkomiseri ve Tramvay ve Tünel idareleri satın alım heyeti reisi Süruri Devrimer ve Tramvay şirketi müdürü M. Kindorf tarafından yapılmıştır⁵⁹⁹. Yapılan son imza merasimiyle birlikte Tramvay ve Tünel şirketleri hükümet tarafından 1 Mart 1939'da devralınmıştır ve aynı tarihte hükümete devredilmiştir. Bugün bayram gibi kutlanılmıştır. 1 Mart sabahı saat 05.00'te depolarda çalışanlara çay ziyafeti verildikten sonra saat 05.30'da tramvaylar ilk seferlerine çıkmışlardır⁶⁰⁰. Tramvay ve Tünel Şirketinin hükümetin idaresine geçmesi nedeniyle şehrin bazı yerlerinde, tramvay depolarında merasimler yapılmıştır ve tramvay arabaları süslenmiştir. Şişli, Beşiktaş ve Aksaray depolarındaki arabalar yeniden temizlendikten sonra Nafia Vekaletinin ilk harfleri olan N. V. simgesini bulunduran çelenkler tramvay arabalarının önüne asılarak, depolar, bayrak ve defne dallarıyla donatılmıştır. Tramvay arabaları üzerindeki “İstanbul Tramvay Şirketi” flaması da boya ile ortadan kaldırıldıktan sonra arabalar sefere hazır bir hale getirilmiştir. Depolarda çalışan işletme görevlileri kendi adlarına aldıkları kurbanları keserek yeni idareleri için uğurlu ve yararlı olmasını temenni etmişlerdir. Ardından orada bulunan görevliler yıllardan beri yabancıların elinde bulunan şirketin hükümete geçmesini beklediklerini belirterek, bundan sonra yurda hizmet etmek azminde olduklarını dile getirmişlerdir. Çalışanlar, halkın haklı olarak “siz ecnebler” diyerek idaresinde çalıştıkları şirkete karşı duydukları öfkeye tercüman olan sözlerinden kurtulduklarını bildirerek, bunun onlar için büyük bir nimet olduğunu ifade etmişlerdir⁶⁰¹.

⁵⁹⁵ BCA;30-18-1-2-86-15-20.

⁵⁹⁶“Tramvay ve Tünel Şirketleri Teslim Alındı”, *Tan*, 21 Şubat 1939, Nr.1277, s.2.

⁵⁹⁷“İstanbul Tramvay ve Tünel Şirketleri Satın Alındı”, *Ulus*, 9 Şubat 1939, Nr.6292, s.1-8.

⁵⁹⁸“İstanbullulara Müjde”, *Vakit*, 9 Şubat 1939, Nr.7571, s.1-7.

⁵⁹⁹“Tramvay ve Tünel Şirketleri Bu Sabah Bilfiil Hükümet Eline Geçti”, *Son Posta*, 1 Mart 1939, Nr. 3082, s.1-10.

⁶⁰⁰“Tramvay ve Tünel İdarelerinde Bayram”, *Son Posta*, 28 Şubat 1939, Nr. 3081, s.4.

⁶⁰¹“Millileşen Müesseseler Tramvay Ve Tren Dün Hükümete Devredildi”, *Cumhuriyet*, 02 Mart 1939, Nr.5315, s.1-9; “Tramvay Ve Tünel Şirketleri”, *Ulus*, 2 Mart 1939, Nr. 6313, s.1-8.

Bütün tramvay memur ve çalışanları yakalarında tünel ve tramvay resmi ve Nafia Vekaleti İstanbul Tramvay ve millileştirme hatırası ve 1 Mart 1939 tarihi yazılan bir rozet taşımışlardır⁶⁰². Geçici idare heyeti, Nafia Vekili Ali Çetinkaya'ya tanzim ve şükran telgrafi çekmiştir. Elektrik işleri umum müdürü ve yeni tramvay, tünel geçici idare heyeti reisi Kadri Musluoğlu kendisiyle görüşen gazetecilere verdiği söylevde bu şirketin devlete geçmesinden dolayı memnuniyetlerini dile getirmişlerdir⁶⁰³.

Selahattin Güngör, “Tramvay ve Tünel Milli İdareye Geçerken” başlıklı köşe yazısında halkın Tramvay ve Tünel Şirketinin satın alınmasından dolayı yapılan şenlikleri ele almıştır. İstanbul tramvaylarının “kanatlı tekerleklerinin” ilk defa devlet için döndüklerini belirterek, bu bayramın yalnız tramvaycıların bayramı olmadığını, ayağı karada olan bütün vatandaşların bayramı olduğundan bahsetmiştir. Güngör, Elektrik, Tünel ve Tramvay Şirketinin kolay elde edilmediğini, adım adım kazanılan bir zafer olduğunu belirtmiştir. Şirketin bir takım karışık rakamların arkasına sığınarak devir işlemleri sırasında sorun çıkardığını, Ali Çetinkaya'nın ustaca çözümler bularak satın alma işlemini gerçekleştirdiğini bildirmiştir⁶⁰⁴.

Muhittin Birgen Son Posta gazetesinde yayınlanan “Sofianın Çocukları” başlıklı köşe yazısında, Belçikalı şirketleri kastederek Sofina ailesinin Türkiye’de işletmeye açtığı şirketlerin Nafia Vekâleti tarafından Türkleştirmesini konu edinmiştir. Bu millileştirme ile birlikte Türklerin az zamanda ne kadar ileri gittiklerini gösterdiğine vurgu yapmıştır⁶⁰⁵. Sabiha Zekeriya Sertel “Kurtuluş Bayramı” başlıklı yazısında Tramvay ve Tünel idaresinin yaptığı bayramın sadece kendilerine özgü olmadığını, herkesin bayramı olduğunu belirtmiştir. Bu şirketlerin bir asra yakın bir zamandan beri bu milletin kesesinden sızdırıp ecnebi memleketlere taşıdıkları karla kaç tane İstanbul şehri imar edilebileceğine vurgu yaparak, Osmanlı Devletinin, istilacı emeller besleyen devletlere açık kapı bıraktığını dile getirmiştir. Halka bir diktatör gibi fiyat ve vergi keserek, halkı soyup keselerini doldurduklarını, Osmanlı saltanatının kendi eliyle verdiği bu imtiyazlarla kendi sonunu hazırladığını ifade etmiştir. Nafia Vekâletinin bu şirketlerin faaliyetine yalnız İstanbul’da değil, bütün Türkiye dâhilinde son verildiğine açıklık getirmiştir⁶⁰⁶.

⁶⁰²“Tramvay, Tünel İdarelerinde Bayram Var”, *Tan*, 1 Mart 1939, Nr. 1285, s.1-8;

⁶⁰³“Tramvay Ve Tünel İdareleri Fiilen Devlete Geçti”, *Vakit*, 2 Mart 1939, Nr.7592, s.3; “Tramvay Memurları Dün Bayram Yaptılar”, *Son Posta*, 2 Mart 1939, Nr. 3083, s.4.

⁶⁰⁴Selahattin Güngör, “Tramvay ve Tünel Milli İdareye Geçerken”, *Cumhuriyet*, 2 Mart 1939, Nr.5315, s.5.

⁶⁰⁵Muhittin Birgen, “Sofianın Çocukları”, *Son Posta*, 2 Mart 1939, Nr. 3083, s.2-10.

⁶⁰⁶Sabiha Zekeriya Sertel, “Kurtuluş Bayramı”, *Tan*, 2 Mart 1939, Nr. 1286, s.5.

Safaeddin Karanakçı, “Tramvay ve Tünel Devlete Geçtikten Sonra” başlıklı köşe yazısının satırlarına “Liberal okul temsilci ve mensupları ne derlerse desinler, devletçi Türk iktisadının yeni bir zaferi karşısındayız!” sözleriyle başlamıştır. Toplum hizmetleriyle alakalı bir kurumun millileştirilmesinin burada çalışan binlerce Türk vatandaşının şirket tarafından uğradıkları kötü muameleden kurtulması nedeniyle memnuniyetle karşılandığını belirtmiştir. Yalnız şirkete çalışan memurların ve işçilerin gördüğü muameleden kurtarmasından dolayı değil, devletçi Türk iktisadının bir zaferi olması nedeniyle de herkesin bayramı olduğunu dile getirmiştir. Devletin demiryolu, vapur, elektrik ve tramvay gibi hizmetlerin menfaatleriyle yakından alakalı işleri bizzat kurup işletmesinin yeni bir dava olmadığına vurgu yapmıştır. Karanakçı, devlete geçen İstanbul tünel ve tramvaylarının; şehrin iktisadi hayatı bakımından oynadığı rolün öneminden bahsetmiştir. Şirketin artık devlete ait olduğunu hatırlatarak ecnebi şirket gibi halka ilgisiz kalmasına, halkı istismar etmesine imkan bulunmadığını vurgulamıştır⁶⁰⁷.

Vali B. Lütfi Kırdar, şirketin belediyeye devredilmesi üzerine çalışmalarını yapmak üzere Ankara’ya gitmiştir. İstanbul Tramvay ve Tünel Şirketinin idaresi 28 Nisan 1939’da TBMM’de bir kanun tasarısı hazırlanmıştır. Hazırlanan bu tasarıda; İstanbul Tramvay ve Tünel Şirketi ile İstanbul Elektrik İşleri Genel Müdürlüğü İdaresi İstanbul Belediyesi’ne devredileceği bildirilmiştir. Tasarı TBMM’de “*İstanbul Elektrik İşleri Umum Müdürlüğü ile İstanbul Tramvay ve Tünel İdaresi teşkilat ve tesisatının İstanbul Belediyesi’ne devri hakkında kanun layihası*” adıyla görüşülmüştür⁶⁰⁸. Buna göre Tramvay ve Tünel İdaresinin satın alma anlaşmasına göre devlete geçen varlıkların yönetimi ve işletilmesiyle ilgili olarak işletmeye ait gelirler, giderler, tamir ve işletme masrafları belediyeye devredilen tarihe kadar şirket yönetimi prensiplerine göre olacaktır. Bu bağlamda, satın alma anlaşmasının uygulanmasıyla ilgili tüm ödemeler ve işlemler, muhasebe ve temsil yetkileri dâhil olmak üzere, belediyenin sorumluluğuna ve kontrolüne bırakılmıştır⁶⁰⁹. Belediye, tramvayların geçtiği yolları asfaltlayarak şehre daha modern bir görünüm kazandırmak ve elektrik hizmetini genişletmek için çalışmalar hazırlamaya başlamıştır. Ayrıca otobüs ve tramvay servislerini birleştirme planı da yapmıştır⁶¹⁰.

⁶⁰⁷Safaeddin Karanakçı, “Tramvay ve Tünel Devlete Geçtikten Sonra”, *Cumhuriyet*, 22 Mart 1939, Nr.5335, s.5.

⁶⁰⁸TBMMZC, D:6, C:3, İN:24, Tarih: 09.06.1939, s.110; BCA;30-18-1-2-86-38-1.

⁶⁰⁹“Elektrik, Tramvay, Tünel Tesisatının Belediyeye Devri Hakkındaki Layiha”, *Son Posta*, 4 Mayıs 1939, Nr.3146, s.3.

⁶¹⁰“Tramvay, Elektrik ve Tünel İdareleri Hükümetçe Belediyeye Devredilecektir”, *Ulus*, 26 Nisan 1939, Nr.6367, s.2.

Son Posta gazetesi, İstanbul Belediyesine devredilen tramvay, elektrik ve tünel işletmelerinin bundan sonra belediye tarafından idare edileceğine dair hükümet kararını duyurmuştur⁶¹¹. İstanbul, Elektrik, Tünel ve Tramvay idarelerinin belediyeye verilmesi hakkındaki kanun layihası Nafia ve Dahiliye encümenleri tarafından 10 Mayıs 1939'da kabul edilmiştir⁶¹².

Bilahare tasarı TBMM genel kuruluna taşınmıştır. Görüşmeler sırasında Bingöl Milletvekili Feridun Fikri, elektrik, tramvay ve tünel idarelerinin İstanbul belediyesine devredilmesi hakkında hükümet tarafından alınan kararın yerinde ve doğru olduğunu belirtmiştir. Feridun Fikri konuşmasında, tramvay ve tünel hizmetlerindeki düzensizlik, bilet fiyatları ve hizmet kalitesi gibi konular üzerinde durarak, İstanbul halkının bu hizmetlerden en iyi şekilde yararlanabilmesi için belediyenin etkin düzenlemeler yapmasını ve elektrik fiyatlarının halkın yararına olacak şekilde makul bir şekilde düşürülmesini talep etmiştir⁶¹³.

Görüşmeler neticesinde Tramvay, elektrik ve tünel idarelerinin belediyeye devri hakkındaki kanun Büyük Millet Meclisinde kabul edilmiştir. Bundan sonra belediye bu idareleri devir almak için hazırlıklara başlamıştır. İdareleri belediye adına teslim almak üzere, belediye muhasebe müdürü Muhtar, iktisat müdürü Saffet Sezen, hukuk işleri müdürü Hasan Ferit ve fen heyeti müşaviri Mustafa Hulki'den oluşan bir komisyon kurulmuştur. İdareleri belediyeye devretmek işine de Nafia Vekaleti tarafından posta ve telgraf umum müdürü Kadri Musluoğlu memur edilmiştir. Vali ve belediye başkanı Lütfü Kırdar bu idarelere giderek bazı denetimlerde bulunmuştur. Belediye başkanı, şirketin belediyeye devrinden sonra memur kadrosunda bir değişiklik olmayacağını söylemiştir⁶¹⁴.

Mecliste yapılan görüşmelerin ardından 16 Haziran 1939'da kabul edilen 3645 numaralı “*İstanbul Elektrik, Tramvay ve Tünel İşletmelerinin İstanbul Belediyesi’ne Devrine Dair Kanun*”u ile İstanbul Elektrik Tramvay ve Tünel işletmeleri belediyeye devredilmiştir⁶¹⁵. Şirketin belediyeye devredilmesi Resmi Gazetede 22 Haziran 1939'da

⁶¹¹“Tramvay, Elektrik ve Tünel İşletmeleri Belediyeye Verildi”, *Son Posta*, 24 Nisan 1939, Nr. 3116, s.1-11.

⁶¹²“Elektrik, Tünel ve Tramvay İdareleri”, *Vakit*, 11 Mayıs 1939, Nr. 7662, s.2.

⁶¹³“Meclisin Dünkü Toplantısında”, *Ulus*, 10 Haziran 1939, Nr. 6412, s.2; “Elektrik Tramvay Tünelin Belediyeye Devri”, *Vakit*, 19 Haziran 1939, Nr. 7692.s.3.

⁶¹⁴“Tramvay, Tünel, Elektrik, İdareleri Devralınıyor”, *Tan*, 17 Haziran 1939, Nr.1392, s.2; “Elektrik, Tramvay ve Tünel İdarelerinin Tesellüm Muamelesine Başlanıldı”, *Son Posta*, 17 Haziran 1939, Nr. 3190, s. 4; “Tramvay, Elektrik Teslim İçin Bir Komisyon Kuruldu”, *Vakit*, 17 Haziran 1939, Nr. 7699, s.2.

⁶¹⁵TBMMZC, D:6,C:3,İN:27, Tarih:16.06.1939, s. 179-180; Resmi Gazete, 22.06.1939, Nr. 4239.

yayınlanmıştır. Şirket, bir temmuzdan itibaren belediye adına işletilmeye başlanmıştır⁶¹⁶.

1.2. ANKARA VE ADANA ELEKTİRİK VE HAVAGAZI ŞİRKETİNİN MİLLİLEŞTİRİLMESİ

Bu dönemde millileştirilen bir diğer şirket ise Ankara Elektrik ve Havagazı şirketidir. Ankara Elektrik Havagazı Şirketi'nin kurulması, İktisat Vekili Mustafa Rahmi Bey ve Bakanlar Kurulu tarafından uygun görülmüştür. Şirket idare merkezi Ankara olmak üzere 10 Aralık 1928'de kurulmuştur⁶¹⁷. Şirketin kurucuları: Dr. Egon Von Rieben, Dr. Max Bittrich, merkezi Galata'da bulunan A.E.G. Türk Anonim Şirket-i Umumisi, Geheimrat Fellingner, Burla Biraderler şirketinden mühendis Daniel Burla'dır⁶¹⁸.

1929 yılında, Ankara Elektrik ve Havagazı şirketine ait iki imtiyaz 60 yıllığına "Stettiner-Chamette-Fabrik" şirketi adına Alman vatandaşı olan Max Bittrich'e verilmiştir. Anlaşmasının on üçüncü maddesiyle devlet bu şirketi 25 yıl sonra satın alma hakkını elde etmiştir⁶¹⁹.

Ankara'nın elektrik üretim ve dağıtım imtiyazı ve Ankara'nın havagazı dağıtım imtiyazı farklı şirketler tarafından yönetilmekteydi. Bu şirketlerin havagazı ve elektrik dağıtımını adı altında tek bir şirket aracılığıyla yürütülmesi gündeme gelmiştir. Bu nedenle iki kurumu aynı çatı altında toplamak için 1933 yılında görüşmelere başlanılmıştır. Nafia Vekilinin 6 Ocak 1934 tarihli Başvekâlete yazdığı 30-2/156 numaralı yazıda, Ankara Havagazı Şirketinin, Ankara Elektrik Şirketi'ne devredilmesine karar verilmiştir. 30 Aralık 1933 tarihinde düzenlenen Ankara Elektrik ve Havagazı İmtiyazlarına Dair 24 Mart 1927 Tarihinde yapılan Anlaşmanın ilavesi olan maddeleri, Türkiye Cumhuriyeti adına Nafia Vekili Fuat Bey, Ankara Elektrik ve Havagazı Türk Anonim Şirketlerinin her ikisini temsilen Herr Gustav Knorr ve Josef Oberle aralarında kararlaştırarak imzalamışlardır. Ankara Havagazı Türk Anonim Şirketi, 24 Mart 1927 tarihinde yapılan anlaşmanın imtiyaz sözleşmesi ve şartnamesiyle sahip olduğu bütün hak ve yükümlülüklerini, sermayesini ve tesisatını Ankara Elektrik Türk Anonim Şirketine devretmiştir. Anlaşma devamında ise, her iki şirketin ayrı ayrı defter tutacağı, havagazı ve elektrik ücretlerinin ayrı ayrı hesaplanacağı, belediye

⁶¹⁶“Tramvay ve Elektriğin Devri”, *Tan*, 27 Haziran 1939, Nr. 1402, s.6.

⁶¹⁷Mehmet Karayaman, “Ankara Elektrik Türk Anonim Şirketi Tarihçesi (1929-1939), *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C. 6, S.1, 2014, s. 56.

⁶¹⁸Karayaman, *a.g.e.*, ss. 56.

⁶¹⁹TBMMZC, D:6, C: 4, İN: 35, Tarih: 05.07.1939, s.1; BCA; 230-0-0-4-14-1.

aidatlarının ayrı ayrı ödeneceği yer almıştır. Şirketlerde başta yabancı uzman sayısı olmak üzere belirli sınırlamaların bulunduğu belirtilmiştir. Anlaşma ile yapılan şirketlerin tek çatı altında birleştirilmesi 30 Mayıs 1934 tarihinden itibaren uygulamaya konulmuştur⁶²⁰.

1936 yılı içerisinde hükümetin millileştirme uygulamaları çerçevesinde Ankara Elektrik ve Havagazı Şirketini millileştirmesi meselesi de gündeme gelmiştir. Bu hususta ilk adım Hükümetin millileştirme politikaları konusunda hassasiyetini bilen Almanya'daki Andrew Mc. Fadyean'dan gelmiştir. Fadyean, 16 Mayıs 1936'da devlete ilk teklifini yapmıştır. 16 Mayıs 1936'da gönderdiği mektupta Ankara Elektrik ve Havagazı şirketi ile Adana Elektrik şirketini sekiz milyon karşılığında hükümete satmak istemiştir. Şirket tarafından yapılan bu teklif, hükümet tarafından uygun görülmediğinden dolayı müzakerelere başlanılmamıştır. 25 Mart 1939'da Ankara Elektrik ve Havagazı ve Adana Elektrik Türk Anonim Şirketleri Hisse Senetleri ile Elektricitaets Lieferung Gesellschaft (E.L.G.) ve Didier Werke A-G Alman Şirketleri, Nafia Vekâletine başvurarak hükümetin millileştirme uygulamaları kapsamında bu üç şirketin satın alma işinin gerçekleştirilmesini istemişlerdir⁶²¹.

Şirketin amacı, Almanya'da bloke edilmiş olan İngiliz sermayelerinin durdurma kararını kaldırarak hissedarlarının Türkiye'deki şirketlerini bir İngiliz grubuna devretmektir. Alman hissedarlar tarafından İngiliz gruba yapılacak olan satış sonrasında, bu üç şirketi hemen Hükümete satmaları kaydıyla kabul edilebileceğini bildirmiştir. Bu nedenle Nafia Vekâleti ile "E.L.G." ve "D.W." ve "Robert Benson et Co. Ltd" şirketleri arasında yapılan görüşmeler sonucunda devir işlemi konusunda anlaşmaya varılmıştır ve Ankara Elektrik Şirketinin hükümet tarafından satın alma görüşmelerine başlanılmıştır⁶²². Alman sermayedarlarını temsil etmek için Telling, Ankara'ya gelerek, tam yetkili isim olarak görüşmeleri sürdürmüştür⁶²³.

Ulus gazetesi, 11 Haziran 1939 tarihinde yayınladığı yazısında Ankara Havagazı ve Elektrik şirketinin satın alma görüşmelerinin sona gelindiği haberini vermiştir. Yapılan müzakerelerde Alman Şirketi delegeleri beş yüz bin lirası peşin ve kalanı yirmi senede yüzde beş faizli tahville ödenmek kaydıyla altı milyon beş yüz bin lira istemişlerdir. Yapılan bu öneri hükümet tarafından kabul edilmemiştir. Görüşmelerden sonra dört yüz elli bin lirası peşin ve iki milyon altı yüz elli bin lirası yirmi senede

⁶²⁰BCA; 30-10-0-157-10-2.

⁶²¹TBMMZC, D:6, C: 4, İN: 35, Tarih: 05.07.1939, s.1-2.

⁶²²TBMMZC, D: 6, C: 4, İN: 35, Tarih: 05.07.1939, s. 2.

⁶²³"Ankara Elektrik Şirketinin Satın Alma Müzakeresi", *Cumhuriyet*, 3 Haziran 1939, Nr.5408, s. 4.

altışar aylık kırk eşit taksitle yüzde beş faizli senetle ödenmek üzere toplam üç milyon yüz bin lira üzerinde anlaşmaya varılmıştır. Şirkete ait eşyalarda hükümete geçmiştir⁶²⁴. Hükümet, Ankara Elektrik ve Havagazı şirketini satın aldıktan sonra derhal Ankara belediyesine devretmeye karar vermiştir. Yapılan müzakerelerde belediyenin, Ankara’da elektrik işinden temin edeceği gelirle hem bu taksitleri kolaylıkla ödeyebileceğini, hem de belediye bütçesinin gelirini artıracak görüşülmüştür⁶²⁵.

Ankara Elektrik Havagazı ve Adana Elektrik Türk Anonim Şirketleri, devlet tarafından 22 Haziran 1939 tarihinde satın alınmıştır. Satın alma anlaşması, 22 Haziran’da saat on dokuz ’da hükümet adına Nafia Vekili ve Konya Milletvekili General Ali Fuat Cebesoy ile bu şirketlerin ve İngiliz R. Benson limitet şirketinin temsilcileri arasında, Vekâlet salonunda imzalanmıştır. Yapılan anlaşma esaslarına göre, satın alma bedeli üç milyon yüz bin Türk lirasıdır. Satın alınan hisse senetlerinin itibari kıymetinin toplamı dört milyon ve alacakların toplamı altı milyon altı yüz on altı bin yüz otuz bir Türk lirasıdır. Satın alma bedeli olan üç milyon yüz bin liranın dört yüz elli bin lirası peşin ve kalan iki milyon altı yüz elli bin lirası yüzde beş faizle yirmi senede ödenecektir. Hisse senetleri ve alacaklar, Ankara belediyesine devir ve teslim edilerek bu kurumlar onlar tarafından işletilecektir. 24 Hazirandan itibaren bu şirketlerin işletmeleri hükümetin kontrolü altında hareket edecektir. Satın alma kanunu Büyük Millet Meclisi tarafından onaylandıktan sonra belediyeler bu müesseseleri filen işletmeye başlayacaklardır⁶²⁶. 3688 Kanun numarasıyla şirketin satın alınması Resmi gazetede 12 Temmuz 1939 tarihinde yayınlanmıştır⁶²⁷.

Şirketin satın alındığı Ulus gazetesi “Ankara Elektrik ve Havagazı, Adana Elektrik Şirketleri Satın Alındı”, Cumhuriyet gazetesi “Satın Alınan Elektrik Şirketleri”, Tan “Alınan Elektrik Şirketleri”, Vakit “Ankara Elektrik ve Havagazı, Adana Elektrik Şirketleri de Satın Alındı”, Son Posta “Adana ve Ankara Elektrik Şirketleri Satın Alındı” başlıklarıyla halka duyurmuşlardır.

Ankara Belediye Meclisi, 5 Temmuz’da vali ve belediye başkanı Nevzat Tandoğan’ın başkanlığında olağanüstü toplantısını gerçekleştirmiştir. Toplantıda,

⁶²⁴TBMMZC, D: 6, C:4, İ: 35, Tarih; 05.07.1939, s. 2-3; “Ankara Havagazı ve Elektrik, Adana Elektrik Şirketleri Satın Alınıyor”, *Ulus*, 11 Haziran 1939, s.1-4.

⁶²⁵“Ankara Havagazı ve Elektrik, Adana Elektrik Şirketleri Satın Alınıyor”, *Ulus*, 11 Haziran 1939, s.1-4.

⁶²⁶TBMMZC, D: 6, C: 4; İN: 35, Tarih; 05.07.1939, s.4; BCA; 30-18-2-87-55-1; “Ankara Elektrik ve Hava Gazı, Adana Elektrik Şirketleri Satın Alındı”, *Ulus*, 23 Haziran 1939, Nr. 6425, s.1; “Ankara Ve Adana Elektrik Şirketleri Satın Alındı”, *Son Posta*, 23 Haziran 1939, Nr. 3196, s. 3; “Ankara Elektrik ve Havagazı, Adana Elektrik Şirketleri de Satın Alındı”, *Vakit*, 23 Haziran 1939, Nr.7705, s.3; “Ankara ve Adana Elektrik ve Havagazı Şirketleri”, *Akşam*, 23 Haziran 1939, Nr.7424, s. 3; “Satın Alınan Elektrik Şirketleri”, *Cumhuriyet*, 23 Haziran 1939, Nr. 5428, s. 1-8

⁶²⁷ Resmi Gazete, 12.07.1939 Nr. 4256.

Ankara Elektrik ve Havagazı Şirketi için belediye tarafından yapılan üç yüz bin liralık ödemenin Belediyeler Bankası aracılığıyla gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştır. Belediye başkanı şehrin bu tür kuruluşlara uygun bir yapıya sahip olduğunu belirterek, Nafia vekili Ali Fuat Cebesoy'a emeklerinden dolayı teşekkür etmiştir. Elektrik ve hava gazı şirketinin belediyeye devri sonrası işletme ve idare konularında karar alma yetkisinin başkanlık makamına verilmesi için özel bir madde eklenmiştir⁶²⁸.

Ankara Elektrik ve Havagazı Şirketi ile aynı tarihte millileştirilen bir diğer şirket ise Adana Elektrik Türk Anonim Şirketi'dir. Adana Elektrik Türk Anonim Şirketinin satın alma işlemleri konusunda yapılan müzakereler ve satın alma işlemleri Ankara Elektrik ve Havagazı Şirketi ile birlikte yürütülmüştür. Adana'da elektrik tesisi inşa etmek ve elektrikli tramvay şirketi kurmak için 5 Aralık 1915'de Mühendis Osman Bey'e elli yıllık geçerli olan bir imtiyaz verilmiştir. Osman Bey, Hükümetin verdiği imtiyazların hiç birini yerine getirmemiştir. Nafia Vekaletine başvuru yaparak imtiyazın yenilenmesini, şartnamenin bazı maddelerinin değiştirilmesini ve Adana Belediyesine ait bazı hakların temin edilmesini istemiştir. Bu istekler üzerine Nafia Vekâleti ile 1 Ocak 1925'de bir anlaşma imzalamıştır. Osman Bey sonraki süreçte bu anlaşmaya da uymayarak 1927 yılında imzaladığı anlaşma ile elde ettiği bütün imtiyazları, hukuk ve yükümlülüklerini Adana Belediyesine devretmiştir⁶²⁹.

Adana Belediyesi de Osman Bey'den aldığı bu imtiyazı, 26 Şubat 1926'da yapılan anlaşma ile E.L.G "Elektricitäts Lieferungs-Gesellschaft" şirketine devretmiştir. Adana Elektrik Şirketi 1929 yılında kurulmuştur⁶³⁰. Şirketinin kurucuları; A.E.G. Elektrik Şirketi, Gad Franko Milaslı, Meslis-i Umumi-i Vilayet müdavimlerinden İsmail Hakkı Bey, Danyel Burla ve A.E.G. Şirket Müdürü Monsieur Joffe'dir⁶³¹. Şirketin kuruluş amacı, Berlin'de bulunan Elektrizitäts Lieferungs-Gesellschaft (E.L.G) Şirketi'ne verilen imtiyaz çerçevesinde Adana şehrinin elektrik işlerini yürütmektir. Bu çerçevede, şirket Adana şehrinde elektrik sağlayarak halkın ihtiyaçlarını karşılamayı ve şehrin altyapısını güçlendirmeyi amaçlamıştır. E.L.G. Şirketi, Adana elektrik imtiyazını almak için, şart olarak Adana Belediyesi'nden en az

⁶²⁸"Belediye Meclisi Dün Toplandı", *Ulus*, 6 Temmuz 1939, Nr.6438, s.1-7; "Ankara Şehir Meclisi Toplandı", *Vakit*, 5 Temmuz 1939, Nr.7718, s.10; "Ankara Belediye Meclisi Toplandı", *Tan*, 5 Temmuz 1939, Nr.1411, s.10.

⁶²⁹TBMMZC, D: 6, C: 4; İN: 35, Tarih: 05.07.1939, s.1-2.

⁶³⁰Nadir Yurtoğlu, "Cumhuriyet Türkiye'sinde Elektrik Enerjisi Üretimi ve Enerji Politikaları (1923-1960)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 34, S. 2, s. 230.

⁶³¹Pektaş, *a.g.t.*, s. 79.

Beş yüz bin TL sermayeli bir Türk anonim şirketinin kurulmasını ve imtiyazın bu şirkete devredilmesini istemiştir⁶³².

Adana Elektrik Şirketi, Ankara Havagazı ve Elektrik Şirketi ile millileştirildiği için bu şirketin görüşmelerinde de yer alan isim Andrew Mc. Fadyean'dır. Fadyean, 16 Mayıs 1936'da gönderdiği bir mektupta Adana Elektrik Şirketi ile Ankara Elektrik ve Havagazı Şirketine sekiz milyon değer biçmiştir. Bu fiyat Türk hükümeti tarafından fazla bulunduğu için kabul edilmemiştir. Şirket yetkilileri, 25 Mart 1939'da tekrar Nafia Vekâletine başvuruda bulunmuşlardır ve şirketleri satın almalarını istemişlerdir⁶³³.

Devlet, şirketin müzakere isteklerini kabul etmiştir. Nafia Vekâleti ile E.L.G., D.W. ve Robert Benson et Co. Ltd Şirketlerinin yetkilileri arasında yapılan görüşmeler sonucunda devir işlemi konusunda anlaşmaya varılmıştır ve görüşmelere başlanılmıştır. Şirketin devir teslim işlerini yapmak için ve müzakereleri devam ettirmek için Alman Sermayedarlarının temsilcisi Telling Ankara'ya gitmiştir. Telling, müzakereler için Berlin'den tam yetki almıştır⁶³⁴.

Yapılan müzakereler sonucunda 22 Haziran 1939'da Adana Elektrik Şirketi, Ankara Elektrik ve Havagazı Şirketi, hisse senetleriyle beraber satın alınmıştır. Anlaşma 22 Haziran saat on yedi de devlet adına Nafia Vekili Ali Fuad Cebesoy, şirketlerin ve İngiliz R. Benson Şirketinin delegeleri arasında imzalanmıştır. Şirket üç milyon yüz bin Türk lirasına satın alınmıştır. Üç milyon yüz bin liranın dört yüz elli bin lirası peşin ve geri kalanı ise %5 faizle 20 senede ödenmesi kararlaştırılmıştır. Şirketler satın alındıktan sonra hisse senetleri ve alacaklar, belediyeye devredilmesine karar verilmiştir. Şirket 24 Haziran 1939'da devletin kontrolüne geçmiştir⁶³⁵. 7 Temmuz 1939 tarihinde çıkarılan 3688 sayılı kanuna göre, Adana Elektrik Türk Anonim Şirketi'nin hisseleri devlet tarafından satın alınmıştır. Bu kanun ile şirketin elektrik hizmetlerinin kontrolü ve işletmesi devletin denetimine geçmiştir. Bu millileştirmenin amacı, elektrik hizmetlerinin daha etkin ve kaliteli bir şekilde sunulması ve vatandaşların daha düşük ücretlerle elektrik kullanmasını sağlamaktır⁶³⁶.

⁶³² Pektaş, a.g.t., s. 79.

⁶³³ TBMMZC, D: 6, C: 4, İN: 35, Tarih: 05.07.1939, s. 1-2.

⁶³⁴ "Ankara Elektrik Şirketinin Satın Alınma Müzakeresi", *Cumhuriyet*, 3 Haziran 1939, Nr. 5408, s. 4.

⁶³⁵ TBMMZC, D: 6, C:4, İN:35, Tarih: 05.07.1939, s.4; BCA; 30-18-1-2-87-55-1; "Satın Alınan Elektrik Şirketleri", *Cumhuriyet*, 23 Haziran 1939, Nr.5428, s. 1-8; "Ankara Ve Adana Elektrik Şirketleri Satın Alındı", *Son Posta*, 23 Haziran 1939, Nr. 3196, s. 3; "Ankara Elektrik ve Havagazı, Adana Elektrik Şirketleri de Satın Alındı", *Vakit*, 23 Haziran 1939, Nr.7705, s.3.

⁶³⁶ Pektaş, a.g.t., s. 81.

Adana Elektrik Şirketinin Adana belediyesine devir işlemlerini yapmak için Adana Belediye başkanı Ankara'ya gitmiştir⁶³⁷. 14 Temmuz 1939'da Adana Elektrik Şirketi, elektrik santrali ve elektrik büro binaları ile beraber belediyeye devredilmiştir⁶³⁸.

1.3.BURSA ELEKTRİK VE MÜTTEHİT TÜRK ANONİM ŞİRKETLERİNİN MİLLİLEŞTİRİLMESİ

Bu dönemde 3689 numaralı kanunla altı tane elektrik şirketi millileştirilmiştir. Millileştirilen elektrik şirketleri; İtalyan Sermayeli Bursa Elektrik Şirketi, Mersin Elektrik Şirketi, Balıkesir Elektrik Şirketi, Edirne Elektrik Şirketi, Tekirdağ Elektrik Şirketi ve Gaziantep Elektrik Şirketleridir.

Osmanlı Devleti tarafından, Bursa'da Elektrikli tesisatı ve Elektrikli Tramvay Şirketi kurmak için 1904 tarihli anlaşma ile verilmiş olan imtiyaz feshedilerek, 12 Temmuz 1913'de yapılan yeni bir anlaşmayla Orpide Mavromatis'a verilmiştir⁶³⁹. Mavromatis, kendisine verilen imtiyazı 1330 (1911-1912) yılında kurulan bir anonim şirkete devretmiştir. Ancak imtiyazda geçen Elektrikli tramvay ve Elektrik tesisatları art arda çıkan savaşlar nedeniyle kurulamamıştır. Şirketin hisse senetleri ve borçları 1932'de İtalyan sermayedar grubunun eline geçmiştir. Bu tarihten bir sene önce ve bir sene sonraki zaman zarfında bu İtalyan Şirketi diğer bazı şehirlerdeki elektrik imtiyazlarını da bölgesel belediyelerden doğrudan doğruya veya devren satın almışlardır. Elektrik imtiyazlarını satın aldıkları diğer şehirler; Gaziantep, Tekirdağ, Balıkesir ve Edirne'dir. İsmi geçen bu şehirlerin elektrik işletme ve imtiyazı 1932 yılında satın alınmasıyla birlikte İtalyan Şirketinin eline geçmiştir⁶⁴⁰.

Bursa Elektrik tesisatının millileştirilmesinin nedeni, şirketin anlaşmada geçen maddeleri yerine getirmemesidir. Bunlardan birisi elektrik santral ve şebekesinin kurulmamış olması ve tarifelerin yüksekliğidir. Bu nedenle 1935 yılından itibaren Nafia Vekaletiyle Bursa Elektrik Şirketi arasında birçok anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Bu sorunlar nedeniyle devlet, şirkete karşı tedbirler alacağı sıralarda İtalya'nın Ankara büyükelçisi, sermayedarların mağduriyet yaşamaması için devlete başvurarak sermayedarların ellerinde bulunan elektrik şirketlerinin devlete satılabileceğini

⁶³⁷“Adana Elektrik Şirketi Belediyeye Devrediliyor”, *Son Posta*, 8 Temmuz 1939, Nr. 3211, s. 5.

⁶³⁸“Adana Elektrik Şirketi1, *Cumhuriyet*, 14 Temmuz 1939, Nr. 5449, s.5.

⁶³⁹BCA; 230-0-0-1-44-1.

⁶⁴⁰“Bursa ve Müttehit Elektrik Türk Anonim Şirketleri İmtiyazlarıyla tesisatının ve Mersin Elektrik Türk Anonim Şirketi hisse senetlerinin bir kısmının satın alınmasına dair mukavelenin tasdiki ve bu müesseselerin işletmeleri hakkında kanun layihası ve Muvakkat encümen vasıtası”, TBMMZC, D:6, İ: Fevkalade İçtima, C:4, Tarih; 05.07.1939, s. 1.

önermiştir. İtalyan Sermaye grubu, Müttehit Şirketi ve Gaziantep, Balıkesir, Edirne, Tekirdağ Elektrik Şirketleriyle de aynı sorunları yaşayınca, sorunların ancak şirketlerin devlete satışı yoluyla çözülebileceğini öngörmüştür. Bu çerçevede 1937 yılının başında satın alma koşulları üzerinde görüşmelere başlanılmıştır⁶⁴¹.

Müttehit Elektrik Şirketi'ne bağlı dört işletme için imtiyaz veren belediyelerin de satın alma konusunda onayı alındıktan sonra, Bursa ve Müttehit Elektrik Şirketlerinin delegeleriyle 10 Nisan 1939 tarihinde kesin görüşmelere başlanılmıştır. Müttehit Şirket Bursa, Gaziantep, Tekirdağ, Edirne ve Balıkesir elektrik Şirketlerinin de zamanından önce satılmalarını sağlamak amacıyla devlete tek bir satış sözleşmesi önermiştir. Satın alma bedelinin devlet tarafından ödenmesini isteyerek, ödenecek tutarın önemli bir kısmının peşin geri kalan kısmının ise kısa vadeli taksitlerle tediye edilmesini teklif etmiştir. Ödenecek tutarın anlaşmada İngiliz lirası olarak ifade edilmesini, gerek peşin gerekse taksitli ödemeler için Türkiye'den her türlü mal ve ürününün yurt dışına çıkarılması konusunda kendilerine gereken kolaylıkları sağlanmasını talep etmişlerdir. Yetkililer bu isteklerden önce satın alma bedelinin belirlenmesinin gerekliliğini dile getirmişlerdir ve bu hususlarda gerekli kolaylıkların sağlanacağını bildirmişlerdir⁶⁴².

Bursa Elektrik Şirketi, imtiyaz anlaşmasının on dördüncü maddesinin hükümlerine göre son beş senelik kazancın ortalaması içinde satın alma bedelinin tespitini istemiştir. Belirlenecek bu bedelin 45 sene süreyle şirkete ödenmesini ve şirkette bulunan menkul eşya, malzeme ve aletlerin bedellerinin de ayrıca verilmesini talep etmiştir. Bursa Elektrik Şirketi için bir milyon iki yüz bin dört yüz elli altı lira ve diğer Müttehit dört şirket için bir milyon iki yüz yetmiş altı bin altı yüz yirmi üç lira, toplam iki milyon dört yüz yetmiş yedi bin yetmiş dokuz liranın peşin ödenmesini istemiştir. Hükümet şirketin bu teklifini kabul etmeyerek yeni bir teklifte bulunmuştur. Hükümet şirkete teklif ettiği miktar bir milyon yüz yetmiş beş bin liradır. Mersin Elektrik Şirketinin de satın alınması şartıyla toplam bir milyon iki yüz doksan bin lira tasfiye bedeli önerilmiştir. Bu tutarın yedi yüz bin lirası peşin ve geri kalan kısmının 5 senede ödeneceği belirtilmiştir.

Devletin Bursa ve Müttehit Türk Elektrik Şirketi'ne yaptığı teklife göre, şirketlere ödenecek tutarın dağılımına bakıldığında, Bursa Elektrik Şirketi beş yüz bin lira, Müttehit Elektrik Şirketi'ne ait dört şirket için altı yüz yetmiş beş bin lira, Mersin

⁶⁴¹TBMMZC: D: 6, İ: Fevkalade İçtima, C: 4, Tarih: 05.07.1939, s. 2.

⁶⁴²TBMMZC: D: 6, İ: Fevkalade İçtima, C: 4, Tarih:05.07.1939, s. 2.

Elektrik Şirketinin hisse senetleri için yüz on beş bin lira olmak üzere toplamda 1.290.000 liradır⁶⁴³.

14 Haziran 1939'da toplanan İcra Vekilleri Heyeti tarafından Türk Anonim Şirketine ait Bursa Elektrik Şirketi, Müttehit Elektrik Türk Anonim Şirketine ait Gaziantep, Tekirdağ, Balıkesir, Edirne şirketlerinin ve Mersin Elektrik Türk Anonim Şirketine ait 188 adi ve 14 intifalı hisselerin devlet tarafından satın alınması için Nafia Vekâletine yetki vermiştir⁶⁴⁴.

Bursa, Balıkesir, Edirne, Gaziantep, Tekirdağ ve Mersin şehirlerinin elektrik işlerini idare eden İtalyan şirketi ile Nafia vekâleti arasında devam eden satın alma müzakerelerinde sona gelinmiştir⁶⁴⁵. Görüşmeler sonucunda, sekiz yüz elli bin lirası peşin ve dokuz yüz bin lirası yüzde beş faizle altışar aylık on eşit taksitle ödenmek üzere bir milyon yedi yüz elli bin liraya şirketin satın alınması konusunda anlaşmaya varılmıştır. Belediyelerin borçları dahil olmak üzere bir milyon yedi yüz elli bin liradan, Bursa şirketi için yedi yüz yedi bin sekiz yüz on beş lira, Gaziantep için iki yüz doksan iki bin altı yüz yirmi beş lira, Edirne için iki yüz kırk yedi bin sekiz yüz otuz dokuz lira, Balıkesir için iki yüz kırk beş bin beş yüz doksan sekiz lira, Tekirdağ için yüz otuz bir bin yüz yirmi üç lira ve Mersin hisse senetleri için yüz yirmi beş bin lira ödenecektir⁶⁴⁶.

Anlaşma, 18 Haziran 1939'da İstanbul Nafia Müdürlüğünde, Nafia Vekili General Ali Fuat Cebesoy ve şirketin delegelerinden Mühendis Giuseppe Neri ve Şirketler genel direktörü Lorenzo Bertola arasından imzalanmıştır. Anlaşmanın imza merasiminde Vali ve belediye Başkanı Lütfi Kırdar ile imtiyazlı şirketler müdürü Emin İpekçi de hazır bulunmuştur. İşletmelerin 1 Temmuz 1939'dan itibaren fiilen hükümete devredilmesi kararlaştırılarak, bu tarihten itibaren şirketler devlet tarafından işletilmesi kararlaştırılmıştır. Şirketlere sekiz yüz elli bin lirası peşin ve geri kalan kısmı beş sene eşit taksitlerle ödenmek üzere toplam bir milyon yedi yüz elli bin lira ödenecektir. Şirkete ödenecek bu paralar memleketin ürününün satın alınması koşuluyla yurt dışına çıkarılacaktır⁶⁴⁷. Şirketler, bütün şebekeleriyle fabrikalar ve tesisatlarına ait plan, proje ve her türlü fenni evrakı, tapu senetlerini vesikaları, işletme işlerine ait her türlü evrak ve istatistikleri ve grafikleri abonman senetlerini, evrak defterlerini, muhasebe,

⁶⁴³TBMMZC, D: 6, İ: Fevkalade İctima, C: 4, Tarih: 05.07.1939, s. 2-3.

⁶⁴⁴BCA; 30-18-1-2-87-59-18.

⁶⁴⁵“İtalyan Sermayeli Elektrik Şirketleri Mübayaa Edildi”, *Ulus*, 19 Haziran 1939, s.1-3.

⁶⁴⁶TBMMZC, D: 6, İ: Fevkalade İctima, C: 4, Tarih: 05.07.1939, s. 2-3.

⁶⁴⁷TBMMZC, D: 6, İ: Fevkalade İctima, C: 4, Tarih: 05.07.1939, s. 4; “İtalyan Sermayeli Elektrik Şirketleri”, *Ulus*, 19 Haziran 1939, Nr. 1-3; “Beş Vilayetimizdeki Elektrik Şirketleri Nafia Vekaleti Tarafından Satın Alındı”, *Akşam*, 19 Haziran 1939, s. 2; “İtalyan Sermayeli Elektrik Şirketleri”, *Cumhuriyet*, 19 Haziran 1939, Nr.5424, s.1-3.

demirbaş eşya, kasalar ve muavin defterlerini, bilanço defterlerini hükümete teslim edeceklerdir⁶⁴⁸.

Bursa Elektrik Şirketinin ve Müttehit Şirketleri Olan Gaziantep, Edirne, Tekirdağ, Balıkesir Şirketlerinin Satın Alındığı basın yoluyla halka duyurulmuştur. Akşam gazetesi “Beş Vilayetimizdeki Elektrik Şirketleri Nafia Vekaleti Tarafından Satın Alındı” başlığıyla, Vakit gazetesi “Beş Vilayet Elektriği Satın Alındı” başlığıyla, Ulus “İtalyan Şirketleri Mübayaa Edildi” başlığıyla, Tan “İtalyan Şirketleri” başlığıyla, Son Posta “ İtalyan Sermayeli Elektrik Şirketleri Satın Alındı” başlığıyla haberi kamuoyuna iletmişlerdir.

Şirketlerin satın alınmasının hemen ardından bütün hak ve yükümlülükleriyle beraber mahalli belediyelere devredilmesi kararlaştırılmıştır. Millileştirilen bu şirketlerde çalışan ecnebi memurların bağlı bulundukları tesisatın fiilen devredileceği tarihe kadar alınan kararlar ve şartlar dahilinde devlet adına hizmetlerine devam edilmesi istenilmiştir⁶⁴⁹. Bursa ve Müttehit Elektrik Türk Anonim Şirketi’nin millileştirmesi Resmi Gazetede 13 Temmuz 1939’da ilan edilmiştir⁶⁵⁰. Devlet millileştirdiği bu şirketlerle hem yabancıların elinde bulunan imtiyazı almış, hem de hükümete halka daha iyi hizmet götürmüştür.

1.4.BOMONTİ-NEKTAR TÜRK BİRA FABRİKASININ MİLLİLEŞTİRİLMESİ

Bu dönemde millileştirilen şirketlerden birisi ise dönemin önemli fabrikası olan Bomonti- Nektar Türk Bira fabrikasıdır. Osmanlı Devletinde Müslümanların alkollü içecek yapma ve işletme sahibi olmasının yasak olmasından dolayı, gayrimüslim halkın kendileri için alkollü içecek üretmesine ve satmasına müsaade edilmiştir. Bu bağlamda Bomonti Bira Fabrikası Adolf Bomonti ve Christian August Bomonti tarafından Feriköy’de kurulmuştur. 1891 yılında fabrikanın İnşası için ruhsatname verilmiştir⁶⁵¹. Bomonti Bira Fabrikası, Türkiye’de modern bira üretim tekniğiyle imalata başlamış olan ilk bira üretim tesisidir.

Kuruluş tarihinden itibaren İstanbul ve Anadolu’da büyük rağbet gören ve rakipsiz çalışan Bomonti Bira Fabrikası’na 1909 yılında Nektar Şirket’i tarafından Büyükdere’de rakip bir fabrika kurulmuştur. İki kurum arasında meydana gelen

⁶⁴⁸TBMMZC: D: 6, İ: Fevkalade İçtima, C: 4, Tarih: 05.07.1939, s.9-10.

⁶⁴⁹TBMMZC: D: 6, İ: Fevkalade İçtima, C: 4, Tarih: 05.07.1939, s.11.

⁶⁵⁰ Resmi Gazete, 13.07.1939, Nr. 4257.

⁶⁵¹BCA; 230-0-00-115-16-1; Gülsüm Tanyeli fabrikanın 1890’lı başlarında kurulduğunu belirtirken, Nevzat Sağlam ise şirketin kuruluşuna 1891 tarihinde izin verildiğini ve fabrikanın faaliyete 1892 yılında geçtiğini belirtmiştir. Deniz İkiz, Gülsüm Tanyeli, “İstanbul’da Bir Endüstriyel Miras Örneği: Bomonti Bira Fabrikası”, *TÜBA-KED Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*, S.7, 2009, s.111; Nevzat Sağlam, “Bir Semte Adını Veren Bomonti Bira Fabrikası”, *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.1, Aralık 2017, s. 32.

rekabetten dolayı şirketlerin zarar etmeye başlaması üzerine iki şirket birleşme kararı almışlardır. 1912 yılında “Bomonti- Nektar Bira Fabrikası” ismiyle üretimlerine devam etmişlerdir⁶⁵². Bomonti Bira Fabrikasına zaman içerisinde yeni işletmeler eklenerek fabrika genişletilmiştir. Bomonti- Nektari Fabrikası yalnız bira üreten bir fabrika değildir. Bu fabrikanın İspirto imal eden bir bölümü, rakı imal eden bir bölümü, gazoz imal eden bir bölümü, fıçı imal eden diğer bir bölümü vardır. Bunların yanı sıra soğuk hava deposu ile asit karbonik imal eden bir bölümü, ayrıca bunlara ilaveten soğuk hava deposu bulunmaktaydı⁶⁵³.

Merkezi İsviçre’de olan Bomonti Bira Fabrikasının Türkiye’deki temsilcisi ülkemizde tek el idaresinin kurulmasını engellemek istemiştir. Şirket maddi bakımdan zarara uğrayacağı için Tekel idaresine karşı çıkmış, ancak şirketin bu isteği hükümet tarafından kabul edilmemiştir⁶⁵⁴. 1926 yılında içki tekelinin kurulması neticesinde, Bomonti Bira Fabrikası’nın işletmeciliği Polonya’da bir şirkete verilmiştir. Tekel idaresi tarafından imtiyaz verilen bu şirket sözleşmedeki yükümlülüklerini yerine getirmediği için dağılmıştır. Şirketin dağılmasının ardından İçki Tekel idaresi Bomonti- Nektar Birleşik Bira Fabrikalarının 10 yıl daha Türk Anonim ortaklığı olarak bira üretmesine izin vermiştir. 1928 yılından 1938 yılına kadar fabrika bira üretmiştir⁶⁵⁵.

1938 yılında verilen on yıllık sürenin dolmasının ardından şirket 1940 yılına kadar kapalı kalmıştır. 28 Aralık 1939’da Maliye Vekâletinde bir toplantı gerçekleştirilmiştir. Bu toplantıda Bira tüketiminin artmasından dolayı alınması gereken tedbirler görüşülmüştür. Bu görüşmeler Maliye, Nafia, İktisat, Ticaret, Gümrük ve İnhisarlar vekillerinin katılımıyla yapılmıştır⁶⁵⁶. Ankara Bira Fabrikası’nın kapasitesi ve üretimi, istenilen talebi karşılayamadığı için, imtiyaz süresi dolmuş olan Bomonti- Nektar Bira Fabrikası’nın İstanbul ve İzmir’de bulunan fabrikalarının satın alınması gündeme gelmiştir ve bu nedenle görüşmelere başlanılmıştır. Gümrük ve İnhisarlar Vekili, derhal bira üretimine başlayabilmek için anlaşmanın bir ay içinde yapılmasını istemiştir. Bunun nedeni bira üretimi için gerekli olan maltın yalnız kış aylarında üretiliyor olmasıdır. Maliye Vekaleti hazinenin çıkarlarını düşünerek, şirketin

⁶⁵²Tanyeli, *a.g.m.*, s. 111.

⁶⁵³“Büyük Millet Meclisinin Dünkü Toplantısı”, *Ulus*, 27 Nisan 1940, Nr. 6727, s.4; TBMMZC, D: 6, C: 10, İ: 1, İN: 44; Tarih: 26.04.1940, s.160.

⁶⁵⁴Tanyeli, *a.g.m.*, s. 112.

⁶⁵⁵Tanyeli, *a.g.m.*, s. 112.

⁶⁵⁶BCA; 30-10-0-0-182-254-17.

devletten başka alıcısı bulunmayacağı için satın alma tutarında biraz daha indirim yapılacağını öngörülerek acele edilmemesini istemiştir⁶⁵⁷.

Bomonti Bira Fabrikasının İzmir ve İstanbul şubelerinin, İnhisarlar idaresi uzmanları tarafından incelenmesi sonucunda dokuz yüz kırk üç bin sekiz yüz sekiz lirası İstanbul ve iki yüz yirmi bin yedi yüz yirmi üç lirası İzmir Fabrikalarına ait olmak üzere toplam bir milyon yüz altmış dört bin beş yüz otuz bir lira değer biçilmiştir. Hissedarların vekilli adıyla hareket eden Dr. Piris ise bu fabrikaları ilk önce dokuz yüz yirmi beş bin ve en son yedi yüz elli bin liraya satmayı teklif etmiştir. İnhisarlar Umum Müdürlüğü bu teklifi kabul etmemiş, beş yüz bin lira teklif etmiştir. Ama şirket bu tutarı kabul etmemiştir. Ardından Dr. Piris, tekrar İnhisarlar Müdürlüğüne başvuru yapmıştır. Fabrikaların satın alınması konusunda kendi elinde bulunan ve hisse senetlerinin de en büyük kısmını temsil eden hisselerin satın alınmasını önermiştir. Ancak hükümet bir süre satın alma işinin peşini bırakarak fiyatı düşürmeye çalışmıştır. Dr. Piris'e istenilen fahiş fiyatlar ve kabul edilemeyecek tekliflerden dolayı hükümetin bu fabrikaları satın almak istemediğini bildirmiştir⁶⁵⁸.

Gümrük ve İnhisarlar Vekâletinin isteği üzerine fabrikayı satın almak için 30 Ocak 1940 tarihinde ikinci bir toplantı yapılmıştır. Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti, malt üretimi için uygun olan kış aylarının geçmekte olduğunu belirterek satın alma işleminin hızla sonuçlandırılması gerektiğinin önemine vurgu yapmıştır. Aksi takdirde Bomonti-Nektar Türk Anonim Şirketi'nin İstanbul Fabrikası'na, Milli Korunma Kanunun on beşinci maddesi gereğince el konulabileceği uyarısında bulunulmuştur. Maliye Nezareti ise satın alma işleminin gerçekleşmemesi durumunda bira tüketiminin karşılanamayacağı gerekçesiyle bu isteğe itiraz etmemiştir. Bu şartlarda İstanbul Fabrikası'nın bir sene süreyle işletilmesi kararlaştırılmıştır. Milli Korunma Kanunu'nun on beşinci maddesi gereği maliyet fiyatlarına kar eklenerek şirketin bir yıl süreyle hükümet tarafından işletilmesine izin verilmiştir. Gümrük ve İnhisarlar vekaletinin Milli Koruma Kanunu'nun on beşinci maddesinin devlete verdiği yetkiyi kullanmak istemesini şirkete bildirmeleri nedeniyle şirket yetkilileri bir an önce görüşmelere başlayarak satın alma işleminin gerçekleştirilmesine yönelik çalışmaları başlatmışlardır⁶⁵⁹.

Şirketin bu talebine hükümet de olumlu yaklaşmış ve bir kanun teklifi hazırlanmıştır. Türk bira fabrikaları Bomonti - Nektar Türk Anonim Şirketinden satın

⁶⁵⁷BCA; 30-10-0-0-182-254-17.

⁶⁵⁸BCA; 30-10-0-0-182-254-17.

⁶⁵⁹BCA; 30-10-0-0-182-254-17.

alınacak fabrikalar bedellerinin İnhisarlar Umum Müdürlüğü geçerli sermayesinden ödenmesine ve bu sermayenin arttırılmasına dair hazırlanmış olan kanun lâyihası Büyük Millet Meclisine gönderilmiştir. Bu şirketin İstanbul'da Feriköy'ünde ve İzmir'de, Halkapınar'da bulunan fabrikalarıyla müştemilât ve tesisatının bedeli olan dört yüz bin liranın karşılığı İnhisarlar Umum müdürlüğü 1939 bütçe tasarruflarından temin edilmek üzere geçerli sermayeden ödenmesine karar vermiştir⁶⁶⁰.

Hükümetin bu şirketi satın almak istemesinin nedeni, çok alkollü içecek tüketimini azaltmak istemesidir. Bira satışlarının İnhisarlar İdare'sine devredilmesiyle birlikte bira fiyatlarında ucuzluk meydana gelmiştir ve bira tüketimi fazlaşmıştır. Bu konu mecliste de tartışılmıştır. Gümrük ve İnhisarlar Vekili B. Raif Karadeniz'in mecliste yaptığı konuşmasında belirttiği gibi içki konusu ülkenin sosyal bir sorunu olmuştur. Karadeniz, bu sosyal sorunun çözülmesi için alkol derecesi rakıya oranla daha düşük bira üretmesinin gerekliliğine dikkat çekmiştir. Ankara Bira Fabrikası'nın devlet tarafından satın alınmasıyla birlikte alkol derecesi yüksek içkilerden insanları kurtarmak amacıyla bira satışları yurt geneline yayılarak, bira fiyatlarında indirimle gidilmiştir. Bu uygulamalarla bira tüketimi beklenilenin üzerine çıkmıştır. Bira tüketiminin artması rakı tüketiminin azalmasını sağlamamıştır ama her yıl artmakta olan rakı tüketiminde bir artış olmamıştır. Milletvekilleri rakı kullanımını azaltmak için yeni bir bira fabrikasının gerekliliğini vurgulamışlardır. Yeni bira fabrikasının kurulmasının uzun süreceği ve maliyetinin yüksek olması nedeniyle Bomonti- Nektari Fabrikasının satın alınmasının uygun olacağı dile getirilmiştir⁶⁶¹.

Meclis'te yapılan görüşmeler sırasında bazı milletvekilleri, fabrikanın pahalıya alındığını belirtmişlerdir. Bu konuda dikkat çeken isimlerden birisi Çanakkale Milletvekili Ziya Gevher Etili olmuştur. Ziya Gevher, öncelikle fabrikanın alınmasının gerekliliğine vurgu yaptıktan sonra, satın alma bedelinin yüksek olduğunu ifade etmiştir. Dört yüz bin lira gibi bir tutarın, sadece zevk için içilmekte olan bir içki fabrikasına verilmesinin doğru olmayacağını söylemiş, fabrikanın değerini, durumunu ve kıymetini sorgulamıştır. Etili, aynı zamanda, satın alma bedelinin neden peşin ödendiği ve taksitlendirilmediği sorusunu yöneltmiştir. Ordu milletvekili Ahmet İhsan Tokgöz ise kapitülasyon devrinden kalma kötü bir kurumun devlet eline geçmiş olmasından dolayı hükümeti tebrik ettikten sonra satın alma fiyatının pahalı olmadığını,

⁶⁶⁰“Türk Bira Fabrikaları Şirketinin Satın Alınması Hakkındaki Kanun Layihası”, *Ulus*, 14 Nisan 1940, Nr. 6713, s. 2.

⁶⁶¹TBMMZC, D: 6,C:10, İ:1,İN:44, Tarih: 26.04.1940, s.160-161; “Bomonti Fabrikası Satın Alınacak”, *Ulus*, 27 Nisan 1940, s. 8.

fabrikaların yalnız hurda demirleri bile satılsa iki yüz bin lira kıymet biçilebileceğini söylemiştir⁶⁶².

Gümrük ve İnhisar Vekili Raif Karadeniz, Ziya Gevher'in sorularına cevap vermiştir. Daha önce şirketle görüşmeler yaptıklarını, şirkete en son bu fiyatı kabul ettirebildiklerini, daha düşük fiyata alınamayacağını belirtmiştir. Şirketin değeri için bir eksper heyeti görevlendirdiklerini, bu heyeti şirkete bağlı fabrikaları incelediğini, İzmir, İstanbul ve Ankara şubelerine değer biçtiğini bildirmiştir. Karadeniz, eksper heyetinin belirlediği değerin satın alma fiyatının üzerinde olduğunu belirtmiştir. Şirketin neden taksitle alınmadığı sorusuna ise şirketin para ile değil tütün karşılığında alındığını açıklamıştır. Bomonti şirketine nakit para ödemeyeceğini, tütün verileceğini, böylece dört yüz bin liralık tütünü de satmış bulunacaklarına açıklık getirmiştir⁶⁶³. Fabrikaların satın alınmasına karşılık ödenmesi gereken tutar karşılığında şirkete dört yüz on sekiz bin dört yüz on kilo tütün verileceği ifade edilmiştir⁶⁶⁴. Hazırlanan kanun layihası 3811 kanun numarası ile 26 Nisan 1940'da mecliste kabul edilmiştir. Bomonti- Nektar Bira Fabrikasının satın alınması resmi gazetede 2 Mayıs 1940 tarihinde yayınlanmıştır⁶⁶⁵.

1.5. EREĞLİ KÖMÜR HAVZALARININ MİLLİLEŞTİRİLMESİ

Bu dönemde millileştiren şirketlerin arasında maden işletmeleri de yer almıştır. Atatürk döneminde başlayan maden millileştirme çalışmaları, İnönü döneminde de devam etmiştir. Maden çalışmaları 1829 yılında Zonguldak Ereğli'de kömür yataklarının keşfedilmesi ile başlamıştır. Ereğli kömür havzasında bulunan kömürün çıkartılması ve işlenmesi için ilk önce 6 ortaklı bir kumpanya kurulmuştur. 1842 yılında ise bu kumpanya 7 ortaklı 12 hisseli bir şirkete dönüştürülmüştür. Zaman içerisinde şirket el değiştirmiştir. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından kömür havzası Fransızların işgaline uğramıştır. 31 Mart 1937'de 3146 sayılı kanunla devlet ile Fransız Sermayeli Ereğli Şirketi arasında imzalanan anlaşmayla Ereğli Şirketi satın alınmıştır. Satın alınmayla birlikte Ereğli Şirketine ait bütün tesisler Etibank'a Geçmiştir⁶⁶⁶.

⁶⁶²TBMMZC, D: 6, C: 10, İ: 1, İN: 44, Tarih: 26.04.1940, s. 165; "Bomonti Fabrikası Satın Alınacak", *Ulus*, 27 Nisan 1940, s. 8; "Meclisin Dünkü İçtimasında", *Vakit*, 27 Nisan 1940, Nr.8008, s.6; "Bomonti Bira Fabrikası Satın Alınıyor", *Tan*, 27 Nisan 1940, Nr. 1702, s.3.

⁶⁶³TBMMZC, D: 6, C:10, İ: 1, İN: 44, Tarih: 26.04.1940, s.166.

⁶⁶⁴BCA; 30-10-0-182-254-17; TBMMZC,D: 6, C: 10, İ:1,İN: 44, Tarih: 26.04.1940, s.1; "Meclisin Dünkü İçtimasında", *Vakit*, 27 Nisan 1940, S.8008, s.6.

⁶⁶⁵Resmî Gazete, 02.05.1940 N. 4498.

⁶⁶⁶TBMMZC, D: 5, C:16, İ: 2, İN: 31,Tarih:31.03.1939, s. 2.

Ereğli Şirketinin satın alınmasının ardından, Ereğli kömür havzalarının millileştirilmesine yönelik bir plan hazırlanmıştır⁶⁶⁷. 31 Mayıs 1940 yılında ise 3857 numaralı Ereğli kömür havzasındaki ocakların birleştirilerek millileştirilmesi hakkında İktisat Vekilliği tarafından hazırlanan ve İcra Vekilleri Heyeti tarafından 20 Aralık 1939 tarihinde Yüksek Meclise arzı kararlaştırılan kanun layihası meclise sunulmuştur. Bu kanunla Ereğli kömür havzasında bulunan kömür ocaklarının tamamının millileştirilmesi istenmiştir. Sekizi şirketlerin ve yedisi şahısların elinde bulunan maden ocaklarının satılma durumlarına göre tamamının veya bir kısmının millileştirilmesi kararı alınmıştır. Bunun için İcra vekillerine yetki verilmiştir⁶⁶⁸.

Görüşülen kanun layihasında, Ereğli Kömür Havzası'nın yeni faaliyete başladığı dönemlerde verilen imal ruhsat tezkerelerinin teknik esaslara dayanmadığı ifade edilmiştir. Havzanın jeolojik yapısı bilinmediğinden dolayı sahaların sınırlarının damar üzerinden çizildiği, sınırsız imal ruhsat tezkereleri verildiği belirtilmiştir. Bu durumun, aynı sahada üst üste katlar şeklinde bulunan damarlarda düzensiz, pahalı ve tehlikeli bir üretim sistemi oluşturarak ulusal servetin israfına yol açtığı iddia edilmiştir. Ayrıca, çeşitli imal haklarının belirli kişilerin elinde toplanması ve bazı bölgelerde sınırları dikey düzlemlerle kesilmiş imtiyazlar verilmesiyle ilk karışıklıkların bir ölçüde giderildiği, ancak istenen teknik merkezleşmenin gerçekleşmediği vurgulanmıştır. Bu nedenle, memleketin artan kömür ihtiyacını karşılamak ve Akdeniz piyasasındaki yerini güçlendirmek için havzada yer alan maden ocaklarını elinde bulunduran işletmelerin bir araya gelerek jeolojik gerekliliklere uygun rasyonel esaslara dayanan yeni bir işletme tesisi kurmaları gerektiği belirtilmiştir⁶⁶⁹.

Gerek imtiyaz ve imal ruhsat tezkeresi sahiplerinin ve gerek kiracı ve satın alma hakkı sahiplerinin takdiri kıymet sonucunda peşin olarak ödenmesi gereken haklarının bütçeye konacak tahsisata dayanarak 10 senede ve 10 denk taksitle sahiplerine ödenmesi ve bu tutarların işletme idaresinin sermayesine ilave olunması kararlaştırılmıştır. Layihada yer alan on denk taksitten birine tekabül edecek miktarın peşinen ödenmesi kabul olunmuştur⁶⁷⁰.

Kömür cevherinin daha verimli bir şekilde işletilmesi ve kömür maliyetlerini düşürerek üretim hacmini artırabilmek için hazırlanan kanun tasarısı encümen tarafından da kabul edilmiştir. 30 Mayıs 1940'da *Ereğli kömür havzasındaki ocakların*

⁶⁶⁷“Kömür Havzası Devletleştirme Planı Hazırlandı”, *Cumhuriyet*, 4 Şubat 1940, Nr. 5649, s. 2.

⁶⁶⁸TBMMZC, D: 5, C:16, İ: 2, İN: 31: Tarih:31. 03. 1939, s. 9.

⁶⁶⁹TBMMZC, D: 5, C:16, İ: 2, İN: 31: Tarih:31. 03. 1939, s. 9.

⁶⁷⁰TBMMZC, D: 5, C:16, İ: 2, İN: 31: Tarih:31. 03. 1939, s. 9.

Devletçe işlettilmesi hakkında Kanun kabul edilerek maden ocaklarının millileştirilmesi için çalışmalar başlatılmıştır⁶⁷¹. 15 Ekim 1940'da kabul edilen 3867 numaralı kanun ve 2/14547 sayılı kararnameyle de Ereğli kömür havzasının Amasra ve Ereğli kasabaları kısmında bulunan maden ocaklarının ne durumda olursa olsun bütün ocakların devlet tarafından işletilmesine ve bu ocakların millileştirilmesine karar verilmiştir⁶⁷².

Hasım Atif Kuyucak, *Ulus*'ta yayınladığı “Kömür Havzasının Devletleştirilmesi” başlıklı köşe yazısında Ereğli Kömür Havzasının devletleştirilmesinin önemine vurgu yapmıştır. Bu devletleştirmenin madencilik tarihinde önemli bir dönüm noktası olacağını belirterek, gelecekte bu adımın ya memnuniyetle ya da pişmanlıkla anılacağını belirtmiştir. Kömür maden ocaklarının devletçe işletilmesinin leh ve aleyhinde birçok şeyin söylenebileceğini belirterek kömürün milli varlık ve refah bakımından önemli bir unsur olduğunu ve bilhassa bir harp halinde memleketin kanının ve canının kömür olduğuna dikkat çekmiştir. Kömür ocaklarının merkezi bir yönetim altına alınmasının ve devletleştirilmesinin işçilerin idaresi ve sağlık şartlarının iyileştirilmesi açısından olumlu bir adım olduğunu ifade etmiştir. 3867 sayılı kanuna göre ocakların ve tesisatın devlet tarafından satın alınması sürecinin hızla tamamlanması, hem madencilerin hem de milli menfaatin korunması açısından önemli olduğuna vurgu yapmıştır⁶⁷³.

1.6.İZMİR ELEKTRİK TÜRK ANONİM ŞİRKETİNİN MİLLİLEŞTİRİLMESİ

Refik Saydam'ın vefat etmesinin ardından Başbakanlığa gelen Şükrü Saraçoğlu'nun döneminde de millileştirme çalışmaları devam etmiştir. Bu dönemde millileştirilen tramvay ve elektrik şirketlerinden birisi de İzmir Elektrik Türk Anonim Şirkettir. Esasen İzmir Tramvay ve Elektrik Şirketi'nin imtiyazı 11 Eylül 1913'te yapılan bir anlaşma ile İzmir- Göztepe Tramvay Şirketi adına M. Rozental'e verilmiştir. Rozental, savaşlar nedeniyle fabrikaları kuramamıştır. Devlet ile Rozental arasında ancak 17 Mart 1925'te yapılan ilave anlaşmanın imzalanmasından sonra inşa faaliyetlerine başlanılmıştır ve Ekim 1928'de işletmeye açılmıştır. Şirketin imtiyaz süresi 1925 yılında yapılan anlaşmanın maddesine göre 17 Mart 1925 tarihinden itibaren elli yıldır. Şirketin imtiyaz süresi 1975 senesinde bitecektir⁶⁷⁴. İzmir Elektrik ve Tramvay Türk Anonim Şirketi tesisatı kurmak için her biri beşer lira değerinde iki yüz

⁶⁷¹TBMMZC, D: 5, C:16, İ: 2, İN: 31, Tarih: 31.03.1939, s. 9; Resmi Gazete: 05.06.1940, Nr. 4527.

⁶⁷²BCA; 30-18-1-2-92-99-7.

⁶⁷³Hasım Atif Kuyucak, “Kömür Havzasının Devletleştirilmesi”, *Ulus*, 7 Kasım 1940, Nr.6978, s.2.

⁶⁷⁴TBMMZC, D: 7, C:4, İ:Fevvkalade İçtima, İN: 50, Tarih: 19.07.1943, s. 1.

bin hisse senedine karşılık bir milyon liralık yatırım yapmıştır. Ayrıca Belçikalı mali gruplardan iki milyon lira borç almıştır⁶⁷⁵.

Şirketin millileştirilmesi 1938 yılından itibaren gündeme gelmiştir. Bu dönemde millileştirmenin devlet politikası olmasının dışında İzmir'de halkının ve İzmir Belediyesinin talebi de bu doğrultuda olmuştur. 1938'de İzmir Tramvay ve Elektrik Türk Anonim Şirketinin satın alınmasına karar verilmiştir ve karar şirkete bildirmiştir. Şirketin en büyük sermaye sahibi ve idare meclis başkanı söz konusu karara sıcak bakmıştır. Ancak şirketin satın alınmasının imtiyaz tarihinden önce gerçekleşeceği için tazminat verilmesini istemiştir. Bu teklif hükümet tarafından kabul edilmemiştir. Savaşın getirdiği güçlükler nedeniyle satın alma görüşmelerine 1942 yılının sonlarında tekrar başlanılmıştır⁶⁷⁶.

İzmir Tramvay ve Elektrik Şirketini satın alma görüşmelerinde bulunmak üzere Belçikalıların yetkili temsilcileri 19 Ekim 1942'de ülkeye gelmişlerdir. Görüşmelere 20 Ekim'de başlanılmıştır⁶⁷⁷. 1913'de imzalanan imtiyaz anlaşmasının yirmi üçüncü maddesine bağlı olarak şirketin satın alınması için iki şık sunulmuştur. Bunlardan birinin tercih hakkı şirkete verilmiştir. Bu maddeye göre şirkete satın alma bedeli olarak ödenecek tutar, dört milyon yedi yüz yirmi dört bin beş yüz doksan dokuz liradır. Bu satın alma tutarı, imtiyaz süresinin bitmesi ile ödenecek tutardır. Şirket imtiyaz süresi bitmeden önce alındığı için bu tutar artmıştır. Şirketin 1941 bilançosuna göre ilk tesisat değeri faizler hariç 3.230.468.39 lira olarak gösterilmiştir. 41.534.61 lira mobilya değeri de indirilince 3.188.933.78 lira satın alma tutarı kalmıştır. Şirket, devletin istediği zaman bu tutarı %5,5 faizli senelik taksitlerle ödemesi suretiyle 33 senede ödenmesini teklif etmiştir. Devlet istenilen bu tutarla ve imtiyazda yer alan maddelerle satın almanın gerçekleşmesinin mümkün olmadığını şirket yetkililerine bildirmiştir. Yeniden bir satın alma tutarı belirlemek için şirket temsilcileri ile görüşmelere başlanılmıştır⁶⁷⁸.

Devlet, şirketin yaptığı hesaplarda bir incelemede bulunmuştur ve ilk tesisatla ilgisi bulunmayan bir takım masrafları tesisat değerine yansıtıldığını tespit etmiştir. Bu durum sonucunda devlet, dört milyon iki yüz yirmi dört bin sekiz yüz yetmiş yedi liralık tutardan indirim yaparak şirkete iki milyon altı yüz elli bin lira teklifte bulunmuştur. Şirketin, halkla olan ilişkilerinde iyi olması, halka iyi davranması, usulsüzlüktük

⁶⁷⁵ TBMMZC, D: 7, C:4, İ:F, İ: 50, Tarih: 19.07.1943, s. 2.

⁶⁷⁶ TBMMZC, D: 7, C:4, İ:F, İN: 50, Tarih: 19.07.1943, s. 2.

⁶⁷⁷ "İzmir Elektrik Şirketinin Satın alınması İçin Görüşmeler Başlıyor", *Ulus*, 20 Ekim 1942, Nr. 7616, s.2.

⁶⁷⁸ TBMMZC, D: 7, C:4, İ:Fevkalade İctima, İN: 50, Tarih: 19.07.1943, s. 2.

yapmaması ve satın alma görüşmelerinde devlete zorluk çıkarmaması gibi nedenlerden dolayı devlet şirketle anlaşmaya varmıştır. Uzun süren görüşmelerden sonra Üç yüz elli bin lirası peşin olmak üzere üç milyon yüz bin liraya şirketin satın alınması kararlaştırılmıştır. Şirket, satın alma bedelinin %5 faizle birlikte on iki senede ödenmesini talep etmiştir ancak hükümet bu teklifi kabul etmemiştir. Devlet satın alma ücretini savaş bittikten sonra Türk Lirasıyla ve peşin ödeyeceğini bildirmiştir. Şirket Türk malı ihraç etmek suretiyle paralarını transfer edebilecektir. Bu arada İzmir Belediyesi, satın alma tutarını peşin olarak ödeyemeyeceğini belirtmiştir. Bu nedenle devletten uygun koşullarla bir borçlanma imkânı vermesini talep etmiştir. Devlet, belediyenin işletme gelirleriyle ödeme yapmasını sağlayacak şekilde bir borçlanma imkânı sağlayarak ödeme zamanını uygun şartlarla belirlemiştir. Sağlanan bu imkanlarla İzmir Belediyesi, işletme gelirlerinden ayrılacak yıllık taksitlerle satın alma tutarını karşılayabilecektir⁶⁷⁹.

İzmir Tramvay ve Elektrik Türk Anonim Şirketi 24 Haziran 1943'te 4483 numaralı kanunla satın alınmıştır. Satın alma anlaşması, Nafia Vekili Sırrı Day ile şirket delegesi Gormezano arasında ve Nafia Vekaleti ileri gelenleri huzurunda imzalanmıştır. Şirketin satın alınmasına dair anlaşmanın onayı ve bu şirketin işletilmesi hakkında kanun layihası 9 Temmuz 1943'te TBMM'ne sunulmuştur ve kanun 19 Haziran 1943'te kabul edilmiştir⁶⁸⁰. Tesisatın önce hükümete, sonra da belediyeye devredilmesi kararlaştırılmıştır⁶⁸¹.

Şirketin satın alınmasıyla birlikte işletme geliri 1943 senesinden itibaren Hükümete geçmiştir. Şirketin 1942 senesinde genel geliri bir milyon yüz üç bin liraya safi hasılatı ise üç yüz doksan bin liraya yükselmiştir. Şirkete ait 5000 kilovatlık bir merkez santralı, 3.178 kilovolt amperlik, 24 adet muhavvile merkezi, 152 kilometrelik alçak ve yüksek tevettür şebekesi 800 kilovatlık bir tali merkezi ve 6,5 kilometrelik bir tramvay şebekesi, depo ve atölyeleri, arsa ve binaları ve 28 arabası devlete geçmiştir⁶⁸².

⁶⁷⁹“İzmir Elektrik Ve Tramvay Şirketi de Hükümetimiz Tarafından Satın Alındı”, *Ulus*, 25 Haziran 1943, Nr. 7856, s.1.

⁶⁸⁰TBMMZC, D:7,C:4,İ:Fevkalade İctima, İN: 50, Tarih: 19.07.1943, s. 3-4; “İzmir Tramvay Şirketi Satın Alındı”, *Vakit*, 25 Haziran 1943, Nr.9107, s. 1; “İzmir Tramvay Şirketi Satın Alındı”, *Vakit*, 25 Haziran 1943, Nr. 9107, s. 1; BCA; 30-18-1-2-102-49-18.

⁶⁸¹TBMMZC, D:7,C:4,İ:Fevkalade İctima, İN: 50, Tarih: 19.07.1943, s. 3-4; “İzmir Tramvay Şirketi Satın Alındı”, *Vakit*, 25 Haziran 1943, Nr.9107, s. 1; “İzmir Tramvay Şirketi Satın Alındı”, *Vakit*, 25 Haziran 1943, Nr.9107, s. 1; BCA; 30-18-1-2-102-49-18.

⁶⁸²“İzmir Elektrik Ve Tramvay Şirketi de Hükümetimiz Tarafından Satın Alındı”, *Ulus*, 25 Haziran 1943, Nr. 7856, s.1; “İzmir Tramvay Şirketi Satın Alındı”, *Vakit*, 25 Haziran 1943, Nr.9107, s. 1.

1.7. İZMİR SULARI TÜRK ANONİM ŞİRKETİNİN MİLLİLEŞTİRİLMESİ

Millileştirilen şirketlerden birisi de İzmir Suları Türk Anonim Şirkettir. Şirketin imtiyazı 22 Ekim 1893 tarihli bir fermanla İbrahim Niyazi Bey'e vermiştir. 9 Mart 1893 tarihinde imzalanan anlaşmayla İzmir Suları Osmanlı Şirketi adıyla anonim bir şirket kurulmuştur. Şirketin binalarının inşaatına 1896 tarihinde başlanılmış ve 18 Ağustos 1898 tarihinde şehre su verilmiştir. İşletme süresi 1893 tarihli fermana göre 47 senedir. Ancak şirketin isteği üzerine bu süre 11 Ocak 1894 tarihli padişah fermanı ile 85 seneye çıkartılmıştır. Bu nedenle şirketin imtiyaz süresi 1940 yılında sona erecek iken 1978 yılına kadar uzatılmıştır⁶⁸³.

İzmir Su Anonim Şirketi'nin satın alınmasında üç temel faktör etkili olmuştur. Bu etkenlerden ilki Cumhuriyet Halk Partisi ve İzmir Belediyesi'nin şirketi millileştirme isteğidir. İkinci etken, devletin millileştirme politikalarına uygun bir şekilde ecnebi şirketlerin satın alınması ilkesidir. Son etken ise şirketin şehirdeki su ihtiyacını yeterince karşılamaması ve şartnamede yer alan maddeleri yerine getirmeyişidir. Bu nedenlerden dolayı 1938 yılında Belçika'daki yönetim meclisine şirketin satın alınma kararı iletilmiştir. Görüşmeler için şirketin müdürü B. Burga görevlendirilmiştir⁶⁸⁴. Nafia Vekaleti, şirketin durumunu tetkik ettirmek için bir rapor hazırlatmıştır⁶⁸⁵. Satın almaya dair ilk hazırlık, Ankara'dan gelen mühendisler tarafından yapılmıştır. Nafia Vekâleti heyeti tarafından İzmir'e gönderilmiş fen heyeti tesisatı ve kıymetleri tespit etmiştir. Ankara'ya dönen heyet, raporunu nafia vekâletine vermiştir. Rapora göre İzmir Su Şirketi, şehirdeki su tesisatının bir buçuk milyon lira kıymetinde olduğunu iddia etmiştir⁶⁸⁶.

Devlet ve şirket arasında başlayan satın alma müzakereleri Şirket tarafından gösterilen çeşitli sebeplerden dolayı yapılamamıştır. En sonunda şirkete yapılan kati tebligat üzerine müzakerelere 1 Ekim 1942'de başlanılmıştır. Müzakereler tarafların anlaşamaması üzerine müzakereler 20 Kasım 1942'de kesintiye uğramıştır. Şirkete 23 Kasım 1942'de yapılan tebligatla tek taraflı satın alma yoluna gidileceği bildirilmiştir. Devlet Şirketin sözleşme dışı satın alınması için Nafia Vekâletine yetki vermiştir⁶⁸⁷.

⁶⁸³TBMMZC, D:7, C:11, İ:1: İN: 68, Tarih: 5 Haziran 1944 s.1-2.

⁶⁸⁴TBMMZC, D:7, C:11, İ:1: İN: 68, Tarih: 5 Haziran 1944 s.1-2; "Su Şirketi Satın Alınıyor", *Anadolu*, 15 Haziran 1938, Nr.7531, s.2; "İzmir Su ve Elektrik Şirketi de Satın Alınıyor", *Ulus*, 5 Temmuz 1939, s.2.

⁶⁸⁵"Su Şirketinin Satın Alınması", *Anadolu*, 9 Temmuz 1939, Nr. 7880, s.2.

⁶⁸⁶"Su Şirketinin Mübayaa Meselesi", *Anadolu*, 4 Mayıs 1940, Nr. 8165, s.2; "İzmir Su Tesisatının Bugünkü Kıymeti", *Yeni Asır*, 4 Mayıs 1940, s.2.

⁶⁸⁷TBMMZC, D:7, C:11, İ:1: İN: 68, Tarih: 5 Haziran 1944 s.2; BCA; 30-18-1-2-100-103-8.

Şirket, devlete 12 Ağustos 1943 tarihinde yaptığı müracaatla satın alma müzakerelerinin tekrar başlanmasını istemiştir. Devlet bu isteği kabul etmiştir ve görüşmelere Ekim 1943 tarihinde yeniden başlanılmıştır⁶⁸⁸. Yapılan uzun müzakereler sonucunda İzmir Suları Türk Anonim Şirketi ile devlet arasında 8 Kasım 1943 tarihinde anlaşmaya varılmıştır. Anlaşma Nafia Vekili ve Trabzon Milletvekili Sırrı Day ile Şirket İdare Meclis üyesi Rasim Ferit Talay ve Şirket Müdürü ve baş temsilci Fernan Burge arasında imzalanmıştır. Şirket dört yüz yirmi beş bin liraya satın alınmıştır. Anlaşmanın birinci maddesi nedeniyle devlet tarafından şirkete bir milyon üç yüz doksan dokuz bin elli yedi İsviçre Frangı karşılığı Türk lirası ödenmesi kararlaştırılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti savaş fiilen ve hukuken sona erdikten sonra ödemelere başlayacaktır. Türk lirasının kur değeri İsviçre Frangının İstanbul Borsası'ndaki yedi günlük ortalamasının alınması şeklinde belirlenecektir⁶⁸⁹.

İzmir Suları Türk Anonim Şirketi'nin satın alınmasının ardından Nafia Vekili Sırrı Day beyanatta bulunmuştur. Su, elektrik, havagazı ve benzeri hizmetlerin devlet eliyle yönetilmesi gerektiğini belirtmiştir. Devletin elinde bulunan şirketlerin daha verimli olduğunu vurgulayan Day, devlet tarafından işletilen veya imtiyazlı şirketlerin millileştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir⁶⁹⁰.

Diğer taraftan *İzmir Suları Türk Anonim Şirketi'nin satın alınmasına ve devrine dair kanun layihası* 22 Aralık 1943'de TBMM'ne sunulmuştur. Kanun 5 Haziran 1944 tarihinde TBMM'de onaylanmıştır. Şirketin satın alınması Resmi gazetede 4583 kanun numarasıyla 14 Haziran 1944'de yayınlanmıştır⁶⁹¹.

Görüldüğü üzere Nafia Vekaleti şirketi 8 Kasım 1943 tarihinde satın almıştır. Şirket satın alındıktan sonra İzmir Belediyesine Devredilmiştir. Devlet, 1944 yılı sonuna kadar bu kurumun tüm şebeke ve mallarını İzmir Belediye'sine devretmiştir. Anlaşma maddesi gereğince 1 Ocak 1945 tarihinden itibaren şirketin bütün varlıklarının İzmir Belediyesi tarafından alınması kararlaştırılmıştır⁶⁹². İzmir Suları Türk Anonim Şirketi tarafından imzalanan satın alma anlaşmasının altıncı maddesine göre, 1944 yılından itibaren satıştan elde edilen gelirlerin yıllık yirmi bin lirayı aşmayacak kısmının dışarıya aktarılmasına izin verilmiştir. Bu izin, Avrupa kıtasında savaşa katılmayan

⁶⁸⁸“İzmir Su Şirketi Satın Alınıyor”, *Tanin*, 15 Eylül 1943, Nr.4454- 17, s.1.

⁶⁸⁹TBMMZC, D:7, C:11, İ:1: İN: 68, Tarih: 5 Haziran 1944 s. 2-4; “İzmir Su Şirketini de Hükümet Satın Aldı”, *Ulus*, 9 Kasım 1943, s.1.

⁶⁹⁰“İzmir Su Şirketi Hükümet Tarafından Satın Alındı”, *Son Posta*, 9 Kasım 1943, Nr. 4762, s. 1-6.

⁶⁹¹BCA; 30-18-1-2-104-5-35; Resmi Gazete: 14.06.1944, Nr. 5730.

⁶⁹²TBMMZC, D:7, C:11,İ:1: İN: 68, Tarih: 5 Haziran 1944 s.11.

devletlerden İsveç, İsviçre ve Portekiz hariç diğer ülkeleri de kapsayacak şekilde hazırlanmıştır⁶⁹³.

1.8.İSTANBUL HAVAGAZI VE ELEKTRİK VE TEŞEBBÜSATI SİNAİYE TÜRK ANONİM ŞİRKETİNİN MİLLİLEŞTİRİLMESİ

Bu dönemde millileştirilen son şirket ise 4762 *kanun* numaralı İstanbul Havagazı ve Elektrik ve Teşebbüsatı Sınaiye Türk Anonim Şirketi'dir. Satın alınan şirket Yedikule Havagazı ve Kadıköy Havagazı tesisatlarından oluşmuştur. İstanbul'u havagazıyla aydınlatma maksadıyla Yedikule'de Havagazı tesisatı vücuda getirilmesi için ilk defa 1873 tarihinde Belçikalı bir şirkete imtiyaz verilmiştir. Fakat bu şirket bazı sebepleri ve güçlükleri ileri sürerek işe başlamadan anlaşmayı feshetmiştir⁶⁹⁴.

Bu defa 1874 tarihinde havagazı tesisatının kurulması ve işletilmesi görevi belediyeye verilmiştir. Belediye 1880'de tesisi işletmeye açmıştır. 1887 tarihine kadar belediyeye bağlı olarak çalışan bu tesis, tesisatın büyütülmesi ve genişletilmesi şartıyla, 40 yıllık bir süreyle Hasan Tahsin adında bir vatandaşa vermiştir. Bu şahıs da şirketi ecnebi bir şirkete devretmiştir. Ecnebi şirket İstanbul yakasıyla anlaşarak İstanbul yakasının havagazı imtiyazını devren satın almıştır. Fakat daha sonra şirket, havagazı işlerinin kendi esas işlerine zarar verdiğini ileri sürerek anlaşma şartlarını yerine getirmemiş ve imtiyaz süresinin bitimine 6 yıl varken işletmeyi belediyeye terk etmiştir⁶⁹⁵.

Kadıköy Havagazı ise İstanbul'un Anadolu yakasında kurulmuştur. Şirketin imtiyazı ilk defa 1891 tarihinde elli sene süreyle Şarl Jorj'a verilmiştir. Jorj, Osmanlı Anonim Şirketini 33 sene idare etmiş imtiyazın sonuna 17 sene kaldığı bir zamanda yani 1924 yılında belediye ile bir anlaşma yaparak şirketin imtiyaz süresini 50 yıla çıkarmıştır. İstanbul Türk Anonim Elektrik Şirketi havagazıyla birlikte Anadolu yakasındaki elektrik imtiyazını da elinde bulunduran İstanbul Havagazı ve Elektrik Teşebbüsatı Sınaiye Türk Anonim Şirketi ile anlaşarak 1931 senesinde Anadolu Yakasının da elektriğini satın almıştır⁶⁹⁶.

Yabancı şirketlerin millileştirmesi politikası doğrultusunda İstanbul'da Havagazı Elektrik ve Teşebbüsatı Sınaiye Türk Anonim Şirketi'nin de devlet tarafından satın alınması gündeme gelmiştir. Şirket de son senelerde maruz kaldığı zararları ve

⁶⁹³TBMMZC, D:7, C:11, İ:1: İN: 68, Tarih: 5 Haziran 1944 s.18; "İzmir Su Şirketi Satın Alındı", *Vakit*, 9 Kasım 1943, Nr. 9242, s. 1-4.

⁶⁹⁴ TBMMZC, D:7, C:18, İ: 2, İN: 67, Tarih: 1 Haziran 1945, s. 2.

⁶⁹⁵TBMMZC, D:7, C:18, İ: 2, İN: 67, Tarih: 1 Haziran 1945, s. 2.

⁶⁹⁶TBMMZC, D: 7, C:18, İ: 2, İN: 67, Tarih: 1 Haziran 1945, s. 2.

tesisatının ıslah ve tevsii için yaptırmak mecburiyetinde kaldığı yeni harcamaları göz önünde tutarak hükümete imtiyaz haklarıyla birlikte tesisatın satın alınması teklifinde bulunmuştur. Şirketle yapılan müzakereler sonucunda otuz küsur senelik imtiyaz hakkıyla bütün tesisatının ve mağaza mevcutlarının üç yüz bin Türk lirası karşılığında satın alınması üzerinde mutabık kılınmıştır. Bu tutarın 1 Aralık 1944 tarihinden itibaren İstanbul borsası kuru üzerinden ve primsiz dolarla ödenmesi kararlaştırılmıştır. Ödenecek para dolar olarak 227.272 Amerikan dolarına tekabül etmiştir⁶⁹⁷.

Anlaşma 24 Kasım 1944 tarihinde Nafia Vekaleti binasında imzalanmıştır. Anlaşmayla İstanbul Havagazı Elektrik ve Teşebbüsatı Sınaiye Türk Anonim Şirketi tarafından idare edilen Yedikule ve Kurbağlıdere havagazı tesis ve işletmeleri 300.000 Türk lirasına satın alınmıştır. Anlaşmayı hükümet adına Nafia vekili Sırrı Day, İstanbul Belediyesi adına İstanbul Elektrik Tramvay ve Tünel işletmeleri genel müdürü Hulki Erem ve adı geçen şirket adına Enne Delacroit tarafından imzalanmıştır⁶⁹⁸. İmza münasebetiyle Nafia Vekilliği, Gar Gazinosunda şirketin temsilcileri şerefine öğle yemeği vermiştir⁶⁹⁹.

Anlaşma hükümlerine göre, üç yüz bin liradan ibaret olan satın alma bedeli anlaşmanın TBMM tarafından kabulünden sonra İstanbul Belediyesi tarafından ödenmesi kararlaştırılmıştır. Bu anlaşma ile İstanbul Belediyesi işletmeye el koymak salahiyetini almışlardır. Şirketin satın alınmasının ardından Nafia Vekaleti Sırrı Day bir beyanatta bulunmuştur. Day, 300.000 lira tutarındaki sözleşmenin TBMM tarafından onaylanması ve İstanbul Belediyesi tarafından ödenmesi gerektiğini belirtmiştir. Anlaşmaya göre tesisat ve işletme İstanbul Belediyesi'ne ait olacak ve İstanbul Elektrik İdaresi tarafından yönetilecektir. Bu anlaşmayla idare masraflarında tasarruf sağlanması amaçlanmış, halkın havagazı gibi temel ihtiyaçlarının daha iyi karşılanacağına inanılmıştır⁷⁰⁰.

İstanbul Havagazı Elektrik ve Teşebbüsatı Şirketi'nin satın alınması ve İstanbul Elektrik, Tramvay ve Tünel işletmeleri idaresine devri için Nafia Vekâleti tarafından kanun teklifi hazırlanmıştır. Söz konusu kanun teklifi 29 Haziran 1945 günü 4762

⁶⁹⁷TBMMZC, D: 7, C:18, İ: 2, İN: 67, Tarih: 1 Haziran 1945, s. 2-3.

⁶⁹⁸“Havagazı Tesisleri Hükümetçe Satın Alındı”, *Tanin*, 24 Kasım 1944, Nr. 4454, s.1-6.

⁶⁹⁹“İstanbul Havagazı Şirketi De Hükümetimizce Satın Alındı”, *Ulus*, 24 Kasım 1944, Nr. 8377, s.1-3.

⁷⁰⁰“İstanbul Havagazı Şirketi De Hükümetimizce Satın Alındı”, *Ulus*, 24 Kasım 1944, Nr. 8377, s.1-3; “Havagazı Tesisleri Hükümetçe Satın Alındı”, *Tanin*, 24 Kasım 1944, Nr. 4454, s.1-6; “300.000 lira Bedelle Yedikule ve Kurbağlıdere Havagazı Şirketi Satın Alınmıştır”, *Vakit*, 24 Kasım 1944, s. 1-6.

kanun numarası ile TBMM’de kabul edilmiştir. Şirketin Satın alınması Resmi Gazete’de 28 Haziran 1945’te yayınlanarak yürürlüğe girmiştir⁷⁰¹.

2.VARLIK VERGİSİ

Türkiye, fiili olarak İkinci Dünya Savaşına katılmamasına rağmen, savaşın ekonomik yansımalarını ülke içerisinde hissetmiştir. Arz-talep dengesinin bozulması, fiyatlarda beklenmedik aşırı artış, devletin uyguladığı katı devletçilik anlayışı, karaborsacılık, tefecilik, vurgunculuk, stokçuluk, rüşvet gibi nedenler ülke içerisinde olağanüstü tedbirler olarak adlandırılan ekonomi politikalarının uygulanmasına neden olmuştur⁷⁰². Bu durum halk içerisinde huzursuzluğa da sebebiyet vermiştir. Savaş nedeniyle bazı kişiler, dönemin zorluklarını fırsat bilmiş ve halkın sırtından para kazanarak kendilerine servet yapmışlardır. Halkın büyük bir çoğunluğu sefalet içerisinde yaşarken, bir kısmının ise gayrimeşru yollarla olağanüstü gelirler elde etmesi sosyal ve ekonomik dengeyi bozmuş ülke içerisinde sorunların çıkmasına neden olmuştur⁷⁰³.

Bu sorunları ortadan kaldırmak için ilk adım Refik Saydam Hükümeti döneminde atılmıştır. Ekonomik hayatı kontrol altına alabilmek amacıyla ilk olarak 18 Ocak 1940 tarihinde Milli Korunma Kanunu yürürlüğe girmiştir. Devlet, savaşa girilmesi veya kısmi seferberlik gibi durumlarda olağanüstü ekonomik önlemlerini devreye sokma yetkisine sahip olmuştur⁷⁰⁴. Böylece devlet ekonomiyi tam anlamıyla denetim altına almayı hedeflemiştir. Kanuna uymayan kişilerin ağır cezalara çarptırılmasına karar verilmiştir. Ancak kanunname uygulanmaya başlanmasıyla birlikte fiyat kontrolü kısmi olarak sağlanmış olsa da ülkedeki karaborsacılık, stokçuluk, fiyat artışları önlenememiştir. Birçok kişi gayrimeşru yollarla zenginleşmeye devam etmiştir. Milli Korunma Kanunun ardından, savaş içerisinde artan kamu masraflarını karşılamak ve bütçeye destek bulmak için vergilerin artırılmasına karar verilmiştir. Bu dönemde aynı zamanda Toprak Mahsulleri Vergisi, Hayvan vergisi ve yol vergisi alınmıştır⁷⁰⁵.

Refik Saydam’ın vefatı ardından Başbakanlığa gelen Şükrü Saraçoğlu farklı bir ekonomi politikası izlemiştir. Saydam döneminde ekonomi alanında sert şekilde alınan tedbirleri yumuşatmıştır. Bu dönemde ekonomi alanında yapılan çalışmalara rağmen halkın ekonomik refah seviyesinde gerileme devam etmiştir ve karaborsa

⁷⁰¹Resmi Gazete: 28.06.1945, Nr. 6043, s.1-3.

⁷⁰²Özlem Seyhan, “Varlık Vergisinin İngiliz Basınına Yansıması: The Times Gazetesi Örneği”, History Studies, C. 16, S. 2, Mayıs 2024, s. 2.

⁷⁰³Oktay Yenal, *Cumhuriyet’in İktisat Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, ss. 74.

⁷⁰⁴Seyhan, a.g.m., s. 3.

⁷⁰⁵Seyhan, a.g.m., s. 3-4.

yaygınlaşmıştır. Büyük çiftçiler, ithalatçılar, tüccarlar ve devlet kurumlarında çalışan bazı kimseler devletin baskıcı politikasından yararlanarak büyük kazançlar elde etmişlerdir. Bu durum kamuoyuna da yansımıştır. Basın, savaş içinde birçok tüccarın olağanüstü bir şekilde para kazandıklarını ve haksız kazançlar elde ettiklerini satırlarına taşımıştır. Hükümet bu hususta incelemeler yapmış, büyük tüccarların ve bazı mesleklerin hileli yöntemlerle vergi kaçırdıkları ortaya çıkmıştır. Bu durum hükümetin yeni tedbirler almasını sağlamıştır⁷⁰⁶.

Bu bağlamda 11 Kasım 1942’de Varlık Vergisi Kanunu kabul edilmiştir. Kanun kabul edilmeden önce kamuoyu vergiye hazırlanmıştır. Kanunun hazırlandığı süreçte haksız kazanç elde edenleri hedef alan haberler, eleştiriler, yorumlar ve karikatürler yayınlanarak kamuoyu bilgilendirilmesi yapılmış ve millet yeni mali politikalara hazır hale getirilmeye çalışılmıştır. Basın, azınlık tüccarların haksız kazançlarına yer vermiş, halk yoksulluk çekerken azınlıkların aşırı karlar elde ettiklerini iddia etmiştir. Genellikle azınlıklara mensup tüccarların karaborsaya yöneldikleri ve bu sayede zenginleştiklerine dikkat çekilmiştir. Ayrıca karaborsa olaylarına yoğun bir şekilde rastlanan ticaret alanlarının azınlıkların faaliyet gösterdikleri meslekler olduğu ifade edilmiştir⁷⁰⁷. Basında yer alan bu yazılar daha sonraki yıllarda Varlık Vergisinin sadece azınlıklara uygulandığı ve onlar için çıkarıldığı eleştirilerine neden olmuştur. Falih Rıfkı Atay, basının azınlıklara karşı ele aldığı yazılardan farklı olarak daha ılımlı bir tutum takınmış ve karaborsa olaylarına sadece azınlıkların değil, Türklerin ve köylülerin de karıştığını vurgulamıştır⁷⁰⁸.

Bu arada çıkacak olan kanunla ilgili haberler de basına yansımıştır. Tan Gazetesi 14 Ocak 1942’de yayınladığı “*Kazançları Artan Müesseselerden Bir Vergi Alınacak*” başlıklı yazısında servete dayalı olarak yeni bir vergi hazırlandığını duyurmuştur⁷⁰⁹. Ahmet Emin Yalman da 29 Mayıs 1942’de Vatan gazetesinde yayınladığı “*Harp Kazançlarından Alınacak Vergi*” başlıklı yazısında, savaş zamanında olağanüstü kazançlar elde eden kimselerden vergi alınması gerektiğine vurgu yapmıştır⁷¹⁰.

Basında bu tarz yazılar yayınlanırken İsmet İnönü ve Saraçoğlu da çıkacak olan yeni vergiyi resmi bir dille ifade etmeye başlamışlardır. 1 Kasım 1942 günü TBMM yasama yılı açılış konuşmasında İnönü, ticaretteki aşırı fiyat artışlarının önemli bir sorun olduğunu vurgulayarak, bu durumu fırsata çeviren çiftlik ağalarının, tüccarların ve

⁷⁰⁶Goloğlu, a.g.e., ss. 173-176.

⁷⁰⁷Rıfat N. Bali, *Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2020, ss. 437.

⁷⁰⁸Bali, a.g.e., ss. 437.

⁷⁰⁹“Kazançları Artan Müesseselerden Bir Vergi Alınacak”, *Tan*, 14 Ocak 1942, Nr.2299, s.1.

⁷¹⁰Ahmet Emin Yalman, “Harp Kazançlarından Alınacak Vergi”, *Vatan*, 29 Mayıs 1942, Nr. 590, s.1.

bazı siyasetçilerin varlığına dikkat çekmiştir. Bu kişilere karşı mücadele etmenin her vatandaşın en kutsal görevi olduğunu ve hükümetin alacağı tedbirlere destek olunması gerektiğini vurgulamıştır. İnönü, eski çiftlik ağalarını, hırslı tüccarları ve menfaati için her şeyi göze alan politikacıları kınayarak, milletin haklarını korumanın yolunun bu kişilere izin vermemek olduğunu belirtmiş, bunlara karşı önlem alınmasının gerekliliğine dikkat çekmiştir⁷¹¹.

İnönü'nün meclis açılışında yaptığı konuşma gazetelerin köşe yazarları tarafından da desteklenmiştir. Örneğin; Sabahaddin Dönmez, Ulus Gazetesinde yayınladığı yazısında hükümetin alacağı tedbirlere değinmiştir. Hangi yabancı milletin hesabına çalıştığı belli olmayan birkaç hırslı politikacı ile gözü doymaz vurguncu tüccarlarını “lanetle” andıklarını belirterek yazısını şu sözlerle bitirmiştir “*bunların ölümünün çok yakın olduğuna inanabiliriz ve o mesut günü de yakında göreceğimizden şüphe edemeyiz*”⁷¹².

Varlık Vergisi kanun teklifi, Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun direktifleriyle Maliye Bakanı Fuat Ağralı, müsteşar Esat Tekeli ve Şevket Adalan tarafından hazırlanmıştır. 9 Kasım 1942 tarihinde 6/4067 sayılı tasarı Türkiye Büyük Millet Meclisine sunulmuştur. Vergi, gelir ve varlık sahiplerinin varlıklarından ve olağanüstü kazançlarından bir defaya mahsus olmak üzere alınacaktır. Büyük çiftçiler, belli değerler üstündeki gayrimenkullerin sahipleri, 1939 yılından sonra komisyonculuk, ticaret, tellallık ve simsar olmadığı halde bir veya birkaç defa bu işleri yapmış olanlardan alınması kararlaştırılmıştır⁷¹³.

Varlık Vergisinin hazırlandığı dönemde azınlık tüccarları vergi ile ilgili bir hazırlığın yapıldığını duyduklarında cemaat temsilcilerinden oluşan bir heyeti Şükrü Saraçoğlu'na göndermişlerdir. Heyet, Saraçoğlu'na ne kadar para toplamak istediklerini sormuş ve toplanacak tutarı kendi aralarında toplayarak ödemeyi teklif etmiştir. Saraçoğlu, heyetin yaptığı bu teklifi “Biz modern bir devletiz!” sözleriyle reddetmiştir⁷¹⁴.

Bu arada Varlık Vergisi kanun layihası meclis genel kurulunda görüşülmeye başlanmıştır. Saraçoğlu görüşmeler sırasında öncesinde ülkenin ekonomik durumu hakkında bir değerlendirme yapmıştır. Alınan tedbirlere rağmen, ithal malların fiyat denetiminin hükümetin kontrolüne geçemediğine değinerek, haksız kazançla

⁷¹¹TBMMZC, D: 6 C: 28, İN:4, İ: 1, Tarih: 11 Kasım 1942, s.4.

⁷¹²Sabaheddin Sönmez, “Yüz Kararımızı Tanıyınız!”, *Ulus*, 4 Kasım 1942, s. 2.

⁷¹³TBMMZC, D: 6, C:28,İN:4,İ: 1, Tarih: 9 Kasım 1942, s. 1.

⁷¹⁴Bali, a.g.e., ss. 440-441.

zenginleşen kişilerle, türlü zorluk ve sıkıntı içinde üretim yapanları birbirinden ayırmak gerektiğini belirtmiştir. Saraçoğlu, Varlık Vergisinin, savaş sırasında büyük kazançlar elde edenlerden alınacağına vurgu yaparak, bu verginin bir kereye mahsus olduğunu ve tüccarlar, büyük toprak sahipleri ve emlak sahiplerinden alınacağını açıklamıştır. En büyük karı tüccar sınıfının elde ettiğini belirtmiş, bu nedenle de en büyük vergi dilimini bu sınıfın oluşturacağını altını çizmiştir⁷¹⁵. Başbakan Saraçoğlu mükelleflerin vergi miktarının komisyonca takdir edileceğini, 500 liradan aşağısına bir zorunluluk yüklenilmediğini, bu yüzden fakirlerin bu vergiden tamamen muaf tutulacağına vurgulamıştır⁷¹⁶.

Başbakan Şükrü Saraçoğlu'ndan sonra söz alan Rasih Kaplan, Tekalif-i Milliye Emirlerine atıfta bulunarak Milli Mücadele döneminde, mal sahiplerinin ve zenginlerin fedakarlıklar yaparak servetlerini bağışladıklarını, konulan vergileri fazlasıyla ödediklerini hatırlatmıştır. Kaplan sözlerine devam ederek, Türk tüccarlarının bu yurdun tehlikede görüldüğü günlerde her vakit için bu tarihi şerefli vazifeyi yerine getireceklerini belirtmiştir⁷¹⁷. Kazım Karabekir ise, bu verginin aşırı kazanç sahiplerinden alınacağını fakat “varlık” kelimesinde aşırılık anlamı bulunmadığına dikkat çekerek bu verginin adının “Aşırı Kazançların Vergisi Kanunu” olarak değiştirilmesini önermiştir. Geçici Komisyon Sözcüsü Şinasi Devrim “varlık” kelimesinin yerinde olduğunu belirterek kabul etmemiştir⁷¹⁸.

Görüşmelerin ardından Varlık Vergisi'nin maddeleri üzerinde durulmuştur ve daha sonra oylamaya geçilmiştir. 429 milletvekilinden 350'sinin katıldığı oylamada kanun oy birliği ile kabul edilmiştir⁷¹⁹. 11 Kasım 1942'de TBMM'de kabul edilen Varlık Vergisi Kanun layihası, 12 Kasım 1942'de de Resmi Gazetede yayınlanmıştır⁷²⁰.

Kanun Layihası, yedi bölümden ve on yedi maddeden oluşmuş olup 4305 sayılı kanun ile düzenlenmiştir. Kanunda verginin miktarı, tebliği, tahsili ve zaman aşımı gibi konular detaylı bir şekilde yer almıştır⁷²¹.

⁷¹⁵TBMMZC, D: 6, C:28,İN:4,İ: 1, Tarih: 11 Kasım 1942, s.14-36.

⁷¹⁶“Varlık Vergisi”, *Ulus*, 17 Kasım 1942, Nr. 7644, s.2; “Başvekilimizin Mühim Hükümet Kararlarını Bildiren Nutku”, *Vakit*, 12 Kasım 1942, Nr. 8887, s.1; Asım Us, “Varlık Vergisi Kanunun Ehemmiyeti”, *Vakit*, 12 Kasım 1942, Nr. 8887, s.1; “Başvekilin Nutku”, *Son Posta*, 12 Kasım 1942, Nr. 4404, s.1-3; “Başvekilimiz Saraçoğlu'nun Büyük Nutku”, *Yeni Sabah*, 12 Kasım 1942, Nr. 1609, s. 1-4.

⁷¹⁷TBMMZC, D: 6, C:28,İN:4,İ: 1,Tarih: 12 Kasım 1942, s. 33; “Dünkü Mecliste”, *Tan*, 12 Kasım 1942, 2598, s.1-2; “Varlık Vergisi Kanun Projesi Kabul Olundu”, *Ulus*, 12 Kasım 1942, s.1-4; “Hükümetin Programı İyi Karşılandı”, *Yeni Asır*, 12 Kasım 1943, Nr. 11376, s.1-4.

⁷¹⁸“Varlık Vergisi Kanunu Kabul Edildi”, *İkdam*, 12 Kasım 1942, Nr.1179, s.1; “Varlık Vergisi Kanunu Dün Kabul Edildi”, *Akşam*, 12 Kasım 1942, Nr.8643, s.1-2; “Varlık Vergisi Kanunu Kabul Edildi”, *İkdam*, 12 Kasım 1942, s.1-3.

⁷¹⁹ TBMMZC, D: 6, C:28,İN:4,İ: 1, Tarih: 11 Kasım 1942, s. 35.

⁷²⁰ TBMMZC, D: 6, C:28,İN:4,İ: 1, Tarih: 11 Kasım 1942, s.57; Resmi Gazete, 12.11.1942, Nr, 5255.

⁷²¹“Varlık Vergisi”, *Akşam*, 12 Kasım 1942, Nr. 8643, s.1.

Yasanın içeriği şu şekildedir: Bu vergi servet ve kazanç sahiplerinin varlıklarından ve olağanüstü kazançlarından bir defaya mahsus alınacaktır. Vergi alınacak bu kişiler; 2395 ve 2728 sayılı kanunlara ek ve tadilleri mucibince mükellef bulunanlar, büyük çiftçiler, 1939 senesinden beri 2393 veya 2728 sayılı kanunlar sebebinde vergiye tabii bir iş ve teşebbüsle uğraştığı halde bu kanunun ibare tarihinde işini terk, devir veya tasfiye etmiş bulunanlar ve meslekleri tüccar, komisyoncu, tellal veya aracı olduğu halde 1939 senesinden beri bir defa olsa bile ticari muamelelere aracılık ederek komisyon veyahut ne sıfat ile olursa olsun aracılık karşılığı para veya ayniyat almış olanlar⁷²².

Verginin tutarı mükelleflerin daha önce tarh ve tahakkuk edilmiş vergileri, büyük çiftçilerin zirai durumları ve gayrimenkullerin değerlerine göre hesaplanacaktır. Bu hesaplamalar il ve ilçelerde belirlenen komisyonlar tarafından yapılacaktır. Komisyonlarda yer alacak kişiler mülki amirin başkanlığında Mal Müdürü, Ticaret Odası, Ziraat Odası ve Belediye tarafından seçilecek kişilerden oluşacaktır. Komisyonların vergi hesaplama ve tarh işlemlerini on beş günde bitirmekle mükellef oldukları kanunda belirtilmiştir. Bununla birlikte komisyonun aldığı karara itiraz edilemeyeceği ve dava açılmayacağına değinilmiştir. Komisyon kararları, şehir ve kasabalarda varidat dairelerinin kapılarına ve köylerde uygun mahallere yapıştırılan listelerle ilan edilmiştir. Ayrıca, gündelik gazete çıkan yerlerde gazeteler aracılığıyla duyurulurken, gazete çıkmayan mahallerde belediye tellalları vasıtasıyla halka haber verilmesi kararlaştırılmıştır. Komisyon tarafından vergi miktarı belirlendikten ve listeler asıldıktan sonra 15 gün içinde ödenmek zorundadır. Bu süre 4 Ocak 1943 akşamı son bulacaktır. Bu zaman dilimi bayram tatili nedeniyle 20 Ocak 1943 tarihine kadar uzatılmıştır. Bu süreden sonra yapılacak ödemelerden gecikme zammı alınacaktır. Birinci hafta için %1, ikinci hafta için ise %2 faiz uygulanacağı açıklanmıştır. Borçlarını ödemeyen kişilerin ise memleketin herhangi bir yerinde çalıştırılacağı ifade edilmiştir. Bu kararın kadınlar ve 55 yaş üstündeki erkekler için geçerli olmayacağından bahsedilmiştir⁷²³.

Varlık Vergisinin tespit ve vatandaşlardan tahsili için oluşturulacak komisyonları oluşturmak üzere 12 Kasım 1942 tarihinde şehir meclisleri toplantı

⁷²²“Varlık Vergisi”, *Son Posta*, 12 Kasım 1942, Nr. 4405, s.1-3; “Varlık Vergisi Kanunun Hesapları”, *Vakit*, 12 Kasım 1942, Nr. 8887, s. 3; “Dünkü Mecliste”, *Tan*, 12 Kasım 1942, Nr.2598, s.1-2; “Başvekilimizin Dünkü Mühim Nutukları”, *Türk Sözü*, 12 Kasım 1942, Nr.5550, s.1-2.

⁷²³TBMMZC, D:6, C:28, İN:4, İ:1, Tarih:11 Kasım 1942, s.4; “Başvekilimizin Mühim Hükümet Kararlarını Bildiren Nutku”, *Vakit*, 12 Kasım 1942, Nr.8887,s.1; Asım Us, “Varlık Vergisi Kanunun Ehemmiyeti”, *Vakit*, 12 Kasım 1942, Nr. 8887, s.1.

yapmıştır. Toplantıda belediye meclislerinin temsilcileri ve ticaret odaları temsilcileri de bulunmuştur. Bu toplantıda komisyona seçilecek şehir meclis azasının isimleri divan başkanlığına gönderilmiştir. Meclis toplantısından sonra bu hususta başkanlık divanı inceleme yapmıştır. Bazı illerde komisyon üyelerinin isimleri açıklanmışsa da İzmir gibi bazı illerde komisyon üyelerinin isimleri açıklanmamıştır⁷²⁴. 13 Kasım'da yapılan toplantıda Riyaset Divanı tezkeresi okunmuştur ve kanun hükümlerine göre yurdun her yerinde takrir komisyonları kurulmaya başlanmıştır. Kurulan komisyonlar 14 Kasım'dan itibaren faaliyete geçmişlerdir. Belediye hesap işleri eksperleri 1941 yılı kazanç vergisi ile beyannameye tabi mükellefler listesini inceleyerek vergi vermeye yükümlü olan isimleri sıralamışlardır⁷²⁵. Ökte, Maliye Bakanlığı'nın talimatı üzerine, Varlık Vergisi Kanunu daha kabul edilmeden önce vergi ödeyecek kişilerin isimlerinin yer aldığı cetvellerin belirlendiğini iddia etmiştir⁷²⁶.

Vergi ödeyecek mükellefler müslim (m), gayrimüslim (g), dönme (d), ecnebi (e), irat sahibi, büyük çiftçi, geçici hizmet erbabı olarak başlıca gruplara ayrılmıştır ve bunların verecekleri vergi miktarları ayrı ayrı tespit edilmiştir⁷²⁷. Kişiler ve kuruluşlar, Maliye Müfettişleri tarafından savaş yıllarında elde ettikleri belirlenen kazanç ve servet miktarları ve komisyon tarafından belirlenen matrah üzerinden vergilendirilmişlerdir. Bir sene boyunca bir defadan fazla emlak ve arazi alıp satanlardan, senelik gayri safi kazançları belli bir orandan fazla olanlardan yüzde 15 ila 50 nispetinde vergi alınmasına karar verilmiştir⁷²⁸.

Varlık Vergi Mükelleflerinden bazıları vergi ödeme yükümlülüğünden kurtulmak için bir takım girişimlerde bulunmuşlardır. Kendi adlarına yazılı bulunan gayrimenkullerin bir kısmını akrabalarına devretmişlerdir. Devlet buna engel olmak için yeni tedbirler almak zorunda kalmıştır. Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü, Varlık Vergisinin uygulamasında tapu dairelerini ilgilendiren her hangi yanlışlığa meydan vermemek için, bütün tapu dairelerinden kanunun on dördüncü maddesinin özenle yerine getirilmesini istemiştir. Tapu kadastro müdürlüğü tarafından yapılan tebliğde, Varlık Vergisi ile ilgili yükümlülüklerini yerine getiren kişilerin tapu dairelerinden belge getirmediği gayrimenkul satışı işlemlerinin yapılmaması gerektiği ve bu tür

⁷²⁴Ali Sait Çetinoğlu, *Varlık Vergisi (1942-1944)*, Belge Yayınları, İstanbul 2009, ss.127; “Varlık Vergisi”, *En Son Dakika*, 12 Kasım 1942, Nr.1146, s. 1.

⁷²⁵“Varlık Vergisi”, *Tan*, 13 Kasım 1942, Nr. 2599, s.2.

⁷²⁶Faik Ökte, *Varlık Vergisi Faciası*, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul 1951, ss.45.

⁷²⁷Cahit Kayra, *Savaş ve Türkiye Varlık Vergisi, Tarihçi Kitabevi*, İstanbul 2013, ss. 53.

⁷²⁸“Meclis Bugün Toplanıyor”, *Vakit*, 13 Kasım 1942, Nr. 8888, s. 1-4.

işlemlerin hükümsüz sayılacağı belirtilmiştir⁷²⁹. Bazı ticarethanelerin ise, vergi borçlarını ödememek için mağaza, dükkân ve depolarından ağır mal aldıkları da tespit edilmiştir. Bu gibi durumlara engel olmak amacıyla kanun hükümlerine istinaden, bu yola başvuran ticaret evlerine haciz konulmasına karar verilmiştir⁷³⁰.

Varlık Vergisinin uygulanmaya başlanmasının ardından piyasada fiyatlar önemli derecede düşmeye başlamıştır. Aynı zamanda bu vergi ile aşırı kazançlardan bir kısmını devlete iade edecek olanlar elleri altındaki bilinen veya bilinmeyen maddeleri piyasaya çıkarmak zorunda kalmışlardır⁷³¹ Varlık Vergisinin yürürlüğe girmesinin ardından iki yüz kuruşa satılan pirincin kilosu yüz kuruşa kadar düşmüştür. Perakende olarak bir hafta evvel yüz kuruşa satılan çekirdeksiz üzümün fiyatı seksen kuruşa inmiştir. Altının fiyatı iki hafta içinde üçte bir derecesinde eksilmiştir. Evvelce paralarını mala yatırıp gizli depolarda saklayanlar birer birer meydana çıkararak satışa arz etmeye başlamıştır⁷³².

Komisyonların tespitinin hemen ardından mükellefler ilan edilmeye başlanmıştır. Varlık vergisi mükelleflerini gösteren listeler vergi daireleri kapılarına asılmıştır. Listede isimleri yazılı kazanç vergisi mükellefleri bağlı bulundukları maliye tahakkuk şubelerine veya kaza dairelerine müracaat etmişlerdir. Gayrimenkul sahipleri, gayrimenkullerinin bulunduğu belediye tahakkuk şubelerine, belediye sınırı dâhilindeki kazalara bağlı büyük çiftçiler ise Defterdarlıkta Gelir ve Servet vergileri müdürlüğüne müracaat etmişlerdir. Mükelleflerin listelerdeki isimlerini ve verecekleri vergileri kolaylıkla bulabilmeleri için her şubede memur bulundurulmuştur⁷³³.

Varlık vergisi komisyonları, vergi verecek kişileri belirleme konusunda illere göre farklı sürelerde çalışmalarını gerçekleştirmişlerdir. Komisyonlar çalışmalarını tamamladıkça basın da bu konuda haberlere yer vermiştir. Akşam Gazetesi varlık vergisi mükelleflerinin ilan edildiği şehirlerin isimlerini yayınlamıştır. Bu habere göre; İzmir’de hazırlıklar tamamlanmıştır, Manisa ve Balıkesir’de defterler asılmıştır. Aydın ve Denizli’de ise komisyonlar işlerini tamamlamışlardır. Balıkesir’de tespit edilen Varlık Vergisi tutarının iki yüz bin sekiz yüz lira olduğu bildirilmiştir. Aynı zamanda gazete Balıkesir’deki bazı vergi mükelleflerinin isimleri ve takdir edilen vergi

⁷²⁹“Varlık Vergisinden Kurtulmaya Yeltenen Mülk Sahipleri”, *Ulus*, 18 Kasım 1942, Nr. 7645, s.1.

⁷³⁰“Varlık Vergisi Mükelleflerin Birçoğu Tediyeye Başladı”, *Cumhuriyet*, 23 Aralık 1942, Nr. 6590, s.1-3.

⁷³¹“Varlık Vergisi Tatbikatında Her Tarafta Başlandı”, *Son Posta*, 14 Kasım 1942, Nr. 4407, s.3.

⁷³²Asım Us, “Milli Vicdanın Sesi”, *Vakit*, 23 Aralık 1942, Nr. 8925, s.1; “Varlık Vergisi”, *Son Posta*, 23 Aralık 1942, Nr. 4443, s.1-7.

⁷³³“Varlık Vergisi Listeleri”, *Son Posta*, 16 Aralık 1942, Nr. 4439, s.1.

tutarlarına da yer vermiştir⁷³⁴. Son Posta Gazetesi de Edirne ve Mersin’de vergi verecek önemli kişilerin listesini ve ödeyecekleri miktarı yayınlamıştır⁷³⁵. İstanbul’da ise vergi ödeyeceklerin sayısının 60.000 olduğu belirtilmiştir⁷³⁶.

Cumhuriyet Gazetesi vergi listeleri asıldıktan sonra en yüksek Varlık Vergisi ödeyecek olan kişilerle bir görüşme yapmıştır. İlk olarak kendisine iki milyon lira vergi konulan Armatör Barzılay Adnan Bey ile görüşmüşlerdir. Adnan Bey, Vatan hizmetinden kaçınmayı düşünmediklerini belirterek şu sözleri dile getirmiştir “*Her vatandaşın bir görevi vardır. Kimileri sınırları korurken silahlarını omuzlarına alır, Kimileri ise vatan için her türlü hizmete koşar. Biz de servetimizi vatan uğruna feda etmeye hazırız. Bu görevi seve seve yerine getireceğiz, ne kadar zor olursa olsun*”⁷³⁷.

Ticaret Odası İdare Heyeti azasından Ziya Kılıç, bu verginin refah ve saadeti temin ettiğini dile getirerek bir hayat borcu olduğunu vurgulamıştır. Aynı zamanda dünya üzerinde Türk sesinin daima yüksek kalmasında bu verginin etken olacağına dikkat çekmiştir. Gislaved lastik fabrikası sahibi İsak Kohen ise, firmalarına kesilen vergiyi fazla bulduklarına değindikten sonra bu verginin ağır oluşunun üzerlerine düşen vazifeyi unutturmayacağını belirtmiştir. Bu vatanı rahat rahat yaşayıp para kazananların vatana karşı kendi kabiliyet ölçüsüne göre borcunu ödemesinin lazım olduğunu ifade etmiştir⁷³⁸.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 21 Aralık 1942 günü Bursa Halkevinde halka hitaben yaptığı konuşmada vergiyi şu sözlerle savunmuştur: “*Varlık Vergisi milletin vicdanında doğru ve haklı bir tedbir olarak kabul edilmiştir. Bu tedbirin hazine kuvvetine, milli ve toplumsal nizama faydalı tesirleri olacağı halkın her tabakası tarafından anlaşılmıştır. Varlık Vergisinin kabulü için hükümet tarafından alınan tedbir milletin vicdanında geniş bir güven noktası bulunmaktadır*”⁷³⁹.

Varlık Vergisi mükellef listelerinin asılmasının ardından vergi vermekte yükümlü olan kişiler borçlarını ödemeye başlamışlardır. İstanbul’da Varlık Vergisini ödeyen ilk isim Elektrik, Tramvay ve Tünel İşletmesi umum müdürlüğü olmuştur. Bu şirket vergilendirildiği miktar olan 674 bin 149 lirayı maliyeye yatırmıştır⁷⁴⁰.

⁷³⁴“Varlık Vergisi Mükellefleri Bazı Yerlerde İlan Edildi”, *Akşam*, 1 Aralık 1943, Nr. 8662, s. 1.

⁷³⁵“Varlık Vergisi”, *Son Posta*, 15 Kasım 1942, Nr. 4438, s.1-3.

⁷³⁶“Şehrimizde Vergi Listeleri”, *Tan*, 17 Aralık 1942, Nr. 2633, s.1-2.

⁷³⁷“Gece yarısından sonra”, *Cumhuriyet*, 17 Aralık 1942, Nr. 6587, s.1.

⁷³⁸“Gece yarısından sonra”, *Cumhuriyet*, 17 Aralık 1942, Nr. 6587, s.1.

⁷³⁹“Milli Şef”, *Vakit*, 22 Aralık 1942, Nr. 8924, s.1-4; “Milli Şefin Hitabesi”, *Tan*, 22 Aralık 1942, Nr. 2635, s.1-2; “Milli Şefin Bursa Halkına Hitabeleri”, *Son Posta*, 22 Aralık 1942, Nr. 4442, s.1; Asım Us, “Milli Vicdanın Sesi”, *Vakit*, 23 Aralık 1942, Nr. 8925, s.1; “Milli Şefin Bursalılara Hitabesi”, *İkdam*, 22 Aralık 1942, s.1; “Milli Şef Bursalılara Hitap Ettiler”, *Tasviri Efkâr*, 22 Aralık 1942, s.1.

⁷⁴⁰“İstanbul Mükellefleri Tediyeğe Başladılar”, *Tan*, 18 Aralık 1942, Nr. 2634, s.1-4.

Prof. Stanford Shaw ve Ezel Kural, Müslüman Türklerin çoğunun bu vergiyi bir vatan borcu olarak benimseyerek ödediklerini, Müslüman olmayan vatandaşların çoğunun ve yabancıların ülkeyi kendi vatanları gibi kabul etmediklerinden servetlerini ve sermayelerini vergiden kaçırmak için her çareye başvurdıklarını iddia etmiştir⁷⁴¹.

Öte yandan Varlık Vergisini ödemeyen ve ödemek istemeyen kişiler ülkeden kaçmaya başlamışlardır. Buna örnek olarak; Moris adında bir manifatura tüccarı, kendisine tarh edilen 150 bin lira varlık vergisini ödememek için kaçmayı planlamıştır ve bu amaçla Haydar paşadan Hataya hareket etmiştir. Fakat kendisinin hareketlerinden şüphelenen zabıta, Moris'i Hatay sınırından Suriye'ye kaçacağı sırada yakalamıştır⁷⁴². Varlık Vergisini ödememek amacıyla Bursa, İstanbul, İzmir ve Ankara'dan farklı tarihlerde Suriye'ye kaçmak için Gaziantep'e giden 17 Musevi, mahalli zabıta tarafından yakalanarak geldikleri yerlere gönderilmişlerdir⁷⁴³.

Varlık Vergisi tahsilatı için verilen on beş günlük süre dolduktan sonra verginin faizli ödeme süresi başlamıştır. 12 Ocak 1943'den itibaren yüzde bir faiz ile ödenmesi için belirlenen son gün idi⁷⁴⁴. 13 Ocaktan itibaren vergiler yüzde iki faizle ödenmeye başlanmış ve 20 Ocak 1943'de son bulmuştur⁷⁴⁵. Bu arada vergisini ödemeyenler için icra takibi başlatılmıştır. Müzayede ile satışlara 18 Ocak'tan itibaren İstanbul'da açık artırma yolu ile başlanmıştır⁷⁴⁶. Aynı zamanda vergiyi ödemeyen kişilere yönelik icra heyetleri kurulmuştur.

Bir taraftan vergiler toplanırken diğer taraftan vergi ödemeyen kişiler için bir talimatname hazırlanmıştır. Bu talimatname Maliye Vekilliğinin 3 Ocak 1943 tarihli ve 22106/1/305 sayılı tezkeresiyle yapılan teklifi üzerine, İcra Vekilleri Heyeti'nin 7 Ocak 1943 tarihinde yaptığı toplantıda kabul olunmuştur⁷⁴⁷. Bu talimatnameyi oluşturanların asıl amacı cezalandırmak değil, muhtaç olunan finansmanın sağlanmasıdır. Mükelleflere eziyet etmek değil, sürgün tehdidi altında vergilerin ödenmesini yerine getirtmektir⁷⁴⁸. Ödemeyenler bir aylık sürenin sonunda derhal iş merkezlerine sevk edileceklerdi. Sevk işinde, yer tayinini doğrudan doğruya verginin tarh edildiği mahallin en büyük mülkiye amiri yapacaktı. Bu talimatnameye göre sevk edilecek mükellefler şunlardır; Varlık

⁷⁴¹Kayra, *a.g.e.*, ss. 192.

⁷⁴²“Varlık Vergisinin Cezasız Ödeme Müddeti Bitti”, *Son Posta*, 5 Ocak 1943, Nr.4456, s.1-3; “Varlık Vergisi”, *Vakit*, 5 Ocak 1943, Nr. 8938, s.1.

⁷⁴³“Varlık Vergisi Mükellefleri”, *Vakit*, 27 Ocak 1943, Nr. 8960, s.1.

⁷⁴⁴“Varlık Vergisi”, *Akşam*, 11 Ocak 1943, Nr. 8700, s.1; “Varlık Vergisi”, *Akşam*, 12 Ocak 1943, Nr. 8701, s.1.

⁷⁴⁵“Varlık Vergisi Tahakkuk Ettirilmesi Unutulanlar İçin Bir komisyon Faaliyete Geçti”, *Son Posta*, 8 Ocak 1943, Nr. 4459, s.1-3; “Varlık Vergisi Talimatnamesi”, *Son Posta*, 13 Ocak 1943, Nr. 4464, s.1-4.

⁷⁴⁶“Varlık Vergisi, Bugünden İtibaren Aleni Arttırma Suretiyle Satışlara Başlanıyor”, *Akşam*, 18 Ocak 1943, Nr. 8707, s.1.

⁷⁴⁷BCA; 30-18-2-100-110-17; Resmi Gazete, 12 Ocak 1943, Nr. 5302.

⁷⁴⁸Kayra, *a.g.e.*, ss. 162.

Vergi cetvellerinin asıldığı tarihten itibaren bir ay içinde borcunu ödemeyenler, Varlık vergisi borcuna karşılık hiçbir ödemede bulunamamış olanlar, vergisini kısmen ödemiş olmakla beraber, haciz konulabilecek mallarını kaçırmış olanlar, borcunu ödemek konusunda iyi niyet göstermediği anlaşılanlar, sadece gayrimenkulden dolayı mükellef tutulmuş bulunanlar⁷⁴⁹.

Kanunun sekizinci maddesine göre, sevk edilecek kişilerin iâşe masrafları kendilerine aittir. Bu kişiler, ilk dağıtım merkezlerine varana kadar yiyeceklerini yanlarında götüreceklerdir. Vesika usulü uygulanan bölgelerde, bu kişilere birkaç günlük et yemeği verilecektir. Ancak, iâşesini karşılayamayacak durumda olan kişilerin, sevk edildikleri iş yerlerine ulaşana kadar iâşeleri sağlanacaktır⁷⁵⁰.

Talimatnameye göre, vergilerini ödemedikleri halde iş mahallerine sevk edilmeyecek kişiler ise şunlardı: bina ve arsası olduğu halde vergilerini vermeyen devlet memurları, yatağından çıkamayacak halde bulunan ağır hastalar, sağır, dilsizler, askerler (bunların askerliğini bitirdikten sonra haklarında işlem yapılmak üzere mensup oldukları kıta komutanlarına haber verilecekti). Şehir mahallerine sevk edilecekleri zaman hastalıktan bahsedenler sevk için belirlenen mahallere gittikten sonra buradaki doktorlar tarafından muayene edilecekler ve alacakları rapora göre haklarında işlem yapılacaktır.⁷⁵¹ Bu kişiler beşer yüz kişilik ekipler halinde çalıştırılacak, 250 kuruş maaş alacaklardır. Bu paradan 125 kuruşu varlık vergisi borcuna kesilecek, geri kalan 125 kuruş ise iâşelerine karşılıktır⁷⁵².

Vergi borcunu ödemeyenlerin Erzurum-İran transit yolunun bir kısmını teşkil eden Hasankale-Erzurum-Aşkale ve Tercan-Erzincan-Kemah Refahiye yollarında çalışmaları kararlaştırılmıştır. Bu bölgelerin şubat ayında kar ve çamurla kaplı olması nedeniyle sevk edilecek kafilenin taş ocaklarında ve demiryolları güzergâhında kar temizlemede çalıştırılacağı duyurulmuştur⁷⁵³. Varlık Vergisini ödemeyenlerden oluşan 32 kişilik ilk kafele 27 Ocak 1943'de Aşkale'ye yollanmıştır. Bu ilk kafilayı Yol ve Fen memuru Fuat Sezen teslim almıştır. Mükelleflere tifo aşısı yapılmıştır⁷⁵⁴. İlk kafilenin Aşkale'ye gönderildiği ve bu kafilende kimlerin yer aldığı basın tarafından

⁷⁴⁹BCA; 30-18-1-2-100-110-17; BCA; 30-18-1-2-100-113-17.

⁷⁵⁰BCA; 30-18-1-2-100-110-17; BCA;30-18-1-2-100-113-17; “Varlık Vergisi Talimatnamesi”, *Son Posta*, 13 Ocak 1943, Nr.4464, s.1-4; “Varlık Vergisi”, *Vakit*, 13 Ocak 1943, Nr. 8946, s.1-4; “Varlık Vergisi”, *Akşam*, 13 Ocak 1943, Nr. 8702, s.1; “Varlık Vergisinden Borçlu Kalanlar”, *Tan*,13 Ocak 1943, Nr.2657, s. 14.

⁷⁵¹“Vergilerini Ödemeyen Mükellefler”, *Tan*, 23 Aralık 1942, Nr.2626, s.1-4; “Varlık Vergisi”, *Vakit*, 16 Aralık 1942, Nr. 9821, s.1-4; “Varlık Vergisini Ödemeyenler”, *Ulus*, 16 Aralık 1942, Nr. 7672, s.2

⁷⁵²“Varlık Vergisi”, *Vakit*, 8 Ocak 1943, Nr. 8941, s.1; “Varlık Vergisini Ödemeyenleri Bedenen Çalıştırmak İçin Hazırlıklar Bitti”, *Ulus*, 9 Ocak 1943, Nr. 7702, s.1.

⁷⁵³“Varlık Vergisi Borçlularının Gayrimenkul Malları”, *Akşam*, 1 Şubat 1943, Nr.8721, s. 1.

⁷⁵⁴“Varlık Vergisi Tatbikatı”, *Vakit*, 2 Şubat 1943, Nr. 8066, s.4.

duyurulmuştur. Örneğin; Son Posta Gazetesi “İlk Kafile Dün Akşam Aşkale’ye yollandı”, başlığıyla, Ulus Gazetesi “Varlık Vergisi Borcunu Ödememiş Mükellefler İçin” başlığıyla sevk haberini duyurmuşlardır⁷⁵⁵.

Bazı mükellefler ödeme imkânları olduğu halde, vergiyi ödememekte ısrar etmişlerdir. Örneğin; kendisine 40 bin liralık vergi tarh edilen A.k. “Ben bu devlete kırk para vergi vermem” demiştir ve servetini T.A.’a emanet ederek Aşkale’ye gitmiştir. Dönüşte ise parasını emanet ettiği kişiden geri alarak işine devam etmiştir⁷⁵⁶.

Borçlarını ödememekte ısrar eden 38 Varlık Vergisi mükellefinden oluşan ikinci kafile, 12 Şubat 1943 tarihinde Aşkale’ye gönderilmiştir⁷⁵⁷. Vergi borcunu ödemeyenler için haciz ve çalışma kamplarına gönderilmenin dışında başka caydırıcı tedbirler de alınmıştır. Örneğin; İstanbul Barosu’nda, Varlık Vergisi borçlarını ödemeyen avukatların barodan atılmaları için işlem yapılmıştır⁷⁵⁸.

Türk maliyeci ve akademisyen Faik Ökte, Aşkale’deki yaşam hakkında şu bilgileri vermiştir: “Çalışma kampında hayat, zannedildiği gibi zor ve güç olmamıştır. Aşkale’ye gidenler iklim nedeniyle senenin önemli bir kısmını evlerinde, kahvehanelerde tavla, iskambil oynamakla geçirmişlerdir. Kişiler özel havale yolu ile oraya para getirmek ve rahat yaşamak yolunu bulmuşlardır. Evlerine dönen kişiler ailelerini şaşırtacak kadar canlı, kanlı ve neşeli olarak geri dönmüşlerdir”. Çalışma kamplarında Varlık Vergisini ödeyen kişiler evlerine tekrar gönderilmiştir⁷⁵⁹.

Tablo 5. Varlık Vergisi Uygulamasında Aşkale’ye Gönderilen Bedeni Mükellefiyet ile ilgili İşlemlerin Rakamsal Sonuçları (Türkiye Geneli)⁷⁶⁰

Vergi Mükellefleri	Sayıları	Vergileri
Sevk İçin Kampa Alınanlar	2.057	65.464.536
Vergilerini Ödeyenler	657	27.631.313
Vergisi Silinenler	1.400	37.833.223

Tablo 6. Varlık Vergisi Uygulamasında Aşkale’ye Gönderilen İstanbul’daki Mükellefler ise

Sevk için kampa alınanlar	1869	59.0005.350
Vergilerini Ödeyenler ⁷⁶¹	640	25.908.695
Vergisi silinenler	1229	33.096.655

⁷⁵⁵“İstanbul’dan Gelecek Varlık Vergisini Ödememiş Mükellefler”, *Ulus*, 28 Ocak 1943, s. 1; “Varlık Vergisi Borçlularının Gayrimenkul Malları”, *Akşam*, 1 Şubat 1943, N.8721, s.1; “İlk Mükellef Kafilesi Dün Aşkale’ye Gitti”, *Vakit*, 28 Ocak 1943, Nr. 8961, s.1; “Milyonluk Borçlular Bu Sabah Toplatılıyor”, *Tan*, 21 Ocak 1943, Nr.2665, s.1-2; “Varlık Vergisini Vermeyenlerin Sevkine Bugün Başlanıyor”, *Son Posta*, 21 Ocak 1943, Nr. 447, s.1-7

⁷⁵⁶Kayra, *a.g.e.*, ss. 203.

⁷⁵⁷“Aşkale Yolcuları”, *Vakit*, 13 Şubat 1943, Nr. 8977, s.1; “Aşkale’ye İkinci Kafile Gönderildi”, *Akşam*, 13 Şubat 1943, s. 1.

⁷⁵⁸Mehmet Korkut Aydın, “Dönemin Basınına Göre Varlık Vergisi Uygulaması”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.28, S.1, Ocak 2018, s.299.

⁷⁵⁹Kayra, *a.g.e.*, ss. 166.

⁷⁶⁰Kayra, *a.g.e.*, ss.165; Ökte, *a.g.e.*, ss. 158.

⁷⁶¹Güçleri olduğu halde ancak kampa gönderilme yaptırımı nedeniyle vergisini ödeyenler.

Aşkale'ye sürgün zorlaması olmadan vergilerini ödeyenlerden yapılan tahsilat yüzde yetmişler civarında olduğu halde, Aşkale'ye gönderilme baskısı ile yapılan ödeme tahakkuk ettirilen verginin yüzde kırkı kadardır. Geri kalan yüzde altmış ise silinmiştir⁷⁶².

Varlık Vergisinin tasfiyesine yönelik ilk adım 17 Eylül 1943 tarihli ve 4501 sayılı ek kanun ile atılmıştır. Bu ek yasa ile ilgili olarak Bütçe Encümeni Mazbatasında yapılan açıklamaya göre, varlık vergisinin hizmet uzmanıyla seyyar satıcı gibi gündelik kazanç vergisine tabi mükellefler üzerinde büyük bir baskı oluşturduğu belirtilmiştir. Yasada, bu durumdaki vergi mükelleflerinin vergi tahsilatının mümkün olmadığı düşünülerek vergilerinin silinmesi kararlaştırılmıştır⁷⁶³. Yürürlüğe giren ek kanundan birkaç gün sonra da vergi borcu silinen mükelleflerin listeleri asılmaya başlanmış ve gazeteler tarafından da duyurulmuştur⁷⁶⁴. Bu kanun yürürlüğe girdikten sonra 22.631 mükellefe ait 11.741.683 liralık borç silinmiştir⁷⁶⁵. Borçları silinen mükelleflerin isimleri tahsil şubelerine asılmıştır⁷⁶⁶.

Tablo 7. Varlık Vergisi Uygulamasının Sonuçları⁷⁶⁷

Vergilendirilenlerin Sayısı	114.368
Tarh Edilen Vergi	465.384.820
Düzeltilme ve Terkin Sonucu Vergi	424.906.421
Tahsil Edilen Vergi	314.9220.940
Ödenmeyen (Terkin Edilen Vergi)	109.986.481

Verginin toplumsal tabanda bazı çatışmalara sebebiyet vermesi bir düzenlemeyi gerekli kılmıştır. Bu kapsamda hükümet, Varlık Vergisi'nin tasfiyesine yönelik çalışmalar başlatmıştır. Bakanlar kurulu tarafından *Varlık Vergisi'nin tasfiyesine yönelik kanun* 14 Mart 1944'de TBMM'ye gönderilmiştir. Basın verginin tasfiyesi hakkındaki kanun layihasının meclise gönderildiğini duyurmuştur. Vakıf "Varlık Vergisi Tasfiye Hakkındaki Layiha Meclise Verildi" başlığıyla, Tanin ise "Varlık Vergisinin Tasfiyesine Dair Kanun Layihası" başlığıyla halka duyurmuştur. Varlık Vergisinin tasfiyesine yönelik kanun mecliste görüşülürken Emin Sazak, bu kanunun sonucundan

⁷⁶²Kayra, a.g.e., ss. 168.

⁷⁶³BCA;30-18-1-2-102-58-12; TBMMZC, D: 7,C: 5,İ, Fevkalade İçtima, İN:56,Tarih:17.09.1943,s.1-3;"Varlık Vergisinin Kısmen Tasfiyesini Meclis Kabul Etti", *Son Posta*, 18 Eylül 1943, Nr.7412, s.1-3;"Varlık Vergisine Dair Yeni Bir Kanun", *Ulus*, 18 Eylül 1943, Nr.7950, s.1.

⁷⁶⁴Esat Tekeli, "Varlıksız Mükelleflerin Vergi Borçları Siliniyor", *Ulus*, 18 Eylül 1943, Nr.7950, s.1-3; "Affedilecek Varlık Vergisi Mükellefleri", *Tanin*, 18 Eylül 1943, Nr.4454-20, s.1.

⁷⁶⁵"Varlık Vergisi", *Vakit*, 22 Eylül 1943, Nr.9196, s.1-2.

⁷⁶⁶"Varlık Vergisi Hakkındaki Son Kanun Dün yürürlüğe Girdi", *Ulus*, 22 Eylül 1943, Nr.7954, s.1.

⁷⁶⁷Kayra, a.g.e., ss. 54.

çok memnun olduğunu dile getirdikten sonra şunları söylemiştir: “içimizde acı olan şey; varlığı olup da vermeyenler veya muhtelif surette vergi kaçırانları bu kanunla affediyoruz amma, bunlar millet nazarında nasıl affolunurlar. Bu kanun onları affederse bu gibi insanlar bu milletin içinden çıkıp gitmelidirler”⁷⁶⁸.”

15 Mart 1944’te *Varlık Vergisinin tasfiyesine yönelik kanun layihası* 310 olumlu oyla kabul edilmiştir. Resmi gazetede ise 17 Mart 1944 tarihinde yayınlanmıştır⁷⁶⁹. Esat Tekeli, Varlık Vergisinin yürürlükten kaldırılmasının toptan bir bağışlama olmadığına değinmiştir. Bu kararın, ödenmeyen vergi borçlarının üzerine bir çizgi çekmek anlamına geldiğini vurgulamıştır. Vergilerini tamamıyla ödemiş olan vatandaşların temiz duygularını gölgelendirecek hiçbir nokta olmadığını dile getirmiştir. Bu vatandaşların, borçlarını ödemiş olmanın getirdiği hazzı ve milletin şükranını pürüzsüz bir şekilde taşıyabileceklerine vurgu yapmıştır⁷⁷⁰.

Varlık Vergisi Kanunu birçok eleştirilere yol açmıştır. Faik Ökte’ye göre Varlık Vergisi’ni ortaya çıkaran sebepler arasında ırkçılık yer almaktadır⁷⁷¹. Faik Ökte, Rıfat Bali, Ayhan Aktar gibi yazarların vergi üzerine ortak fikri, Varlık Vergisinin azınlıklara yönelik çıkartılmış olduğudur. Ökte, Varlık Vergisi Kanununun amacının, ticareti Türklere vererek, azınlıkların ekonomi içindeki gücünü azaltıp, Türk burjuvazisine kaynak transferi sağlamak olduğunu iddia etmiştir. Faik Ökte, Varlık Vergisinin uygulandığı dönemde İstanbul Defterdarlığını yapmıştır ve Varlık Vergisinin uygulanmasında görev almıştır. Ökte’nin, Demokrat Parti döneminde, Varlık Vergisini suçlaması ve o dönemde görev alan hükümeti suçlaması ve verginin sadece azınlıklara yönelik olduğunu vurgulaması dikkat çekmektedir⁷⁷². Ayhan Aktar, Varlık Vergisi Kanununun, Tek Parti Döneminde uygulanan azınlık karşıtı politika olduğunu iddia etmiştir⁷⁷³.

Varlık Vergisinin azınlıklara yönelik bir politika olduğunu iddia edenler kanıt olarak Şükrü Saraçoğlu’nun Hükümet programında yaptığı konuşmayı göstermişlerdir. Şükrü Saraçoğlu’nun hükümet programını okurken Türkçülüğe vurgu yaptığını, hükümetin dönemin olaylarından etkilenerik ve Almanların savaşındaki başarılarından

⁷⁶⁸“Varlık Vergisinin Tasfiyesi”, *Son Posta*, 16 Mart 1944, Nr.4878, s.1-7.

⁷⁶⁹ TBMMZC, D: 7, C: 8, İ:İ, İN:28, Tarih: 13 Mart 1944, s.57; BCA;30-18-1-2-104-16-8; “Varlık Vergisi Bakiyesinin Affi Hakkındaki Kanun Dün Kabul Edildi”, *Ulus*, 16 Mart 1944, Nr.8124, s.1;“Varlık Vergisi”, *Cumhuriyet*, 16 Mart 1944, Nr.7043, s.1-3;“Varlık Vergisinin Tasfiyesine Ait Muamele”, *Son Posta*, 19 Mart 1944, Nr.4890, s.2.

⁷⁷⁰Esat Tekeli, “Verginin Tasfiyesi”, *Ulus*, 16 Mart 1944, Nr. 8124, s.1-3.

⁷⁷¹Ökte, *a.g.e.*, ss. 39; Ökte, aynı zamanda Varlık Vergisi Kanunun çıkmasında şöven milliyetçiliğinin ve ırkçılığın damgası olduğunu iddia etmektedir. Bkz. Ökte, *a.g.e.*, ss.211.

⁷⁷²Ökte, *a.g.e.*, ss. 89-182.

⁷⁷³Aktar, *a.g.e.*, ss. 136.

dolayı onlara yakın gözükme için bu vergiyi çıkardığını iddia etmişlerdir. Saraçoğlu yaptığı konuşmasında bu ülkede yaşayan ve kendisini Türk gibi gören herkesin daha ileri seviyelere ulaşması için çalışmalar yapacaklarına vurgu yapmıştır. Aynı zamanda Varlık Vergisi Kanunu (11 Kasım 1942) Almanya'nın zaferde üstün olduğu bir dönemde değil, Alman ordularının Stalingrad önünde yenilgilere uğramaya başladığı bir dönemde çıkarılmıştır⁷⁷⁴.

Tartışılan bir diğer konu ise azınlıkların Türklerden daha çok vergi ödedikleri iddiasıdır. Arslan'a göre varlık vergisini oran olarak Gayrimüslimlerin daha fazla ödediği doğrudur. Bunun nedeni ise Gayrimüslimlerin, Müslümanlara göre daha çok varlık sahibi olması ve Ticaret Odası kayıtlarına göre İstanbul'un ticaret, eğlence, sanayi, sağlık, otelcilik, meyhanecilik, terziilik hayatının yüzde seksen yedisinin Musevi, Ermeni ve Rumların elinde bulunmasından dolayıdır⁷⁷⁵. Kayra da, o dönemde Türklerin varlık açısından gayrimüslimlerin gerisinde olduğunu belirtmiştir. Sermaye sahiplerine yüksek vergilerin tarh edildiğini ve bu grupta hem gayrimüslimlerin hem de Türklerin bulunduğunu vurgulamıştır. O, Taşra'dan daha fazla vergi toplandığını ifade etmiştir. Verginin yürürlükte olduğu dönemde Kayra'nın hesaplarına göre, kişi başına düşen vergi miktarı Müslümanlarda altı bin yüz iki iken gayrimüslim ve yabancılarda beş bin üç yüz yirmi altıdır. Onun bu hesaplamasına göre, Müslüman mükellefler, Müslümanların gayrimüslimlere nazaran daha fazla vergi ödediği ortaya çıkmıştır⁷⁷⁶.

Saraçoğlu, 15 Haziran 1943 tarihinde yaptığı bir konuşmada bu verginin vatan çocuklarının ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla ödenmesi gereken bir vergi olduğunu söylemiştir. Toplamda 270 milyon lira olan vergi gelirinin 105 milyonunun azınlıklar ve yabancılar tarafından ödendiğini belirtmiştir. Ancak azınlıkların sahip olduğu mülklerin ve gelir kaynaklarının göz önüne alındığı zaman, verginin adil olduğu görüşünü savunmuştur. Saraçoğlu, bu verginin tamamen vatan çocuklarının refahı ve devletin ihtiyaçlarının karşılanması için kullanıldığını ve hiçbir yabancı veya azınlık grubunun bu vergilerden kaynaklanan mali yükümlülüğü olmadığını vurgulamıştır⁷⁷⁷. Varlık Vergisi Kanunu sadece Türkiye'de uygulanmamıştır. Vergi İtalya'da da 11 Ekim 1947

⁷⁷⁴Gülbüz Arslan, Varlık Vergisi Kanunu'nun Çıkarılması, Uygulanması ve Sonuçları, *Tarih Dergisi*, S. 61, İstanbul 2015, s. 138.

⁷⁷⁵Arslan, *a.g.m.*, s. 139.

⁷⁷⁶Kayra, *a.g.e.*, ss.189.

⁷⁷⁷"Başvekilin Nutku", *Son Posta*, 16 Haziran 1943, Nr. 4618, s.1-3; "Başvekil Şükrü Saraçoğlu'nun Kurultayda Mühimi Bir Nutku", *Akşam*, 16 Haziran 1943, Nr.8855, s. 1.

tarihinde uygulanmaya başlamıştır. İtalya’da mükelleflerin servetlerinin yüzde altı ile altmışı vergi olarak alınmıştır⁷⁷⁸.

2.1.VARLIK VERGİSİ VE BASIN

Varlık Vergisi Basın tarafından desteklenmiştir. Gazete satırlarında Varlık Vergisinin yerinde bir tedbir olduğunu belirten ve vergiyi destekleyen yazılara yer verilmiştir. Saraçoğlu, başyazarlarla bir toplantı yapmış ve kanunun çıkarılış amaçlarını anlatmıştır. Ardından gazetecilerden, Varlık Vergisi’nin ülkenin ve halkın yararına olduğunu makalelerle kamuoyuna bildirmelerini istemiştir. Aynı zamanda Sıkıyönetim Komutanlığı da, Varlık Vergisi aleyhine yayın yapılmaması konusunda basına talimat vermiştir. Basın da, aldığı bu talimatlar doğrultusunda, kanunun çıkarılışı ve uygulanışı aşamalarında genellikle olumlu değerlendirmeler yapmıştır⁷⁷⁹.

Mecdi Sadreddin Sayman Son Posta gazetesinde yayınladığı “*Yerinde Bir Tedbir*” başlıklı yazısında, Varlık Vergisi’nin çok yararlı bir düzenleme olduğu ve derin manaları bulunduğu üzerinde durmuştur. Bu verginin yalnızca Türk parasının kıymetini korumak için bulunmuş bir çare olmadığını belirterek, verginin ağır masraflara katlanmakta olan hazineye herhangi bir yardım hissesi olmadığına değinmiştir. Verginin cemiyet içinde bozgun havası yaratmaya müsait bir adaletsizliğin ilacı olduğuna dikkat çekerek üzülen halk kitlesine şifa verecek yerinde bir ilaç olduğunu iddia etmiştir. Bu tedbiri komşusunu, cemiyetini ve kardeşini unutarak yalnız ve sadece nefsinin düşünmeye koyulan bir kısım karaborsacıların, vurguncuların ödemeye mecbur oldukları, bir sigorta primi olarak değerlendirmiştir. Bu kişilerin yanında tüccarların, itibarlı müessese, yüksek emlak ve akar sahipleri ile büyük çiftçilerin de bu vergide üzerlerine düşen görevleri yerine getireceklerine açıklık getirmiştir. Bu vergi ile kazançların maddi kıymetlerinin artacağını ve değişmez gelir sahibi vatandaşların içlerindeki sızının azalacağına değinerek yazısını şu sözlerle bitirmiştir: “*Davamız tektir: mesut ve büyük Türkiye isimli eşsiz diyarı örselemeden muhafaza!*”⁷⁸⁰.

Kemal Zeki Gençosman, “*Adaletin İbresi Hakiki Yerine Geliyor*” başlıklı yazısında ülke içerisinde eşit şekilde nimetlerden faydalanan vatandaşların, yükü de eşit ölçüde paylaşımlarının gerekliliği üzerinde durmuştur ve Varlık Vergisi Kanun’un ayrı bir değer taşıdığını belirtmiştir. Bazı insanların, fevkalade şartlar altında, az emek harcayarak hatta emeksiz bir şekilde zenginlik elde ettiklerine vurgu yapmış, bu

⁷⁷⁸TDA; 541-44222-210328-5.

⁷⁷⁹Güvenir, a.g.e.,ss.101.

⁷⁸⁰Mecdi Sadreddin Sayman, “Yerinde Bir Tedbir”, *Son Posta*, 12 Kasım 1942, Nr. 4405, s.1-3.

kişilerin, oturdukları yerden birkaç telefon görüşmesiyle başkalarını maşa gibi kullanıp büyük paralar kazandıklarına değinmiştir. Bu konuda iki grup insanın bulunduğunu öne sürmüştür. Birinci grubun, meşru yollarla zenginlik elde ettiği halde zamanla kazançlarının normalin üstüne çıktığını belirtmiştir. Diğer grup ise ona göre vurguncular olarak nitelendirilen “soysuzlardır”. Bu kişiler, meşru yolların dışına çıkarak zenginlik elde etmişlerdir. Bu dönemde bazı vatandaşlar eski vergilerini ödemeye devam ederken, bazıları ise daha fazlasını ödemekten kaçınmışlardır. Ancak son zamanlarda yaşanan ticaret dünyasında ve kara pazar hayatında gözlenen kötü örnekler, bu ayrımı belirsizleştirmiştir. Gençosman adalet terazisinin bozulduğuna vurgu yapmış ve Varlık Vergisi gibi önlemler alınarak toplumsal adalet ve vicdanın yeniden sağlanması gerektiğini belirtmiştir. Bu vergi sayesinde toplumdaki adaletsizliklerin giderileceğini ve huzurun geri getirileceğini öne sürmüştür. Gençosman, on beş gün sonra adaletin yerini bulacağını iddia etmiştir. Varlık kanunun, ülkede güzel bir hava yarattığını, haksız yere halkın parasını alan hırsızlar için, varlık kanununun, gereken bir ceza olacağı görüşünü savunmuştur⁷⁸¹.

Sabaheddin Sönmez, “*Millete Sevinç Bütçeye Gelir Kaynağı*” başlıklı makalesinde Varlık Vergisinin, bütçeye önemli bir gelir ve millete sonsuz bir sevinç kaynağı olduğunu belirtmiştir. Kanunun kapsamı içine aldığı mükelleflerin, bu harp sayesinde büyük kazançlar elde eden, ya da mevcut servetlerini birkaç misli arttıran kişiler olduğuna dikkat çekmiştir. Bu kişilerin büyük bir vergiye tabi olması gerektiğine işaret etmiştir. Sönmez, Varlık Vergisine tabi tutulanların bir kısmının, savaşın yarattığı koşulları sömürerek ve bu durumdan faydalanarak zenginleştiklerini öne sürmüş, bu kazançlarda alın teri, akıl ve adil düşünce gibi değerlerin payı olmadığını dile getirmiştir. Bundan başka babalarının yaptığı hile, dolandırıcılık ve yolsuzluklar sayesinde zenginleşenlerin de bulunduğunu iddia etmiştir. Varlıklarını artıran kişilerin alın teriyle olsa dahi büyük kazanç sahibiyse bu vergiyi vermelerinin gerekliliği üzerinde durmuştur⁷⁸².

Hakkı Süha Gezgin ise Varlık Vergisinin kanunların en güzeli ve en haklısı olduğunu belirtmiştir. Bu verginin geç çıkarılmış olmasından duyduğu üzüntüyü dile getirmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın etkisiyle ülke ekonomisinin zor durumda olduğu dönemde, bazı tüccarların stokların azalması ve fiyatların artması fırsatını değerlendirip mallarına aşırı fiyatlar koyarak büyük karlar elde ettiklerine dikkat çekmiştir. Bu sayede

⁷⁸¹Kemal Zeki Gençosman, “Adaletin İbresi Hakiki Yerine Geliyor”, *Ulus*, 13 Kasım 1942, Nr. 7640, s.2.

⁷⁸²Sabaheddin Sönmez, “Millete Sevinç Bütçeye Gelir Kaynağı”, *Ulus*, 14 Kasım 1942, Nr. 7641, s.2.

servetlerini katladıklarını, iş hacimleri ve varlıklarını arttırdıklarını, yine de doymadıklarını, vergi kaçakçılığı yaptıklarını açıklamıştır. Varlık Vergisine mükellef olan kişilerin, bu özelliklerinin de olduğunu belirterek verginin yerinde bir tedbir olduğunu dile getirmiştir⁷⁸³.

Dönemin muhalif olan yazarlarından Zekeriya Sertel de bu vergiyi destekleyen isimler arasında yer almaktadır. Sertel, Tan Gazetesinde yayınladığı yazısında, fazla servetin verdiği emniyet ve huzur ile yataklarına yatan iş ve ticaret adamlarının vergi ödeme sabahı nispeten kendilerini biraz daha fakir bulacaklarını belirtmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği sıkıntıları ülkenin ağır bir şekilde çektiğini ve memlekette enflasyon tehlikesinin baş gösterdiğini belirtmiştir. Sertel, her vatandaşın eşit şekilde fedakârlık yapması gerektiği halde, bazıları savaşın acılarıyla yüzleşirken diğerlerinin refaha kavuştuklarına yönelik tepkisini dile getirmiştir. Vergisini veren vatandaşlara ve vatanın sınırlarında bağımsızlığını koruyarak fedakârlık yapan askerlere karşılık, hiçbir zorlukla karşılaşmadan refahın tadını çıkaranların varlığının adalet duygusuna ters düştüğüne vurgu yapmıştır. Bu nedenle Varlık vergisinin, herkesin vatani için fedakârlık yapması gerektiğine işaret ettiğini, hükümetin askere çağrılmayan iş ve ticaret adamlarından da vatanın güvenliği ve bağımsızlığı için varlıklarının bir kısmını vermelerini talep ettiğini belirtmiştir. Bu ülkede yaşayan her vatandaşın, kendisine yaşama hakkını veren bu vatana karşı borcunu ödemeye ve kendisine düşen vazifeyi yapmaya mecbur olduklarına değinerek, ticaret ve iş adamlarını vatan borçlarını ödemeye davet etmiştir⁷⁸⁴.

Kemal Zeki Gençosman, Varlık Vergisinin resmi olarak yürürlüğe girmesinin ardından kaleme aldığı yazısında kara para, dolandırıcılık gibi uygulamaları örneklendirerek şunları anlatmıştır: “Yorgi adında bir Rum, toptancısı Kondili’ye mektup yazmış; buyuruyor ki: “Burada satılan yağlardan fatura almayı ısrar ediyorlar, onun için yüksek fiyatla fatura göndermenizi gerekli görüyorum. Ona göre ben de burada serbestçe faturamı yaparım.” Kondili’nin yüksek bedelli faturası Yorgi’nin elinde Devlete karşı namus hücceti olacak ve o da, bu paravanın arkasında hiçbir ahlak ve namus kaydıyla bağlı olmadan, faturalar düzecektir. İstanbul polisi bu halk soyguncusunun yüzündeki örtüyü çekince, karşımıza çıkan manzara, dudaklarından hırs salyası akan, gözlerinde alçaklık ve hainlik pırıltısı yanan bir yüz olmuştur. Yorgi’nin arkadaşları da onun gibidirler. İstanbul gazetelerine şöyle bir göz atmak yeter:

⁷⁸³Hakkı Süha Gezgin, “Varlık Vergisi”, *Vakit*, 16 Kasım 1942, Nr. 8891, s.3.

⁷⁸⁴M. Zekeriya Sertel, “Varlık Vergisi”, *Tan*, 17 Kasım 1942, Nr. 2633, s.1-2.

Salamonlar, Kiryakaolar, Hristoler, Artinler ve bunların arasında Ahmetler, Mehmetler, Mustafalar”⁷⁸⁵.

Aka Gündüz, gazetesinde yaptığı gizli olduğunu dile getirdiği bir ankette vatandaşlara ‘vurguncular hakkında ne düşünüyorsunuz’ diye sormuştur. Bu soruya karşı aldığı cevapların “*asmalı, kesmeli, kuşbaşı doğramalı, kıymasını iki çekmeli, gırtlığına erimiş kurşun akıtmalı, malını mülkünü millet hazinesine almalı*” şeklinde olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle bunların düzene girmesi gerektiği için bu verginin önemine dikkat çekmiştir⁷⁸⁶.

Aka Gündüz bir diğer yazısında ise, Varlık Vergisi’nin TBMM’nin kuruluşundan bugüne kadar yaptığı büyük hamlelerden birisi olduğunu ifade etmiştir. İnkılapçı ve milliyetçi altı ok için, bu vergiyi hazırlayan hükümete teşekkür etmiş, 26 Ağustos’ta Kocatepe neyse 12 Aralık 1942’nin de o olduğunu altını çizmiştir. Birincisinin Milli bağımsızlık ve siyasetimiz için olduğunu, ikincisinin ise, mali istiklal ve iktisadi toplumsal emniyet için gerçekleştirildiği yorumunu yapmıştır⁷⁸⁷.

Burhan Cahid, Son Posta Gazetesinde yayınladığı makalesinde bazı mükelleflerin borçlarını ödeyecek paraları olduğu halde son dakikaya kadar ellerini kasalarına uzatmayıp Moda kampına girdikten sonra akıllarının başlarına geldiklerini belirtmiştir. Bu kişilerin paralarının olduğunu ancak memleket sevgilerinin bulunmadığını, bu topraklar üzerinde hanlara, apartmanlara sahip olduklarını fakat yüreklerinde millet, vatan duygusunun bulunmadığını vurgulamıştır. Servete karşı hırslı olup devlete karşı saygılarının olmadığından dolayı vergiyi ödemekten kaçtıklarından bahsetmiştir. Öz Türk’ün, tarihini, şerefini, toprağını korumak için can ve mallarını verirken bu davalara hizmet etmeyenlerin para kazandıklarına dikkat çekmiştir. Ülkenin içinde bulunduğu durumda bu verginin istenmesinin haklı bir talep olduğunu ifade etmiştir. Türk çiftçisi, İzmir’in Türk işçisi ve bütün memleketin Türk evlatları gibi gözlerini kırpmadan yerine getirdikleri halde vatandaş diye nüfus kütüklerimize geçirdiğimiz “nankörlerin” borçlarını ödememek için yalancılığa başvurduklarına işaret etmiştir. Bu kişilerin kazandıklarının emek ve zeka mahsulü olmadığını belirtmiştir⁷⁸⁸.

Necmeddin Sadak Akşam Gazetesinde yayınladığı yazısında Varlık Vergisinin tek amacının vatan müdafaası olduğu görüşünü savunarak bu verginin önemine vurgu

⁷⁸⁵Kemal Zeki Gençosman, “Yorgi Bu Dediğini Artık Yapamayacaksın”, *Ulus*, 24 Kasım 1942, s.2.

⁷⁸⁶Aka Gündüz, “Reyler İttifaka Verildi”, *Yeni Sabah*, 13 Kasım 1942, Nr. 1610, s.1.

⁷⁸⁷Aka Gündüz, “Vak’ai Hayriye”, *Yeni Sabah*, 14 Kasım 1942, Nr. 1611, s. 1.

⁷⁸⁸Burhan Cahid, “Hayır Efendim, Bu Kazançlar Zeka ve Emek Hakkı Değildir”. *Son Posta*, 27 Ocak 1943, Nr. 4478, s.2.

yapmıştır. Varlık Vergisi çıkmadan önce bazı tüccarların savaş zamanının yarattığı durumdan istifade ederek servet elde ettiklerini, bu nedenle fiyatların pahalılığına neden olduklarını belirtmiştir. Bu verginin sadece bir defalık mali ve siyasi bir tedbir olduğuna dikkat çekmiştir. Verginin halkçı ve devletçi Türkiye Cumhuriyet rejiminin, memlekette siyasi dengeyi, düzeni bozmak gayretinde her türlü, haklara, sınırsız özgürlüklere malik olduklarını sanan zümreye karşı alınan bir tedbir olduğunu ifade etmiştir⁷⁸⁹.

Refik Şükrü Suvla, Varlık Vergisinin savaş zamanında zenginleşmiş, servet ve kazançları artmış olan vatandaşlardan toplandığını bu yüzden adil bir vergi olduğunu belirtmiştir⁷⁹⁰.

Reha Kurtuluş, Gökbörü Dergisinde yayınladığı “Büyük Bir İnkılap: Varlık Vergisi” başlıklı yazısında Varlık Vergisini Büyük bir inkılap olarak değerlendirmiştir. Türk ırkının asil evlatlarının bir gaflete kapılarak yabancıları affettiklerini, onlara yurdunda ve milli hayatlarında yer verdiklerini dile getirmiştir. Türk evlatlarının cephelerde kanını akıtırken sınırlarda bekçilik yaparken ve devlet teşkilatını işletmek için alın teri dökerken, ülke içerisinde azlıkların boş kalan ticareti doldurduklarını ifade etmiştir. Türklerin emek çekerken, bunların zenginleştiğini, Türk’ün kanını ve canını verirken bunların ense ve göbek şişirdiklerini belirtmiştir. Halk kıtlık çekerken, bunların cüzdanlarını doldurduklarını, daima daha fazla para, daha fazla arsa, apartman, karılarına daha fazla kürk, daha fazla pırlanta peşinde koştuklarına vurgu yapmıştır. Devletin ülkenin içinde bulunduğu zor durumdan dolayı vergiyi yürürlüğe koyduğunu ve bunun için de Türk olsun olmasın halktan fedakarlık istediğini ifade etmiştir. Kurtuluş, yazısını şu sözlerle bitirmiştir: “*azlıklara gelince: Bu yurttaşların şikayete, hiç mi hiç hakları yoktur. Hükümetin adil kararı, onları, Türk halkının kabaran buğzundan ve felaketten kurtarmıştır! Varlık Vergisi’ne şükretsiner. Hepimiz şükredelim, kandaşlar!*”⁷⁹¹.

Başbakan Şükrü Saraçoğlu Varlık Vergisi hakkında The Times Gazetesine bir demeç vermiştir. O, Türk hükümeti tarafından acil, mali ve iktisadi ihtiyaçları karşılamak amacıyla bu verginin konulduğunu söylemiştir. Türk köylüsünün ezici yükleri asırlarca tek başına çektiğini belirterek, bütün Türk milletinin, harp şartlarının doğurduğu özel durumu karşılamak için hükümet tarafından yapılan fedakarlık isteğine mertçe ve arzu ile mukabele ettiklerine vurgu yapmıştır. Bir takım kişilerin ve

⁷⁸⁹Necmeddin Sadak, “Saraçoğlu’nun Nutku Halkçı ve Devletçi Bir Hükümete Yakışan İçtimai Adalet Siyaseti Örneğidir”, *Akşam*, 14 Kasım 1942, s.1-2.

⁷⁹⁰Refik Şükrü Suvla, “Varlık Vergisi Paranın Kıymetini Yükseltecektir”, *Vatan*, 13 Kasım 1942, s.1.

⁷⁹¹Reha Kurtuluş, “Büyük Bir İnkılap: Varlık Vergisi”, *Gökbörü*, 15 Ocak 1943, S. 5, s.11.

tüccarların hükümetin müracaatlarına kulak tıkadıklarını ve kendilerine verilen güveni suiistimal ettiklerini bu gibi nedenlerden dolayı bu kanunun gerekli olduğunu belirtmiştir. İyi niyet gösterenlere ve iyi yurttaş olduklarını ispat edenlere kolaylık gösterilmesi kararlaştırılmıştır. Saraçoğlu, bu memleket tarafından gösterilen misafirperverlikten faydalanarak zengin oldukları halde ona karşı bu nazik anda vazifelerini yapmaktan kaçacak kişiler hakkında bu kanunun bütün şiddetiyle tatbik edileceğini açıklamıştır⁷⁹².

Gökbörü Dergisi Şükrü Saraçoğlu'nun Times Gazetesine verdiği beyanati "*Varlık Vergisi ve Memleketimizdeki "Misafirler!"*" başlığıyla ele almıştır. Saraçoğlu'nun Varlık Vergisinden kaçmak isteyenlere karşı söylediği şu sözlere yer vermiştir: "*Bu memleket tarafından gösterilen misafirperverlikten her şekilde faydalandıkları halde ona karşı bu nazik anda vazifelerini yapmaktan kaçınacak kimseler hakkında bu kanun, bütün şiddetiyle tatbik edilecektir*"⁷⁹³.

Esat Tekeli, Ulus Gazetesinde yayınladığı makalesinde Vatan Gazetesi başyazarı olan Ahmet Emin Yalman'ın yazısını eleştirmiştir. Yalman, Varlık Vergisi kanununa istinaden vergilerin geri ödenmesinin gerekliliğine dikkat çekerek ancak bu sayede gerçek tasfiyenin yapılmış olacağını dile getirmişti. Türk çoğunluğuna mensup tüccar aleyhine ve azlıklara dahil tüccar lehine kullanılan bu verginin, zararlı şekilde işletilmesinin önünün alınabileceğini iddia etmiştir. Tekeli, Varlık Vergisinin millî ve demokratik esaslara dayanan bir vergi olduğunu vurgulamıştır. Günlük geçimini sağlayan vatandaşların nafakalarından keserek toplumsal borçlarını öderken, refah içinde yaşayan diğer insanların çok az vergi ödemesinin ne millî ne imani ne de demokratik esaslara uymadığını belirtmiştir⁷⁹⁴.

Burhan Cahit, "*Yarım Türk İstemiyoruz, Tam Türk Olmadıkça Bu Toprakta Yaşamak Zordur*" başlıklı yazısında Varlık Vergisinin bir ruh ve karakter imtihanı olduğunu belirtmiştir. Tam Türkün bu gündelik devletten malını, mülkünü, canını esirgemediğini dile getirmiştir. Varlık Vergisinden dolayı halkın bir imtihandan geçtiğini belirterek bu vergiyi ödeyenlerin tam Türk olacaklarına değinmiştir. Uzun yıllardan beri ülke içerisinde büyük miktarda mal sahibi olan kişilere karşı ruh ve karakter denemesi olduğundan bahsetmiştir. Bu verginin tam Türkler için sorun teşkil etmediğini, onların vatan davasında mal değil can vermek için ant içtiklerini ifade

⁷⁹²"Başvekilimiz Şükrü Saraçoğlu'nun 'Times' gazetesine beyanati", *Ayın Tarihi*, Ocak 1943, S.110; "Açık Ve Dürüst", *Ulus*, 21 Ocak 1943, s.1; "Başvekilin Mühim Beyanati", *Vakit*, 21 Ocak 1943, Nr. 8954, s. 1; "Başvekilin Mühim Beyanati", *Akşam*, 21 Ocak 1943, Nr. 8750, s.1.

⁷⁹³"Varlık Vergisi ve Memleketimizdeki "Misafirler!", *Gökbörü*, 8 Nisan 1943, S. 10, s.19.

⁷⁹⁴Esat Tekeli, "Varlık Vergisini İşletenler", *Ulus*, 1 Ekim 1944, Nr. 8323, s.1-3.

etmiştir. Bu ülkede vatandaşlık etmiş diğer kişilerin ise vergiden kaçtıkları taktirde bu toprağa layık olmadıklarını ispat edeceklerini iddia etmişlerdir⁷⁹⁵.

Türkiye’de İngiliz Ticaret odası tarafından İstanbul’da çıkarılan Aylık Ticaret Mecmuasının 27 Şubat 1943 tarihli sayısında “Yıllık Rapor” başlıklı bir makale yayınlanmıştır. Bu makalede Varlık Vergisinden de bahsedilmiştir. Dergi Türkiye’deki bütün mükelleflerden alınacak vergi miktarının 344 milyonunun İstanbul’dan olmak üzere toplan 450 milyon Türk lirası olarak tespit edildiğini belirtmiştir. Bu kanunun mükelleflere temyiz hakkını vermediğini, vergi ödenmediği taktirde şiddetle cezalandırıldıkları, hatta zorunlu ameleliğe gönderildiklerini ifade etmiştir⁷⁹⁶.

Varlık Vergisi, Ulusal basın dışında dünya basınında da yer almıştır. Freies Volk gazetesi, Türkiye’de Varlık Vergisi ile ilgili yaptığı haberde yapılan düzenlemelerden bahsetmiştir. Zengin yabancılarla böyle bir vergiyi yürürlüğe koymaya cesaret eden memleketin yirmi sene içerisinde neler başardığının ölçülebileceğinden bahsetmiştir⁷⁹⁷.

The Times Gazetesi Varlık Vergisi Hakkında ayrıntılı haberler yapmıştır. Gazete tarafından Varlık Vergisi kanunun kabul edilişi, uygulanışı ve kaldırılışı yakından takip edilmiştir. Gazete “Turkish Tax On Wealth” başlığıyla Varlık Vergisinin katı bir şekilde uygulamaya koyulduğu duyurmuştur. The Times Varlık Vergisinden en çok etkilenenlerin İstanbul’da yaşayan Yahudiler, diğer gayrimüslimler ve yabancılar olduğunu iddia etmiştir⁷⁹⁸. The Times gazetesi Varlık Vergisi’nin hem hükümetin gelir elde etmek amacıyla hem de sosyal adalet duygusunu tatmin etmek için çıkarıldığını kabul etmiştir. Ancak bu gerekçelere rağmen verginin uygulanmasının son derece katı olduğuna vurgu yapmıştır. Gazete, Türkiye’nin vergi tahsili konusunda gösterdiği sert tavrını hafifletmesi gerektiğini ve kanunun uygulanmasını daha pratik hale getirmek için bazı adımlar atılmasının önemi üzerinde durmuştur⁷⁹⁹.

New York Times Gazetesinde 9 Eylül 1943 tarihinde C.L. Sulzberger tarafından kaleme alınan yazıda verginin azınlık karşıtlığı düşüncesiyle çıkartılmadığı, sadece ülkeyi kaostan kurtarmak için başvurulmuş katı bir yöntem olduğu değerlendirilmiştir. Türk çiftçisinin genel vergiler, zorunlu mahsul vergisi adı altında haksız

⁷⁹⁵Burhan Cahit, “Yarım Türk İstemiyorum, Tam Türk Olmadıkça Bu Toprakta Yaşamak Zordur”, *Son Posta*, 26 Aralık 1942, Nr. 4446, s.2.

⁷⁹⁶BCA; 30-10-0-85-560-19.

⁷⁹⁷TDA; 556-44645-214339-334.

⁷⁹⁸Özlem Seyhan, “Varlık Vergisinin İngiliz Basınına Yansıması: The Times Gazetesi Örneği”, *History Studies*, C.16, S.2, Mayıs 2024, s.266.

⁷⁹⁹Seyhan, *a.g.m.*, s. 267.

birçok vergi ödediği belirterek artık zenginlerin daha fazla katkıda bulunmasının zamanının geldiğini ifade etmiştir⁸⁰⁰.

Sulzberger, “Türkiye Servet Vergisi Üzerine Tedirgin” başlıklı bir diğer yazısında ticaret gruplarının böyle bir vergiye karşı olduklarını yazmıştır. Aynı zamanda azınlıkların da bu vergiye karşı olduğunu dile getirmiştir. Sulzberger, Varlık vergisinin yabancı diplomatlar ve tüccarlar, Hristiyan ve Yahudiler tarafından şiddetli eleştirilere neden olduğuna vurgu yaptıktan sonra vergi karşıtlarının bu verginin Hristiyan ve Yahudileri mahvetmek amacıyla çıkartıldığı yönündeki düşünceleri üzerinde durmuştur⁸⁰¹.

İsviçre gazetesi olan Gazette de Lausanne, Varlık Vergisi ile ilgili düşüncelerini kaleme almıştır ve milyonlarca Avrupalının harp mıntıklarından uzaklaşarak Türkiye’de yaşayabilmek için bütün servetlerini fedaya hazır olduklarını dile getirmişlerdir. Milletin huzuru için sermayeden bazı fedakârlıklar istediğini belirtmiştir. Gazete, Gayrimüslimlerin bazılarında alınan verginin Müslimlere nispeten daha fazla olduğunu iddia etmiştir. Bunun nedeninin Gayrimüslimlerin servetinin, hükümetin ılımlı siyasetinin sonucu oluştuğunu ve refah getirici ticaretin küçük bir ekalliyetin eline geçmesiyle meydana geldiğine vurgu yapmıştır. Gayrimüslimlerin bu vergileri ödemeleri gerektiğini, milyonlarca Avrupalının savaş mıntıklarından kaçarak gelip Türkiye’de yaşayabilmek için servetlerini feda etmeye hazır olduklarını dile getirmiştir⁸⁰².

3.TÜRKLERE TAHSİS EDİLEN EKONOMİK VE MESLEKİ FAALİYETLER

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti önemli ölçüde toprak kaybetmesine rağmen ülke içerisinde kalan azınlıklar ve yabancı uyruklular çalışma hayatı içerisindeki ağırlıklarını korumaya devam etmişlerdir. Azınlıklar ve yabancı uyruklu kişiler, kurdukları işletmelerdeki işgücü ihtiyaçlarını çoğunlukla yabancı uyruklu kişilerle karşılamışlardır⁸⁰³. Bu dönemde ulaşım, finans, sermaye gibi iş kollarında Türk çalışan yerine yabancı ve azınlıklardan işçi ve memur tercih edilmiştir⁸⁰⁴. Bu durumu

⁸⁰⁰Ferudun Ata, “Varlık Vergisinin Amerikan Kamuoyuna Yansıması”, *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 11, 2014, s. 72.

⁸⁰¹Ata, *a.g.m.*, s. 72-73.

⁸⁰²“Varlık Vergisi Vermekten Kaçınan Zenginler Okusun!”, *Son Posta*, 3 Şubat 1943, Nr. 4485, s.3.

⁸⁰³Önder Deniz, “Türkiye’de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanunun Çalışma Hayatındaki Önemi”, *Turkish Studies*, C.11, S. 1, 2016, s. 30.

⁸⁰⁴Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, C.1, Remzi Yayınevi, İstanbul 1967, ss.343.

düzeltilmek için Osmanlı Devleti çalışma hayatına yönelik düzenlemeler yapmasına rağmen sonuç alamamıştır⁸⁰⁵.

XX. yüzyılda ise İttihat ve Terakki yönetimi iktisadi politikalara yön vermiştir. Yerli sermayeye işletmeler kurdurmayı özendirmiş ve yerli iş gücüne önem vermiştir. Aynı zamanda bu dönemde “Milli İktisat” düşüncesi oluşmaya başlamıştır. Yerli iş gücü devreye sokulmak istenmiştir⁸⁰⁶.

Cumhuriyet’in ilan edilmesinin ardından ülkeyi kuran kadro tarafından işgücü sorunu tekrar ele alınmıştır. İzmir İktisat kongresine katılan işçi temsilcileri yabancı iş gücünden duydukları rahatsızlıkları dile getirmişler ve ülke içerisinde çalışan yabancı gruba verilen hakların yerli işçilere de verilmesini talep etmişlerdir. Yabancılar ve azınlıklar tarafından açılan işletmelerde yabancı işçiler, yerli işçilerden daha üstün tutulmuşlardır. İstanbul Tramvay ve Tünel işletmesinde çalışan Türk işçiler yabancı çalışanlarla aynı işleri yaptıklarını, onlardan daha çok çalıştırılmalarına rağmen yabancı çalışanlardan daha az ücret aldıklarını iddia etmişlerdir⁸⁰⁷.

İstanbul Amele Birliği ise İzmir İktisat Kongresinde sunduğu raporda çalışma hayatında Türk işçilerin tercih edilmesini istemiştir. Raporun beşinci maddesinde ülkede açılacak olan işlerin Türk işçilerine verilmesi talebinde bulunmuştur. Raporun yirmi altıncı maddesinde “*ülkede açılacak olan işlerde Türk işçilerin tercih edilmesi gerekmektedir*” ibaresi yer almıştır⁸⁰⁸. İzmir İktisat Kongresinin ardından 21 Mart 1926 yılında ülke içerisinde artan yabancı ve azınlık işçi istihdamının önüne geçmek amacıyla bir kararname çıkartılmıştır. Bu kararnamede ülkenin imarı yapılırken yabancı ve azınlık işçi yerine Türk usta ve amelelerinin çalıştırılması istenmiştir⁸⁰⁹.

Mayıs 1923’te imtiyazlı şirketlerin temsilcileri Ankara’ya çağırılmış ve önceden yapılan sözleşme yenilenmiştir. Sözleşmeye yeni bir madde eklenmiştir. Bu maddeye göre imtiyazlı şirketlerin istihdam edecekleri bütün memur, işçi ve amelenin Türk ve Müslüman olması şartı getirilmiştir⁸¹⁰.

Cumhuriyetin kuruluşunun ilk yıllarında imtiyazlı şirketlerde Türklerin çalıştırılmaması veya işten çıkartılmasına basın tepki göstermiştir. Türklerin, yabancılar

⁸⁰⁵Deniz, a.g.m., s. 31.

⁸⁰⁶Deniz, a.g.m., s. 36.

⁸⁰⁷“Buda Bir Sual!”, *Cumhuriyet*, 28 Ocak 1939, Nr. 5285, s. 6.

⁸⁰⁸Afet İnan, *İzmir İktisat Kongresi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, ss. 133.

⁸⁰⁹BCA; 30-18-1-1-18-21-6.

⁸¹⁰Hacı Sarı, Kader Akdağ Sarı, “Erken Cumhuriyet Dönemi İmtiyazlı Şirketlerde İşgücü Meselesi: Yabancı ve Gayrimüslim İşgücünün Tasfiyesi”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 26, S. 49, Ekim 2023, s. 106.

karşısında sürekli hor görüldüğü ve bu şirketlere yaptıkları başvuruların geri çevrildikleri dile getirmişlerdir. Bu dönemde faaliyet gösteren Ahenk Gazetesi “*Elektrik şirketi müracaat eden Türk işçileri istemiyor*” başlıklı yazısında İzmir Elektrik şirketine ait inşaatlarda çalışan Türk işçilerinin işten çıkarıldıkları haberine yer vermiştir⁸¹¹.

Hükümet iş sahasındaki yabancı ve azınlık hakimiyetini azaltmayı hedeflemiştir. Bu doğrultuda mesleklerde ve iş ilanlarında “*Türk olmak*” veya “*Türk ırkından olmak*” şartını koymuş ve bunlara yönelik kanunlar çıkarmıştır. Atatürk döneminde Türkiye’de Türk vatandaşlarına tahsis edilen sanat ve hizmetler hakkındaki 2007 numaralı kanun 1932 yılında yürürlüğe girmiştir⁸¹². Küçük sanat ve hizmet işleri Türk vatandaşlarına tahsis edilmiştir⁸¹³. Kanuna göre sadece Türklere tahsis edilen yabancılara yasak olan meslekler şunlardır: sokak satıcılığı, çalgıcılık, fotoğrafçılık, müretteptik, komisyonculuk, elbise, kasket, kundura üreticiliği, borsalarda satıcılık, seyyahlara tercümanlık ve rehberlik, inşaat, demir ve ahşap sanayi işçilikleri, şoförlük ve muavinlik, amelelik, ticarethane, apartman, han, otel ve şirketlerde bekçilik, kapıcılık, otel, hamam, kahvehane, gazino ve barlarda kadın ve erkek hizmetçilik, bar oyuncusu ve şarkıcılık, baytarlık ve kimyagerlik, uçak makinistliği ve pilotluğu. Bu kanunun yayınlanmasının ardından Türk vatandaşlarına tahsis edilen sanat ve hizmetleri yapmakta olan ecnebilerin kanunun neşri tarihinden itibaren bir sene içinde işlerini terk etmeye mecbur tutulmuşlardır⁸¹⁴.

Kanunun yasalaşmasıyla birlikte ülkede bulunan yabancılar ancak devletten aldıkları izinle çalışmak zorunda kalmışlardır⁸¹⁵. Kanunun beşinci maddesi bu mesleklerde çalışmaya devam eden yabancılara yöneliktir. Bu maddeye göre çalışan ecnebilere bir yıl imtiyaz verilmiştir. Bu süreyi hükümet gerekli gördüğü takdirde uzatmıştır⁸¹⁶. Bu kanunun çıkmasının önemli nedenlerinden birisi yabancı kökenli işveren ve çalışanlarının, çalışma hayatının önemli bir bölümünü oluşturmalarıdır. Yabancı çalışanların, Türk işçilerine göre daha fazla maaş almaları ve Türk çalışanları ikinci sınıf statüde görmeleri 2007 numaralı kanunun çıkmasına neden olmuştur. Aynı

⁸¹¹BCA; 230-0-0-117-9-7.

⁸¹²TBMMZC, D:4,C: 9, İ:1 İN:58, Tarih: 11 Haziran 1932, s. 1-3, Resmi Gazete: 16.05.1932, Nr: 2126.

⁸¹³BCA; 490-1-0-0-1438-3-3.

⁸¹⁴TBMMZC, D: 4, C: 9, İ: 1, İN:58, Tarih: 11 Haziran 1932, s. 1-3; BCA;490-1-0-0-1438-3-3; Feyza Kurnaz Şahin, “Cumhuriyet Döneminde Türk- Yunan İktisadi İlişkileri ve Etkileri”, *Türk- Yunan İlişkileri 1821-2021*, Ed: Esra Özşüer, Boyut Yayıncılık, Boyut Yayıncılık, ss.50.

⁸¹⁵BCA; 30-1-1-2-243-313-83-34-11.

⁸¹⁶TBMMZC, D: 4, C: 9, İ: 1, İN:58, Tarih: 11 Haziran 1932, s. 1-3; Resmi Gazete, 16.06.1932,Nr. 2126, s. 537-538.

zamanda yurt dışından getirilen iş gücünün önüne geçilerek Türk işçilerinin çalışma hayatında önü açılmıştır⁸¹⁷.

Yürürlüğe giren bu kanun sadece yabancı uyrukluları değil, o döneme kadar Türk vatandaşlığına geçmemiş azınlıkları da etkilemiştir. Bu yasa nedeniyle Bulgar, Yunan, İspanyol, Beyaz Rus, Macar ve İtalyan asıllı Yahudiler ülke içerisinden ayrılmışlardır. Bu nedenle altı bin Yunan uyruklu Rum Türkiye’den ayrılmıştır⁸¹⁸.

Kanunda ismi geçen mesleklerde aranan “Türk olma” şartı İnönü döneminde de geçerliliğini sürdürmüştür. Örneğin; 20 Mart 1926’da yayınlanan hâkimler kanununda hâkimliğe kabulde Türk olmak şartı konulmuştur⁸¹⁹. Bu şart İnönü döneminde de 3501 sayılı kanunla geçerliliğini korumuştur. Bu kanunun üçüncü maddesine göre hâkim olabilmek için Türk olmak şartı istenmiştir⁸²⁰. *Sigortacılığın ve sigorta şirketlerinin teftiş ve denetimi hakkında 1149 numaralı kanun* 30- 31 Ağustos 1927 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Kanunun yirmi üçüncü maddesinde yabancı sigorta şirketlerinin müdür ve vekili dışındaki memur ve işçilerinin Türklerden olacağı belirtilmiştir⁸²¹. İnönü döneminde ise Türk olmayanların sigortacılık yapamayacağına dair sigorta prodüktörleri talimatnamesi hazırlanmıştır. Bu talimatnameye göre sigortacılık kanuni öneme sahip bir meslek olmuştur. Sadece Türklerin sigortacılık yapması kararlaştırılmış ve Türklerden başkasının sigortacılık yapması yasaklanmıştır. Bu karar basın tarafından “*Türk Olmayanlar Sigortacılık Yapamayacaklar*”, “*Sigortacılar İçin Yeni Talimatname*” başlığıyla duyurulmuştur⁸²².

8 Haziran 1942 tarihinde 4250 numaralı *İspirto ve İspirtolu İçkiler İnhisarı Kanunun* üçüncü maddesinde rakı, metil alkol benzerlerini üretmek ve ithal etmek için Türk vatandaşı olma şartı yer almıştır⁸²³. Bu kanuna göre rakı üretimi hakkı yalnız Türk vatandaşlığında bulunan üreticilere verilmiştir. Türk vatandaşı olmayan üreticiler ve Türk vatandaşı olmayanların oluşturduğu imal şirketlerinin Temmuzun on ikisinden sonra üretmeleri yasaklanmıştır. Türk vatandaşı olmayan üreticiler fabrikalarını devretmezler veya Türk vatandaşı olan bir ortakla birleşmezlerse imalatlarını

⁸¹⁷Önder Deniz, “Cumhuriyet Döneminde Çalışma Hayatı”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 6, S.15, s.145.

⁸¹⁸Şahin, *a.g.m.*, s. 51.

⁸¹⁹Sadık Sarısan, Yusuf Cihat Zorbacı, “Ulus Devlete Geçiş Sürecinde TBMM’de Millet Tanımı Tartışmaları ve Kanunlardaki Yansımaları”, *Turcology Research*, S. 76, Ocak 2023, s. 105.

⁸²⁰TBMMZC, D:6, C:12,İ:1:İN:65, 19 Haziran 1940, s. 196; Resmi Gazete, 25 Haziran 1940, Nr: 4544.

⁸²¹TBMMZC, D: 2, C: 32, İ:4,İN: 65, 9 Mayıs 1927, s. 1-3; Sarısan, *a.g.m.*, s. 106.

⁸²²“Türk Olmayanlar Sigortacılık Yapamayacaklar”, *Vakit*, 5 Mart 1942, Nr. 8637, s.3; “Sigortacılar İçin Yeni Talimatname”, *Tan*, 5 Mart 1942, Nr. 2349, s.2.

⁸²³TBMMZC, D: 6, C: 26, İ: 3: İN:67, Tarih: 1 Haziran 1942, s. 27; Resmi Gazete: 12 Haziran 1942, Nr. 5130.

durdurmak zorunda kalacaklardır.⁸²⁴. Basın alınan bu kararı “*Türk Tabiiyetinde Olmayanlar Rakı İmal Edemeyecekler*”, başlığıyla duyurmuştur⁸²⁵. Bu kanunla birlikte tütün toptancıları ve imalatçılarından da Türk vatandaşı olmayanlar tütün üretemeyecekler ve imal edemeyeceklerdir.⁸²⁶,

Basındaki ilanların bazılarında da Türk olmak şartı arandığı görülmektedir. Örneğin; Devlet Demiryolları İşletme Umum Müdürlüğünün verdiği müfettiş muavini ilanında istenilen şartlarda Türk olmak ifadesi yer almıştır⁸²⁷. Kütahya Top Alay Komutanlığı tarafından verilen saraç, marangoz, demirci ustaları alım ilanında ise birinci aranan vasıf “*Türk olmak ve ecnebi kadınlarla evli olmamak*” olarak gösterilmiştir⁸²⁸. İş ilanlarının yanı sıra okul ve sınav ilanlarında da Türk olmak şartının konulduğu görülmektedir. Örneğin; Kızılay hasta bakıcı hemşireler okuluna yatılı öğrenci alım şartlarında Türk vatandaşı olmak ifadesine yer verilmiştir⁸²⁹. İktisat Vekâleti tarafından yayınlanan dericilik, yünlü ve pamuklu mensucat tahsili için Avrupa’ya gönderilecek sanat okulu mezunları sınava giriş koşullarında Türk olmak şartı görülmektedir⁸³⁰. Zonguldak’taki orta dereceli Maden Okulu ve Hemşire Okulu’na giriş koşulları arasında “Türk Olmak” ifadesi yer almıştır⁸³¹. Aynı zamanda Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü burs vereceği öğrencilerde aradığı niteliklerde “öz Türk ırkından olmak” şartını koymuştur⁸³².

Askeri liselere alınan öğrencilerde “*Öz Türk ırkından olmak*” şartı aranmıştır. Basında da öğrenci alım ilanlarında bu şartın yer aldığı görülmektedir. Harp Okulu Komutanlığına alım koşulları arasında “Türk ırkından olmak” şartı yer almıştır⁸³³. Hava Okulu Komutanlığı tarafından verilen ilanda okula alım koşulları arasında “Türk olmak” şartı yer almıştır⁸³⁴. Konya Askeri Orta Okul tarafından verilen bir diğer ilanda ise ortaokula alım şartı arasında aranan vasıf “Türk ırkından olmak” şeklinde gösterilmiştir⁸³⁵. Gökbörü dergisinde makaleler kaleme alan Tespihçioğlu, “Türk ırkından Olmak” başlıklı yazısında Harp okulu giriş şartlarının başına “Türk ırkından

⁸²⁴“Türk Tabiiyetinde Olmayanlar Rakı İmal Edemeyecekler”, *Son Posta*, 30 Haziran 1942, Nr. 4275, s.2.

⁸²⁵“Türk Tebaası Olmayanlar Rakı Yapamayacaklar”, *Son Posta*, 6 Temmuz 1942, Nr. 4278, s.2.

⁸²⁶ TBMMZC, D: 6, C: 26, İ: 3: İN:67, Tarih: 1 Haziran 1942, s.7; “Türk Tebaası Olmayanlar Rakı Yapamayacaklar”, *Son Posta*, 6 Temmuz 1942, Nr. 4278, s.2; “Türk Tabiiyetinde Olmayanlar Rakı İmal Edemeyecekler”, *Son Posta*, 30 Haziran 1942, Nr. 4275, s.2.

⁸²⁷“Müfettiş Muavini Alınacak”, *Ulus*, 10 Temmuz 1942, s.8.

⁸²⁸“Kütahya Top Alay Komutanlığından”, *Cumhuriyet*, 21 Haziran 1940, Nr. 5787, s.5.

⁸²⁹“Kızılay Hasta Bakıcı Hemşireler Okuluna Yatılı Talebe Alınacak”, *Ulus*, 3 Temmuz 1942, s. 8.

⁸³⁰“İktisat Vekaletinden”, *Son Posta*, 28 Mart 1939, Nr. 3109, s.15.

⁸³¹Bali, *a.g.e.*, ss. 410.

⁸³²Bali, *a.g.e.*, ss. 410.

⁸³³“Harp Okulu Komutanlığından”, *Tan*, 9 Haziran 1942, Nr. 2445, s.4; “Talebe Alınacak”, *Ulus*, 3 Temmuz 1942, s.6.

⁸³⁴“Hava Okulu Komutanlığından”, *Cumhuriyet*, 1 Mayıs 1940, s.8.

⁸³⁵“Askeri Ortaokuluna Talebe Alınıyor”, *Cumhuriyet*, 21 Haziran 1940, s. 8.

olmak” koşulunun konulmasını memnuniyetle karşıladığını dile getirmiştir. Diğer hususi müesseselerin çoğunun ilanında da aynı şartın bulunduğunu belirtmiştir ve Türklerin layık olduğu değeri bulduğuna vurgu yapmıştır⁸³⁶. Atsız ve Tespihçioğlu’na göre askeri okullara girmek için getirilen bu şart Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak döneminde konulmuştur⁸³⁷. Bali, bu şarttan dolayı ülkenin bazı bölgelerinde bulunan gençlerin askere alınmadığını, Annesi Ermeni asıllı olan bir gencin askeri okuldan ihraç edildiğini iddia etmiştir⁸³⁸.

Türklerin istihdamı çeşitli verilerle meclis gündemine gelmiştir. 1941 yılında mecliste yapılan Vakıflar Umum Müdürlüğü bütçe müzakere toplantısında tarihi yerlerin tamiri konusu tartışılmıştır. Bu konu hakkında söz alan Konya Milletvekili Osman Şevki Uludağ, tarihi yerlerin tamirinde ecnebi ustalara yer verilmemesini istemiştir. Uludağ, Alman Kürlit’in Edirne Darüşşifası odalarını beş köşeli olarak teslim ettiğini, bu durumda Türk eserlerini hiç anlamamış olduğunu gösterdiğini dile getirmiştir. Ecnebi mütehassıslara ait çalışmaların üzerinde tetkikler yapıldığında Türk ruhunu, Türk gibi anlamamış olduklarını gördüklerini ifade etmiştir⁸³⁹.

Devlet memurluğu için yeni yapılacak olan düzenlemede aranan vasıflardan ilki “Türk olmak”tır⁸⁴⁰. Resmi Gazetede 4 Ocak 1941 tarihinde yayınlanan *Gözlükçülük Hakkında Kanun’un* on üçüncü maddesine göre numaralı gözlük camı satmak ve gözlükçü unvanını kullanabilmek için “Türk olmak” koşul olarak öne sürülmüştür⁸⁴¹. Bu kanuna göre Gözlükçülük mesleğini sadece Türkler yapacaktır.

Pansiyon ve bekâr odaları işletilmesi işinin, Türk vatandaşı olmayanlar tarafından yapılması yasaklanmıştır. Bu karar 2007 sayılı kanunun üçüncü maddesine tevfi kan, İcra Vekilleri Heyeti tarafından kabul edilmiştir. Bu kanuna göre pansiyon ve bekar odalarının işletilmesi sadece Türklere tahsis edilmiştir⁸⁴². Şirketlerle yapılan yeni anlaşmalara buralarda çalışan kişilerin Türk olması maddesi eklenmiştir. Örneğin; Atatürk döneminde, Dersaadet Elektrik Şirketi ile yapılan anlaşmanın on birinci maddesinde şirkette çalışanların Türk olacağına dair koşul yer almıştır⁸⁴³. İnönü döneminde ise İstanbul Tramvay ve Tünel Elektrik Şirketi devlet tarafından satın

⁸³⁶Tespihçioğlu, “Türk Irkından Olmak”, *Gökbörü*, Kasım 1942, Nr. 1, s. 11.

⁸³⁷Tespihçioğlu, “Türk Irkından Olmak”, *Gökbörü*, Kasım 1942, Nr. 1, s. 11.

⁸³⁸Bali, *a.g.e.* ss. 410.

⁸³⁹TBMMZC, D: 6, C:17, İ:2, İN: 45, 136, Tarih: 28 Nisan 1941, s.136.

⁸⁴⁰“Devlet Memurluğunda”, *Ulus*, 18 Ocak 1939, Nr. 6274, s.2.

⁸⁴¹TBMMZC, D: 6, C:15, İ:2, İN: 18, Tarih: 18 Aralık 1940, s. 43; Resmi Gazete, 4 Ocak 1941, Nr. 4703; BCA; 30-18-1-2-86-26-9.

⁸⁴²BCA; 30-18-1-97-117-17.

⁸⁴³Fahri Sakal, “Türkiye’de Çalışma Hayatının Millileştirilmesi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C:20, S:60, 2004, s.753.

alındıktan sonra burada çalışan ecnebi çalışanların işlerine son verilmiştir ve yerlerine Türk işçiler alınmıştır⁸⁴⁴.

Küçük sanat ve hizmet işlerinin Türk vatandaşlarına tahsis edilen 2007 numaralı kanun, İnönü döneminde de devam etmiştir. 2 Şubat 1940 tarihinde 20831 sayılı yazısında yabancılar için yasak edilen meslekler arasında çalgıcılık mesleği bulunmaktadır. Bu yasak müzikçilere karşı değil, piyasa çalgıcılığına yönelik konulmuştur. Vatandaşların mağduriyet yaşamaması için Türk müzikçilerinin çalışabilecekleri yerlerde yabancı çalgıcıların çalıştırılmaması kararı alınmıştır. Kanunun bu maddesinin yerine getirilmediğine dair İstanbul Musiki Sanatkârları Cemiyeti 30 Aralık 1939 tarihinde C.H.P. genel sekreterliğine bir mektup göndermişlerdir. Bu mektupta kanunun verdiği yetkiden faydalanamadıklarını dile getirmişlerdir. Ecnebi çalgıcıların kendilerini müzik profesörü olarak ileri sürerek Ankara Musiki Muallim Mektebi, İstanbul Belediyesi Konservatuvarı, bar, birahane, gazino ve tiyatro gibi yerlerde çalışmaya başladıklarını belirtmişlerdir. Ecnebilerin buralarda çalışmasının Türk musiki sanatkarlarının çalışma alanlarını daraltması nedeniyle sefalet ve perişan durumda olduklarını dile getirmişlerdir. Bar, gazino gibi eğlence yerlerinin patronlarının İçişleri Bakanlığına müracaatlarında Türk müzikçilerin olmadıklarını ileri sürdüklerini, bu nedenle ecnebi müzikçi çalıştırdıklarını iddia etmişlerdir. Ardından bu duruma karşı bir tedbir alınmasını istemişlerdir⁸⁴⁵.

Refik Saydam hükümeti döneminde TBMM’nde konuşulan konular arasında azınlıkların Anadolu Ajansından çıkartılması yer almıştır. Çanakkale Milletvekili Ziya Gevher Etili Anadolu Ajansının milli bir kurum olduğunu, ancak son zamanlarda beynelmilel bir uzuv olarak çalışmaya başladığını dile getirmiştir. Burada çalışanların yaklaşık yarısının Yahudi Rum, İspanyol, Portekiz vatandaşı gibi Türk ırkından olmayan kişilerden oluştuğuna dikkat çekerek “ *Benim memleketim, benim partim, benim meclisim, benim devletim böyle insanları kabul etmez*” demiştir⁸⁴⁶. Yahudilerin, Anadolu Ajansında başmuharrir ve tercüman olarak çalıştıklarını, bu isimlerin ajans tarafından gizlendiğini belirtmiştir. Etili, Refik Saydam’dan Matbuat Umum Müdürlüğü’nün Başvekalete bağlı olduğunu, ajansın bir şirket halinde kalamayacağını,

⁸⁴⁴“Tramvay ve Tünel Şirketlerinin Teslim Muamelesine Başlandı”, *Ulus*, 5 Şubat 1939, Nr.6288, s.1;

“Nafia Heyeti Tramvay Şirketini Teslim Alıyor”, *Cumhuriyet*, 05 Şubat 1939, Nr. 5290, s. 1-5.

⁸⁴⁵BCA;490-1-0-0-1438-3-3.

⁸⁴⁶“Anadolu Ajansı Hakkında Münakaşalar Oldu”, *Vatan*, 21 Nisan 1942, Nr. 552, s. 1-3.

bu ajansın temizlenmesi gerektiğini dile getirmiştir⁸⁴⁷. O, Yahudilerin devlet aleyhine propaganda yaptıklarını belirtmiş, örnek olarak da Ulus Gazetesinin bir yazısını göstermiştir⁸⁴⁸.

Refik Saydam ise bu konuyla ilgili yaptığı açıklamada Anadolu Ajansı'nın ıslaha muhtaç olduğunu, içerisinde çalışan kişilerin değiştirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Türkiye'nin başkaları tarafından arzu edilmeyen insanlara sığınak olamayacağını, başkaları tarafından arzu edilmeyen insanlar için vatan hizmeti göremeyeceğini belirtmiştir⁸⁴⁹. Bali, 4 Mayıs 1942 tarihinde Refik Saydam'ın Anadolu Ajansı'nda bulunan Yahudi memurların işlerini bırakmasını emrettiğini yazmıştır ve işlerine son verilecek kişileri bizzat Saydam'ın belirlediğini iddia etmiştir⁸⁵⁰.

20 Mart 1944 Tarihinde mecliste yapılan *Küçük Sıhhat ve Hayvan Sağlık Okulu mezunlarının erbaş ve gedikli olarak istihdam edilmeleri hakkında kanun layihası* görüşülmüştür. Bu görüşmeler arasında sıhhat memurluğu yapan Türk ırkından olmayan ihtiyat askerlerine de değinilmiştir. Ahmet Hamdi Selgil, geri hizmetlerde çalışanların Türk ırkından olmadığını, başka ırka mensup kişiler olduğunu belirtmiştir. Cevdet Kerim İncedayı, Afyonkarahisar Milletvekili olan Ahmet Selgil'in sözlerini desteklemiştir. Ordunun sıhhat neferliğini yapanların içinde, kanunen Türk sayılan fakat soyca Türk olmayan kişilerin bulunduğunu dile getirmiştir. İncedayı, Orduda sıhhat erliği işlerinin gayrimüslimlerin elinde olduğunu belirterek eğer gayrimüslimleri ordudan çıkartmak istiyorlarsa Türk çocuklarının sıhhiye neferi olarak orduya alınmasını ve Türk ırkından olmayan kişilere kanunla bu hakkın verilmemesini ifade etmiştir⁸⁵¹.

4.YERLİ MALİ KULLANIMI VE YERLİ MALİ HAFTASI KUTLAMALARI

Milli iktisat, tasarruf ve yerli malı konusundaki ilk ciddi çalışmalar III. Selim döneminde başlamıştır. III. Selim yaptığı reformlarda milli iktisada önemli derecede yer vermiştir. Devlet adamlarından sonra halka da lüks tüketimi yasaklamıştır. Ardından İngiliz, Hint, İran kumaşları yerine yerli kumaştan yapılan kıyafetleri tercih etmelerini isteyerek yerli malı kullanımını yaygınlaştırmaya çalışmıştır⁸⁵². III. Selim ve II. Mahmut'un milli iktisada yönelik çalışmaları ülkede çıkan karışıklıklar nedeniyle

⁸⁴⁷TBMMZC, D: 6, C:24: İ: 3, İN: 49, Tarih: 20.04.1942, s. 178; "Karadeniz'de Boğulan Yahudiler Meselesi", *Cumhuriyet*, 21 Nisan 1942, Nr.6349,s.1; "Dünkü Mecliste Batan Yahudi Vapuru Meselesi Görüşüldü", *Tan*, 21 Nisan 1942, s.1; *Ayın Tarihi*, Nisan 1942, S.101, s.20-22.

⁸⁴⁸"Struma Hadisesi", *Ulus*, 12 Mart 1942, Nr.7379, s.1-4.

⁸⁴⁹Koçak, *a.g.e.*, ss. 651.

⁸⁵⁰Bali, *a.g.e.*, ss.362.

⁸⁵¹TBMMZC, D.7, C:8, İ:1, İN:31, Tarih: 20.03.1944, s. 56-58.

⁸⁵²Aysu Özçaylak, *Cumhuriyet Dönemi Ekonomisinde Yerli Mallı Politikaları ve Uygulamaları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2017, ss.24.

istenilen sonucu vermemiştir. II. Meşrutiyet döneminden itibaren, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çalışmalarıyla ve özellikle Türk Yurdu dergisinde çıkan makalelerle birlikte bu dönemde iktisadi milliyetçiliğe yönelinmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti milli ekonomiyi geliştirmek için çalışmalara başlamıştır. Bu nedenle ülke içerisinde birçok cemiyetler kurmuştur. Bu cemiyetler arasında Mamulat-ı Dâhiliye İstihlakı Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi, İstihlak-ı Milli Cemiyeti zikredilebilir. Bu cemiyetlerin ortak amacı milli iktisat ve yerli malı tüketimini artırmak ve İttihat ve Terakki'nin geliştirdiği iktisadi milliyetçilik ve devletçilik anlayışını geliştirmektir⁸⁵³.

Yerli malı politikaları ve milli iktisat uygulamalarına yönelik faaliyetler savaş yıllarında da devam etmiştir. Mustafa Kemal Atatürk Milli Mücadele'nin başarıyla sonuçlanmasının ardından 1 Mart 1922'de meclis açılış konuşmasında tam bağımsızlığa vurgu yapmıştır ve bunun bütünlüğün parasal bağımsızlıkla sağlanabileceğini dile getirmiştir. Maliye yönetiminin dışarıya gereksinim duymadan ve el açmadan yeterli gelir ilkesine dayandığını belirtmiştir⁸⁵⁴. 17 Şubat 1923'te açılan Türkiye İktisat Kongresi'ne ülkenin her bir yerinden ve çeşitli meslek gruplarından kişiler katılmıştır. Kongreye katılan bu gruplar milli iktisat ve yerli malı konusunda konuşmalar yapmışlardır. Örneğin tüccar grubu yaptığı konuşmada; vergi ve resim muaflığının sadece Türklere tanınmasını, yerli kömür kullanılmasını, Türk limanlarında yabancı gemilerin ticaret yapmamasını ve yerli mallarını koruyacak bir gümrük sisteminin kabulünü istemişlerdir⁸⁵⁵. Aynı zamanda kongrede alınan Misak-ı İktisadi Esaslarının dördüncü maddesinde yerli malının kullanımına ve üretimine verilmesi gereken önem vurgulanmıştır⁸⁵⁶.

Cumhuriyet döneminde yerli üretimin artırılması ve yerli malı tüketiminin özendirilmesi için çalışmalar yapılmıştır. 9 Aralık 1925'te *yerli kumaştan elbise giyilmesine dair kanun* yürürlüğe girmiştir⁸⁵⁷. Bu anlaşmanın birinci maddesinde elbise, ayakkabı, kumaş, serpuş, yatak gibi ihtiyaçların yerli üretimle tedarik edileceği belirtilmiştir⁸⁵⁸. Kanun kabul edildikten sonra 1926 yılında "*Yerli Mamulâtı Müstehlikler Cemiyeti*" kurulmuştur. Bu cemiyet 1927 yılında ismini "*İzmir Yerli*

⁸⁵³ Özçaylak, a.g.e., ss. 44.

⁸⁵⁴ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri 1, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1997, ss.227.

⁸⁵⁵ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi 3 Yeni Türkiye'nin Oluşumu*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1995, ss.258.

⁸⁵⁶ Turan, a.g.e., ss.258-259.

⁸⁵⁷ TBMMZC, D:2, C:20, İ:3, İN:18, Tarih: 09.12.1925, s. 33; Resmi Gazete, 20.12.1925, Nr. 249.

⁸⁵⁸ TBMMZC, D:2, C:20, İ:3, İN:18, Tarih: 09.12.1925, s. 33.

Mallarını Koruma Cemiyeti” olarak değiştirmiştir. Cemiyet yerli malına yönelik halkı bilinçlendirecek çalışmalar yrtmřtir⁸⁵⁹.

Yerli malı politikalarında önemli faaliyetler yürüten bir diğer grup ise Türk Ocakları’dır. 1 Mart 1913’de kurulan gençlik kolu olan Türk Gücü’nün beyannamesinde kuruluş amacını; “*Amacımız Türklüğü yine yerine yükseltmektir. Bunun için yapılacak çok iş var. Yeniden güçlü Türk soyu yetiştirmek, Türk malı yemek, Türk malı giymek, sanatımızı ilerletmek*” olarak belirtmiřtir⁸⁶⁰. Atatürk döneminde yerli malı kullanımına yönelik önemli çalışmalardan birisi ise Milli Türk Talebe Birliği’nin faaliyetleri ve düzenlediği “Yerli Malı Kullanımı Mitingidir”. Aynı zamanda Milli Türk Talebe birliği daha sonraki yıllarda kurulacak olan Yerli Mallarını Koruma Cemiyetinin nizamnamesinin oluşturmasında etkili olmuřtur⁸⁶¹.

1929 yılında dünya genelinde etkili olan ekonomik kriz, Türkiye’yi de etkilemiştir. 12 Aralık 1929’da TBMM’de konuşma yapan İsmet İnönü, 1929 ekonomik krizinin Türkiye ekonomisi üzerinde bıraktığı etkilerden bahsetmiştir. İnönü konuşmasında halkın yerli malı kullanmasını istemiştir ve tasarruflu yaşamanın gerekliliğine dikkat çekmiştir. Yerli malı kullanırken yabancı ürünlere karşı boykot uygulanmamasına vurgu yaparak devletlerarası alışverişin devam etmesinin gerekliliği üzerinde durmuştur. İnönü’nün bu konuşması basında geniş bir yer bularak Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti’nin kurulmasının önünü amıřtır⁸⁶².

İsmet İnönü’nün mecliste yaptığı bu konuşmanın ardından, Kazım zalp’ın odasında bir toplantı gerçekleştirilmiştir. 14 Aralık 1929’da yapılan bu toplantıda Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti kurulmuştur. Cemiyetin kurucuları Kazım zalp, Hasan Saka, Rahmi Kken, Celal Bayar, Yusuf Kemal Tengirşek, Fuat Umay, Besim Atalay, şükrü Ataman, Hakkı Saffet Tan’dır⁸⁶³. Bu cemiyete herkes ye olabilecektir ve ye olan kişiler yerli malı giyerek ve kullanarak halkı teşvik edeceklerdir. Mustafa Kemal Atatürk, cemiyeti kendi himayesine almıştır ve aynı zamanda cemiyetin yerli malı uygulamalarına destek veren ilk devlet adamı olmuştur. Cemiyete kurumsal anlamda ilk destek veren, Türkiye İş Bankası olmuştur. Bankanın alışanlarının hepsi cemiyete ye

⁸⁵⁹zaylak, a.g.e., ss. 99.

⁸⁶⁰Sarınay, a.g.e., ss. 174.

⁸⁶¹“Yerli Mallarını Koruma Cemiyeti’nin Nizamnamesi Tespit Edildi”, *Cumhuriyet*, 20 Nisan 1929, Nr. 246, s.1.

⁸⁶²“Yeni Bir Cidal Arıyoruz: Ecnebi Mallara Boykot!”, *Cumhuriyet*, 13 Aralık 1929, Nr.2011, s.1-4; “Milli İktisat, Milli Tasarruf”, *Milliyet*, 13 Aralık 1929, Nr.1377, s.1-2.

⁸⁶³*Ayın Tarihi*, Aralık 1929, s. 52-58;BCA; 490-1-0-0-1-3-16.

olarak destek vermişlerdir⁸⁶⁴. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin amacının halka tanıtılması için minarelere mahya asılarak, camilerde tasarruf ve yerli malı tüketimi konusu halka anlatılmıştır⁸⁶⁵.

Cemiyetin amacı, halkı hesaplı ve tutumlu yaşamaya alıştırmak, yerli mallarını tanıtmak, kullandırmak ve sevdirmek, yerli mallarının üretimini artırarak, halkı yerli malı kullanmaya teşvik etmektir⁸⁶⁶. Cemiyet halka tasarruf düşüncesini ve alışkanlığını aşılama ve yerli mallarını tanıtmak için dikkat çekici sloganlar, eğitici yazılar, yerli malları sergileri, kongreler, afiş ve propaganda faaliyetleri yapmışlardır⁸⁶⁷. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti kurucuları, cemiyetin nizamnamesine yeni bir madde eklemişlerdir. Bu maddede her sene bir hafta “*Tasarruf ve Yerli malı haftası*” olarak kutlanacaktır ifadesi yer almıştır. Bu maddeye uygun olarak 1930 yılından itibaren her yıl 12-19 Aralık arasındaki hafta “*Tasarruf ve Yerli Malı Haftası*” olarak kutlanmaya başlamıştır. Bir hafta boyunca bayram havasında kutlamalar yapılmıştır. Basın bir hafta boyunca yerli malını kullanmaya yönelik makaleler yayınlamış yapılan etkinliklere geniş yer vermiştir. Bu hafta yerli malı ve tasarrufu teşvik eden bir kampanyaya dönüşmüştür. Okullarda, askeri birliklerde, radyolarda konuşmalar yapılmıştır ve öğrenciler tarafından yerli malını anlatan piyesler sahnelenmiştir⁸⁶⁸. Bu piyeslere örnek olarak “*Yaşasın yerli malı, yaşasın kumbara*” isimli piyes gösterilebilir⁸⁶⁹. Yapılan bu etkinlikler arasında vitrin müsabakaları da yer almıştır. Vitrin müsabakaları ile dereceye giren mağaza sahiplerine ödül verilerek mağazaların yerli malına olan rağbetini artırmaya çalışılmıştır. Yerli malları ile süslenen bu vitrinlere halk büyük ilgi göstermiştir⁸⁷⁰.

Düzenlenen afişler ve propagandalarda “*Yerli Malı Yurdun Malı Herkes Onu Kullanmalı*”, “*Yerli Malı Türkün Malı, Türk Malı Kullanmalı*”, “*Vatandaş, Yerli malı giy ve para biriktir*”⁸⁷¹, “*Ey Vatandaş! Tasarruf ve yerli malı kullan*” gibi sloganlar

⁸⁶⁴“Cemiyet Aza Kaydına Başlandı”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 19 Aralık 1929, s. 1.

⁸⁶⁵BCA; 51-0-0-0-3-17-23.

⁸⁶⁶BCA; 490-1-0-0-1-3-16.

⁸⁶⁷Yunus Nadi, “Vatandaşlar! Milli İktisat Haftanız”, *Cumhuriyet*, 12 Aralık 1930, Nr. 2371, s.1.

⁸⁶⁸“Tasarruf ve Yerli Malı Haftası Bugün Başlandı”, *Cumhuriyet*, 12 Aralık 1930, Nr. 2371; “Tasarruf Haftası Bugün Başladı”, *Vakit*, 12 Aralık 1930, Nr. 4644, s.1.

⁸⁶⁹“Yaşasın Yerli Malı!”, *Cumhuriyet*, 10 Aralık 1931, Nr. 2728, s.2.

⁸⁷⁰Derya Çakıcı, “Atatürk Dönemi Yerli Malı Kullanımı ve Milli Tasarruf Çabalarında Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin Yeri ve Faaliyetleri (1929-1938)”, *VAKANÜVİS- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 8, Eylül 2023, s. 2353.

⁸⁷¹“Vatandaş Yerli Malı Giy ve Para Biriktir”, *Cumhuriyet*, 12 Aralık 1930, Nr. 2371, s. 1-3.

kullanılmıştır⁸⁷². Yerli ürünleri dış pazarlara tanıtmak amacıyla Budapeşte ve Leipzig’de sergiler düzenlemiştir⁸⁷³.

Atatürk döneminde Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyetinin önderliğinde yapılan Yerli Malı Haftası kutlamaları ve uygulamaları İnönü döneminde de devam etmiştir. Bu dönemde de yapılan uygulamalara ve kutlamalara basın geniş bir şekilde yer vererek halkı tasarrufa ve yerli malı kullanmaya yönlendirmiştir. 12 Aralık 1929’da kurulan Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, 1936’da ismini “*Ulusal Ekonomi ve Arttırma Kurumu*” olarak değiştirmiştir. 1939’da ise Ankara’da kurulan Türk İktisat Cemiyeti ile birleşmiştir⁸⁷⁴.

12 Aralık 1939’da gerçekleştirilen onuncu Tasarruf ve Yerli Malı Haftası nedeniyle hutbeler okunarak, vaazlar ve nasihatler verilmiştir. Bu hutbelerde; yerli malı kullanılmasının bir milli borç olduğu belirtilerek tasarrufun ve para biriktirmenin faydaları, fertler ve ulus açısından önemi anlatılmıştır. Tasarruf ve yerli malı haftasında üzüm, incir, fındık gibi kuruyemişlerin hafta boyunca her yerde ve her evde yenilmesi istenmiştir. Bazı günlerin ise kumbara günü ilan edilmesi kararlaştırılmıştır⁸⁷⁵.

Hafta Refik Saydam’ın konuşmasıyla açılmıştır. Saydam konuşmasında Tasarruf ve Yerli Malı Haftası’nın önemine dikkat çekmiştir. Yerli ekonominin gelişmesini ve buna vesile olan çalışmaları anlatmıştır. Cumhuriyetin Türk halkını her türlü nifaktan ve huzursuzluktan uzak ve tam bir ahenkle birbirini anlayarak, daima ileriye doğru çalışan bir millet haline getirdiğini dile getirmiştir. Yapılan çalışmalar sonucunda kutlanan bu bayramların gurur verdiğini belirterek çalışma arzu ve şevkini aşıladığından bahsetmiştir. Ona göre Türk devletini modern bir devlet haline koyan, Milli iktisat fikrini yurda sokan, Türk varlığına yerleştiren, Türk cemiyetini ve Türk ferdini iktisadi zihniyetle çalışmaya sevk eden cumhuriyet rejimi ve cumhuriyet idaresidir⁸⁷⁶.

Diğer taraftan Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti’nin öncülüğünde Taksimde bir açık hava sergisi yapılmıştır. Düzenlenen serginin çeşitli yerlerine milli ürünleri tanıtan ve iktisadi ilerlemeyi ve yurdun güzelleşmesini ifade eden yazılar yazılmıştır. Okullarda ve halkevlerinde tasarruf ve yerli malı ile ilgili olan “*Yurdumuzu geziyoruz*” adlı piyes

⁸⁷²Özçaylak, *a.g.e.*, ss. 134.

⁸⁷³Çakıcı, *a.g.m.*, s. 2362.

⁸⁷⁴Bahar İzmir, “*Yerli Malı Yurdun Malı Her Türk Onu Kullanmalı*”: Erken Cumhuriyet Dönemi’nde Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti’nin Faaliyetleri, *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi*, C. 6, S. 12, Ekim 2023, s. 21.

⁸⁷⁵BCA; 51-0-0-0-4-36-9.

⁸⁷⁶“Milli Şefin Tek Kalp ve Tek Vücut Çalışan Milletimiz, Halinden İstikbalinden Emindir”, *Ulus*, 13 Aralık 1939, s.1; “Başvekil Dün Milli Sanayi ve Ekonomimiz Hakkında Mühim Bir Nutuk Söyledi”, *İkdam*, 13 Aralık 1939, N. 120, s.1-3; “Başvekil Dün Tasarruf Haftasını Açtı”, *Haber*, 13 Aralık 1939, N. 2814, s.5.

sahnelenmiştir. Milli Eğitim Bakanlığı okullara bir tamim göndererek yemiş günleri yapılmasını istemiştir⁸⁷⁷. Şehrin ana caddelerine tasarrufun ve yerli malı kullanmanın milli bir görev olduğunu belirten sözler asılmıştır. Bu sözlere örnek olarak “*Yerli malı kullan, para biriktir*” gösterilebilir⁸⁷⁸. İkinci Dünya Savaşı nedeniyle çocuklar için tank şeklinde kumbaralar ve kitaplar dağıtılmıştır. Ankara’da şehrin sokaklarına, “*Yerli Malı Kullan, Para Biriktir*” sloganlı afişler asılmıştır. Ankara’da aynı zamanda üniversite, ortaokul, lise öğrencileri, cemiyet üyeleri ve halkın katılımıyla bir miting düzenlemişlerdir. Bu mitingde, Ankara Üniversitesinde görev yapan Muhittin Bey yerli malı kullanmaya halkı şu sözlerle davet etmiştir: “*İktisadi hedefe ulaşacağız, hep beraber haykıralım! Yerli malı kullanacağız! Para artıracacağız! İsraftan kaçınacağız*”⁸⁷⁹.

Yerli malı ürünleri kullanmanın ve tasarruf yapmanın vatandaşlık görevi olduğuna reklamlarda da sıklıkla yer verilmiştir. Yerli malı kullanarak vatandaşlık görevinin yerine getirileceğine vurgu yapılmıştır. Sümerbank’ın yerli mallarını sergiledikleri pazarlara reklamlarda yer verilmiştir. Örnek olarak; Ulus gazetesinde yer alan bir reklamda Türk köylüsüne seslenilerek, en dayanıklı orijinal yünden yapılmış elbiseleri yalnız Sümerbank yerli malları pazarından bulacakları belirtilmiştir⁸⁸⁰. İkinci Dünya Savaşı başlar başlamaz, Türkiye’de devlet tarafından ithalata karşı yerli malı kullanımına yönelik yönlendirmeler yapılmaya başlanmıştır. Hükümet olası fiyat artışlarına karşılık halka yerli malı kullanmasını önermiştir⁸⁸¹.

Tasarruf haftasının ikinci günü Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel Ankara radyosunda bir konferans vermiştir. Yücel, memleketteki tasarruf hareketini anlatmış ve sözlerini şu cümleler ile bitirmiştir: “*Yarınları bugünler doğurur. Hayat biriktirilmiş kuvvetlerin geleceklere yürüyüp geçmesidir. Türk milleti, her gün kuvvetini biraz daha artırarak mutlu ufuklara doğru yol almaktadır*”⁸⁸².

Hafta boyunca basın tarafından yerli malı ve tasarruf haftası için ve ülküler etrafında neşriyat yapılması istenilmiştir⁸⁸³. Yunus Nadi, Cumhuriyet gazetesinde yayınladığı “*Yerli Malı Milli Bir Davamızdır*” başlıklı yazısında yerli malı kullanmanı ve tasarruf faaliyetlerini genişletmenin birinci derecede hayati bir kıymet taşıdığını ve

⁸⁷⁷“İktisat Haftası Bugün Başlıyor”, *Tan*, 12 Aralık 1939, s.2; “Tasarruf Haftası”, *Ulus*, 12 Aralık 1939, s. 1-5.

⁸⁷⁸“Tasarruf ve Yerli Malı Haftası Dün Başladı”, *Ulus*, 13 Aralık 1939, s.5; “İstanbul Kız Ortaokul Mektebinde Artırma Haftası”, *Son Posta*, 13 Aralık 1939, Nr. 3372, s.9.

⁸⁷⁹“Dün Ulus Meydanında Büyük Bir Miting Yapıldı”, *Ulus*, 18 Aralık 1939, s.1.

⁸⁸⁰“Türk Köylüsü En Dayanıklı, En Halis Yünden Yapılmış Elbiseleri Yalnız Sümerbank Yerli Mallar Pazarından Bulacaksınız”, *Ulus*, 5 Mayıs 1939, s.12.

⁸⁸¹BCA; 30-10-0-0-34-204-1.

⁸⁸²“Tasarruf Haftasının İkinci Günü”, *Son Posta*, 14 Aralık 1939, Nr. 3368, s.3; “Tasarruf Haftası”, *İkdam*, 14 Aralık 1939, Nr. 121, s.1.

⁸⁸³BCA; 490-1-0-0-4-21-31.

milli bir dava olduğunu dile getirmiştir. Türkiye'nin tasarrufa önem verdiğini ve bütün milletin bu konuda şuurlu hareket etmesinin önemli derecede etkili olduğunu belirtmiştir. Yapılan tasarruf çalışmalarının çok önemli bir etkiye sahip olduğuna değinerek, piyasa hareketlerinden devlet teşebbüslerine kadar her alanda çalışan tasarruf hamlelerinin sahiplerine faydası olduğu kadar devletin ileri hamlelerini de yürüttüğünü ifade etmiştir. Nadi, devletin yüksek itibarının milli tasarrufta kuvvetli bir dayanma temeli bulduğunu belirterek milletin tasarrufunun milli haysiyet ve menfaatinin baş kaynağını oluşturduğuna dikkat çekmiştir. Milli tasarrufun başlı başına büyük bir dava olduğuna vurgu yaparak milli paranın ve milli servetin korunmasında önem arz ettiğini dile getirmiştir. Yerli malları sergilerinden anlaşıldığına göre pek çok endüstri branşlarını Türk milletinin benimsediğine ve yükselttiğine dikkat çekerek zirai istihsalın her geçen yıl çeşitlendiği ve kalitesinin arttığını belirtmiştir⁸⁸⁴.

Ekrem Talu, “*Yerli Malı*” başlıklı köşe yazısında yerli malı kullanma konusunda milli şuurun meşrutiyetin ilk senesinde uyandığını iddia etmiştir. Osmanlı imparatorluğunda başlarına fes giydiklerini, bu feslerin Avusturya’da yapıldığını ve oradan geldiğini belirtmiştir. Avusturya’nın haksız hareketlerini protesto etmek amacıyla, Avusturya mallarına ve fese karşı boykot ilan edildiğine değinmiştir. Avusturya fesinin yerine yerli malı keçe külah giydiklerini, ama bu durumun uzun sürmediğini yapılan görüşmeler sonucunda tekrar Avusturya fesi giydiklerinden bahsetmiştir. Talu, yerli malı kullanma fikrinin ikinci defa umumi harpte görüldüğünü belirtmiştir ve bu dönemde birçok eşyanın ülke içerisine sokulmadığına vurgu yaparak ölümlerin kefensiz gömüldüğünü, dirilerin ise elbiselik kumaş bulamadıklarını iddia etmiştir. O dönemde yerli malını bulurlarsa seve seve kullanacaklarını ama yerli malı ürün bulamadıklarından bahsetmiştir. Yerli malı kullanmanın vatana hürmet olduğunu belirtmiştir. İleri olan milletlerin hepsinin yerli malı kullandığını, hepsinden hassas olan Türk halkının tutumunun da bu meselede aynı hassasiyeti göstereceğine inandığına vurgu yapmıştır⁸⁸⁵.

Dalkılıç, “*Tasarruf Üstünde de Tasarruf!*” başlıklı yazısında, 1939 yılında yapılan tasarruf haftasının çok ciddi tutulduğunu, Başbakan ve milletvekillerinin tasarruf meselesine büyük ilgi gösterdiklerini belirtmiştir. Tasarruf haftasının ülke

⁸⁸⁴Yunus Nadi, “Yerli Malı Milli Bir Davamızdır”, *Cumhuriyet*, 12 Aralık 1939, Nr. 5598, s.1-5.

⁸⁸⁵Ercüment Ekrem Talu, “Yerli Malı”, *Son Posta*, 17 Aralık 1939, Nr. 3371, s.2.

içerisinde sembolik kaldığını, bu haftanın yalnız fikri olarak değil, canlı ve terbiyevi bir hafta olması için tedbirler alınmasının gerekliliği üzerinde durmuştur⁸⁸⁶.

27 Mayıs 1940'da mecliste yapılan görüşmelerde yerli mallarının ecnebi malı diyerek satılması ve bazı damga ve işaretler vurulması hakkındaki sorunlar görüşülmüştür. Bu sorunlara karşı yerli ürünlerin yerli malı olarak damgalanması için bir nizamnamenin hazırlandığı duyurulmuştur⁸⁸⁷. 30 Haziran 1940 tarihinde yürürlüğe giren bu nizamnameye göre yerli üretim mallarına %25'den fazla yün üreten bütün dokumalara, derilere, pamuk ipliklerine ve yün ipliklerine Türk malı ibaresinin konulmasına karar verilmiştir⁸⁸⁸. Atatürk döneminde yürürlüğe giren Yerli kumaştan elbise giyilmesine dair 688 sayılı kanunun birinci maddesi İnönü döneminde, Milli Müdafaa, İktisat ve Ticaret vekâletlerinin teklifi üzerine 30 Aralık 1940'da değiştirilmiştir. Buna göre, ordunun giyecek ve teçhizatını yerli ürünlerden temin etmeye imkanı bulunmazsa, memleket dışından tedariki gerekirse bu gibi ihtiyaçların yabancı ülkelerden satın alınmasına izin verilmesi hükmü getirilmiştir⁸⁸⁹.

12 Aralık 1940 tarihinde başlayan on birinci Tasarruf ve Yerli Malı Haftası Başbakan Refik Saydam'ın Ankara Halkevinde verdiği bir nutuk ile açılmıştır. Saydam konuşmasında, milli iktisat ve tasarruf hareketinin, çalışkanlığın vereceği gönül rahatlığını üstün tutan, işten kaçmanın sefalet ve pişmanlığı yerine üretmenin zevkini arayan bir hareketin sembolü olduğunu belirtmiştir. Memleketin, umumi harp döneminde bulunduğu durumla kıyas edilemeyecek derecede ileri ve üstün bir vaziyette olduğunu dile getirmiştir⁸⁹⁰.

Cemiyet tarafından bu hafta boyunca anlatılması gereken fikir ve esaslar belirlenmiştir. Yerli Malı ve Tasarruf Haftası boyunca ulusal basında haftanın önemini belirten yayınlar yapılması istenmiştir⁸⁹¹. Bütün halkevlerinde, liselerde orta ve ilkokullarda konferanslar verilmiş, gösteriler yapılmıştır. Okullarda hafta boyunca yazılı müsabakalar düzenlenmiştir⁸⁹².

On birinci Tasarruf ve Yerli Malı haftası nedeniyle Ulus meydanında bir miting düzenlenmiştir. Ankara Halkevinden Osman Atila, Hukuk Fakültesinden Saime Tunç,

⁸⁸⁶H. Dalkılıç, "Tasarruf Usulünde Tasarruf!", *Haber*, 17 Aralık 1939, Nr. 23872, s.2.

⁸⁸⁷TBMMZC, D: 6, C:11, İ:1, İN: 56, Tarih: 27.05.1940, s. 64.

⁸⁸⁸BCA; 30-1-1-2-91-63-19.

⁸⁸⁹TBMMZC, D: 6, C:15, İ:2, İN:18, Tarih: 18. 12. 1940, s. 1-4; Resmi Gazete, 04.01.1941, Nr. 4703.

⁸⁹⁰"Başvekilimizin Mühim Nutku", *İkdam*, 13 Aralık 1940, Nr. 484, s. 1-4.

⁸⁹¹BCA; 490-1-0-0-1453-23-1.

⁸⁹²"İktisat Haftası Bugün Başvekilin Nutku İle Açılıyor", *İkdam*, 12 Aralık 1940, Nr. 483, s.1; "İktisat Haftasını Açarken," *Cumhuriyet*, 13 Aralık 1940, Nr. 5872, s.1-5; "Tasarruf ve Yerli Malı Haftası Dün Açıldı", *Ulus*, 13 Aralık 1940, s.5; "Başvekil Mühim Bir Nutukla Tasarruf Haftasını Açtı", *Son Posta*, 13 Aralık 1940, Nr. 3728, s. 1-7; "Tasarruf Haftası", *Vakit*, 13 Aralık 1940, Nr. 7825, s.1-3.

mitingde tasarrufun ve yerli malı kullanmanın faydalarından bahsetmişlerdir. On bir senedir bu haftanın millette uyanmış olan iktisadi anlayışın kuvvetlenerek gün geçtikçe daha çok artığından bahsetmişlerdir⁸⁹³. Ticaret Okulunda da yerli malı haftası için bir program düzenlenmiştir. Yapılan bu programda öğrenciler, yerli malı ürünlerinden başka bir ürün kullanmamak için ant içmişlerdir⁸⁹⁴.

Gümrük ve İhisar Vekili Raif Karadeniz on birinci Tasarruf Haftası nedeniyle radyoda bir nutuk vermiştir. Karadeniz, tarihte tasarrufa riayet eden milletlerin daima ileri gittiklerini belirtmiştir. Türk milletinin her zaman tasarrufa uyan bir millet olduğuna vurgu yapmıştır. Milli iktisat tarihinin dönüm noktasının Cumhuriyetin kuruluşu ile başladığını, milletin zenginleşmesinin ham maddeleri işleyerek ve kullanarak sağlandığını, bu süreçte sanayileşmenin gerçekleştiğini belirtmiştir. İhtiyaçlarını başka ülkelerden karşılamak zorunda kalan milletlerin fakir kalmaya mahkûm olduklarına vurgu yapmıştır. Asil bir milletin evlatları olduğuna işaret ederek milli varlığın nesillere bıraktığı bir emanet olduğunu dile getirmiştir⁸⁹⁵.

Abidin Daver, “İktisat Mücadelemiz Kendimize İnarak Çalışmaktır”, başlıklı makalesinde milli iktisat alanında cumhuriyet idaresinin başardığı işlerin öneminden bahsetmiştir. Dünyanın içinde bulunduğu zor şartlara rağmen, ülkenin iktisadi sarsıntıya uğramadığına vurgu yapmıştır. Yerli malı kullanmanın hoş ve faydalı olduğunu, onun için bu yıl yapılan haftanın adını “Tasarruf ve Üretim Haftası’na” çevirmenin doğru olacağını belirtmiştir. Daver, yazısına İsmet İnönü’nün 8 yıl önce dile getirdiği cümlelerle son vermiştir: “Nefsimize memleketin iktisadi kudret ve istikbaline itimat ederek çok hevesle çalışmak, kati bir itimatla hazır olarak çok çalışmak, sarf ettiğimiz gayretlerin mutlak ve mutlak müspet sonuç vereceğine inarak çalışmak. Böyle çalışacağız ve her Türk böyle çalışacaktır”⁸⁹⁶.

Cumhuriyet gazetesinde “Biriktirelim ve Artıralım!” başlıklı yazıda tasarruf haftasının Türk inkılabının en önemli çalışması olduğu ifade edilmiştir. Sosyal ve ekonomi bakımından milletin artık büyük bir aileden farksız hale geldiğine dikkat çekilerek “Birimiz hepimiz, hepimiz birimiz için” sözünü, tasarruf ve iktisat konusunda dile getirilmesinin daha doğru olacağı belirtilmiştir. Yurdun güvenliğinden göğsünü

⁸⁹³“Tasarruf ve Yerli Malı Haftası”, *Ulus*, 16 Aralık 1940, s.2-6; “Tasarruf Haftası Münasebetiyle Mektepliler Zafer Abidesi Önünde Merasim Yaptılar”, *Son Posta*, 16 Aralık 1940, Nr. 3731, s.3.

⁸⁹⁴“Milli İktisat ve Tasarruf Haftasının Beşinci Günü Dün Üniversitede ve Ticaret Mektebinde Toplantılar Yapıldı”, *Akşam*, 17 Aralık 1940, s.3.

⁸⁹⁵“Gümrük ve İhisarlar Vekilinin Nutku”, *İkdam*, 16 Aralık 1940, Nr. 487, s.1-3.

⁸⁹⁶Abidin Daver, “İktisat Parolamız Kendimize İnarak Çalışmaktır”, *İkdam*, 15 Aralık 1940, Nr. 486, s.1-4.

gere gere bahsedilmesinin nedeninin on bir senelik tasarruf faaliyetinin önemli bir etkisi olduğu iddia edilmiştir. İlerleyen yıllarda güvenli bir şekilde yaşamak isteniyorsa birikim ve artırım yapılmasının gerekli olduğu dile getirilmiştir⁸⁹⁷.

Ulusal Ekonomi ve Arttırma Kurumu Genel Başkanı ve Balıkesir milletvekili General Kazım Özalp, tasarruf haftası nedeniyle bir konuşma yapmıştır. Yaptığı konuşmada milli sanayinin yükselişinden ve milliyetçiliğin gelişiminin öneminden bahseden Özalp, eskiden halka bol bol yurdu gezmelerini ve seyahat etmelerini tavsiye ettiklerini, şimdi ise mecburi olmadıkça seyahate çıkmamalarını istediklerini dile getirmiştir. Eskiden parolalarının tüketimi artırmak iken, şimdi mümkün olan tasarrufu yaparak tüketimi azaltmak olduğunu belirtmiştir. Hedeflerinin hariçten gelen malların tüketimini tamamen yok etmek, bu mümkün değilse azaltmak, fakat hiçbir vakit artırmamak olduğunu ifade etmiştir⁸⁹⁸. Türk milletinin ve memleketinin gıpta olunacak bir durumda bulunmasının nedenini halkta ve hükümette milli şuurun en ileri seviyede bulunmasına bağlamıştır⁸⁹⁹. Özalp, iktisadi cepheyi güçlendirmek için bir takım kaideler olduğunu dile getirmiştir. Bu kaideler; yerli malların kullanımında mümkün olan tasarrufu yapmanın yollarının araştırılması, israfa katiyen meydan verilmemesi, çiftçilerin fazla toprak ekmekten korkmamalarıdır. Özalp, konuşmasını şu sözlerle bitirmiştir: *“Türk milleti, cihanın bu karışık, karanlık ve kanlı günlerinde, en az fedakarlık yapmak mecburiyetinde kalan millettir. Onun kıymetini bilelim”*⁹⁰⁰.

Yunus Nadi, *“Ekonomik Bünyemiz”* başlıklı yazısında Türkiye’nin dâhili gelişmelerle uluslararası iktisatta ve hayatta her gün daha kuvvetli bir unsur olma kudretini kazandığını dile getirmiştir. On birincisi kutlanan Tasarruf ve Yerli Malı Haftasının milli bünyeyi koruyan ve kuvvetlendiren bir vazife olduğunu, hükümetle vatandaşın el ele vererek bu vazifeyi başarılı bir şekilde yerine getirdiklerini belirtmiştir. On bir yıl sonra ülkeyi endüstri tesisleriyle donattıklarını, Sümerbank’ın her taraftaki satış evlerinin camekânlarını kendi dokuma ürünleri ile doldurmayı başardığını dile getirmiştir. Nadi, yerli malının en ileri bir hakikat olduğuna vurgu yapmıştır⁹⁰¹.

Cevdet Kerim İncedayı, tasarruf haftası nedeniyle radyoda yaptığı konuşmada Türk milletinin daha geniş refah ve saadete doğru gittiğini öne sürmüştür. Türk milletinin bugünkü varlığının asırlarca devam etmiş bir tasarrufun eseri olduğunu dile

⁸⁹⁷N., “Biriktirelim ve Artıralım!”, *Cumhuriyet*, 13 Aralık 1940, Nr. 5872, s.1.

⁸⁹⁸“General Kazım Özalp’in Millete Tavsiyesi”, *Cumhuriyet*, 14 Aralık 1940, Nr. 5873, s.2.

⁸⁹⁹“Tasarruf Haftası ve Verdiği dersler”, *Cumhuriyet*, 12 Aralık 1941, Nr. 6222, s.1.

⁹⁰⁰“General Kazım Özalp”, *Ulus*, 13 Aralık 1940, s.1-3.

⁹⁰¹Yunus Nadi, “Ekonomik Bünyemiz”, *Cumhuriyet*, 15 Aralık 1940, Nr. 5874, s.1-4.

getirmiştir. Türk'ün büyük davalar ve hamleler uğruna zevkle harcamak için her şeyini her zaman tasarruf etmesini çok iyi bildiğine vurgu yapmıştır. Milli ekonomi denilince akla; ileri, üstün, mesut, aile ve cemiyet geldiğini belirterek yabancı eşyayı çirkin görüp yerli malını evlat sevgisiyle tanıyıp giyinen bir ruh istediklerini dile getirmiştir⁹⁰².

Falih Rıfki Atay, makalesinde Tasarruf ve Yerli Malı Haftasının, milli iktisat haftası demek olduğunu ve Türk tarihinin yeni devrinde, belli başlı intibah ve kalkınma hareketlerinden birisi olduğunu belirtmiştir. Milli kurtuluşa rehberlik edenlerin, hataya düşmeden ne milleti sınıflara parçaladıklarını, ne de devleti ve hizmeti ecnebi veya yerli sermaye oyuncağı kılmadıklarını dile getirmiştir⁹⁰³.

Hazım Atıf Kuyucak radyoda yaptığı konuşmada yerli malı davasının bir milli sanayi ve önemli bir iktisat davası olduğunu dile getirmiştir. Vatandaşlara yerli malı al denildiği zaman ardından bu tavsiyelerin sebeplerini de anlatmanın gerekliliğinden bahsetmiştir. “*Vatandaş yerli malı kullan*” tavsiyesiyle ecnebi malına olan ihtiyacın azaldığını, ihraç edilen mahsullerin umumi menfaat bakımından daha lüzumlu ve önemli olduğunu gösterdiğini belirtmiştir⁹⁰⁴.

On ikinci Tasarruf ve Yerli Malı haftası saat 16.30'da Başbakan Refik Saydam'ın adına Maliye Vekili Fuat Ağralı'nın Ankara Halkevinde yaptığı bir konuşma ile açılmıştır⁹⁰⁵. Nutuktan sonra Türk Maarif Cemiyeti koleji tarafından “Evcilik oynuyoruz” adlı piyes oynanmıştır. Piyesten sonra Gazi Terbiye Enstitüsü tarafından milli danslar gösterisi yapılmıştır⁹⁰⁶. 14 Aralıkta Ulus meydanında bir tören yapılmıştır. Meydanda bulunan halk şu andı içmiştir: “*Yerli malı kullanacağız, para artıracacağız, israftan kaçınacağız, çok çalışacağız, ülkeye ulaşacağız*”⁹⁰⁷.

Ankara Hukuk Fakültesinde, fakülte öğrencileri yaptıkları konuşmalarda tasarruf etmenin ve yerli malı kullanmanın milli varlığımız açısından taşıdığı önemi vurgulamışlardır. Dünyanın geçirmekte olduğu buhran nedeniyle bu davanın üzerinde daha çok durulması gerektiğine değinmişlerdir⁹⁰⁸.

Kemal Zeki Gençosman, Ulus Gazetesinde yayınladığı bir yazısında yerli malı kullanmanın ve artırmanın bir milli terbiye, milli şuur, milli ahlak haline gelmedikçe

⁹⁰²“Tasarruf Akidesi”, *Cumhuriyet*, 15 Aralık 1940, Nr. 5874, s. 5; “On Birinci Tasarruf ve Yerli Malı Haftasının İkinci Gününde”, *Ulus*, 14 Aralık 1940, s.1-6.

⁹⁰³Falih Rıfki Atay, “Bu Haftanın Derin Bir Manası Vardır”, *Ulus*, 12 Aralık 1940, s.1.

⁹⁰⁴Tasarruf ve Yerli Malı Haftasında”, *Ulus*, 18 Aralık 1940, s.1-6.

⁹⁰⁵“Bugün On İkinci Tutum Haftası Başladı”, *Vakit*, 12 Aralık 1941, Nr. 8581, s.1.

⁹⁰⁶“Tasarruf ve Yerli Malı Haftası”, *Ulus*, 12 Aralık 1941, s. 1; “Tasarruf ve Yerli Malı Haftası Bugün Açılıyor”, *Tan*, 12 Aralık 1941, Nr. 2269, s.1; “Tasarruf Haftası Başladı”, *Cumhuriyet*, 13 Aralık 1941, Nr. 6223, s.1-3.

⁹⁰⁷“Ulus Meydanında Dün Bir Tören Yapıldı”, *Ulus*, 15 Aralık 1941, s.1-4;” Tasarruf ve Yerli Malı Haftası”, *Son Posta*, 15 Aralık 1941, Nr. 4085, s.7.

⁹⁰⁸“Tasarruf ve Yerli Malı Haftası Bitti Hukuk Fakültesinde Dün Güzel Bir Ötren Yapıldı”, *Ulus*, 19 Aralık 1941, s.1.

bunun israf mücadelesine dönüşeceğini iddia etmiştir. Gençosman, israf ve lüksün yalnız darlık zamanlarında değil, bolluk zamanlarında da baş düşman olduğunu hatırlatmıştır. İçlerinde “israf” adlı bir düşmanın yaşadığını, onun sebebinin “lüks” peşinde koşmak olduğunu dile getirmiştir. Amerikan derisinden ayakkabı, Çin ipeğinden gömlek, İngiliz kumaşından elbise almaya kandıklarını belirterek bu düşmana kanılmaması gerektiğine dikkat çekmiştir⁹⁰⁹.

Ziraat Vekilliği Müsteşarı Abidin Ege, Ankara radyosunda bir konuşma yapmıştır. Ege, Yerli Malı ve Tasarruf haftası nedeniyle yaptığı konuşmada şu sözleri dile getirmiştir: “*Sana şunu da söylemek isterim ki istihsali israf etme. Senin ve yurdunun yetiştirdiğini ye, giy, el malına para verme*”⁹¹⁰.

Zekeriya Sertel, yerli malı haftası nedeniyle yayınladığı makalesinde tasarruf haftasının savaş içerisindeki yeri ve önemine değinmiştir. Her yıl olduğu gibi halka yerli malı almalarını ve para biriktirmelerini tavsiye etmenin lüzumsuz ve manasız olduğunu ifade etmiştir. Bunun nedenini ise zaten yerli malından başka alacak giyim eşyasının bulunmamasına ve tasarruf edecek beş on kuruşun kıymetinin kalmaması olarak açıklamıştır. Sertel, tasarruf haftası nedeniyle vatandaşlara yapabilecekleri tavsiyelerde bulunmuştur. Bu tavsiyeler şunlardır; sofralarda yenilebileceği kadar ekmek dışında fazla ekmek bulundurulmaması. Artan ekmeklerin bir şekilde geri kullanılması, sofrada etin azaltılması, et yerine yumurta, balık tüketilmesi⁹¹¹.

Yunus Nadi, Cumhuriyet Gazetesinde yayınladığı yazısında on ikincisi düzenlenen Tasarruf ve Yerli Malı Haftasının bu yıl da dünyayı saran harp içerisinde gerçekleştiğini dile getirmiştir. On iki yıl önce temeli atılan bu haftayı Türk milletinin hakikatle ve milli şuurla kullanıldığını belirtmiştir. Tasarrufun sözlük anlamının israf etmemek demek olduğunu hatırlatarak tasarrufun milli gelire, milli bünyeye faydalı olduğundan bahsetmiştir. Maliyenin çıkardığı milli müdafaa bonolarının şuurlu ve vatansever halk tarafından kapışıldığını iddia etmiştir. Tasarruf ve yerli malı haftasının savaş yıllarında ülke genelini yaşanması muhtemel olan ekonomik problemlerle mücadele etmeye hazırladığını belirtmiştir. Yunus Nadi, yazısına şu cümlelerle son

⁹⁰⁹Kemal Zeki Gençosman, “İsraf Mücadelesi Milli Ahlakımız Olsun!”, *Ulus*, 16 Aralık 1941, s.2.

⁹¹⁰Abidin Ege, “Tasarruf Haftası”, *Ulus*, 18 Aralık 1941, s.2.

⁹¹¹Zekeriya Sertel, “Tasarruf Haftasının Harp İçinde Yeri ve Önemi Manası”, *Tan*, 14 Aralık 1941, Nr.2271, s.1-2.

vermiştir: “*Tasarruf ve Üretim! Devamlı tasarruf ve mümkün olduğu kadar fazla Üretim*”⁹¹².

Cumhuriyet gazetesinde makaleler kaleme alan Çarıklı takma isimli yazar, iktisadi bir anlam ve kıymet ifade eden hakiki tasarrufun, kişilerin banka, devlet veya özel kurumlarda çalıştırarak gelirinden tasarruf ettikleri paralar olduğunu, bu paraların iktisadi hayatta büyük bir önem arz ettiğini belirtmiştir. Aynı zamanda milli tasarrufun büyük işlerin yapılmasında çok önemli bir rol oynadığını dile getirmiştir. Savaşçı milletlerin hepsinin savaş masraflarını görebilmek ve aynı zamanda, doğurduğu önemli neticeleri anlamak için milli tasarrufa müracaat ettiklerini belirtmiştir. Çarıklı, Türkiye’nin milli tasarrufa müracaat edeceği zamanın savaşın yaşandığı bu dönem olduğuna değinmiştir⁹¹³.

On üçüncü Tasarruf ve Yerli Malı Haftası 12 Aralık 1942 tarihinde Şükrü Saraçoğlu’nun Ankara Halkevinde yaptığı nutuk ile açılmıştır. Saraçoğlu konuşmasında, Cumhuriyetin herkes tarafından bilinen davasının her anlamıyla Türk olan dipdiri bir Türkiye yaratmak olduğunu dile getirmiştir. İktisadi alanda tutulan yolun Türk iktisat yolu olduğunu, ulaşılabilecek hedeflerin de iktisadi istiklal ve Türkün refahı olacağına açıklık getirmiştir. Her Türk çocuğundan her gün ortalama bir kuruşluk fazla mal üretmesini istemiştir. 140 milyon liralık bir varlık yığını ile memleketin kuvvetlendirileceğini iddia ederek, halktan üretimlerini çoğaltmasını ve tüketimlerini azaltmasını istemiştir⁹¹⁴. Saraçoğlu konuşmasına şu sözlerle devam etmiştir: “*Biz yapılan ve yapılmakta olan işleri sadece yapacağımız daha büyük, daha canlı işlerin birer başlangıcı sayıyoruz. Çünkü Atatürk mesut bir millet ve mamur bir vatan yaratmaya çalıştı, çünkü İsmet İnönü mesut bir millet, mamur bir vatan yaratmaya çalışıyor*”⁹¹⁵.

On üçüncü Yerli Malı ve Tasarruf Haftası nedeniyle İstanbul’da şehrin gözle görülür yerlerine ve ana caddelere, mağaza vitrinlerine halkı iktisat ve tasarrufa davet eden yazılar asılmıştır. Hafta boyunca her gün bir milletvekili radyoda haftanın önemini belirten konuşmalar yapmıştır. Milli tasarruf ve iktisat cemiyeti İstanbul teşkilatı gençlik üzerinde etkili olan “*Tasarruf ve yerli malı*” adlı müsabakayı ortaokul ve

⁹¹²Yunus Nadi, “Bundan Sonra İçin Gayemiz: Devamlı Tasarruf ve Mümkün Olduğu Kadar Fazla İstihsal!”, *Cumhuriyet*, 12 Aralık 1941, Nr. 6222, s.1-3.

⁹¹³Çarıklı, “Tasarruf Haftası”, *Cumhuriyet*, 15 Aralık 1941, Nr. 6225, s.2.

⁹¹⁴BCA; 30-1-0-0-11-63-4.

⁹¹⁵“Tasarruf Haftası”, *Cumhuriyet*, 13 Aralık 1942, Nr. 6582, s. 1-3; “On Üçüncü Tasarruf ve Yerli Mallar Haftası Başvekilimizin Bir Nutku İle Açıldı”, *Ulus*, 13 Aralık 1942, s. 1-3; “Başvekilin Nutku”, *Son Posta*, 13 Aralık 1942, Nr. 4436, s. 1-3; “Tasarruf Haftası”, *Tan*, 13 Aralık 1942, Nr. 2629, s.1; “Tasarruf ve Yerli Malı Haftası Başladı”, *Vakit*, 13 Aralık 1942, Nr. 8918, s.1.

liselerde yapmıştır. Türk Maarif Cemiyeti Koleji öğrencileri “*Karınca kararınca*” piyesini sergilemişlerdir⁹¹⁶. 1942 yılında okullarda yapılan yerli malı haftası kutlamalarında her öğrencinin bir kumbara sahibi olması önerilmiştir. Lise ve ortaokullarda iyi not alan ve tutumluluk ile tanınan çocuklara Türkiye haritası hediye edilmiştir. Üsküdar halkevi görevlileri köylere gitmişler ve köylüyü Tasarruf ve Yerli Malı kullanımı hususunda bilgilendirmişlerdir⁹¹⁷. Ankara Ulus Meydanı’nda Tasarruf ve Yerli Malı Haftası nedeniyle bir miting düzenlenmiştir. Bu mitinge katılanlar lise ve üniversite öğrencileri olmuştur. Öğrenciler, bu mitingde konuşma yaparak tasarrufun önemine dikkat çekmişler ve halkı bilinçlendirmeye çalışmışlardır⁹¹⁸.

Yunus Nadi “*Ekonomide disiplin*” başlıklı yazısına “*Üretimi artırmak ve tüketimi azaltmak!*” sloganıyla başlamıştır. Nadi, yerli malı haftasının şimdiye kadar hiç bu kadar anlamlı, önemli, açık ve büyük olmadığını iddia etmiştir. On üç yıl önce tasarrufa gidilmesinin nedenini harici ticari dengelerin bozukluğundan dolayı milli paranın geçirdiği sarsıntı olarak göstermiştir. Şimdi yapılanın ise harp nedeniyle yarının getireceği tehlikelere karşı alınan bir tedbir olduğunu belirtmiştir. Tasarruf haftasının tutumlu olmayı tavsiye ettiğini belirterek dünyayı saran savaşın getirdiği sıkıntılar nedeniyle istense de fazla tüketim yapabilecek durumda olmadıklarına açıklık getirmiştir. Herkesin tasarruf ve yerli malı kullanımı konusunda insaf ve şuurla davranması gerektiğini, böyle davranıldığı zaman kolaylık olacağını dile getirmiştir⁹¹⁹.

Sabahaddin Sönmez, kaleme aldığı makalesinde, on üçüncü Tasarruf ve Yerli Malı haftasında artık “yerli malı” üzerinde durulmayacağını, yerli malının değerinin yaşamdaki yeri ve müdafaasındaki önemini kavramayan tek vatandaşın kalmadığını iddia etmiştir. Bugün ne varsa hepsinin yerli malı olduğunu, hepsini Türk vatandaşının kurduğunu, yetiştirdiğini belirtmiştir. Varlığı artıran ve darlığı eksilten tek kaynağın yerli malı, yerli endüstri olduğundan bahsetmiştir. Tek çıkar yolun, tüketimi azaltmak ve üretimi çoğaltmak olduğunu vurgulamıştır. Sönmez, halk arasından “Neyi tasarruf edelim. Zaten kıt kanaat geçiniyoruz!” avazlerinin yükselmeye başladığına değinerek, bu sözleri söyleyen kişilerin vitrinlere göz gezdirmesini tavsiye etmiştir⁹²⁰.

Kasım Gülek, Ankara radyosunda yaptığı konuşmada 2. Dünya Savaşı’nın Türkiye’de bıraktığı buhran nedeniyle kadınlara düşen görevleri açıklamıştır. Kadınlardan, harp icaplarına uygun bir moda yaratmalarını, basit giyinmeyi ve

⁹¹⁶On Üçüncü Tasarruf ve Yerli Mallar Haftası Başvekilimizin Bir Nutku İle Açıldı”, *Ulus*, 13 Aralık 1942, s. 1-3.

⁹¹⁷“Tasarruf Haftası Bugün Başlıyor”, *Cumhuriyet*, 12 Aralık 1942, Nr. 6582, s.1-3.

⁹¹⁸“Ankara Orta ve Yüksek Tahsil Gençliği Dün Bir Miting Yaptı”, *Ulus*, 14 Aralık 1942, s.3.

⁹¹⁹Yunus Nadi, “Ekonomide Disiplin”, *Cumhuriyet*, 13 Aralık 1942, Nr. 6583, s.1-3.

⁹²⁰Sabahaddin Sönmez, “Varlığı Artıran, Darlığı Azaltan Bir Sır”, *Ulus*, 13 Aralık 1942, s. 2.

yaşamayı teşvik etmelerini istemiştir. Bunun büyük bir tasarruf hareketine neden olacağını belirtmiştir. Türk kadınından, tasarrufu moda haline sokmalarını ve giyim zenginlikleri ile değil, tasarruf hareketleri ile övünmelerini istemiştir⁹²¹.

Ülkü Dergisinde yayınlanan “*Milli İktisadımızda Bütünlük*” başlıklı makalede milletin yerli malını benimsedikleri, hor görmeden, yermeden, kalitesine bakmadan seve seve aldıkları belirtilmiştir. Bu durumda bu ürünlerin kalitesini artırmanın Türk üreticilerinin boynunun borcu olduğu ifade edilmiştir⁹²².

3 Şubat 1943 tarihinde merkezi İstanbul olmak üzere 25 yıl süreli Sümerbank yerli mallar pazarları memurları tüketim kooperatifinin kurulması kararı alınmıştır. İcra Vekilleri Heyeti tarafından Ticaret kanunun dört yüz sekseninci maddesi gereğince şirketin kurulmasına izin verilmiştir⁹²³.

On dördüncü yerli malı haftası 12 Aralık 1943 tarihinde Şükrü Saraçoğlu’nun nutku ile açılmıştır. Saraçoğlu, yerli malı haftasını şu sözlerle açmıştır: “*Türk Cumhuriyetinin büyük davası her anlamıyla Türk olan dipdiri bir Türkiye yaratmaktır*”⁹²⁴. Başbakanın nutkundan sonra Türk Maarif Koleji orta kısım öğrencileri tarafından “Bizden size nasihat” adlı piyes sergilenmiştir⁹²⁵. Caddelere ve meydanlara tasarruf ve yerli malı fikrini belirten sözler asılmıştır. Ulus meydanına “*Çok mahsul, çok para, çok çocuk*” yazan pankart asılmıştır⁹²⁶. Birçok mağaza vitrinlerini halkı arttırma ve yerli mallarına teşvik eden tablolarla süslemişlerdir. İlkokul, ortaokul ve liselerde konferanslar verilmiştir. Aynı zamanda ortaokullarda ve liselerde ikramiyeli bir yazılı müsabaka yapılmıştır⁹²⁷. Okullarda yemiş yarışmaları düzenlenerek öğrencilere yerli malı olgusu işlenmesi hedeflenmiştir⁹²⁸. Bu dönemde halka yerli malları pazarları tarafından kışlık dokuma dağıtılmıştır⁹²⁹.

Ecvet Güresin, yerli malı haftası nedeniyle yapılan vitrin müsabakalarının kaldırılmasından sonra hala vitrinlerin yerli malları ile süslenip süslenmediğini görmek için Bahçe kapı ve Sultan Hamamına gitmiştir. Yollarda, sokaklarda “*Yurttaş lüks yok, israf yok, tasarruf var!*”, “*Yurttaş israf ve lüks bir cinayettir*”, “*Vatandaş yerli malı*

⁹²¹“Para Tasarrufu Kadar Mal ve Madde Tasarrufu Da Lazım”, *Ulus*, 18 Aralık 1942, s.2-4.

⁹²²Şevket Raşit Hatipoğlu, “Milli İktisadımızda Bütünlük”, *Ülkü*, Haziran 1942, S.8, s.2.

⁹²³BCA; 30-18-1-2-101-8-14.

⁹²⁴“Başvekilimiz Tasarruf ve Yerli Malı Haftasını Dün Bir Nutukla Açtı”, *Ulus*, 12 Aralık 1943, s.1-3; “Tasarruf ve Yerli Malı Haftası Bugün Açılıyor”, *Son Posta*, 12 Aralık 1943, Nr. 4792, s.1.

⁹²⁵“Başvekilimiz Bugün On Dördüncü Tasarruf ve Yerli Malı Haftasını bir Nutukla Açacak”, *Ulus*, 12 Aralık 1943, s.1; “Tasarruf Haftamız Devam Ediyor”, *Cumhuriyet*, 14 Aralık 1943, Nr. 6941, s.2.

⁹²⁶“Tasarruf ve Yerli Malı Haftasında”, *Ulus*, 15 Aralık 1943, s.1.

⁹²⁷“Yerli Mallar Haftası Bugün Açılıyor”, *Cumhuriyet*, 12 Aralık 1943, Nr. 6939, s.3.

⁹²⁸“Mekteplerde Konferanslar ve Müsamere Veriliyor”, *Cumhuriyet*, 15 Aralık 1943, Nr. 6942, s.2.

⁹²⁹“Halka Kışlık Pamuklu Mensucat Dağıtılacak”, *Vakit*, 15 Aralık 1942, Nr. 8920, s.2.

kullanmak bir borçtur!” yazılarının asılı olduğunu görmüştür. Güresin, Bahçekapı’da bir mağazaya girdiğini burada bulunan kıyafetlerin çoraplar hariç hepsinin yabancı malı olduğunu, sadece çorapların Türk malı olduğunu belirtmiştir. Bu yerlerde birçok mağazayı ziyaret ettiğini, buralarda satılan kıyafetlerin hepsinin yabancı malı olduğunu yazmıştır. Yerli malına Mısır Çarşısının arkasında bir pazarda ve bakkallarda rastlandığını ifade etmiştir. Tasarruf ve Yerli Malı Haftasında konferanslar dinlediklerini, vecizeler okuduklarını ama vitrinlerin bu konferanslara, vecizelere ters hareket ettiğini vurgulamıştır⁹³⁰.

Kazım Özalp, on dördüncü Tasarruf ve Yerli Malı Haftası nedeniyle radyoda yaptığı konuşmasında şimdiye kadar kutlanan yerli malları haftalarının dokuzunun barış, beşinin de savaş içinde geçtiğini belirtmiştir. Özalp, tasarruf için ihtiyaçları mümkün olduğu kadar kısmak, her sabah üretimi çoğaltmak tavsiyelerinde bulunmuştur⁹³¹.

12 Aralık 1944’de on beşinci tasarruf ve yerli malı haftası nedeniyle Şükrü Saraçoğlu halkevinde bir nutuk vermiştir⁹³². Saraçoğlu’nun nutkundan sonra Türk maarif Lisesi orta öğrencileri tarafından “Bir meslek seçiyoruz” piyesi oynanmıştır⁹³³. Bu dönemde yapılan etkinlikler, diğer yıllara nazaran azalmıştır. İstanbul’da yapılan etkinliklerde, Halkevlerinde ve okullarda gösteriler ve konferanslar yapılmıştır⁹³⁴. Eminönü halkevinde, komedi piyesi oynanmıştır. Bu gösterinin ardından Naşit Baylav, “Çöp tenekesinde kaybolan sesler” başlıklı konuşmasını yapmıştır⁹³⁵. Halkevlerinde iktisat, tasarruf ve yerli mallı haftası nedeniyle hafta boyunca konferanslar verilmiştir⁹³⁶.

Kazım Özalp, hafta etkinlikleri nedeniyle Ankara Radyosunda bir konuşma yapmıştır. Özalp konuşmasında, savaş koşullarında tasarruf yapmanın ve yerli malı üretiminin öneminden bahsetmiştir. Tasarruf Cemiyetinin daha ilk kuruluş zamanlarında, halkın yerli malı kullanmasını gündeme getirdiğini belirtmiştir. O zamanlar yerli mallarının kalitesinin iyi olmadığını, hem de yeterli olmadığını, buna rağmen milletin bunu milli bir vazife olarak benimsediğini dile getirmiştir. Halkın yerli

⁹³⁰ Evet Güresin, “Tasarruf Haftasında Vitrinlerin Geçit Resmi”, *Son Posta*, 18 Aralık 1943, Nr. 4798, s. 4.

⁹³¹ “On Dördüncü Tasarruf ve Yerli Malı Münasebetiyle”, *Ulus*, 13 Aralık 1943, s.1-2.

⁹³² BCA; 30-1-0-0-11-63-10; “15’inci Tasarruf Haftası Dün Başladı”, *Ulus*, 13 Aralık 1944, s. 1; “Ekonomi ve Artırma Haftası Başvekilin Mühim Nutku İle Açıldı”, *Tanin*, 13 Aralık 1944, Nr. 4454, s.1-6.

⁹³³ “Başvekilimiz bir Nutuk Vererek Haftayı Bugün Açacak”, *Ulus*, 12 Aralık 1944, s.1-3.

⁹³⁴ “Tasarruf ve Yerli Mallar Haftası, Mekteplerde Konferanslar Tertip Ediliyor”, *Akşam*, 14 Aralık, 1944, s. 2.

⁹³⁵ “Eminönü Halkevinde Ulusal Ekonomi ve Artırma Günü”, *Akşam*, 15 Aralık 1944, s. 3

⁹³⁶ “Tasarruf ve Yerli Mallar Haftası Bugün Başvekilin Nutku İle Açılıyor”, *Son Posta*, 12 Aralık 1944, Nr. 5153, s.1.

malını tercih etmesi üzerine milli sanayinin çoğalan istekleri karşılamak amacıyla gelişimini hızlandırdığını ifade etmiştir⁹³⁷.

Ahmet Halil, savaş döneminde yerli malı kullanma ve para biriktirme gibi gelişmelerin yaşandığını dile getirmiştir. Savaş yılları sırasında her çeşit yerli malı üretiminin kalitesinin, ecnebi mallara rekabet edecek şekilde artırıldığına dikkat çekmiştir. Yerli Malı ve Tasarruf Haftasının işaret ettiği her yerli malı kullanma ve tasarruf edip biriktirme görevlerinin yalnız savaş dönemi için değil, savaştan sonra da Türkiye'nin ekonomisi için önem taşıdığını belirtmiştir⁹³⁸.

Kemal Süleyman Vaner, Ankara radyosunda yaptığı bir konuşmada Yerli Malı Haftasının halka bir hesap verme günü olduğunu belirtmiştir. Yerli malların yalnız kullanma bakımından değil üretim bakımından da öneminin göz önünde tutulması gerektiğine dikkat çekmiştir. Vaner, savaş zamanında ülke içerisinde yerli malı kullanımı rekabetinin yaşandığını, yerli malı tüketmenin bir gelenek haline geldiğini, bu gelenekten her ne durumda olunursa olsun vazgeçilmeyeceğini ve bunu milli bir vazife bileceklerinden bahsetmiştir. Vaner konuşmasında, yerli mallarına son yıllarda yoğun olan rekabeti devam ettirmenin gerekliliğine işaret etmiştir. Yerli ürünleri ucuza satmaya, kalitesini arttırmaya ve aynı zamanda yabancı mallarla kalite ve nitelik olarak rekabet edecek noktaya getirmeye çalışılması gerektiğini vurgulamıştır. Vaner, konuşmasına şu sözlerle devam etmiştir: *“Bu yurt bizimdir. Onu en ileri yurt yapmak vicdan, millet ve haysiyet borcudur. Çalışmanın bir tapınak olduğu devre çoktan girdik. Bir Türkün on Türk olması doğumla zordur. Ve çok zaman ister, fakat en ileri ve en tasarruf anlamıyla çalışarak on Türk olmak kolaydır.”*⁹³⁹

Son Posta Gazetesinde yer alan bir makalede yerli malları pazarlarının savaş dönemindeki faaliyetleri ele alınmıştır. Yerli malları pazarlarının bir amacının da devlet tarafından işletilen veya devlet tarafından el konulmuş fabrikaların ürünlerini satmak ve yaymak olduğunu, ancak bazı yerli mallar pazarlarının artık bu amaçtan uzaklaştıklarını dile getirmiştir. Bu hususta ziyaret ettiği yerli malı pazarlarını örnek göstermiştir. Mağazaların camekânlarında ve içlerinde yer alan ürünlerin hepsinin yabancı malı olduğunu belirttikten sonra, yerli malları pazarlarının içeriğine değinmiştir. Yerli malı pazarlarında ecnebi mallara yer verildiğini dile getirmiştir. Yazar, yerli malları pazarında ecnebi mallarının yer alması konusunda bir müessese müdürünü uyardığını, burada yerli malından başka ürün satılmaması gerektiğini hatırlattığını belirtmiştir.

⁹³⁷“Kazım Özalp’in Radyo Konuşması”, *Ulus*, 13 Aralık 1944, s.2.

⁹³⁸Ahmet Halil, “Tasarruf İstatistiklerinin Ehemmiyetine Dair”, *Cumhuriyet*, 14 Aralık 1944, Nr. 7297, s.2.

⁹³⁹“15’inci Tasarruf ve Yerli Malı Haftasının Hususiyetleri”, *Ulus*, 18 Aralık 1944, s.2.

Müessese müdürünün yerli mallı pazarlarının sadece yerli malı alıp satan bir yer olmadığı, burada yabancı ürünlerinde alınıp satıldığı cevabını verdiğini yazmıştır. Uygulamada yerli malları pazarlarının diğer pazarlardan farksız bir yer haline geldiğini, amacından saptığını dile getirmiştir⁹⁴⁰.

İktisat Vekâleti sanayi tetkik heyeti Başkanı Şevket Süreyya Aydemir radyoda yerli malı ve tasarruf haftası nedeniyle bir konuşma yapmıştır. Aydemir, yerli malı kullanma seferberliğinin milli sanayinin gelişmesini temin etmesinin önemini anlatmıştır. Saltanat devrinde yabancı mala yapılan boykotun eskiye dönüşten başka bir anlam taşımadığını, çünkü ithal malının yerine bir benzeri ikame edilmediğini dile getirmiştir. Cumhuriyet döneminde milli sanayinin gelişmesi için her çareye başvurulduğunu belirtmiştir⁹⁴¹.

Başbakan Şükrü Saraçoğlu, 12 Aralık 1945 tarihinde yaptığı konuşmada on altıncı Tasarruf ve Yerli Malı Haftasını Türk çocuklarını selamlayarak açmıştır. Saraçoğlu, savaş zamanında kumaş fabrikalarının üretimlerini, yirmi milyon metre artırdıklarından bahsetmiştir⁹⁴². Konuşmasında, yaptıkları çalışmalarla, vatani, milleti kuvvetli, mesut bir hale getireceklerine inandıklarını dile getirmiştir⁹⁴³. Saraçoğlu'nun nutkundan sonra Eğitim Koleji öğrencileri tarafından “*Mesut Çocuklar*” adlı piyes sahnelenmiştir⁹⁴⁴. İlk, ortaokullar ve liselerde güzel yazı yarışmaları düzenlenmiştir. Bu yarışmaları kazanana Ulusal Ekonomi ve Artırma Kurumu tarafından ödül verilmiştir⁹⁴⁵.

Mümtaz Faik Fenik, “Harp Sonu Ekonomisi” başlıklı yazısında, Yerli Malı ve Artırma Haftasında, yabancı mallara olan ilgiyi, ipek çoraplara ve kravatlara olan rağbeti eleştirmiştir. Tasarruf ve yerli malı kullanmanın bir mizaç meselesi olarak görülmemesi, gelenek haline getirilmesi gerekliliğini dile getirmiştir⁹⁴⁶.

Görüldüğü üzere Atatürk döneminde ve İkinci Dünya Savaşı'nın başladığı ilk yıllarda (1939-1941) Yerli Malı ve Tasarruf Haftası kutlamalarına basın tarafından geniş bir şekilde yer verilirken ilerleyen zamanlarda ilgi azalmıştır.

⁹⁴⁰“Yerli Mallar Pazarları”, *Son Posta*, 16 Aralık 1944, Nr. 5157, s.1-7.

⁹⁴¹“Tasarruf ve Yerli Malı Hakkında”, *Vakit*, 14 Aralık 1944, Nr. 9659, s.4.

⁹⁴²BCA; 30-1-0-0-11-64-9; “Artırım Haftası Başladı”, *Ulus*, 13 Aralık 1945, s.1-2; “Başbakanımızın Nutku”, *Tanin*, 13 Aralık 1945, Nr. 4454, s.1-6; “Ekonomik Durumumuza Bir Bakış”, *Akşam*, 13 Aralık 1945, Nr. 2347, s.1.

⁹⁴³“Başbakan, Tasarruf ve Yerli Mallar Haftasını Bir Nutukla Açtı”, *Vakit*, 13 Aralık 1945, Nr. 10018, s.14.

⁹⁴⁴“Artırım Haftası Başladı, Başbakan Güzel Bir Söylevle Haftayı Açtı”, *Ulus*, 13 Aralık 1945, s. 1.

⁹⁴⁵“Başbakan Ekonomi ve Yerli Mallar Haftasını Bir söylev ile Açacak”, *Son Posta*, 12 Aralık 1945, Nr. 5513, s.1.

⁹⁴⁶Mümtaz Faik Fenik, “Harp sonu Ekonomisi”, *Ulus*, 13 Aralık 1945, s. 2.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÜLTÜR VE DİLDE TÜRKÇÜ POLİTİKALARIN BASINA YANSIMASI

1.TÜRK DİL KURULTAYLARI VE BAYRAMLARI

Milli his ile dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir.
Dilin milli ve zengin olması, milli hissin oluşumunda başlıca etkilidir.
Türk dili dillerin en zenginlerindendir, yeter ki bu dil şuurla işlensin.
Ülkesini, yüksek istiklalini korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı
diller boyunduruğundan kurtarmalıdır⁹⁴⁷.
Mustafa Kemal Atatürk

1.1.DİL KURULTAYLARI

1.1.1.Birinci Dil Kurultayı

Dil tarih boyunca, milletlerin kültürlerini aktarma ve anlaşma aracı olmuştur. Bu nedenle dile ve dil reformuna önem verilmiştir. Türk dili, milli duygular etrafında asırlar boyunca Türk aydınları tarafından muhafaza edilmiştir. Fakat Türk dili, Türklerin İslamiyet'i kabul etmesinin ardından Fars ve Arap dillerinin etkisinde kalmıştır. Daha sonraki süreçlerde ise Türk diline Arapça ve Farsça kelimelerden başka batı dillerinden de kelimeler girmiştir. Ulusal milli bir dil oluşturmak için ve bu yabancı dillerin etkisinden kurtulmak amacıyla Türk aydınları, dil konusunu ele alarak, çalışmalar yapmışlardır. Namık Kemal, Ziya Gökalp, Ali Suavi, Şinasi, Halit Ziya, Tevfik Fikret, Ahmet Rasim gibi isimler dil davası üzerinde durarak milli dil yaratma konusunda adımlar atmışlardır⁹⁴⁸. Sadri Maksudi Arsal, dil ıslahına başlamak için sadece aydınların değil, bütün devlet adamlarının da Türklüğün kutsiyetini kavrayarak, dilin millet hayatındaki rolüne inanmaları gerektiğine dikkat çekmiştir⁹⁴⁹. 1908-1918 yılları arasında dilde sadeleştirme çalışmaları ve harf inkılabının yapılmasına yönelik istekler çoğalmıştır. Bu istekler ilerleyen süreçlerde bir zorunluluğa dönüşmüştür. Dil konusunda Ali Suavi, Türkçe'nin sadeleştirilmesine yönelik çalışmalar yapmıştır⁹⁵⁰. Bu çalışmaların yanı sıra harf inkılabına yönelik Enver Paşa adım atmış ve bir alfabe oluşturmuştur. Enver Paşa'nın oluşturduğu bu alfabe çalışması savaş nedeniyle başarılı olamamıştır⁹⁵¹. Türkiye'de dil üzerine yapılan çalışmalar Osmanlı Devleti zamanında başlamış olsa da asıl köklü değişiklikler Cumhuriyet döneminde gerçekleşmiştir.

⁹⁴⁷Sadri Maksudi Arsal, *Türk Dili İçin*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2017, ss.1.

⁹⁴⁸Arsal, *a.g.e.*, ss. 457.

⁹⁴⁹Arsal, *a.g.e.*, ss. 479.

⁹⁵⁰Onur Çelebi, "Üçüncü Türk Dil Kurultayı'nın Anadolu'daki Yansımaları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C:9, S: 47, Aralık 2016, s. 48.

⁹⁵¹Geoffrey Lewis, *Trajik Başarı Türk Dil Reformu*, Çev: Mehmet Fatih Uslu, Paradigma Yayınları, İstanbul 2007, ss.33.

Cumhuriyetin ilan edilmesiyle birlikte ve Mustafa Kemal Atatürk'ün dile verdiği önem nedeniyle dilde köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Atatürk, milli bilincin oluşması için Türk tarihine ve diline büyük önem vermiştir. Atatürk “*Türk demek, dil demektir... Türk milletindenim diyen insanlar her şeyden evvel ve mutlaka Türkçe konuşmalıdır. Türkçe konuşmayan bir insan Türk kültürüne, camiasına, mensubiyetini iddia ederse buna inanmak doğru olmaz*”⁹⁵², sözleriyle dil ulusçuluğuna ve Türk dilinin önemine dikkat çekmiştir. Dile verdiği önem nedeniyle bu konular üzerinde hazırladığı çalışmaları hızlandırmıştır. 1 Kasım 1928’de Latin Harfleri kabul edilmiştir. 15 Nisan 1931’de Türk Tarih Kurumu’nun kurulmasının ardından 12 Temmuz 1932’de ise Türk Dili Tetkik Cemiyeti kurulmuştur⁹⁵³.

Mustafa Kemal, 11 Temmuz 1932’de Türk Tarih Tetkik Cemiyeti azalarını ve bazı milletvekillerini Çankaya’ya dil konusunu görüşmek üzere davet etmiştir. Atatürk, Türk Tarihi Tetkik Cemiyetine kardeş olarak bir dil cemiyeti kurulmasını istemiştir ve bu cemiyetin isminin Türk Dili Tetkik Cemiyeti olabileceğini belirtmiştir⁹⁵⁴.

Cemiyetin teşkilat taslağı 11 Temmuz akşamı bizzat Atatürk tarafından hazırlanmıştır. Cemiyet iki büyük koldan oluşmuştur. Bu kollardan birincisi filoloji ve lengüistik, diğeri ise Türk dilidir. Cemiyetin kurucuları Ruşen Eşref, Celal Sahir, Samih Rifat ve Yakup Kadri’dir. Cemiyetin amacı, Türk dilinin zenginliğini ve öz güzelliğini ortaya çıkararak, yeryüzü dilleri arasında değerine yakışır bir şekilde yükseltmek⁹⁵⁵ ve medeni ihtiyaçlara göre dil yaratmaktır⁹⁵⁶.

26 Eylül 1932’de ilk Dil Kurultayının Dolmabahçe Sarayı’nda toplanması kararlaştırılmıştır. Devlet dairelerinde çalışanların kurultaya katılabilmeleri için hükümet tarafından kolaylıkta bulunulması istenmiştir⁹⁵⁷. Türk Dil Tetkik Cemiyeti 4 Eylül 1932’de gazetelerin, radyoların ve ajansların ilk kurultayın Eylül ayı sonunda toplanacağını duyurmalarını istemiştir. Beyannamede kadın ve erkek her Türk vatandaşının Türk Dili Tetkik Cemiyeti’nin üyesi kabul edildiği için bütün vatandaşlar kurultaya davetli sayılmışlardır. Kurultayda söz alacak kişilerin önce isimlerini ve

⁹⁵²Ömer Gündüz, İsmail Fırat, “Dil Devriminin Gerçekleşmesinde Türk Dil Kurumunun Rolü”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C: 7, S: 34, s.63.

⁹⁵³“Türk Dili Tetkik Cemiyeti Nizamnamesi”, *Türk Dili*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Nr. 1, Ankara 1933, S. 1, ss.4.

⁹⁵⁴Ruşen Eşref Ünaydın, *Türk Dili Tetkik Cemiyeti- Hatıralar*, Hakimiyeti Milliye Matbaası, Ankara 1933, ss.6.

⁹⁵⁵Ünaydın, a.g.e., ss. 7-9.

⁹⁵⁶“Türk Dili Kurultayına Hazırlıklar”, *Son Posta*, 4 Eylül 1932, Nr. 759, s.1.

⁹⁵⁷BCA; 30-10-0-80-526-11.

adreslerini Cemiyetin Umumi Kâtipliğine bildirmesi istenmiştir⁹⁵⁸. Birinci Türk Dil Kurultayı'na katılan yedi yüz on kişi cemiyetin doğal üyesi kabul edilmiştir⁹⁵⁹.

İlk Türk Dil Kurultayı, 26 Eylül 1932'de Dolmabahçe Sarayında toplanmıştır. Mustafa Kemal Atatürk, kurultayda yapılan tartışmalara katılmasa da, kurultay toplantılarında yer almıştır. 5 Ekim'e kadar süren Birinci Türk Dil Kurultayında 20 tez sunulmuş, 13 nutuk ve 4 konferans verilmiştir. Kurultayın açılışını Cumhuriyet Gazetesi "*Birinci Türk Kurultayı Büyük Merasimle Açıldı- Kurultay'ın Küşat Merasimi*" başlığıyla, Vakıf Gazetesi "*Türk Dili Birinci Kurultayı*" başlığıyla, Son Posta Gazetesi, "*Türk Dilinin Hakir Kalmasına Müsaade Etmeyeceğiz! Dil İnkılabı Bize Öz Dilimizi Kazandıran Bir Hamle Olacak*" başlığı ile Milliyet Gazetesi ise "*Türk Milletine kendi dilinde öz varlığını ve dirliğini veren inkılap başladı!*" başlığıyla halka duyurmuşlardır⁹⁶⁰. Milliyet Gazetesi, Türk dili ve Türk milletinin bu inkılap ile yeni bir ufkun aydınlığına girdiğini belirtmiştir⁹⁶¹.

Kurultayın açılış konuşmasını Türk Dil Kurultayı Başkanı Samih Rıfat yapmıştır. Rıfat konuşmasında, Osmanlı İmparatorluğunun ne Türklüğe ne de Türkçeye gereken değeri vermediğine vurgu yapmıştır. Konuşmanın devamında ise, Osmanlı Devleti zamanında Türklüğün hor görüldüğünü ve unutulduğunu belirtmiştir. Rıfat, Türk dilinin Hint-Avrupa dil ailesi içerisinde yer alması gerektiğini ispat etmeye çalışmıştır⁹⁶².

Mehmet Saffet Bey kurultayda yaptığı konuşmada dili milliyetçilikle ilişkilendirmiştir. İlimle uğraşanların, milliyetçiliğin dört esasını tespit ettiklerini, bunların milli dil, milli tarih, milli kültür, milli menfaat olduğunu hatırlatmıştır. Milliyetçilikle gelişme hareketinin en kuvvetli unsurlarından birisi olan dilin kuvvetli ışık, yüksek anlayış ve sezîş ile yükseleceğini belirtmiştir⁹⁶³. Reşit Galip sunduğu bildiride, Arapça ve Farsçayı işgalci dil olarak tanımlanmıştır. Bu dillerin Türk'ün gelişmesinde ve ilerlemesinde engel olarak durduklarını öne sürmüştür⁹⁶⁴.

⁹⁵⁸Yunus Nadi, "Türk Dili İçin İlk Kurultay", *Cumhuriyet*, 4 Eylül 1932, Nr. 2992, s.1; "Türk Dili Kurultayına Hazırlıklar", *Son Posta*, 4 Eylül 1932, Nr. 759, s.1; Mehmet Asım, "Dil Kurultayı", *Vakit*, 4 Eylül 1932, Nr. 5264, s. 1-3.

⁹⁵⁹Şerafettin Turan, *Atatürk ve Ulusal Dil*, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul 1998, ss.41.

⁹⁶⁰"Türk Milletine kendi dilinde öz varlığını ve dirliğini veren inkılap başladı!" *Milliyet*, 27 Eylül 1932, Nr. 2382, s.1; "Birinci Türk Kurultayı Büyük Merasimle Açıldı", *Cumhuriyet*, 27 Eylül 1932, Nr. 3015, s.1; "Türk Dilinin Hakir Kalmasına Müsaade Etmeyeceğiz! Dil İnkılabı Bize Öz Dilimizi Kazandıran Bir Hamle Olacak", *Son Posta*, 27 Eylül 1932, Nr. 782, s.1; "Türk Dili Birinci Kurultayı", *Vakit*, 27 Eylül 1932, Nr. 5287, s.1.

⁹⁶¹"Türk Milletine kendi dilinde öz varlığını ve dirliğini veren inkılap başladı!" *Milliyet*, 27 Eylül 1932, Nr. 2382, s.1.

⁹⁶²"Birinci Türk Kurultayı Büyük Merasimle Açıldı", *Cumhuriyet*, 27 Eylül 1932, Nr. 3015, s.1-5.

⁹⁶³Orhan Özdemir, "Birinci Türk Dili Kurultayı Bildirilerinde Dil ve Egemenlik İlişkisi", *Turkish Studies*, C.7, S.4, Ankara 2012, s. 2517.

⁹⁶⁴"İlk Kurultayın Tafsilatı: Bugünkü Toplantı Saat 14 te Olacaktır", *Vakit*, 27 Eylül 1932, Nr. 5287, s.7.

Kurultay boyunca dil konusunda sunulan tezlerde öne çıkan konular milliyetçilik ve Türk dilinin arkaik Avrupa dilleriyle olan bağlantısı olmuştur. Kurultay sonunda bir program oluşturulmuştur. Bu programda Türk dilinin yeniden ele alınıp hak ettiği yere yükseltilmesi için bir takım çalışmaların yapılmasına karar verilmiştir. İlk olarak Türk halkının kullanabileceği ve anlayacağı bir dil için halka müracaat edilmiştir. Hint-Avrupa dilleriyle Türkçe kelime köklerinin karşılaştırılmalı incelenmesi yapılmıştır. Yapılan bu araştırmalar ve Türkçe ve Arapça kök sözlüğü gibi çalışmalar toplanarak Türk Dili dergisinde yayınlanmıştır. Ülkenin her yerinde söz derleme heyetleri kurulmuştur. Derleme çalışmalarının üçüncü ayında fiş gönderen şehirlerin sayısı 57, gönderilen fişlerin sayısı ise 66.801'e yükselmiştir⁹⁶⁵. Radyolarda ve gazetelerde dil anketleri düzenlenmiştir. Bu anketlerle birlikte gündelik dilde kullanılan yabancı kelimelerin karşılığı olarak Türkçe kelimeleri bulmak amaçlanmıştır. Yapılan bu çalışmalar sonucunda Tarama Dergisi çıkartılmıştır. Cemiyetin yayın bülteni olarak Türk Dili adında bir dergi çıkartılmıştır. Birinci Dil Kurultayının yapıldığı gün olan 26 Eylül Dil Bayramı olarak kutlanmıştır⁹⁶⁶.

1.1.2. İkinci Dil Kurultayı

Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin nizamnamesinin on sekizinci maddesinde her iki yılda bir Türk Dil Kurultayının toplanması yer almaktadır. Bu madde gereği ikinci Türk Dil Kurultayı 18 Ağustos 1934'de saat 14.00'te Dolmabahçe Sarayı'nda toplanmış ve kurultay altı gün sürmüştür⁹⁶⁷. Kurultaya 500 aza, 500 dinleyici, 200 ecnebi ve özel davetli toplam bin iki yüz kişi katılmıştır⁹⁶⁸. Bu kurultaya ilk defa yabancı Türkologlarda katılmıştır. Türk Dil Kurultayı üyelerine özel olarak "kurultay kılavuzu" bastırılmıştır. Kurultay A, B, C şeklinde üç bölüme ayrılmıştır. Türk dilinin dünya dilleri arasındaki yeri, Türk dilinin tarihi akışı ve filolojisi, dil inkılabının amacı ve hedefleri görüşülecek konuların ana hatlarını oluşturmuştur⁹⁶⁹.

Bu dönemde Türk Dil Kurumu iki önemli merkez ağına sahipti. İlk ağı Ankara'da bulunan merkez teşkilatıdır. İkinci ağı ise taşra teşkilatı olarak görevlendirilmiş Halkevleridir. Türk Dil Tetkik Cemiyetinin ilk nizamnamesinin on ikinci maddesine göre taşrada yapılacak tüm dil çalışmaları Halkevlerinin sorumluluğuna verilmiştir. Halkevi bulunan bütün vilayetlerdeki şubelere dil ve yazı

⁹⁶⁵ BCA; 30-10-0-144-32-16.

⁹⁶⁶ Gündüz, a.g.m., s.64.

⁹⁶⁷ "İkinci Dil Kurultayı", *Türk Dili Dergisi*, S. 6, Haziran 1934, s. 1-4.

⁹⁶⁸ "İkinci Dil Kurultayı Bugün Açılıyor", *Vakit*, 18 Ağustos 1934, Nr. 5967, s.1-4; "İkinci Büyük Dil Kurultayı", *Son Posta*, 18 Ağustos 1943, Nr. 1461, s.1-8.

⁹⁶⁹ "İkinci Dil Kurultayı Bugün Açılıyor", *Vakit*, 18 Ağustos 1934, Nr. 5967, s.1-4.

çalışmaları yapma görevi verilmiştir. Aynı zamanda vilayetlerde bulunan şubelere, Türk Dili'nin bugünkü yazı ve edebiyatta kullanılmayan, halk arasında yaşayan kelimeleri, milli masalları, araştırıp toplama görevi verilmiştir⁹⁷⁰.

Basın, İkinci Dil Kurultayı'nın açılışına geniş yer vermiştir. Akşam Gazetesi “Kurultay toplandı, tezlerin okunmasına başlandı” Cumhuriyet Gazetesi, “İkinci Dil Kurultayı Dün Saat 2 de Dolmabahçe’de Büyük Merasimle Açıldı” Haber Gazetesi, “Dil Kurultayı Bugün Başladı”, Hakimiyet-i Milliye Gazetesi “İkinci Dil Kurultayı Dün açıldı” Vakit Gazetesi “İkinci Dil Kurultayı Bugün Açılıyor” başlıklarıyla kurultayın açıldığını duyurarak, kurultay programı hakkında bilgi vermişlerdir⁹⁷¹.

Kurultay Maarif Vekili Abidin Beyin konuşması ile açılmıştır⁹⁷². Kurultay başkanı olan Kazım Karabekir, Türk boylarının Orta Asya’dan çıktıktan sonra çoğunun dillerini ve öz benliklerini unuttuklarını iddia etmiştir. Bin yıldan beri çeşitli sebeplerin ve din baskısının öz Türk dilini geriletliğini belirtmiştir. Kurultayda Türkçeleştirme çalışmaları ön plana çıkmıştır. Kurultaya sunulan tezlerde Anadolu halkının kullandığı Türkçeyle Hint- Avrupa dilleri ve Sami dilleri arasındaki bağ ispat edilmeye çalışılmıştır⁹⁷³.

İkinci Dil Kurultayında terim çalışmaları üzerinde durulmuştur. Kurultayda okunan tezler matematik, askerlik, bilim gibi çeşitli alanlarda terim üretmek üzerinedir. Kurultayda, Türk dil kurallarına uyularak bütün terimlerin Türkçe köklerden üretilmesi ve okul kitaplarındaki terimlerin Türkçeleştirilmesi kararı alınmıştır⁹⁷⁴.

Türk dili köşe yazarları tarafından da ele alınmıştır. Örneğin; Necmeddin Sadak Akşam gazetesinde yayınladığı makalesinde Türkçenin tarihine değinmiştir. Türk milletinin çok eski tarihi olmasına rağmen, Türk dili konusundaki çalışmaların son derece yetersiz olduğunu belirtmiştir. Sadak, dil konusunda yapılan bu çalışmalarla Türk halkının asırlardır unuttuğu öz ana dilini bulmalarını sağlamayı hedeflediklerini ifade etmiştir. Harf inkılabının kısa bir sürede çok kişiye okuma yazma öğrettiğini, fakat bunun milleti cahillikten kurtaramadığını, asıl mücadelenin halkın okuduğunu anlamasının sağlanması olduğunu belirtmiştir⁹⁷⁵.

⁹⁷⁰Mehmet Kendirci, Cumhuriyet’in Yüzyılı ve 26 Eylül Türk Dil Bayramı”, *Mülkiye Dergisi*, C. 47, S.5, Ekim 2023, s.18.

⁹⁷¹“İkinci Dil Kurultayı Bugün Açılıyor” *Vakit*, 18 Ağustos 1934, Nr. 5967, s.1; “İkinci Dil Kurultayı Dün açıldı”, *Hakimiyet-i Milliye*, 18 Ağustos 1934, Nr. 4696, s.1; “İkinci Dil Kurultayı Dün Saat 2 de Dolmabahçe’de Büyük Merasimle Açıldı”, *Cumhuriyet*, 18 ağustos 1934, Nr. 3694, s.1-3; “Kurultay toplandı, tezlerin okunmasına başlandı”, *Akşam*, 18 Ağustos 1934, Nr. 5697, s.1-2.

⁹⁷²“Dil Kurultayı Bugün Başladı”, *Haber (Akşam Postası)*, 18 Ağustos 1934, Nr. 828, s.1-6.

⁹⁷³“İkinci dil Kurultayı”, *Türk Dili*, Eylül 1934, S. 8, 11-12; Özgür, *a.g.m.*, s. 65.

⁹⁷⁴ Melahat Özgü, *Atatürk’ün Dil Anlayışı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1964, ss. 92-93.

⁹⁷⁵Necmeddin Sadak, “Dil Kurultayı”, *Akşam*, 20 Ağustos 1934, Nr. 5698, s.1-2.

Ulusal basının yanı sıra yabancı basın da Türk dil çalışmalarını takip etmiştir. Times gazetesinin 21 Ağustos'taki yayınında birinci ve ikinci Dil Kurultaylarının amaçları vurgulanmıştır. Türkçe'nin ses bilgisi ve özellikleri hakkında bilgiler verilmiştir. Gazete, Türkçe'nin zengin bir dil olduğunu belirtmiştir⁹⁷⁶.

İkinci Dil Kurultayından sonra gazetelerde dil anketleri düzenlenmiştir. 4 Ekim 1935 tarihinde Ulus gazetesinde 'dil hakkında etimoloji' başlıklı bir anket düzenlenmiştir. Bu ankette sabah- sabahleyin, öyle- öyleyin, akşam-akşamleyin, gice-giceleyin gibi kelimelerin kökünün hangisi olabileceği sorulmuştur ve okuyuculardan görüş bildirilmesi istenmiştir⁹⁷⁷. Ulus gazetesi, "*Ulusun Dil Yazıları*" adlı bir dil köşesi açmıştır. Bu köşe serisi 1-31 Aralık 1935 tarihine kadar devam etmiştir.

1.1.3. Üçüncü Dil Kurultayı

Üçüncü Türk Dil Kurultayı, 24 Ağustos 1936 Pazartesi günü saat on dörtte Dolmabahçe sarayında toplanmıştır. Kurultay Saffet Arıkan'ın nutku ile açılmıştır. 31 Ağustos Pazartesi gününe kadar devam etmiştir⁹⁷⁸. C.H.P. genel sekreterliği adına kurultay açılmadan önce halkevlerine bir telgraf çekilmiştir. Bu telgrafla radyo ve basın yoluyla Üçüncü Dil Kurultayı'nın açılacağına halka duyurulması istenmiştir. Kurultaya gerekli önemin verilmesi isteğinde bulunulmuştur. CHP genel sekreterliği aynı zamanda bütün halkevi ve parti teşkilatlarına yapmaları gereken bir liste göndermiştir. Bu listeye göre; bütün halkevleri ve parti teşkilatı kurultayın açıldığı gün, kutlama telgrafları çekeceklerdir. Radyosu olan yerlerdeki halkevleri ve parti teşkilatları, uygun yerlere hoparlör kurarak halka kurultayda söylenen söylevleri dinleteceklerdir. Kurultayın toplandığı hafta, dil devriminin anlamı, Türk dilinin ana dil oluşu ve zenginliğini belirten konferansların verilecektir⁹⁷⁹. Toplanacak Dil Kurultayına C.H.P Genel Sekreterliği tarafından 6 Haziran 1936'da Halkevlerinden dil, tarih ve edebiyat şubelerinden seçilecek bir kişinin gönderilmesi istenilmiştir. Kurultaya gönderilecek kişinin dil konusunda bilgili olması üzerinde önemle durulmuştur⁹⁸⁰.

C.H.P. Genel Sekreterliği, basından kurultayın son gününe kadar Dil Kurultayının, anlamını ve önemini belirten makalelerin ve kurultayda yaşanan

⁹⁷⁶TDA; 534-37126-149082-2.

⁹⁷⁷"Dil Hakkında Etimolojik Hareket", *Ulus*, 4 Ekim 1935, s. 1.

⁹⁷⁸"Dil İnkılabımızda Yeni Bir Hamle", *Cumhuriyet*, 24 Ağustos 1936, Nr. 4411, s.1-7; "Dilcilik Tarihinde Yeni Bir Devir Başlıyor", *Son Posta*, 24 Ağustos 1936, Nr. 2178, s.1; "Üçüncü Dil Kurultayı Bugün Toplanıyor", *Ulus*, 24 Ağustos 1936, Nr. 5415, s. 1-3; "3'üncü Dil Kurultayı", *Tan*, 24 Ağustos 1936, Nr. 485, s.1-6; "Üçüncü Türk Dil Kurultayı", *Türk Dili*, S. 20, Ekim 1936, s.13.

⁹⁷⁹BCA; 490-1-0-0-313-15.

⁹⁸⁰BCA; 490-1-0-3-12-39.

gelişmelerin yer aldığı yazılara yer verilmesini istemiştir⁹⁸¹. Konu ile ilgili olarak Cumhuriyet, Tan, Son Posta, Akşam, Vakit gibi gazetelerde farklı tarihlerde birçok makale yayınlanmıştır. Akşam gazetesi kurultay için yapılan hazırlıkların haberine 20 Ağustos 1936'da “*Dil Kurultayı Hazırlıkları Bu Defaki Kurultayla Arısı ulusal Kongrenin Tohumu Ekiliyor Başlığı*” ile yer vermiştir⁹⁸². Ulus gazetesi, “*Üçüncü Dil Kurultayı Büyük Önderin Huzur ve Kültür Bakanımızın Bir Nutku İle Dün Dolmabahçe’de Açıldı*” başlığıyla kurultayın açıldığını halka duyurmuştur ve kurultayda söz alan isimlerin tezlerine değinmiştir⁹⁸³. Tan gazetesi kurultayın açıldığını “*Dil Kurultayı Dün toplandı*” başlığıyla duyurmuştur ve Türk inkılabının kendi mihrabının güneş olduğunu bulduğundan bahsetmiştir⁹⁸⁴.

Üçüncü Dil Kurultayında, diğer kurultaylardan farklı olarak Güneş Dil Teorisi ortaya konulmuştur. Toplantıda, Türk dilinin, diğer dillerin ana kaynağı olduğu ileri sürülmüştür⁹⁸⁵. İbrahim Necmi Dilmen kongreye sunduğu tezinde Güneş-Dil Teorisini ele almıştır. Güneş Dil Teorisini ana hatlarıyla anlatmış ve kelimeleri yapısı itibarıyla değerlendirmiştir. Bu teoriye göre *ata* ve *halicarnasses* kelimelerinin Türkçe olduğuna yönelik görüşler ileri sürmüştür⁹⁸⁶. Dilmen, Ata kelimesinin Türklük kadar eski olduğuna vurgu yaptıktan sonra bu kelimenin neden ve nasıl Türk olduğunu açıklayarak ispat etmeye çalışmıştır⁹⁸⁷.

24 Ağustos 1936'da yapılan Kurultaya 15 yabancı profesör katılmıştır. Kurultay azalarına ve matbuat erkânına verilmek üzere kitaplar ve broşürler de hazırlanmıştır⁹⁸⁸. Türk Dil Kurumu Başkanı Saffet Arıkan, Üçüncü Dil Kurultayının amacını Türk dil tezinin tüm dünyaya tanıtılması olarak açıklamıştır⁹⁸⁹. Kurultayda Afet İnan da söz almıştır. Afet İnan, Türk inkılabının her alanında olduğu gibi dil çalışmalarında da Türk kadınına yer verilmesinden duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Türk inkılabının mihrabının güneş olduğunu ortaya çıkardıklarından bahsetmiştir. Tarih boyunca güneşin ilham izlerine rastladıklarına değinmiştir. Türk ırkının kültürünün oluşmasında güneşin önemli rol oynadığını iddia etmiştir. Amerika’da Meksika kıtasının güneyinde yaşayan

⁹⁸¹BCA;490-1-0-0-3-13-15.

⁹⁸²“Dil Kurultayı Hazırlıkları Bu Defaki Kurultayla Arısıulusal Kongrenin Tohumu Ekiliyor Başlığı”, *Akşam*, 20 Ağustos 1936, Nr. 6408, s. 1-4.

⁹⁸³“Üçüncü Dil Kurultayı Büyük Önderin Huzur ve Kültür Bakanımızın Bir Nutku İle Dün Dolmabahçe’de Açıldı” *Ulus*, 25 Ağustos 1936, Nr. 5416, s.1.

⁹⁸⁴“Dil Kurultayı Dün Toplandı”, *Tan*, 25 Ağustos 1936, Nr. 486, s.1.

⁹⁸⁵“Kurultayda Dün Güneş- Dil Teorisi Anlatıldı”, *Son Posta*, 26 Ağustos 1936, Nr. 2180, s.8.

⁹⁸⁶“Dil Kurultayının Üçüncü Günü”, *Ulus*, 27 Ağustos 1936, Nr.5418, s.1.

⁹⁸⁷“Dün Dil Kurultayında Güneş- Dil Teorisinin İlmi İzahı Yapıldı”, *Cumhuriyet*, 26 Ağustos 1936, Nr. 4413, s.1- 7;

“Güneş- Dil Teorisinin Ana Hatları”, *Kurun*, 26 Ağustos 1936, Nr. 6691-631, s. 6.

⁹⁸⁸“3’üncü Dil Kurultayı”, *Tan*, 24 Ağustos 1936, Nr. 485, s.1-6.

⁹⁸⁹“Üçüncü Dil Kurultayı Merasimle Açıldı”, *Cumhuriyet*, 25 Ağustos 1936, Nr. 4457, s. 7.

Mayaların dillerinde yüzlerce Türkçe kelimenin bulunduğunu iddia etmiştir. Türk kelimelerinin zamanla bütün dünyaya yayıldığını belirtmiştir. İnan, konuşmasında güneşin Türkler açısından değerini belirtmiş, Anadolu'nun ilk kültürü kuran Etiler'in ataları olduğunu iddia etmiştir. Onların sembollerinin de güneş olduğundan bahsetmiştir⁹⁹⁰.

Dil kurultayının devam ettiği süre boyunca Ankara Halkevi akşamları şenlikler düzenlemiştir. Behçet Kemal Çağlar, Dil Kurultayının açılış akşamı düzenlenen şenliklerde bir nutuk vermiştir. Ardından şenliklerde türküler söylenmiş, şiirler okunmuştur⁹⁹¹. Samsun ve Muğla'da da kutlama programları düzenlenmiştir ve kutlama programlarının içeriğini daha fazla halka duyurabilmek için broşür ve ilanlar bastırılmıştır. Bu ilanlar bütün köylere dağıtılmıştır⁹⁹².

Kurultayın gerçekleştiği süre boyunca köşe yazılarında ve karikatürlerde Üçüncü Dil Kurultayına ve Güneş-Dil Teorisine yer verilmiştir. 25 Ağustos 1936'da Akşam Gazetesinde yayınlanan “Üçüncü Dil Kurultayı Dün Açıldı” başlıklı karikatürde bir kadın ve bir erkek olmak üzere iki kişinin elinde “Türk yazısı” yazılı bir kitap yer almaktadır. Bu kitabı tutan kişiler “Türk Dili” yazılı bir anıta ellerini uzatmışlardır. Karikatürde aynı zamanda güneş içerisinde Atatürk'ün resmi yer almaktadır. Karikatürde hem Türk Dil Kurultayına hem de Güneş- Dil teorisine vurgu yapılmıştır. Bu iki düşüncenin fikir babasının Atatürk olduğunu belirtmek için güneşin içerisinde Mustafa Kemali koymuşlardır⁹⁹³.

Falih Rıfkı Atay, Ulus gazetesinde yayınladığı köşe yazısında Türk dilini başkalarına tanıtmının gerekliliğine vurgu yapmıştır. Türkçenin tarih gibi ihmal edildiğini belirterek, dilin ilim ve sanat dili olma potansiyelinden mahrum bırakıldığına dair eleştirilerin bulunduğu bahsetmiştir. Atay, Atatürk'ün önderliğinde Türkçeyi kargaşadan kurtarma ve bilimsel bir niteliğe kavuşturma amacıyla yürütülen çalışmalara yer vermiştir. Çalışmaların başlangıcından örnekler vererek Arapça veya Farsça zannedilen kelimelerin birçoğunun aslında Türkçe olduğunu iddia etmiştir. Güneş-Dil Teorisi ile birlikte Türkçenin kaynağının şekillendiğini, artık çekinmeden Türkçe konuşup ve yazılabileceğine vurgu yapmıştır⁹⁹⁴.

⁹⁹⁰“Üçüncü Dil Kurultayı Merasimle Açıldı”, *Cumhuriyet*, 25 Ağustos 1936, Nr. 4457,s.7; “Dil Kurultayı Dün Toplandı”, *Tan*, 25 Ağustos 1936, Nr. 386, s. 1; “Üçüncü Dil Kurultayı Dün Açıldı, Komisyonlar Seçildi”, *Akşam*, 25 Ağustos 1936, Nr. 6413, s.1-4.

⁹⁹¹“Halkevimizin Halk Gecesi”, *Ulus*, 26 Ağustos 1936, Nr. 5417 s.5.

⁹⁹²BCA; 490-1-0-0-1170-108-2; BCA; 490-0-0-1169-107-2.

⁹⁹³“Üçüncü Dil Kurultayı Dün Açıldı”, *Akşam*, 25 Ağustos 1936, Nr. 6413, s. 1.

⁹⁹⁴Falih Rıfkı Atay, “Dil Kurultayı”, *Ulus*, 24 Ağustos 1936, Nr. 5415, s.1.

Ahmet Emin Yalman ise, Tan gazetesinde yayınladığı köşe yazısında, Türk dilinin tarihine değinmiştir. Türk dilinin çok eski bir dil olduğunun Üçüncü Dil Kurultayı ile ortaya çıktığından bahsetmiştir. Yalman, Türklüğün ve Türk tarihinin Osmanlı Devletiyle başlatılmasının hatalı olduğuna değinmiştir. Türk dilinin Türklüğün ve Türk tarihinin en eski devirlerden itibaren var olduğunu vurgulamıştır⁹⁹⁵.

Birinci, İkinci Dil Kurultaylarında dilin Türkçeleştirilmesi, yabancı kelimelerin atılarak yerlerine Türkçe kelimelerinin kullanılmasına yönelik çalışmalar yürütülürken, Üçüncü Türk Dil Kurultayında öz Türkçe çalışmalarından uzaklaşmıştır. Üçüncü Türk Dil Kurultayında Güneş-Dil Teorisinin ortaya çıkması üzerine bütün dillerden önce Türkçenin bulunduğu, Türkçenin bütün dillerin ana temelini oluşturduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Güneş- Dil Teorisi dildeki özleştirmeyi zamanla durdurmuştur⁹⁹⁶. Üçüncü Türk Dil Kurultayı Mustafa Kemal Atatürk'ün katıldığı son dil kurultayı olmuştur.

1.1.4. Dördüncü Dil Kurultayı

1939- 1945 yılları arasında iki tane Türk Dil Kurultayı düzenlenmiştir. Dördüncü Türk Dil Kurultayı Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün himayesinde 10 Ağustos 1942'de Pazartesi günü saat 10.30'da Dil-Tarih-Coğrafya konferans salonunda açılmıştır. 15 Ağustos 1942'de ise sona ermiştir. Dördüncü Dil Kurultayı, Ankara'da düzenlenen ilk Türk Dil Kurultayıdır. Cumhuriyet gazetesi kurultayın burada toplanma nedenini Atatürk'ün vasiyetini yerine getirmek olarak göstermiştir. Atatürk, Dil-Tarih-Coğrafya Fakültesinin planlarını gördüğü zaman konferans salonunun bin kişilik yapılmasını istemiş ve burada kurultay ve kongreleri toplayacağını belirtmiştir⁹⁹⁷. Türk Dil Kurultayının ana tüzüğüne göre kurultayın 1939 yılında toplanması gerekiyordu. Atatürk'ün vefatı nedeniyle ve İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından dolayı hükümetin gördüğü gereklilik nedeniyle kurultayın açılışı ertelenmiştir. Kurultay Maarif Vekili Hasan Ali Yücel'in konuşmasının ardından Atatürk'ün kabrine düzenlenen ziyaretten sonra açılmıştır⁹⁹⁸. Kurultay başkanlığına Maarif Vekili Hasan Ali Yücel, asbaşkanlıklara Şemseddin Günaltay ile Parti Genel Sekreteri Memduh Şevket Esendal seçilmiştir⁹⁹⁹.

⁹⁹⁵ Ahmet Emin Yalman, "Bugünkü Dil Kurultayı", *Tan*, 24 Ağustos 1936, Nr. 485, s. 1.

⁹⁹⁶ Gökhan Yavuz Demir, Türk Tarih Tezi İle Türk Dil Tezinin Kavşağında Güneş- Dil Teorisi, *U.Ü. Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 19, Şubat 2010, s.393.

⁹⁹⁷ "Hasan Ali Yücel", *Cumhuriyet*, 11 Ağustos 1942, Nr. 6461, s.1-2.

⁹⁹⁸ "Dördüncü Türk Dil Kurultayı", *Cumhuriyet*, 10 Ağustos 1942, Nr. 6460, s.1; "Maarif Vekilinin Kurultaydaki Nutku", *Son Posta*, 11 Ağustos 1942, Nr.4314, s.1-5.

⁹⁹⁹ "Dil Kurultayı Açıldı", *Akşam*, 11 Ağustos 1942, Nr. 8552, s.1.

Dördüncü Türk Dil Kurultayında altı yıl boyunca yapılan çalışmalar toplu olarak incelenmiştir. Bu nedenle kurultay üyeleri yapılan çalışmalara daha geniş açıdan bakma imkânı elde etmiştir. Kurultayın açılışını Tan gazetesi “*Dil Kurultayı Raporların Müzakeresine Başlandı*” başlığıyla, kurultaya gelen raporlardan ve müzakerelerden bahsetmiştir¹⁰⁰⁰. Cumhuriyet gazetesi “*Dördüncü Dil Kurultayı Dün Toplandı*” başlığıyla kurultayın toplandığını halka duyurarak, kurultayın programından bahsetmiştir¹⁰⁰¹. Ulus gazetesi ise “*Dördüncü Türk Dil Kurultayı Dün Açıldı*”, başlığıyla kurultayın açıldığını duyurmuştur. Hasan Ali Yücel’in kurultayı açılış nutkuna yer vermiştir. Haberin devamında ise İbrahim Necmi Dilmen’in son on yılda yapılan çalışmalara yönelik hazırladığı rapora değinmiştir¹⁰⁰².

Türk Dil Kurumu, Dördüncü Kurultay üyelerine “*Tarama sözlüğü denemesi*” armağan etmiştir. Bu deneme sözlüğü yirmi eski eserin taranmasıyla meydana getirilmiştir. Eserin özelliklerinden biri, taranan kelimeler için kullanılan kaynak eserlerden örneklere ve eski anlamlara yer vermesidir. Örneğin; danışmak kelimesi eskiden müşavere etmek şeklinde kullanılmıştır¹⁰⁰³.

Hasan Ali Yücel, Kurultayın açılış konuşmasına Atatürk’ün vefatından dolayı duyduğu üzüntüyü dile getirerek başlamıştır. Yücel, dil alanında on yılda yapılan gelişmelerden bahsetmiştir. Konuşmasında Türklüğün milli bütünlüğü içinde ve etkili tedbirlerinin kudretiyle yer edindiğini belirttikten sonra, konuşmalarıyla onlara örnek vererek yol gösteren ve böylece tam inkılapçı dil Türkçülüğünün ışığını ilk tutan kişinin İnönü olduğunu iddia etmiştir. Yücel, açılış konuşmasında dil üzerinde yapılan çalışmalarda İnönü’nün etkisinden ve başarısından bahsederek bu çalışmaların önemine vurgu yapmıştır. 18 Ekim 1940’da Dil Kurumunda “*milli dil ve milli tarih, bir milli varlık, hatta bir milli savunma meselesidir*” sözü ile dil ve tarih inkılaplarına en kısa ve en anlamlı ifadeyi veren kişinin İnönü olduğunu belirtmiştir¹⁰⁰⁴. Yücel, ilim ve teknik dilini millileştirmek için ilkokullardan en yüksek bilim kurumlarına birçok yeni terimlerle öğretim yapabilecek duruma gelmesini, Türk dilinin millileşmesi davasında atılan önemli bir adım olduğunu belirtmiştir¹⁰⁰⁵.

¹⁰⁰⁰“Türk Dil Kurultayında”, *Tan*, 14 Ağustos 1942, Nr.2511,s.1-2.

¹⁰⁰¹“Dördüncü Dil Kurultayı Dün Toplandı”, *Cumhuriyet*, 11 Ağustos 1942, Nr. 6461, s.1-3.

¹⁰⁰²“Dördüncü Dil Kurultayı Dün Açıldı”, *Ulus*, 11 Ağustos 1942, s.2.

¹⁰⁰³“Türk Kamusuna Doğru”, *Ulus*, 12 Ağustos 1942, s.2.

¹⁰⁰⁴“Maarif Vekilinin Kurultaydaki Nutku”, *Son Posta*, 11 Ağustos 1942, Nr.4314, s.1-5; “Maarif Vekilinin Kurultaydaki Nutku”, *Son Posta*, 11 Ağustos 1942, Nr. 4314, s.1-5.

¹⁰⁰⁵“Dil İnkılabımızın Şu on Yılı Canlı Başarılarla Doludur”, *Ulus*, 11 Ağustos 1942, s.1-2; “IV. Dil Kurultayı”, *Çınaraltı*, Ağustos 1942, S. 48, s. 4.

Yücel'den sonra kürsüye gelen İbrahim Necmi altı yıllık çalışmalarına ait raporu okumuştur. Dilmen'in kurultaya sunduğu raporun içeriğinde; Türk dilinin tarih öncesi varlığına dair çalışmalar ve dilin kaynağı, Türk dilinin tarih içindeki varlığı üzerine yapılan çalışmalar yer almıştır. Bu dönemde yapılan önemli çalışmalardan birisi Kaşgarlı Mahmut'un Divan-ı Lügat-it Türk adlı eserinin Türkçeye çevrilerek yayınlanmasıdır. Aynı zamanda Radloff'un dört ciltten oluşan "Türk Lehçeler Lügati Denemesi" eseri de tercüme edilmiştir. Türkiye Türkçesi üzerine yapılan çalışmalar, bilim terimleri, Türkçe sözlük çalışmaları, gibi konular raporun içerisinde yer almıştır. Dilmen, raporunda kurumun on yıllık hayatı içinde 150 kitap bastırdığını ve 10 kitabın da baskıda olduğu hakkında bilgi vermiştir¹⁰⁰⁶.

13 Ağustos 1942 Perşembe günü saat 10.00'da toplanan ikinci genel kurultay Sivas Mebusu ve Kurultay Başkan Vekili Şemsettin Günaltay'ın başkanlığında toplanmıştır. Toplanan kurultayda komisyonların iki günlük çalışma sonucunda hazırladıkları raporlar okunmuş ve bunlar üzerinde görüşmeler yapılmıştır. Emekli Albay Emin Dalkılıç kurultayda söz istemiş ve sergide incelediği Türkçe sözlük üzerinde durmuştur. Bu sözlükte Arapça ve Acemce kelimelere rastladığını, Türkçe sözlükte yabancı kelimelerin bulunmamasının gerekliliğine dikkat çekmiştir. Dalkılıç, eğer Türkçenin yanında veya açıklama kısmında yabancı kelimeler mutlaka lazımsa bunların Türkçe kelimelerin karşılıklarına değil, sözlüğün arka kısmına renkli kağıtlara eklenilmesi gerektiğini belirtmiştir¹⁰⁰⁷. Dördüncü Dil Kurultay'ında Türkçenin sadeleştirilmesi ve Farsça-Arapça kelimelerin dilden atılmasına hız verilmiştir¹⁰⁰⁸.

Dördüncü Dil Kurultayını basın da yakından takip etmiştir. Kurultayda yaşanan gelişmeleri sayfalarına taşıyarak yer vermiştir. Bu dönemde basının diğer kurultaylara göre Dördüncü Dil Kurultayına daha az yer verdiği görülmüştür. Önceki kurultaylarla kıyaslandığında Türk dili üzerine yazılan köşe yazılarında da azalmanın olduğu görülmektedir.

Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan Hem Nalına Hem Mıhına köşesinde yayınlanan "Dil kurultayı" başlıklı yazıda ilk kurultayın Dolmabahçe Sarayında toplandığı hatırlatılmıştır. Bir zamanlar "padişahım çok yaşa" sesleri ile yankılanan sarayda, Türkün gür sesiyle Türkçenin saltanatını ilan ettiğini dile getirmiştir. Osmanlı

¹⁰⁰⁶“Dördüncü Dil Kurultayı Dün toplandı”, *Cumhuriyet*, 11 Ağustos 1942, Nr. 6461, s.1-3.

¹⁰⁰⁷“Dil Kurultayının Dünkü toplantısı”, *Ulus*, 14 Ağustos 1942, s.2; “Dünkü Dil Kurultayında”, *Cumhuriyet*, 14 Ağustos 1942, Nr. 6464, s.1-3.

¹⁰⁰⁸ Gökhan Yavuz Demir, “Türk Tarih Tezi İle Türk Dil Tezinin Kavşağında Güneş Dil Teorisi”, *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.19, Şubat 2010, s. 393.

Devletini kuran kişilerin Türkler olduğunu, ama Osmanlı Türklerinin yavaş yavaş Türk dilini ihmal ederek Arap ve Farsçaya kıymet verdikleri yorumunda bulunmuştur. Türk Dil Kurumunun yaptığı çalışmalarla öz Türkçeye doğru gidildiği, Arap ve Acem kelimelerin dilimizden atıldığından bahsetmiştir. Atatürk'ün eseri ve Milli Şefin himayesinde yaşamakta ve büyümekte olan dilin yalnız Türkçülüğe değil, ilme de hizmet ettiğine dikkat çekmiştir¹⁰⁰⁹.

Hem Nalına Hem Mıhına köşesinde yazılan bir diğer “*Milli dil*” başlıklı yazıda dil ve tarihin bir milli varlık ve müdafaa meselesi olduğu vurgulanmıştır. Yazar, Kemal Zeki Gençosman “*Türk dili, toprak ve bayrak gibi, tarih ve gelenek gibi milliyetimizin öz unsuru*” sözüne vurgu yaparak, milli birliğin kurulmasında milli dilin, tarihin, kültürün büyük rolü olduğuna dikkat çekmiştir. Yazar, milli dile ve tarihe dört elle sahip çıkılmasının gerekliliğine dikkat çekerek makalesine son vermiştir¹⁰¹⁰.

Yunus Nadi, “*Dördüncü Türk Dil Kurultayı*” başlıklı yazısında Türk dili üzerine yapılan çalışmaların büyük ırkın ve tarihin dehlizleri içerisinde yürütüldüğünü dile getirmiştir. Türklerin dünya ölçüsünde medeniyetler kuran ve yayan bir millet olduğuna vurgu yapmıştır. Türk Dil Kurumunu bir elmas madeni işletmesine benzetmiş, kurumun muntazam ve metotlu çalışmalarıyla ortaya pırlantaları çıkardığından bahsetmiştir¹⁰¹¹.

Sabahaddin Sönmez, “*Dil davamız Gerçekleşiyor*” başlıklı yazısında Türk dilinin sadeleşme davasının, yılda bir kere üzerinde durulan, fakat tören biter bitmez ateşi sönen bir dava gibi görülmemesi gerektiğini ifade etmiştir. Türk dil davasının artık milli ülkü arasına girdiğini, milletçe sevilip, benimsendiğini dile getirmiştir. Türk dilinin sadeleşmesinin, Cumhuriyet'ten önce Türkçülerin kafasında bir rüya olarak şekillendiğini; Cumhuriyet'in ilk yıllarında ise, başarılması gereken bir mücadele olarak görüldüğünü belirtmiştir. İlerleyen zamanlarda ise artık dilin sadeleşmesinin, bir tabiat ve alışkanlık haline geldiği yorumunda bulunmuştur¹⁰¹².

Kemal Zeki Gençosman, “*Milli Birliğimizin Asıl Harcı: Dilimiz*” yazısında Dördüncü Türk Dil Kurultayının çalışmalarından bahsetmiştir. Türk dilinin, toprak ve bayrak gibi, tarih ve gelenek gibi milletimizin öz unsurlarından biri olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle Türk dilini, Türk cemiyetinin asil bir harcı sayarak, halkı birbirine kenetleyen ortak bir kalıp olduğunu ifade etmiştir. Gençosman, Türk dilini ve tarihini milli birliğin değişmez, sarsılmaz birer unsuru olarak kabul etmiştir. Dördüncü

¹⁰⁰⁹“Dil Kurultayı”, *Cumhuriyet*, 11 Ağustos 1942, Nr. 6461, s.2.

¹⁰¹⁰“Milli Dil”, *Cumhuriyet*, 13 Ağustos 1942, Nr. 6463, s.2.

¹⁰¹¹Yunus Nadi, “Dördüncü Dil Kurultayı”, *Cumhuriyet*, 10 Ağustos 1942, Nr. 6460, s.1-3.

¹⁰¹²Sabahaddin Sönmez, “Dil Davamız Gerçekleşiyor”, *Ulus*, 11 Ağustos 1942, s.2.

Dil Kurultayının yaptığı çalışmaları, “Dil Tekniği” davası olmaktan çok, bir milli müdafaa meselesi olarak yorumlamıştır¹⁰¹³.

Sadi Irmak, “*Türk Dil Kurultayı Açılırken*” başlıklı yazısında Türk dil davasını yürütmenin hem millete hem de büyük Atamıza karşı yerine getirilmesi gereken bir borç olarak görmüştür. Türk dilini sevenler ve ona inananlar için düzenlenen her Dil Kurultayının bir bayram olduğunu belirtmiştir¹⁰¹⁴. Sadri Ertem ise, “*Dördüncü Dil Kurultayı*” başlıklı makalesinde Türk dil inkılabının imparatorluğu tasfiye eden ve modern bir millet yapısı vücuda getiren inkılapçılığın bir parçası olarak değerlendirmiştir. Türk inkılapçılığının özelliklerinden birinin Türk milliyetçiliği olduğunu ifade etmiştir. Ertem, dil davasının milliyetçilikten ayrı olarak gösterilemeyeceğine değinmiştir. Halkçı dil davasının bir takım meseleleri ortaya çıkardığını belirtmiştir. Ona göre bu meseleler; muasır zihniyeti ifade edecek bir Türkçeye sahip olmak, halkçı devletin dilini Türkçeleştirmek, Türk halkının dil kültürünün hususiyetlerini meydana çıkarmaktır¹⁰¹⁵.

Ahmet Kutsi Tecer, “*Kurultay Günleri*” başlıklı makalesinde kurultay programından bahsederek, Türk dilinden övgü dolu sözlerle bahsetmiştir. Tecer, tarih boyunca Türkçeyi hor görenlerin ve yabancı dillerin üstün olduğunu söyleyenlerin bulunduğu şikâyet etmiştir. Türklük ruhunun, savaş sıcaklığıyla olgunluğa ve benliğine kavuştuğu gün bu kişilerin ortadan kaldırıldığını belirtmiştir. Tecer, yazısında Türk diline şu övgü dolu sözlerle seslenmiştir. “*Beşikte mırıl mırıl ninniler sensin; eşikte kuğul kuğul söyleşiler sensin; sokaktaki önleyişler, konaktaki ırlayışlar, cenk yerindeki inleyişler, gürleyişler hep sensin. Bilginlerim seni okur, yazarlar. Ozanlarım seni söyler, dizerler. Anne, çocuğuna ilk önce seninle seslenir. Ciğerden kopan en son nefes bir ahtır, o da sensin*”¹⁰¹⁶.

Dördüncü Dil Kurultayı 14 Ağustos 1942’de Cuma günü kapanış toplantısını yapmıştır. Kurultay, Hasan Ali Yücel’in nutkuyla kapanmıştır¹⁰¹⁷. Kurultay haftası boyunca tezler ve raporlar komisyon tarafından incelenmiştir ve genel oturumlarda

¹⁰¹³Kemal Zeki Gençosman, “Milli Birliğimizin Asil Harcı: Dilimiz”, *Ulus*, 12 Ağustos 1942, s.2.

¹⁰¹⁴Sadi Irmak, “Dil Kurultayı Açılırken”, *Son Posta*, 10 Ağustos 1942, Nr. 4313, s.1.

¹⁰¹⁵Sadri Ertem, “Dördüncü Türk Dil Kurultayı”, *Vakit*, 11 Ağustos 1942, Nr. 8796, s.1-3.

¹⁰¹⁶Ahmet Kutsi Tecer, “Kurultay Günlükleri”, *Ülkü*, C. 2, S. 22, 16 Ağustos 1942, s.1.

¹⁰¹⁷“Dil Kurultayının Dünkü Celsesinde”, *Ulus*, 15 Ağustos 1942, s.2; “Dil Kurultayı Çalışmalarını Bitirdi”, *Cumhuriyet*, 15 Ağustos 1942, Nr. 6465, s.1; “Dil Kurultayı Çalışmalarını Bitirdi”, *Tan*, 15 Ağustos 1942, Nr. 2512, s.1.

komisyonların hazırladığı raporlar okunmuştur. Ardından yeni merkez kurulu üyeleri seçilmiştir¹⁰¹⁸.

Kurultay sonunda bir çalışma programı hazırlanmıştır. Hazırlanan bu çalışma programına göre; dili yabancı kurallardan ve yabancı kelimelerden temizleme çalışmaları ileri seviyeye taşınacaktır. Yazı dili ile konuşma dili arasındaki farklar en aza indirilerek, Türkçeleştirme yolunda hiçbir uğraş esirgenmeyecektir. Türkçe sözcük hazırlama çalışmaları devam edecektir. “Türkçenin ana grameri” ve “karşılaştırmalı Türk lehçeleri grameri” için çalışmalar yürütülecektir. Türk terimler sözcüğü hazırlanacaktır. Türk dilinin kökeni üzerine araştırmalar yapılacaktır¹⁰¹⁹.

Dil Kurultayının bitmesinin ardından Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, merkez kurumu heyetini kabul ederek, Çankaya Köşkünde delegelere çay ziyafeti vermiştir. Bu davette İnönü, delegeleri tebrik etmiştir¹⁰²⁰.

Kurultaydan sonra üyeler arasında iş bölümü yapılmıştır. Sözlük kolu başkanlığına Dr. Mehmet Ali Ağakay, terim kolu başkanlığına İsmail Hakkı Baltacıoğlu, filoloji kolu başkanlığına Ömer Asım Aksoy, gramer- sentaks kolu başkanlığına Ahmet Cevad Emre, etimoloji kolu başkanlığına Kemalledin Kamu, yayın kolu başkanlığına Kemalledin Kamu, etimoloji başkanlığına Fuad Kösearif, Lengüistik kolu başkanlığına Hasan Reşit Tankurt seçilmiştir¹⁰²¹.

Dördüncü Dil Kurultayı’ndan Sonra sözlük hazırlama çalışmalarına hız verilmiştir. Agah Sırrı Levend, IV. Dil Kurultayı’ndan sonra dil kurumunun çalışmalarının daha normal ve daha verimli bir evreye girdiğini belirtmiştir¹⁰²². Kurultay sonrasında yapılan çalışmalarda çeşitli türde 37 eser yayımlanmıştır. Dördüncü Türk Dil Kurultayı kitabının, birinci ve üçüncü kurultaylar gibi ayrı bir kitap olarak basılmasına, ayrıca Kurum Ana Tüzüğü ve Çalışma Programı ile Yeni Merkez Genel Kurulu listesinin de ayrı olarak basılıp gerekli yerlere dağıtılmasına karar verilmiştir¹⁰²³. Türkçe Sözlük ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun dilini Türkçeleştirmek için görevlendirilen komisyonun hazırladığı anayasa tasarısı da bu yayınlar arasında yer almıştır¹⁰²⁴.

¹⁰¹⁸ Agâh Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1960, ss. 445.

¹⁰¹⁹ *Dördüncü Türk Dil Kurultayı 1942: Toplantı Tutulgaları, Tezler*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1943, ss.120-121.

¹⁰²⁰ “Dil Kurultayı Dün Çalışmalarını Bitirdi”, *Akşam*, 15 Ağustos, 1942, Nr.8556, s.1.

¹⁰²¹ Levend, *a.g.e.*, ss. 445.

¹⁰²² Levend, *a.g.e.*, ss. 445-446.

¹⁰²³ Türk Dil Kurumu Genel Merkez Kurulu Tutulgası, S.24/42, 17 Ağustos 1942, s. 3.

¹⁰²⁴ Ahmet Haşim Altınışık, *Atatürk- İnönü Dönemi Kültür Politikaları Temelinde Türk Tarih Ve Türk Dil Kurumu*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırşehir 2011, s. 290.

1.1.5. Beşinci Dil Kurultayı

Beşinci Türk Dil Kurultayı Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün himayesinde 26 Kasım 1945 Pazartesi günü Tarih, Dil ve Coğrafya Fakültesinde açılmıştır. Beşinci Dil Kurultayının açılışı ve kurultay programı basın tarafından halka duyurulmuştur¹⁰²⁵. Son Posta gazetesi “*Beşinci Dil Kurultayı*” başlığıyla kurultayın toplandığını duyurmuş ve kurultayda yaşanan gelişmeleri aktarmıştır¹⁰²⁶. Vakit gazetesi “*5’inci Dil Kurultayı Çalışmalarına Başlandı*”, başlığı ile kurultayda yapılan açılış konuşmalarına ve Dördüncü Türk Dil Kurultayından itibaren yapılan çalışmalara yer vermiştir. Aynı zamanda Hasan Reşit Tankut’un söylevine yer vererek yeni Türkçe sözlüğün yayınlandığını duyurmuştur¹⁰²⁷. Ulus gazetesi, “*Beşinci Dil Kurultayı Bu Sabah Toplanıyor*” başlığıyla kurultayın toplanacağı haberine yer vermiştir¹⁰²⁸. Tanin gazetesi ise “*Beşinci Dil kurultayı Çalışmaya Başladı*” başlığı ile kurultayın açıldığını duyurmuştur¹⁰²⁹. Akşam gazetesi “*Dil Kurultayı Dün Açıldı*” manşetiyle kurultayın toplandığını halka duyurmuştur¹⁰³⁰.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Büyük Millet Meclisi Başkanı Abdülhalik Renda, Başbakan Şükrü Saraçoğlu, Parti Genel Sekreteri, Parti grubu ve müstakil grup başkan vekilleri, bakanlar, milletvekilleri, Ankara, İstanbul üniversiteleri rektör ve dekanları, fakülteler ve yüksek mektepler profesörleri, yazı âlemi mensupları, dil uzmanları ve seçkin dinleyici çoğunluğu kurultayın açılış toplantısında yer almıştır. Kurultay, İçişleri Bakanı ve Kültür Bakanı Vekili Hilmi Uran’ın verdiği bir söylev ile açılmıştır. Kurultay başkanlığına oy birliği ile Büyük Millet Meclisi Başkanı Abdülhalik Renda seçilmiştir. Türk Dil Kurumu genel sekreteri Hasan Reşit Tankut, kurumun iki kurultay arasındaki çalışmalarını ve Dil Kurumunun ülküsünü belirten raporu okumuştur. Tankut, Türk sözcüğünün tamamlandığı haberini vermiştir. Dördüncü Dil Kurultayı ile Beşinci Dil Kurultayı arasında geçen sürede yapılan çalışmaların Türk Dil Davasının eğitim alanına yerleşmesi açısından önem taşıyan yıllar olduğunu dile getirmiştir¹⁰³¹. Kurultayda Atatürk’ün misafiri General Macarthur kurumun fahri üyesi olarak kabul edilmiştir¹⁰³².

¹⁰²⁵“Beşinci Dil Kurultayı Dün Ankara’da Açıldı”, *Cumhuriyet*, 27 Kasım 1945, Nr. 7641, s.1-4.

¹⁰²⁶“Beşinci Dil Kurultayı”, *Son posta*, 27 Kasım 1945, Nr. 5498, s.1-4.

¹⁰²⁷“5’inci Dil Kurultayı Çalışmalarına Başlandı”, *Vakit*, 27 Kasım 1945, Nr. 10002, s.1-2.

¹⁰²⁸“Beşinci Dil Kurultayı Bu Sabah Toplanıyor”, *Ulus*, 26 Kasım 1945, s.1.

¹⁰²⁹“Beşinci Dil Kurultayı Çalışmaya Başladı”, *Tanin*, 27 Kasım 1945, s. 4454-805, s.6.

¹⁰³⁰“Dil Kurultayı Dün Açıldı”, *Akşam*, 27 Akşam 1945, Nr. 9736, s.1.

¹⁰³¹“5’inci Dil Kurultayı Çalışmalarına Başlandı”, *Vakit*, 27 Kasım 1945, Nr. 10002, s.1-2; “Beşinci Dil Kurultayı Çalışmaya Başladı”, *Tanin*, 27 Kasım 1945, Nr. 4454-805, s.6; *Beşinci Türk Dil Kurultayı 1945, Birleşimler, Tutanaklar, Tezler*, Cumhuriyet Basımevi, İstanbul 1946

¹⁰³²“Beşinci Dil Kurultayı”, *Son posta*, 27 Kasım 1945, Nr. 5498, s.1-4.

Beşinci Dil Kurultayı'nda çalışmalar komisyonlarda yapılmıştır. Hazırlanan raporlar genel oturumda okunmuştur. Kurultay haftası boyunca yapılan konuşmalarda ağırlık olarak terim konusu üzerine durulmuştur. Bu konuda iki farklı görüş ortaya çıkmıştır. Bir grup, tüm terimlerin Türk kökünden ve Türkçe olabileceğini savunurken, diğer grup ise bilim terimlerinin yalnızca bilim insanları arasında bir iletişim aracı olduğunu, bu nedenle farklı dillerde kullanılan terimlerin Türkçe karşılıklarını bulmanın gereksiz bir çaba olduğunu ileri sürmüştür¹⁰³³.

Kurultayın birinci günü Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanan Türkçe sözlük ve tanıklarıyla tarama sözlüğü üzerinde incelemelerde bulunulmuş ve her iki eserin değeri üzerinde durulmuştur. Kurum tarafından Fransızcadan Türkçeye sözlük çalışmalarına hız verilmesi kararı alınmıştır¹⁰³⁴.

Bingöl Milletvekili Tahsin Banguoğlu kurultayda yaptığı konuşmasında, milli kültür ülküsünün 1908'den sonra Türkçülerle birlikte ortaya çıktığını, bu ülkünün başında milli dil davasının geldiğini belirtmiştir. Milli dilin hem amaç, hem vasıta olduğuna işaret etmiştir. Banguoğlu, Türkçecilerin büyük atlamalar yaparak, Osmanlıca'yı nasıl iyiden iyiye Türkçeleştirmeye çalıştıklarını belirttikten sonra Anayasadaki terimlerin Türkçeleştirilmesine değinmiştir. Banguoğlu, dil tarihçilerinin XV. Yüzyıl ortalarından XX. yüzyıl ortalarına kadar Türkiye'de devlet dilinin Osmanlıca olduğunu, 1945 Anayasası ile artık devlet dilinin Türkçe olduğunu yazacaklarını iddia etmiştir¹⁰³⁵.

Banguoğlu'nun kurultayın birinci günü yaptığı “*Devlet Dili Türkçe*” konulu konuşması, kurultayın ikinci günü tartışılmıştır. Banguoğlu, kurultayın ikinci günü de söz alarak bu tartışmalara cevap vermiştir. Konuşmasına bazı arkadaşlarının “Biz Türkçü değil miyiz?” sorusuna cevap vererek başlamıştır. Kendilerinin de Türkçü olduğunu, devletle, milletle herkesin Türkçü olduğunu belirterek, Türkçülüğün rejimin temeli olduğuna vurgu yapmıştır. Türkçülüğün gelişip, ilerlediğini belirterek geçmiş zamanlarda Türkçülük hareketine destek verenlerin beş on kişiden oluştuğunu şimdi ise Türkçülerin çoğaldığına dikkat çekmiştir. Türkçülük ülküsünün, bütün bir memleket ölçüsünde gerçekleştiğini, edebiyat tarihinde Türkçüler kelimesinin de terminolojiye yerleştiğini belirtmiştir. Banguoğlu bu açıklamasına, Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun

¹⁰³³ Levend, a.g.e., ss. 449.

¹⁰³⁴“Dil Kurultayında”, *Vakit*, 28 Kasım 1945, Nr. 10003, s.4.

¹⁰³⁵“Beşinci Dil Kurultayı Dün Açıldı”, *Ulus*, 27 Kasım 1945, s.1-4.

mecliste yaptığı “*Türk’üz, Türkçüyüz, Türkçü Kalacağız*” konuşmasını dile getirerek son vermiştir¹⁰³⁶.

İsmail Hakkı Baltacıoğlu kurultayın ikinci günü yaptığı konuşmasında dil devrimine yönelik yapılan eleştirilere cevap vermiştir. Hükümetin ümmetçi olmadığını, Türkçü bir devlet olduğunu bu yüzden dile müdahale etmesinin zorunlu olduğunu söylemiştir. Konuşmasını Türkçenin uydurma bir dil olduğuna yönelik yapılan eleştirilere cevap vererek bitirmiştir¹⁰³⁷.

Vakit Gazetesi, Dil köşesi başlıklı bir bölüm oluşturmuş ve her gün bu bölümde kelimelerin okunuşlarının hangisinin doğru olduğunu sormuştur. Örneğin; 27 Kasım 1945 tarihinde yayınladığı Dil köşesinde “özentî mi?- üzentî mi?, Yavrucak mı-yavrucuk mu?” şeklinde kelimeler vermiştir. Bu kelimelerin yazılışlarının ve okunuşlarının hangisinin doğru olduğunu okurlara sormuştur¹⁰³⁸.

Ulus ve Vakit gazetesi kurultayın toplanış günlerine ve Dil Kurultayına dair görüşlere köşe yazılarında kapsamlı bir şekilde yer vermişlerdir. Akşam, Son Posta ve Tanin gibi diğer gazetelerde ise kurultayla ilgili haberlerin sayısında belirgin bir azalma gözlemlenmektedir. Önceki yıllarda yapılan kurultaylarda, toplantı günlerinde yapılan etkinliklere ve köşe yazılarına ayrıntılı bir şekilde yer verilirken, Beşinci Türk Dil Kurultayı'nda bu destek ve ilgi belirgin ölçüde azalmıştır.

Hakkı Süha Gezgin, “*Beşinci Dil Kurultayı*” başlıklı köşe yazısında kurultayın tam zamanında toplandığını belirtmiştir. Gezgin, yazısında kurultayın önemine ve görevlerine yer vermiştir. Ona göre kurultayda; dil konusu yalnız belirli bir parça üzerinde değil, bütünüyle akıl ve bilgi terazisine konulmuştur. Kurultaya dil inkılabının hem taraftarları, hem de aleyhtarları çağrıldığı için, tartışmaların meydana geldiğini bunun da fikirlerden beklenen gerçekleri ortaya çıkardığı için kurultayı önemli yaptığından bahsetmiştir. Kurultay bütün memleketi ilgilendirdiği için, gazetelerin ve mecmuaların kurultaya ve dil konusuna ilk sayfalarında yer verdiğini belirtmiştir. Türkçe kendi köklerinden ve öz eklerinden ibaret bir dil olsaydı kimsenin ona el süremeyeceğini iddia etmiştir. On dördüncü ve on beşinci asırdan sonra Türk dilinin istilaya uğradığına işaret etmiştir. Bu istilayla kelimelerle birlikte yabancı kuralların da Türkçenin yapısına girip bozukluklar meydana getirdiğine dikkat çekmiştir. Söz konusu istilaya karşı tedbirlerin alındığını ve alınmaya da devam edildiğini dile getirmiştir¹⁰³⁹.

¹⁰³⁶“Dil Kurultayının İkinci Toplantısı”, *Ulus*, 30 Kasım 1945, s.5.

¹⁰³⁷ *Beşinci Türk Dil Kurultayı: Birleşimler-Tutanaklar-Tezler*, s.123-128.

¹⁰³⁸“Dil Köşesi”, *Vakit*, 27 Kasım 1945, Nr. 10002, s.2.

¹⁰³⁹Hakkı Süha Gezgin, “Beşinci Dil Kurultayı”, *Vakit*, 29 Kasım 1945, Nr. 10004, s.1.

Asım Us, *Vakit* gazetesinde yayınladığı makalesinde Beşinci Dil Kurultayının Osmanlıcanın Türkçeleştirilmesi davasında Türk aydınlarına bir hesaplaşma fırsatı verdiğine dikkat çekmiştir. Kurultayın açılış konuşmasında söz alan Hasan Reşit Tankut'un okuduğu raporu kültür ocağı için övünmeye değer bir başarı vesikası olarak yorumlamıştır. Us, dilde Osmanlıcadan Türkçeleşmeye doğru başlayan ilk hareketin 1928 yılında gerçekleşen Türk harflerinin kabulü olduğunu ifade etmiştir. O günden itibaren Türk dilinin sürekli ilerleyerek dil devrimine döndüğünü belirtmiştir. Türk Dil Kurumunun bu ilerleyişi göstermesi için Beşinci Kurultay üyelerine fikir vermek amacıyla toplantı salonunun yanında bir kitap sergisi açıldığını dile getirmiştir. Sergide tetkik eserlerle, Türk dilinin ana kaynakları ile ilgili yerli ve yabancı her türlü kitapların yer aldığından bahsetmiştir. Us, son üç yıl içinde terim çalışmalarının sadece kurum malı olmaktan çıkıp tamamıyla devlet malı olduğuna dikkat çekmiştir¹⁰⁴⁰.

Hatemi Senih Sarp, dil kalkınmasını yeni Türk rejiminin inkılapçı, milliyetçi ve halkçı prensipleri gereğince hız verilmiş olan bir memleket davası olarak ele almıştır. Sarp, makalesinde aynı zamanda dilde Türkçülükle milli devlet anlamı arasındaki bağ üzerinde durmuştur. Dil inkılabının, dilde Türkçülüğü, daha ziyade modern Türk ulusunun, kendi milli birliğini meydana koyan araç olduğuna dikkat çekmiştir. Bu sistemin, esaslı karakterlerini taşıyan halkçı ve milliyetçi olan Türk devletine dayandığını ifade etmiştir. Siyasi kapitülasyonla Osmanlıca arasında eşitlik sezen her vatandaşın, dilde Türkçülüğü ve inkılapçılığı bir memleket borcu saydığını iddia etmiştir. Sarp, makalesine Beşinci Türk Dil Kurultayını kutlayarak ve başarılar dileyerek son vermiştir¹⁰⁴¹.

Beşinci Türk Dil Kurultayını diğer kurultaydan ayıran özellikler şunlardır;

1-Birinci Türk Dil Kurultayından itibaren hazırlanan Türkçe sözlük bastırılmıştır.

2-Türk Dil Kurumu tarafından Türk dilbilimi alanının en büyük kitap sergisi açılmıştır.

3-Terim çalışmaları hacimli verimle Yükseköğretime geçmiştir.

4-Çeşitli alanlarda yazılmış ana kitaplar bastırılmıştır¹⁰⁴².

Beşinci Dil Kurultayı çalışmalarını 30 Kasım 1945'de bitirmiştir. Kurultayın kapanış toplantısında Profesör Dr. Abdülkadir Noyan yabancı medeniyetlerle beraber ülkeye yabancı terimlerin girdiğini örneklerle açıkladıktan sonra kurumun ecnebi

¹⁰⁴⁰ Asım Us, "Türk Dili Davası Yürüyor", *Vakit*, 30 Kasım 1945, Nr. 10005, s.1-4.

¹⁰⁴¹ Hatemi Senih Sarp, "Beşinci Dil Kurultayı Açılırken", *Tanin* 27 Kasım 1945, Nr. 4454-805, s.5.

¹⁰⁴² *Beşinci Türk Dil Kurultayı 1945: Toplantı Tutulgaları, Tezler*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1945, ss.4.

terimlere karşı cephe almasını istemiştir. Ardından Sabri Cemil söz almıştır ve dil devriminin geçen yıllardaki başarısının çok önemli olduğunu vurgulamıştır. O, basın gazeteleri eleştirmiş, gazetelerin milli ruhu benimsememelerinden dolayı artık sayfalarında yeteri kadar yer vermediklerini örneklerle açıklamıştır¹⁰⁴³. Kurultayın kapanmasının ardından bütün kurultay üyeleri Cumhurbaşkanı tarafından Çankaya Köşkünde kabul edilmiştir. Kurultay üyelerinin şerefine 1 Aralık 1945’de konservatuarda gösteriler düzenlenmiştir¹⁰⁴⁴.

1.2. DİL BAYRAMLARI

26 Eylül – 5 Ekim 1932 tarihinde Türk Dili Tetkik Cemiyeti tarafından Birinci Türk Dil Kurultayı düzenlenmiştir. Kurultay 26 Eylül tarihinde Dolmabahçe Sarayı’nın Muayede salonunda toplanmıştır. 26 Eylül tarihinin Dil Bayramı olması, 5 Ekim 1932’de saat 14.00’da başlayan kurultayın son günü dile getirilmiştir. 26 Eylül’ün Dil Bayramı olarak kutlanılmasını Halit Fahri Bey teklif etmiştir. Fahri Bey, 26 Eylül’ün milli bir bayram ve Rönesans olduğunu belirttikten sonra bugünü gençliğe aşılama amacıyla ülke genelinde okullarda ve halkevlerinde bir bayram olarak kutlanmasını teklif etmiştir¹⁰⁴⁵.

Halit Fahri Ozansoy’un yaptığı bu teklif, tüzük görüşmelerinde Türk Dil Kurultayı’nın kaç yılda bir toplanacağına dair tartışmaların araya girmesiyle gölgede kalmıştır. Bilahare Kazım Paşa tarafından, Fahri Bey’in bu teklifi oylamaya sunulmuştur. Teklifte Yusuf Şerif Bey, bayramları Büyük Millet Meclisi’nin tayin ettiğini belirtmiş, Cemiyet’in böyle bir görevi olmadığı için herhangi bir günü bayram ilan edemeyeceklerini dile getirerek bu teklife itiraz etmiştir. Kazım Paşa’nın başkanlığını yaptığı 15.45’te açılan ikinci celsede, Halit Fahri Bey’in teklifi kurultay tarafından değerlendirilmiş ve encümenince uygun görülmüştür. Kurultay Başkanı Kazım Paşa, 26 Eylül gününün her yıl Dil Bayramı olarak kutlanılacağını duyurmuştur¹⁰⁴⁶.

26 Eylül ve 5 Ekim 1932 tarihleri arasında toplanan Birinci Türk Dil Kurultayı tarafından, 26 Eylül’ün “*Türk dili Tetkik Cemiyeti’nin Dil Bayramı*” olarak kutlanılmasının nizamnameye yazılmasına karar verilmiştir. Ama bu karar nizamnameye 1933 yılında geçmiştir¹⁰⁴⁷.

¹⁰⁴³“Beşinci Dil Kurultayı Çalışmalarını Bitirdi”, *Vakit*, 1 Aralık 1945, Nr. 10006, s.1-4; “Dil Kurultayı Dün Çalışmalarını Bitirdi”, *Akşam*, 1 Aralık 1945, Nr. 9740, s.2.

¹⁰⁴⁴“Dil Kurultayı”, *Cumhuriyet*, 1 Aralık 1945, Nr. 7645, s.3.

¹⁰⁴⁵*Birinci Türk Dil Kurultay Tutanakları: Tezler, Müzakere Zabıtları*, Devlet Matbaası, İstanbul 1933, ss.449.

¹⁰⁴⁶*Birinci Türk Dil Kurultay Tutanakları: Tezler, Müzakere Zabıtları*, Devlet Matbaası, İstanbul 1933, ss.451.

¹⁰⁴⁷*Birinci Türk Dil Kurultay Tutanakları: Tezler, Müzakere Zabıtları*, Devlet Matbaası, İstanbul 1933, ss.451.

26 Eylül gününün Türk Dil Bayramı olarak kutlanılmasına basın da yoğun ilgi göstermiştir. Dil Bayramı nedeniyle yapılan kutlamalara ve çalışmalara geniş bir şekilde yer ayırmıştır. Aynı zamanda makalelere ve köşe yazılarına da yoğun bir şekilde yer verilmiştir. Bu yazılarla Dil Bayramı desteklenmiştir.

1.2.1. Birinci Dil Bayramı

İlk Dil Bayramı 26 Eylül 1933 tarihinde kutlanılmıştır. Dil Bayramı nedeniyle 26 Eylül saat 17.00'da Türk Dili Tetkik Cemiyeti merkezinde bir toplantı yapılmıştır. Bu toplantıda cemiyet azaları da hazır bulunmuştur. Merkez heyeti üyelerinden Besim Atalay Bey kutlamaya gelenlere teşekkür etmiştir. Dil inkılabının nasıl bir gereklilik olduğunu ve Dil Cemiyetinin nasıl bir hedefe yöneldiğini açıklamıştır. Abdullah Battal Bey, Dil Kurultayının tarihi öneminden bahsettikten sonra dil işinin siyasi sınıflarla çevrili bir dava olmadığını, Türk Dili Tetkik Cemiyetinin verimli bir yolda çalıştığını, dil ve ülkü birliğinin milli hayat için büyük bir dayanak olduğunu söylemiştir. Enis Behiç, Kemalettin Kami, Besim Atalay Beyler tarafından şiirler okunmuştur¹⁰⁴⁸. Halkevinde saat 17.30'da bir bayramlaşma yapılmıştır. Bayramlaşmaya dilciler, cemiyet üyeleri, öğretmen ve öğrenciler katılmıştır¹⁰⁴⁹.

26 Eylül 1933 tarihinde Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan “*Türk Dili Bayramı*” başlıklı makalede bu sene Dil Bayramının ilk defa kutlandığına dikkat çekilmiştir. Yıl içerisinde Türk dili hakkında meydana gelen gelişmelerden de bahsedilmiştir. Türk Dil Tetkik Cemiyeti umumi kâtipliğinin Dil Bayramı nedeniyle verdiği söylevde Türk Dil Kurumunun yaptığı çalışmalar dile getirilmiştir. Türk dili üzerine gazetelerde ve cemiyet bülteninde birçok yazının yayınlandığı, bir takım kitapların tercümelerine başlanıldığı duyurulmuştur¹⁰⁵⁰. Vakit gazetesi ise ilk Türk Dil Bayramının kutlandığını “Dil Kurultayının Birinci Yıl Dönümü Kutlandı” başlığı ile duyurmuştur¹⁰⁵¹.

Ahmet Şükrü, Milliyet gazetesinde yayınladığı “Dil Bayramı” başlıklı köşe yazısında ilk Türk Dil Bayramının kutlanıldığından bahsetmiştir. Yıldönümlerinin, senelik mesai bilançosunun yapılması için bir vesile olduğunu dile getirmiş ve Türk Dil Tetkik Cemiyetinin çalışmalarına değinmiştir. Şükrü, Dil Bayramı'nın sadece cemiyetin

¹⁰⁴⁸“Dil Bayramı”, *Cumhuriyet*, 27 Eylül 1933, Nr.3374, s.5; “Öz Türk Dili Bayramı”, *Vakit*, 26 Eylül 1933, Nr.5646, s.2.

¹⁰⁴⁹“Öz Dilcilerin Bayramı”, *Milliyet*, 27 Eylül 1933, Nr.2741, s.5.

¹⁰⁵⁰“Türk Dili Bayramı”, *Cumhuriyet*, 26 Eylül 1933, Nr.3373, s.3.

¹⁰⁵¹“Türk Dili Bayramı”, *Vakit*, 27 Eylül 1933, Nr.5647, s.2.

değil, tüm milletin bayramı olduğunu vurgulamıştır. Bu özel günün bütün millet için kutlu olması dileklerinde bulunmuştur¹⁰⁵².

Gazeteler arasında Dil Bayramına yoğun bir şekilde ilgi gösteren gazete, Hâkimiyet-i Milliye olmuştur. Gazete, Dil Bayramına dair köşe yazıları, bayramın anlam ve önemine dair yazılar kaleme almıştır. Üçüncü sayfasını Dil Bayramına ayırmıştır. Üçüncü sayfada Besim Atalay'ın “*Dil Destanı*” adlı şiirine, Hamit Zübeyr'in “*Sümer Diliyle Türkçe Arasında Bir Mukayese*” adlı makalesine yer vermiştir¹⁰⁵³.

Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde 26 Eylül 1933'de yayınlanan “*Dil Bayramı*” başlıklı makalede ilk kurultay üzerinden bir yıl geçtiğini belirtilmiştir. Bir yılda gerçekleştirilen çalışmaların çok verimli ve değerli olduğu değerlendirilmesinde bulunulmuştur. Bir yıl önce dilin istikbalini kazandığı ifade edildikten sonra, 26 Eylül tarihinin bir ilmi ve milli zafer olduğuna vurgu yapılmıştır¹⁰⁵⁴.

“*Bugün Dil Bayramı*” başlıklı yazı ise A.M tarafından yazılmıştır. Yazar Mustafa Kemal'in ilk hedef Türk dilinin İstiklali emrini verdiğini belirttiğinden bahsetmiştir. 26 Eylül tarihinin bu alanda verilen çetin mücadelenin sembolü olduğuna dikkat çekmiştir. Acemin satırı, Arap'ın palası ile katliama uğrayan Türk dili için açılan bu savaşın önemini ve anlamını anlatmıştır. Türk dilinin de Türk gibi müstakil olmasının gerektiğini dile getirilmiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün; “*Çok işler yapılmıştır, ama bugün yapmaya mecbur olduğumuz son değil, lakin çok lüzumlu bir iştir. Bunu vatanperverlik ve milliyetperverlik vazifesi biliniz!*” sözünü örnek vererek bu seferberliğin önemine dikkat çekmiştir. Dili olmayan bir milletin ne davası ne de istiklalinin tam olmadığına vurgu yaptıktan sonra 26 Eylül'ün bu bakımdan değerine dikkat çekmiştir¹⁰⁵⁵.

1.2.2. İkinci Dil Bayramı

26 Eylül 1934'de ikinci Türk Dil Bayramı kutlanılmıştır. 26 Eylül 1934 tarihinde yapılan Dil Bayramı kutlamalarında basın Halkevlerinde yapılan programları, Türk Dili Tetkik Cemiyeti tarafından gerçekleştirilen toplantıları yakından takip etmiştir. Saat 17.45'te İstiklal ve kurultay marşlarıyla toplantı açılmıştır. Aksaray mebusu Besim Atalay bir nutuk vermiştir. Verdiği nutukta dil savaşının ne demek olduğunu, bazı yerleri hikâyelerle örneklendirerek anlatmıştır. Bu nutkun ardından

¹⁰⁵²Ahmet Şükrü, “Dil Bayramı”, *Milliyet*, 27 Eylül 1933, Nr.2741, s.1.

¹⁰⁵³Besim Atalay, “Dil Bayramı”, *Hakimiyet-i Milliye*, 26 Eylül 1933, Nr.4378, s.3; Hamit Zübeyr, “Sümer Diliyle Türkçe Arasında Bir Mukayese”, *Hakimiyet-i Milliye*, 26 Eylül 1933, Nr.4378, s.3.

¹⁰⁵⁴“Dil Bayramı”, *Hakimiyet-i Milliye*, 26 Eylül 1933, Nr.4378, s.1.

¹⁰⁵⁵A.M. “Bugün Dil Bayramı”, *Hakimiyet-i Milliye*, 26 Eylül 1933, Nr.4378, s.3.

Hikmet Rıza Hanım halk türküleri söylemiştir. Bu etkinliklerin ardından şiirler okunmuş ve konferanslar verilmiştir. İstanbul radyosunda Türk Dili Tetkik Cemiyeti Başkanı Erzincan Mebusu Saffet Bey bir nutuk vermiştir. Ankara ve İstanbul'daki toplantılar radyo neşriyatı ile memleketin her tarafındaki radyolarda dinletilmiştir¹⁰⁵⁶.

İstanbul halkevinde de Dil Bayramı kutlanılmıştır. Saat 16.00'da İstiklal Marşı ile açılan kutlamada, Ali Rıza Bey açılış konuşmasını yapmıştır. Ali Rıza Bey, bugünü dilimizi özüne kavuşturmanın çabasını oluşturan bir bayram olarak değerlendirmiştir. Refik Ahmet Bey ve Saffet Bey, Türk Dilinin üstünlüğünü belirten konuşmalar yapmışlardır¹⁰⁵⁷.

Hakimiyet-i Milliye gazetesi üçüncü ve dördüncü sayfasını Dil Bayramı nedeniyle dil üzerine yazılan makalelere ve şiirlere ayırmıştır. Bu sayfalarda Kazım Nami'nin "*Güzel Türkçe*" isimli şiiri, Süleyman Hurşit'in "*Dil Bayramı*" adlı makalesine yer verilmiştir. Makalede dil alanında yapılan gelişmelerden ve yeniliklerden bahsedilmiştir¹⁰⁵⁸.

Son Posta gazetesinde makaleler yazan H.M. adlı yazar Dil Bayramını şu sözlerle kutlamıştır: "*Yürü, Türk oğlu, yürü!... Bizim acunlara ün salmış okan bir dilimiz, kurucu, koruyucu, uluğ bir önderimiz var. Türk ulusu soysaldır; ıssız Türk elinin, ıssız Türk dilinin artık ısı var*"¹⁰⁵⁹.

Cumhuriyet gazetesi "*Dil Bayramımız Bugün Millet Öz Diline Kavuştuğu Mutlu Günün Şenliğini Yapacak*" manşetiyle İkinci Türk Dil Bayramının kutlanacağını duyurmuştur. Hâkimiyeti Milliye gazetesi gibi Cumhuriyet gazetesi de sayfalarında Dil bayramı ile ilgili yazılara geniş bir şekilde yer vermiştir. Köşe yazılarının yanı sıra sloganlarla ve küçük kutular içerisine yazılan Türkçeyi destekleyen yazılarla öz Türkçecilik ve Dil Bayramı desteklenmiştir. Örneğin; "*Türk müsün? Dilini Türkleştir*", "*Osmanlıca Saltanatın Diliydi, Öz Türkçe Cumhuriyetin Dilidir*" sloganıyla öz Türkçeyi ve Dil Bayramını desteklemiştir¹⁰⁶⁰. "*Osmanlı Saltanatında köylü devletin dilini anlamazdı. Cumhuriyet devlet ve budun birliğini dil yönünden de kurtarıyor*" cümlesiyle dilin kurtarıcılığına dikkat çekilmiştir. Bir diğer yazıda ise "*Öz Türkçenin*"

¹⁰⁵⁶"Bütün Yurt Dil Bayramını Kutladı", *Hakimiyet-i Milliye*, 27 Eylül 1934, Nr.4735, s.1-3.

¹⁰⁵⁷"Dil Bayramı", *Cumhuriyet*, 27 Eylül 1934, Nr.3734, s.1-6.

¹⁰⁵⁸Süleyman Hurşit, "Dil Bayramı", *Hakimiyet-i Milliye*, 26 Eylül 1934, Nr.4734, s.3; "Kazım Nami, "Güzel Türkçe", *Hakimiyet-i Milliye*, 26 Eylül 1934, Nr.4734, s.3.

¹⁰⁵⁹H.M., "Okan Bir Dile Doğru", *Son Posta*, 26 Eylül 1934, Nr.1500, s.1-9.

¹⁰⁶⁰"Osmanlıca Saltanatın Diliydi, ÖZ Türkçe Cumhuriyetin Dilidir", *Cumhuriyet*, 26 Eylül 1934, Nr.3733, s.3.

sonsuz güzelliğini, tazeliğini ve engin verimliliğini anlamayanlara yazıklar olsun!” denilerek Türkçenin önemine ve güzelliğine işaret edilmiştir¹⁰⁶¹.

Yunus Nadi, yapılan en büyük inkılabın dil inkılabı olduğunu belirterek bu inkılapla Türk halkının kendine geldiğini ve tekrar öz varlığına kavuşma yoluna girdiğine dikkat çekmiştir. Kendi anadiline sahip olmayan bir insanın papağandan farkı olmadığını iddia etmiştir. Büyük Türk halkının kendi milli diline tekrar sahip olmasıyla bütünleşeceğini ifade ettikten sonra milli dil birliğinin bizi kendi varlığımızda en uygun bir bütünlüğe götürme hareketi olduğunu ifade etmiştir¹⁰⁶².

Son Posta gazetesi, 26 Eylül 1934’de yayınladığı sayısında bütün sayfalarını öz Türkçe sözlere bırakmıştır. Gazetenin ilk sayfasında “*Türk Müsün? Dilini Türkleştir!*” sloganıyla Türk diline vurgu yapılmıştır. “*Dil Kurultayının Yıldönümü*” başlıklı karikatürde, üzerinde isimlerin bulunduğu kişilere yer verilmiştir. Öz Türkçe adlı kişi, yabancı diller yazan kişilere yumruk atarken resmedilmiştir. Karikatürün altında ise şu ifadeye yer verilmiştir: “*Bir yıllık çocuk; şu var ki gücü yerinde, ötekilerle başa çıkıyor.*” Bu karikatür, Öz Türkçe’nin genç olmasına rağmen kendine güvenerek diğer dillerle mücadele edebildiğini vurgulamıştır¹⁰⁶³.

Cumhuriyet gazetesinde olduğu gibi Dil Bayramı, Son Posta gazetesinde yer alan sloganlarla da desteklenmiştir. Örneğin; “*Öz Dil savaşındaki yerini al. Öz dilin yardımcısı, yapıcısı ve sevdircisi sen olacaksın*”, “*Budunun birliği, dil birliğiyle kurulur*”, “*Budunun yapısının harcı dildir*”¹⁰⁶⁴.

Vakit gazetesi “*Yurttaşlar, Dil Bayramımız Kutlu Olsun!*” manşetiyle Dil Bayramını kutlamıştır. Ardından “*Gazi Türk dilini de bin yıllık Ergenekon’dan çıkartıyor*” başlığıyla düşünenlerini söyleyenlerin olabileceğini; ancak düşünmek, söylemek kolay olmasa bile yapmanın ve başarmanın güç olduğunu dile getirerek bu güçlüğü Atatürk’ün başardığını, Türk dilini de bin yıllık Ergenekon’dan çıkardığına işaret etmiştir.

Sadri Ertem, “*Dil Bayramı*” başlıklı yazısında 26 Eylül’ün bir kurtuluş bayramı olduğunu vurguladıktan sonra bugünün aynı zamanda dilin kurtulduğu gün olduğuna işaret etmiştir. Dilin bir toplumun özü, varlığı, benliği olduğuna dikkat çekmiştir¹⁰⁶⁵.

¹⁰⁶¹“Dil İnkılabı Yanlış Anlaşılmamalıdır”, *Cumhuriyet*, 26 Eylül 1934, Nr.3733, s.5.

¹⁰⁶²Yunus Nadi, “Milli Kültüre Dönüş Hareketi: Dil Bayramı”, *Cumhuriyet*, 26 Eylül 1934, Nr.3733, s.1-3.

¹⁰⁶³“Dil Kurultayının Yıldönümü”, *Son Posta*, 26 Eylül 1934, Nr.1500 s.1.

¹⁰⁶⁴“Yazan!”, *Son Posta*, 26 Eylül 1934, Nr.1500 s.3.

¹⁰⁶⁵Sadri Ertem, “Dil Bayramı”, *Vakit*, 26 Eylül 1944, Nr.6006, s. 3.

1.2.3. Üçüncü Dil Bayramı

26 Eylül 1935 tarihinde üçüncü Türk Dil Bayramı düzenlenmiştir. Üçüncü Dil Bayramını kutlamak amacıyla memleketin her yerinde, halkevlerinde törenler yapılmıştır. Radyolarda söylevler verilmiştir. Türk Dil Kurumunun üç yıllık çalışması anlatılmıştır ve Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzunun basıldığı duyurulmuştur¹⁰⁶⁶.

Üçüncü Dil Bayramı Ankara Halkevinde saat 18.00’da törenle kutlanılmıştır. Ankara Halkevinin kutlama programı şu şekildedir: Müzik muallim okulu öğrencisi tarafından dil ve istiklal marşları, açılış nutku, Türk dilinin zenginliği ve eksikliği hakkında söylev ve şiirler, ulusal türküler, Cumhurbaşkanlığı filarmonik orkestrası tarafından muhtelif parçalar. Bu törene Halkevi üyeleri ve halktan her dinleyici gelmiştir¹⁰⁶⁷.

Üniversitede saat 16.00’da üniversite binası dâhilinde bir numaralı salonda Edebiyat Fakültesi tarafından dil değişiminin yıldönümü kutlanılmıştır. Ragıp Hulusi Özüm konferans vermiştir. Özüm, dil devrimini ve öz dil savaşının bütün yönlerini ilmi bir şekilde anlatmıştır. İstanbul’da bulunan Halkevlerinde de Dil Bayramı kutlanarak, söylevler verilmiştir¹⁰⁶⁸. İstanbul Halkevinde törene Agah Sırrı Levent tarafından verilen bir söylev ile başlanılmıştır. Levent, bu bayramın bir kurtuluş bayramı olduğunu bunun nedeninin ise bir ulusun asıl dilini yabancı etkenlerden kurtararak kendi kimliğine kavuşması olduğunu belirtmiştir. Konuşmasının devamında yeni dilin temizliğinden, kolaylığından bahsetmiştir. Eski dilin ise gülünç taraflarını anlatmıştır¹⁰⁶⁹. Dil Bayramı Sinop Halkevinde, Bitlis Halkevinde, Muş Halkevinde de kutlanılmıştır. Bu kutlamalarda şiirler okunmuş, söylevler verilmiş, şehrin her tarafı Türk Bayrakları ile donatılmıştır¹⁰⁷⁰.

Ulus gazetesinde yayınlanan “*Bugün Dil Bayramı*” başlıklı yazıda Türk devriminin büyük başarısının dil devrimi olduğu belirtilmiştir. Türk Dili Tetkik Cemiyetinin amacının Türkiye sınırları içinde yaşayan on sekiz milyon Türkün kolayca yazacağı, okuyacağı, anlayıp anlatacağı sağlam ve yetkili bir dil ortaya çıkarmak olduğuna dikkat çekilmiştir¹⁰⁷¹. Tan gazetesi “*Öz Dil Bayramını Kutluyoruz*” başlığı ile

¹⁰⁶⁶“Dil Bayramı Yurdun Her Tarafında Kutlanıyor”, *Ulus*, 26 Eylül 1935, Nr.5089 s.1-6.

¹⁰⁶⁷“Dil Bayramını Bugün Kutluyoruz”, *Ulus*, 26 Eylül 1935, Nr. 5089, s.1.

¹⁰⁶⁸“Bugün Ulusal Dil Bayramını Kutluyoruz”, *Cumhuriyet*, 26 Eylül 1935, Nr.4083, s.1-8; “Dün Bütün Yurtta Dil Bayramı Kutlandı”, *Tan*, 27 Eylül 1935, Nr.3461, s.1-10.

¹⁰⁶⁹“Öz Dile Kavuştuğumuz Gün”, *Cumhuriyet*, 26 Eylül 1935, Nr.4083, s.1-2; “Dil Bayramı”, *Akşam*, 27 Eylül 1935, Nr.6086, s.1-4.

¹⁰⁷⁰BCA; 490-1-0-0-17-88-3.

¹⁰⁷¹“Bugün Dil Bayramı”, *Ulus*, 26 Eylül 1935, Nr.5089, s.2

Dil Bayramını kutlamıştır ve Atatürk'ün gösterdiği Özdil amacına da varacaklarına dikkat çekmiştir¹⁰⁷².

1.2.4. Dördüncü Dil Bayramı

Dördüncü Dil Bayramı ise 26 Eylül 1936 tarihinde kutlanılmıştır. Cumhuriyet gazetesi “*Mutlu Bir Gün Dil Bayramı*” başlığı ile Dil Bayramını kutlamıştır ve Dil Bayramında Halkevlerinde gerçekleşecek programa yer vermiştir. Dil Bayramı Halkevleri tarafından, Türk Dil Kurultayı azaları tarafından, gazeteler ve Türk milleti tarafından kutlanmıştır. İstanbul’da kutlamalara saat 18.00’de başlanılmıştır. Ankara ve İstanbul Radyoları birleştirilerek Türk Dili Kurumu adına bir söylev verilmiştir. Bu söylev halkevleri tarafından radyo ile halka dinletilmiştir. İstanbul Halkevinde, Eminönü ve Beyoğlu Halkevinde, Tarih, Dil Edebiyat komitesi azasından Doçent Sabri Esad tarafından bir nutuk verilmiştir. Konuşmanın ardından Halkevinin oluşturduğu otuz iki kişilik koro heyeti tarafından bir konser verilmiştir. Ardından Alay köşkünde temsil şubesi tarafından İstiklal piyesi oynanmıştır. Ankara Halkevinde ise bir toplantı yapılmıştır ve dil inkılabı üzerine konferanslar verilmiştir. Bu konferanslardan sonra bir gösteri sergilenmiştir¹⁰⁷³. Dördüncü Dil Bayramında genellikle kutlama programlarında, söylevlerde ve basında yer alan köşe yazılarında Güneş Dil Teorisinden bahsedilmiştir. Bu bayramda Güneş Dil Teorisi tanıtılarak makaleler yayınlanmıştır.

Dil Bayramı nedeniyle memleketin her yerinde kutlamalar yapılmıştır. Örneğin; Bilecik’te Dil Bayramı nedeniyle saat 14.00’te Halkevinde toplantı yapılmıştır. Toplantıda konferanslar ve söylevler verilmiştir. Bu toplantıda ortaokul öğretmenlerinden Murtaza Gürkaynak tarafından dil hakkında konferans verilmiştir¹⁰⁷⁴.

Tan gazetesi “*Bütün Memleket Dil Bayramını Kutluyor*” başlığıyla üçüncü Dil Bayramını kutlamıştır ve bütün memleket tarafından kutlandığını belirtmiştir. Türklüğün bu büyük kültür devrimine, Atatürk’ün yüksek deha ve asil iradesiyle eriştiğini belirtmiştir. Üçüncü Dil Bayramında Güneş Dil Teorisine de yer verilmiştir. Bir taraftan Dil Bayramının önemi vurgulanırken diğer taraftan da Güneş Dil Teorisinin gerekliliğinden bahsedilmiştir. Tan gazetesi 26 Eylül 1936 tarihli sayısının yedinci sayfasını Dil Bayramı nedeniyle dil ile ilgili makalelere ayırmıştır¹⁰⁷⁵.

¹⁰⁷²“Dil Bayramını Kutluyoruz”, *Tan*, 26 Eylül 1935, Nr.3460, s.1.

¹⁰⁷³“Mutlu Bir Gün: Dil Bayramı”, *Cumhuriyet*, 26 Eylül 1936, Nr.4444, s.1-2; “Dil Bayramı Tezahüratla Kutlandı”, *Son Posta*, 27 Eylül 1936, Nr.2212, s.1-7.

¹⁰⁷⁴BCA; 490-1-0-0-1-166-96-1.

¹⁰⁷⁵“Bütün Memleket Dil Bayramını Kutluyor”, *Tan*, 26 Eylül 1936, Nr.518, s.1.

1.2.5. Beşinci Dil Bayramı

Beşinci Dil Bayramı 26 Eylül 1937 tarihinde kutlanılmıştır. Beşinci Dil Bayramı nedeniyle yapılan kutlamaları Cumhuriyet gazetesi “*Dil Bayramı*” başlığıyla Dil Bayramının kutlandığını duyurmuştur ve kutlama programına yer vermiştir¹⁰⁷⁶. Son Posta gazetesi “*Bugün Türk Dil Bayramıdır*” başlığıyla Beşinci Dil Bayramını kutlamıştır. Bütün memlekette törenle ve tezahüratla kutlanıldığından bahsederek, yurdun her yerinde Halkevlerinin bu nedenle parlak ve zengin programlar hazırladığını belirtmiştir¹⁰⁷⁷. Tan gazetesi “*Dil Bayramı Bütün Yurtta Kutlanıyor*” başlığıyla Beşinci Dil Bayramına yer vermiştir. Türklüğün bu büyük kültür inkılabına Atatürk’ün yüksek deha ve asil iradesi ile ulaşıldığından bahsedilmiştir¹⁰⁷⁸. Ulus gazetesi ise “*Dil Bayramı kutlanıyor*” başlığıyla beşinci Türk Dil Bayramının büyük bir törenle kutlanıldığını belirtmiştir ve Halkevlerinin kutlama programlarına yer vermiştir¹⁰⁷⁹.

Beşinci Dil Bayramı nedeniyle Halkevlerinde toplantılar yapılmıştır ve radyoda bugünün önemi hakkında nutuk verilmiştir. Saat 17.00’de Eminönü’ndeki Halkevinde bir tören hazırlanmıştır. Halkevi Başkanı Agah Sırrı Dil Bayramının önemini belirten nutuk vermiştir. Beşiktaş Halkevinde bir gösteri düzenlenmiştir. Türk dilinin eksikliğini, büyüklüğünü ve dünya dilleri ve medeniyetleri üzerindeki etkilerini gösteren bir söylev verilmiştir¹⁰⁸⁰. Yapılan törenlerde, dil çalışmaları, dildeki yenilikler, dil işinde elde edilen başarılar anlatılmıştır¹⁰⁸¹.

Türk Dil Kurumu Genel Sekreteri İbrahim Necmi Dilmen, Dil Bayramı nedeniyle radyoda bir konferans vermiştir. Dilmen, Türkler için Dil Bayramının büyük bir milli bayram olduğunu belirtmiştir. Bir takım dünya bilginlerinin ırkla dil arasında ilişki aramak veya aramamak konusunda istediklerini diyebileceklerine vurgu yaparak, Türkler tarafından dilin, milliyetin silinmez bir damgası olduğuna işaret etmiştir. Türklerin, gittikleri yerlere ve yerleştikleri yerlere kültürlerini ve kültürel dillerini de birlikte götürerek oralara yaydıklarına dikkat çekmiştir¹⁰⁸².

1.2.6. Altıncı Dil Bayramı

Altıncı Dil Bayramı 26 Eylül 1938 tarihinde kutlanılmıştır. Bu Dil Bayramı Atatürk döneminde gerçekleştirilen son Dil Bayramıdır. Ulus gazetesi “*Dil Bayramı*

¹⁰⁷⁶“Dil Bayramı”, *Cumhuriyet*, 26 Eylül 1937, Nr.4803, s.2.

¹⁰⁷⁷“Bugün Türk Dil Bayramıdır”, *Son Posta*, 26 Eylül 1937, Nr.2571, s.2.

¹⁰⁷⁸“Dil Bayramı Bütün Yurtta Kutlanıyor”, *Tan*, 26 Eylül 1937, Nr.876, s.1-7.

¹⁰⁷⁹“Dil Bayramı”, *Ulus*, 26 Eylül 1937, Nr.5807, s.1.

¹⁰⁸⁰“Dil Bayramı”, *Cumhuriyet*, 26 Eylül 1937, Nr.4803, s.2; “Dil Bayramı Dün Heyecanlı Bir Şekilde Kutlandı”, *Son Posta*, 27 Eylül 1937, Nr.2572, s.4.

¹⁰⁸¹“Dil Bayramı”, *Ulus*, 26 Eylül 1937, Nr.5807, s.1.

¹⁰⁸²“Dil Bayramı Bütün Memlekette Kutlandı”, *Cumhuriyet*, 27 Eylül 1937, Nr.4804, s.5.

Bugün Bütün Yurtta Törenle Kutlanıyor” başlığıyla altıncı yıldönümü nedeniyle memleketin her yerinde sevinç ve heyecanla Dil Bayramının kutlanılacağına yer vermiştir¹⁰⁸³. Son Posta gazetesi “*Dil Bayramı*” başlıklı makalesinde Dil Bayramını kutlamıştır. Altıncı Dil Bayramı nedeniyle Halkevleri tarafından yapılacak programlara yer vermiştir¹⁰⁸⁴. Son Telgraf gazetesi, “*Mutlu Bir Günün Altıncı Yıldönümü*” başlıklı yazısında Dil Bayramını duyurmuştur. Bugün Türk milletinin en büyük günlerinden birini yaşadığına yer verdikten sonra Türk ulusunun öz diline kavuştuğunu belirtmiştir ve Dil Bayramını kutlamıştır. Asırlarca Türk’ün ve Türklüğün tarihin ilk zamanlarından beri var olduğunu iddia etmiştir¹⁰⁸⁵. Cumhuriyet gazetesi ise “*Bugün Dil Bayramını Tes’id Ediyoruz*” manşetiyle Dil Bayramı kutlanmıştır. Bugünün ilk Türk Dil Kurultayının toplandığı gün olduğunu belirterek bugün ülkenin her yerinde kutlamaların yapılacağını duyurmuştur¹⁰⁸⁶.

Mustafa Kemal Atatürk’ün vefat etmesinin ardından Cumhurbaşkanlığına gelen İsmet İnönü döneminde de Dil Bayramı kutlamalarına devam edilmiştir. İnönü’nün Cumhurbaşkanı olmasının ardından bir yıl sonra İkinci Dünya Savaşı ortaya çıkmıştır. İkinci Dünya Savaşının yaşandığı dönemde de dil çalışmaları ve Dil Bayramları kutlanmaya devam etmiştir. Savaşın yaşandığı 7 yıl boyunca Dil Bayramlarının kesintisiz kutlanıldığı görülmektedir.

1.2.7. Yedinci Dil Bayramı

Yedinci Dil Bayramı 26 Eylül 1939’da kutlanılmıştır. Bu bayram İsmet İnönü’nün Cumhurbaşkanı olduğu dönemdeki ilk Dil Bayramıdır. Dil programı kutlamalarında bir değişiklik yaşanmıştır. Kutlamalara dil çalışmalarının temsilcisi olan Mustafa Kemal Atatürk’ün kabrine çelenk bırakılmasıyla başlanılmıştır. Saat 18.00’de İstanbul merkezinde Ankara ve İstanbul radyoları birleştirilmiştir. Türk Dil Kurumu adına İbrahim Necmi Dilmen’in verdiği söylev neşredilmiştir. Memleketteki bütün halkevleri de Dil Bayramı nedeniyle toplantılar yapmıştır. Bu toplantılarda bayramın anlam ve önemini anlatan konferanslar verilmiştir ve şiirler okunmuştur. Radyosu olan Halkevleri İstanbul ve Ankara radyolarının yaptığı söylevi bütün salonlarda takip

¹⁰⁸³“Dil Bayramı”, *Ulus*, 26 Eylül 1938, s.1.

¹⁰⁸⁴“Dil Bayramı”, *Son Posta*, 26 Eylül 1938, Nr.2931, s.5.

¹⁰⁸⁵“Mutlu Bir Günün Altıncı Yıldönümü”, *Son Telgraf*, 26 Eylül 1938, Nr.559, s.1.

¹⁰⁸⁶“Bugün Dil Bayramını Tes’id Ediyoruz”, *Cumhuriyet*, 26 Eylül 1938, Nr.5163, s.1.

etmişlerdir¹⁰⁸⁷. Türk Dil Kurumu Genel Sekreteri Vekili Besim Atalay, yedinci Dil Bayramı nedeniyle kutlama telgrafı göndermiştir¹⁰⁸⁸.

Basında belirtildiğine göre yedinci Dil Bayramı Atatürk'ün vefatı nedeniyle buruk geçmiştir. Dilde yaşanan büyük değişiklikler sayesinde Türkçeyi Osmanlı diline bağlayan bağlar çözülerek, ana dil temizlenmiştir. Edebi Şefin yol göstericiliğiyle kurulmuş olan Dil Kurumu'nun uzun çalışmaları sonucunda dilin kökleri ortaya çıkartılmıştır. Yazı ve konuşma dilimizden başka dillere geçmiş olan kelimeler tekrar Türk diline kazandırılmıştır¹⁰⁸⁹. Cumhuriyet gazetesi “*Dil Bayramı*” başlıklı yazısıyla Dil Bayramını kutlamıştır. Türk dilinin hakiki değerini ortaya koyma konusunda Dil Kurumunu tebrik etmiştir¹⁰⁹⁰. Son Posta gazetesi ise “*Dil Bayramı Merasimi*” başlığıyla Dil Bayramını kutlamıştır ve kutlama programlarına yer vermiştir¹⁰⁹¹. Akşam gazetesi ise “*Bugün Dil Bayramı*” başlığıyla sadece Halkevlerinde yapılacak merasimleri duyurmuştur¹⁰⁹². Tan, Türk Dili ve Yeni Asır gibi gazeteler, Dil Bayramı'na yönelik herhangi bir kutlama yapmamışlardır ve bu konuya sayfalarında yer vermemişlerdir. Diğer gazeteler ise yedincisi düzenlenen Dil Bayramı'nın haberini küçükbaşlıklarla duyurmuşlardır.

Dil Bayramı nedeniyle 26 Eylül 1939 akşamı saat dokuz da Eminönü Halkevinde bir tören yapılmıştır. İstiklal marşı okunmuştur ve ardından evin Dil- Tarih kolu başkanı Halid Bayrı tarafından “*Dil hareketlerinin son manzarası*”, aynı kola mensup olan üyelerden biri tarafından da “*Eski ve Yeni Dil Örnekleri*” adında iki konferans vermişlerdir. Konferansların ardından “*Zor nikâh*” piyesi gösterilmiştir¹⁰⁹³.

Hakkı Süha Gezgın, Vakıf gazetesinde yayınladığı köşe yazısında Dil Bayramının üstünde durmanın, onun anlamını belirlemenin bir vazife olduğunu ifade etmiştir. Dil Bayramını, dil istiklalinin şenliğini, Türk dilinin fikir ve his orkestrası oluşunun müjdesini verdiği için selamlamıştır. Gezgın, Türkçe'nin dünyanın en zengin ifade damarlarından birisi olduğunu belirtmiştir. Atatürk'ün Türkçülüğü ferdi hamleler halinden çıkararak bir devlet şuuru haline koyduğundan bahsetmiştir. Ardından dilin çevresindeki çemberleri kırarak bir olgunluğa erdiğine vurgu yapmıştır¹⁰⁹⁴.

¹⁰⁸⁷BCA; 490-1-0-0-4-18-24; “Dil Bayramı”, *Ulus*, 26 Eylül 1938, s.1.

¹⁰⁸⁸BCA; 301-0-0-11-63-1.

¹⁰⁸⁹“Dil Bayramı Dün Büyük Merasimle Tes’id Edildi”, *Cumhuriyet*, 27 Eylül 1939, Nr.5524, s.2.

¹⁰⁹⁰“Dil Bayramı”, *Cumhuriyet*, 26 Eylül 1939, Nr.5523, s.3.

¹⁰⁹¹“Dil Bayramı Merasimi”, *Son Posta*, 27 Eylül 1939, Nr.3292, s.4.

¹⁰⁹²“Bugün Dil Bayramı” *Akşam*, 26 Eylül 1939 Nr.2738, s.2.

¹⁰⁹³“Dil Bayramı”, *Cumhuriyet*, 26 Eylül 1939, Nr.5523, s.3.

¹⁰⁹⁴Hakkı Süha Gezgın, “Dil Bayramı”, *Vakit*, 26 Eylül 1939, Nr.7799, s.1-5.

1.2.8. Sekizinci Dil Bayramı

Sekizinci Dil Bayramı 26 Eylül 1940 tarihinde kutlanılmıştır. Akşam gazetesi Dil Bayramının memleketin bütün Halkevlerinde merasimle kutlanacağını duyurmuştur¹⁰⁹⁵. İkdâm gazetesi “*Dil Bayramı*” başlığıyla bayramın kutlama programlarına yer vermiştir¹⁰⁹⁶. Son Posta gazetesi Dil Bayramı kutlamalarına “*Dil Bayramı*” başlığı altında kutlama programına ve bayram nedeniyle gönderilen kutlama telgraflarından bahsetmiştir¹⁰⁹⁷. Tan gazetesi, “*Sekizinci Dil Bayramı Bütün Yurtta Kutlandı*” başlığıyla Dil Bayramı kutlamalarından bahsetmiştir ve İbrahim Necmi Dilmen’in radyodaki söylevine yer vermiştir¹⁰⁹⁸. Ulus gazetesi “*Dil Bayramını Kutluyoruz*” manşetiyle Dil Bayramı nedeniyle Ankara Halkevlerinde yapılacak töreni duyurmuştur ve bu törene bütün halkı davet etmiştir¹⁰⁹⁹. Vakit gazetesi ise “*Bugün Sekizinci Dil Bayramını Kutluyoruz*” başlığıyla Dil Bayramını kutlamıştır ve bu bayramın milli bir sevincin yıldönümü olduğunu belirtmiştir¹¹⁰⁰.

26 Eylül 1940 tarihinde yapılan sekizinci Dil Bayramında halkevlerinde söylev ve şiirlerle kutlanması, Ankara radyosunda bir söylev verilmesi kararlaştırılmıştır. Hükümet Gazetelerin 26 ve 27 Eylül tarihinde çıkacak olan sayılarında ve gündelik dergilerin çıkacak ilk sayılarında dil bayramını kutlamaları ve dil üzerine yapılan çalışmalar üzerine yazılar yazmaları için talimat göndermiştir¹¹⁰¹.

Sekizinci Dil Bayramı nedeniyle Maarif Vekili ve Türk Dil Kurumu başkanı Hasan Ali Yücel’in başkanlığında Türk Dil Kurumu genel merkez kurulu üyeleri ile uzman ve çalışanlardan kurulmuş bir heyet, saat 11.00’de Etnografya müzesine giderek Atatürk’ün kabri önüne çelenk koymuşlardır¹¹⁰². İbrahim Necmi Dilmen, saat 18.00’de Ankara radyosunda bir nutuk vermiştir. Dilmen, nutkunda ilk dil kurultayından bahsetmiştir ve dil çalışmalarının durmadan ilerlediğini belirtmiştir. Konuşmasının sonunda Türk dil çalışmalarının kesilmeyeceğini, ölmeyeceğini, daima artacağını, genişleyeceğini ve daima ileri gideceğine dikkat çekmiştir. Memleketin her tarafında bulunan Halkevlerinde toplantılar yapılmıştır. Edebi Şef Atatürk’ün dil inkılabı üzerinde yaptığı çalışmalar ve İsmet İnönü’nün başkanlığı altında dil kurumunun hedef ve amaçları, dil inkılabının bir yıl içinde yaptığı çalışmalar hakkında konferanslar

¹⁰⁹⁵“Dil Bayramı”, *Akşam*, 26 Eylül 1940,Nr.7880, s.1.

¹⁰⁹⁶“Dil Bayramı”, *İkdâm*, 26 Eylül 1940,Nr.409-212,s.3.

¹⁰⁹⁷“Dil Bayramı”, *Son Posta*, 27 Eylül 1940,Nr.3653, s.1.

¹⁰⁹⁸“Sekizinci Dil Bayramı Bütün Yurtta Kutlandı”, *Tan*, 27 Eylül 1940,Nr.1848,s. 1-2.

¹⁰⁹⁹“Dil Bayramını Kutluyoruz”, *Ulus*, 26 Eylül 1940,s.1-3.

¹¹⁰⁰“Bugün Sekizinci Dil Bayramını Kutluyoruz”, *Vakit*, 26 Eylül 1940,Nr.8159,s.1.

¹¹⁰¹ CCA; 490-1-0-1173-121-1.

¹¹⁰²“Dil Bayramı”, *Akşam*, 27 Eylül 1940, Nr.7881, s.2;“Dil Bayramı”, *Tasviri Efkar*, 27 Eylül 1940,s.1.

verilmiştir. Ardından inkılabın faydaları anlatılmıştır¹¹⁰³. Eminönü’nde gerçekleştirilen programa saat 21.00’da İstiklal marşı ile başlanmıştır. Nusret Safa Coşkun “*Dil İnkılabı*” konulu konferansı vermiştir ardından temsil şubesi sanatkarları, Mahmut Yesari’nin “*Has bahçe*” isimli komedisi oynanmıştır¹¹⁰⁴.

Ercüment Ekrem Talu, Son Posta gazetesinde yayınlanan köşe yazısında 26 Eylül’ün Dil Bayramı olduğunu, Türk inkılabının yabancıları olanların bu tabire hayret ettiklerinden bahsetmiştir. Hayret edenleri aydınlatmak için Türk milletinin 26 Eylülde kutladığı şeyin bir dil istiklalinin bayramı olduğuna işaret etmiştir. Türk sınırlarını aşarak, güzel, Öz Türk lehçesinin yavaş yavaş düzen bulduğuna işaret etmiştir¹¹⁰⁵.

Sadri Ertem, “*Kendimize Dönüşün Bayramı: 26 Eylül*” konulu yazısında Türkiye’de bir dil davasının bulunduğunu, bunu sadece bir gramer, bir sözlük meselesi olarak görenlerin yanlış gördüklerine dikkat çekmiştir. Türkiye’de dil davasının Türk inkılabının şuuru, kendisini buluşu, kendi diline kavuşması olduğunu belirtmiştir. Ertem, dil işinin önemli bir dava olduğunu, dil meselesinin yeni başladığına işaret etmiştir. Ertem, makalesini sekizinci dil bayramını kutlayarak bitirmiştir¹¹⁰⁶.

Tan gazetesinde, Takvimci isimli köşe yazarı tarafından yayınlanan makalede, 26 Eylül Dil Bayramı sayesinde Türk’ün en sağlam milliyet silahı olan diline sahip olduğunu belirterek bugüne “Büyük Bayram” denildiğini ifade etmiştir. Geçmişte Arap’ın, Acemin kullanmadığı kelimelerle yazıların süslemesinin ustalık zannedildiğine dikkat çekerek arada Şinasi gibi inkılapçıların çıkarak, Türk dilini sadeliğe doğru götürmeye çalıştıklarına vurgu yapmıştır. Dil inkılabı sayesinde öz dile kavuşulduğunu belirterek bugünün büyük bir bayram olduğuna dikkat çekmiştir¹¹⁰⁷.

Yankılar köşesinde yer alan “*Dil Bayramımız*” başlıklı yazıda Osmanlıcanın komşudan iğreti alınan ve kullandıkça yıpranan, üstüne tozlar biriken yarı yabancı bir dil olduğundan bahsedilmiştir. Dil bayramını kutlayan bütün Türk aydınlarının, düşünürlerinin öz, duru Türkçeye yol alınmakta olunduğunun unutulmaması gerektiği belirtilmiştir. Şeref destanlarıyla dolu bir geçmişi, şeref destanlarıyla dolu bir geleceğe ulaştırmak savaşında olanların duygu ve bilgilerini anlatacak bir dilde çer ve çöpün, kılçıgın yeri yok şeklinde yorumda bulunulmuştur¹¹⁰⁸.

¹¹⁰³“Dil Bayramı”, *Akşam*, 26 Eylül 1940,Nr.7880, s.1;“Türk Dil Kurumu Adına Genel Sekreter İbrahim Necmi Dilmen’in Söylevi”, *Türk Dili*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1940, s.17.

¹¹⁰⁴“Dil Bayramı Bütün Yurtta Kutlandı”, *Son Posta*, 27 Eylül 1940,Nr.3653,s.2.

¹¹⁰⁵Ercüment Ekrem Talu, “Dil Bayramı”, *Son Posta*, 26 Eylül 1940,Nr.3652, s.2.

¹¹⁰⁶Sadri Ertem, “Kendimize Dönüşün Bayramı: 26 Eylül”, *Tan*, 26 Eylül 1940,Nr.1847,s.3.

¹¹⁰⁷Takvimci, “Büyük Bir Bayram”, *Tan*, 27 Eylül 1940,Nr.1848,s.2.

¹¹⁰⁸T.İ, “Dil Bayramımız”, *Ulus*, 26 Eylül 1940, s.2.

Hakkı Süha Gezgın, *Vakit* gazetesinde yayınladığı makalesinde Dil Bayramının herkesi sevindiren, hiç kimseyi incitmeyen milli bir sevincin yıldönümü olduğundan bahsetmiştir. Bu bayramla birlikte Türk dilinin yabancı boyunduruklardan kurtuluşunu kutladıkları yorumunda bulunmuştur. Gezgın, Türk dilinin bugün vatanın en kıymetli varlığı, en şerefli ve dokunulmaz mukaddesatı arasına girdiğine vurgu yapmıştır¹¹⁰⁹.

1.2.9. Dokuzuncu Dil Bayramı

Dokuzuncu Dil Bayramı 26 Eylül 1941’de kutlanmıştır. *Ulus* gazetesi bugünün ilk dil kurultayının toplandığı gün olduğunu belirterek Dil Bayramını özlü bir heyecanla kutladıklarından bahsetmiştir. Bu büyük devrimle temiz ve pürüzsüz Türkçeye kavuşan halkın Dil Bayramını kutlamıştır¹¹¹⁰. Basına ve dergilere Dil Bayramını kutlamaları için ve Türk dilinin önemini belirten yazılar yazılması için emir verilmiştir. Aynı zamanda gazete ve dergilerin Dil Bayramı nedeniyle yazdıkları yazıların bulunduğu sayılardan birer tanesinin Türk Dil Kurumuna gönderilmesi istenilmiştir. Kutlamalar başlamadan önce halka hitap eden söylev ve yazılarda, elden geldiği kadarıyla açık, sade, güzel ve düzgün Türkçenin kullanılması talep edilmiştir¹¹¹¹. İstanbul’da Eminönü, Beyoğlu, Kadıköy, Üsküdar, Fatih, Sarıyer ve diğer halkevlerinde yapılan toplantılarda dil inkılabının anlamı, kıymeti anlatılmıştır. Eminönü Halkevinde toplantı sonunda Ateş piyesi gösterilmiştir¹¹¹².

İstanbul ve Ankara Halkevinden başka Çanakkale’de de Dil Bayramı kutlanılmıştır. Ortaokul Türkçe öğretmeni Kemal Yalazkan tarafından bir konferans verilmiştir¹¹¹³. Hakkâri ve İçel’de de Dil Bayramı kutlamaları gerçekleştirilmiştir. Kutlamalarda konferanslar verilmiştir, şiirler okunmuştur ve Dil alanında gerçekleştirilen inkılaplar anlatılmıştır¹¹¹⁴.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü Dil Bayramı nedeniyle verdiği nutukta Atatürk’ün Türk dili uğrunda harcadığı emeklerin boşa gitmediğini ve asla gitmeyeceğine vurgu yapmıştır. İnönü, Türklerin yabancı diller için harcadıkları çaba kadar kendi öz dilleri için de emek sarf etselerdi, Türk dilinin eksikliklerinden tamamen kurtulup, medeniyet dünyasında örnek bir dil haline gelebileceğinden bahsetmiştir¹¹¹⁵.

¹¹⁰⁹Hakkı Süha Gezgın, “Sekizinci Dil Bayramı”, *Vakit*, 26 Eylül 1940, Nr.8159, s.1.

¹¹¹⁰“Bugün Mutlu Bir Günün Yıldönümü”, *Ulus*, 26 Eylül 1941,s.1-5.

¹¹¹¹“Dil Bayramını Bugün Özlü Bir Heyecanla Kutluyoruz”, *Ulus*, 26 Eylül 1941, s.5.

¹¹¹²“Dil Bayramı”, *Cumhuriyet*, 27 Eylül 1941,Nr.6149, s.3.

¹¹¹³BCA;490-1-0-0-11-97-2.

¹¹¹⁴BCA;490-1-0-0-1168-101-3-0-0;BCA; 490-1-0-0-1168-102-1.

¹¹¹⁵“Dil Bayramı”, *Akşam*, 27 Eylül 1941, Nr.8239, s.1;“Milli Şef İnönü’nün Dil Bayramı Münasebetiyle Millete Hitabesi”, *Son Posta*, 27 Eylül 1941, Nr.4009, s.1-5; “Milli Şefin Hitabesi”, *Tasviri Efkar*, 27 Eylül 1941, Nr. 462472, s.1-2.

26 Eylül 1941 Cuma günü saat 18.00'de Ankara radyosunda Türk Dil Kurumu adına bir söylev verilmiştir. Radyosu olan Halkevleri verilen bu söylevi toplu olarak dinletmişlerdir. Daha sonra Halkevlerinde yapılan kutlamalar hakkında birer rapor hazırlanmıştır ve verilen söylevler ile okunan şiirlerin kopyaları Türk dil kurumu merkezine gönderilmiştir. Ankara Halkevinde ise saat 21.00'da başlayan kutlama töreninde Burdur Mebusu ve Türk Dil Kurumu Genel Sekreteri Prof. İbrahim Necmi Dilmen, dil devrimi üzerine bir nutuk vermiştir. Ardından ulusal türküler söylenmiştir¹¹¹⁶.

Falih Rıfki Atay, Ulus gazetesinde yayınladığı köşe yazısında Türkçülük hareketi başlayıncaya kadar, Osmanlıcanın ıslahı için bulunan en ileri formülün, onu sadeleştirmekten ibaret olduğunu belirtmiştir. Atay, “Sadeleştirmek” formülü yerine “Türkçeleştirmek” prensibinin kabul edildiği gün, dil davasının halledilmiş olduğu yorumunda bulunmuştur. Herkese ve her şeye rağmen dil davasının geliştiğine vurgu yapmıştır¹¹¹⁷.

İbrahim Necmi Dilmen, dokuzuncu yaşına ayak basan dil devriminin, Türklük için atılan canlı bir adım olduğuna dikkat çekmiştir. Dilmen, yazıda, sözde, düşünüşte Türkçeyi kullanmak gerektiğini ifade ettikten sonra yabancı sözden, mikroptan sakınır gibi tiksiniilmesi gerektiğinden bahsetmiştir¹¹¹⁸. Kemal Zeki Gençosman, yabancı dilini “Zehirli bir hançer” gibi Türk diline sokmak isteyenlere en büyük hıncı duyduğunu ifade etmiştir. Yazısının devamında şu sözleri dile getirmiştir “*Yumruklarımız, Osmanlı sarayının, kanlarına yabancı kanı bulaşan sütü bozuklarına sıkılıyor*”. Gençosman, Dil Bayramının diğer adının halka dönüş olduğunu belirttikten sonra dil devriminin dokuz yaşında olduğundan ve epey yol alındığından bahsetmiştir¹¹¹⁹.

Yunus Nadi, Dil Bayramının kendi öz benliğimize ve milli kimliğimize dönmek olarak kabul edilebileceğini bunun nedeni olarak dilin milli topluluğun en kuvvetli bağı olduğunu göstermiştir. Nadi, milli dil demenin, milli şuur ve idrak demek olduğunu ifade etmiştir ve yazısına şu sözlerle son vermiştir: “*Ne güzel bayram ve ne mutlu Türküm diyebilene!*”¹¹²⁰.

Halil Nimetullah Öztürk, büyük Türk devriminin tek amacının Osmanlılıktan kurtarıp, asıl kendi öz varlığı olan Türklüğe kavuşturmak olduğunu ifade etmiştir.

¹¹¹⁶“Dil Bayramını Bugün Özlü Bir Heyecanla Kutluyoruz”, *Ulus*, 26 Eylül 1941, s.5; “Dil Bayramı Bütün Yurtta Kutlandı”, *Tan*, 27 Eylül 1941, Nr.2196, s.1.

¹¹¹⁷Falih Rıfki Atay, “9’uncu Dil Bayramı”, *Ulus*, 26 Eylül 1941, s.5.

¹¹¹⁸İbrahim Necmi Dilmen, “Dil Bayramında Duygular”, *Ulus*, 26 Eylül 1941, s.2.

¹¹¹⁹Kemal Zeki Gençosman, “Dil Devrimimizin Yıldönümünde”, *Ulus* 26 Eylül 1941, s.2.

¹¹²⁰Yunus Nadi, “Öz Dilimize Dönüşün 9’uncu Yıldönümü”, *Cumhuriyet*, 27 Eylül 1941, Nr. 6149, s.1-3.

Halkın bozulmamış Türklüğü ruhunda taşıyor ise, konuşacağı ve onunla anlaşacağı dilin de bozulmamış Türk dili olmasının gerekliliğine dikkat çekmiştir¹¹²¹.

1.2.10. Onuncu Dil Bayramı

Onuncu Dil Bayramı 26 Eylül 1942’de Cumartesi günü kutlanılmıştır. Ulus gazetesi Dil Bayramını, “*Bugün Dil Bayramımızı Kutluyoruz*” manşetiyle Dil Bayramını kutlamıştır ve Halkevlerinde yapılacak kutlama programlarına yer vermiştir¹¹²². Ulus gazetesi aynı zamanda yayınladığı 26 Eylül 1942 sayısında Dil Bayramı nedeniyle makalelere ve köşe yazılarına yer vermiştir. Örneğin Hasan Reşit Tankut’un “*Dil ve İnsan*” başlıklı makalesine, Muhtar Kumral’ın “*Dilimiz*” başlıklı şiirine yer verilmiştir. Cumhuriyet gazetesi “*Dil Bayramı Kutlu Olsun*” manşetiyle Dil Bayramını kutlamıştır ve bayram nedeniyle yapılacak törenlere yer vermiştir¹¹²³. Tan gazetesi Dil Bayramının kutlanacağını ve törenlerini “*Türk Dileliğinin İnkılap Bayramı*” başlığıyla duyurmuştur¹¹²⁴. Vakit gazetesi “*İlk Dil Kurultayı On Yıl Önce Bugün Toplandı*” kupürüyle ilk Dil Kurultayına yer vererek Dil Bayramını kutlamıştır ve İstanbul’da bulunan halkevlerinin kutlama programlarına yer vermiştir¹¹²⁵.

Onuncu Dil Bayramı nedeniyle Türk Dil mensupları ve kurum başkanı 26 Eylül 1942’de saat 10.30’da Atatürk’ün kabri ziyaret edilmiştir ve kurum adına bir çelenk konulmuştur. Saat 19.45’de kurum adına İbrahim Necmi Dilmen tarafından Ankara radyosunda bir konferans verilmiştir. Eminönü halkevinde, Sadi Irmak dil inkılabının önemi hakkında bir konferans vermiştir. Beyoğlu halkevi de, dil bayramı şerefine çeşitli halk oyunları düzenlemiştir. Üsküdar halkevinde İsmail Hakkı Baltacıoğlu’nun Kafa Tamircisi piyesi oynanmıştır¹¹²⁶.

Ankara Halkevinde gerçekleşen tören saat 21.00’da Türk Dil Kurumunun ilk mensuplarından Peşte Elçisi Ruşen Eşref Ünaydın’ın “*Türk Dil kurumunun Kuruluşu*” konulu bir konuşmasıyla açılmıştır. Ardından Muhip Dıranas, “*Dil Davamız*” konulu bir konferans vermiştir. Verilen söylevlerin ardından şiirler okunmuştur ve radyo sanatkarları tarafından koro ve solo halk türküleri okunmuştur¹¹²⁷. İzmir Halkevinde de tören yapılmıştır. Törene istiklal marşı ile başlanılmıştır. Ardından İnönü Lisesi

¹¹²¹Halil Nimetullah Öztürk, “Dil Bayramımız”, *Tan*, 26 Eylül 1941, Nr.2195, s.3.

¹¹²²“Bugün Dil Bayramımızı Kutluyoruz”, *Ulus*, 26 Eylül 1942, s.1.

¹¹²³“Dil Bayramı Kutlu Olsun”, *Cumhuriyet*, 26 Eylül 1942, Nr.6507, s.1.

¹¹²⁴“Türk Dileliğinin İnkılap Bayramı”, *Akşam*, 26 Eylül 1942, Nr.2553, s.1-2.

¹¹²⁵“İlk Dil Kurultayı On Yıl Önce Bugün Toplandı”, *Vakit*, 26 Eylül 1942, Nr.8842, s.1.

¹¹²⁶“Dil Bayramı Kutlu Olsun”, *Cumhuriyet*, 26 Eylül 1942, Nr.6507, s.1-3.

¹¹²⁷“Halkevimizde Dil Bayramı”, *Ulus*, 26 Eylül 1942, s.1; “İlk Dil Kurultayının Onuncu Yıldönümü”, *Son Posta*, 26 Eylül 1942, Nr.4360, s.1-6.

Öğretmenlerinden Şakir Candoğan, Türk dilinin kaynağı ve gelişimi, Ercüment Ekrem Talu da dil durumu konulu birer konferans vermiştir¹¹²⁸.

Bayram Felek, Cumhuriyet gazetesinde yayınladığı köşe yazısında Dil Bayramının neden kutlanıldığını açıkladıktan sonra dilin, milli benliğin baş dayanağı olduğunu dile getirmiştir. Müstakil dile sahip olmayan milletlerin, müstakil bir varlığa ve bir milli vicdana malik olamayacağı yorumunda bulunmuştur. Türklüğün Cumhuriyetle birlikte milli bir şuura ulaştığını ifade ettikten sonra, dilin temizliğinin ve Türklüğünün önemine vurgu yapmıştır. Felek makalesinde, dilin bir milletin varlığının en büyük kıymeti ve belgesi olduğuna vurgu yapmıştır¹¹²⁹.

1.2.11. On Birinci Dil Bayramı

On birinci Dil Bayramı 26 Eylül 1943’de Pazar günü kutlanılmıştır. On birinci Dil Bayramının kutlanacağını Ulus gazetesi “*Dil Bayramı Bugün Kutlanıyor*” manşetiyle duyurmuştur. Kutlama programlarına yer vermiştir ve gazete ikinci sayfasını dil üzerine yayınlanan makalelere ayırmıştır¹¹³⁰. Son Posta gazetesi Dil Bayramını, Türkün dili temiz Türk dili olacaktır sözleriyle duyurmuştur. Halkevinde yapılacak törenlere yer vermiştir. Dil Bayramının ülküsünün öz Türkçe yazmak ve öz Türkçe yaratmak olduğuna dikkat çekmiştir¹¹³¹. Vakit gazetesi, “*Bugün Dil Bayramı*” başlığıyla dil bayramını kutlamıştır. Bugün Ebedi Şefin kabrinin ziyaret edileceğini halka duyurmuştur¹¹³². Akşam gazetesi, Dil Bayramının on birinci yıldönümünün İstanbul’da ve yurdun her tarafında büyük bir törenle kutlanıldığına yer vermiştir. Halkevlerinde yapılan programları okuyuculara aktarmıştır¹¹³³.

26 Eylül 1943 Pazar günü saat 17.00’da Ankara Halkevinde Dil Bayramı nedeniyle bir kutlama töreni yapılmıştır. Ankara’nın bütün dil sevenleri ve Ankara gençliği bu programa davet edilmiştir. Türk Dil Kurumu Yayın Kol Başkanı Behçet Kemal Çağlar’ın konuşmasıyla tören açılmıştır. Behçet Kemal Çağlar, Osmanlılıktan kurtulan Türklüğe, Türk dilini Osmanlıcadan kurtarmak görevinin düştüğünü, Türk dilini şehre indirmek, devlete mal etmek, yazıya sokmak, Türkiye Cumhuriyetinin dilini öz Türkçe haline getirmek gerektiğinin bir zaruret olduğunu, bu zorunluluğun Türklük

¹¹²⁸“Dil Bayramı Dün Heyecanla Toplandı”, *Ulus*, 27 Eylül 1942, s.1-3.

¹¹²⁹B. Felek, “Dil Bayramı”, *Cumhuriyet*, 26 Eylül 1942, Nr.6507, s. 3.

¹¹³⁰“Dil Bayramı Bugün Kutlanıyor”, *Ulus*, 26 Eylül 1943, Nr.7958, s.1.

¹¹³¹ Halit Fahri Ozansoy, “Dil Bayramı”, *Son Posta*, 26 Eylül 1943, Nr.4720, s.1-2.

¹¹³²“Bugün Dil Bayramı”, *Vakit*, 26 Eylül 1943, Nr.9200, s.1.

¹¹³³“Dil Bayramının 11’inci Yıldönümü”, *Akşam*, 27 Eylül 1943, Nr.8959, s.1.

sayesinde gerçekleştiğini ifade etmiştir¹¹³⁴. Çağlar'ın ardından saat 19.30'da Ankara radyosunda Türk Dil Kurumu adına İbrahim Necmi Dilmen bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında Türk Dil Kurumunun ve Dil Bayramının anlamını belirtmiştir. Besim Atalay konuşmaların ardından “Öz Türkçe” adlı şiirini okumuştur. Törene halk türküleri ile son verilmiştir¹¹³⁵.

Eminönü Halkevindeki toplantı saat 21.00'da İstiklal marşı ile açılmıştır ve İstanbul lisesinde görev yapan edebiyat öğretmeni Tahir Nejat Gencan bir konuşma yapmıştır. Konuşmalardan ve şiirlerden sonra Namık Kemal'in Vatan Yahut Silistre'si okunmuştur ve ardından Adam komedisi sahnelenmiştir¹¹³⁶.

Sabahattin Sönmez, 26 Eylül gününü, dilimize tekrar kavuştuğumuz günün bayramı olduğunu belirterek Sakarya ve Dumlupınar'ın ne kadar önemi olduysa bugünün de o kadar önemli olduğuna dikkat çekmiştir. Sönmez, kırk yıllık Osmanlı münevverlerinin ilim yapmak, edebiyat yapmak pahasına dillerini kaybettiklerini iddia etmiştir¹¹³⁷.

Halit Fahri Ozansoy, Türk dilinin tarihinden bahsettikten sonra şimdi herkese bir görevin düştüğünü belirtmiştir. Bu görevin, Dil Bayramı etrafında, istiklali bayrak gibi en canlı temsili olarak genişletmek ve bunu çocuklara, aile üyelerine ve herkese anlatma görevi düştüğüne dikkat çekmiştir¹¹³⁸.

Sadri Ertem, Dil Bayramını kendine dönüşün, kendini buluşun bayramı olarak tanımlamıştır. Türk Dil Bayramının millet olmanın yarattığı bir heyecanın ifadesi olduğundan bahsederek kendine dönmenin, kendini buluşun millet özelliği olduğunu dile getirmiştir. Bunun nedenini ise milletlerin kendi kafasıyla düşündüklerini, kendi dilleriyle konuştuklarını ve yazdıkları şeklinde açıklamıştır. Türk devletinin dil davasını bir devlet meselesi olarak ele aldığına vurgu yapmıştır¹¹³⁹.

1.2.12. On İkinci Dil Kurultayı

On ikinci Dil Bayramı, 26 Eylül 1945 tarihinde Salı günü kutlanılmıştır. Cumhuriyet gazetesi Dil Bayramının kutlanacağını “*Bugün her yerde Dil Bayramı kutlanacak*” şeklinde duyurmuştur. En Son Dakika gazetesi de Dil Bayramı programına

¹¹³⁴“Dil Bayramı Dün Kutlandı”, *Ulus*, 27 Eylül 1943, Nr.7958, s.1;“Dil Bayramı Bütün Yurtta Kutlandı”, *Tanin*, 27 Eylül 1943, Nr.4454-29, s.1.

¹¹³⁵“Dil Bayramı Bugün Kutlanıyor”, *Ulus*, 26 Eylül 1943, Nr. 7958, s.1

¹¹³⁶“Dil Bayramı Dün törenle Kutlandı”, *Son Posta*, 27 Eylül 1943,Nr.4721, s.1-2.

¹¹³⁷Sabahaddin Sönmez, “Dilimize Tekrar Kavuştuğumuz Gün,” *Ulus*, 26 Eylül 1943, Nr.7943, s.2.

¹¹³⁸Halit Fahri Ozansoy, “Dil Bayramı”, *Son Posta*, 26 Eylül 1943,Nr.7943,s.1-3.

¹¹³⁹Sadri Ertem, “Kendine Dönüşü, Kendini Buluşu”, *Vakit*, 26 Eylül 1943,Nr.9200, s.3.

yer vererek on ikinci Dil Bayramını kutlamıştır¹¹⁴⁰. Cumhuriyet gazetesi “*Dil Bayramı Bütün Yurtta Kutlandı*” başlığıyla Dil Bayramının kutlandığını duyurmuştur ve bayram nedeniyle yapılan kutlama törenlerine yer vermiştir¹¹⁴¹. Ulus gazetesi “*Dil Bayramı*” başlığıyla Dil Bayramını kutlamıştır. Türk Dil Kurumu Sekreterliği tarafından gönderilen halkevlerinde gerçekleşecek kutlama programını halka duyurmuştur¹¹⁴². Aynı zamanda Ulus gazetesi diğer yıllarda olduğu gibi Dil Bayramı nedeniyle ikinci sayfasını Türk dili üzerine yazılara ayırmıştır. Son Posta gazetesi ise “*Dil Bayramı*” başlığıyla Dil Bayramını kutlamıştır ve kutlama programlarını halka duyurmuştur¹¹⁴³.

On ikinci Dil Bayramının kutlamalarına Ebedi Şefin kabrine çelenk bırakıldıktan sonra başlanılmıştır. 26 Eylül akşamı yurdun her yerinde halkevlerinde Dil Bayramının önemini belirten konferans ve müsamereler verilmiştir¹¹⁴⁴. Ankara Halkevinde 27 Eylül 1944 Çarşamba günü saat 10.00’da bir tören yapılmıştır. Behçet Kemal Çağlar’ın konuşmasıyla kutlama töreni açılmıştır. Çağlar’ın konuşmasının ardından Nurettin Artam bir konuşma yapmıştır. Ardından şiirler dinletilmiştir ve radyo halkevi korusu tarafından seçme halk türkülleri dinletilmiştir¹¹⁴⁵. Saat 21.00’de Ankara radyosunda İbrahim Necmi Dilmen bir söylev vermiştir¹¹⁴⁶. İstanbul Halkevinde eski ve yeni dile örnek olmak için “Zor Nikah” ve “Şenlik Palas” adlı piyesler gösterilmiştir¹¹⁴⁷.

Eflatun Cem, “26 Eylül” başlıklı yazısında 26 Eylül’ün dilde kendi benliğimizi bulma günü olduğunu ifade etmiştir. Yamalı olan Osmanlıcanın çürüyüp çöktüğünü bu nedenle dilin millileşmesi zorunluluğunun doğduğuna dikkat çekmiştir. Cem, Türk istikbalini yaratanların, Türkçenin de istikbalini düşünüp, yabancı dillere demirbaş olmaktan kurtardığına vurgu yapmıştır¹¹⁴⁸.

26 Eylül 1944 tarihinde kutlanan on ikinci Dil Bayramına dair yazılara ve kutlama etkinliklerine bakıldığında, bu yıl kutlanan bayram diğer bayramlara göre biraz daha geride kalmıştır. Diğer yıllarda basının Dil Bayramı nedeniyle verdiği köşe yazıları ve makaleler fazla iken bu yıl basında Dil Bayramı kutlama gününde Türk diline dair yazılarda azalma meydana gelmiştir.

¹¹⁴⁰“Dil Bayramı”, *En Son Dakika*, 26 Eylül 1944, s.2.

¹¹⁴¹“Dil Bayramı Bütün Yurtta Kutlandı”, *Cumhuriyet*, 27 Eylül 1944, Nr.7221, s.1-3.

¹¹⁴²“Dil Bayramı”, *Ulus*, 26 Eylül 1944, Nr.8318, s.1.

¹¹⁴³“Dil Bayramı”, *Son Posta*, 26 Eylül 1944, Nr.5079, 1.-7.

¹¹⁴⁴“Dil Bayramı”, *En Son Dakika*, 26 Eylül 1944, s.2.

¹¹⁴⁵“Dil Bayramı”, *Ulus*, 26 Eylül 1944, Nr.8318, s.1.

¹¹⁴⁶“Dil Bayramı”, *Vakit*, 27 Eylül 1944, Nr.9586, s.4.

¹¹⁴⁷“Dil Bayramı”, *Tanin*, 27 Eylül 1944, Nr.4454-387, s.1; “Dil Bayramı”, *Akşam*, 27 Eylül 1944, Nr.9318, s.2.

¹¹⁴⁸Eflatun Cem, “26 Eylül”, *Vakit*, 26 Eylül 1944, Nr.9585, s.3.

1.2.13. On Üçüncü Dil Kurultayı

On üçüncü Dil Bayramı 26 Eylül 1945 tarihinde Çarşamba günü kutlanılmıştır. Dil bayramının kutlanacağını Akşam gazetesi “*Dil Bayramı*” başlığıyla duyurmuştur ve yapılacak törenlere yer vermiştir¹¹⁴⁹. Ulus gazetesi “*Dil Bayramı*” başlığıyla Dil Bayramının kutlanacağını duyurmuştur ve saat 18.00’da Ankara Halkevinde bir toplantı yapılacağını bildirmiştir¹¹⁵⁰. Son Posta gazetesi Dil Bayramı nedeniyle radyoda, Halkevlerinde ve Halkodalarında dil inkılabının önemini belirten söylevlerin verileceğini duyurmuştur¹¹⁵¹. Vakit gazetesi ise “*Dil Bayramı*” başlıklı yazısında Dil Bayramı nedeniyle yapılacak kutlama törenlerini halka duyurmuştur¹¹⁵².

Ankara Kurum Genel merkez kurulu üyeleri ve kurumda çalışanlar saat 10.00’da Türk Dil Kurumunu kuran ve koruyan Ebedi Şef Atatürk’ün kabrini ziyaret etmişlerdir ve çelenk bırakmışlardır. Saat 21.00’da Ankara radyosunda Türk Dil Kurumu adına söylev verilmiştir. Ülke genelinde bulunan bütün halkevleri de kutlama törenleri yapmışlardır. Eminönü halkevinde, saat 20.30’da Tahir Nejat Gencan bir konferans vermiştir. Ardından eski dile örnek olarak “zor nikah”, yeni dile örnek olarak “okumuş adam” piyesleri sergilenmiştir¹¹⁵³.

Behçet Kemal Çağlar, Ankara halkevinde yaptığı konuşmada, Türk olmak gibi Türkçe konuşmanın da dünya ölçüsünde bir zevk ve gurur kaynağı olduğuna işaret etmiştir. Malazgirtlerin, Dumlupınarların, Anafartalar’ın Türkü olmak nasıl bir zevk ve gurur veriyorsa, Orhon yazıtlarının, Dede korkut masallarının, Köroğlu destanlarını konuşmanın da zevk ve gurur verdiği yorumunda bulunmuştur. Çağlar konuşmasında “*Ne mutlu Türküm diyene ve ne mutlu Türkçe konuşana*” sözleriyle Türk dilinin değerine dikkat çekmiştir¹¹⁵⁴.

Nadir Nadi, ilk dil kurultayının toplanışının üstünden tam on üç yıl geçtiğini, fakat dilde Türkçülük hareketinin çok eskilere dayandığından bahsetmiştir. Nadi, dilde başarmaya çalışılan milliyetçilik hareketinin, bütün sosyal benliği kavrayan büyük milliyetçilik hareketinin sadece bir parçası olduğu yorumunda bulunmuştur. Makalesinin devamında ise on üç yıldır başarılmaya çalışılan şeyin Türk dilinin bağımsızlığını sağlam temeller üzerine oturtmak olduğundan bahsetmiştir¹¹⁵⁵.

¹¹⁴⁹“Dil Bayramı”, *Akşam*, 26 Eylül 1945, Nr. 9677, s.2.

¹¹⁵⁰“Dil Bayramı”, *Ulus*, 26 Eylül 1945, Nr. 8684, s.1.

¹¹⁵¹“Dil Bayramı”, *Son Posta*, 26 Eylül 1945, Nr. 5439, s.1.

¹¹⁵²“Dil Bayramı”, *Vakit*, 26 Eylül 1945, Nr. 9944, s.1-4.

¹¹⁵³“Dil Bayramı”, *Akşam*, 26 Eylül 1945, Nr. 9677, s.2; “On Üçüncü Dil Bayramı”, *Tanin*, 27 Eylül 1945, Nr.4454-747, s.1.

¹¹⁵⁴“Dil Bayramını Dün Sevinçle Kutladık”, *Ulus*, 27 Eylül 1945, Nr.8684, s.1-4.

¹¹⁵⁵Nadir Nadi, “Dil Bayramı”, *Cumhuriyet*, 27 Eylül 1945, Nr.7583, s.1.

Behçet Kemal Çağlar, *Ülkü* dergisinde yayınlanan “*Dil Bayramımız*” başlıklı yazısında 26 Eylülün, her bayramdan daha çok Türk halkının bayramı olduğuna vurgu yapmıştır. Türk tarihi kadar ulu, Türk töresi kadar zengin, Türk tabiatı gibi haşmetli, Türk sanatı gibi ince, Türk dilinin parça parça, karanlıktan aydınlığa çıkarıldığını bunda emeği olan kişilerin minnetle anılacaklarını ifade etmiştir¹¹⁵⁶.

Tanin, Akşam, Son Posta ve Vakit gazeteleri 1944 yılında olduğu gibi bu dönemde de sadece Dil Bayramını duyurmuşlardır. Köşe yazılarında ve makalelerinde Türk diline dair yazılara yer verilmemiştir. Atatürk döneminde faydalanılan Ulus, Cumhuriyet, Akşam, Vakit, Vatan, Tan, İkdam, Son Posta, Son Telgraf gibi gazetelerde Dil Bayramının kutlandığı gün ve 27 Eylül tarihinde Türk dilinin, Dil Bayramının önemini belirten makalelere geniş ölçüde yer verilmiştir. İkinci Dünya Savaşı döneminde bu yazılarda azalma görülmüştür. 1940- 1943 yılları arasında devlet, Dil Bayramının kutlanması için çalışmalar yapmıştır. Basın tarafından da Dil Bayramı köşe yazılarıyla, makaleleriyle desteklenmiştir. Bu Yıllarda yazılarda Türklüğe, Türk Dilinin önemine, kudretine vurgu yapılırken daha sonraki yıllarda makalelerde azalma meydana gelmiştir. Özellikle 1944 ve 1945 yıllarında Dil Bayramı kutlamaları küçük kutular içerisinde duyurulmuştur. Basın tarafından az bir şekilde yer vermeye başlanılmıştır.

2.TÜRKÇE KONUŞMA MESELESİ

Atatürk döneminde başlayıp İnönü döneminde de devam eden uygulamalardan birisi de Türkçe konuşma konusudur. Cumhuriyetin ilk yıllarında mecliste, Türk Ocaklarında ve basında ülke içerisinde yaşayan vatandaşların ve azınlıkların Türkçe konuşmasına yönelik konular tartışılmıştır. Azınlıkların Türkçe konuşmasına yönelik çalışmaların yapılması gündeme gelmiştir. Türk Ocaklarının yaptığı kurultaylarda da azınlıkların ve Doğu ve Güney Anadolu’da yaşayan vatandaşların Türkçe konuşmasına yönelik konular tartışılmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, Çukurova bölgesinde bulunan yirmi bin kişinin (Fellahlar topluluğu) Türkçe yerine Arapça konuştuklarını belirttikten sonra bunun ciddi bir sorun olduğunu dile getirmiştir. Ardından bölgede bulunan Arap, Süryani ve Nasturilerin Türkçe dışında farklı dilleri konuşmaları nedeniyle Türklük çerçevesinde hareket etmeleri için politikaların takip edilmesi gerektiğinden bahsetmiştir¹¹⁵⁷. Mardin ve Siirt halkının Türkçe yerine Arapça konuştuğu görülmüştür ve bu konu kurultayda tartışılmıştır. Görevi nedeniyle on sekiz ay Mardin’de bulunan Mardin Delegesi Doktor

¹¹⁵⁶Behçet Kemal Çağlar “Dil Bayramımız”, *Ülkü*, S.97, 9 Ekim 1945, s. 4.

¹¹⁵⁷Mehmet Pınar, “Türk Ocakları Kurultaylarında Dil Meselesi”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.23, Mart 2016, s.182.

Cevdet Bey, Doğuda çözülmesi gereken en önemli meselenin dil konusu olduğunu belirtmiştir. Mardinlilerin Arapça konuştuğuna değinerek bunun sebeplerinden bahsetmiştir. Ardından Cevdet Bey, Mardin Türk Ocağında Mardinlilere “Aziz Mardinli! Sen Türk’sün, diline hürmeti unutma!” “Her Türk Türkçe konuşmaya mecburdur” şeklinde seslenmiştir¹¹⁵⁸. Ayrıca Van, Bitlis, Diyarbakır ve Urfa gibi vilayetlerde Arapça ve Kürtçe konuşulduğu belirtilmiştir ve bu dillerle Türkçe konuşanların ortalaması verilmiştir. Bu vilayetlerde görev yapan mebuslar buralarda yaşayan kişilere Türklüklerinin hatırlatılması gerektiğini ve Türkçe konuşmaları için çalışmaların yapılmasını istemişlerdir. Çal Türk Ocağı Delegatesi Şakir Turgut Bey, kurultayda ortaokullarda okutulmak için Türk Tarih kitabının kaleme alınmasını istemiştir. Bu kitabın Türkçeden başka bir dil konuşan köylere dağıtılmasını istemiştir. Bu kitapla birlikte bir tarih şuuru oluşturarak bir dönüşümün sağlanması amaçlanmıştır¹¹⁵⁹.

Türkçe konuşma meselesinde üzerinde durulan bir diğer grup ise azınlıklar olmuştur. Azınlıkların Türkçe konuşması hakkındaki tartışmalar basında, Mecliste, Türk Ocağı Kurultaylarında da yer almıştır. Türk Ocaklarını 1927 tarihinde düzenlediği Dördüncü Kurultayında söz alan Besim Atalay, belediyelerin Türkçe konuşmayan halka karşı ikazda bulunarak, Türkçe konuşturulabileceği önerisinde bulunmuştur. Bu önerisine örnek olarak ise; Türkçe konuşmayanlara karşı para cezası uygulayan Balıkesir belediyesini ve Bergama belediyesini göstermiştir¹¹⁶⁰. Türkçe konuşma meselesi Türk Ocaklarının 1928 yılında düzenlediği beşinci kurultayda da gündeme gelmiştir. Türk kökenli olmayan unsurlar genellikle kültür birliği bağlamında ele alınmıştır. Kurultayda aynı zamanda Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgelerinde Türkçe kullanılmasının yaygınlaştırılması görüşülmüştür. Elâzığ Delegatesi Memduh Bey, Türk Ocaklarının çalışmalarına rağmen buradaki kişilerin Türkçe konuşmamakta ısrar ettiklerini öne sürmüştür¹¹⁶¹. Türkçe konuşma konusu sadece Türk Ocağında tartışılan bir konu olarak kalmamıştır 1940’lı yılların başına kadar devlet politikası olarak devam etmiştir.

Türkçe konuşma hususunu gündeme getiren ve çalışmalar yapan kurumlardan birisi de Darülfünun Hukuk Fakültesi Cemiyeti olmuştur. Cemiyet, 1928 yılında gerçekleştirdiği yıllık kongresinde Türkçe konuşulmasının gerekliliği ve önemini

¹¹⁵⁸Pınar, a.g.m., s.183.

¹¹⁵⁹Pınar, a.g.m., s.188.

¹¹⁶⁰Fusun Üstel, *İmparatorluktan Ulus- Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)*, İletişim Yayınları, İstanbul 1997, ss.240-241.

¹¹⁶¹Üstel, a.g.e., ss.300-3001.

anlatmak için çalışmalar yapılmasına karar vermiştir. Aldıkları kararlar umuma açık yerlerde Türkçe dışında farklı dil konuşulmasının yasaklanması istenilmiştir. Bu isteklerinin ardından Darülfünun Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti tarafından 13 Ocak 1928’de “Vatandaş Türkçe Konuş!” Kampanyası başlatılması kararı alınmıştır. Bu kampanyanın başlatılması için Dâhiliye Vekâletine başvuruda bulunulmuştur. Bu izni aldıktan sonra İstanbul sokaklarında ve caddelerinde bayraklarla dolaşarak Türkçeden başka bir dil konuşulmamasını ilan edeceklerini duyurmuşlardır ve duvarlara beyannameler asmışlardır¹¹⁶².

Vatandaş Türkçe Konuş kampanyası nedeniyle Hukuk Talebe Cemiyeti tarafından halka, sadece Türkçe konuşmalarını tavsiye eden “Vatandaş Türkçe Konuş!” sloganının yer aldığı afişler, tiyatro, gazino, lokanta gibi umumi yerlere asılmıştır. Bu kampanyaya azınlıklar tepki göstermiştir ve afişleri ve levhaları yırtmışlardır. Bu sebeple Türk vatandaşları ve azınlıklar arasında kavga çıkmıştır¹¹⁶³. Türkçe konuşmayanlara yönelik olan çalışmalara ve Vatandaş Türkçe Konuş Kampanyasına basın tarafından da destek verildiği görülmektedir. Basın, çıkan olayları da yakından takip etmiş ve sayfalarında yer vermiştir. Vatandaş Türkçe Konuş kampanyasına karşı olan kişiler Boğaziçi vapur seferlerini yapan gemilerde yer alan Vatandaş Türkçe Konuş sloganlarının yer aldığı afişleri ve tabelaları yırtmışlar, bu tabelaların altına oturarak yabancı dil ile konuşmuşlardır. Bu olayı Cumhuriyet gazetesi “*Türkçe Konuşma Cereyanına Karşı Mukabil Tariz*” başlığıyla yer vermiştir. Bazı kişilerin Türkçe konuşulmasına dair yazıların bulunduğu levhaların altına kasten oturarak Arnavutça, Boşnakça, Ermenice, Arapça, Çerkesçe, Rumca ve Yahudice konuştukları bilgisi verilmiştir. Gazete aynı zamanda Vatandaş Türkçe konuş afişlerini ve levhalarını yırttıklarını böylelikle bu kampanyayı protesto ettiklerini aktarmıştır¹¹⁶⁴.

Vatandaş Türkçe Konuş kampanyası sadece İstanbul’da gerçekleştirilmemiştir. Örneğin; Edirne’de de bir kampanya başlatılmıştır. Bu kampanya için heyetler kurulmuştur ve Türkçe konuşulması gerektiği uyarısı bulunan afişler asılmıştır¹¹⁶⁵.

Türkçe konuşmayı teşvik eden kitaplar da yayınlanmıştır. Herman Spierer Tütün Şirketi’nin temsilcisi olan Munis Tekinalp (Moiz Kohen), 1928 yılında Türk Ocakları başkanlığına armağan ettiği Türkleştirme adlı kitabı yayınlamıştır. Tekinalp, yayınladığı kitabında azınlıkların, Gayrimüslimlerin nasıl Türkleştirileceğinden bahsederek Türkçe

¹¹⁶²Bali, *a.g.e.*, ss.135.

¹¹⁶³Bali, *a.g.e.*, ss.136.

¹¹⁶⁴“Türkçe Konuşma Cereyanına Karşı Mukabil Tariz” *Cumhuriyet*, 20 Şubat 1928, Nr.1361, s.1.

¹¹⁶⁵Bali, *a.g.e.*, ss. 143.

konuşmanın önemine vurgu yapmıştır. Bunun gerçekleşebilmesi için de Ziya Gökalp'in, tek dil, tek ülkü, tek kültür ilkesini savunmuştur. Tekinalp, bu eseri Tevrat'ın On Emir'inden esinlenerek Türkçe konuşmayı ve Türkleşmeyi On Buyruk başlığı altında toplamıştır. Bu On Buyruğun ikincisinde Türkçe konuşma gerekliliğinden bahsedilmiştir. Tekinalp bu On buyrukta, bu kişilerin adlarının Türkleştirmesini, havralarda dualarının bir kısmının Türkçe okutulmasını, okullardaki eğitimin Türkçe verilmesini önermiştir¹¹⁶⁶.

Bu dönemde konuyla ilgili eser kaleme alan bir diğer isim ise Avram Galanti'dir. Galanti, 1928 yılında '*Vatandaş Türkçe Konuş! Yahut Türkçe'nin Tamimi Meselesi*' adlı bir eser yayınlamıştır. Bu eserde Darülfünun Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyetinin başlattığı kampanyanın amacının yerinde ve ulvi olduğundan bahsetmiştir. Galanti, eserinin hazırlanış amacını, Türk olmayan kişilerin, neden Türkçe konuşmadıklarına ilişkin bilgi vermek olarak açıklamıştır. Türkiye sınırları içerisinde konuşulan dillere yer vermiş ve Türkçe konuşma konusunda Türk okullarının önemine dikkat çekmiştir¹¹⁶⁷.

1930'lu yıllar ise Türkiye'de inkılapların yoğunlaştığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde dil alanında çalışmalar artmıştır. Mustafa Kemal de konuşmalarında Türkçe konuşmanın önemine vurgu yapmış ve dili ulus haline gelmenin en belirgin özelliklerinden biri olarak görmüştür. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal bir konuşmasında, Türk demenin dil demek olduğunu, ulusallığın en belirgin özelliklerinden birisinin dil olduğuna vurgu yapmıştır. Türk ulusundanım diyen herkesin, her şeyden önce ve ne olursa olsun Türkçe konuşmasının gerektiğini belirtmiştir¹¹⁶⁸.

Atatürk döneminde Türkçe konuşma üzerine meydana gelen olaylardan birisi de 23 Şubat 1933 tarihinde gerçekleşen Vagon-li Olayı olmuştur. Vagon-li Olayı yeni bir Türkleştirme kampanyasının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Olay, yabancı sermayeli Vagon-li Yataklı Vagonlar Kumpanyasında meydana gelmiştir. Fransız Şirket müdürü Gaetan Jannoui, Telefonda Türkçe konuşan Naci Bey'e, şirketin resmi dilinin Fransızca olduğu, yalnızca bu dille konuşulacağı, Türkçe konuşulmasının yasak olduğu şeklinde uyarıda bulunmuştur. Bu uyarıyı yaparken Türk memura hakarete bulunmuş ve ardından memuru para cezasına çarptırarak, Türkçe konuştuğu gerekçesiyle işten

¹¹⁶⁶Munis Tekinalp, *Türkleştirme*, Ed. Özer Ozankaya, T.C. Kültür Bakanlığı Eserleri, Ankara 2001, ss.75.

¹¹⁶⁷Avram Galanti, *Vatandaş Türkçe Konuş! Yahut Türkçe'nin Tamimi Meselesi*, Hüsn-i Tabiat Matbaası, İstanbul 1928, ss.7-47.

¹¹⁶⁸Şerafettin Turan, *Atatürk ve Ulusal Dil*, Yenigün Haber Ajansı, İstanbul 1998, ss.19; "Mustafa Kemal'in Adana Türk Ocağındaki Nutku", *Vakit*, 19 Şubat 1931, Nr.4712, s.2.

uzaklaştırmıştır. Bu olay basında yer bulmuş ve büyük bir tepki ile karşılanmıştır. Olayın basında yer almasından sonra, Vatandaş Türkçe Konuş Kampanyası tekrar canlanmış ve gösteriler meydana gelmiştir. Son Posta gazetesi olayı "*Türk vatanının orta yerinde bir Türk için inanılmayacak kadar garip ve müessif, aynı zamanda o nispette hayret edilecek bir hâdise*" olarak tanımlamıştır¹¹⁶⁹. Bu olay 23 Şubat 1933'te Cumhuriyet gazetesinde "*Vagon Li Şirketinde Çirkin Hadise*" başlığıyla, Vakit gazetesinde "*Bu nasıl iş? Küstahlık! Türkiye'de Türkçe konuşmak kabahat miymiş?*" başlığıyla yer almıştır¹¹⁷⁰.

Ülke içerisinde Türkçe konuşma yönünde yaşanan olaylara belediyeler de kayıtsız kalmamışlardır. Örneğin; Bursa ve Tekirdağ belediyeleri, Türkçe dışında farklı lisanda konuşanların sayısının artması nedeniyle, Türkçeden başka bir dille konuşmayı yasaklamıştır. Türkçeden başka dille konuşanlar hakkında zabıt tutulacağı ve beş lira para cezası kesileceği duyurulmuştur¹¹⁷¹.

Cumhuriyetin ilk yıllarında başlayan ve uzun süre etkisini koruyan "Vatandaş Türkçe Konuş!" kampanyaları ve Türkçe konuşma üzerine yapılan çalışmalar dil üzerinde Ulus- devlet inşa etme sürecinin şartlarından biri olarak kabul edilmiştir. Vatandaş Türkçe Konuş kampanyaları bir kısım yazarlar tarafından eleştirilmiştir. Bu kampanyaların azınlıklara karşı yapılan yok etme politikası olduğu iddia edilmiştir. Rıfat Bali, bu kampanyaların, azınlıkların ve ülke içerisinde Türkçe konuşmayan vatandaşların dil ile birlikte Türk ülküsünü ve Türk kültürünü benimsemesinin hedeflediğini belirtmiştir¹¹⁷².

Cumhuriyetin ilk yıllarında başlayan Türkçe Konuş Kampanyaları, İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı döneminde de devam etmiştir. Özellikle 1939-1945 yılları arasında Türkçe Konuş Kampanyaları sürdürülmüştür. Türkçe Konuşma konusuna basın sıklıkla yer vermiştir. 1939 yılında, Türk Dili ve Duygusu Yayın Kurumu Beyoğlu halkevinde okul müdürleri, öğretmenler gibi daha birçok davetlilerin katılımıyla bir toplantı yapmıştır. Kurum Başkanı Yılmaz, yaptığı açıklamada hakiki ve samimi bir Türk vatandaşının nasıl olabileceğini ve tam bir Türk vatandaşı kime denilebileceğini izah etmiştir. Gayrimüslim Türk vatandaşlarına hitap ederek onları milli birlik ve milli duyguda birleşmeye davet etmiştir. Kemal Perkün ise, Türk dili ve duygusu yayım

¹¹⁶⁹"Türk'e Hürmet İsteriz!", *Son Posta*, 26 Şubat 1933, Nr. 931, s. 1.

¹¹⁷⁰"Bu Nasıl İş? Küstahlık! Türkiye'de Türkçe Konuşmak Kabahat Miymiş?" *Vakit*, 23 Şubat 1933, Nr.5; "Vagon Li Şirketinde Çirkin Hadise", *Cumhuriyet*, 24 Şubat 1933, Nr.3162, s.2.

¹¹⁷¹"Türkçeden Başka Bir Dille Konuşmak Yasak Edildi", *Haber*, 26 Şubat 1937, Nr.1836, s.1.

¹¹⁷²Rıfat N. Bali, "*Azınlıkların Türkçeleştirme Meselesi*" *Ne İdi? Ne Değildi?*, Libra Yayınevi, İstanbul 2014, ss.147-148.

meselelerinin önemine dikkat çekmiştir. Türkçe bildikleri halde umumi yerlerde yabancı dillerle konuşan vatandaşların bu hareketlerine asla müsamaha ile bakılamayacağına vurgu yapmıştır¹¹⁷³.

İkdam gazetesi “Vatandaş Ne Zaman Türkçe Konuşacak?” başlıklı yazıda önemli işlerinden birisinin de vatandaşa sürekli olarak Türkçe konuşmasını tavsiye etmek olduğunu dile getirmiştir. Ama bu tavsiyelere rağmen Yahudi, Rum ve Ermeni Vatandaşın Türkçe konuşmamakta ısrar ettiklerini belirtmiştir. Bu azınlıkların bir müddet sindiklerini, korkuttuklarını ve Türkçe konuşmaya başladıklarını, fakat bir süre sonra yeniden kendi dillerine döndüklerini ifade etmiştir. Ermenice ve İbranice’nin bir kanunla yasaklanması gerektiği yorumunda bulunulmuştur. İstanbul’a gelen ve yıllarca kalan ecnebilerin, İngilizlerin, Almanların, Fransızların, Rumca, Ermenice, Yahudice öğrendikleri halde bir türlü Türkçe öğrenmeye yeltenmediklerine dikkat çekmiştir¹¹⁷⁴.

Peyami Safa, Cumhuriyet gazetesinde yayınladığı köşe yazısında, Türk birliğinin yalnız hukuki ve siyasi vasıflarıyla tamamlanmış olmayacağını yazmıştır. Milli birliğin, birkaç derneğin katılımıyla değil, bütün sosyal kuruluşların dahil olmasıyla gerçekleşebileceğine dikkat çekmiştir. Ardından bunların başında lisana bağlı kuruluşların geldiğini belirtmiştir. Azlıkların güzel Türkçe yazmalarını değil, Türkçe konuşmalarını temenni safhasında olduklarını dile getirmiştir. Safa, onların kötü bile olsa, umumi yerlerde hep Türkçe konuşmalarını istediklerini fakat kendilerine bunu dinletemediklerini belirtmiştir. Bir millete ve milli birliğe mensup olmak için resmi şartların ve kanunların mihverinde yaşayarak alışveriş münasebetleri içinde kalmanın yeterli olmadığına vurgu yapmıştır¹¹⁷⁵.

Selim Sabit, Cumhuriyet’in ilk yıllarından beri Türkçe konuşmaya yönelik alınan tedbirlerin etkisinin yetersiz olduğunu Tasvir-i Efkar gazetesinde kaleme aldığı köşe yazısında dile getirmiştir. Musevilerin bulundukları her yerde bağıra bağıra Frenkçe konuştuklarını, buna sinirlenenlerin “Vatandaş Türkçe Konuş!” sloganıyla levhalar yazdırarak tramvay arabalarına, vapurlara astıklarını belirtmiştir. Sabit, bu levhaları gördükleri zaman modadır, bu da geçer dediklerini ve bir müddet sonra etkisinin geçtiğinden bahsetmiştir. Vatandaş Türkçe Konuş! demeden önce kendi kendimize: Türk, Türkçe Konuş ve yaz! uyarısında bulunulması gerektiğini belirtmiştir. Bunun

¹¹⁷³“Vatandaşların Türkçe Konuşması İsteniliyor”, *Tan*, 30 Ocak 1939, Nr.1258, s.2.

¹¹⁷⁴A.N.K., “Vatandaş Ne Zaman Türkçe Konuşacak”, *İkdam*, 19 Mayıs, 1939, Nr.125, s.1-3.

¹¹⁷⁵Peyami Safa, “Türk Edebiyatında Azlıklar”, *Cumhuriyet*, 8 Şubat 1939, Nr.5293, S.3.

nedenini ise Türk diline yabancı kelimelerin girdiğini, bu kelimelerin Türk dilinin anlaşılmasını ve düzenini bozduğu şeklinde açıklamıştır¹¹⁷⁶.

Türkçe konuşma kampanyalarının tekrar canlanmasından sonra Yahudiler ad ve soyadlarını değiştirip Türkçe ad ve soyadı almaya başlamışlardır. Bu kişilerin çoğunu tüccarlar oluşturmuştur. Bu durumu Haber gazetesi, “*Musevi Vatandaşlar Arasında İsimlerini Türkleştirenler Çoğalıyor*” şeklinde halka duyurmuştur¹¹⁷⁷. Basında yer alan bir başka haberde Musevilerin adlarını Türkçeleştirme konusundaki etkenin, Türklüğe karşı besledikleri sevgi olmadığı görüşü savunulmuştur. Musevileri sevmeyen bazı yabancı ülkelerle ticaret yapabilmek için bu yola başvurdıkları iddia edilmiştir. Almanların Yahudilerle yaptıkları ticareti kesme kararından etkilenmemek için adlarını değiştirdikleri yorumunda bulunulmuştur¹¹⁷⁸.

Bu dönemde yaşanan gelişmelerden birisi de Albert Kohen tarafından Türkiye’nin *Sesi La Boz De Türkiye* dergisinin yayınlanması olmuştur. Dergi, Yahudi toplumunu kamuoyunda temsil etmiş, Yahudi halkını Türkçe konuşmaya yönlendirmiştir. Avram Galanti, İbrahim Nom, Tekin Alp gibi isimler bu dergide yayınladıkları yazılarında umumi yerlerde Türkçe konuşulması gerektiğini dile getirmişlerdir¹¹⁷⁹. Aynı zamanda bu isimler Yahudilerin ve diğer gayrimüslimlerin Türkçe konuşması için çalışmalarda bulunmuşlardır. Örneğin; Albert Kohen, Türkçe konuşmanın yaygınlaştırılması için, “Vatandaş Türkçe konuş, yavaş konuş” yazar kağıtların Türkçe konuşmayan Yahudilere dağıtılmasını teklif etmiştir. Bu teklifine cemaat yöneticilerinin önderlik etmelerini istemiştir¹¹⁸⁰.

Basında olduğu gibi mecliste de Türkçe konuşma konusu tartışılmıştır. Mecliste Almanya’dan savaş nedeniyle gelecek olan kişiler üzerine tartışma yaşanmıştır. Besim Atalay, yabancı unsurlara gelin Türk olunuz denileceğine dünyanın dört bucağında bulunan Türkleri görmeyi, onları getirmeyi tavsiye etmiştir. Başka ülkeden gelen azınlıkları bir mikroba benzeterek, bu kişilerin devletin kuvvetli zamanlarında beraber oldukları, fakat zayıf olduğu zaman ise vücudun her yerinde çiban gibi belirdiği örneğini vermiştir. Bunu Milli Mücadelede gördüklerini belirterek, getirelim Türkleşir diyenlere karşı çıkmıştır ve bunların Türkleşmediklerini daha önceden getirilenlerin evlerinin dolaşılmasını tavsiye etmiştir. Çoğu kişinin kendi dilini konuştuğuna, Türkçe

¹¹⁷⁶Selim Sabit, “Vatandaş Türkçe Yaz!”, *Tasvir-i Efkar*, 3 Haziran 1940, s.3.

¹¹⁷⁷“Musevi Vatandaşlarımız Arasında”, *Haber Akşam Postası*, 24 Mayıs 1939, Nr.2613, s.1-5.

¹¹⁷⁸“Musevi Vatandaşlarımız Arasında”, *Haber Akşam Postası*, 24 Mayıs 1939, Nr.2613, s.1-5.

¹¹⁷⁹Rıfat N. Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, İletişim Yayınları, İstanbul 1999, ss. 380.

¹¹⁸⁰Bali, *a.g.e.*, ss. 385.

konuşmadığına vurgu yapmıştır. Ülke içerisinde sığıntı vaziyette bulunan yirmi bin kişinin hiç Türkçe konuşmadığını belirtmiştir. Atalay, bu kişilerin ülkeye girinceye kadar ben Türküm dediklerini girdikten sonra ben Türk olmadıklarını dile getirdiklerini ifade etmiştir. Türk dilini konuşmadıklarını, Türk kültürünü benimsemediklerini belirterek, Türk halkı ezilirken, bu halkı ülkeye almanın doğru olmadığını ifade etmiştir¹¹⁸¹.

Balat Türk Kültür ve Yardım Birliği, 6 Eylül tarihinde Yahudilerin bayramı olan Roş Aşana Bayramından birkaç gün önce bir beyannameyi basına dağıtarak yayınlamıştır. Bu beyannamede özellikle Musevilerin Türkçe konuşmalarının gerekliliğine işaret edilmiştir. Dini merasimlerde dahi Türkçe kullanılmasının yalnız görev değil borç olduğuna vurgu yapılmıştır. Balat Türk Kültür ve Yardım Birliği, beyannamesinde şu satırlara yer vermiştir: *“Din hükümlerimizin akaidine göre bize en yakın unsur Türk’tür. Öz dilimiz Türkçedir. Bulunduğumuz yer neresi olursa olsun Türkçe konuşacağız. Kıymetli vatanımıza karşı olan borcumuz maddi ve manevidir. Bu görevlerimizi seve seve yerine getireceğiz.”* Birlik yayınladığı bu beyannameyi, Balat’ta Sinagogda yapılan Roş Aşana bayramını kutlama töreninde de okumuştur¹¹⁸². Kuledibi sinagogundaki törende konuşan Knest İsrail, Türkiye’deki Musevilerin artık Fransızca ve İspanyolca konuşmayacaklarına ve sadece Türkçe konuşacaklarına dair yemin etmelerini istemiştir. Bu istek kabul edilmiştir¹¹⁸³.

Basın bu beyannameye ver vererek Musevilerin Türkçe konuşmaya yemin ettiklerini duyurmuştur. Son posta gazetesi *“Musevi Vatandaşlar Yemin Ettiler: Türkçe Konuşacaklar”* başlığıyla Musevi kültür birliği, sinagoglarda toplanarak topraklarında hür ve mesut yaşadıkları Türkiye’nin selameti adına dua edilmesinin istendiğini ve artık hiçbirinin Türkçeden başka bir dille konuşmamalarını tavsiye etiklerine yer verilmiştir¹¹⁸⁴. Bu haberi Tan gazetesi *“Museviler Türkçe’den Başka Hiçbir Dil Konuşamayacak”*¹¹⁸⁵, Ulus gazetesi *“Museviler Türkçeden Başka Dil Kullanmayacak”*, Yeni Asır gazetesi *“Museviler Türkçe Konuşacak”*, Son Posta gazetesi *“Musevi*

¹¹⁸¹TBMMZC, D:6,C:3,İ:Fevkalade İçtima, İN:25, Tarih:12 Haziran 1939, s.93.

¹¹⁸²“Museviler Türkçeden Başka Hiçbir Dil Konuşamayacak”, *Tan*, 29 Eylül 1940, Nr.1850, s.1; “Tevrat’ın 5701’inci Yılı Tesit Edildi”, *Tasvir-i Efkar*, 4 Ekim 1940, s.1-3; “Musevilerin Türkçe Konuşma Kararı”, *Vatan*, 4 Ekim 1940, Nr. 47, s.1; “Museviler Dün Türkçe Konuşmaya Ant İtti”, *Haber Akşam Postası*, 4 Ekim 1940, Nr.3099, s.3.

¹¹⁸³“Musevilerin Türkçe Konuşma Kararı”, 4 Ekim 1940, Nr.47, s.1;“Museviler Dün Türkçe Konuşmaya Ant İtti”, *Haber Akşam Postası*, 4 Ekim 1940, Nr.3099, s.3;“Museviler Türkçe Konuşacak”, *Yeni Asır*, 4 Ekim 1940, s.4; “Musevi Vatandaşlar Yemin Ettiler: Türkçe Konuşacaklar”, *Son Posta*, 4 Ekim 1940, Nr.3660, s.1; “Museviler Türkçeden Başka Dil Kullanmayacak”, *Ulus*, 4 Ekim 1940, Nr. 6887, s. 2.

¹¹⁸⁴“Musevi Vatandaşlar Yemin Ettiler: Türkçe Konuşacaklar”, *Son Posta*, 4 Ekim 1940, Nr.3660, s.1.

¹¹⁸⁵“Museviler Türkçe ’den Başka Hiçbir Dil Konuşamayacak”, *Tan*, 29 Eylül 1940, Nr. 1850, s.1.

Vatandaşlar Yemin Ettiler: Türkçe Konuşacaklar”, Tasvir-i Efkar “*Tevrat’ın 5701’inci Yılı Tesit Edildi*” başlıklarıyla halka duyurmuşlardır¹¹⁸⁶.

Tasvir-i Efkar gazetesinin bir muhabiri davet üzerine bu törene katılmıştır. Muhabir, Balat Türk Kültür ve Yardım Birliğinin beyannameyi okumasının ardından büyük bir sessizlik olduğunu belirtmiştir. Dışarıda karşılaştığı kalabalık arasında kimsenin Türkçe konuşmadığını gördüğünü bunun üzerine Balat Türk Kültürü ve Yardım Birliği Başkanı David Kampeas, yavaş yavaş bunun yoluna gireceğini, bütün halkın Türkçe konuşacaklarını söylemiştir. Kampaes, birliğin toplandığı zamandan itibaren Musevi oldukları halde Türkçeden başka dil konuşmadıklarını, konferanslarının, temsillerinin hepsinin Türkçe olduğundan bahsetmiştir. Türkçe konuşmayan kişilerin cemaatin seçkin tabakasında yer alan kişilerin olduğunu belirtmiştir. Konuşmasının devamında ise Türklerden manevi yardım etmelerini istemiştir. Türkler kadar Türkçe bilememesinin bir kusur sayılmamasının gerektiğini, bilakis bunun için çareler düşünülmesini istemiştir¹¹⁸⁷.

Basın bu beyannameyi duyurduktan sonra beyannameye yönelik eleştiriler de yapmıştır. Tan gazetesi yazarı Naci Sadullah “*Beyannamelerinden Belli*” başlıklı yazısıyla beyannameye cevap vermiştir. Beyannamenin bütün Yahudi vatandaşları Türkçe öğrenmeye ve her zaman her yerde Türkçe konuşmaya davet ettiğini belirttikten sonra bunun isabetli bir karar olduğunu beyannameye yer vererek dile getirmiştir. Metindeki üslup ve ifade bozukluğunu eleştirmiştir¹¹⁸⁸. Şair ve Avukat İbrahim Nom, Tan gazetesine cevap olarak bir mektup göndermiştir. Bu mektupta yaptıkları çalışmaları ve beyannameye yer alan üslup hatalarının hoş görülmesini istemiştir¹¹⁸⁹.

Balat Türk Kültür ve Yardım Birliğinin yayınladığı bu beyanname üzerine çıkan tartışmalar nedeniyle Nice’teki Türk Yahudileri başkanı Eli Eskenazi Vatan gazetesine bir mektup göndermiştir. Başkanın gönderdiği bu mektupta Türk Musevilerinin Türkçeden başka bir dil konuşmayacaklarının temennisinde bulunularak şu ifadelerle yer verilmiştir:

“Eğer içinde Türkçe konuşmayan kalp gözleri kör adamlar, mefluç akıllar ve düşkün ruhlar varsa, (böyle bir nankör Türk Musevi’sinin bulunacağını farz etmek dahi istemiyorum) cennet gibi vatanın dili olan mukaddes Türkçe’nin kadir ve kıymetini

¹¹⁸⁶“Museviler Türkçe Konuşacak”, *Yeni Asır*, 4 Ekim 1940, s.4;“Museviler Türkçeden Başka Dil Kullanmayacak”, *Ulus*, 4 Ekim 1940, Nr.6887, s.2;“Musevi Vatandaşlar Yemin Ettiler: Türkçe Konuşacaklar”, *Son Posta*, 4 Ekim 1940, Nr.3660, s.1;“Tevrat’ın 5701’inci Yılı Tesit Edildi”, *Tasvir-i Efkar*, 4 Ekim 1940, Nr.47, s.1.

¹¹⁸⁷“Tevrat’ın 5701’inci Yılı Tesit Edildi”, *Tasvir-i Efkar*, 4 Ekim 1940, Nr.47, s.1.

¹¹⁸⁸“Beyannamelerinden Belli!”, *Tan*, 29 Eylül 1940, Nr. 1850, s.2.

¹¹⁸⁹Rıfat N. Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, İletişim Yayınları, İstanbul 1999, ss. 388.

*bilemeyen münkirler ve nankörler çıkarsa onları hiç tereddüt etmeden taşıyınız, onları tel'in ediniz! O zaman Allah sizi takdis eder. O zaman Tevrat'a layık olursunuz. Böyle bedbahtlar varsa onlara haykırıyorum: "vatandan çıkınız!.. Göreceksiniz ki, Türk topraklarından ayrıldığımız dakikada teneffüs edeceğiniz hava: maddi, manevi ölüm havasıdır. Bu temasla öğreneceksiniz ki; en mukaddes dil Türkçedir, en büyük şeref Türk olmaktadır"*¹¹⁹⁰.

Eli Eskenazi, ikinci bir mektup daha göndermiştir. Bu mektubunda Türkçe konuşmayan Musevilerin taşta tutulmasını ve yurttan çıkarılmasını istemiştir. Böylelikle bunun değerini bilecekleri yorumunda bulunmuştur. Türkçe konuşmayan Musevileri nankörlükle itham etmiştir¹¹⁹¹.

Türkçe konuşma konusu ve Yahudilerin Türkçe konuşmaya yemin etmesi karikatürlere de yansımıştır. Vatan gazetesinde yer alan "Büyük Yemin!" başlıklı karikatürde İsrail isimli bir kişi yere çömeli, elleri birleşik bir vaziyette yukarıya bakarak şu sözleri söylemiştir: "Buyundan itibaren Türkçe konuşmaya yemin ediyorum... şayet konuşmazsam Allah beni cebinde hiç bozuk para bulunmayan dilencilere benzetsin!"¹¹⁹².

Karikatür dergisinde yayınlanan "Yahudiler Türkçe Konuşacaklar" başlıklı karikatürde ise İsrail ile müşterinin konuşmasına yer verilmiştir. İsrail Salamon'a; "Oğlum Salamon; lomaz haşo kitalo: demanda maskaro(Türkçesi: kazıklıyorlar!) şeklinde seslenince müşterinin hani Türkçe konuşacaktınız uyarısına karşı biz konuşmuyor, alışverişten bahsediyoruz şeklinde cevap vermiştir¹¹⁹³.

Hikmet Münir, uzun zamandır Türk vatandaşlarına milli dili konuşturmanın amaçlarından birisi olduğunu bunun içinde propaganda yapıldığını belirtmiştir. Bu propagandaların yavaş yavaş tesirinin görülmekte olduğunu, fakat son bir sene içinde, umumi yerlerde çoğunluğun Türkçe konuştuğunu işittiğini dile getirmiştir. Milli vahdetin, aynı zamanda kültür vahdeti demek olduğunu ifade etmiştir. Hangi soydan olursa olsun, dilimizi konuşan bütün vatandaşların bu gayretini takdir etmenin gerekli olduğunu belirtmiştir. Bazı kişilerin yaptığı gibi: "kötü konuşuyorlar; hiç konuşmasalar daha iyi ederler" denilmemesi gerektiğini, bu gayretlerinin görülmesini dile getirmiştir¹¹⁹⁴.

¹¹⁹⁰“Musevi Vatandaşlara Nicten Yapılan Hitap ve Uyandırdığı Akisler”, *Son Posta*, 10 Aralık 1940, Nr.3725, s.1-7;

“Nice'teki Türkiyeli Musevilerin Manidar Bir Tezahürü”, *Vatan*, 28 Ekim 1940, Nr.71, s.3

¹¹⁹¹“Nice'teki Musevilerden Türkiye Musevilerine Bir Beyanname”, *Vatan*, 9 Aralık 1940, Nr.111, s.2.

¹¹⁹²“Büyük Yemin!”, *Vatan*, 5 Ekim 1940, Nr.32, s.1.

¹¹⁹³Bali, *a.g.e.*, ss. 387.

¹¹⁹⁴Hikmet Münir, "Vatandaş Türkçe konuşuyor!", *Vakit*, 1 Temmuz 1940, Nr.8073, s.3.

Ercüment Ekrem Talu ise Yahudi vatandaşlarının aldıkları bu kararın biraz geç alınmış bir karar olduğu görüşünü savunmuştur. Bu kararla birlikte Yahudi vatandaşların, batıl bir itiyada veda ettiklerini ve Türklük camiasında biraz daha yer aldıklarını iddia etmiştir¹¹⁹⁵.

Yahudiler Türkçe konuşmalarına, yemin etmelerine rağmen bu yeminlerini yerine getirmemişlerdir ve bu beyannameye karşı çıkanlar ve destekleyenler olmak üzere ikiye ayrılmışlardır. Bu durumu Akşam gazetesi “*Yeminli Museviler Arasında Yeni Bir Moda*” başlığıyla ele almıştır. Musevilerin şehirde ikiye ayrıldığını, dini bütün olan kişilerin Türkçe konuştuğunu diğerlerinin ise Fransızca ve İspanyolca konuşmaya devam ettiklerini belirtilmiştir. Yemin eden kişilerin Türkçelerini düzeltmek için Türk ailelerinin yanlarına yerleştikleri, bu evlerde pratik yaptıkları ifade edilmiştir¹¹⁹⁶. Beyanname üzerine yapılan bu tartışmaların ardından 26 Aralık 1940 tarihinde gerçekleşen CHP’nin İstanbul İl Kongresinde ilçelerin dilekleri kısmında Beyoğlu ilçesi, Musevi vatandaşların Türkçe konuşmaları ve kuruluşlarına Türk memur almaları yönünde istekte bulunmuştur¹¹⁹⁷. Bu istek 1941 yılında da tekrardan dile getirilmiştir. İstanbul milletvekillerinin CHP Beşiktaş merkezinde yaptıkları görüşmelerde Türkçe konuşmamakta direnen kişilerin dilimizi konuşmaları için çalışılması isteği yer almıştır¹¹⁹⁸.

Türkçe konuşma meselesi Refik Saydam’ın vefatının ardından Başbakanlığa Şükrü Saraçoğlu’nun gelmesiyle tekrar canlılık kazanmıştır. Saraçoğlu’nun hükümet programını açıklamasının ardından Antalya milletvekili Rasih Kaplan azınlıkların Türkçe konuşma konusunda gösterdikleri gevşekliği dile getirerek eleştiride bulunmuştur. Görüşünü şu cümleleri dile getirmiştir : “*Arkadaşlar, Türk milleti bu devleti kuran ve bu devletin savunma görevini gerek kan ve gerek mal itibarıyla üzerinde taşıyan bir millettir. Ve bu milletin bir de dili vardır. Bazı unsurlar pek arsızca hareket ederek Türk milletinin diline hürmet etmiyorlar. Evlerinde istedikleri dille konuşabilirler. Fakat umumi yerlerde, tramvayda, vapurda, şimendiferde veya bir gazino veya kahvede konuşan bir kısım Türk vatandaşının konuştuğu dil, Türkçe*

¹¹⁹⁵Ercüment Ekrem Talu, “Yahudi Vatandaşlarımız”, *Son Posta*, 8 Ekim 1940, Nr.3664, s.2.

¹¹⁹⁶Aliveli, “Yeminli Museviler Arasında Yeni Bir Moda”, *Akşam*, 7 Ekim 1940, Nr.7891, s.2; “Museviler, bir Kısımın Türkçe Konuşma Kararını Tanımayışından Müteessir”, *Son Posta*, 9 Ekim 1940, Nr.3665, s.1.

¹¹⁹⁷“İstanbullular Partiden Neler İstiyorlar?”, *Son Posta*, 27 Aralık 1940, Nr. 3742, s.1.

¹¹⁹⁸“Mebuslarımızdan Dilekler: Türkçe Konuşmayanlar Yola Getirilsin!”, *Tasvir-i Efkar*, 2 Eylül 1941, Nr.4804-448, s.1-3.

değildir. Ey vatandaş eğer Türk vatandaşı isen Türk diline saygı göster, hürmet et ve karışındaki Türkleri de rencide etme”¹¹⁹⁹.

Gazeteci Refi Cevat Ulunay da yayınladığı köşe yazılarıyla azınlıkların Türkçe konuşması gerekliliği üzerinde durmuştur. Türkiye’de oturanların Türkçe konuşmaya mecbur olduklarına dikkat çekerken, Türkçeyi sevmeyen kişilerin bunu kabul etmesini istemiştir¹²⁰⁰. Ulunay, bir diğer köşe yazısında ise, Türkiye’de yaşayan ekalliyetlerin Türkçe konuşması konusunun zannedildiği kadar basit bir mesele olmadığını, çok derin ve kapsamlı bir şekilde ele alınması gerektiğini dile getirmiştir¹²⁰¹.

İsmail Hulusi, Son Posta gazetesinde kaleme aldığı yazısında ada vapurlarında, tramvaylarda, tünelde, Beyoğlu caddesinde Türkçe konuşmayanların sayısının arttığını dile getirmiştir. Halkın, niçin Türkçe konuşulmuyor; neden vatandaş, umumi yerlerde Türkçeden başka bir dille konuşuyor, Türkçe konuşmamakta bu kadar ısrar niye sorularını sorduğunu belirtmiştir. *“Bu toprakta doğmuş, bu toprakta kazanan ve yaşayan kimselerin dilimizi bile benimsememelerine kızmakta haklı değil miyiz?”* sözlerini tekrardan dile getirdiğine dikkat çekerek halkın bu sözlerinde haklı oldukları yorumunda bulunmuştur. Hulusi, Türklerin bu sözlerine karşı azınlıkların; lisan, bir kültür meselesidir. Türkiye’de yaşayıp da Türkçe konuşmayan vatandaşlar, Türk kültürü almamış olanlardır. Onlar ve onların çocukları Türk kültürü aldıkları zaman tabiatıyla Türkçe konuşacaklardır sözlerini eleştirmiştir. O halde Türkiye’de büyüdüğü halde, Türk kültürünü benimsememiş olanların, Fransız kültürünü nereden aldıklarını sormuştur¹²⁰².

Fahri Kurtuluş, Tanin gazetesinde yayınladığı *“26 Eylül 1932-1943 ve Türkçe Konuşmak Davamız”* başlıklı yazısında konuşma diline ve milli dile dikkat çekmiştir. Türk milletinin öncelikle Türk olanların dillerinde, kendi dillerini bulmaya ve yaymaya mecbur olduklarına işaret etmiştir. Gençlerin Türk dilini müdafaa etmesi ve Türkçe konuşmayanlara karşı hürmet etmemesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Kurtuluş, kendi dilinden başka anlaşma aracına başvuran Türk milliyetçiliğinin; hiçbir zaman görevini layıkıyla yapmış ve muvaffak olabilmiş bir milliyetçilik sayılamayacağını ifade etmiştir. Kendi öz şehrinde hakkı olan sade Türkçeyi duymak ve konuşulduğunu görmek istediğini bu nedenle her Türkün göğsü iftiharla kabırırken, dileklerinden yabancı bir

¹¹⁹⁹TBMMZC, D: 6,C: 27, İ: 3, İN:77, Tarih: 5Ağustos 1942, s. 25-27; “Saraçoğlu Hükümeti”, *Ulus*, 6 Ağustos 1942, Nr.544, s.4; “Saraçoğlu ittifakla İtimat Kazandı”, *Son Posta*, 6 Ağustos 1942, Nr.4309, s.1-5; “Millet Meclisinde Türkçülük Münakaşası”, *Cumhuriyet*, 6 Temmuz 1943, Nr.6785, s.1-2.

¹²⁰⁰Ulunay, “Türkçeyi Sevmeyenler”, *Tan*, 21 Ekim 1942, Nr.2576, s.3.

¹²⁰¹Ulunay, “Yine Türkçe Konuşmak Bahsi”, *Tan*, 31 Ekim 1942, Nr.2586, s.2.

¹²⁰²İsmet Hulusi, “Vatandaş Yavaş Konuş”, *Son Posta*, 6 Mayıs 1943, Nr.4577, s.4-6.

milletin kelimeleri dökülmemesinin gerektiğine vurgu yapmıştır. Türk sıfatı ile nüfus kağıtlarında Türk halkından olan herkesin, sadece bu milletin Türkçe olan ilk ve son dili ile konuşmaya, anlaşılmaya, hissen vicdanen, ahlaken ve kanunen mecbur olduğuna vurgu yapmıştır. Milliyetsiz lisan, lisansız milliyetin olamayacağını belirttikten sonra milliyetin içinden lisan alındığı zaman, geriye kalanın sadece cemiyet olduğuna değinmiştir. Bununla bugünün cemiyet davalarının yürütülemeyeceğini, kendi kültüründen ve dilinden kuvvet bulamayan bir milliyetin hiçbir zaman kendi cemiyeti için ideal bir kuvvet olamayacağı yorumunda bulunmuştur. Kurtuluş, bu vatanın yekpare milliyetçi hislerin ahlakta ve dilde Türk'e yaraşacak şekilde müdafaası ile yaşayacağını ve biz Türkleri, ebediyen hür yaşatacağını dile getirmiştir¹²⁰³.

Hakkı Tarık Us, Türkiye'nin resmi dili Türkçe olan bir milliyetçiler diyarı olduğunu belirttikten sonra dilde birliği milliyetin ilk şartı olarak kabul etmiştir. Türkiye'de her Türk'ün Türkçe konuşmayı önemseydiğini vurgulamıştır. Ülke içerisinde yaşayan fakat Türkçe bilmeyen ve konuşmayan bu kişilere Türkçe konuşmaları gerektiğini hatırlatmalarının bir görev olduğunu, böyle yapmayanlara: “vatandaş, Türkçe konuş” demenin ayrıştırıcı bir durum olmadığını bilakis onlarla kaynaşmak olduğunu dile getirmiştir. Bu nedenle her Türk'ün, Türkçe konuşulacak yerde Türkçe konuşmayı ihmal eden kişilere ısrarla Türkçe konuşmalarını hatırlatması gerektiğini vurgulamıştır¹²⁰⁴.

Türkçe konuşma konusu sadece azınlıklar üzerinden ele alınmamıştır. Doğu illerinde Türkçe konuşulmasının yaygınlaşmasına yönelik çalışmalar yapılmıştır. Güneydoğu Anadolu'da yapılan Dil Bayramı kutlamalarında Kürtçe değil Türkçe kullanılmasına yönelik uyarılarda bulunulmuştur. Türkçe konuşulmasına yönelik basında çıkan haberlerde genellikle tepki gösterilen diller İbranice, Fransızca, Rumca ve Ermenice gibi diller olmuştur. Doğu bölgelerde konuşulan Kürtçeye Halkevleri ve Dil Bayramı kutlamalarında tepki verildiği görülmektedir. 1941 yılında Hakkâri'de kutlanan dil bayramında Kürtçe kullanan kesime bazı uyarılarda bulunulmuştur ve bu kişilerin Türkçe konuşması istenilmiştir. CHP Yüksekova Kazası Halkodası başkanlığından CHP genel sekreterliği yüksek makamına gönderilen yazıda “bu muhitte Türkçe konuşurma ve Türkçe alıştırma savaşını başlatmış bulunuyoruz” ifadesi yer

¹²⁰³Fahri Kurtuluş, “26 Eylül 1932-1943 ve Türkçe Konuşmak Davamız”, *Tanin*, 26 Eylül 1943, Nr.4454, s.3-4.

¹²⁰⁴Hakkı Tarık Us, “Bir Yeni Tatlısı Osmanlısı!”, *Vakit*, 10 Haziran 1944, Nr. 9452, s.1-4.

almıştır. Bu durum sadece Hakkari’de geçerli bir uygulama olmamıştır. Diğer birçok ilde Türkçe konuşulmasını yaygınlaştırmak amaçlanmıştır¹²⁰⁵.

Türkçe konuşma konusunun Cumhuriyetin ilk yıllarında başlayıp İkinci Dünya Savaşı’nın sonuna kadar ki süreçte belirli aralıklarla tekrar gündeme geldiği görülmektedir. Yaşanan küçük ve büyük olayların tekrarı vatandaş Türkçe konuş kampanyalarını başlatmıştır ama bir süre geçtikten sonra bunlar etkisini yitirmiştir. Basın Türkçe konuşma konusuna satırlarında yer vererek gündemde tutmaya çalışmıştır. Yapılan çalışmalara rağmen Türkçe konuşmamakta ısrar edenler olduğu görülmüştür.

3.DİLDE ÖZ TÜRKÇE UYGULAMALARI

Türkçeleştirme ve sadeleştirme çalışmaları Tanzimat döneminde başlamıştır. Bu dönemde Türk diline giren bütün yabancı unsurların atılması ve yerine Türkçe karşılıkların getirilmesine yönelik fikirler öne sürülmüştür¹²⁰⁶. Dilde öz Türkçeleştirme çalışmalarına yönelik ilk planlı çalışma Selanik’te yayınlanan Genç Kalemler dergisi olmuştur. Kullanılan yabancı kelimeler atılarak bu kelimelerin yerlerine eş anlamlı yeni kelimelerin kullanılması fikri savunulmuştur. Genç Kalemler dergisi çevresinde Yeni Lisan Hareketi ortaya çıkmıştır. Ömer Seyfettin, Ali Canip Yöntem ve Ziya Gökalp bu hareketin temsilcileri olmuşlardır¹²⁰⁷. Bu hareket dilde sadeleşme, millî şuur, millî dil bilinci gibi birtakım temellere dayanmaktadır. Dilin saf ve arı bir şekle getirilmesi için çalışmalarda bulunmuştur¹²⁰⁸. Mehmet Necib, Arapça ve Farsçanın dilimiz üzerindeki egemenliğinden bahsetmiştir ve Türkçeyi kendi yapısı içinde ilerlemekten alıkoyduğunu belirtmiştir. Ardından yabancı dillerden alınan kelime ve kuralların çok zararlı olduğu, bu kelimelerin ve kuralların atılması gerektiğini ifade etmiştir. Mehmet Necib, aynı zamanda konuşma ve yazı dilinin birleştirilmesi gerektiği görüşünü savunmuştur¹²⁰⁹.

Dili Türkçeleştirme çalışmalarında atılan bu adımlara karşı çıkanlar kadar destekleyenler de olmuştur. Ziya Gökalp, dilde aşırı derecede yapılan tasfiyeye karşı çıkmıştır. Gökalp, Türkçülere göre Türk halkının bildiği her kelimenin milli olduğunu savunmuştur. “Türkçülüğün Esasları” adlı eserinin bir bölümünü lisani Türkçülük üzerine ayırmıştır ve bu bölümde dilde Türkçülüğün sosyal ve siyasal gerekçelerini ortaya koyarak dili bir milli aydınlanma aracı olarak görmüştür¹²¹⁰.

¹²⁰⁵BCA: 4901-0-0-1168-101-3.

¹²⁰⁶İsmail Fırat, Ömer Gündüz, “Dil Devriminin Gerçekleşmesinde Türk Dil Kurumunun Rolü”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.7, S.34, 2014, s.61.

¹²⁰⁷Çolak, a.g.t.,s.13.

¹²⁰⁸Mesut Bulut, “Atatürk’ün Türkçeye Yönelik Özleştirme/ Sadeleştirme Çalışmaları Ve Bu Bağlamda Yaşanan Dil Tartışmaları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Turkish Studies*, C.9, S.11, 2014, s.136.

¹²⁰⁹Agah Sırrı Levent, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1960, ss.279-280.

¹²¹⁰Ali Akar, “150 Yıldır Bitmeyen Tartışma: Dilde Türkçülük”, *Türk Yurdu*, S.441, Mayıs 2024, s.45.

Gökalp, dilde Türkçülüğü on bir ilkeye ayırmıştır. Bu ilkelerin bazıları; halk dilinde Türkçe eş anlamlısı bulunan Farsça ve Arapça kelimeleri atmak. Türkçede yer alan Arap ve Fars dillerinin kuralları atılarak, bu iki dilin kurallarını dilimize sokmamak. Halkın bildiği ve kullandığı her kelimeyi Türkçe kabul etmektir¹²¹¹. Gökalp, İstanbul Türkçesini bozacağı düşüncesiyle Türk diline sözcük alımını yanlış bulmuştur. Bir diğer karşı çıktığı husus ise, yeni kelimeler türetilmesidir¹²¹².

Nihal Atsız, dilin milletin en değerli malı olduğunu belirmiş, dilini kaybeden milletin yok olmuş sayılacağını belirtmiştir¹²¹³. Atsız, Ziya Gökalp'ten farklı düşünerek arınmış Türkçeyi savunmuştur; *“Arınmış ve geliştirilmiş bir Türkçe istiyoruz. Alfabe de Türkçeyi yazmaya ve geliştirmeye elverişli değildir. Türkçeyi yazmak için gerekli dört beş harf eklenecek”*¹²¹⁴.

Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle birlikte dil alanında önemli inkılaplar gerçekleştirilmiş ve yapılan bu inkılaplar dil devrimini ortaya çıkarmıştır. Bu dönemde, Türk dilinin sadeleştirilmesi ve zenginleştirilmesi için sistematik bir çaba gösterilmiştir. Atatürk, Türkçeyi yabancı kökenli kelimelerin etkisinden kurtarmak için çalışmalarda bulunmuştur ve Dil Devrimini başlatmıştır¹²¹⁵.

Atatürk, öz Türkçecilik faaliyetlerini yürüttüğü sırada dillinin milli ve zengin olmasını, milli duygunun gelişmesinde başlıca etken olarak görmüştür. Türk dilinin, milli bilinçle işlendiği zaman, dillerin en zengini olduğuna değinmiştir. Ülkesini ve yüksek bağımsızlığını korumasını bilen Türk milletinin, dilini yabancı dillerin boyunduruğundan kurtarmasının gerekliliğine vurgu yapmıştır¹²¹⁶. Dil Devrimine yönelik ilk adım 1928 yılında Harf Devrimi ile atılmıştır. Ardından 1931 yılında Türk Tarih Kurumu ve 1932 yılında Türk Dili Tetkik Cemiyeti kurulmuştur. Türk Dili Tetkik Cemiyeti dili Türkçeleştirme konusunda önemli çalışmalar yapmıştır. Bu dönemde Arapça ve Farsça kelimeler azaltılarak, yabancı kelimelerin yerine öz Türkçe kelimeler getirilmiştir. Türkçeye uygun gramer yapısı geliştirilmiştir. Aynı zamanda yeni kelimeler ve terimler oluşturulmuştur. Güneş Dil Teorisine kadarki süreçte Türk Dil Tetkik Cemiyeti ve Türk Dil Kurultaylarının yaptığı çalışmalarda dilde Öz

¹²¹¹Gökalp, a.g.e., ss.150-152.

¹²¹²Akar, a.g.m., s.45.

¹²¹³Hüseyin Nihal Atsız, “Türk Dili”, *Makaleler I*, İrfan Yayınevi, İstanbul 1997, ss.327.

¹²¹⁴Hüseyin Nihal Atsız, *Türk Ülküsü*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2011, ss.97-99.

¹²¹⁵Bulut, a.g.m., s.136.

¹²¹⁶Bulut, a.g.m., s.136.

Türkçeleştirme çalışmaları önemli bir yere sahip olmuştur. Timurtaş'a göre Dil Devrimi'nin amacı, millileşmek ve çağdaş medeniyet seviyesine ulaşmaktır¹²¹⁷.

Tunalı Hilmi Bey, arı ve sade dili savunanların arasında yer almıştır. 26 Ağustos 1923'te TBMM'ye verdiği “*Türkçe Kanunu*” adlı kanun teklifiyle arı ve sade dil konusunu Meclise taşımıştır. Verdiği bu kanun teklifinde her türlü resmi yazışmada Türkçe kullanılması, terimlerin Türkçeleştirilmesi yer almıştır. Maarif Vekilliğinde dil ile ilgili çalışmaları yürütecek bir komisyonun kurulmasını istemiştir. Teklifin ikinci maddesinde her bilim dalı için bir terim komisyonunun oluşturulması istenilmiştir. Bu komisyonun görevi terimleri Türkçeleştirmek, ders kitaplarını Türkçe kurallara uygun şekilde hazırlamak, dergilerde ve gazetelerde Öz Türkçe ile yayın yapmaktır¹²¹⁸.

21 Haziran 1934'te kabul edilen *Soyadı Kanunu* Öz Türkçecilik hareketinin gelişmesinde etkili olmuştur. Bu inkılap sayesinde Öz Türkçe soyadı alınmış ve Türkçenin kullanımı yaygınlaşmıştır. Bu dönemde birçok kelimenin Türkçeleştirildiği gibi *İcra ve İflas kanunuyla* ilgili olan kelimeler Türkçe karşılıklarıyla değiştirilmiştir. Örneğin; hibe kelimesi bağışlama, vahip kelimesi bağışlayan olarak değiştirilmiştir¹²¹⁹. Atatürk döneminde aynı zamanda bazı ilçe ve köy isimleri de Türkçeleştirilmiştir. Örneğin; Kırkkilise ilinin adı Kırklareli, Lazistan'ın ismi Rize, Hamidabat'ın adı da Isparta olarak değiştirilmiştir¹²²⁰.

Türkçeleştirme faaliyetleri İnönü döneminde de devam etmiştir ve tartışılan konular arasında yer almıştır. İnönü döneminde yapılan dil çalışmalarıyla, Atatürk döneminde yapılan dil çalışmaları arasında farklılıklar vardır. Atatürk döneminde yapılan inkılaplar sosyo-kültürel alanlarda köklü değişiklikler meydana getirirken, İnönü döneminde dil konusu farklı şekilde ele alınmaya başlanılmıştır. Bu dönemde dilde millileştirme adı altında yürütülen çalışmalarda, kaldırılan Arapça ve Farsça kelimelerin yerine Batı kökenli kelimeler getirilmiştir. Bu dönemde Hümanist anlayış etkili olmuştur¹²²¹. Nihal Atsız, dilde sadeleşmede Atatürk dönemindeki yöntemin devam ettirilmesini istemiştir. Ona göre; Arapça ve Farsça kökenli kelimelerin

¹²¹⁷Faruk Kadri Timurtaş, “Dil ve Devrim”, *Yaşayan Türkçemiz I*, Tercüman Yayınları, İstanbul 1981, ss. 327.

¹²¹⁸Mehmet Kahraman, “Türk Dilinin Cumhuriyet Devri Terimsel Gelişim Sürecine Tarihi Bakış II, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, C.6, S.2, Haziran 2017, s.1293.

¹²¹⁹TBMMZC, D:3,İ:2,C:10,İN: 59, Tarih: 29 Nisan 1929, s. 4950; Resmi Gazete, 04.05.1929, Nr.1183.

¹²²⁰Yusuf Cihat Zorbacı, *Atatürk Dönemi Türkçü ve Milliyetçi Uygulamalar*, Basılmamış Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon 2024, s.137.

¹²²¹Ensar Yılmaz, “İnönü Dönemi'nde (1938-1950) Kültür /Sanat Alanının Yapısal Görünümü”, *Ekev Akademik Dergisi*, S.93, Şubat 2023, s.144.

atılmasıyla ortaya çıkan boşluk Batı kelimeleriyle değil Öz Türkçe kelimelerle doldurulmalıdır. Atsız'ın bu görüşünü Peyami Safa'da desteklemiştir¹²²².

Bu dönemde de gazeteler ve dergiler Öz Türkçeye dair makaleler yayınlamışlardır. Atsız, Çınaraltı dergisinde yayınlanan “*Dilimizi Türkleştirmek İçin Ameli Yollar*” başlıklı yazısında, dili Türkleştirmek için çaba göstermenin başlangıçta garip görüleceğini; ancak günümüzdeki Türkçenin melez bir yapıya sahip olduğunu, bu nedenle dilin Türkleştirilmesine ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir. Atsız, Türk dilinin geçirdiği buhranlara değindikten sonra, Arap ve Acem dillerinin dilimizi tamamen melezleştirdiğini, halk dilini ise yoksullaştırdığını ifade etmiştir. Milletin, kan ve dil demek olduğunu, istiklalini kaybeden bir milletin dirilebileceğini, fakat dilini kaybeden milletin yok olacağını söylemiştir. Dili içinde bulunduğu bu karmaşadan kurtarmak için ilk önce devlet adının Türkçe bir kelime olan Türkeli olarak değiştirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ardından teşkilatındaki kurum, rütbe, unvan, soyadları ve memuriyet adlarının Türkleştirilmesi, bu terimlere karşılık olarak Türkçe kelimeler bulunarak okullarda okutulmasını istemiştir. Atsız aynı zamanda Türk dilini koruma kanunun çıkarılarak, okul kitaplarının hepsinin Türkçülük düşüncesiyle yeniden hazırlanması gerektiği önerisinde bulunmuştur. Bu görevler yerine getirildiği zaman Türkçenin beklenen zaferinin gerçekleşeceğine dikkat çekmiştir¹²²³.

Orhan Seyfi Orhon, Türkçeleşmiş olan Farsça ve Arapça kelimelerin tamamen dilden çıkartılamayacağını belirtmiştir. Aynı zamanda yeni kelimelerin Türkçeye gelişigüzel alınamayacağını, Türkçenin ses ve gramer yapısına uygun olması gerektiğine dikkat çekmiştir¹²²⁴.

Besim Atalay, Çınaraltı dergisinde dil üzerinde duran yazarlardan birisidir. Atalay, “Türkçe Davası” başlıklı yazılarında dilde sadeleşme konusuna değinmiştir. Atalay, yazı dilini Türkçeleştirmenin, atalarının diline yönelik saygısızlık olmadığını üzerinde durmuştur¹²²⁵.

Dil bayramlarında ve dil kurultaylarında Türkçeleştirme çalışmalarına ve millileştirmelere vurgu yapılmıştır. Halil Nimetullah Öztürk, dil bayramı üzerine yazdığı makalesinde, dilin bir sosyetenin başlıca insani varlığını gösteren büyük etken olduğunu belirttikten sonra büyük Türk devriminin tek amacının Türk dünyasını içinde bocaladığı “eğreti Osmanlıcılıktan” kurtarıp, asıl kendi öz varlığı olan Türklüğe

¹²²²Yılmaz, a.g.m., s.144.

¹²²³Atsız, “Dilimizi Türkleştirmek İçin Ameli Yollar”, *Çınaraltı*, S.5, Eylül 1941, s.70.

¹²²⁴Orhan Seyfi Orhon, “Bütün Arapça ve Farsça Kelimeler Dilimizden Çıkarılabilir mi?”, *Çınaraltı*, S.14, Kasım 1941, s.14.

¹²²⁵Besim Atalay, “Türkçe Davası”, *Çınaraltı*, S. 6, Ekim 1941, s.6-7.

kavuşturmak olduğuna dikkat çekmiştir. Yapılan çalışmalar sonucunda Türkçenin Türk dünyasının kendi öz dili olduğu ortaya konulmuştur¹²²⁶.

Cumhuriyet gazetesinde yer alan bir köşe yazısında ise kelimelerin Türkçeleştirilmesi dışında Türkçe olmayan bazı ilanlar ve levhalara da dikkat çekilmiştir. Makale yazarı bir gezi sırasında rastladığı tabelalardan bahsetmiştir. Türkiye'nin en işlek yerinde açılan iş yerlerinde Türkçe isimlerinin olmayışını eleştirmiştir. Bir dükkânın isminin Turist Ofis Rumen olduğunu, bu isimlendirmenin Türkçe kurallara uymadığını, Rumen Turist Ofisi şeklinde düzeltilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bir Türk şehrinin ana caddesinde ne olduğu belli olmayan bir unvanın bulunduğunu görmenin, dilde milli şahsiyetin damgasını arayan her Türkü perişan ettiğini ifade etmiştir. İzmir Belediyesinde yapılan bir sergide “Enternasyonal İzmir fuarı Ransyöman Bürosu” adında bir yazının bulunduğunu belirttikten sonra İzmir Belediyesinin Türkçeleşme kanununa uymadığını dile getirmiştir. İzmir’de ve İstanbul’da duvarlara asılan Laypzig ve Viyana sergilerinin ilanlarında, “*Laypzig beynelmilel sergisi* veya *Viyana’da Milletlerarası sergisi*” şeklinde ifadelerin görüldüğünü iddia etmiştir. İstanbul Belediyesinin, sokak temizliği kadar lisan temizliğini de göz önünde tutması gerekliliğinden bahsetmiştir. İstanbul Belediyesinin böyle bir yola girerek diğer bütün belediyelere örnek olması gerektiğini dile getirmiştir¹²²⁷.

Falih Rıfki Atay, “*Büyük Millileşme Çağı*” başlıklı makalesinde dilde millileşmenin, yalnız bazı lügat ve gramer ayıklamalarından ibaret olmadığını, bunun aynı zamanda kafada millileşme, şuurda millileşme demek olduğunu ve Türk milletinin kendi benliğine kavuşma ihtiyacından doğduğunu belirtmiştir¹²²⁸. Fahri Kurtuluş ise, Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa, Ahmet Cevdet Paşa, Ahmet Vefik Paşa, Muallim Naci, Necip Asım, Velet Çelebi, Şemseddin Sami, Hüseyin Cahit, Ömer Seyfeddin, Mehmet Necip, Ali Canip, Ahmet Hikmet, Ziya Gökalp, Yusuf Akçura gibi isimlerin milli lisanı, lisandaki sadeliği, bağımsızlığı ve öz malımız olan kelimeleri, yabancı kelimeler yerine kullanma gerekliliğini savunduklarını, Atatürk ve İsmet İnönü’nün bu doğrultuda hareket ettiklerini vurgulamıştır. Kurtuluş, milliyetsiz lisan, lisansız milliyet olamayacağını dile getirmiştir¹²²⁹.

¹²²⁶Halil Nimetullah Öztürk, “Dil Bayramımız”, *Tan*, 26 Eylül 1941, Nr. 2195, s.3.

¹²²⁷A.H. “Türkçenin müdafaası”, *Cumhuriyet*, 2 Haziran 1941, Nr. 6040, s.3.

¹²²⁸Falih Rıfki Atay, “Büyük Millileşme Çağı”, *Ulus*, 28 Eylül 1942, Nr.7597, s.1.

¹²²⁹Fahri Kurtuluş, “26 Eylül 1932-1943 ve Türkçe Konuşmak Davamız”, *Tanin*, 26 Eylül 1943, Nr.4454, s.3-4.

İbrahim Necmi Dilmen, “*Cumhuriyet Devrinde Dil Devrimi*”, başlıklı yazısında milliyetçi ve inkılapçı Cumhuriyetin, Türk dilini saran yabancı kelimelerin kapitülasyonundan kurtardığını ifade etmiştir. Yazı ve dil üzerine bir inkılap hamlesi başlamadan önce yeni kanunların dilinde Türkçeleşmenin kendini gösterdiğini belirtmiştir. *Medeni Kanun ve Borçlar Kanunu’nun* birçok Türkçe kelimeyi hukuk terimi olarak içine aldığına dikkati çekmiştir. 1928 de yapılan harf inkılabının, dil devrimine kapı açtığını, sonrasında bu yol üzerinde daha geniş çalışmaların başladığını hatırlatmıştır. Türk yazısının kabul edilmesinin neticesi olarak birçok yabancı kelimenin dilden atıldığını belirtmiştir¹²³⁰.

İsmail Habib, “*Türklüğün Hakkı*” başlıklı yazısında Türkçenin, Türkçe olmayan kelimelerden ne kadar tasfiye edilebileceğini ve Türkçede, Türkçe olmayan kelimelerin ne kadarının bırakılabileceğini sorarak bunlara cevap aramıştır. Türklüğün hakkının, kök itibarıyla Orta Asya’dan gelme bir ırk ve Türkçenin kendi başına ileri bir dil olmasından geldiğini iddia etmiştir. Tarih yokken Türkçenin olduğunu, Türkçecilik hakkının ezeli bir hak olduğunu dile getirmiştir. Türk ve Türkçenin bir bütün olduğunu, bunları kimsenin ayıramayacağını belirtmiştir. Habib yazısında ecnebi kelimelerin atılarak Türkçe kelimelerin kullanılması gerektiğine vurgu yapmıştır¹²³¹.

Dil konusu ve kelimelerin Türkçesini bulmaya yönelik tartışmalar mecliste de yapılmıştır. Ziya Gevher Etili, mecliste yaptığı konuşmada telefon ve telgraf kelimelerinin Türkçe olduğunu, fakat telekomünikasyon kelimesinin Türkçe olmadığını iddia etmiştir. Rize Mebusu Saim Ali Dilemre ise, kelime konusunda zevkin çok etkili olduğu görüşünü savunmuştur. Dilemre, dil konusundaki farklı düşüncelerin mevcudiyetine dikkat çekmiştir. Toplumda ecnebi kelimeleri mahzurlu görmeyerek beynelmileldir diye kabul edenlerin, koyu Türkçecilerin, Arapçacıların var olduğunu hatırlatmıştır. Dilemre, dilin herkes tarafından anlaşılabilir olması gerektiğine dikkat çekmiştir. Ona göre ırk dille ölçülür, ırkın önemli üyesi dildir. Sınırlar birbirine karışmış olsa bile her millet kendi diliyle ırkını korumaktadır¹²³².

Diğer taraftan 1945 yılı itibarıyla ay adlarının Türkçeleştirilmesi meselesi gündeme gelmiştir. Erzincan Mebusu Behçet Kemal Çağlar’ın, bazı ay adlarının değiştirilmesine yönelik verdiği 3656 sayılı kanun teklifiyle ay adları Türkçeleştirilmiştir. Kanun teklifinde devlet ve kanun dilinin, gittikçe konuşma diline yaklaşan yazı dilinden daha karışık, daha anlaşılmasız olduğu ve geride kaldığı ifade

¹²³⁰İbrahim Necmi Dilmen, “Cumhuriyet Devrinde Dil Devrimi”, *Ulus*, 29 Ekim 1943, Nr.7988, s.2.

¹²³¹İsmail Habib, “Türklüğün Hakkı”, 22 Şubat 1941, Nr.5940, s.3.

¹²³²TBMMZC, D: 6, İ: 2, İN: 49, C:18, Tarih: 7 Mayıs 1941, s.19-20.

edilmiştir. Resmi dilin yazı dilindeki öz Türkçe akımına ayak uydurmasını sağlamak amacıyla en çok kullanılan kelimelerden olan Teşrinievvel, Teşrinisani, Kanunuevvel ve Kanunusani kelimelerini değiştirerek, yerlerine öz Türkçe karşılıklar bulunduğu belirtilmiştir. Anadolu'nun birçok yerinde Teşrinievvele Ekim Teşrinisaniye ise Kasım denildiği vurgulanmıştır. Kânunuevvelin iki yılı birbirinden ayıran ay olduğu gerekçesiyle Aralık adının alınmasının doğru ve anlaşılır olacağını dile getirilmiştir. Halk dilinde, iki bayramı ve iki mevsimi bir birinden ayıran aylara Aralık denildiğine işaret edilmiştir. Ocak ayının ise en soğuk kış ayının adı olduğuna değinilmiştir. Çağlar'ın bu açıklamasının ardından ay adlarının Türkçeleştirilmesi kabul edilmiştir. Bu kanun Resmi gazetede 15 Ocak 1945 tarihinde yayınlanarak yürürlüğe girmiştir¹²³³.

Tablo 8. Türkçeleştirilen Ay Adları¹²³⁴

ÖNCEKİ İSMİ	SONRAKİ İSMİ
Teşrinievvel	Ekim
Teşrinisani	Kasım
Kanunuevvel	Aralık
Kânunusani	Ocak

3.1.1924 TEŞKİLATI ESASİYE KANUNUN TÜRKÇELEŞTİRİLMESİ

Bu dönemde dil alanında ve Türkçeleştirme konusunda yapılan en önemli çalışmalardan birisi kanun dilinin Türkçeleştirilmesi olmuştur. Ali Fuat Başgil'in hatıralarında verdiği bilgilere göre, 1941 yılının ilk günlerinde Maarif Vekâleti tarafından İstanbul Üniversitesine bir tamim gönderilmiştir. Bu tamimde fakültelerde ilim terimlerini öz Türkçeleştirmek için birer komisyonun kurulması ve bu çalışmaların hızlandırılması istenilmiştir. Başgil, bu dönemde kendisinin Hukuk Fakültesi dekanı olduğunu da hatırlatmıştır¹²³⁵.

Mayıs 1941'de Maarif Vekâletinden İstanbul Üniversitesine ikinci bir tamim gönderilmiştir. İkinci tamimde, fakültelerdeki terim komisyonlarının hazırladıkları ilim terimlerini düzenlemek için Temmuz ayından itibaren rektörlükte bir koordinasyon heyetinin toplanacağı bildirilmiştir. Fakültelerin toplanacak bu komisyona en az üç ve en çok altı üye ile katılmaları gerektiği belirtilmiştir¹²³⁶. Fakat bu komisyon Temmuz ayına girmeden, 26 Haziran 1941'de toplanmış ve çalışmalara başlamıştır. İlk toplantıya

¹²³³TBMMZC, D: 7, İ: 2, İN: 36, C: 15, Tarih: 30 Mart 1945, s.41-55; Resmi Gazete, 15 Ocak 1945, Nr.5905, s. 98

¹²³⁴TBMMZC, D:7, İ:2, İN:36, C:15, Tarih: 30 Mart 1945, s.41-55; Resmi Gazete, 15 Ocak 1945, Nr.5905, s. 98; "Anayasa'da Yabancı Sözcükler Türkçeleştirildi", *Son Posta*, 11 Ocak 1944, Nr.5183, s.1-7; "Türk Dili İle Anayasa", *Cumhuriyet*, 11 Ocak 1945, Nr.7325, s.1-3; "Türkçe Anayasa Meclisten Geçti", *Ulus*, 11 Ocak 1945, Nr.8425, s.1-5; "Anayasanın Türkçeleştirilmesi Teklifi Kabul Edildi", *Vakit*, 11 Ocak 1945, Nr.9687, s.1.

¹²³⁵Başgil, a.g.e., ss.55.

¹²³⁶Başgil, a.g.e., ss.55.

Hasan Ali Yücel, İbrahim Necmi Dilmen, Şemsettin Günaltay, Ali Fuat Başgil ve otuzdan fazla profesör katılmıştır¹²³⁷.

Yapılan bu toplantıda Başgil, hukuk dilinin ilk önce kanun dili olduğunu, daha sonra da millet dili olduğunu belirtmiştir. Tıp ve Fen Fakültelerinde olduğu gibi Hukuk Fakültesinde de derslerin öz Türkçeyle yapılması istenirse, derslerin verilebilmesi için ilk olarak Teşkilatı Esasiye kanunu ve bütün ana kanunların dilinin değiştirilmesinin gerekliliği üzerinde durmuştur. Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel’de, Başgil’in bu düşüncelerine hak vermiştir. Yücel, hükümet olarak ilk önce, Teşkilatı Esasiye Kanunu başta olmak üzere, ana kanunları Türkçeye çevireceklerini söylemiştir¹²³⁸.

İsmet İnönü, 8 Ağustos 1941 tarihinde toplanan TDK Genel Merkez Kurulu toplantısında, Teşkilatı Esasiye Kanunun Türkçeleştirilmesine yönelik talimat vermiştir. İnönü, bu çalışmayı yapması için TDK Lengüistik- Etimoloji kolunun başkanı olarak görev yapan Hasan Reşit Tankut’u görevlendirmiştir. Tankut’a bu görevinde Ömer Aksum Aksoy da yardım etmiştir¹²³⁹. Ömer Aksum Aksoy ve Hasan Reşit Tankut’un hazırladığı ilk öz Türkçe anayasa taslağı geniş bir kadro tarafından incelenmiştir. Ardından 1941 ve 1942 yıllarında anayasanın Türkçeleştirilmesine dair 22 taslak daha hazırlanmıştır. Bunlardan ikisi Maarif Vekilliğinin isteği üzerine İstanbul ve Ankara Üniversiteleri tarafından hazırlanan taslaktır. Diğer yirmi taslak ise CHP Genel Sekreterliğinin isteği üzerine, dil ve hukuk alanında tanınan milletvekilleri tarafından hazırlanmıştır. Söz konusu taslaklar Hasan Saka’nın başkanlığında bulunan bir heyete verilmiştir. Bu ekip 23 tasarıyı inceleyerek yeni bir tasarı hazırlamışlardır. Komisyon tarafından hazırlanan proje metninde Teşkilatı Esasiye Kanunun adı Anayasaya çevrilmiştir, Cumhuriyet yerine Cumhurluk, mebus yerine saylav, B.M.M yerine Kamutay kelimeleri konmuştur. Kanunun maddelerindeki Cumhuriyetçi, milliyetçi ve inkılapçı kelimeleri Cumhurcu, milletçi ve devrimci kelimeleriyle değiştirilmesi önerilmiştir. Ayrıca resmi lisan yerine devlet dili, devlet merkezi yerine de başkent kelimeleri kullanılmıştır. Kanunun bütün maddelerindeki yabancı kelimelerin yerini Türkçeleri almıştır¹²⁴⁰.

7 Mart 1942’de yapılan toplantıda Hasan Saka tasarıları kamu kurumlarının ve milletvekillerinin görüşlerine sunmuştur¹²⁴¹. Teşkilatı Esasiye’nin mevcut metni ile 1 ve 2 numaralı tasarı metinleri yan yana basılarak memleketin dil ve kültür hayatında birer

¹²³⁷Başgil, *a.g.e.*, ss.56.

¹²³⁸Başgil, *a.g.e.*, ss.56-57.

¹²³⁹Günal Seyit, *Türkiye’de Hukuk Dilinin Dönüşümü*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2020, ss.101.

¹²⁴⁰“Kanunlarımız Türkçeleştiriliyor”, *Cumhuriyet*, 1 Mart 1942, Nr.6298, s.3.

¹²⁴¹“Kanunlarımız Türkçeleştiriliyor”, *Cumhuriyet*, 1 Mart 1942, Nr.6298, s.3.

mevki almış olan önemli birçok kişilere, Millet Meclisi üyelerine, Danıştay, Yargıtay, Sayıştay ve İstanbul ve Ankara Üniversitesi profesörlerine gönderilmiştir¹²⁴². Her birinin fikir ve düşüncesi alınmıştır. Teşkilatı Esasiye'nin öz Türkçeye çevrilmesi, Büyük Millet Meclisinde konuşulmaya başlanmadan önce memleket içerisinde geniş ölçüde bir anket yapılmıştır. Bu anket sonuçlarına göre üçüncü bir tasarı hazırlanmıştır¹²⁴³.

1941 yılından itibaren anayasanın Türkçeleştirilmesine yönelik yürütülen çalışmalar, 1944 yılında TBMM'ye sunulmuştur. Bu amaçla C.H.P. meclis grubu umumi heyeti 14 Kasım 1944'de reis vekili Tekirdağ Mebusu Faik Öztürk'ün başkanlığında toplanmıştır. Başvekil Şükrü Saraçoğlu Anayasanın Türkçeleştirilmesi ve mali yılbaşının değiştirilmesi mevzularını tetkik etmek üzere grup idare heyetine otuzar azadan oluşan iki komisyon oluşturmalarını ve müstakil gruptan da dörder azanın bu komisyonlara katılmasını teklif etmiştir. Her iki teklif de oy birliği ile kabul edilmiştir¹²⁴⁴.

C.H.P. meclis grubu umumi heyeti, partinin müstakil grubunun da katılımıyla 26 Aralık 1944 Salı günü saat 15.00'de reis vekili Tekirdağ mebusu Faik Öztürk'ün başkanlığında toplanmıştır. Toplantı açıldıktan sonra Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun Türkçeleştirilmesi konusu ele alınmıştır. Komisyonun hazırladığı proje müzakere edilmiştir. Müzakereler sonucunda kanunun Türkçeleşmesini öneren maddeler kabul edilmiştir¹²⁴⁵.

Ardından *Teşkilatı Esasiye Kanunun Türkçeleştirilmesine yönelik kanun teklifi* Türkiye Büyük Millet Meclisi genel kurulunda ele alınmıştır. 10 Ocak 1944 Çarşamba günü toplanan Büyük Millet Meclisi, Refet Canitezin başkanlığında toplanmıştır. İzmir mebusu Şükrü Saraçoğlu ve 222 mebusun sunduğu anayasanın Türkçeleştirilmesi ve kanundaki yabancı kelimelerin Türkçe karşılıkları ile düzeltilmesi hakkındaki kanun teklifi 4695 kanun numarasıyla kabul edilmiştir. Anayasanın Türkçeleştirilmiş olduğu Resmi gazetede 15 Ocak 1945 tarihinde duyurulmuştur. Bu kanunun kabulüyle birlikte Teşkilatı Esasiye Kanununun ismi Anayasa olarak değiştirilmiştir¹²⁴⁶.

¹²⁴²Cem Eroğlu, "Anayasa ve Tüzel Dilinin Türkçeleştirilmesi", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C.49, S.3, s.135.

¹²⁴³TBMMZC, D:7, İ:4, C:15, İN:2, Tarih: 10 Ocak 1945, s.22; Asım Us, "Milli Dil ve Devlet Dili", *Vakit*, 8 Nisan 1942, Nr.8691, s.1.

¹²⁴⁴"C.H.P. Meclis Grubunda", *Ulus*, 15 Kasım 1944, Nr.8368, s.1; "Anayasamız Türkçeleştirilecek Mali Yıl Değiştirilecek", *Akşam*, 15 Kasım 1944, Nr. 9367, s.1.

¹²⁴⁵"Kanuni Esasının Türkçeleştirilmesi", *Cumhuriyet*, 27 Aralık 1944, Nr.7310, s.1-3; Resmi Gazete, 15 Ocak 1945, Nr.5905 "Türkçeleştirilen Anayasa Projesi", *Vakit*, 27 Aralık 1944, Nr.9672, s.1-4; "C.H.P. Meclis Grubunda", *Vakit*, 28 Aralık 1944, Nr.9673, s.1.

¹²⁴⁶TBMMZC, D:7, İ:2, İN:19, C:15, Tarih: 3 Ocak 1945, s.39; "Anayasamız Türkçe Oldu", *Akşam*, 11 Ocak 1945, Nr.9406, s.1; "Türk Dili İle Anayasa", *Cumhuriyet*, 11 Ocak 1945, Nr.7325, s.1-3.

Tablo 9. Bu Kanun İle Birlikte Türkçeleştirilen Kelimelerin Bazıları¹²⁴⁷

Eski Hali	Yeni Hali
Cumhur Reisi	Cumhurbaşkanı
Teşkilatı Esasiye	Anayasa
Devrimci	İnkılapçı
Hakimiyet	Egemenlik
Heyeti Vekiliye	Bakanlar Kurulu
Mebus	Milletvekili
Vekil	Bakan
Vazıkanun	Kanuncu
İçtima	Toplantı
Devre	Dönüm
Aza	Üye
Rey	Oy
Beyanat	Demeç
Kongre veya Meclis	Kamutay
Mahkemei Temyiz	Yargıtay
Şurayı Devlet	Danıştay
Dahili Nizamname	İçtüzük
Celse	Oturum
Divaniali	Yüce Divan
Layiha	Tasarı
Hakim	Yargıç
Başmüddeiumumi	Başsavcı
Müstantik	Sorgu Yargıcı

Teşkilatı Esasiye Kanunu Türkçeleştirilirken, içerik anlamında hiçbir değişiklik yapılmamıştır. Yüz dördüncü madde kanunda kelimeler dışında değişiklik olmadığını amirdir. Anayasa metninde karşılığı bulunabilen bütün eski terimler, Türkçe karşılıklarıyla değiştirilmiştir. Türkçeleşen ve halk tarafından benimsenen kelime ve kalıplara dokunulmamıştır. Kanunun, devlet şeklinin Cumhuriyet olduğuna dair olan birinci maddesinde hiçbir değişiklik yapılmamıştır¹²⁴⁸.

Ali Fuat Başgil, bu değişikliklerle birlikte, anayasanın bütün kelime ve tabirlerinin baştan aşağıya Öz Türkçeye çevrildiğini belirtmiştir. Başgil, değişen kelimelerle birlikte az da olsa anayasanın anlamının değiştiğini de iddia etmiştir¹²⁴⁹.

Anayasanın Türkçeleştirilmesi, İç Tüzüğün Türkçeleştirilmesinin önünü açmıştır. Üç ay içerisinde Meclis Dahili Nizamnamesi de İç Tüzük adıyla

¹²⁴⁷ “Anayasa’da Yabancı Sözler Türkçeleştirildi”, *Son Posta*, 11 Ocak 1945, Nr. 5183,s.1-7; “Anayasanın Türkçeleştirilmesi Teklifi Kabul Edildi”, *Vakit*, 11 Ocak 1945, Nr. 9687, s.1; “Anayasanın Türkçeleştirilmesi”, *Tanin*, 11 Ocak 1945,Nr. 4454-495, s.1-6; “Türkçe Anayasa”, *Son Posta*, 14 Ocak 1945, Nr.5186, s.4; “Türkçe Anayasa Meclisten Geçti”, *Ulus*, 11 Ocak 1945, Nr.8425, s.1-5; “Anayasamız Türkçe Oldu”, *Akşam*, 11 Ocak 1945, Nr. 2015, s.1; “Türk Dili İle Anayasa”, *Cumhuriyet*, 11 Ocak 1945, Nr.7325, s.1-3.

¹²⁴⁸“Büyük Millet Meclisi Anayasa Komisyonunun Verdiği Rapor”, *Ulus*, 11 Ocak 1945, Nr.8425, s.1-5.

¹²⁴⁹Ali Fuad Başgil, *Esas Teşkilat Hukuku, Baha Matbaası*, İstanbul 1960, ss. 124.

Türkçeleştirilmiştir. Bingöl Milletvekili Feridun Fikri Düşünsel, arkadaşlarıyla birlikte hazırladığı tasarımı Dâhili Nizamnamenin Türkçeleştirilmesine Dair Tüzük Teklifi başlığıyla 26 Mart 1945’de meclise sunmuştur. Nizamnamenin Türkçeleştirme taslağı Anayasanın Türkçeleştirilmesinde tutulan ölçü ve usuller içerisinde hazırlanmıştır. İç Tüzükte kullanılan yeni kelimelerin bir kısmı Anayasa’da geçen Türkçe kelimelerdir. Bir kısmı sözlüklere geçmiş ve kullanılmış Türkçe anlaşılır karşılıklardır¹²⁵⁰.

Büyük Millet Meclisi Şemsettin Günaltay’ın başkanlığındaki toplantıda Meclis Dâhili Nizamnamesinin Türkçeleştirilmesine dair teklifi ve hazırlanan iç tüzük tasarısını görüşmüştür. Sunulan taslakta, Teşkilatı Esasiye Encümeni tarafından düzenleme yapıldıktan sonra, Meclise sunulan teklif, 11 Nisan 1945’de kabul edilmiştir ve yürürlüğe girmiştir¹²⁵¹.

İç Tüzüğün Türkçeleştirilmesini Akşam gazetesi “*B.M.M. İç Tüzüğü Türkçeleştirildi*”, Cumhuriyet “*Bakanlıkların İsimleri Tamamen Türkçeleştirildi*”, Son Posta “*Meclisin İçtüzüğü Yenileşti*”, Vakit “*Türkçeleştirilen İç Tüzük Kabul Edildi*” başlıklarıyla duyurmuşlardır. Bu kanunla birlikte bakanlıkların ve komisyonların adları Türkçeleştirilmiştir¹²⁵².

Tablo 9. Türkçeleştirilen Bakanlıkların Adları

ESKİ ADLARI	YENİ ADLARI
Başvekil	Başbakan
Millî Müdafaa Vekili	Milli Savunma Bakanı
Adliye Vekili	Adliye Bakanı
Dahiliye Vekili	İçişleri Bakanı
Hariciye Vekili	Dışişleri Bakanı
Maliye Vekili	Maliye Bakanı
Maarif Vekili	Mili Eğitim Bakanı
Nafia Vekili	Bayındırlık Bakanı
İktisat Vekili	Ekonomi Bakanı
Sıhhat ve içtima Muavenet Vekili	Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı
Gümrük ve İnhisarlar Vekili	Gümrük ve Tekel Bakanı
Ziraat Vekili	Tarım Bakanı
Münakalât Vekili	Ulaştırma Bakanı
Ticaret Vekili	Ticaret Bakanı

¹²⁵⁰ TBMMZC, D:7, İ:2, İN:41, C:16, Tarih: 11 Nisan 1945, s. 68; “İç Tüzük Türkçeleştirildi”, *Vakit*, 23 Mart 1945, Nr.9758, s.2.

¹²⁵¹ “Bakanlıkların İsimleri Tamamen Türkçeleştirildi”, *Cumhuriyet*, 12 Nisan 1945, Nr.7416, s.1-3; “Meclisin İçtüzüğü Yenileşti”, *Son Posta*, 12 Nisan 1945, Nr.5274, s. 1-7; “Türkçeleştirilen İç Tüzük Kabul Edildi”, *Vakit*, 12 Nisan 1945, Nr.9777, s.1-4.

¹²⁵² “Bakanlıkların İsimleri Tamamen Türkçeleştirildi”, *Cumhuriyet*, 12 Nisan 1945, Nr.7416, s.1-3; “Meclisin İçtüzüğü Yenileşti”, *Son Posta*, 12 Nisan 1945, Nr.5274, s.1-7; “Türkçeleştirilen İç Tüzük Kabul Edildi”, *Vakit*, 12 Nisan 1945, Nr.9777, s.1-4; “B.M.M. İç Tüzüğü Türkçeleştirildi”, *Akşam*, 12 Nisan 1945, Nr.409, s.1.

Tablo 10. Komisyon Adları¹²⁵³

ESKİ ADLARI	YENİ ADLARI
Teşkilâtı Esasiye Encümeni	Anayasa Komisyonu
Arzuhal Encümeni	Dilekçe Komisyonu
Nafia Encümeni	Bayındırlık Komisyonu
Hariciye Encümeni	Dış İşleri Komisyonu
İktisat Encümeni	Ekonomi Komisyonu
Gümrük ve İnhisarlar Encümeni	Gümrük ve Tekel Komisyonu
Dahiliye Encümeni	İçişleri Komisyonu
Maarif Encümeni	Millî Eğitim Komisyonu
Millî Müdafaa Encümeni	Millî Savunma Komisyonu
Sıhhat ve İçtimâî Muavenet Encümeni	Sağlık ve Sosyal Yardım Komisyonu
Ziraat Encümeni	Tarım Komisyonu

3.1.1. Teşkilat-ı Esasiye Kanunun Türkçeleştirilmesi Ve Basın

Türk basını Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun Türkçeleştirilmesine ilgi göstermiştir. Vakit gazetesi 19 Ağustos 1941 tarihli bir yazıda Teşkilat-ı Esasiye Kanunun Türkçeleşeceğini halka duyurmuştur. Büyük Millet Meclisinin son toplantısında, bazı kanun layihalarında görülen *enterne*, *kanalizasyon* gibi kelimelerin Türkçeleştirildiğini belirttikten sonra kanunların birçoğunda hala bunlara benzer ecnebi kelimelerin bulunduğunu dile getirmiştir. Türk Dil Kurumunun başta Teşkilatı Esasiye kanunu olmak üzere bütün kanunlardaki yabancı kelimeleri çıkartarak yerlerine Türkçelerini koyma çalışmalarına başladığını duyurmuştur¹²⁵⁴.

Teşkilatı Esasiye Kanunu’nun Türkçeleştirmesine yönelik çalışmalar ve taslaklar hazırlanmaya devam ederken gazeteler köşe yazıları ve makalelerle görüşlerini dile getirmişlerdir. Gazeteler genel olarak konuyu önemsemiş ve destek vermişlerdir. Mahmut Esat Bozkurt, “*Kanunlarımızı Türkçeleştirme*” başlıklı yazısında Milli Şef’in yeniden hızlandırdığı dil davasını, hak ve kanunlar bakımından yetersiz bulmuştur. Modern memleketlerin hepsinde kanunların halkın konuşma diliyle yazıldığını öne sürmüştür. Kanunu herkesin anlayacağı bir tarzda yazmanın, kanun yapana düşen borçların başında geldiğini ifade etmiştir. Bu borcu ödemenin tek yolunun ise, büyük çoğunluğun söylediği dili kullanmak olduğu yorumunda bulunmuştur. Ona göre üslup bakımından en güzel kanunun, herkesin anlayacağı, en kısa yoldan açık bir dille yazılmış olanıdır. Bozkurt, Türk kanunlarının Türkçe yazılmadığını, bu yüzden halk

¹²⁵³ “Bakanlıkların İsimleri Tamamen Türkçeleştirildi”, *Cumhuriyet*, 12 Nisan 1945, Nr.7416, s.1-3; “Meclisin İçtüzüğü Yenileşti”, *Son Posta*, 12 Nisan 1945, Nr.5274, s.1-7; “Türkçeleştirilen İç Tüzük Kabul Edildi”, *Vakit*, 12 Nisan 1945, Nr.9777, s.1-4; “B.M.M. İç Tüzüğü Türkçeleştirildi”, *Akşam*, 12 Nisan 1945, Nr.409, s.1.

¹²⁵⁴ “Kanunlarımızdaki Yabancı Kelimeler Çıkarılacak”, *Vakit*, 19 Ağustos 1941, Nr.8478, s.4.

tarafından anlaşılmadığını, mahkemeye giden halkın verilen kararları anlamakta güçlük çektiğini dile getirmiştir. Türk dilinin en zengin dillerden birisi olduğu halde kanunların neden Türkçe yazılmadığı sorusunu yöneltmiştir. Ardından kanunların kelimeleriyle, terimleriyle her şeyiyle Türkçe yazılmasının gerekliliği üzerinde durmuştur¹²⁵⁵.

Mahmut Esat Bozkurt bir diğer yazısında, Kanunların Türkçe ile değil Osmanlıca ile yazıldığını belirttikten sonra Osmanlıcanın Türkçe olmadığını dile getirmiştir. Osmanlıcanın saray ve medresede kullanıldığını, Türk milletinin, Osmanlıca'yı anlamadığını belirtmiştir. “Kanunlar Türkçe yazılabilir mi?”, “Kanunlarımızın hükümleri Türkçe söylenebilirler mi?” gibi soruları gereksiz bulmuştur. Türk dilini, dillerin en güzeli ve en zenginlerinden birisi olarak tanımlamış, kanunların hem Türkçe yazılabileceğini hem de söylenebileceğini ifade etmiştir¹²⁵⁶.

Bülent Nuri Esen de kanun terimlerinin Türkçeleştirilmesi alanında büyük başarılar elde edileceği görüşünü savunmuştur. Hukuk fakültesinin profesörler toplantısından çıkan Teşkilâtı Esasiye Kanunu’nun Türkçeleştirilmiş taslağını bunun en canlı örneği olduğunu ifade etmiştir. Kanunları Türkçeleştirmenin gerekli olduğunu, gecikmenin sebebinin hukuk dilinin bilim dili olmasından kaynaklandığını ifade etmiştir. Terimleri Türkçeleştirirken halk dilinden, eski Türkçe sözlerden istifade edildiğini hatırlatmıştır¹²⁵⁷.

Sadri Ertem, “Kanunlarımızın Dili” başlıklı makalesinde devletin Türk devleti ve halkın da Türk halkı olması nedeniyle kanunların Türkçe olması gerektiğine vurgu yapmıştır. Kanunların birçoğunun anlam bakımından Türkçe olmadığını ve anlaşılmayacak derecede yabancı kelimelerin etkisi altında olduğuna dikkat çekmiştir. Halk dilinden hukuk diline uygun birçok kelime alınabileceğine evlenme, boşanma, alışveriş hatta ceza işleri hakkında bol bol tabirler bulmanın mümkün olduğuna dikkat çekmiştir. O, halk dilinde bulunan her kelimenin hukuk diline ve terminolojisine uymayacağı uyarısında da bulunmuştur. Buna örnek olarak ise Türkiye Büyük Millet Meclisini göstermiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisinin yerine Kamutay kelimesinin getirilemeyeceğini nedenleriyle birlikte açıklamıştır¹²⁵⁸.

Bülent Nuri Esen, hukuk terimlerinin Türkçeleştirilme işinin hukukla uğraşanlara, fakültelere, mahkemelere, avukatlara, noterlere ve kurumlara düştüğünü belirtmiştir. Ona göre hukukla uğraşanlar üç gruptur.

¹²⁵⁵Mahmut Esat Bozkurt, “Kanunlarımızı Türkçeleştirme”, *Ulus*, 16 Kasım 1941, Nr.7285, s.2.

¹²⁵⁶Mahmut Esat Bozkurt, “Türk Kanunlarında Dil İş-i”, *Ulus*, 4 Aralık 1941, Nr.7303, s.2-6.

¹²⁵⁷Bülent Nuri Esen, “Kanunlarda Türkçe”, *Ulus*, 9 Ocak 1942, Nr.7335, s.4.

¹²⁵⁸Sadri Ertem, “Ana Dil İle Anayasa”, *Vakit*, 23 Mart 1942, Nr. 8675, s.3.

1-Birinci grubu Mecelle terimlerini ve eski terimleri kullanmaya devam etmek isteyenlerdir.

2-İkinci grup hukukçular Türkçeleştirme işinde çok acele edilmemesi gerektiği görüşündedirler.

3 -Üçüncü grupta yer alanlara göre ise hukuk dilini Türkçeleştirmek bir İnkılâp davasıdır.

Esen, kendisinin üçüncü grup hukukçular gibi düşündüğünü, ancak bunun zorluklarının da idrakinde olduğuna dikkat çekmiştir¹²⁵⁹.

Sadri Ertem, bu milletin inkılapçı hamlelerinin en büyüğünün, en şuurlusunun dil üzerinde gerçekleştiği yorumunda bulunmuştur. Anayasayı öz dilimizle, yazmanın ve söylemenin tabii haklardan biri olduğuna dikkat çekmiştir. Anayasanın ana dille yazılmış olmasının, anayasanın hükümlerinden birini yerine getirme anlamını ifade ettiğini belirtmiştir. Türk halkının anayasasının, halkın bugün ve yarın anlayacağı bir dilin eseri olacağından bahsetmiştir. Ana dille hazırlanan anayasanın Türk inkılabını tamamlayacağını ve ona tam sistemli bir kimlik vereceğini dile getirmiştir¹²⁶⁰.

Hıfzı Veldet Velideoğlu da hukuk terimlerini Türkçeleştirme konusundaki düşüncelerini dile getiren gazetecilerdendir. Velidedeoğlu, hukuk dilinin Türkçeleştirilmesini diğer bilim ve kol dallarının terminolojilerinin Türkçeleştirilmesinden çok daha gerekli ve önemli olduğunu belirtmiştir. Ancak hukuk dilinin Türkçeleştirilmesinin güç bir iş olduğunu da hatırlatmıştır. Türklerin İslamiyet’i kabulünden sonra eski Türk hukukunun yerini İslam hukukuna bıraktığını, İslam hukukuyla birlikte Arapça hukuk terimlerinin de dilimize girdiğini ifade etmiştir. Bu terimlerin Türk diline girmesiyle birlikte hukuk dilinin sadece belirli kişiler tarafından anlaşıldığını dile getirmiştir. Hıfzı Veldet, aslında hukuk dilinin özleştirilmesinde 1924 ve 1926 yılları arasında kabul olunan Medeni Kanun, Ticaret ve Ceza Kanunları gibi ana kanunların öncülük yaptıkları görüşüne yer vermiştir. Medeni Kanuna terim olarak sokulmuş olan “küçük, hısımlık, evlenme, boşanma, karı, koca,” gibi kelimelerin hukuk dilini çok berrak ve kolay anlaşılır bir hale koyduğunu ifade etmiştir. Hukukun hayatı düzenleyen ve devlet gücüne dayanan kaidelerin bütünü olarak görülmesi nedeniyle hukuk dilinin orta tahsil görmüş bütün halk tarafından anlaşılır bir sadelikte olması gerektiği yorumunda bulunmuştur¹²⁶¹.

¹²⁵⁹Bülent Nuri Esen, “Hukuk Dilinde Türkçeleştirme”, *Ulus*, 12 Mart 1942, Nr.7397, s.2-5.

¹²⁶⁰Sadri Ertem, “Ana Dil İle Anayasa”, *Vakit*, 23 Mart 1942, Nr.8675, s.3.

¹²⁶¹Hıfzı Veldet, “Hukuk Dilimiz Türkçeleşirken”, *Cumhuriyet*, 7 Ekim 1944, Nr.7131, s. 2.

Hıfzı Veldet, Cumhuriyet gazetesinde yayımladığı bir başka makalede özellikle anayasa gibi önemli kanunların Türkçeleştirilmesini önermiştir. Fakat bunu yaparken Arap kökünden gelme her kelimeyi atıp yerine bir Türkçe kelime koymanın doğru olmadığı değerlendirmesinde bulunmuştur. Kanunları Türkçeleştirmenin, onların ifadelerini halk diline yaklaştırmak demek olduğunu belirtmiştir¹²⁶².

Asım Us, “Türkçe Anayasa” başlıklı yazısında Türkiye Cumhuriyeti ana kanunun adının şimdiye kadar Teşkilatı Esasiye olduğunu ama ilerleyen günler içerisinde “Anayasa” olacağı haberini duyurmuştur. Ana kanunda devletin dilinin Türkçe olduğunun belirtildiğini, ancak kanun isminden başlayarak cümlesine kadar tamamen Osmanlıca ile yazıldığına dikkat çekmiştir. Bunun anormal bir hal olduğunu belirttikten sonra Anayasanın Türkçeleştirilmesi ile birlikte buna son verileceğini belirtmiştir¹²⁶³.

Teşkilatı Esasiye Kanunun Türkçeleştirilmesini Son Posta gazetesi “*Anayasa’da Yabancı Sözcükler Türkçeleştirildi*”, Vakit “*Anayasanın Türkçeleştirilmesi Kabul Edildi*”, Tanin “*Anayasanın Türkçeleştirilmesi*”, Akşam “*Anayasamız Türkçe Oldu*”, Cumhuriyet “*Türk Dili İle Anayasa*”, Ulus gazetesi “*Türkçe Anayasa Meclisten Geçti*” başlıklarıyla duyurmuşlardır. Haberlerde anayasa üzerine mecliste yapılan görüşmelere ve Türkçeleştirilen kelimelere yer verilmiştir. Aynı zamanda ortak fikir olarak Büyük Millet Meclisinin Anayasa Kanununu Türkçeleştirmekle milli başarılarından birini daha kazandığını dile getirmişlerdir¹²⁶⁴.

Asım Us, Anayasanın Türkçeleştirilmesiyle, imparatorluğun son günlerinde başlayan ve cumhuriyet ile hızını alan dil devrimi yolunda en kutlu bir başarının gerçekleştirildiğini dile getirmiştir. Şimdiye kadar Teşkilatı Esasiye Anayasasının içerisinde devletimizin dili “Türkçe” olarak gösterildiği halde içerisinde Türkçeden ziyade yabancı sözcüklerin bulunduğunu, Büyük Meclisin kararı ile bu yabancı kelimelerin atıldığını belirtmiştir. Us, Anayasanın Türkçeleşmesinin uzun çalışmalar sonucu elde edilen bir milli eser olduğu yorumunda bulunmuştur¹²⁶⁵.

Feridun Osman Menteşeoğlu, Son Posta gazetesinde yayınladığı köşe yazısında anayasada yer alan üç yüze yakın yabancı kelimenin Türkçeleştirildiğini duyurmuştur.

¹²⁶²Hıfzı Veldet, “Hukuk Dilimiz Türkçeleşirken”, *Cumhuriyet*, 21 Ekim 1944, Nr.7245, s. 2.

¹²⁶³Asım Us, “Türkçe Anayasa”, *Vakit*, 31 Aralık 1944, Nr. 9676, s.1-4.

¹²⁶⁴“Anayasa’da Yabancı Sözcükler Türkçeleştirildi”, *Son Posta*, 11 Ocak 1945, Nr.5183,s.1-7; “Anayasanın Türkçeleştirilmesi Teklifi Kabul Edildi”, *Vakit*, 11 Ocak 1945, Nr.9687, s.1; “Anayasanın Türkçeleştirilmesi”, *Tanin*, 11 Ocak 1945,Nr.4454-495, s.1-6; “Türkçe Anayasa”, *Son Posta*, 14 Ocak 1945, Nr.5186, s.4; “Türkçe Anayasa Meclisten Geçti”, *Ulus*, 11 Ocak 1945, Nr.8425, s.1-5; “Anayasamız Türkçe Oldu”, *Akşam*, 11 Ocak 1945, Nr. 2015, s.1; “Türk Dili İle Anayasa”, *Cumhuriyet*, 11 Ocak 1945, Nr. 7325, s.1-3.

¹²⁶⁵Asım Us, “Türkçe Anayasa”, *Vakit*, 12 Ocak 1945, Nr.9688, s.1-4.

Anayasanın, dil bakımından halkın anlayacağı şekle geldiğini belirtmiştir. Kanunda hakların kullanışlarına ait hiçbir hükmün değişmediğini, sadece üç yüze yakın ecnebi kelimelerin anlamının Türkçeleştirilmiş olduğunu ifade etmiştir¹²⁶⁶.

Cemil Bilsel, “*Anayasa Ve Hukukçularımız*” başlıklı yazısında anayasanın Türkçeleşmesi konusunda hukukçuların görüşlerine yer vermiştir. Bilsel, Anayasanın yeniden yapılmadığını; sadece yazılışının yenileştirildiğini dile getirmiştir. Ancak anayasanın bu yeni yazılışına, yeniden yapılış kadar emek verildiğinin üzerinde durmuştur. Bu emeğin Anayasanın devlet yapısını kurmasından ve her memlekette en önemli kanunun olmasından kaynaklandığını belirtmiştir. Bilsel, anayasanın Türkçeleştirilmesinden hareketle bütün hukukçuların kanun dilinin de Türkçeleşmesi dileğinde olduklarını iddia etmiştir. Bütün hukukçuların Türkçeleştirmeye anayasa ile başlanmasından memnun olduklarını ifade etmiştir. O, Türkçeleştirme konusunda hukukçuların düşüncelerinin üç gruba ayrıldığını belirtmiştir. Bunları; Türkçeleşme yeterli değildir diyenler, Türkçeleştirmede ileri gidilmiştir görüşünde olanlar, tam gerekli olan yapılmıştır diye düşünenler olarak ayırmıştır. Bilsel, bu grupların ortak düşüncesinin ise anayasa kanunlarının hepsinin Türkçeleştirilmesi olduğunu dile getirmiştir¹²⁶⁷.

Falih Rıfki Atay ise Ulus gazetesinde kaleme aldığı “Türk Dili ile Anayasamız” başlıklı yazıda, Türkçeciler olarak, halk dilinde yer eden ve belli bir kavram boşluğu bırakmadıkça yabancı kelimelerin yazı dilinden atılmasına karşı olmadıklarını belirtmiştir. Anayasa'nın Türkçeleştirme raporundaki ilkelerin, hukuk terimleri üzerinde çalışanlara rehberlik edeceğini dile getirmiştir. Atay, Türkçeleştirme çabasının artık bir görev olmadığı, zevk haline geldiği görüşünü savunmuştur. İlk denemelerde pek çok itirazla karşılanmış olsa da, sanat ve düşünce insanların işbirliğiyle bu sürecin yavaş yavaş geliştiğine dikkat çekmiştir¹²⁶⁸.

4.SANATTA MİLLİLİK TARTIŞMALARI

Cumhuriyetin ilanından sonra sanata eskisine nazaran daha fazla önem verildiği görülmüştür. Atatürk, sanat faaliyetlerini desteklemiş ve sanatı muasır medeniyetler seviyesine yükseliş aracı olarak görmüştür. Yaptığı konuşmalarda sanatın gerekliliğine ve önemine vurgu yapmıştır. 1923 Ocak ayında Bursa Şark Sineması'nda yaptığı bir konuşmada “*Bir millet ki resim yapmaz, bir millet ki heykel yapmaz, bir millet ki fennin*

¹²⁶⁶Feridun Osman Menteşeoğlu, “Anayasanın Özleşmesi”, *Son Posta*, 12 Ocak 1945, Nr.5184, s.1.

¹²⁶⁷Cemil Bilsen, “Anayasa Ve Hukukçularımız”, *Ulus*, 26 Ocak 1945, Nr.8433, s.2.

¹²⁶⁸Falih Rıfki Atay, “Türk Dili İle Anayasamız”, *Ulus*, 11 Ocak 1945, Nr.8425, s.1-3.

*icap ettiği şeyleri yapmaz; itiraf etmeli ki o milletin yolunun gelişmede yeri yoktur. Hâlbuki bizim milletimiz, niteliği gerçeğiyle medenileşmiş ve ilerlemiş olmaya lâyıktır ve olacaktır*¹²⁶⁹,” demiştir.

1930’lu yıllarda ise sanat alanında köklü değişiklikler meydana gelmiştir. 1934 yılında Milli Musiki ve Temsil Akademisi Teşkilat Kanunu çıkartılmıştır. Bu akademinin amaçlarının arasında milli müziği işlemek, yükseltmek ve yaymak; tiyatro, opera, bale ve koro gibi sahne sanatları elemanlarını yetiştirmek yer almıştır. Batılı tarzda müziğin ve sahne sanatlarının gösterilmesi ve öğretilmesi amacıyla konservatuar ve devlet tiyatrosu kurulmuştur. Opera, resim ve heykel gibi sanat dalları ilkokuldan üniversiteye kadar batılı tarzda bir eğitim sürecinin parçası olmuştur. Bu çalışmaların yanı sıra, resim ve heykel müzeleri ile sergileri açılmıştır¹²⁷⁰.

Tanzimat döneminden itibaren fikir, kültür ve sanat dünyasını etkileyen sanatta milliyetçilik ve ulusallık 1939-1945 yılları arasında da etkili olmuştur. Bu yıllarda, İkinci Dünya Savaşının da etkisiyle ulusal sanat anlayışı önem kazanmıştır. Bir taraftan hümanizm çalışmaları yapılırken diğer taraftan bu akıma karşı olarak milli sanata dönüş fikri ve çalışmalarında artış meydana gelmiştir. Dönemin önemli yazarları ve tiyatro, resim, heykeltıraş, müzik, mimarlık alanlarında söz sahibi kişiler bu sanatların, Batı, Fars ve Arap etkisinden kurtularak milliliğe kavuşması gerektiğini savunmuşlardır.

Sanatta milliliği sosyologlar da savunmuştur. Örneğin Ziya Gökalp, sanatta milliliği bir esas olarak almıştır. Raks, mimari, nakkaşlık, ressamlık, hüsn-i hat, marangozluk, demircilik, halıcılık, kilimcilik gibi sanatların milli olduğunu belirtmiştir. Türkçülüğün, bu sanatları benimsediğini dile getirmiştir. Kültür ve medeniyet kavramlarına uygun olarak Batı’dan daha çok teknik, kural, yöntem gibi medeniyete dair olan kısımların alınması, öz ve ruh bakımından ise milli olunması gerektiği fikrini savunmuştur¹²⁷¹.

Bu dönemde Türk sanatının, Türk kökenli olmayan yabancı unsurlardan kurtararak, milli bir sanat yaratılması amaçlanmıştır¹²⁷². Tanzimat’tan itibaren tartışılan Batı’yı örnek almak ya da Batı’nın etkisinde kalmak konuları tekrar gündeme gelmiştir. 1940’lı yıllarda sanat çevrelerinde Batı hayranlığını bırakarak, öz değerlere

¹²⁶⁹ Seyit Mehmet Buçukoğlu, “Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Kültür Politikalarının 20. Yüzyıl İçinde Ulusallık/Evrensellik Kavramları İle Güzel Sanatlar Alanındaki Yeri”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.49, Aralık 2020, s.225.

¹²⁷⁰ Çağrı Aslan, “Erken Cumhuriyet Dönemi Sanat Anlayışı ve Türk Sosyologlarının Yaklaşımları”, *Gaziantep University Journal Of Social Sciences*, C. 18, S.3. s.1005.

¹²⁷¹ Gökalp, a.g.e., ss.162-163.

¹²⁷² Koç, a.g.m., s.503.

dönüş yapma, zengin Anadolu'nun zengin kültürel geçmişine sahip çıkma, milli sanat yaratma düşüncesi hâkim olmuştur¹²⁷³.

Güzel sanatların gelişmesi için yapılan çalışmaların yanı sıra bu dönemde sanata ilgiyi artırmak amacıyla teşvik uygulaması da yürürlüğe konulmuştur¹²⁷⁴.Örneğin; bu dönemde CHP, para ödüllü CHP sanat yarışması ve İnönü Sanat Armağanı yarışmalarını düzenlemiştir¹²⁷⁵.

Basında ve dergilerde yer alan makalelerde resim, mimari, tiyatro, müzik gibi sanatların milletin öz malı olduğu, bunların güçlendirilmesi, milli bir sanat yaratılması gerektiğini belirten düşünceler yer almıştır. Yahya Kemal, milli sanatın, milli değerlerin sentezinden doğacağını iddia etmiştir. Ona göre sanat milli kimliğe sahip olmalı, ülkeyi ve vatani yansıtmalıdır¹²⁷⁶. Emre Behnan Şapolya, güzel sanatları milletlerin kültürlerine dâhil milli bir müessese olarak tanımlamıştır. Her büyük insan topluluğunun milli bir edebiyata, mimariye, resme, müziğe, heykeltıraşa sahip olduğunu belirtmiştir. Türk gençliğinin sanat ideolojisinin, sanatın milli olduğuna inanmak beynelmilel sanat dâhilerinin eserlerinden fikir edinmek, halka doğru inerek orijinal Türk eserleri meydana getirmek olduğunu ifade etmiştir. Sanatın beynelmilel olmadığını, milli olduğunu görüşünü savunmuştur¹²⁷⁷.

İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Türk'e Doğru kitabında, ahlakta, dinde ve sanatta Türk'e dönmek gerektiği fikrini savunmuştur¹²⁷⁸. Zühtü Müridoğlu, herkesin milli bir Türk sanatı temennisinde olduğunu, fakat kimsenin bunun hususi görüşlerle meydana gelmeyeceğini düşünmediklerini belirtmiştir. Memleketi batının etkisinden kurtardıktan sonra milli sanatın kendiliğinden doğacağı yorumunda bulunmuştur¹²⁷⁹.

4.1.TİYATRODA MİLLİYETÇİLİĞİN YANSIMALARI

Sanat dalları arasında ilk olarak milli sanatın etkili kollarından birisi olan tiyatro incelenebilir. 1939 yılında Halkevlerine gönderilen ve oynanması istenen eserler listelerinde milliyetçiliği ve inkılap ruhunu canlı tutacak piyeslere yer verilmiştir. Listede, Ergenekon, Attila, Mete, Oğuzlar, İnkılap Yolcuları, Kahraman, Özyurt, Bir

¹²⁷³Koç, a.g.m., s.511.

¹²⁷⁴Esra Özkan Koç, "1940'lı Yıllarda Türkiye'de Sanatta "Millilik" Tartışmaları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.14, S.77, Nisan 2021, s.501.

¹²⁷⁵Selçuk Çıkla, "1940'lı Yıllarda Düzenlenen Sanat Yarışmaları ve İnönü Sanat Armağanları", *İlmi Araştırmalar*, S.23, 2007, s.29-46.

¹²⁷⁶Öndin, a.g.e., ss.184.

¹²⁷⁷Enver Behnan Şapolyo, "Milli Sanat Nedir?", *Doğu*, Haziran-Eylül 1944, C.3, S.1922, s.11-18.

¹²⁷⁸İsmail Hakkı Baltacıoğlu, *Türk'e Doğru*, Kültür Basımevi, İstanbul 1942, ss.14-15.

¹²⁷⁹Esra Özkan Koç, *1940-1950 Arası Türkiye'de Kültür ve Sanat*, Basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2021, s.117.

Ülkü Yolu gibi piyesler yer almıştır¹²⁸⁰. 1940'lı yıllara gelindiğinde milliyetçi piyeslerin yerine Hümanizm ile ülke içerisine giren Batı tarzı oyunlar ön plana çıkmıştır¹²⁸¹.

Tiyatroda sergilenen oyunlarda Hümanizmin etkili olması bir süre sonra tepkilere yol açmıştır. Bu tepkilerden sonra milli tiyatro konusu tartışılmaya başlanılmıştır. Bu alanda görev alan kişilerin Türkçeyi konuşamadıkları ve Frenk taklidi yaptıkları eleştirilen hususlar arasında yer almıştır. Galip Aklan, Ülkü mecmuasında yayınladığı makalesinde, milletlerarası eserlerin yanı sıra, milli benliğimize uygun olan eserlerin oyun olarak sahnelenmesini istemiştir¹²⁸².

Bu dönemde bir taraftan tiyatrodan millilik tartışmaları devam ederken diğer taraftan da tiyatronun gelişmesine yönelik çalışmalar yapılmıştır. 20 Mayıs 1940'da Hasan Ali Yücel tarafından tiyatro, müzik, opera ve bale kültürünü yaymak amacıyla ve sanatkarların akademik tarzda yetiştirilebilmesi için Devlet Konservatuvarı'nın kuruluş yasası çıkartılmıştır. Bu kanuna göre konservatuar müzik ve temsil bölümü olarak ikiye ayrılmıştır. Bu yasayla ülkede müzik, opera, tiyatro ve bale kültürünü benimsetmek ve nitelikli sanatçılar yetiştirmek amaçlanmıştır. Aynı zamanda bu yasaya istinaden 24 Mayıs 1940'ta "Tiyatro ve Opera Tatbikat Sahnesi" kurulmuştur¹²⁸³.

CHP'nin sanat alanına teşvik etmek amacıyla düzenlediği sanat yarışmalarında, 1945 yılı tiyatro alanına ayrılmıştır. Tiyatro için ayrılan şartnamede ödülün tek bir yazara veya esere verilmeyeceği, seçilen üç eserin dereceleri üzerinden ödüllendirileceği yer almıştır. Yarışmanın şartnamesinde yarışmaya katılacak olan oyunların konularına yer verilmiştir. Bu oyunların cumhuriyetin ilanından itibaren geçen süre içerisinde cemiyet hayatında değişen gelişmeleri ve ilerlemeleri konu edinmesi istenilmiştir¹²⁸⁴. Yarışmaya 149 eser katılmıştır. Fakat yarışmanın şartlarına 11 tanesi uymuştur. Oyunlar jüriler tarafından değerlendirilmiş, ancak dereceye girememişlerdir. Hamdi Olcay'ın *Kafa Kağıdı* adlı oyunu diğerlerinden biraz daha başarılı olduğu için üç yüz lira ile ödüllendirilmesine karar verilmiştir¹²⁸⁵.

Tiyatroda Türkçülük konusu basın ve dergilerde de tartışılmıştır. İsmail Hakkı Baltacıoğlu, tiyatronun milli olabilmesi için Türk olması gerektiğini belirtmiştir.

¹²⁸⁰BCA; 490-10-0-4-20-19.

¹²⁸¹BCA; 490-01-5-27-27.

¹²⁸²Galip Aklan, "Milli Tiyatro", *Ülkü*, Temmuz 1947, s.3.

¹²⁸³TBMMZC, D:6, İ:1, C:11, İN:46, Tarih: 3 Mayıs 1940, s. 126; Resmi Gazete, 24 Mayıs 1940, Nr.4517.

¹²⁸⁴BCA; 490-1-0-0-1417-688-1; "CHP 1945 Sanat Mükâfâtı", *Ülkü*, 16 Ağustos 1944, C.6, S.70, s.3.

¹²⁸⁵"CHP 1945 Sanat Mükâfâtı", *Ülkü*, 1 Mart 1945, C. 7, S. 83, s. 26; "1945 C.H.P. Sanat Mükâfâtı Hakkında Jüri Raporu", *Ulus*, 25 Şubat 1945, s.5.

Baltacıoğlu, Türk olmayan tiyatrodan kaçınılması gerektiği, tiyatroda Türk'ü bulmak için halka gitmek gerektiği fikrini savunmuştur¹²⁸⁶.

Nusret Safa Coşkun ise tam aksi bir görüş ileri sürmüştür. Ona göre dünyanın hiçbir tarafında milli tiyatro diye bir müessese kalmamıştır. Milli tiyatro artık sadece binalara verilen isimlerden ibarettir. Japonya'da, Çin'de eski adet ve geleneklere dayanan orijinal tiyatrolar vardır. Fakat bu tiyatrolarda oynanan eserler de milli değildir. Milli tiyatro kelimesinin bir değeri olmadığını, bugün ancak milli eserlerden bahsedilebileceğini, ancak bunun da milli tiyatro ile hiçbir alakasının bulunmadığını belirtmiştir. Coşkun, Tiyatromuzu millileştirelim, Türkleştirelim iddialarının boş olduğunu, milli tiyatronun olamayacağı yorumunda bulunmuştur¹²⁸⁷.

Orhan Seyfi Orhon, Çınaraltı dergisinde yayınladığı makalesinde Türkiye'deki tiyatro, resim, heykel gibi sanatların Avrupa'dan ithal edilmediğini, bir köken aranması gerekiyorsa Türk milletinin geçmişine bakılması gerektiğini ifade etmiştir. Orhon, bu sanatların “bize garptan geldi demektense, bizde çok eskiden beri bulunan bu sanatlar garp usulüne girdi, bir reform geçirdi”, demenin daha güzel ve daha doğru olacağını dile getirmiştir¹²⁸⁸.

Tiyatronun Türk'e ait olduğu, bu nedenle de Türk'e ait olanı yansıtması gerektiği düşüncesinin başında olan isimlerden birisi İsmail Hakkı Baltacıoğlu'dur. Baltacıoğlu, “*Türk Kendine dön!*” başlıklı makalesinde, Türk tiyatrosuna vurgu yapmıştır. Hayal perdesinde Karagöz'ü, ışık ve diyalog mucizesini ve orta oyunu denilen sürrealist oyununu yaratanın Türk olduğunu belirtmiştir. Baltacıoğlu, dünya tiyatro inkılapçılarına Türklerin kılavuzluk ettiği yorumunda bulunmuştur. Türk aktörünün, Avrupa'nın ‘çürümüş tiyatro’ örneklerini bırakarak Türk tiyatrosunu yaratması gerektiğine vurgu yapmıştır. Frenk gibi değil; balıkçı, kayıkçı gibi konuşmasını, Türk gibi hareket etmesini, Türk gibi yaşamasını istemiştir. “*Türk; tiyatroda kendine dön! Diksiyonda, aksiyonda Türk ol artık!*” diyerek bu sanatın millileşmesi gerektiğini dile getirmiştir¹²⁸⁹.

4.2.MÜZİKTE MİLLİYETÇİLİĞİN YANSIMALARI

Bu dönemde millilik düşüncesiyle ortaya çıkan sanat kollarından bir diğeri ise müziktir. Cumhuriyetin ilan edilmesinin ardından müzik alanında da inkılap çalışmaları yapılmaya başlanılmıştır. Bilindiği gibi Atatürk döneminde yapılan kültür

¹²⁸⁶İsmail Hakkı Baltacıoğlu, “Türk Tiyatrosu İstiyoruz”, *Tan*, 2 Ocak 1941, Nr. 2259, s.3.

¹²⁸⁷Nusret Sefa Coşkun, “Tiyatro”, *Son Posta*, 9 Ocak 1942, Nr.4107, s.5-8.

¹²⁸⁸Orhan Seyfi Orhon, “Biz ve Güzel Sanatlar”, *Çınaraltı*, Haziran 1944, Nr.143, s.3.

¹²⁸⁹İsmail Hakkı Baltacıoğlu, “Türk, Kendine Dön!”, *Tan*, 25 Kasım 1941, Nr.2252, s.3.

çalışmalarında Ziya Gökalp'in fikirleri etkili olmuştur. Bu nedenle milliyetçi ve halkçı kültür anlayışı benimsenmiştir¹²⁹⁰. Ziya Gökalp, Batı musikisi, Doğu musikisi ve Halk musikisi olmak üzere müziği üç gruba ayırmıştır. Bunlardan hangisinin Türkler için milli olduğunu sormuştur. Bu sorusuna milli müziğin memleketteki halk müziği ve Batı müziğinin kaynaşmasından doğacağını ifade etmiştir¹²⁹¹.

Atatürk müziği Türk inkılabının en önemli unsurlarından birisi olarak görmüştür. İnkılap çalışmalarında ele alınması gereken ilk sanat dalının müzik olduğunu belirtmiştir¹²⁹². Atatürk'ün müzik alanında ilk çalışması, 2. Mahmut döneminde oluşturulan Mızıka-yı Hümayun'un Saray Orkestrasını 1924 yılında Ankara'ya getirttirerek, "*Riyaset-i Cumhur Musiki Hey'eti*" adıyla Cumhurbaşkanlığı orkestrasını kurdurmak olmuştur¹²⁹³. Bu inkılap hareketinin hemen ardından 1924 yılında Devlet Konservatuarlarının temelini oluşturan "Musiki Muallim Mektebi" açılmıştır. 1930'lu yıllarda ise müzik alanına yönelik politikalarda artış yaşanmıştır. 4 Temmuz 1934 tarihinde Milli Musiki ve Temsil Akademisi kurulmuştur¹²⁹⁴. Kasım 1934'de ise radyo yayınlarından alaturka müzik kaldırılmıştır¹²⁹⁵.

İnönü Döneminde ise müzik alanında Atatürk döneminden farklı bir politika izlenilmiştir. 1940'lı yıllardan itibaren Hümanist anlayış etkili olmaya başlamıştır¹²⁹⁶. Bununla birlikte İnönü Döneminde 1939 ve 1945 yılları arasında milli sanat anlayışı Hümanizm çalışmalarına rağmen etkili olmuştur.

20 Mayıs 1940'da "Devlet Konservatuarı Hakkında Kanun" çıkarılmıştır. Bu kanuna göre konservatuar, müzik ve temsil olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Müzik bölümü kompozisyon, orkestra idaresi, piyano, org, arp, yaylı sazlar, nefesli ve vurma sazlar adlı bölümlere ayrılmıştır. Bu yasa müziği yaymayı ve bu alanda nitelikli sanatçılar yetiştirmeyi amaçlanmıştır¹²⁹⁷.

Bitlis Milletvekili Kazım Nami Duru, Antalya Milletvekili Rasih Kaplan, Konya Milletvekili Osman Şevki Uludağ ve Kütahya Milletvekili Ali Süha Delilbaşı gibi isimler TBMM'ne gelen müzik ile ilgili kanunlarda "musiki" teriminin kullanıldığını ama bu kanunda musiki yerine müzik kelimesinin tercih edildiğini belirtmişlerdir.

¹²⁹⁰Dilşen İnce Erdoğan, Esra Çetin, "II. Dünya Savaşı Yıllarını Müzik Üzerinden Okumak: Savaş Dönemi Müzik Politikaları", *İdil*, S. 64, Aralık 2019, s.1896.

¹²⁹¹Gökalp, *a.g.e.*, ss.160.

¹²⁹²Erol Evci, "Atatürk'ün Güzel Sanatlara ve Sanatçılara Bakışı", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.47, 2011, s.527.

¹²⁹³Erdem Yücel, "Atatürk ve Güzel Sanatlar", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, C.3, S.32, İstanbul 1989, s.55.

¹²⁹⁴Sabri Becerikli, Zafer Tangülü, *Musiki Muallim Mektebi (1924-1937)*, *Asia Minor Studies*, C. 8 S. 2, s. 459.

¹²⁹⁵C. Hakan Cuhadar, "Atatürk'ün Müzik Devrimi", *ÇÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 24, S. 2, 2015, s. 26.

¹²⁹⁶Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi IV Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (10 Kasım 1938-14 Mayıs 1950)*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1999, ss.57.

¹²⁹⁷TBMMZC, D:6, İ:1, C:11, İN:46, Tarih: 3 Mayıs 1940, s.126; Resmi Gazete, 24 Mayıs 1940, Nr.4517.

Ardından kanun tasarısında milli müzikle ilgili hiçbir açıklamanın yer almamasını eleştirmişlerdir¹²⁹⁸.

Rasih Kaplan, mecliste müzik üzerine yapılan görüşmelerde “*medeni olmak istiyoruz*” sözlerini söyleyen milletvekiline itiraz etmiştir. Kaplan, ecnebi bir metodu almanın medeni olmak anlamına gelemeyeceğini, Türk olmayan bir metodu benimsemenin doğru olmayacağını dile getirmiştir. Ardından müziği, halkçılık ve milliyetçilik prensiplerine göre organize etmenin gerekliliğine dikkat çekmiştir. Sadi Konuk, Parti nizamnamesinden iki madde okuyarak, müziğin milli olması gerektiğini belirtmiştir. Kazım Nami Duru ise, milli milli müziğin, milli heyecanın bir ifadesi olduğu yorumunda bulunmuştur. Birkaç kişinin bir araya gelerek hey hey diye bağırımlarının milli olmadığına dikkat çekmiştir¹²⁹⁹.

1943 yılında C.H.P. tarafından düzenlenen Sanat Ödülleri yarışmasında ödülün müzik alanına verilmesine karar verilmiştir. Yarışmaya gönderilecek olan eserlerin bestecilerinin Türk olması şart koşulmuştur. Yarışmaya katılacak eserlerin Batı tekniğiyle meydana getirilmiş olması şartı da getirilmiştir¹³⁰⁰. Şartname Matbuat Umum Müdürlüğü’ne gönderilmiştir ve basın aracılığıyla halka duyurulmuştur¹³⁰¹. Gönderilen eserlerden Ulvi Cemal Erkin’in *piyano konçertosu*, Ahmet Adnan Saygun’un, *Yunus Emre Oratoryosu* ve Hasan Ferit’in *Viyolensel Konsertosu* beğenilmiş ve ödül üç esere paylaştırılarak verilmiştir¹³⁰².

Bu dönemde sanat ve kültür alanına Hümanizmin girmesiyle birlikte basında, dergilerde ve TBMM’nde müzikte millilik tartışmaları yeniden başlamıştır. Basında köşe yazarları milli müziği savunmuşlar ve milli müziğin gerekliliğine vurgu yapmışlardır. Kemal Emin Bara, Son Posta gazetesinde yayınladığı makalesinde radyodan alaturka müziğin kaldırılmasına tepki göstermiştir. Bu müziğin hüznün verdiğini iddialarına karşılık, hüznlenen kişilerin dinlememesi önerisinde bulunmuştur. Bu müziği kaldıranların Türk sanatından, Türk zevkinden haberdar olmadıklarının görüldüğünü ifade etmiştir. Bara, alaturka müziğinin milli müzik olduğu görüşünü savunmuştur¹³⁰³.

Naci Sadullah, “*Musikide Alafranga ve Alaturka Bahsi*” başlıklı yazısında mecliste yaşanan milli müzik tartışmalarına değinmiştir. Milli müzik meselesinin, Millet

¹²⁹⁸TBMMZC, D:6, C:11, İ:50, İN:1,Tarih: 13.05.1940, s.93; “Türk Musikisinin İhmal Edilmemesi İçin Mühim Müzakereler Oldu”, *Tan*, 14 Mayıs 1940, Nr.1719, s.4.

¹²⁹⁹“Milli Musikimiz Meselesi Yeniden Hararetili Müzakerelere Sebep Oldu”, *Tan*, 16 Mayıs 1940, Nr. 1721, s.4.

¹³⁰⁰“Sanat Müsabakası”, *Cumhuriyet*, 2 Mayıs 1942, Nr.6360, s.1-3.

¹³⁰¹BCA; 490-10-0-1416-685-1.

¹³⁰²Çıkla, *a.g.m.*, s.37.

¹³⁰³Kemal Emin Bara, “Türk Musikisi Düşmanlığı”, *Son Posta*, 6 Kasım 1944, Nr.5120, s.5-6.

Meclisinde de görüşölüp tartışılmasının önemli olduğuna dikkat çekmiştir. Milli müziğin, devletin alakasından, tamamıyla mahrum olduğunu bunu ülkeye ziyarete gelen Viyanalı Josef Marks'ın da belirttiğini dile getirmiştir. Daha sonra Marks'ın Türk müziği hakkındaki görüşlerine yer vermiştir. Buna göre Türkler her konuda milliyetperver oldukları halde müzik konusunda milliyetperverlikten uzak kalmışlardır. Naci Sadullah bir milletin müzik konusunda milliyetperver olmamasının, her konuda gayri milli olmasından çok daha tehlikeli olduğunu ifade etmiştir. O, milli müzik ile çalışmanın, milli onuru ve şerefi yükselteceği görüşünü savunmuştur¹³⁰⁴.

Halil Bedi Yönetken, “*Türk Halk Musikisi ve Değeri*” başlıklı yazısında, Türk halk müziğinin, Türkün musikide görünen öz benliği olduğunu söylemiştir. Yeni Türk müziğinin, Türk halk müziği üzerine kurularak, Türk bestekârının öz müzik zevkine varacağını ifade etmiştir. Türk kanını taşımanın yeterli olmadığı, Türk kültürünü almanın önemi üzerinde durmuştur. Türk kanıyla doğan çocuk ana kucağında ana dilini dinleyerek, bir gün nasıl Türkçe konuşuyorsa, Türk bestekarının da, anayurdun öz müzik lisanını dinleyerek bir gün Türk musikisi diliyle şarkı söyleyeceğini belirtmiştir. Milli müziğin, milli terbiyenin en önemli temeli ve parçası olduğunu dile getirdikten sonra halka milli müzik dinletmenin, onun milli terbiyesine hizmet etmek olduğu şeklinde yorumda bulunmuştur¹³⁰⁵.

Nusret Safa Coşkun, gazetelerde okuduğu haberde yer alan “*Batı musikisi! Batı musikisi! Bizler, bu musikiyi çok sevmeliyiz ve savaşıarak bu musikinin zaferini sağlamalıyız*” cümlelerine tepki göstermiştir. Batı müziğini sevmeyi anladığını, bu müziğin memlekette yayılmasının faydalı olacağına inandığını, fakat “*savaşıarak bu musikinin zaferini sağlamalıyız*” cümlesini anlamsız bulduğunu dile getirmiştir. Batı musikisine karşı duyulan hayranlığı garipseyenlerin, bu müziğin memlekette yayılmasına karşı çıkmadıklarını, ancak öz müziğin zaferini temin etmeden, Frenk müziğinin zaferini sağlamayı anlamadıklarını ifade etmiştir. Coşkun, müzikte özün hala bulunmadığını dile getirmiştir. Klasik Türk müziğini canlandırmak ve modern Türk müziği yaratma yolunda hamleler beklenirken, birinci plana, batı müziğini geçirmenin yanlış olduğuna vurgu yapmıştır. Kendi müziğine sırtını çevirenlerle mücadeleyi bir milli vazife olarak görmüştür¹³⁰⁶.

Tanin gazetesi “Millet Meclisinde” başlıklı yazısında mecliste radyodaki müzik yayınlarından dolayı çıkan tartışmalara yer vermiştir. Gaziantep milletvekili Mehmet

¹³⁰⁴Naci Sadullah, “Musikide Alafranga ve Alaturka Bahsi”, *Tan*, 18 Mayıs 1940, Nr.1722, s.5.

¹³⁰⁵Halil Bedi Yönetken, “Türk Halk Musikisi Ve Değeri”, *Ulus*, 21 Ekim 1941, Nr.7262, s.5-6.

¹³⁰⁶Nusret Safa Coşkun, “Evvela Öz Türk Musiki”, *Son Posta*, 7 Haziran 1945, Nr.5330, s.4.

Cemil Barlas, radyo müzik neşriyatında, radyoda yayınlanmakta olan garp musikisinin eğitimsel faydasının bulunduğunu ama bu müzikle beraber milli müziğe de geniş bir yer verilmesini istemiştir. Halkın Garp müziğinden bir şey anlamadığını, davul zurna istediklerini dile getirmiştir. Mazhar Müfit Kansu da bazı kişilerin Türk müziği ile meyhane müziği diye alay ettiklerini, bunun bir iftira olduğunu dile getirmiştir. Garp müziğinde Türk müziğinden daha açık saçık parçaların bulunduğunu hatırlattıktan sonra Başbakan'dan bu konu hakkında gerekenlerin yapılmasını istemiştir. Kansu, Türk müziği ile alay etmeğe kimsenin hakkının bulunmadığına vurgu yapmıştır¹³⁰⁷.

Mecliste de milli, alaturka ve alafranga müzik tartışmaları yaşanmıştır. Radyo yayınlarında her ülkenin milli müziğinin önemli bir payı olduğu dile getirilmiş, radyoda Türk müziğine daha geniş yer verilmesi istenilmiştir¹³⁰⁸. Osman Şevki Uludağ, Cumhuriyet rejimine uymayan tek hususun müzik olduğunu ifade ettikten sonra bu konuda düzenlemelerin yapılması gerektiğini belirtmiştir. Uludağ, Türk müziğinin bir medeniyetin ürünü olduğunu, Türk halkının medeniyetin oluşmasında büyük bir payı bulunduğunu dile getirmiştir. Müzik konusunun memleket meselesine dönüştüğünü, gittiği her yerde musiki ne hale geldi şeklinde şikâyetler duyduğunu, bu nedenle milli musikiye çözüm bulunulması gerektiğini belirtmiştir¹³⁰⁹.

Afyon Milletvekili Berç Türker de batı musikisinin milli musiki kabul edilemeyeceğini, her milletin kendine ait bir müziğinin olduğunu vurgulamıştır. O, milli Türk musikisinin asla kaybolmaması gerektiğine dikkat çekmiştir. Milli musikiye sahip çıkılmamasının utanç verici bir durum olacağını dile getirmiştir¹³¹⁰.

4.3.MİMARİDE MİLLİYETÇİLİĞİN YANSIMALARI

Mimaride millilik konusu Cumhuriyet'in ilanından önce, II. Meşrutiyet döneminde Birinci Mimari Akımı ile başlamıştır. Bu akım, Osmanlı mimarisinde batı etkisine bir tepki olarak ortaya çıkmıştır¹³¹¹. Ulusal mimari akımı Cumhuriyet'in ilk yıllarında da kendisini göstermiştir. 1930'lu yıllara kadar, klasik Osmanlı, Selçuklu dinî ve sivil mimarîsinde etkili olan anlayış kabul görmüş ve devam ettirilmiştir¹³¹². Kemalettin ve Vedat Beyler bu tarz mimari eser yapan kişiler arasında yer almıştır. Bu

¹³⁰⁷“Millet Meclisinde”, *Tanin*, 20 Aralık 1945, Nr.4454-828, s.2-6.

¹³⁰⁸TBMMZC, D:7, İ:2, İN:59, C:17,Tarih: 22.05.1945, s.248-259.

¹³⁰⁹TBMMZC, D:7,C:20,İ:3,İN:14,Tarih: 19.12.1945, s.178-179; “Basın ve Radyoya Dair Konuşmalar”, *Ulus*, 20 Aralık 1945, Nr.8768, s.1-4; “Radyonun Musiki Yayınları Üzerine Tenkitler”, *Vakit*, 20 Aralık 1945, Nr.10025, s.1-2; “Türk Musikisi İçin Mecliste Tartışmalar”, *Cumhuriyet*, 20 Aralık 1945, Nr. 7664, s.1-3.

¹³¹⁰TBMMZC, D:7,C:20,İ:3,İN:14,Tarih: 19.12.1945, s.185.

¹³¹¹Şerafettin Turan, *Türk Kültür Tarihi*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2014, ss.312-313.

¹³¹²Öndin a.g.e., ss.77.

tarz mimari eserlere örnek olarak Ankara Çankaya Gazi Köşkü(1924), Eski Büyük Millet Meclisi (1924), Ulus Türkiye İş Bankası (1929) binaları gösterilebilir¹³¹³.

Zamanla bu mimari anlayışın iktidarın beklentisini karşılamadığı ortaya çıkmıştır. Atatürk, Etnografya Müzesinin inşaatını ziyareti sırasında son asrın sanat çalışma ve düşüncelerinin sonucunda modern mimarlığın doğduğuna dikkat çekmiştir. O, bu gezi sırasında milli mimariye yönelik şu sözleri dile getirmiştir: “*Bizde de asrın bütün düşünce ve ihtiyaçlarına cevap verecek, ruhlarımızı okşayacak bir modern mimarlık lâzımdır. Fakat bu modern mimarlık diğer milletlerin taklitçiliği değil, yurdumuza has, Türklüğe özgü bir mimarlık olmalıdır. Yapılan bazı binaları görüyorum; bunlar bir Avrupa modern mimarlığının aynen kopyasıdır. Bize orijinal bir modern Türk mimarlığı lâzımdır. Eminim ki, yetişmekte olan genç Türk mimarları, bu haklı isteğimde olumlu bir yaratıcılığa erişeceklerdir*”¹³¹⁴.

Atatürk’ün bu sözlerinden sonra 1930’lu yıllarda geleneksel mimari akımdan, modern mimariye, Uluslararası Mimarlık Akımına dönüş başlamıştır. Bu dönemde ileriki dönemlerde tepkilerin ortaya çıkmasına neden olacak yabancı mimarlar ve uzmanlar ülke içerisine getirilmiştir. Sanatlar Akademisi’nde Bruno Taut, Ernest Egli, Martin Elsaesser, Hans Poelzig, İstanbul Teknik Üniversitesi’nde ise Clemens Holzmeister, Paul Bonatz, Gustav Oelsner vb. göreve başlamışlardır¹³¹⁵. Clements Holzmeister dönemin Savunma Bakanı Recep Peker tarafından ülkeye davet edilmiştir. Holzmeister, üçüncü TBMM binasının müsabakalarını kazanmıştır. İcra Vekilleri tarafından 28 Mayıs 1938’de, müsabakayı kazanan Arthur Waldopfel ve Prof. Clements Holzmeister’a bu bina üzerinde çalışmalarına izin verilmesine dair kararname çıkarılmıştır¹³¹⁶. Uluslararası Mimarlık Akımı çerçevesinde yapılan binalara Ernst Egli tarafından tasarlanan Sayıştay Binası (1928-1930); Clements Holzmeister’in planını çizdiği Genelkurmay Başkanlığı Binası(1929-1930) başta olmak üzere Ankara Orduevi, Cumhurbaşkanlığı Köşkü, Yargıtay Binası, Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi örnek gösterilebilir¹³¹⁷.

Uluslararası Mimari Akımı zamanla etkisini yitirmeye başlamıştır. 1930-1940 yılları arasında ülke içerisinde yerli mimar sayısı artınca, yabancı mimarlara karşı tepki gösterilmeye başlanılmıştır. Yabancı mimarlar yüzünden Türk mimarisinin benliğini

¹³¹³Öndin, a.g.e., ss.78.

¹³¹⁴Refik Turan, “Kültür Alanında Gelişmeler,” *Türkiye Cumhuriyeti Tarih*, C: 2, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2005, ss.209.

¹³¹⁵Öndin, a.g.e., ss.79.

¹³¹⁶BCA; 30-18-1-2-84-86-2.

¹³¹⁷Öndin, a.g.e., ss.79.

kaybettiği ve Türk mimarisinden uzaklaştığı iddia edilmiştir. 1934 yılında Mimar Sedat Hakkı Eldem, Güzel Sanatlar Akademisinde, Milli Mimari üzerine seminerler başlatmıştır. Bu seminerler “II. Mimari Akımının” başlamasına neden olmuştur. II. Mimari Akımını birincisinden ayıran en önemli özelliği, Türk sivil mimarisinin örnek olarak alınmasıdır¹³¹⁸.

1939-1945 yılları arasında mimaride millilik, Türkiye'nin siyasi ve sosyal bağlamında önemli bir yere sahip olmuştur. Bu dönemde, ulus olma bilincinin pekişmesi ve modernleşme hareketlerinin etkisiyle mimarlık alanında yerli unsurların ön plana çıkarılması, özgün ve milli bir kimlik oluşturma çabasını beraberinde getirmiştir. II. Mimari Akımının etkisiyle ve milliyetçilik fikrinin tekrardan canlanmasıyla birlikte, 1940'lı yıllarda modernlik kaygıları yerini mimaride Türklük vurgusuna bırakmıştır¹³¹⁹. Bu dönemde, Kemalist inkılabın bir ifadesi olarak görülen “Uluslararası Modern Mimari” anlayışından uzaklaşmış, kökleri geçmişe uzanan tarihsel bir kimlik oluşturmak için Millî Mimari anlayışı benimsenmiştir¹³²⁰.

Bu çerçevede milli mimariyi geliştirmek ve Anadolu mimarisini yakından görmek amacıyla geziler düzenlenmiştir. CHP, mimarları yurdun tarihini, tarihi yapılarını, sanat eserlerini, kullandıkları malzemeleri yakından görmeleri için Erzurum'a göndermiştir¹³²¹.

Bu dönemin en büyük ve önemli inşaa faaliyeti Anıtkabir'dir. 1939 yılında Anıtkabir'in mimarisinin nasıl olmasına yönelik uluslararası bir yarışma projesi düzenlenmiştir¹³²². Yarışma 1 Mart 1941'de başlamış, 8 Mart 1942'de bitmiştir. Yarışma 47 proje üzerinden değerlendirilmiştir. Bu projelerin 17'si yarışmanın amacını taşımadığı için jüri tarafından kabul edilmemiştir. İncelemeler sonucunda projelerden üçü ödüle layık görülmüştür¹³²³. Prof. Emin Onat ve Doç. Orhan Arda'ya ait proje birinci olarak seçilmiştir, ancak uygulamaya elverişli olmadığına karar verilmiştir¹³²⁴. Ardından Anıtkabir projesini hazırlamak amacıyla bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyonun içinde Emin Onat ve Orhan Arda'da yer almıştır¹³²⁵. Emin Onat'ın hazırladığı projeyi tetkik etmek için oluşturulacak komisyon Nafia Vekâlet'inin Yapı ve

¹³¹⁸Turan, *a.g.e.*, ss.315-316.

¹³¹⁹Sibel Bozdoğan, *Modernizm ve Ulusun İnşası, Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari Kültür*, Metis Yayınları, İstanbul 2012, ss. 260-261.

¹³²⁰Bozdoğan, *a.g.e.*, ss.261-275.

¹³²¹T.İ., “Dün C.H.P. Yurt Gezisi Resim Sergisi Açıldı”, *Ulus*, 2 Eylül 1944, Nr.8294, s.1-2.

¹³²²Sabit Dokuyan, “Anıtkabir Nasıl İnşaa Edildi? Süreç Ve Tartışmalar”, *History Studies*, C.6, S.5, Eylül 2014, s.134.

¹³²³“Anıt-Kabir Projelerini Beğenmeyenler Haklı mı?”, *Son Posta*, 6 Nisan 1942, s.1-2.

¹³²⁴Dokuyan, *a.g.m.*, s.134-135.

¹³²⁵Bozdoğan, *a.g.e.*, ss.308.

İmar İşleri Başkanı Yüksek Mühendis Sırrı Sayar tarafından temsil edilmiştir¹³²⁶. Oluşturulan bu komisyonda Yüksek Mühendis Okulu hocalarından Prof. Paul Bonatz, Güzel Sanatlar Akademisi Mimari Şubesi Şefi Sedat Hakkı Eldem de yer almıştır¹³²⁷. Anıtkabrin yapımına 9 Eylül 1944’de başlanılmış, 10 Kasım 1953 tarihinde tamamlanmıştır¹³²⁸.

Mimaride millilik konusu basında da tartışılan konular arasında yer almıştır. Yapılan tartışmalarda mimaride milli olunmadığı, okullarda öğrencilere milli mimarinin öğretilmediği gibi değerlendirmeler yapılmıştır. Vedat Nedim Tör, “Bu Toprağın Mimarisi” başlıklı yazısında inkılap Türkiye’sinin ithalat mimarisine değil, bu toprakların malı olan inkılapçı Türk mimarisine ihtiyacı ve hasreti olduğunu dile getirmiştir. Türk mimarına, yeni Türkiye’yi tarihte ebedileştirecek eserler yaratma görevinin verildiğini belirtmiştir. Tör, geleceğin mimarlarının bu toprakların ruhuna, rengine, kokusuna, iklimine uymayan eserleri reddetmelerinin gerekliliği üzerinde durmuştur. Taklit eserlerin değil, milli eserlerin yapılmasını önermiştir. Tör, taklit eserleri üretenlere karşı “*kopyayı, piçi, melezi değil, asili, safı, köklüyü ve şahsiyeti özliyoruz*” ifadesini kullanmıştır. Eski Anadolu mimarisine dönülerek milli mimarinin oluşturulmasını istemiştir¹³²⁹.

Mimarinin Millileşmesi konusunu çoğunlukla dile getiren isimlerden birisi de İsmail Hakkı Baltacıoğlu’dur. İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Tan gazetesinde yayınladığı makalesinde Türk mimarlarının zamanında etkili olan mimari tekniğinden yararlanabileceğini, fakat stil, tarz, anlayış, ruh konusunda kimseden bir şey almamaları ve benzemeye çalışmamaları öğüdünde bulunmuştur. Mimaride Türk ruhunu, atalarının taşıdığı ruhu yansıtmasını istemiştir. Baltacıoğlu, makalesine Türk halkına verdiği şu öğütlerle son vermiştir: “*Kayalara Türkün ruhunu ver, oyduğun taşlar vicdan sahibi olsunlar. Dedelerin taşları Türkleştirdiler; sen de betonu Türkleştir! Avrupa ve Amerika’nın mimari zevkine hayran olma! Hayrettin’ler, Sinan’lar, Kasım’lar sülalesinden geldiğini unutma!*”¹³³⁰

Baltacıoğlu, “Türk Kendine Dön” başlıklı yazısında Türk’ün mimaride öz benliğine dönmesinin nedenleri üzerinde durmuştur. Türk’ün bütün geçmiş zamanların mimari saltanatında hüküm süren millet olduğunu, mimarinin süs değil, yapı sanatı

¹³²⁶BCA; 030-10-1-5-16.

¹³²⁷BCA; 030-10-1-5-16.

¹³²⁸Yasemin Doğaner, “Atatürk’ün Ebediyete İntikali ve Mirası”, *Atatürk ve Türk İnkılâp Tarihi*, Ed. Fatma Acun, Siyasal Kitabevi, Ankara 2010, ss.302.

¹³²⁹Vedat Nedim Tör, “Bu Toprağın Mimarisi”, *Ulus*, 28 Ekim 1941, s.5.

¹³³⁰İsmail Hakkı Baltacıoğlu, “Parçalar”, *Tan*, 11 Kasım 1941, Nr.2238, s.3.

olduğunu, dile getirmiştir. Türkün yapı sanatını diğer milletlere öğrettiğini, kubbeyi, sütunları, çinileri yapanın Türk olduğunu dile getirmiştir. Baltacıoğlu, Türk mimarının, zamanının beton tekniğini almasını, fakat mimari vicdanını almaması gerektiğine vurgu yapmıştır¹³³¹.

İsmail Hakkı Baltacıoğlu bir diğer makalesinde Türk şehirlerinin yabancı etkisinde mimari eserlerle donatıldığına dikkat çekerek Türk mimarisinin nerede olduğu sorusunu yöneltmiştir. Türkün, Türk şehri yapması gerektiğinin üzerinde durmuştur. Romantiğin şehirde kubbe ve güvercinli kahve, milliyetçinin, Türklük aradığını belirtmiştir. Şehirlerin de cemiyetler gibi millisi ve gayri millisi bulunduğundan bahsetmiştir. Üsküdar'ın Türk, Beyoğlu'nun Türk olmadığı yorumunda bulunmuştur. Türk şehircisinin, şehirciliğin Türklüğünden gafıl olduğunu, Grek ve Amerikan yapılarını ön plana çıkardığını iddia etmiştir. Türk mimarına seslenerek betonda Türk'ü araması gerektiğini dile getirmiştir. Baltacıoğlu, makalesinde Anadolu'da gezdiği yerlerden örnek vererek bu yerlerde Türk mimarisinin bulunmadığını, kafasını nereye çevirse Amerika'dan, Almanya'dan, Fransa'dan alınan mimari örneklerin bulunduğu tepki göstermiştir. Şehircilik ve mimari geleneğindeki milli özü kuvvetli olan Türk milletinin nasıl olur da başka milletlerin etkisinde kalarak zevk hamallığı yaptığını sormuştur¹³³².

Sedat Çetintaş, “Akademi Sergisinde Milli Mimari” başlıklı yazısında Akademinin milli mimari salonunda Sinan'dan, Hayrettin'den alınmış eserleri göremediğini, Hristiyan kalfaların yaptığı Türklükle alakası olmayan ‘stilsiz ve saçma sapan’ veya barok binalarının yer aldığından bahsetmiştir. Öğrencilerin etütlerinde milli mimari diye sanat tarihinde yer alan klasik eserlere yer vermek yerine barok ve ampir üslubu taşıyan değersiz yapılara yer verildiğini dile getirmiştir. Milli mimari adına Türk gençliğini yanlış yollara sürüklemek gibi bir hataya düşüldüğünü, derhal bu hatanın önüne geçilmesini ve gençlere milli mimarinin öğretilmesini istemiştir¹³³³.

Güzel Sanatlar Akademisi mimari şubesi profesörlerinden olan Sedat Hakkı Eldem, Halkevinde verdiği “Türk Evi” konulu konferansta Türk modern mimarisinin de Türk'e mahsus olması gerektiğini dile getirmiştir. Bunun için de Türk benliğini en parlak bir surette yansıtan ve mimari tarihinde Türk mimarisi diye yer almaya layık olan eski mimariyi canlı tutmanın gerekliliği üzerinde durmuştur¹³³⁴.

¹³³¹İsmail Hakkı Baltacıoğlu, “Türk, Kendine Dön!”, *Tan*, 25 Kasım 1941, Nr.2252, s.3.

¹³³²İsmail Hakkı Baltacıoğlu, “Türk Şehri Yap”, *Tan*, 18 Kasım 1941, Nr.2245, s.3.

¹³³³Sedat Çetintaş, “Akademi Sergisinde Milli Mimari”, *Cumhuriyet*, 12 Ağustos 1942, Nr.6462, s.2.

¹³³⁴“Türk Evi”, *Ulus*, 28 Nisan 1942, Nr.7444, s.4-5.

Feridun Akozan, İstanbul mecmuasında yayınladığı makalesinde XVIII. yüzyıldan sonra mimaride ve süslemede Avrupa etkisinin ve yabancı mimarların faaliyetlerinin artmasıyla birlikte Türk mimari benliğinin azalmaya başladığını iddia etmiştir. Mimar Kemalettin ile birlikte mimaride Türkçülüğün etkili olmaya başladığını, onun mimaride milli şuuru harekete getirmiştir. Akozan, milli mimari yaratılması için mimarların millilik açısından zengin eserlere sahip olan Anadolu’yu kendilerine örnek almaları gerektiğini ifade etmiştir¹³³⁵.

Nusret Safa Coşkun, Son Posta gazetesinde yayınladığı makalesinde Alman ve İngiliz mimarisinin etkilerinden bahsettikten sonra yeni yapılacak binalarda Alman ve İngiliz mimarisi gibi “zevksiz, melez, piç beton blokları”na yer verilmemesi gerektiğini dile getirmiştir. Türk mimarlarını, Türk mimarisini bulmaya yurdu milli eserlerle süslemeye davet etmiştir. Coşkun, resmi veya sivil mimarilerin hiçbirinde Türklere ait bir parçanın bulunmadığını; aksine İngiliz, Alman, Fransız, İtalyan tarzı mimari eserlerin yer aldığını dile getirerek, bu durumun sanat ve tarihe karşı yapılan bir ihanet olduğunu ifade etmiştir¹³³⁶.

Kemal Zeytinoğlu ise memlekete Tanzimat’tan sonra basmakalıp bir mimarinin oluşturularak geleneklerin unutulduğuna vurgu yapmıştır. Oluşturulan bu mimari ile milli mimariden ve motiflerinden kurtulma yoluna gidildiğini dile getirmiştir. Bir müddet sonra ferdiyetçilikten vazgeçilerek, ‘soysuzlaşmış’ mimarinin bırakılmasının gerekliliğinin hissedildiğine vurgu yapmıştır. Taş ve toprağın asırlarca milli ruh ve hareketle işlendiğinin anlaşılmasının ardından taklit yerine gelenekten alınan milli mimarinin tekrar canlanarak yaratılmaya başlandığını dile getirmiştir¹³³⁷.

4.4. RESİMDE MİLLİYETÇİLİĞİN YANSIMALARI

Atatürk diğer sanat dallarına olduğu gibi resmede ilgi göstermiştir. Resme ilgisi öğrencilik yıllarında başlamıştır¹³³⁸. Cumhuriyetin ilan edilmesinin ardından resme yönelik çalışmalar yapılmaya başlanılmıştır. 1924 yılında açılan altıncı Galatasaray Sergisi’nde Atatürk, sanatçıları kutlayarak, bazı resimleri satın almıştır. Bu durum sanatçılar arasında memnuniyetle karşılanmış ve diğer devlet adamları tarafından da benimsenmiştir¹³³⁹.

Bu dönemde aynı zamanda teknik, bilim ve sanat alanlarında bilgi birikimi sağlamak için yurt dışına yirmi iki öğrenci gönderilmiştir. Bu öğrencilerin içerisinde

¹³³⁵Koç, a.g.t., s.129.

¹³³⁶Nusret Safa Coşkun, “Türk Mimarisi Nerede?”, *Son Posta*, 11 Ocak 1945, Nr.5183, s. 4-7.

¹³³⁷Kemal Zeytinoğlu, “Mimaride Türk’e Doğru”, *Türk’e Doğru*, Nisan 1945, S.2, s.8.

¹³³⁸Latife Öztoprak, “Atatürk, Sanat, Sanatçı ve Resim”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.19, S.56, 2003, s.732.

¹³³⁹Evcin, a.g.m., s.544.

Mâlik Aksel, Hayrullah Örs, Mehmet Ali Atademir, Şinasi Barutçu ve İsmail Hakkı Uludağ gibi isimler de yer almıştır. Bu isimler 1928-1929 yıllarında Türkiye'ye dönmüşler ve Gazi Eğitim Enstitüsü'nde Resim İş Bölümü'nü kurmuşlar ve burada öğretmenlik yapmışlardır¹³⁴⁰. Cevat Hâmit Dereli, Refik Fazıl Epikman, Ratip Aşır Acudoğu, Muhittin Sebati ve Mahmut Fehmi Cûda gibi isimler ise ülkeye döndüklerinde “*Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği*”ni kurmuşlardır. Bu birlik 1929'da ilk resim sergisini açmıştır. Bu dönemde sergilenen resimlerin konusu genellikle Atatürk ve Kurtuluş Savaşı üzerine olmuştur¹³⁴¹.

Başbakan İsmet İnönü, 1934 yılında bir sergievi binası açmıştır. Ardından sanatı korumak amacıyla “Ar Genel Direktörlüğü” kurulmuştur¹³⁴². 1932 yılında açılan Halkevleri resimle yakından ilgilenmiştir. Halkevlerinde resim sergileri ve resim yarışmaları düzenlenmiştir. Düzenlenen bu sergiler ve yarışmalar hem resamlara destek olmuş hem de resim sanatını halka benimsetmekte etkili olmuştur. CHP ve devlet kurumları da düzenlenen bu resim sergilerinden tablolar alarak destekte bulunmuşlardır¹³⁴³. 20 Eylül 1937'de ise Türkiye'de ilk resim galerisi Atatürk tarafından açılmıştır¹³⁴⁴.

Atatürk'ün vefatının ardından da İnönü döneminde resim üzerine yapılan çalışmalar ve sergiler devam etmiştir. Yurdun farklı yerlerine geziler ve inkılap sergileri düzenlenmiştir. Sergilere katılıp dereceye giren kişilere ödüller verilmiştir. Dereceye giren kişilerin eserleri bakanlıklar tarafından satın alınmıştır¹³⁴⁵. Parti aracılığıyla yurt gezisine çıkarak resim yapan resamlara ait tablolar Ankara Halkevinde sergilenmiştir. Parti tarafından sergide beğenilen eserlerin satın alınarak, resamların desteklenmesi istenilmiştir¹³⁴⁶. 1939 yılında, Ankara'da açılmakta olan resim sergilerinin 20 Mayıs'tan 20 Haziran'a kadar Sergi Evinde açılması istenilmiştir¹³⁴⁷. Resim sergilerinin yurt dışında da yapılması için teklifler gelmişse de İkinci Dünya Savaşı nedeniyle devlet bu sergileri iptal etmiştir. Örneğin; 1943 yılında Milano'da yapılması planlanan sekizinci Tezyin Sanatları Sergisine Türkiye de davet edilmiştir fakat Bakanlar Kurulu kararı nedeniyle sergiye katılım gerçekleşmemiştir¹³⁴⁸.

¹³⁴⁰Evcin, *a.g.m.*, s.545.

¹³⁴¹Öztoprak, *a.g.m.*, s.546.

¹³⁴²TBMMZC, D:5,İ:Fevkalade İçtima, İN:33, C:4, Tarih: 3.06.1935, s.10.

¹³⁴³Kadir Şeker, *İnönü Dönemi Kültür Hayatı (1938-1950)*, Basılmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2006, s.144.

¹³⁴⁴Öztoprak, *a.g.m.*, s. 732.

¹³⁴⁵Şeker, *a.g.t.*, s. 145.

¹³⁴⁶BCA; 490-1-0-0-2013-10-1.

¹³⁴⁷BCA; 30-1-0-0-146-44-77.

¹³⁴⁸BCA; 30-10-0-0-239-613-12.

İnönü döneminde resim alanında gerçekleşen önemli bir diğer olay ise devlet dairelerinde ve Halkevlerinde Atatürk'ün portelerinin yanına İsmet İnönü'nün de resimlerinin de asılmaya başlanmasıdır¹³⁴⁹.

İnönü döneminde resimde millileşme ve modernleşme konusunda tartışmalar devam etmiştir. Diğer sanat dallarında olduğu gibi resim alanında da milliliğe doğru gidilmesi basında ve dergilerde tartışılan konular arasında yer almıştır. Ressam Ali Boyar, Cumhuriyet gazetesinde yayınladığı “*Resimde Türk’e Doğru*” makalesinde sanatın tekniğinin uluslararası, ancak özünün, ruhunun ve ifade ediş tarzının milli olduğunu söylemiştir¹³⁵⁰.

Nurullah Berk, “*Güzel Sanatlar Meselesi*” başlıklı yazısında ressamlık ve heykeltıraşlığın halen gündelik hayata girmediğini belirttikten sonra henüz milli bir kimlik kazanmadığını dile getirmiştir. Berk, bu sanatları kök salan, fakat dalları daha fişkırmamış bir fidana benzetmiştir¹³⁵¹.

İsmail Hakkı Baltacıoğlu radyoda verdiği bir konferansta, Türklerin tarihinde resim sanatı yoktur diyenlerin yalan söylediğini, Türklerde resim sanatının bulunduğunu belirtmiştir. Avrupa resim sanatı Rönesans geleneklerine göre tabiatçılığa sapmadan asırlar önce Türklerin "sanat için sanat" ölçüsüne en uygun olan sürrealist resim türünü keşfettiklerinden bahsetmiştir¹³⁵².

İsmail Hakkı Baltacıoğlu, “*Resimde Türk’e Doğru*” makalesinde Türkiye’de resim sanatına olan bakış açısını eleştirmiştir. Sanat kolları arasında milli olmayanın ve milletler arası kalmaya zorlanan sanat dalının resim olduğunu dile getirmiştir. Her milletin resminin milli ve farklı olduğunu dile getirdikten sonra resimde milli olmayı sağlayan unsurlardan bahsetmiştir. Ona göre bu unsurlardan birincisi formdur. Form Türk resmine ilk milliyet cevherini verecek olan unsurdur. İkinci unsur ise renktir. Renk milletlerin milli renk anlayışıdır. Türk milletinin de milli renkleri mevcuttur. Baltacıoğlu makalesinin sonunda “*Milli resme nasıl ulaşabiliriz?*” sorusuna, Türk geleneğini bularak ulaşılacağı cevabını vermiştir. Geleneğin nasıl bulunacağı sorusuna karşılık ise, dünkü ve bugünkü resimleri inceleyerek, bu resimlerde zaman, mekân ayrılıklarına rağmen sabit kalan form, resim, kompozisyon ve teknik geleneğini

¹³⁴⁹BCA.490-01-0-0-230-909-02.

¹³⁵⁰Koç, *a.g.m.*, s.504.

¹³⁵¹Nurullah Berk, “*Güzel San’atler meselesi*”, *Cumhuriyet*, 9 Şubat 1939, s.5.

¹³⁵²İsmail Hakkı Baltacıoğlu’nun Radyoda Verdiği Konferans”, *Ulus*, 30 Ocak 1940, Nr. 6639, s.2.

inceleyerek bulunabileceğini ifade etmiştir. Baltacıoğlu, her sanat dalında olduğu gibi resimde de geleneksiz milliliğin bulunmadığına vurgu yapmıştır¹³⁵³.

Vedat Nedim Tör, Ulus gazetesinde yayınladığı makalesinde resimde uluslararası bir seviyeye ulaşmak için Anadolu'yu ve Anadolu insanını tüm gerçekliğiyle yansıtan resimler yapmanın gerekliliğine dikkat çekmiştir¹³⁵⁴. Orhan Seyfi Orhon, Çınaraltı dergisinde yayınladığı "Türkiye'de Resim" başlıklı makalesinde Türkiye'de resmin bir zamandan beri 'soysuz' bir sanat haline gelmeye başladığı yorumunda bulunmuştur. Bunu gençlerin açtıkları resim sergilerinden anladığını, milli zevke uymayan, Milli hayata aykırı olan unsurların resme sokulmaya çalışıldığını dile getirmiştir. Bir müddetten beri Türkiye'de resmin Türk olmadığından bahsettikten sonra bunun nedeni olarak resme giren fütürist, kübik ve empresyonist unsurları göstermiştir¹³⁵⁵. Orhon, bir başka makalesinde ise, resmin, tiyatronun, heykeltıraşlığın Avrupa'dan ithal edilmediğini, bu dallarda köken aranması gerekiyorsa Türk milletinin geçmişine bakılması gerektiğini belirtmiştir. Memlekette resim, tiyatro heykel yoktu, bize batıdan geldi demektense, memlekette çok eskiden beri bulunan bu sanatların batı usulüne girerek bir reform geçirdi demenin daha doğru olacağı şeklinde yorumda bulunmuştur¹³⁵⁶.

Resimde milli bir sanatın ortaya çıkması için ressamın Anadolu köylerini gezmeleri önerilmiştir. Örneğin Yavuz Süslü, Konya mecmuasında yayınladığı "Resimde Milli Sanatkar Nasıl Yetişmeli" başlıklı yazısında ressamın köylere giderek orada bulunan milli öğeleri resimlerine katmalarından bahsetmiştir. Milli benliği anlamak için ve Milli resimler koymak amacıyla Milli geleneklerin yaşandığı köylerin ziyaret edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Köy düğünleri, doğum, aşklar, ölüm, halay, orta oyunu, cirit gibi geleneklerin köylerde daha belirgin olduğu, resimlere Milli ruhu aktarmada bunlara önem verilmesi gerektiğini ifade etmiştir¹³⁵⁷.

Sanat alanında millilik üzerine tartışılan bir diğer alan ise heykel olmuştur. Bu dönemde basında yer alan köşe yazılarında ve dergilerde heykelin milli olmasına yönelik makaleler kaleme alınmıştır. Tan gazetesinde yer alan Türk'e düşen vazife başlıklı yazıda ülke içerisinde yer alan heykeltıraşlar yerine yurt dışından gelen heykeltıraşlara görev verildiğinden dolayı şikâyetler dile getirmişlerdir. Milli bir abidenin, bir milletin ruhunu, karakterini, duygularını temsil ettiğini belirtildikten sonra

¹³⁵³İsmail Hakkı Baltacıoğlu, "Resimde Türk'e Doğru", *Çığır*, Ocak 1942, C.12, S.110, s.17-18.

¹³⁵⁴Vedat Nedim Tör, "Ressamlar", *Ulus*, 11 Ağustos 1942, s.4.

¹³⁵⁵Orhan Seyfi Orhon, "Türkiye'de Resim", *Çınaraltı*, Haziran 1942, S.37, s.3.

¹³⁵⁶Orhan Seyfi Orhon, "Biz ve Güzel Sanatlar", *Çınaraltı*, Haziran 1944, S.143, s.3.

¹³⁵⁷Koç a.g.t., s.138-139.

hiçbir yabancı sanatkarın, Türk milli abidesini, Türk ruhunu, Türk karakterini işleyemeyeceğine vurgu yapmıştır¹³⁵⁸.

İsmail Hakkı Baltacıoğlu, “Heykelde Türk’e Doğru” başlıklı yazısına heykel nedir sorusunu sorarak başlamıştır. Ona göre heykel; bir cisim, bütünlük ve değerdir. Tipi, pozu ve ifadesi Türk olan heykelin Türk olduğunu, bu unsurları taşımayan heykelin de Türk olmadığını dile getirmiştir. Heykel işinin milli bir iş olduğunun açık ve net bilinmesi gerektiğini hatırlatmıştır. Türkiye’de heykel yapmış olan bütün yabancıların eserlerinin göze ve gönle battığı, bunların ne pozlarının ne de anlatımlarının Türk olmadığı yorumunda bulunmuştur. Gülhane parkında bulunan Atatürk heykelinin pozunun Türk’ün tanımadığı ve alışmadığı bir poz olduğunu dile getirmiştir. Afyon anıtındaki çıplak insanları da Türk sanatında yer almayan, Türk kültürüne uymayan heykeller olarak değerlendirmiştir¹³⁵⁹.

Resimde milli sanatın ortaya çıkması ve milli konuları resmetmek isteyen, ressamı Anadolu’ya ve köylere gitmeleri tavsiye edilmiştir. Heykelde ise daha çok yabancı heykeltıraşların yerine Türk Heykeltıraşların projelerde görevlendirilmeleri istenmiştir. Türklerin heykel çalışmalarını en iyi şekilde Türk heykeltıraşın yansıtacağına vurgu yapılmıştır¹³⁶⁰.

¹³⁵⁸“Türk Sanatkarına Düşen Vazife”, *Tan*, 12 Ekim1939, Nr. 1509, s.5.

¹³⁵⁹İsmail Hakkı Baltacıoğlu, “Heykelde Türk’e Doğru”, *Vakit*, 6 Temmuz 1942, Nr. 8730, s.2.

¹³⁶⁰Koç, *a.g.m.*, s.511.

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

İkinci Dünya Savaşının yaşandığı yıllarda ulusal basında Türk ve Türkçü uygulamalar incelendiğinde, Türkiye'nin siyasi konjonktürüne göre şekillenen politikalar ile karşılaşmıştır. Dönemin etkisiyle Türkçülük ilgi odağı olmuş, basında ve aydınlar arasında Türkçülük tartışmaları yoğunlaşmıştır. Türkçülük kavramının yanı sıra bu dönemde Turan, ırkçılık, Pantürkizm gibi kavramlar da tartışılan konular arasında yer almıştır. TBMM'nde, ulusal basında ve dergilerde bu kavramlar daha fazla yer bulmuştur. Bu kavramlar, 1939-1943 yılları arasında ülke yararına olumlu şekilde tanımlanırken, 1944-1945 yıllarında ülke birliğini zedeleyen, birliği bozan kavramlar olarak nitelendirilmiştir.

Bu dönemde Türkçülük anlayışı, Atatürk döneminden farklı bir çizgi izlemiştir. Atatürk döneminde milliyetçilik anlayışı devletin temel ilkeleri arasında yer almıştır. 1939-1945 yıllarında ise değişen şartlar Türk algısını ve uygulanan Türkçü politikaları etkilemiştir. 1940-1943 yılları arasında Türkçülük hareketi, daha yoğun bir şekilde savunulmuştur. Yönetici kadro tarafından da Türkçülük benimsenmiştir. Hatta Başbakan Şükrü Saraçoğlu Türkçü olduğunu dile getirmiştir.

Basında, dergilerde ve milletvekillerinin konuşmalarında Türkçülük yoğun bir şekilde yer bulmuştur. İncelenen gazete ve dergilerde, Türkçü söylem yaygın bir şekilde kullanılmış olup Türk kültürü ile tarihi ön plana çıkartılmıştır. Türkçü dergilerde ve bazı basın organlarında Türk ırkının üstün ırk olduğu vurgusu yapılmış, Türklerin savaşçı özellikleri hatırlatılmıştır. Özellikle savaş koşullarının yarattığı belirsizlikler ve tehditler sonucunda, Türk milletini birleştirici unsurlar ön plana çıkartılmıştır. Türkçü söylemin benimsenmesi, hem içerideki siyasi ve sosyal dinamikleri hem de dünya genelindeki siyasi gündemi etkileyen bir faktör haline gelmiştir. Bu dönemde Türk algısının ulusal basındaki yansımaları, sadece bir ideolojik yönelim olarak kalmamış, aynı zamanda dönemin koşullarını yansıtmıştır.

Bu arada 1939-1945 yılları arasında hükümetin izlediği politikalar çerçevesinde Ulusal basında Türk algısı zamana göre çeşitlilik göstermiştir. 1939-1940 yıllarında Atatürk döneminde etkili olan milliyetçilik anlayışı sürdürülmüştür. Basın köşe yazılarında Türkçülük üzerine, Türk'ü yükseltici, Türk ırkını, kanını övücü makaleler yayınlanmaya devam etmiştir. Dönemin ulusal basınında sağ- sol olarak nitelendirilen gazetelerde de bu yıllarda farklı milliyetçi söylemler yer almıştır. Hatta sol eğilimli gazete olarak bilinen Tan gazetesinde de bu dönemde Türklüğü öven yazılara yer

verilmiştir. Görüldüğü üzere 1939-1945 yılları arasında ulusal basında milliyetçi söylemler hâkim olmuştur.

1940-1943 yıllarında Türklük daha fazla reel siyasetin konusu olmuştur. Bu dönemde birçok Türkçü dergi yayın hayatına başlamıştır. Hükümet bu dönemde Türkçülere karşı hoşgörülü davranmıştır. 1939-1943 yıllarında basında ve dergilerde Türklük, ırk ve kan vurgusu artmıştır. Hükümet, Türkçülere ve Türkçü yayınlara karşı hoşgörü politikası izlemiş ama denetimi de elden bırakmamıştır.

Almanya da Türkiye’de Türkçülük fikrinin yükselmesi için propaganda yapmıştır. Turancılığı canlandırmak amacıyla vaatlerde bulunmuş, Turan fikrini benimseyen kişilerle iletişime geçmeye çalışmıştır. Sol basında Almanya’nın Türkiye’yi kendi yanında savaşa sokmak için vaatlerde bulunduğu yazılmıştır. Tan gazetesi Türkçüleri Alman ajanı olarak suçlamıştır. Bu durum Türkçüler ile Tan gazetesi arasında tartışmalar yaşanmasına neden olmuştur.

Türkçülük fikrini bu yıllarda etkili bir şekilde savunan gazeteler Cumhuriyet ve Tasvir-i Efkâr gazeteleri olmuştur. Vakit gazetesinde de Türk ırkını, Türk tarihini, Türk milletini yükselten yazılara önemli derecede yer verilmiştir.

Basının yanı sıra bu dönemde TBMM’nde yapılan konuşmalarda da Türklük vurgusu artmıştır. Özellikle Başbakan Şükrü Saraçoğlu hükümetinin ilk yıllarında yapılan Türkçü uygulamalar, Türkçülüğün gelişmesinde, dile getirilmesinde, Türkçü politikaların şekillenmesinde etkili olmuştur.

Almanların aldığı mağlubiyetler sonucunda basında Türkçülük ideolojisini ön plana çıkaran yazılar azalmaya başlamıştır. Köşe yazılarında, makalelerde Türklüğü yücelten, Türk birliğini hedef gösteren yazılar azalmıştır. 1944 yılının ilk aylarından itibaren ise bu yazılara son vermiştir. 1944-1945 yıllarında izlenen dış politika çerçevesinde ve hükümetin Sovyetler Birliğinden gördüğü baskı üzerine Türkçülük hareketine karşı bir tepki oluşmaya başlamıştır. Hükümetin, Türkçülere karşı izlediği hoşgörü politikası sona ermiştir. Türkçüler, Irkçı ve Turancı olarak suçlanmaya başlanmıştır. Dönemin siyasi konjonktürünün etkisini en iyi gösteren olay ise Irkçılık ve Turancılık davası olmuştur. İki kişi arasında geçen basit bir hakaret davası, dönemin hükümetinin politikasını yansıtması açısından önemlidir. Sovyetler Birliğini memnun etmek amacıyla dava mahkemeye taşınmış ve büyütülmüştür. Basında da Türkçülük hareketi zararlı bir fikir akımı olarak gösterilmiştir. Türkçülük, ırkçılık, Turancılık gibi takdim edilerek bölücü bir fikir akımı olarak lanse edilmiştir.

Dönemin ekonomi anlayışına bakıldığında ise ekonomide millilik benimsenmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı bu yıllarda yabancı sermayeli on üç şirket millileştirilmiştir. Atatürk döneminden itibaren benimsenen milli iktisat politikası çerçevesinde yabancıların elinde bulunan kurumlar satın alınmıştır. Basın millileştirme çalışmalarını halka duyurarak, bu çalışmalara destek vermiştir. Millileştirme faaliyetleri yoğun olarak Refik Saydam hükümeti döneminde (1939-1941) gerçekleşmiştir. İkinci Dünya Savaşı yıllarında millileştirme faaliyetlerinin en yoğun yaşandığı yıl 1939'dur. Fakat sonraki süreçte İkinci Dünya Savaşı'nın yayılmasıyla birlikte millileştirme faaliyetlerinde azalma yaşanmıştır. Bu dönemde yabancı şirketlerin İkinci Dünya Savaşı'nın meydana getirdiği ekonomik bunalımın etkisinin olduğu görülmüştür. Satın alma konusunda hükümete zorluk çıkartılmamıştır. Bazı şirketlerin millileştirilmesinin sebebi ise hükümetin baskısı ya da Türk çalışanlarına kötü davranmalarıdır.

Bu dönemde ekonomi alanında yapılan bir diğer uygulama Varlık Vergisi olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği ekonomik buhran nedeniyle yaşanan karaborsayı ve vurgunculuğu önlemek amacıyla varlıklı olan kişilere gelirleri kadar ödemesi için vergi konulmuştur. Bunun nedeni ise bu yıllarda halkın bir kısmı sefalet içinde yaşarken bir kısmının gayrimeşru yollarla zenginleşmesidir. Verginin çıkış sürecinde ve uygulandığı süre boyunca basın vergiye destek vererek halkı bilgilendirmiştir. Ülke içerisinde haksız kazanç sahibi olan kişilere karşı eleştirilerde bulunmuştur. Varlık Vergisi, uygulanış şekline dolaylı eleştirilerin odağı olmuştur. Vergiyi ödeyen kişilerin ve Aşkale'ye gönderilen isimlerin çoğunluğunun gayrimüslim olmasından dolayı, verginin azınlıklar için çıkarılan bir vergi olduğuna yönelik eleştiriler yapılmıştır. Aynı zamanda bu verginin Almanlara yararlanmak için çıkartılan ırkçı bir vergi olduğu da iddia edilmiştir. Vergiyi yürürlüğe koyan Şükrü Saraçoğlu da eleştirilmiştir. Saraçoğlu'nun Almanlara yakın olduğu iddia edilmiştir. Kendisinin Türkçü olmasından dolayı bu vergiyi Azınlıklara yönelik çıkardığı yorumunda bulunulmuştur. Varlık Vergisi mükelleflerinin ve vergiyi ödeyemediği için Aşkale'ye giden kişilerin çoğunluğunu azınlıkların oluşturması bu iddialara neden olmuştur.

Varlık Vergisi Kanunu 11 Kasım 1942 tarihinde yürürlüğe girmiş olup 1944 yılına kadar uygulanmıştır. 15 Mart 1944'de kaldırılmıştır. Bunda Almanların yenileceğinin anlaşılması etkili olmuş olabilir.

Bu dönemde ekonomi alanında yapılan bir diğer çalışma ise iş gücünün Türkleştirilmesidir. Atatürk döneminde çıkarılan Çalışma Kanunu bu dönemde de devam etmiştir. Türk olmayan kişilerin çalışma alanlarında sınırlandırma yapılmıştır.

Basın bu konunun üzerinde sıklıkla durmuş, eleman alınırken Türklere öncelik verilmesini istemiştir. Bu dönemde Türk olmayanların sigortacılık yapması yasaklanmıştır. Rakı, metil alkol benzerlerini üretmek ve ithal etmek için Türk vatandaşı olma şartı getirilmiştir. Basında çıkartılan çalışma ilanlarında “*Türk olma*”, “*Türk ırkından olma*”, “*Türk olmak ve ecnebi kadınlarla evli olmama*” şartı aranmıştır. Askeri liselere alınan öğrencilerde “*Öz Türk ırkından olmak*” şartı konulmuştur. Devlet memuru olabilmek için aranan şartlarda da Türk olmak şartı yer almıştır. 1941 yılında çıkarılan bir kanunla gözlükçülük mesleği sadece Türklere tahsis edilmiştir.

Bu yıllarda yerli malı kullanımı teşvik edilmiş ve yerli malı pazarları kurulmuştur. Savaşın ilk yıllarında yerli malı kullanımı milli bir dava olarak benimsenmiştir. Yerli malı kullanımını yaygınlaştırmak için mitingler, gösteriler yapılmıştır. Basın, halkı yerli malı kullanımına teşvik etmiştir. Köşe yazıları, makaleler ve karikatürler yayınlarak, yerli malı kullandırmaya özendirmeye çalışmıştır. Ancak savaş, diğer uygulamalarda olduğu gibi bu çalışmayı da etkilemiştir. Yerli malı kullanımına dair etkinlikler azalmaya başlamıştır. 1943 yılından itibaren bu husustaki köşe yazılarında da azalma meydana gelmiştir. Tasarruf haftası için yapılan programlar bir güne indirilerek sade bir şekilde kutlanılmıştır. Basında da savaşın son yıllarına Yerli Malı Haftasında sadece Cumhurbaşkanının ve milletvekillerinin konuşmalarına yer verilmiştir.

Atatürk döneminde başlayan Kültür ve dil üzerine yapılan çalışmalar bu dönemde de devam etmiştir. Bu dönemde Dil Kurultaylarının ve Bayramlarının kutlanılmasındaki canlılıkta azalma meydana gelmiştir. Atatürk döneminde dil üzerinde yapılan çalışmalarda, Dil Kurultaylarında ve Dil Bayramlarında yapılan programlarda Türk diline daha çok önem verilirken, bu dönemde azalma görülmüştür. Bunun nedeni ise Mustafa Kemal Atatürk’ün vefat etmesi ve İkinci Dünya Savaşının ortaya çıkışı olmuştur. 1939-1945 yılları arasında iki Dil kurultayı gerçekleşmiştir. 1942 yılında yapılan Dördüncü Dil Kurultayı Atatürk’ün vasiyeti nedeniyle Ankara’da toplanmıştır. Kurultay haftası boyunca basın Türk dilinin öneminden, değerinden, yüceliğinden bahseden makalelere yer vermiştir. Beşinci Türk Dil kurultayında ise tarama sözlük oluşturulmuş ve kitap sergisi açılmıştır. Basın bu kurultaya fazla yer vermemiştir. Sabri Cemil, gazetelerin milli ruhu benimsemediklerinden dolayı artık sayfalarında yeteri kadar Dil konusuna yer vermediklerinden şikâyet etmiştir.

Dil Kurultaylarında olduğu gibi Dil Bayramlarında da bu dönemde birçok çalışma yapılmıştır. Basın Dil Bayramını Türk dilinin önemini, yüceliğini, Türklüğün

dil üzerindeki etkisini belirten yazılarıyla desteklemiştir. Atatürk Döneminde, Dil Bayramlarında Türklük vurgusu daha çok yapılırken, 1939-1945’li yıllarda hükümetin izlediği politikalar çerçevesinde azalma meydana gelmiştir. 1940-1943 yılları arasında Dil Bayramı kutlama programlarında, sergilenen piyeslerde Türk dilinin önemine ve Türklüğe vurgu yapılmıştır. Basında yer alan makalelerin ortak vurgusu Türklük için atılan en canlı ve büyük adımın dil devrimi olarak görülmesidir. 1944-1945 yıllarında ise Dil Bayramına yönelik hükümetin programlarında ve basın da ki köşe yazılarında azalma meydana gelmiştir.

Bu yıllarda Türkçe konuşma konusunda da çalışmalar yapılmıştır. Bu dönemde, Türkçe konuşmaya yönelik önemli bir gelişme yaşamıştır. Balat Türk Kültür ve Yardım Birliğinde bulunan Museviler, Türkçe konuşmaya yemin etmişlerdir. Mecliste ve basında azınlıkların Türkçe konuşmamaları sıklıkla tartışılmıştır. Basın, bu kişilerin Türkçe konuşmamalarından duydukları rahatsızlığı dile getirerek “Vatandaş Türkçe konuş” sloganlarıyla tepki göstermiştir. Türkçe konuşulmasına yönelik çalışmalar sonucunda Yahudiler ad ve soyadlarını Türkçe olarak değiştirmişlerdir. Basında yer alan makalelerde Türkiye milliyetçiler diyarı olarak nitelenmiş, resmi dilinin Türkçe olduğu belirtilmiştir. Türkçe konuşma konusu Cumhuriyetin ilk yıllarında başlayıp İkinci Dünya Savaşı’nın sonuna kadar ki olan süreçte belirli aralıklarla tekrar gündeme gelmiştir. Bazı yıllarda bu çalışmalara ağırlık verilirken, bazı yıllarda bu konudan bahsedilmemiştir.

Üzerinde durulan çalışmalardan birisi ise dilin Türkçeleştirilmesi çalışması olmuştur. Bu yıllarda Dilin Türkçeleştirilmesi çalışmaları devam ederek, milli bir dil yaratılmak hedeflenmiştir. Basın da yer alan köşe yazılarında ve makalelerde dilin Türkçeleştirilmesinin önemi üzerinde durulmuştur. Dilin Türkçeleştirilmesiyle, milli bir dil yaratılmasının önemi dile getirilmiştir. Arapça ve Farsça kelimelerin yerine Öz Türkçe kelimeler kullanılmaya başlanılmıştır. Bu dönemde 15 Ocak 1945 tarihinde ay adları Türkçeleştirilmiştir. Dil alanında yapılan önemli bir diğer çalışma ise Teşkilatı Esasiye Kanunun Türkçeleştirilmesi olmuştur. Kanunda yer alan bütün yabancı terimler Türkçe karşılıklarıyla değiştirilmiştir ve Teşkilatı Esasiye Kanunun adı Anayasa olmuştur. Anayasanın Türkçeleştirilmesinin ardından Bakanlık ve Komisyon adları da Türkçeleştirilmiştir.

Savaş döneminde kültür alanında da çalışmalar devam etmiştir. Bu dönemde milli sanat anlayışı benimsenmiştir. Basın da ve Mecliste sanat dalları üzerinden millilik tartışmaları yapılmıştır. Milli sanatın ne demek ve nasıl olacağı yönünde köşe yazıları

yayınlanarak dönemin Milli Sanat anlayışı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu dönemde Hümanizm etkisi de görülmeye başlamıştır. Bu nedenle sanat alanında hümanizmi savunanlar ve milli sanatı savunanlar olmak üzere iki grup oluşmuştur. Tiyatro, resim, mimari ve müzikte milli sanat anlayışının benimsenmesi için çalışmalar yapılmıştır. Milli sanatın oluşturulması için ödüllü CHP sanat yarışmaları ve İnönü Sanat armağanı yarışmaları düzenlemiştir. Basın ve dergilerin ortak vurgusu bu sanat dallarının Türk'ün öz malı ve milli olduğu, güçlendirilmelerinin gerekli olduğudur. Halkevlerinde, Milliyetçilik ve inkılapçılık ruhunu yansıtan piyeslere yer verilmiştir. Ergenekon, Attila, Mete, Oğuzlar, İnkılap yolcuları, Kahraman, Özyurt, Bir Ülkü Yolu gibi milliyetçi piyesler oynanmıştır.

KAYNAKÇA

- AKAR, Ali, “150 Yıldır Bitmeyen Tartışma: Dilde Türkçülük”, *Türk Yurdu*, Sayı:441, 2024, ss.43-49.
- AKAR, Elif, *Türkiye’de Türkçülük Turancılık ve Yargılamalar (1940-1950 Arası Dönem)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Ankara,2019.
- AKÇURA, Yusuf, *Türkçülüğün Tarihi*, Kapra Yayınları, İstanbul,2021.
- AKÇURA, Yusuf, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2019.
- AKÇURA, Yusuf, *Türkçülüğün Tarihi Gelişimi*, Türk Kültür Yayınları, İstanbul,1978.
- AKIN, Rıdvan, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Dağılma Devri ve Türkçülük Hareketi (1908–1918)*, 1.Basım, Der Yayınları, İstanbul, 2002.
- AKSOY, Numan, Halil Arslantaş,“Ulus, Ulusçuluk ve Ulus Devlet”, *Türk Bilimi Araştırmaları*, Sayı: 28, Şubat 2010, s.31-39.
- AKŞAM.
- ALKAN, Ersoy, Özmen, “Cumhuriyetin Kuruluş Döneminde Türk Milliyetçiliği Düşüncesi”, *Zamanın İzleri: İlkeler, İdeolojiler ve İsyanlar*, Ed: Temel Öztürk, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon,2017.
- ALTINIŞIK, Ahmet Haşim, *Atatürk – İnönü Dönemi Kültür Politikaları Temelinde Türk Tarih ve Türk Dil Kurumu*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırşehir, 2011.
- AYDIN, Mehmet Korkut, “Dönemin Basınına Göre Varlık Vergisi Uygulaması”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.28, Sayı: 1, 2018, ss.289-311.
- ANDERSON, Benedict, *Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, Çev: İskender Savaşır, Metis Yayınları, İstanbul, 1995.
- ANADOLU.
- ARSAL, Sadri Maksudi, *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul,1979.
- ARSAL, Sadri Maksudi , *Türk Dili İçin*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara,2017.
- ARSLAN, Gürbüz, Varlık Vergisi Kanunu’nun Çıkarılması, Uygulanması ve Sonuçları, *Tarih Dergisi*, Sayı: 61, İstanbul, 2015, ss.119-152.
- ASLAN, Çağrı, “Erken Cumhuriyet Dönemi Sanat Anlayışı ve Türk Sosyologlarının Yaklaşımları”, *Gaziantep Üniversty Journal Of Social Sciences*, C. 18, Sayı: 3, ss. 1004-1014.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Medeni Bilgiler*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul,2010.
- Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara,1997.
- ATABAY, Mithat, “Anadoluculuk”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, Ed: Tanıl Bora, Murat Gültekingil, C.4, İletişim Yayınları, İstanbul,2002, ss.515-519.
- ATA, Ferudun, “Varlık Vergisinin Amerikan Kamuoyuna Yansıması”, *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 11, 2014, ss.11.
- ATSIZ, Hüseyin, Nihal Atsız, *Türk Ülküsü*, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 2011.
- ATSIZ, Hüseyin Nihal, *Türk Ülküsü*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2011.
- ATSIZ, *İçimizdeki Şeytan, En Sinsi Tehlike, Hesap Böyle Verilir*, İrfan Yayınevi, İstanbul,1997.
- ATSIZ, Hüseyin Nihal, *Yolların Sonu*, İrfan Yayınevi, İstanbul,2004.
- ATSIZ, Hüseyin Nihal, “Türk Dili”, *Makaleler I*, İrfan Yayınevi, İstanbul,1997.
- ATSIZ, *Çanakkale’ye Yürüyüş–Türkçülüğe Karşı Haçlı Seferleri*, İrfan Yayınları, İstanbul,1997.
- ATSIZ, *Türkçülüğe Karşı Haçlı Seferleri ve Çektiklerimiz*, Ötüken, İstanbul,1992.

AYIN TARİHİ.

- AYDA, Adile, “Türk Kelimesinin Menşei Hakkında Bir Nazariye”, *Belleten*, C.40, Sayı: 158,1976, s. 239-248.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, *İkinci Adam*, C.1, Remzi Yayınevi, İstanbul,1967.
- AZRAK, Ali Ülkü, “Millileştirme Kavramı üzerine”, *İstanbul Üniversitesi Mukayeseli Hukuk Araştırmaları Dergisi*, C.1, Sayı:2, 1968, ss.47-58.
- AZRAK, Ali Ülkü, “Devletleştirme, Anayasa ve 3082 Sayılı Kanun”, *İdare Hukuku İlimler Dergisi*, Sayı: 1-3, 1983, ss.11-19.
- BALİ, Rifat N., *Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, İletişim Yayınları, İstanbul,2020.
- BALİ, Rifat N., “Azınlıkların Türkçeleştirme Meselesi” *Ne İdi? Ne Değildi?*, Libra Yayınevi, İstanbul,2014.
- BALİ, Rifat N., *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, İletişim Yayınları, İstanbul,1999.
- BALİ, Rifat N., *Tabutluklar, Sansaryan Han ve İki Emniyet Müdürü*, Libra Kitap, İstanbul, 2011.
- BAŞ, Cemil, *İkinci Dünya Savaşının Gizli Belgeleri: Hitler Almanya’sının Türkiye Politikası 1941-1943*, Dorlion Yayınları, Ankara, 2022.
- BAŞGİL, Ali Fuad, *Esas Teşkilat Hukuku, Baha Matbaası*, İstanbul,1960.
- BEÇERİKLİ, Sabri, Zafer Tangüllü, “Musiki Muallim Mektebi (1924-1937),” *Asia Minor Studies*, Cilt, 8, Sayı 2, 2015 ss. 458-466.
- BEZİRCİ, Asım, *Sabahattin Ali*, Evrensel Kültür Kitaplığı Yayınları, İstanbul,1997.
- Beşinci Türk Dil Kurultayı 1945: Toplantı Tutulgaları, Tezler*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1945.
- BEZCİ, Egemen, *Türk İstihbaratı ve Soğuk Savaş ABD ve İngiltere Arasında Türk Gizli Servisi*, Kronik Yayın, İstanbul,2023.
- BERKES, Niyazi, *Unutulan Yıllar*, İletişim Yayınları, İstanbul,1997.
- BOLLU, Cahit, *Türk Basınında Son Posta Gazetesi (1930-1942)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul,2022.
- BORA, Tanıl, *Cereyanlar: Türkiye’de Siyasi İdeolojiler*, İletişim Yayınları, İstanbul,2017.
- BOZKURT DERGİSİ.
- BOZDOĞAN, Sibel, *Modernizm ve Ulusun İnşası, Erken Cumhuriyet Türkiye’sinde Mimari Kültür*, Metis Yayınları, İstanbul,2012.
- Birinci Türk Dil Kurultay Tutanakları: Tezler, Müzakere Zabıtları*, Devlet Matbaası, İstanbul,1933.
- BUÇUKOĞLU, Seyit Mehmet, “Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Kültür Politikalarının 20. Yüzyıl İçinde Ulusallık/Evrensellik Kavramları İle Güzel Sanatlar Alanındaki Yeri”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 49, Aralık,2020, ss.223-232.
- BULUTOĞLU, Kenan Bulutoğlu, *100 Soruda Türkiye’de Yabancı Sermaye*, Gerçek Yayınevi, İstanbul,1970.
- BULUT, Mesut, “Atatürk’ün Türkçeye Yönelik Özleştirme/ Sadeleştirme Çalışmaları Ve Bu Bağlamda Yaşanan Dil Tartışmaları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Turkish Studies*, C.9, Sayı: 11, 2014, ss.131-147.
- CUMHURİYET.
- CUHADAR, C. Hakan, “Atatürk’ün Müzik Devrimi”, *ÇÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 24, Sayı, 2, 2015, ss.19-30.
- ÇAĞBAYIR, Yaşar, *Ötüken Türkçe Sözlük*, Ötüken Yayınları, İstanbul,2007.

- ÇAKICI, Derya, “Atatürk Dönemi Yerli Malı Kullanımı ve Milli Tasarruf Çabalarında Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti’nin Yeri ve Faaliyetleri (1929-1938)”, *VAKANÜVİS- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 8, 2023, ss. 2339-2373.
- ÇELEBİ, Onur, “Üçüncü Türk Dil Kurultayı’nın Anadolu’daki Yansımaları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. :9, Sayı: 47, Aralık,2016, ss.40-50.
- ÇELİK, Ahmet, “İkinci Dünya Savaşı’nda Hükümet-Basın İlişkileri ve Gazeteci Mebuslar”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.28, Sayı: 2, 2018, s. 315-331.
- ÇELİKİZ, Ekrem, Gökhan Kuzucanlı, “İnönü Dönemi Üzerine Basın Özgürlüğü: Cumhuriyet, Akşam ve Vatan Gazeteleri Örneği”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, C.6, Sayı: 4, 2019, ss. 111-126.
- ÇETİNOĞLU, Ali Sait, *Varlık Vergisi (1942-1944)*, Belge Yayınları, İstanbul,2009.
- ÇETİN, Esra, Dilşen İnce Erdoğan, “II. Dünya Savaşı Yıllarını Müzik Üzerinden Okumak: Savaş Dönemi Müzik Politikaları”, *İdil*, Sayı: 64, Aralık,2019, ss.615-636.
- ÇIĞIR DERGİSİ.
- ÇIKLA, Selçuk, “1940’lı Yıllarda Düzenlenen Sanat Yarışmaları ve İnönü Sanat Armağanları”, *İlmi Araştırmalar*, Sayı: 23, 2007, ss.29-46.
- ÇINARALTI DERGİSİ.
- ÇINAR, Metin, *Anadoluculuk ve Tek Parti CHP’de Sağ Kanat*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.
- ÇOLAK, Çağrı Doksan, *Türkiye’de Türkçü-Turancı Düşüncenin Kökleri ve Irkçılık-Turancılık Davası*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Trabzon, 2014.
- EN SON DAKİKA.
- ERGÜN, Gülcen, *İkinci Dünya Savaşı sırasında Türk Milliyetçiliği*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010.
- EROĞUL, Cem, “Anayasa ve Tüzel Dilinin Türkçeleştirilmesi”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 49, Sayı: 3, ss.119-148.
- ERDEM, Galip, *Suçlamalar 1: Sağcılık, Faşizm*, Ötüken Yayınları, İstanbul,2012.
- ERSAL, Aytekin, *Türkiye’de Ulus Devlet ve Ziya Gökalp, Mümtaz Turhan, Erol Güngör*, Ötüken Yayınevi, İstanbul,2012.
- ERTAN, Timurcin, F., Orhan Örs, Milliyetçiliğin Müphemliği: Milliyetçilik Nedir?”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 16, 2018, ss.62.
- ERTUĞRUL, Esen, Çağhan Uyar, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Sertellerin Tan Gazetesi ve Tan Olayının Ulusal Basın İle Anılar Ekseninde Analizi”, *VAKANÜVİS- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı:5, 2020, ss.220-2256.
- EVCİN, Erol, “Atatürk’ün Güzel Sanatlara ve Sanatçılara Bakışı”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 47, 2011, ss.521-555.
- DARENDELİOĞLU, İlhan, *Türkiye’de Milliyetçilik Hareketleri*, Toker Yayınları, İstanbul,1977.
- DEVLET.
- DENİZ, Önder, “Türkiye’de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanunun Çalışma Hayatındaki Önemi”, *Turkish Studies*, C.11, Sayı: 1, 2016, ss.25-38.
- DENİZ, Önder, “Cumhuriyet Döneminde Çalışma Hayatı”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 6, Sayı:15, ss.131-150.
- DERİNGİL, Selim, *Denge oyunu: İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin Dış Politikası*. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994.

- DEVELİ, Tevfik Orkun, *Türkçülüğü Anlamak: Tanrıdağ Dergisi ve 1040'larda Türk Milliyetçiliği*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2009.
- DOKUYAN, Sabit, İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türk- Alman İlişkileri ve Bu Sürece Milliyetçi-Turancı Görüşlerin Etkileri, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ocak,2009.
- DOKUYAN, Sabit, “Anıtkabir Nasıl İnşa Edildi? Süreç Ve Tartışmalar”, *History Studies*, C. 6, Sayı: 5, 2014, ss.131-156.
- DOĞU.
- DOĞANER, Yasemin, “Atatürk’ün Ebediyete İntikali ve Mirası”, *Atatürk ve Türk İnkılâp Tarihi*, Ed. Fatma Acun, Siyasal Kitabevi, Ankara,2010.
- DOĞANER, Yasemin, Murat Yılmaz, *Cumhuriyet Döneminde Sansür (1923-1973)*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2007.
- Dördüncü Türk Dil Kurultayı 1942: Toplantı Tutulgaları, Tezler*, Türk Dil Kurumu, Ankara,1943.
- DURMUŞ, İlhami, Türk Adının Ortaya Çıkışı, Anlamı ve Yayılışı, Akademik Bakış, C. 10, Sayı: 20, 2017, ss.36-47.
- FIRAT, İsmail, Ömer Gündüz, “Dil Devriminin Gerçekleşmesinde Türk Dil Kurumunun Rolü”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 7, Sayı: 34, 2014, ss.59-71.
- GAHRAMANLI, Nergiz, “Hüseyinzade Ali Bey ve Ziya Gökalp’in Kültürel Alandaki Türkçülük Düşünceleri”, *Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Ziya Gökalp Özel Sayısı, 2024, ss.146-155.
- GALANTİ, Avram, *Vatandaş Türkçe Konuş! Yahut Türkçe’nin Tamimi Meselesi*, Hüsn-i Tabiat Matbaası, İstanbul,1928.
- GAZETE DE LAUSANNE.
- GOLOĞLU, Mahmut, *Milli Şef Dönemi (1939-1945)*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1974.
- GOLDEN, Peter. B., *Türk Halkları Tarihine Giriş*, Karam Yayınları, Çorum,2006.
- GÖKALP, Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2014.
- GÖKALP, Ziya, *Altın Işık*, Ötüken Yayınları, İstanbul,2023.
- GÖKBÖRÜ.
- GÖZ, Ali Cem, İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Siyasal İktidar Tarafında Kapatılan Basın Organları Bağlamında Bir Listeleme Denemesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, C. 3, Sayı: 5, 2011, ss. 1-12.
- GRANT, R.G., *Dakikalar İçinde İkinci Dünya Savaşı*, Çev: Zeynep Demir, Kronik Yayınları, İstanbul, 2023.
- GÜÇLÜ, Muhammet, “Varlık Vergisi ve Ankara Uygulaması” , *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 11, Sayı: 1, 1996, ss. 177-186.
- GÜNGÖR, Erol, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, Ötüken Yayınevi, İstanbul,1998.
- GÜNGÖR, Erol, *Kültür Değişmesi Ve Milliyetçilik*, Yer Su Yayınları, İstanbul,2019.
- GÜNDÜZ, Ömer, İsmail Fırat, “Dil Devriminin Gerçekleşmesinde Türk Dil Kurumunun Rolü”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.: 7, Sayı: 34, ss.59-71.
- GÜVENİR, Murat, *İkinci Dünya Savaşında Türk Basını, Siyasal İktidarın Basını Denetlemesi ve Yönlendirmesi*, Tezler Dizisi, İstanbul 1991.
- HANİOĞLU, Şükrü, “Türkçülük”, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C.5, İletişim Yayınları, Ed: Murat Belge, İstanbul,1985.
- HABER.
- HABER AKŞAM POSTASI.
- HAKİMİYET-İ MİLLİYE.

- HEYWOOD, Andrew, *Siyasi İdeolojiler Bir Giriş*, Çev.: Ahmet K. Bayram, Özgür Tüfekçi, Hüsamettin İnaç, Şeyma Akın ve B. Kalkan, 5. Baskı, Adres Yayınları, Ankara, 2013.
- HOBBSBAWM, Eric, *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik "Program, Mit ve Gerçeklik"*, Çev: Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995.
- İDİL.
- İKDAM.
- İKİZ, Deniz, Gülsüm Tanyeli, "İstanbul'da Bir Endüstriyel Miras Örneği: Bomonti Bira Fabrikası", *TÜBA-KED Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*, Sayı:7, 2009, ss.109-121.
- İLKİN, Selim, İlhan Tekeli, *Dış Siyaseti ve Askeri Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul,2014.
- İNAN, Afet, *Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul,2010.
- İNAN, Afet, *İzmir İktisat Kongresi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara,1989.
- İPEK, Göktaş İpek, "Basında Sabahattin Ali- Nihal Atsız Davası", *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı:55, Mayıs- Haziran 2016, ss.272-287.
- İZMİR, Bahar İzmir, "Yerli Malı Yurdun Malı Her Türk Onu Kullanmalı": Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin Faaliyetleri, *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi*, C. 6, Sayı: 12, Ekim 2023, ss. 13-24.
- KABACALI, Alpay, "Türkiye'de Basın Sansürü", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul,1970.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul,1998.
- KAHRAMAN, Mehmet, "Türk Dilinin Cumhuriyet Devri Terimsel Gelişim Sürecine Tarihi Bakış II, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, C. 6, Sayı: 2, 2017, ss.1289-1312.
- KARACA, *Türk Basınında Kalem Kavgaaları*, Gendaş Yayıncılık, İstanbul,1998.
- KARAKAŞ, Mehmet, *Türk Ulusçuluğunun İnşası*, Elips Yayınları, Ankara,2007.
- KARAYAMAN, Mehmet, "Ankara Elektrik Türk Anonim Şirketi Tarihçesi (1929-1939), *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C. 6, Sayı:1, 2014, ss.50-72.
- KARYELİOĞLU, Selim, "Türkiye'de Cumhuriyet Öncesi Türk Milliyetçiliği Ve Uluslaşma Politikaları, *Sosyal Bilimlerde Akademik Araştırma ve Değerlendirmeler*-3, Ed: Ali Turan Bayram, Hasan Tahsin Kavlak, Özgür Yayınları, Gaziantep, 2023.
- KAŞGARLI, Mahmud, *Divanü Lûgat-it-Türk*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul,2005.
- KARPAT, Kemal, *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul,2010.
- KAYRA, Cahit, *Savaş ve Türkiye Varlık Vergisi, Tarihçi Kitapevi*, İstanbul,2013.
- KAZGAN, Haydar, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Şirketleşme*, Vakıfbank Yayınları, İstanbul,1981.
- KEDOURİE, Elie, *Avrupa'da Milliyetçilik*, Çev: Haluk Timurtaş, Köprü Kitaplar, İstanbul,2017.
- KESKİN, Mustafa, *Atatürk'ün Millet ve Milliyetçilik Anlayışı*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999.
- KIZILELMA.
- KOÇAK, Cemil, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, C.1, İletişim Yayınları, Ankara,1986.
- KOÇAK, Cemil, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, C. 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

- KOÇAK, Cemil, *Rejim Krizi Türkiye’de İki Partili Siyasi Sistemin Kurtuluş Yılları (1945-1950)*, İletişim Yayınları, İstanbul,2013.
- KOÇ, Esra Özkan, “1940’lı Yıllarda Türkiye’de Sanatta “Millilik” Tartışmaları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 14, Sayı: 77, 2021, ss. 500-510.
- KOÇ, Esra Özkan, *1940-1950 Arası Türkiye’de Kültür ve Sanat*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara,2021.
- KOCATÜRK, Utkan, *Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara,2005.
- KORALTÜRK, Murat, Arzu Varlı, “II. Meşrutiyet’ten Erken Cumhuriyet’e Milli İktisadın Sürekliliği ve İzmir İktisat Kongresi”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 9, Sayı: 20, 2010, ss.127-142.
- KORALTÜRK, Murat, *Şirket-i Hayriye (1851-1945)*, İDO, İstanbul,2007.
- LANDAU, Jacob M., *Pantürkizm*, Çev: Mesut Akın, Sarmal Yayınevi, İstanbul,1999.
- LEVENT, Agah Sırrı, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara,1960.
- LEWİS, Bernard, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Çev: Metin Kırıatlı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara,1993.
- LEWİS, Geoffrey, *Trajik Başarı Türk Dil Reformu*, Çev: Mehmet Fatih Uslu, Paradigma Yayınları, İstanbul,2007.
- NAİRN, Tom, *Milliyetçiliğin Yüzleri: Janus’a Bir Bakış*, Çev: Seda Kırdar, Mehmet Ratip, İstanbul İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.
- METİN, Gökhan, *İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin Değişken Dış Politikalarının Basına Yansıması (1939-1945)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, 2014.
- MİLLET.
- MUMCU, Uğur, *40’ların Cadı Kazanı*, Tekin Yayınları, İstanbul,1990.
- MÜFTÜOĞLU, Mustafa, *Çankaya’da Kabus (1944 Irkçılık-Turancılık Davası)*, Başak Yayınları, İstanbul, 2007.
- MÜLKİYET.
- ORHUN DERGİSİ.
- ORHON, Orhan Seyfi, *Maskeler Aşağı! En Büyük Tehlikenin İç Yüzü*, Çınar Yayın Neşriyatı, Ağustos,1943.
- ORKUN.
- ORKUN, Hüseyin Namık, *Türk Sözü’nün Aslı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara,2011.
- ORTAYLI, İlber, *Türkiye’nin Yakın Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.
- ÖTÜKEN DERGİSİ.
- ÖKTE, Faik, *Varlık Vergisi Faciası*, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul,1951.
- ÖNDER, Zehra, *İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası*, Bilgi Yayınevi, İstanbul,2010.
- ÖNDİN, Nilüfer, *Cumhuriyet’in Kültür Politikası ve Sanat 1923-1950*, İnsancıl Yayınları, İstanbul,2003.
- ÖNER, Sakin Öner, *Nihal Atsız*, Toker Yayınları, İstanbul,1977.
- ÖYMEN, Altan, *Bir Dönem Bir Çocuk*, Doğan Kitap, İstanbul,2002.
- ÖZER, Mehmet Halis, “Türkiye’de Devletçi İktisat Politikaları Çerçevesinde Yabancı Sermayeli İktisadi Teşekküllerin Millileştirilmesi Ve Ekonomiye Yansımaları (1930-1939)”, *NWSA-Social Sciences*, January 2015, C. 10, Sayı:1, ss. 20-36.
- ÖZDEMİR, Orhan, “Birinci Türk Dili Kurultayı Bildirilerinde Dil ve Egemenlik İlişkisi”, *Turkish Studies*, C.:7, Sayı: 4, Ankara,2012, ss.2511-2520.

- ÖZKIRIMLI, Umut, *Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış*, Doğubatı Yayınları, İstanbul, 2009.
- ÖZTEKİN, Hülya, *Tan (1938-1945): Serteller Yönetiminde Muhalif Bir Gazetenin Tarihi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2013.
- ÖZTEKİN, Hülya, “1944 Irkçılık- Turancılık Davası ve Basındaki Tartışmalar”, *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, C.11, Sayı:1, 2018, ss.212-236.
- ÖZTOPRAK, Latife, “Atatürk, Sanat, Sanatçı ve Resim”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.19, Sayı: 56, 2003, ss.731-736.
- ÖZÇAYLAK, Aysu, *Cumhuriyet Dönemi Ekonomisinde Yerli Mallı Politikaları ve Uygulamaları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2017.
- PEKTAŞ, Ümit, *Milli Ekonominin Kurulması Sürecinde Atatürk Sonrası Dönem Millileştirme Politikaları (1938-1950)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2009.
- PINAR, Mehmet, “Türk Ocakları Kurultaylarında Dil Meselesi”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 23, Mart 2016, ss. 179-200.
- RASONYİ, Laszlo, *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1971.
- RENAN, Ernest, *Ulus Nedir?*, Çev: Gökçe Yavaş, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2016.
- RESMÎ GAZETE.
- SAĞLAM, Nevzat, “Bir Semte Adını Veren Bomonti Bira Fabrikası”, *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 1, 2017, ss.26-56.
- SAĞLAM, Serdar, “İsmail Gaspıralı’da Millet ve Milliyetçilik”, *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, C. 8, Sayı 24, 2019, ss.437-457.
- SAKAL, Fahri, “Türkiye’de Çalışma Hayatının Millileştirilmesi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C:20, Sayı: 60, 2004, ss. 745-758.
- SANÇAR, Nejdet, *İsmet İnönü İle Hesaplaşma*, Afşın Yayınları, Ankara, 1973.
- SARISAMAN, Yusuf Cihat Zorbacı, “Ulus Devlete Geçiş Sürecinde TBMM’de Millet Tanımı Tartışmaları ve Kanunlardaki Yansımaları”, *Turcology Research*, S. 76, 2023, ss.100-109.
- SARINAY, Yusuf, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (1912-1931)*, Ötüken Yayınları İstanbul, 2004.
- SARI, Hacı, Kader Akdağ Sarı, “Erken Cumhuriyet Dönemi İmtiyazlı Şirketlerde İşgücü Meselesi: Yabancı ve Gayrimüslim İşgücünün Tasfiyesi”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 26, Sayı: 49, 2023, ss.95-119.
- ŞAHİN, Hilal, “Türk Adı ve İslamiyet Öncesi Türk Tarihinin Panoraması”, *Akademik Tarih Ve Düşünce Dergisi*, C.5. Sayı: 18, 2018, ss.512-532.
- SCHNAPPER, Dominique, *Yurttaşlar Cemaati Modern Ulus Fikrine Dair*, Çev.: Özlem Okur, Kesit Yayıncılık, İstanbul, 1995.
- SEFERCİOĞLU, Necmeddin, *3 Mayıs 1944 Türkçülük Davası*, Türk Ocakları Ankara Şubesi Yayınları, Ankara, 2009.
- SEKMAN, Nimet, Türk Milliyetçiliği Düşüncesini Tanımlama ve Temellendirme Çalışmalarına Bir Örnek: Orkun Dergisi (1962-1965), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Van, 2019.
- ŞEKER, Kadir, İnönü Dönemi Kültür Hayatı (1938-1950), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2006.
- ŞENTÜRK, Ayşegül, “1931 Matbuat Kanunu’ndaki Değişiklikler Üzerine Kronolojik Bir Değerlendirme: Basın Hürriyeti Bağlamında Meclis Tartışmaları ve Basındaki Yankılar”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.30, Sayı:1, Ocak, 2016, ss.199-230.
- SERTEL, Zekeriya, *Hatırladıklarım*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1977.

- SERTEL, Sabiha Sertel, *Roman Gibi: Demokrasi Mücadelesinde Bir Kadın*, Belge Yayınları, İstanbul,1987.
- SERTEL, Sabiha, *Roman Gibi*, Belge Yayınları, İstanbul,1987.
- SES.
- SEYDİ, Süleyman,1939-1945 *Zor Yıllar*, Asil Yayın Dağıtım, Ankara,2006.
- SEYHAN, Özlem, “*Varlık Vergisinin İngiliz Basınına Yansıması: The Times Gazetesi Örneği*”, History Studies, C. 16, Sayı:2, 2024, ss.261-272.
- SEYFETTİN, Ömer, *Türklük Ülküsü*, Toker Yayınları, İstanbul,1990.
- SEYİT, Günal, *Türkiye’de Hukuk Dilinin Dönüşümü*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul,2020.
- SEVER, Merin, “Ulus İnşası İle Milliyetçilik Literatürünün İnşası Arasında Benedict Anderson”, *Evensel Kültür Dergisi*, Sayı:286, 2015, s. 49-53.
- SMİTH, Anthony D., *Milli Kimlik*, Çev: Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul,1991.
- SORAN, Volkan, Cumhuriyet Dönemi Türkiye’inde Millileştirmeler Meselesi (1923-1938), BENGİ Dünya Yörük Türkmen Araştırmalar Dergisi, Sayı:1, Şubat 2024, ss.128-148.
- SON POSTA.
- SON TELGRAF.
- TANİN.
- TAN.
- TANRIDAĞ.
- TASFİR-İ EFKÂR.
- TEZEL, Yahya S., *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul,2015.
- TEKİNALP, Munis Tekinalp, *Türkleştirme*, Ed. Özer Ozankaya, T.C. Kültür Bakanlığı Eserleri, Ankara,2001.
- TOPAL, Cemil, *Milli Şef Döneminde Türkçülük Hareketi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 2014.
- TOPUZ, Hıfzı, *II. Mahmut’tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2003.
- TOPRAK, Zafer Toprak, *Milli İktisat-Milli Burjuvazi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul,1995.
- TRUD GAZETESİ.
- TUNA, Ali, “Atatürk’ün Milliyetçilik Anlayışı”,1999 Yılı Atatürk Konferansları, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara,1999.
- TURAN, Erol, “Milliyetçilik Teorisinin Gelişimi ve Türk Milliyetçiliği”, *Selçuk Üniversitesi Kadınhanı Faik İçil Meslek Yüksekokulu Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 1, 2011, ss. 135-149.
- TURAN, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi 3 Yeni Türkiye’nin Oluşumu*, Bilgi Yayınevi, İstanbul,1995.
- TURAN, Şerafettin, *Atatürk ve Ulusal Dil*, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul,1998.
- TURAN, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi IV Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (10 Kasım 1938-14 Mayıs 1950)*, Bilgi Yayınevi, Ankara,1999.
- TURAN, Şerafettin, *Türk Kültür Tarihi*, Bilgi Yayınevi, Ankara,2014.
- TURAN, Refik, “Kültür Alanında Gelişmeler,” *Türkiye Cumhuriyeti Tarih*, Cilt:II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara,2005.

- TURNA Murat, “Makale ve Günlüklerinden Hareketle Ömer Seyfettin’in Görüşleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 22, 2020, ss.127-157.
- TİMURTAŞ, Faruk Kadri, “Dil ve Devrim”, *Yaşayan Türkçemiz I*, Tercüman Yayınları, İstanbul,1981.
- TÜRK SÖZÜ.
- TÜRK DİLİ.
- TÜRKELİ DERGİSİ.
- TÜRKKAN, Reha Oğuz, *Türkçülüğe Giriş*, Ankara 2000.
- TÜRKKAN, Reha Oğuz Türkkan, *Milliyetçilik Yolunda*, Müftüoğlu Yayınevi, İstanbul,1944.
- TÜRKKAN, Reha Oğuz, *Hedefe Doğru-Türkçülüğün Yeni Esasları*, Pozitif Yayınları, İstanbul,2006.
- TÜRKKAN, Reha Oğuz, *Tabutluktan Gurbette*, Boğaziçi yayınları, İstanbul,1975.
- TÜRKEŞ, Alparslan, *1944 Milliyetçilik Olayları*, Bilge Oğuz, İstanbul,2020.
- TÜZÜN, Süleyman, *İkinci dünya Savaşı Yıllarında Türk İç Politikasında Dış Türkler Meselesi (1939- 1945)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara,1998.
- UCA, Alaattin, “Ziya Gökalp ve Ona Türkçülüğü Aşıl原因 Adam: Hüseyinzade Ali Bey”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C. 8, 2010, ss. 167-174.
- ULUS.
- UYAR, Hakkı, *Tek Parti Yönetimi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Kitapları, İstanbul, 1999.
- UZMAN, Nasrullah, “II. Dünya Savaşı Sonrasında Sovyet Talepleri ve Türkiye’nin Tepkisi”, *Akademik Bakış*, C. 11, Sayı: 22, 2018, ss. 117-142.
- ÜLKÜ.
- ÜNAYDIN, Ruşen Eşref, *Türk Dili Tetkik Cemiyeti- Hatıralar*, Hakimiyeti Milliye Matbaası, Ankara,1933.
- ÜSTEL, Fusun, *İmparatorluktan Ulus- Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)*, İletişim Yayınları, İstanbul,1997.
- VAKİT.
- VATAN.
- VURAL, Mithat Kadri, “En Büyük Tehlike Broşürü ve Buna Bağlı Olarak Turancı Akımların Kamuoyunda Tartışılması”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 8, 2009, ss.39-53.
- YAVRUTÜRK
- YENAL, Oktay, *Cumhuriyet’in İktisat Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul,2010.
- YENİ SABAH.
- YENİ ASIR.
- YILMAZ, Ensar, “İnönü Dönemi’nde (1938-1950) Kültür /Sanat Alanının Yapısal Görünümü”, *Ekev Akademik Dergisi*, Sayı:93, 2023, ss. 142-150.
- YILMAZ, Özgür, *İkinci Dünya Savaşı ve Sonrası Dönemde Türkiye’de İdeolojik Politikanın Doğuşu*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli,2004.
- YILMAZ, Murat,1944-1945 *İrkçılık ve Turancılık Davası Tefrikanı*, Umay Kitap, İstanbul,2016.
- YÜCEL, Erdem, “Atatürk ve Güzel Sanatlar”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, C.3, Sayı: 32, İstanbul,1989, ss.32-50.

- ZORBACI, Yusuf Cihat, “1920-1923 Yılları Arasında Mecliste Türk, Türklük, Türkçülük Konuşmaları”, *100. Yılında Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi*, Ed: Gürsoy Şahin, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Afyonkarahisar, 2023, ss.1710-1200.
- ZORBACI, Yusuf Cihat, “Bir Cumhuriyet Kazanımı: Atatürk Döneminde Telefon, Elektrik ve Rıhtım Şirketlerinin Millileştirilmesi”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 25, S. 100. Yılında Cumhuriyet Özel Sayısı, 2023, ss. 69-82.
- ZORBACI, Yusuf Cihat, *Atatürk Dönemi Türkçü ve Milliyetçi Uygulamalar*, (Yayınlanmamış Basılmamış Doktora Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar, 2024.
- WEİSBAND, Edward, *2. Dünya Savaşı Ve Türkiye*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2002.

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) Belgeleri

- BCA, 30-1-0-0/ 11-63-1.
BCA, 30-1-0-0/ 11-63-4.
BCA, 30-1-0-0/ 11-63-10.
BCA, 30-1-0-0/ 91-63-19.
BCA, 30-1-0-0/ 11-64-9.
BCA, 30-10-0-0/ 144-32-16.
BCA, 30-1-0-0/ 146-44-77.
BCA, 30-10-0-0/ 1-5-16.
BCA, 30-10-0-0/ 80-526-11.
BCA, 30-10-0-0/ 85-560-19.
BCA, 30-10-0-0/ 86-568-16.
BCA, 30-10-0-0/ 86-570-12.
BCA, 30-10-0-0/ 157-10-2.
BCA, 30-10-0-0/ 182-254-17.
BCA, 30-10-0-0/ 232-561-17.
BCA, 30-10-0-0/239-613-12.
BCA, 30-18-1-1/ 18-21-6.
BCA, 30-18-1-2/ 84-90-13.
BCA, 30-18-1-2/ 84-94-13.
BCA, 30-18-1-2/ 84-86-2.
BCA, 30-18-1-2/ 86-15-20.
BCA, 30-18-1-2/ 86-38-1.
BCA, 30-18-1-2/ 92-80-9.
BCA, 30-18-1-2/ 92-85-17.
BCA, 30-18-2/ 87-55-1.
BCA, 30-18-1-2/ 87-59-18.
BCA, 30-18-1-2/ 92-93-11.
BCA, 30-18-1-2/ 92-99-7.
BCA, 30-18-1-2/93-103-20.
BCA, 30-18-1-2/ 93-112-15.
BCA, 30-18-1-2/93-123-3.
BCA, 30-18-1-2/ 94-12-3.
BCA, 30-18-1-2/94-20-8.
BCA, 30-18-1-2/ 95-65-14.
BCA, 30-18-1-2/ 96-82-6.
BCA, 30-18-1-2/96-92-12.

BCA, 30-18-1-2/ 96-99-1.
BCA, 30-18-1-2/ 96-99-1.
BCA, 30-18-1-2/ 100-103-8.
BCA, 30-18-2/ 100-110-17.
BCA, 30-18-1-2/ 100-113-17.
BCA, 30-18-1-2/ 101-8-14.
BCA,30-18-1-2/94-20-8.
BCA, 30-18-1-2/ 102-49-18.
BCA, 30-18-1-2/ 102-58-12.
BCA, 30-18-1-2/ 103-70-6.
BCA, 30-18-1-2/ 104-5-35.
BCA, 30-18-1-2/ 104-16-8.
BCA, 30-18-1-2/ 104-16-12.
BCA, 30-18-1-2/ 106-58-15.
BCA,30-18-1-2/106-67-5.
BCA, 30-18-1-2/ 106-69-51.
BCA, 30-18-1-2/ 117-59-8.
BCA, 51-0-0-0/ 3-17-23.
BCA, 51-0-0-0/ 4-36-9.
BCA, 230-0-0-0/ 4-14-1.
BCA, 230-0-0-0/ 11-44-1.
BCA, 230-0-00/ 115-16-1.
BCA, 230-0-0-0/ 117-9-7.
BCA, 490-1-0-0/ 1-3-16.
BCA, 490-1-0-0/ 3-12-39.
BCA, 490-1-0-0-4-18-24.
BCA, 490-1-0-0/ 4-21-31.
BCA, 490-1-0-0/ 4-20-19.
BCA, 490-1-0-0/ 5-27-27.
BCA, 490-1-0-0/11-97-2.
BCA, 490-1-0-0/ 17-88-3.
BCA, 490-1-0-0/ 166-96-1.
BCA, 490-1-0-0/61-233-6.
BCA,490-1-0-0/ 230-909-02.
BCA, 490-1-0-0/ 313-15.
BCA, 490-1-0-0/ 1168-101-3.
BCA, 490-1-0-0/ 1168-102-1.
BCA, 490-1-0-0/ 1169-107-2.
BCA, 490-1-0-0/1170-108-2.
BCA, 490-1-0-0/ 1327-406-2.
BCA,490-1-0-0/ 1416-685-1.
BCA, 490-1-0-0/ 1417-688-1.
BCA, 490-1-0-0/ 1438-3-3.
BCA, 490-1-0-0/1453-23-1.
BCA, 490-1-0-0/2013-10-1.
CCA, 490-1-11/1173-121-1.

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi

TDA, 541/ 44222-210328-5.
TDA, 556/ 44645-214339-334.
TDA, 571/ 34936-138078-49.

TDA,534-37126-149082-2.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Cilt: 18, İnkat:1.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre: 2, Cilt: 32, İnkat: 4,İçtima: 65.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre: 3, Cilt: 28, İnkat: 59, İçtima: 2.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre: 5, Cilt: 4, İnkat: 333, İçtima:

Fevkalade İçtima.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre: 5, Cilt: 29, İnkat:28.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre: 5, Cilt: 16, İçtima: 2, İnkat:31.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre: 6, Cilt: 3, İnkat:24.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre: 6, Cilt: 3, İnkat:27.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre: 6, Cilt: 3, İnkat:25, İçtima:

Fevkalade İçtima.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre: 6, Cilt: 4, İnkat:35.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre: 6, Cilt: 10, İnkat:44, İçtima:1.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre: 6, Cilt: 11, İnkat:56, İçtima: 1.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre: 6, Cilt: 11, İnkat:46, İçtima: 1.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre: 6, Cilt: 11, İnkat:50, İçtima: 1.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre: 6, Cilt: 11, İnkat:56, İçtima: 1.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre: 6, Cilt: 13, İnkat:73, İçtima: 1.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre: 6, Cilt: 14, İnkat:1.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre: 6, Cilt: 15, İnkat: 18, İçtima: 2.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre: 6, Cilt: 15, İnkat:18, İçtima: 2.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre: 6, Cilt: 17, İnkat: 45, İçtima: 2.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre: 6, Cilt: 18, İnkat:49, İçtima: 2.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre: 6, Cilt: 24, İnkat: 49, İçtima: 3.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre: 6, Cilt: 26, İnkat: 67, İçtima: 3.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre: 6, Cilt: 27, İnkat:77, İçtima: 3.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre: 6, Cilt: 28, İnkat: 4, İçtima: 1.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre: 6, Cilt: 28, İnkat: 4, İçtima: 1.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre: 7, Cilt: 1, İnkat: 3.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre: 7, Cilt: 4, İnkat: 50, İçtima:

Fevkalade İçtima.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre: 7, Cilt: 5, İnkat: 56, İçtima:

Fevkalade İçtima.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre: 7, Cilt: 8, İnkat: 4, İçtima: 1.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre: 7, Cilt: 8, İnkat: 28, İçtima: 1.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre: 7, Cilt: 8, İnkat: 31, İçtima: 1.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre: 7, Cilt: 10, İnkat: 61, İçtima: 1.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre: 7, Cilt: 15, İnkat: 4, İçtima: 2.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre: 7, Cilt: 15, İnkat: 36, İçtima: 1.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre: 7, Cilt: 15, İnkat: 2, İçtima: 4.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre: 7, Cilt: 15, İnkat: 36, İçtima: 2.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre: 7, Cilt: 15, İnkat: 19, İçtima: 1.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre: 7, Cilt: 16, İnkat: 41, İçtima: 2.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre: 7, Cilt: 17, İnkat: 59, İçtima: 2.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre: 7, Cilt: 20, İnkat: 14, İçtima: 3.

EKLER LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Ek.1. Ankara Ve Adana Elektrik Şirketinin Satın Alınması.	296
Ek.2. Balat Türk Kültür Birliğinde Bulunan Musevi Vatandaşlar Türkçe Konuşmaya Yemin Etmişlerdir.	296
Ek.3. Vatan Gazetesinde “Büyük Yemin” Başlığıyla Musevi Vatandaşların Yemin Ettiğini Belirten Karikatür.	297
Ek. 4. Türk Olmayanlar Sigortacılık Yapamayacaklar.....	297
Ek. 5. Sigortacılar İçin Hazırlanan Yeni Talimatname.	298
Ek. 6. İzmir Su Şirketinin Satın Alınması.	298
Ek.7. İsmet İnönü’nün 19 Mayıs Gençlik Ve Spor Bayramında Türkçülere Karşı Verdiği Nutuk.	299
Ek.8. Irkçılık- Turancılık Davasında Gizli Cemiyet Kurmak Suçlanan İsimlerin Adliyeye Verilmesi.	299
Ek.9. Irkçılık ve Turancılık Davasında Yargılanan İsimlerin Gizli Cemiyet Kurmakla Suçlanmaları.	300
Ek. 10. Irkçılık ve Turancılık Davasının Başlaması.....	300
Ek. 11. Anayasanın Türkçeleştirilmesi.....	301
Ek. 12. İç Tüzüğün Türkçeleştirilmesi.	301
Ek.13.TürkçülereYapılan İşkenceler.....	302

FOTOĞRAFLAR

Ek. 1. Ankara Ve Adana Elektrik Şirketinin Satın Alınması.

Ankara ve Adana elektrik şirketleri satın alındı

Şirketlerin işletilmeleri bugünden itibaren hükûmetin mürakabesi altında cereyan edecek

Ankara, 22 (A.A.) — Ankara elektrik ve havagazi ve Adana elektrik Türk anonim şirketleri, hisse senedleri ile bu şirketlerde Alman Didier ve E. L. G. şirketlerinin matlubatı, hükûmetimiz tarafından satın alınmış ve bu husustaki mukavele, bugün saat 19 da hükûmet namına Nafia Vekili Konya meb'usu General Ali Fuad Cebesoy ile bu şirketlerin ve İngiliz R. Benson Limited şirketinin mümessilleri arasında, Vekâlet salonunda imzalanmıştır.

Bu mukavele esaslarına göre, mübayaası bedeli üç milyon yüz bin Türk lirasıdır. Satın alınan hisse senedlerinin itibari kıymeti mecmuu dört milyon ve alacakların mecmuu 6,616,131 Türk lirasıdır. Satın alma bedeli olan üç milyon yüz bin liranın 450 (dört yüz elli) bin lirası peşin ve mütebaki 2,650,000 lirası yüzde beş faizle yirmi sene zarfında ödenecektir.

Hisse senedleri ve alacaklar, mahalli belediyelere devir ve temlik edilecek ve bu müesseseler onlar tarafından işletilecektir. Yarından itibaren bu şirketlerin işletmeleri hükûmetin mürakabesi altında cereyan edecektir. Bu içtima devresine yetiştirilecek olan satın alma kanunu Büyük Millet Meclisince tasdikinden itibaren belediyeler bu müesseselerin fiilen işletmesine başlayacaklardır.

Kaynak: “Ankara Ve Adana Elektrik Şirketleri Satın Alındı”, *Son Posta*, 23 Haziran 1939, N. 3196, s. 3.

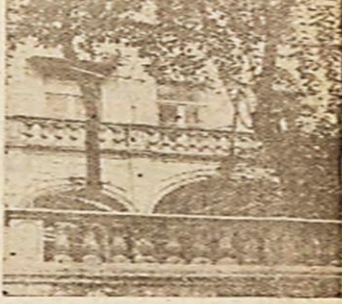
Ek.2. Balat Türk Kültür Birliğinde Bulunan Musevi Vatandaşlar Türkçe Konuşmaya Yemin Etmışlerdir.

Musevi vatandaşlar yemin ettiler: türkçe konuşacaklar

Dün Sinagonlarda yapılan toplantılarda Musevilerin hür ve mes'ud yaşadıkları Türkiye'nin selâmeti için dualar edildi

Tevratın Musaya nazıl olduğu günün 5071 nci yıldönümü münasebetiyle dün musevi vatandaşlarımız müteadd bayramlarını yapmışlardır. Bu bayramı musevi vatandaşlarımız için ayrı bir fevkalâdelik teşkil etmiştir. Bu münasebetle Türkiye'deki bütün musevilere hitaben bir beyanname neşreden musevi kültür birliği, sinagonlarda toplanarak topraklarında hür ve mes'ud yaşadıkları Türkiye'nin selâmeti namına dua edilmesini istemiş ve artık hiçbirinin türkçeden başka bir dille konuşmamalarını tavsiye etmiştir. Dün bütün museviler sinagonlarda toplanmışlar, hep beraber Türkiye'nin refahı ve saadeti için dua etmişlerdir.

Kuledibi sinagonunda merasime Hahambaşı riyaset etmiş, bütün museviler, badema türkçeden başka bir dille konuşmamağa söz vermişlerdir.

Hahambane

Kaynak: “Musevi Vatandaşlar Yemin Etiler: Türkçe Konuşacaklar”, *Son Posta*, 4 Ekim 1940, Nr. 3660, s.1.

Ek.3. Vatan Gazetesinde “Büyük Yemin” Başlığıyla Musevi Vatandaşların Yemin Ettiğini Belirten Karikatür.

Kaynak: “Büyük Yemin”, *Vatan*, 5 Ekim 1940

Ek. 4. Türk Olmayanlar Sigortacılık Yapamayacaklar.

Kaynak: “Türk Olmayanlar Sigortacılık Yapamayacaklar”, *Vakit*, 5 Mart 1942, Nr. 8637, s.3.

Ek. 5. Sigortacılar İçin Hazırlanan Yeni Talimatname.

Kaynak: Sigortacılar İçin Yeni Talimatname”, *Tan*, 5 Mart 1942, Nr. 2349, s.2.

Ek. 6. İzmir Su Şirketinin Satın Alınması.

Kaynak: “İzmir Su Şirketini de Hükümet Satın Aldı”, *Ulus*, 9 Kasım 1943, s.1

Ek. 7. İsmet İnönü'nün 19 Mayıs Gençlik Ve Spor Bayramında Türkçülere Karşı Verdiği Nutuk.

Kaynak: “İsmet İnönü’nün Türk Gençliğine Tarihi Nutku”, *Akşam*, 20 Mayıs 1944, Nr. 9189, s.1-2.

Ek. 8. Irkçılık- Turancılık Davasında Gizli Cemiyet Kurmak Suçlanan İsimlerin Adliyeye Verilmesi.

Kaynak: “Gizli Teşkilat Kuranlar Adliyeye Verildiler”, *Vakit*, 19 Mayıs 1944, Nr. 9430, s.1-4.

Ek. 9. Irkçılık ve Turancılık Davasında Yargılanan İsimlerin Gizli Cemiyet Kurmakla Suçlanmaları.

Kaynak: “Şehrimizde Meydana Çıkarılan Gizli Cemiyet”, *Cumhuriyet*, 19 Mayıs 1944, Nr. 7098, s.1.

Ek. 10. Irkçılık ve Turancılık Davasının Başlaması.

Kaynak: “Irkçılık Turancılık Gayeleriyle Gizli Cemiyet Kuranların Muhakemelerine Başlandı”, *Akşam*, 8 Eylül 1944, Nr. 9301, s.1-2.

Akşam Haber

AKŞAMLARI ÇIKAR GÜNLÜK SİYASİ GAZET

Telegraf Adresi: ULUS — ANKARA ★ İdare Yeri: Çankırı Caddesi ULUS
Başmevki — Ankara ★ Yazı İşleri Telefon: 1061 ★ İdare ve İlan ve Abone 1064

Aktüer yıl sayı: 2015

Büyük Millet Meclisinin yeni bir başarısı

ANAYASAMIZ TÜRKÇE OLDU

ANAYASADA MÂNÂ VE MEFHUM BAKIMINDAN HİÇ BİR DEĞİŞİKLİK YAPILMADI;
SADECE, YABANCI SÖZLER YERİNE TÜRKÇELERİ KONDU

Türkçe Anayasamız dün Büyük Millet Meclisinden geçmiştir. Büyük Millet Meclisi, Anayasayı türkçeleştirmekte kendi tarihinde benzeri çok millî başarılarından birini daha sağlamış bulunmaktadır. "Ulus, gazetesi bu sabahki sayısında, Türkiye Anayasada geçen yeni terim ve sözlerle dair izahları ve bunların nasıl olacağını ve nasıl kullanılacağını gösteren gerekçeyi yayınlamıştır. Çünkü Mecliste, bazı ay isimlerinin değiştirilmesine dair olan lâyiha da görüşülmüştür. Dün Anayasa Komisyonu Başkanının verdiği demecten anlaşıldığına göre, Anayasada mânâ ve mefhum bakımından en küçük bir değişiklik bile yapılmamıştır. Değişiklik ancak yabancı kelimelerin yerine Türkçelerinin konulması şeklinde olmuştur.

ULUS'UN YILDÖNÜMÜ :
Ulus arkadaşlarımız 25 inci yıldönümünü dün hararetle

Almanya'ya yeni büyük hava akını

Kolonya Hanover hedef tutuldu

Londra, 11 (B. B. C.) — İngiliz bomba uçakları Hanover üzerine 200 den fazla bomba atmıştır. Müttetik tayyareleri dün geniş bir faaliyet göstererek Almanya'nın hemen her köşesini bombalamıştır. Büyük sanayi merkezlerinde müthiş tahribat yapılmıştır.

Londra, 11 a.s. — Dün 1100 den fazla Amerikan ağır — bomba uçağı 300 den fazla avcının himayesinde olarak Bonn Ekskiren çevrelerindeki uçak meydanlarına Kolonya'da Rhin üzerindeki köprülere, hudut boyunca ve çıkıntının hemen gerisinde yollara, köprülere ve kavuşaklara taarruz etmişler ve Karlsruhe'da demiryollarını bombalamışlardır.

TALEBE YURTULARI TETİŞ EDİLİYOR

İstanbul, 11 (Telefona) — Vilâyet ahbabı müdirleri Talebe Yurtları için basılan bir

Ek. 12. İç Tüzüğün Türkçeleştirilmesi.

[illegible]

301

Ek. 13 Türkçülere Yapılan İşkenceler.

Kaynak: *Kızılelma*, Kasım 1947.

